L. DIETRICHSON

DE NORSKE STAVKIRKER

DE NORSKE STAVKIRKER

STUDIER OVER

DERES SYSTEM, OPRINDELSE OG HISTORISKE UDVIKLING

ET BIDRAG TIL

NORGES MIDDELALDERSKE BYGNINGSKUNSTS HISTORIE

AF

L. DIETRICHSON

DR. PHIL., PROFESSOR I KUNSTHISTORIE VED DET NORSKE UNIVERSITET

MED 300 ILLUSTRATIONER

KRISTIANIA OG KJØBENHAVN

ALB. CAMMERMEYERS FORLAG

1892

DET MALLINGSKE BOGTRYKKERI. — KRISTIANIA.

FORORD.

En kunsthistoriker, der tilhører et lidet, langt fra kulturens central-lande boende folk, har — navnlig naar han er knyttet til et universitet — eiendommelige vanskeligheder at kjæmpe imod, vanskeligheder, som vel de færreste har havt opfordring til at gjøre sig rede for, og af hvilke det derfor tør være mig tilladt at pege paa en af de væsentligste.

At bidrage selvstændigt til løsningen af spørgsmaal, vedkommende de store kulturlandes kunst vil i regelen for ham blot da kunne lykkes, naar han sættes istand til ved stadige og lange ophold i disse lande at vie deres kunst et fortsat og hyppig gjentaget arbeide, noget, som umulig lader sig forene med de pligter, der paahviler en, der har sin universitetslærergjerning i et andet land at skjøtte, og selv under de heldigste omstændigheder vil dog som oftest deslige opgaver kunne løses bedre og fuldstændigere af de store landes egne videnskabsmænd end af den, der kun med afbrydelser og som gjest kan øse af de monumentale og arkivale kilder.

Han bliver da allerede af denne grund henvist til ikke at søge sine opgaver blandt de for verdensudviklingen betydningsfuldeste gjenstande, men til at forsøge at yde sin skjerv til løsningen af de opgaver, der angaar hans eget land, og hertil manes han da ogsaa selvfølgelig tillige af de kjærlighedens og interessens baand, der knytter ham til fædrelandet. Selv om dettes kunst ikke tilbyder ham saa store og rige opgaver, som de gamle kulturlandes, vil det dog altid være ham et kjært og vigtigt arbeide at stille fædrelandets kunst ind i lyset af den almeneuropæiske kultur.

Men hos os er ogsaa denne opgave svær at løse; thi nutidskunsten tilhører endnu ikke historien, uden i det høieste for dens første periodes vedkommende, og i de nærmest bag denne liggende 400 aar har vort land kun spillet en saare underordnet, om nogen rolle i kunstens udviklingshistorie.

Nærværende forfatter har derfor ved siden af sit arbeide for at føre sine læsere og tilhørere ind i den almindelige europæiske kunsts historie, mere og mere følt sig baade henvist og tiltrukket til de nationale opgaver fra vort folks *middelalder* — en kreds, der oprindelig laa kun altfor

fjernt fra hans studier — og han har nu efter evne villet forsøge at tjene sit land ved nærmere at belyse den merkeligste kunstform, Norge eier, ja den eneste, hvorved vore fædre virkelig synes at have beriget bygningskunsten med noget nyt og originalt, der da vel maa være sønnernes studium og interesse værd, ligesom den mere og mere har vakt Europas opmerksomhed og beundring, saa at udlandets betydeligste kunstforskere har ofret den sit studium, men desværre — paa grund af manglende kjendskab til selve monumenterne — oftest med yderst misvisende resultater, hvorfor jeg ogsaa, navnlig ved den snart udkommende tyske bearbeidelse af dette verk, haaber at kunne bidrage noget til ogsaa at rette paa dette forhold.

Naar jeg imidlertid har betegnet min bog som «studier», er det, fordi det ligger mig paa hjerte paa korteste maade at kunne angive, hvad jeg selv har tilsigtet og ikke tilsigtet, hvad jeg mener og ikke mener at have naaet med dette arbeide, der nu i en lang aarrække fortrinsvis har sysselsat min interesse, min arbeidsevne og min indbildningskraft. Flere velvillige kritikere har vist mit verk den ufortjente ære at betegne det som et «nationalverk». Jeg skulde selvfølgelig intet ønske høiere end at denne betegnelse — saafremt den ellers er tænkt at skulle sige mere, end at verket behandler en national gjenstand — maatte med ret kunne anvendes paa det; men saa høit gaa ialfald ikke hverken mine forhaabninger eller mine hensigter. Hvad jeg har villet, er kun at levere et særligt og høist fornødent om og ufuldkomment bidrag til paa ét sted at samle og forsøgsvis systematisere det foreliggende stof, for derved at sprede den dunkelhed der omgiver, og ordne de ofte forvirrede forestillinger, der for den almindelige bevidsthed knytter sig til disse merkelige levninger af vore fædres kunst, og saaledes bringe studiet af dem et skridt, om end blot et lidet skridt, fremad, og overgive stoffet til fremtidige forskere samlet og ordnet, indtil en kyndigere haand foretager en omordning, der visselig paa mange punkter vil blive nødvendig overfor et stof som dette. Thi det frembyder i sandhed vanskeligheder, om hvilke man ikke kan gjøre sig forestilling, naar man ikke har staaet overfor dem.

«Saga har glemt, hvad hun vidste». Dette Henrik Wergelands vemodige ord har maattet rinde mig ihu næsten ved hvert blad, jeg har nedskrevet af dette arbeide. Vore stavkirkers saga er en sammenhængende række af uløste og ofte nok uløselige spørgsmaal. Medens arkiverne i andre lande kunne afgive en række ypperlige kronologiske holdpunkter og formæle de der bevarede data og navne med de eksisterende rester, saa begge dele faar kjød og blod, staar vi foran vore stavkirker overfor den ubrødeligste taushed. Hvorfra kom de til vort land? Hvorledes modtog de sin endelige form? Naar blomstrede de forskjellige arter af dem? Naar forfaldt de? Dette sidste spørgsmaal er det eneste, arkiverne med pinlig sikkerhed besvarer; men af hine byggekyndige mænd, der reiste

disse kirker, af hin «Thorolf» eller «Asgrimr», der har ristet sine navne paa sine verker, skal historien neppe nogensinde skabe levende skikkelser; disse lukkede vægge aabner sig ikke for noget «Sesam!» Det gjælder da ved ihærdige undersøgelser at tvinge det døde træ selv til at tale, hvor saga tier, at presse ud af de stumme planker en eller anden sparsom tilstaaelse, som de i aarhundreder har gjemt paa, og ved forsigtige slutninger, men ogsaa ved dristige greb at sprænge de lukkede kirkedøre eller ialfald at banke saa længe paa de stængte porte, til der høres en gjenlyd inde fra den mørke kirke, som kan hviske os en og anden af dens døde hemmeligheder i øret. Hvormeget da maa blive tvivlsomme resultater, vil enhver indse.

Det har dog ikke manglet paa spredte detaljstudier indenfor dette emnes kreds; men stoffet er — som ovenfor antydet — endnu aldrig blevet samlet eller behandlet systematisk, og hertil maa dog tiden nu siges at være kommen, hvis den overhovedtaget nogensinde skal komme, — langt snarere turde det med rette siges allerede at være for sent, al den stund saa faa monumenter nu staar tilbage, at næsten enhver slutning, der skal drages fra det bekjendte til det ubekjendte, savner fyldigt, monumentalt grundlag og bliver et spring ud i mørket. Saa maa da den sparsomme litteratur, de bortgjemte indberetninger fra det 17de og 18de aarhundrede træde hjælpende til; og dog bliver endnu mange saadanne spring en nødvendighed, hvor lakunerne er mange gange større end materialerne; — det gjælder at gjøre dem med forsigtighed og tilstrækkelige kauteler. Navnlig maa jo stor forsigtighed anvendes for ikke paa de ubeviste hypoteser at bygge nye slutninger, en feil, jeg haaber ikke at have ladet komme mig til last. Men om hvorvidt kautelerne i hvert enkelt tilfælde er tilstede, om hvorvidt jeg virkelig overalt faktisk har undgaaet den feil, jeg teoretisk har havt øie for, derom kan vel under saadanne forhold meningerne stundom være delte. Ofte nok har jeg da under arbeidet spurgt mig selv, om det ikke maaske var rigtigere at opgive ethvert forsøg paa at skildre *udviklingen* og blot lade det bero ved det naturligvis meget lettere arbeide, at samle alle hidtil spredte detaljer og forøge dem med de af mig samlede nye data, om det ikke var bedre slet ikke at forsøge nogen *bygning,* men slaa sig til ro med den overbevisning, at her var for lidet at bygge af, — at vi engang for alle maa opgive haabet om en *historisk* fremstilling, — at her er alle sunde lukte.

Jeg har *ikke* kunnet slaa mig til ro med denne betragtning. Jo mere jeg aar for aar arbeidede mig ind i stoffet, desto tydeligere syntes jeg for mit indre blik at skimte, hvorledes de forskjellige udviklingsperioder traadte ud fra hinanden, hver med sine særmerker, hvorledes typer og grupper skilte sig ud i bestemtere former foran og bag hverandre, indtil — jeg kan næsten sige — med ét slag udviklingsgangen syntes mig be-

tegnet, ligesom det perspektiviske i stereoskopbilledet pludselig viser sig, naar man en stund har stirret ind i instrumentet.

At andre vil finde billedet saa klart, som det viser sig for *mit* blik, tør jeg vel ikke vente; at en ubetinget tilslutning skulde blive alle de, som jeg dog formoder, ikke altfor dristige slutninger, jeg har troet mig berettiget til at drage, til del, det har jeg ikke noget haab om; men selv om arbeidet ikke tør kaldes afsluttende, vil det dog — det er mit haab — ialfald have nogen betydning for kommende, heldigere og dygtigere forskere. Noget vil vel straks støde paa modstand, noget vil vel kuldkastes af fremtidige undersøgelser; men noget vil dog vel ogsaa, haaber jeg, blive staaende som indvundet resultat; og den, der som jeg har faaet den paa samme tid svære og tiltrækkende opgave, at være med at grundlægge et nyt fag i vort land, tør ikke se sig formeget tilbage, men maa føre plogen frem over den stenede mark, selv om plogjernet derved nu og da faar nogle hak, og jeg har altid anseet det for rigtigere at give mig ikast med et tvilsomt spørgsmaal, der var vigtigt at faa løst, selv med fare for at feile, end at slaa mig til ro, fordi det var *sikrere* ikke at røre ved det. Selv ved de feil, man gjør, bidrager man dog til, at tingen klares ved fornyet diskussion. Ofte har jeg dog under arbeidet maattet prise den lykkelig, der bevæger sig paa felter, hvor forskningen har faste udgangspunkter og kan bevæge sig i klart tegnede baner, mens jeg — hvad læseren ikke kan merke — paa saamange punkter har maattet se resultaterne af lange tiders studier glide bort som ubrugelige under mine fødder, fordi grunden ikke var sikkert nok lagt. Og tør jeg end sige, at jeg ikke har ladet det skorte paa arbeide og iagttagelser, er dog paa saa mangt et punkt resultatet kun blevet det triste: «Saga har glemt, hvad hun vidste».

Ligesom det saaledes vistnok vil kunne reises meningsforskjelligheder om mange punkter, viser den omstændighed, at jeg selv allerede under trykningen har fundet enkelte feil, der er rettede ved bogens slutning, at det vistnok ikke vil være vanskeligt at plukke ud en buket af direkte feil i dette vidtløftige stof; men den kyndige læser vil vide at holde mig regning derfor paa et felt, hvor jeg saa ofte har maattet bygge paa mundtlige beretninger og usikre meddelelser, og hvor kombination og gjætning saa ofte har maattet slaa den bro, som virkeligheden ikke længer frembød.

Desto sterkere maa jeg da fremhæve den gjæld, hvori jeg staar til de mænd, der har ydet mig sin uegennyttige og ufortrødne bistand under arbeidet. Først og fremst maa jeg da takke min høit ærede kollega professor *O. Rygh* for den ligefrem opofrende og aldrig svigtende velvilje, hvormed han har gjennemgaaet baade manuskript og korrektur: hans hjælp har ikke blot sikret mig en korrekt gjengivelse af gamle og nye stedsnavne; men hans værdifulde bemerkninger har ogsaa berigtiget ad-

skillig ukritisk benyttelse af vore sagaers ofte nok mere digterisk fri end strengt saglige fremstillinger af svundne tider, foruden at mangfoldige spredte punkter har nydt godt af hans skarpe, kritiske blik. Det falder imidlertid af sig selv, at han ikke derfor i nogen maade maa gjøres ansvarlig for de feil, der endnu maatte klæbe ved fremstillingen. Jeg har naturligvis saa samvittighedsfuldt som muligt angivet professor Ryghs udtalelser og tillæg, hvor saadant lod sig gjøre; ved de ikke faa tilføielser, han har gjort ved mine henvisninger til diplomatariet, har jeg for at undgaa større vidtløftighed i angivelsen af, hvad der er hans tillæg, bibeholdt hans henvisninger til diplomatariets *side* (s), mens mine egne henvisninger altid angive *nummer* (eksempelvis: «D. N.» II, no. 400, eller blot «D. N.» II, 400).

Ligeledes skylder jeg at takke hr. stadskonduktør *Georg Bull,* der har de største fortjenester af vore stavkirkers aftegning paa en tid, da langt flere rester fandtes end nu er tilfældet, for de gode vink, han har givet mig til skildringen af stavkirkernes konstruktionsdetaljer, skjønt det vistnok endnu paa mange punkter vil træde altfor tydeligt frem, at forfatteren ikke er praktisk arkitekt.

Mine kolleger professorerne dr. *Sophus Bugge,* dr. *Gustav Storm* og dr. *A. C. Bang* samt hr. arkivassistent *Taranger* og cand. phil. *Jens Thiis* maa ogsaa modtage min tak for hjælp, ydet paa enkelte, bestemte punkter.

Heller ikke kan jeg — *last but not least* — undlade at nævne, hvor overordentlig meget jeg — som enhver, der sysler med vor middelalderske kunst — skylder de talrige og i mange henseender grundlæggende arbeider, hvormed antikvar *N. Nicolaysen* har beriget dette felt, ligesom jeg ogsaa stadig har citeret hans «Norske Fornlevninger» («N. F.») og da ofte nok ligefrem benyttet hans fremstilling verbotenus. Til de talrige notiser, der er spredte paa mangfoldige steder i fortidsmindeselskabets aarsberetninger baade fra hans og skolebestyrer *Bendixens* haand, vil jeg tillade mig her under ét at henvise, ligesom til den hyppige brug, jeg har gjort af bemerkninger i Nicolaysens «Norske Bygninger». Har jeg ikke benyttet hans rige materialsamling for meget, har jeg ialfald ikke benyttet den for lidet, og om jeg end paa mange punkter har troet at maatte komme til andre resultater end han, skal dette aldrig hindre mig fra at erkjende min dybe gjæld til ham.

Endelig skylder jeg at aflægge *den Letterstedtske forenings norske afdeling* min tak for, at den ved at bevilge de til udførelse og anskaffelse af tegninger til verket nødvendige midler, overhovedet gjorde dettes publikation mulig.

Endnu et par specialbemerkninger.

Da man selvfølgelig ikke har kunnet afbilde enhver gjenstand, portaler, grundrids, tversnit og længdesnit af kirker o. l. *hver gang,* de omtales i teksten, men hovedsagelig har maattet knytte afbildningerne til

kirkernes specialbeskrivelser, og da jeg naturligvis ikke under trykningen kunde henvise til sider, der endnu ikke var trykte, tilraades læseren én gang for alle, naar han i den systematiske del finder en gjenstand nævnt, hvis form han ønsker at se billedlig fremstillet, da i fortegnelsen over illustrationerne at opsøge den under vedkommende kirke.

Det maa ogsaa paa forhaand bemerkes, at ved enkelte kirker, der til forskjellige tider har staaet paa forskjellige gaardes grund, kan det stundom hænde, at det navn, kirken bærer som overskrift, egentlig tilhører den nyere kirke, der da sedvanlig er en tømmerkirke, men hvis navn vi som det mere almenkjendte har troet at burde benytte, naturligvis med nødvendige oplysninger.

Det vilde unægtelig have været af interesse at give fuldstændige meddelelser om det middelalderske inventar, der findes og fandtes i vore stavkirker; men hensynet til, at bogen ikke skulde svulme op til en altfor uforholdsmæssig størrelse, har bevæget mig til at bortskjære de herhen hørende partier, med undtagelse af trægjenstande og enkelte andre særlig merkelige stykker.

Og hermed være da dette arbeide overgivet til landsmænds velvilje med en tak for den venlige modtagelse, der under dets udgivelse fra alle sider baade indenlands og i udlandets presse er blevet det til del.

Kristiania den 31te Marts 1892.

Forfatteren.

INDHOLD.

Første del: Stavkirkens arkitektur.

(Systematisk del.)

Første bog: Stavkirkernes udseende, konstruktion og fordeling.

Anden bog: Stavkirkernes ornamentik.

Anden del: Stavkirkens oprindelse.

Side.

(Genetisk del.)

Første bog: Middelalderens trækirker udenfor Norge.

Anden bog: Stavbygningens optræden i norden.

Tredje del: Stavkirkens historie.

(Deskriptiv del.)

Første bog: Fra kristendommens indførelse ca. 996 til erkebispestolens oprettelse 1152.

(Den arkaiske periode ca. 1000 til ca. 1150.)

Anden bog: Fra erkebispestolens oprettelse 1152 til Haakon IV's død 1263.

(Den romanske blomstringstid ca. 1150 til ca. 1250.)

Tredje bog: Fra Haakon IV's død 1263 til reformationen 1537.

(Den gotiske forfaldstid fra ca. 1250 til ca 1500.)

ILLUSTRATIONER.

* angiver de hidtil ikke publicerede tegninger, der tildels er udført for dette arbeide; *N. B.* betyder Nicolaysens «Norske Bygninger»; *D.* Dahls «Denkmale»; *M.* «Mindesmerker af Middelald.s Kunst».

LITTERATUR.

Dahl, J. C. C. «Denkmale einer sehr ausgebildeten Holzbaukunst aus den frühesten Jahrhunderten in den inneren Landschaften Norwegens». Dresden 1837. (Plancher med forord. Indhold: Urnes kirke. Borgunds kirke. Hitterdals kirke samt portal fra Vangs kirke og portal fra Atraa kirke. Portaltegningerne er næsten alle ubrugelige.)

Victor, Pierre. «Rapport fait à la société libre des beaux arts sur d'anciennes constructions en bois sculpté de l'intérieur de la Norvége». Paris s. a. (Studie over Dahls ovennævnte verk.)

(Werkentin.) «Kurze Geschichte der Bergkirche unseres Erlösers zu Wang». (Saaledes citeret af Böttger [se nedenfor]; mig ganske ubekjendt.)

Kugler, Franz. «Handbuch der Kunstgeschichte», 2. Aufl. Stuttgart 1848. S 498 ff.

Minutoli, Alexander Freiherr von. «Der Dom zu Drontheim und die mittelalterliche christliche Baukunst der scandinavischen Normannen». Berlin 1853. S. 9 ff. (Aldeles misvisende, idet forf. fuldstændig sammenblander stavkirker og senere tiders laftkirker.)

Schnaase, Carl. «Geschichte der bildenden Künste» IV, 2. Düsseldorf 1854. S. 443 ff. (Se ogsaa Nicolaysens bemerkninger ved dette arbeide i «Nord. Universitetstidsskrift» 1855, 4de hefte.)

Nicolaysen, N. «Mindesmærker af Middelalderens Kunst i Norge», udgivne af foreningen til norske fortidsminders bevaring. Kristiania 1854 ff. (Plancher med tekst, omfattende Hedal kirke, Reinli kirke, Lomen og Hurum kirker, Borgunds kirke.)

— «Archæologisk-historisk Fortegnelse over Norges Levninger af Kunst og Haandværk fra Middelalderen». Kristiania 1855. (Medfulgte aarsberetningen fra foreningen til norske fortidsmindesmerkers bevaring for 1854.)

— «Norske Bygninger fra Fortiden», udgivne af foreningen til norske fortidsmindesmerkers bevaring. 3 rækker. Kristiania 1860—1880. (Plancher med tekst omfattende: 1. række. Urnes, Vaage, Hopperstad, Vangsnes, Aardal, Rinde; 2. række. Tuft, Veggli, Nore, Opdal, Nes; 3. række. Atraa, Stedje, Nesland, Tuft [Portal], Ulvik, Flaa, Hof, Dale, Hyllestad, Osstad, Vegusdal, Lardal, Øde, Sauland, Lilleherred, Gransherred, Faaberg, Øifjeld, Tuddal. 16 af verkets tegninger giver portaler. Hovedverk).

Semper, Gottfried. «Der Stil, Handbuch der praktischen Aesthetik.» Stuttgart 1860—1863. II. S. 320.

Nicolaysen, N. «Norske Fornlevninger, en oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger, ældre end Reformationen og henførte til hver sit Sted». Kristiania 1862—1866.

Lübke, Wilhelm. «Geschichte der Architektur». 5. Aufl. Leipzig 1875. S. 479 ff. (Forf følger i alle udgaver Minutolis misvisende spor. Se ogsaa Nicolaysens bemerkninger til dette arbeide i «Tekn. Ugeblad» 1885 s. 18.)

Lehfeldt, Paul. «Die Holzbaukunst, Vorträge an der Berliner Bauacademie gehalten». Berlin 1880. S. 106 ff.

Hildebrand, Hans. «Från äldre tider. Kulturvetenskapliga och historiska studier». Stockholm 1882. S. 12—17.

Dietrichson, L. «Constructions en bois de l'architecture Norvégienne au moyen âge», i tidsskriftet «l'Art» T. XXXIX. Paris 1885. S. 101 ff.

— «Vore Stavkirker i Sagn og Saga», i D. Meidells «Norsk Maanedsskrift» 1885. S. 353—400.

Nicolaysen, N. «Gols Kirke paa Bygdø», i «Bygninger fra Norges Middelalder, hvilke hs. maj. kong Oscar II. har ladet flytte til Bygdø kongsgaard». Kristiania 1885. S. 1 ff. og 1888.

Lachner, Carl. «Architektonische Reisestudien». I. Die Kirche Wang, i «Zeitschrift für bildende Kunst» bd. XXI. Leipzig 1866. S. 164 ff. (Paa flere punkter misvisende.)

Dietrichson, L. «Eiendommelighederne ved Stavkirkernes Construction», i «Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri», utg. af Letterstedtska föreningen X. årgången. Stockholm 1887. S. 37 ff. og 90 ff. (Optaget med forandringer i nærværende verk.)

— «Om Ornamentiken i de norske Stavkirker», i «Tidsskrift for Kunstindustri». Kjøbenhavn 1887. 4de hefte ff. 97 ff. (Optaget med forandringer i nærværende verk.)

(Opsatser angaaende striden om stavkirkens forhold til hovbygningen se s. 173 i dette verk.)

Dietrichson, L. «L'Eglise en bois de Gol, discours prononcé par —». Christiania 1889. (Et foredrag, holdt ved Gols kirke under orientalistkongressen 1889.)

Wichmann, G. «Der Baustil der alten Germanen», i «Zeitschrift für bildende Kunst». Neue Folge Bd. I. Leipzig 1890. S. 269 ff. (Paa adskillige punkter misvisende.)

Bruun, Johan. «Norges stafkyrkor, ett bidrag till den romanska arkitekturens historia». (Gradualdisputation.) Stockholm 1891. (En fortjenstfuld, kun i sin form noget skruet fremstilling af de almindelige principer for stavkirkebygningen og dens ornamentik.)

Böttger, Ludv. «Die Kirche Wang bei Brückenberg im Riesengebirge nebst Beiträgen zur Kenntniss des altnorwegischen Holzbaues». Mit (5) Abbildungen in Holzschnitt und 2 Kupfertafeln. (Sonderabdruck aus der «Zeitschrift für Bauwesen».) Berlin 1891.

«Aarsberetninger fra Foreningen til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring», spredte notiser af *Nicolaysen, Rygh, Bendixen, Dietrichson* («Supplement til Norske Fornlevninger» aarg. 1888 s. 91 ff., optaget med forandringer i nærværende verk) o. fl. forf.

FØRSTE DEL.

STAVKIRKENS ARKITEKTUR.

(SYSTEMATISK DEL.)

FØRSTE BOG.

Stavkirkernes udseende, konstruktion og fordeling.

FØRSTE KAPITEL.

Stavkirkernes udseende.

Udgangspunkter. Kirkernes ydre og indre. Skibet. Svalerne. Koret. Beklædning. Belysning. Hovedformer. Forhold til stenkirkerne.

Paa reiser oppe i Norges fjeldbygder mødte man i middelalderen ofte og møder man endnu en enkelt gang kirkebygninger med vildt fantastiske former, der snarere ser ud som dæmoniske afgudstempler end som gudshuse, med sine af tiden sværtede og bøiede stolper og planker, med sine dragesmykkede gavle, der reiser sig den ene over den anden, med sine steile tage og lave vægge, takte — ligesom man tænker sig middelalderens drager skjælbedækkede — med mørke spaan, hist og her overgroede af en vildtvoksende ornamentvegetation, i hvilken sælsomme fabeldyr slynger sig ind —: det er de norske stavkirker.

Den fremmede, der første gang ser dem, føler sig uhyggeligt tilmode, og uden at ane den skat af fortræffelige konstruktionsmotiver og ædel ornamentik, der skjuler sig i disse mørke kirker, gribes han af et slags rædsel ved det sælsomme syn. En dansk reisende beskriver et saadant indtryk fra sin reise i Norge 1886 i følgende ord: «Et eventyr besaa vi underveis — det mest fantastiske, man kan tænke sig — den gamle stavkirke, oldkirken, trækirken i Borgund: et genialt barns indfald, et oldenborrehus, udsnittet af en enfoldig kjæmpes legende tollekniv, med beskedne kors og storsnudede dragehoveder, krinklet og kroget, kvist ovenpaa kvist, det indre som en røgstue, indviet til en mystisk kultus, hvori sagaens mørke overvælder katolicismens matbrændende kjerter, hvis skjær falder paa jernklædte bønders økser og vikingekongers

bølgende skjæg. Et uhyggeligt eventyr — oprigtig talt.» (Holger Drachmann.)

Det er i dette «sagaens mørke» med den «mystiske kultus» vi ønskede at lyse op; thi det er saa langt fra, at vi her staar foran «et genialt barns indfald», snittet af en «legende tollekniv», at dette «uhyggelige eventyr» tvertimod er et af de merkeligste kapitler i vor middelalders kulturhistorie. Det turde være af interesse at komme til indsigt i, hvad disse «krinklede og krogede» former, disse «kviste paa kviste» egentlig har at betyde; thi medens den ene ved disse kirker erindres om et «oldenborrehus», en anden om kinesiske templer og indiske pagoder, sætter en tredjes fantasi dem uvilkaarligt i forbindelse med den vilde natur, der omgiver dem med bratte stup og afgrunde, med høie nuter og tinder; de synes ligesom at være voksede umiddelbart op af disse mørke, bisarre fjeldkløfter, ret som de var i slegt med naturomgivelsen og havde modtaget sit formpræg af den; og jeg har hørt bondefødte kunstnere med varme hengive sig til den forestilling, at stavkirkerne var et ligefremt kunstnerisk, arkitektonisk forsøg af vore forfædre paa at imitere i statisk lovbundne former den storartede natur, de saa omgive sig.

Dette er naturligvis ikke tilfældet; den autoktone karakter er hos vore stavkirker kun tilsyneladende: fremmede indflydelser har paa mange maader betinget deres former; ikke desto mindre er forestillingen om et slegtskab med den omgivende natur noget mere end en blot subjektiv fantasi: at visse naturbetingelser, navnlig klimatiske, men tildels ogsaa lokale, har været medvirkende til at danne enkelte af de her opdukkende originale former, lader sig — som vi skal se — neppe helt benægte; men i ethvert fald har disse kirker et desto betydningsfuldere sambaand med vort folks *historie*, som det er vel værd at efterforske: de er hellige erindringer fra vort folks kraftige ungdomsaar, sagatidens alvorlige rester, ligesaavel som Eddakvadene og kongesagaerne, som Nidarosdomen og Haakonshallen. Men ikke er de blevet fredede og studerede som Eddaen og sagaerne: hver gang der ved en ny kirkes opførelse har kunnet spares nogle styver ved at anvende tømmer eller tagverk fra de gamle kirker, er de ubønhørligt blevet nedrevne, og havde ikke «Foreningen til norske fortidsmindesmerkers bevaring» taget sig saa varmt af disse vore landskommuners mishandlede stedbørn, vilde maaske neppe en eneste af dem nu været tilbage forat vise os, hvad disse mindesmerker fra middelalderens fjerne dage indeslutter af kunstfærdighed og konstruktiv evne, af historie og hellig tradition, af et fantasiliv, som for at blive helt forstaaet fordrer at studeres og forklares ud fra de kulturbetingelser, under

hvilke de er opstaaet. Det er disse studier, vi her vil foretage, denne forklaring, vi her vil søge at give.

Det er et sørgelig lidet materiale, vi har at bygge vore undersøgelser paa. Af stavkirker staar nemlig kun følgende 24 tilbage nogenlunde bevarede: Paa *Nordmøre:* 1. Grip, 2. Kvernes; i *Romsdalen:* 3. Rødven; i *Sogn:* 4. Urnes, 5. Borgund, 6. Hopperstad, 7. Kaupanger; i *Hardanger:* 8. Røldal; i *Telemarken:* 9. Eidsborg, 10. Hitterdal; i *Numedal:* 11. Nore, 12. Opdal; i *Hallingdal:* 13. Torpe; i *Valdres:* 14. Hedal, 15. Reinli, 16. Hegge, 17. Lomen, 18. Hurum; i *Gudbrandsdalen:* 19. Lom, 20. Ringebu, hvortil kommer fire flyttede kirker: 21. Vang, der i 1841 fra *Valdres* flyttedes til Brückenberg i Schlesien; 22. Holtaalen, der ca. 1884 flyttedes fra *Gauldalen* til Trondhjem; 23. Fortun, der i 1884 flyttedes fra *Sogn* til Fantoft ved Bergen; 24. Gol, der i 1884 flyttedes fra *Hallingdal* til Bygdø ved Kristiania.

Mindre dele af den gamle stavbygning forekommer endnu i: 25. Eid i *Romsdalen;* 26. Flesberg i *Numedal;* 27. Rollag i *Numedal;* 28. Høijord i *Jarlsberg;* 29. Hol i *Hallingdal;* 30. Faavang i *Gudbrandsdalen;* 31. Vaage i *Gudbrandsdalen.*

Fra revne kirker kjender vi gjennem tegninger eller — væsentlig i museerne — bevarede, dels konstruktive, dels ornamentale rester: fra *Trondhjems stift:* 32. Aalen, 33. *Rennebu, 34. *Rissen; fra *Sogn:* 35. *Jostedalen, 36. Stedje, 37. Aardal, 38. Rinde, 39. Vangsnes, 40. *Tønjum, 41. *Gaupne, 42. Hafslo; fra *Hardanger:* 43. *Jondal, 44. *Ulvik; fra *Telemarken:* 45. *Atraa, 46. *Nesland, 47. Sauland, 48. *Dal, 49. *Øifjeld, 50. *Lilleherred, 51. *Gransherred, 52. *Tuddal, 53. *Veum; fra *Sætersdalen:* 54. *Hyllestad, 55. *Vegusdal, 56. *Austad; fra *Hallingdal:* 57. Aal, 58. Hemsedal, 59. Nes, 60. Flaa; fra *Numedal:* 61. Veggli; fra *Sandsvær:* 62. Tuft; fra *Sigdal:* 63. Eggedal; fra *Jarlsberg:* 64. *Lardal; fra *Ringerike (Modum):* 65. *Snarum; fra *Toten:* 66. *Dyste; fra *Solør:* 67. Hof; fra *Gudbrandsdalen:* 68. Garmo, 69. *Faaberg, 70. *Bjølstad, 71. *Bødalen; fra *Valdres:* 72. *Øde, 73. *Øje, 74. *Tomaskirken paa Filefjeld. Hertil kommer et enkelt bevaret spor af to ældre allerede i den tidligste middelalder forsvundne kirker: 75. *Hopperstad i *Sogn*; 76. *Torpe i *Hallingdal*, hvor nyere stavkirker allerede i middelalderen har reist sig i de ældres sted,

Endelig er 77. Grindaaker paa *Hadeland*; 78. Rød i *Romsdalen*; 79. Kornstad paa *Nordmøre;* 80. Øistesø i *Hardanger* og 81. Kom-

* Betyder, at kun ornamentale rester er bevarede.

nes i *Sandsvær* saa nylig revne, at et og andet nærmere om dem kjendes. Schøning har beskrevet 82. Stangvik kirke paa *Nordmøre*. Men af ovenstaaende kirker er konstruktionen blot kjendt i endel. De fleste er saadanne, af hvilke vi kun kjende ornamentale partier, især portaler. Ialt kjender vi noget om konstruktionen i 53 stavkirker.

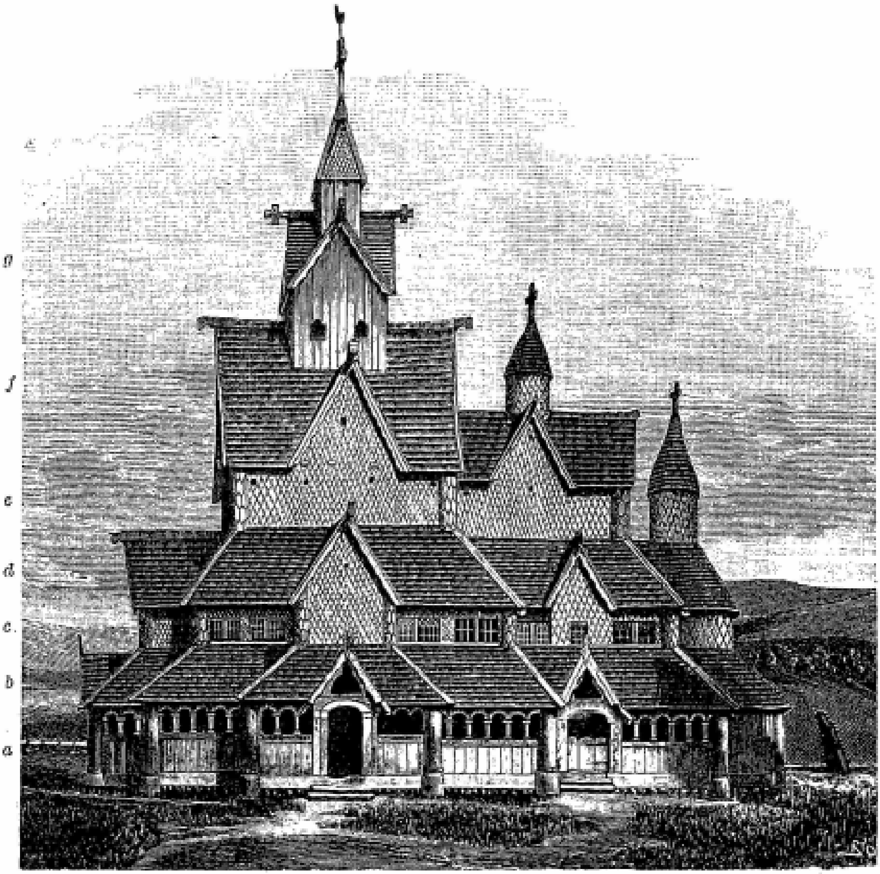

Fig. 1. Hitterdals kirke før restaurationen. (Efter Dahl.)

Vi vil først her i vor *almindelige* skildring af stavkirkerne væsentlig kun tage hensyn til deres mest udviklede, typiske former, og overlade til den senere, specielle og historiske fremstilling at dvæle ved de afvigende og enklere former.

Det første blik paa stavkirkerne viser os kun, og det i desto høiere grad, jo bedre vedligeholdte de er, en tilsyneladende forvirret, skjøndt ved sin sælsomhed imponerende masse af gavle og tage

— om man saa vil, en pyramide, sammensat af en mængde mindre, der synes tilfældigt taarnede over hverandre. Vi skal forsøge at føre dette almindelige indtryk tilbage til bestemtere former.

Over en lav, hele kirken omgivende omgang (fig. 1 *a*) med gavle («skruv») over portene, nedentil lukket ved en brystning, oventil aaben til henimod kirkens østre ende, baaren af arkader og smaasøiler, lægger sig et pulttag (*b*), fra hvis øvre ende en væg hæver sig (*c*). Over denne væg stiger atter et med gavle forsynet pulttag (*d*) iveiret; saa løfter sig atter en væg (*e*), over hvilken endelig et mægtigt sadeltag (*f*) afslutter det hele, endnu kronet af en tagrytter (*g*) med en sædvanlig senere tilsat spids taarnhjelm. Bygningens bagre del, der sædvanlig er baade lavere og smalere end det nu skildrede hovedparti, men gjentager dettes forskjellige høideafdelinger, har vistnok sjelden oprindelig baaret nogen tagrytter, hvorimod den bagerste, helt lukkede, oftest vistnok halvrunde korafslutning (apsis), der i høiden kun gjentager de to laveste etager, bærer et cylindertaarn, der af vore bønder kaldes *perialen*, vistnok en forvanskning af middelalderens «perivalium» (omgang, munkegang), et navn, der vel egentlig skulde tilkomme den helt lukkede bagre omgang (med dens taarn). Saaledes ikke mindre end 3 rækker vægge, 3 rækker tage og 3 rækker gavle over hverandre, og i horisontal retning ligeledes gjennemført tredeling: skib, kor og korapsis.

Hvorledes opstaar og hvilken betydning har denne sælsomme, komplicerede anordning? Skjuler der sig virkelig nogen arkitektonisk grundtanke i disse tilsyneladende saa forvirrede bestanddele af denne underlige helhed? Eller er det hele «et genialt barns indfald», resultatet af «en enfoldig kjæmpes legende tollekniv»?

En vis *malerisk* virkning kan man ikke frakjende disse bygninger, saaledes som de reiser sig fulstændigst i Borgund og Hitterdal; men vel kan det synes tvilsomt ved første øiekast, om de i samme grad eier arkitektonisk lovmæssighed, konstruktivt værd og betydning. Det er imidlertid saa langt fra, at disse savnes, at en nærmere indtrængen i vore kirkers konstruktion vil vise os, at det *netop* er den originale maade, hvorpaa træmaterialets konstruktive fordele her er udnyttede og har fundet et tilsvarende kunstnerisk udtryk, der giver stavkirkerne deres eiendommelige værd og kunsthistoriske betydning. Thi hele dette maleriske kompleks, der ialfald i sine hoveddele gjentager sig overalt i en ensartethed, der lader os ane en skjult lov, beror i virkeligheden paa en med beundringsværdig konsekvens gjennemført arkitektonisk konstruktion, der føier sig ligesaa let og naturligt om de kirkelige kultusfordringer, som den lemper sig efter det materiales eiendommelige beskaffenhed, i hvilket kirken er udført.

For at faa øie paa betydningen af det ydre, paa den simple enhed i de fantastiske former, behøver vi blot at begive os ind i kirken ad dens vestre hovedindgang (fig. 2). Vi ser da straks, at vi befinder os i en treskibet langkirke med det sædvanlige høiere midtskib og de to lavere sideskibe, der ved søiler er skilte fra midt-

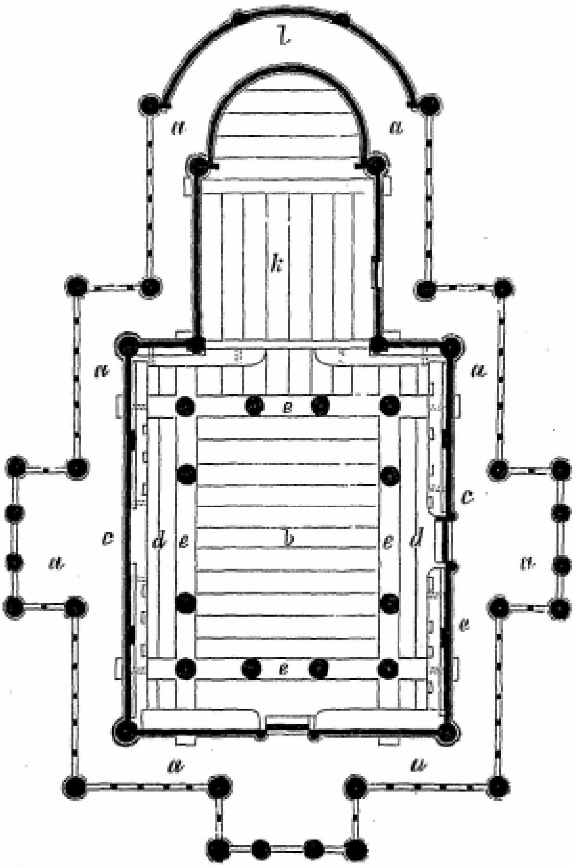

Fig. 2. Grundrids af Borgunds kirke. (Efter G. Bull.)

skibet — og ved enden af dette sees koret med sin apsis (den halvrunde kornische). Med denne form for øie og med et sammenlignende blik paa fig. 3 og fig. 4. vil det være os let at forklare det ydres gaade. Stiller vi os nemlig (efter for tanken at have fjernet det skjæmmende flade eller hvælvede loft, der sædvanlig i senere tider er blevet indlagt i disse kirker) midt i skibet (ved *b*) og løfter øiet op mod den aabne tagstol (fig. 3 *f*), saa er det klart, at det øverste mægtige tag, som vi saa udenpaa kirken (fig. 1 *f*), og som

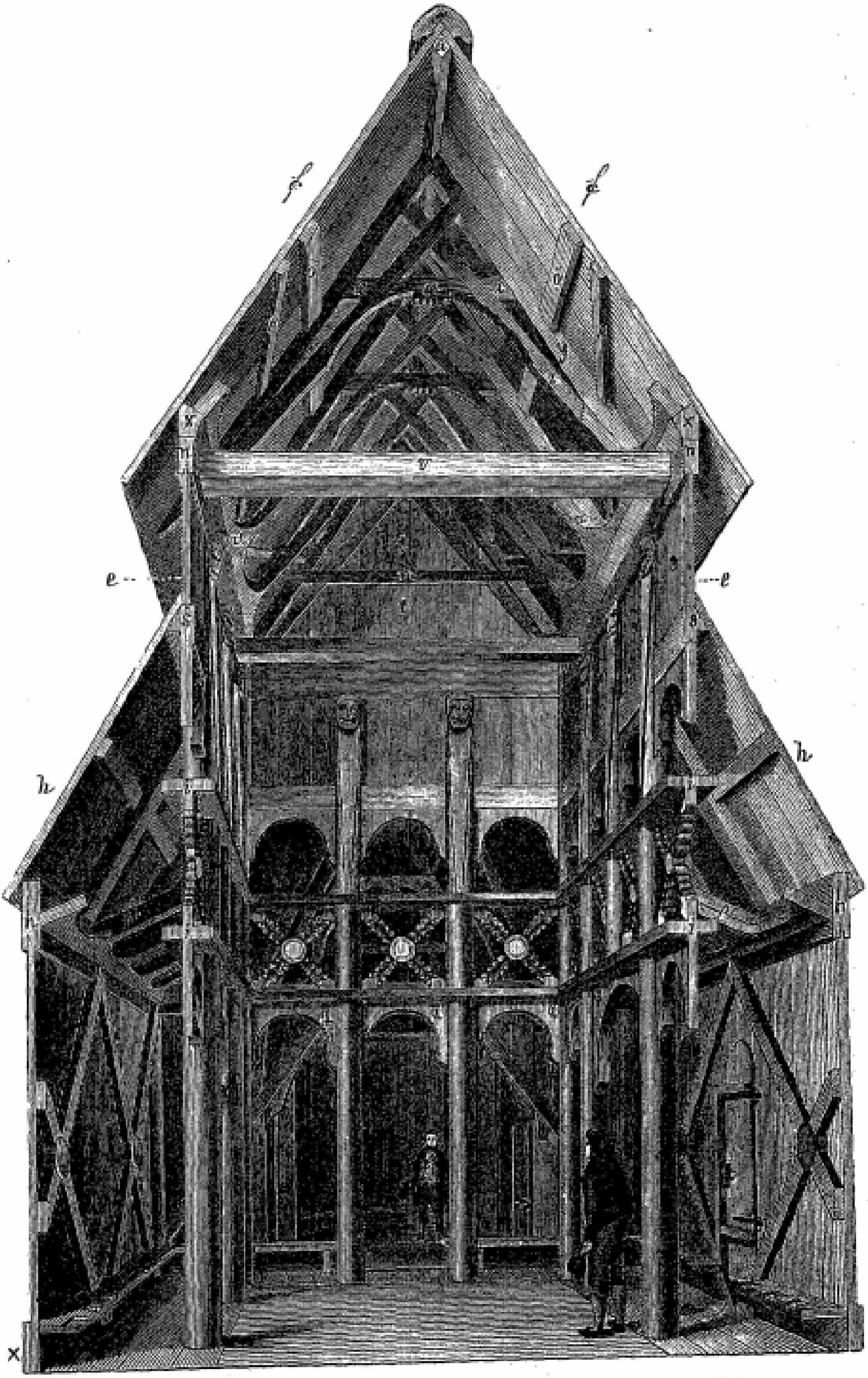

Fig. 3. Det indre af Borgunds kirke. (Efter G. Bull.)

krones af tagrytteren, i det indre modsvares af kirkens *midtskib* (*b* i fig. 2), der dækkes af taget (*f* i fig. 3). Den øverste ydre væg (fig. 1 *e*), der modsvarer den paa søiler hvilende skillevæg mellem midtskib og sideskib i det indre (*e* i fig. 2 og 3), tillader i sin øverste del, hvis den gjennembrydes, dagslyset at falde ind i kirken over sideskibenes tag. Denne overvæg hviler ved hjælp af et mellemled, der i stenkirkerne kaldes triforium og som vi derfor i mangel af et bedre navn ogsaa her vil kalde saaledes — paa en række søiler, der skiller midtskibet fra de lavere *sideskibe* (*d* i fig. 2 og 3, modsvarende *d* og *c* i fig. 1). — Partiet under sideskibstaget aabner sig ind imod midtskibet gjennem det omtalte triforium, der er støttet ved en række liggende kors (andreaskors, se fig. 3 *i i*).

Udad er sideskibene lukkede ved hele vægge (fig. 1, 2 og 3 *c*), gjennem hvis døre man træder ud i svalerne, den hele bygningen omsluttende *omgang* med de udad aabne arkader paa smaasøiler (fig. 1 og 2 *a*). Denne omgang er vistnok væsentligst betinget af klimatiske aarsager, idet dens hovedbestemmelse er at beskytte kirkens grundsviller og vægge mod ydre fugtighed og andre indflydelser af veirliget. Dette sees bedst deraf, at enkelte omgange er helt lukkede (Reinli, Hedal); derimod bidrager den — løst tilhængt til bygningen, som vi snart skal se, at den er — ikke paa nogen maade til at *støtte* sideskibenes vægge. Men svalerne har vistnok ogsaa faaet, om ikke oprindelig havt, en kulturhistorisk betydning. Kirken var som bekjendt i middelalderen — og er jo endnu tildels i afsides egne — ikke blot gudshus, men ogsaa samlingsplads for en mængde verdslige interesser, et slags børs — man erindre blot opkomsten af ordet «messe» i betydning af markeder — og kirkefolket behøvede i det veirhaarde land en overdækket, mod veiret beskyttet plads; det krøb da sammen i svalgangen, naar veiret var stygt; trangt blev der vel tildels, men saa var jo menighederne heller ikke saa store. Et vidnesbyrd om svalgangens betydning som samlingssted har vi deri, at vi stundom ser, at dokumenter er blevet opsatte i «utskotten». Den forekommer i tre varianter:

1. *Den almindelige med brystning* af noget over en halv mandshøide og derover korte søiler, forbundne ved rundbuer (Borgund, Eidsborg og Hitterdals syd- og vestside).

2. *Den helt aabne,* hvor brystningen falder bort og taget hviler paa fritstaaende, mandshøie søiler, forbundne ved rundbuer. Dog har man kun kunnet paavise denne art svalgang for *façadesiden* af et par kirker i Sogn (Urnes, Vangsnes og Hopperstad, derimod ikke, som man af den vistnok urigtige restauration skulde tro, i Fortun).

3. *Den helt lukkede*, der forekommer i et par kirker (Hedal, Reinli, Hitterdals nordre side).

Den bagre del af svalgangen, der omsluttede koret, var ialfald omkring apsis altid helt lukket (I dette parti er Fortunkirkens restauration med aabne mandshøie søiler uden balustrade absolut urigtig). Endskjøndt vistnok alle stavkirker oprindelig havde svalgang, er dog — af grunde, som senere vil blive os klare — kun faa saadanne helt bevarede til vor tid, nemlig: Urnes, Borgund, Hedal, Reinli, Eidsborg og Hitterdal. En enkelt rest er bevaret fra Hopperstad og Vangsnes. Derimod er de svalgange, der nu omgiver Gols, Fortuns, Hopperstads og Vangs kirker nye. En rest af en svalgang ved Nore kirke synes betydelig yngre end kirken.

Indtager vi atter vor plads midt i skibet og vender blikket nu ikke længer opad, men fremad mod kirkens bagre del, ser vi midtskibet aabne sig gjennem den oprindelig smale, men senere gjerne udvidede korbue til *koret*, kirkens østre del (fig. 2 *k*), der oftest er enskibet, men stundom ogsaa treskibet. I det hele taget varieres koranlægget mere end skibet; thi stundom afsluttes det i firkant, stundom udvikler sig i den østre væg en halvrund nische (apsis), stundom har det i de enskibede kirker samme høide og bredde som skibet (Reinli), som oftest er det smalere og lavere end dette. Over apsis løfter sig et cylindrisk taarn, det forhen omtalte perivalium. Halvrund apsis — skjøndt vel ikke altid oprindelig — har med sikkerhed kunnet paavises i Aal, Borgund, Flaa, Flesberg, Fortun, Gol, Hedal, Hemsedal, Hitterdal, Lom, Nes, Reinli, Torpe og Tønjum (Lærdal) — ialt 14 og som sandsynlig i Hopperstad, Lomen og Hurum. Rimeligvis har den været at finde i de fleste stavkirker.

Stavkirkernes tage og vægge har, saalangt disse sidste var udsatte for luften, i almindelighed været forsynede med en spaanbeklædning, der gav dem udseende af at være skjælbedækkede, idet spaanerne var anbragte ligesom fiskeskjæl saaledes, at den nedre række altid skyder sig ind under den ovenforliggende, hvorved sne og regn ikke har kunnet trænge ind under det beskyttende hylle. Ogsaa den øvre del af hjørnestolperne, der træder frem over sideskibene og svalerne, var ofte spaantækte.

Sit lys fik disse kirker — foruden gjennem den aabnede dør — væsentlig kun fra nogle smaa, knapt et kvarter i tvermaal holdende, runde glugger i midtskibets overvæg over sideskibenes tage saavel i skibet som i koret (fig. 1 og 3) sædvanlig 4 à 5 paa hver side i skibet og 2 i koret. Dog er det at merke, at den af prof. Unger udgivne homiliebog, der synes at være forfattet mod slutningen af det 12te aarhundrede, som lyskilde s. 133 ogsaa nævner «de glug-

ger i gavlen, som oplyser kirken». En saadan rundbuet aabning i gavlen kjender vi imidlertid kun i en eneste af de til vor tid bevarede kirker, nemlig Urnes, hvor den var særlig nødvendig for at skaffe lys til den fine ornamentik i kirkens indre. Vistnok var dette en tarvelig belysning efter vor tids fordringer; men man maa erindre, at glasset endnu ikke, dengang disse kirker byggedes, var i brug til vinduer i norden, og at det raa veirlig i det nordiske klima tvang til at gjøre aabningerne saa smaa som muligt, for at ikke vind, sne og regn skulde trænge altfor sterkt ind i kirken. Desuden krævede jo den norske middelalders gudstjeneste ikke meget lys — ingen salmebøger brugtes, geistligheden færdedes i det ved kjerter forholdsvis rigt oplyste kor, og menigheden knælede i det halvmørke kirkeskib, hvor øiet kun desto sterkere blændedes af den glans, der — forøvrigt hos os vel ofte tarvelig nok — omgav alteret og dets tjenere. Præsteskabet i lys — menigheden i mørke: det var jo en ægte middelaldersk tanke.

Grundridset i vore stavkirker viser altsaa, i sin almindelighed betragtet, fire hovedformer:

1. Kirker med halvrund korafslutning, hvor koret er lavere og smalere end skibet (f. eks. Borgund, Hitterdal).

2. Kirker med halvrund korafslutning, hvor koret er af samme bredde som skibet (Reinli).

3. Kirker med firkantet kor, lavere og smalere end skibet (f. eks. Vangsnes).

4. Kirker med firkantet kor af samme bredde som skibet (f. eks. Rinde).

Som de fleste middelalderske kirker er vore stavkirker orienterede.

Stavkirkens hele anlæg opløser sig, som man ser, i en fra middelalderens *sten*kirker velkjendt form, idet stavkirken ikke er andet end *en efter træmaterialets fordringer nøie afpasset modifikation af den romanske basilika*. Vi maa derfor, inden vi gaar over til at skildre selve konstruktionen, ofre nogle ord paa at paavise de, hovedsagelig ved det forskjellige materiale fremkaldte *uoverensstemmelser mellem hine stenbasilikaer og disse træbasilikaer* af romansk stil.

Fra en gavlfaçade træder man i stavkirken ind i kirkens forhal, *vaabenhuset*, saa kaldet, fordi mændene her satte sine vaaben fra sig, inden de traadte ind i kirken. Dette parti modsvarer stenkirkens narthex, men i stavkirken udgjør *vaabenhuset kun et fremspring i omgangen*, mens den i stenbasilikaen er et for sig afsluttet parti. — Stavkirkens skib er gjerne, ligesom den romanske stenbasilikas, enten enskibet eller treskibet, men i sidste tilfælde med den vigtige af trækonstruktionen betingede forskjel, at søilerne i stavkirken ikke

som i stenbasilikaen kun skiller kirkens skibe fra hverandre efter længden, men ogsaa — ligesom i de hedensk-romerske basilikaer og i den gammel-kristne basilika *Santa Agnese* ved Rom — *efter bredden*, altsaa ogsaa ved midtskibets vestre og østre ende. Herved fremkommer ogsaa *i det ydre et vestligt og et* — rigtignok af korforlængningen afbrudt — *østligt pulttag* (se fig. 1 ved *d* og fig. 4) under midtskibets gavl, hvilke ikke forekommer i stenbasilikaerne. Aarsagen til denne afvigelse er tydeligvis at søge i nødvendigheden af at afstive kirkens vægge, ikke blot efter længden men ogsaa efter bredden, for derved at give dem større stabilitet. Ligesom i stenbasilikaen er midtskibets over sideskibenes tag løftede væg bestemt til at optage vinduer, men disse indskrænker *sig* — *som vi saa* — i stavkirken til hine *smaa runde glugger*. Tagstolen var aaben i stavkirkerne ligesom i flere gammelkristne og romanske basilikaer: *San Lorenzo fuori le mura* ved Rom, *San Fermo* og *San Zeno* i Verona og *San Miniato* ved Florents, samt i en række engelske kirker og vistnok som efterligning heraf i flere norske stenkirker, som Mære, Vernes o. fl., men ikke desto mindre er, som vi snart skal se, *tagkonstruktionen en helt anden* i stavkirkerne end i de faa stenkirker, hvor dette forekommer. Sideskibenes loft aabner sig i de romanske stenbasilikaer indad mod midtskibet gjennem et triforium ligesom i stavkirken, men mens stenkirkens triforium aabner sig mellem søiler, aabner stavkirkens sig mellem *liggende (andreas-)kors;* derimod afsluttes de begge opad ved rundbuer; den vigtigste forskjel er derimod, at *stavkirkens triforium ikke har gulv*, men kun afstivende bjelker i visse afstande, mens stenkirkens triforium danner et over sideskibenes hvælvinger liggende, kun ind mod midtskibet aabent, men ellers helt lukket rum. En bestemt forskjel mellem de treskibede romanske stenbasilikaer og stavkirken er det, at den sidste i regelen *ikke skyder noget tverskib ind* mellem langskibet og koret. Dette samme finder dog tildels sted ogsaa i vore norske treskibede stenkirker af romansk stil (Stavanger domkirke, Mariakirken i Bergen) og sammenhænger saaledes ikke med materialets fordringer, men vel snarere med den norske kultus større fordringsløshed, idet tverskibet, skuepladsen for udfoldelsen af geistlighedens pompøse pragt og mængde, i vore smaa forholde fandtes overflødigt. Dog forekom tverskibet (korsarme) ogsaa i stavkirkerne i enkelte dele af vort land, men som det synes, først i deres senere tid. Det maa ikke hermed forveksles, at man oftere efter reformationen har udvidet stavkirkerne ved at tilføie korsarme.

Betinget af materialet er derimod tydeligvis den fremtrædende *retning henimod den kvadratiske grundform*, der udmerker vore stavkirker overfor stenbasilikaens udprægede længderetning, en følge af

de horisontale stokkes begrænsede længde, der ikke kan overskride et vist maal uden at svigte. Til gjengjæld for det manglende tverskib har saa stavkirkerne paa den anden side et element, der savnes i stenkirkerne, nemlig de ovenfor beskrevne omgange eller

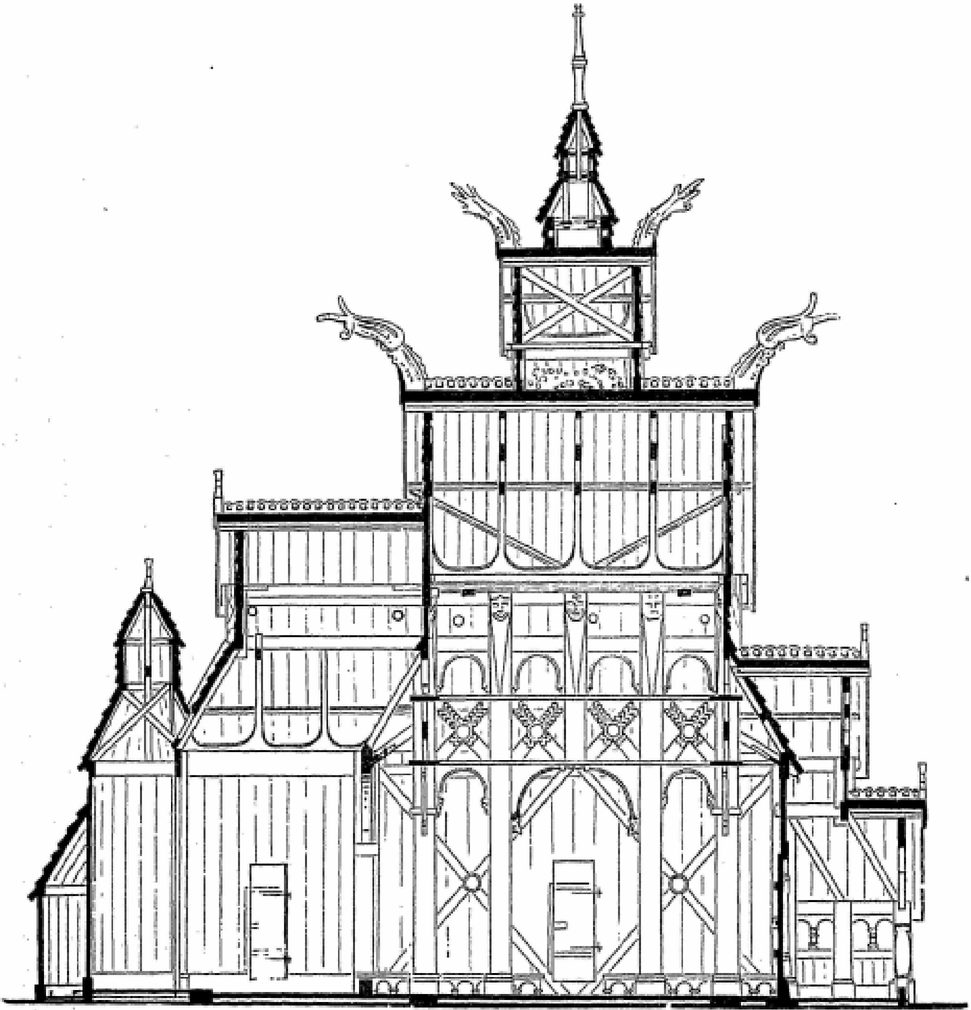

Fig. 4. Længdesnit af Gols kirke.

svaler. Aldeles fremmed er dog disse svaler heller ikke for stenbasilikaerne. Stiller man sig i et kloster midt i gaarden og ser i retning af kirken, vil denne fra det antydede punkt vise os alle stavkirkens led, ogsaa svalerne, idet klosterkorsgangens ene side, der støtter sig mod kirkens søndre sideskib, danner en svale med

balustrade og smaasøiler, over hvilken først sideskibets væg og tag, dernæst midtskibets væg og tag og endelig — om en saadan findes — tagrytteren, viser sig den ene over den anden. Det er ikke umuligt, at det æstetiske motiv til stavkirkens svalgang kan være at finde i engelske klosterkirker.

ANDET KAPITEL.

Stavkirkernes konstruktion.

Laftverk og bindingsverk. Stavverk eller reisverk. Materiale og redskaber. *A. Bærende dele:* Rammeverket: Sviller og stolper. Gulvet. (Gulvbegravelser). *B. Omsluttende dele:* Vægplankerne. Midtskibsvæggen med søiler. Triforium. Knæforbindelser. *C. Baarne dele:* Tagverket. Tagrytteren. Korkonstruktion Apsis. Leprosorier. Kirkernes opsætning. Stavkirkekonstruktionen anvendt som symbolik i homiliebogen. Arter (typer) efter konstruktionen. Størrelse.

Jo nærmere knyttet til de kirkelige former fra stenarkitekturen og til de almindelige, faste kultusfordringer stavkirken i sit anlæg var, desto mere overraskende er det i samme vundne originale udtryk for træets konstruktive eiendommeligheder, den genialeste oversættelse fra sten til træ i en given stilart, noget land og nogen tid eier, og et fortrinligt eksempel paa, hvorledes de stilfordringer skal opfyldes, der opstaar ved formers overførelse fra et stof i et andet. I denne forstand tror vi i eminent mening at turde tale om disse kirkers *stil*, om en stavkirkestil.

For at forstaa denne enestaaende løsning af en stor stilistisk opgave, er det nødvendigt at undersøge stavkirkernes *konstruktion.*

I stort seet gives der kun to arter af træbygningskonstruktioner: Blokhuskonstruktionen (laftverk) og bindingsverkskonstruktionen (fagverk).

Blokhus- eller laftkonstruktionen dannes ved sammen«laftning» af tømmerstokke, enten disse nu bestaar af runde stammer (blokhuse) eller af firhugne bjelker (bjelkehuse). Tømmerstokkene lægges horisontalt, stok ovenpaa stok, idet man ved endeindsnit og indfælding (laftning) fæster dem sammen med de stokke, der ligger vinkelret til dem. Laftbygningen udmerker sig ved at være varm og tæt, og dens tæthed forøges ved dytning («dicht», tætning) mellem stokkene ved hjælp af mos, tøi e. l. og anvendtes derfor i

Norges middelalder til boliger, da den lune tæthed modsvarede de praktiske fordringer til beboelseshuset i et koldt land.

Bindingsverkskonstruktionen dannes ved et rammeverk af vertikale og horisontale, bygningens hovedinddelinger modsvarende bjelker eller stokke, hvis mellemrum udfyldes ved til rammen fæstede fladhugne eller skaarne planker. (At man kan anvende tegl, ler e. l. til at fylde i rammen, vedkommer os ikke her, hvor vi har med den rene træbygning at gjøre). De udfyldende planker kan anbringes: a) enten i horisontal stilling, fæstede til de vertikale stokke eller b) i vertikal stilling, fæstede til de horisontale stokke. I dette sidste tilfælde kaldes bygningen reisverksbygning (af reise, stille paa ende), og plankerne kan i en saadan være fæstede udenpaa stokkene ved nagler eller indfældte i stokkene i en øvre og en nedre fals. Kun i dette sidste tilfælde kalder vi bygningen stavbygning (af stav, stok, stolpe). I Norges middelalder anvendtes den egentlige stavbygning næsten kun til kirkeligt brug (stavkirker) samt — allerede siden den hedenske tid — for naust, lader o. l. bygninger, der uden at behøve at være varme, havde brug for en stor rumudfoldelse. Netop denne evne til at udfolde høireiste masser og overhovedet give plads for en friere behandling af træbygningens æstetiske momenter var det, som gjorde stavbygningen skikket til kirkeligt brug og udviklede en konstruktion, der nu ialfald ikke er kjendt i noget andet land end Norge.

Stavkirkernes *materiale* var næsten altid den herlige malmfuru, paa hvilken de store, norske skoge i middelalderen var saa rig; kun i Indre-Sogn ved Lysterfjorden anvendtes den der i større masser voksende alm (Urnes kirke). Eg vil maaske delvis kunne paavises hist og her i det sydlige.

De *redskaber,* der anvendtes til træets bearbeidelse i vore stavkirker, synes at have indskrænket sig til øksen, høvlen, hugjernet og naveren (boret), ligesom kniven og hugjern i forskjellig form (specielt den s. k. geissfusz) synes at være saa godt som de eneste instrumenter, der har været anvendte til ornamenternes udskjæring. Derimod har sagbladets anvendelse aldeles ikke været kjendt. Saa sent som i 1745 fortæller de Fine i «Stavanger Amts Beskrivelse», fol. 31 b og fol. 45 b (se «Norske Mag.» III, s. 145 og 160): «Men de øvrige ere alle Trækirker og de ældste iblandt dem ere byggede af Stave; thi i de ældgamle og katholske Tider vidste de ikke som i efterfølgende og nærværende Tider af den Invention med Sage, hvorpaa Sagtømmeret nu skjæres i mange tynde og korte Dele, men da bleve Træerne, saa store og tykke som de vare, ikkun engang igjennemkløvede og derefter paa begge Sider fladhugne og saaledes forbrugte til deres fornødne Arbeide og Bygninger» (s. 145). «Høist

i Siredalen gjøre Indbyggerne sig selve stor Skade paa deres Skove, fordi de maa kløve Tømmeret til Ligkister og andet Gaardsbrug, Lofter, Gulv, Døre &c., med Øxer, og altsaa af en Stok, som kunde udbringes til 7 à 8 Bord, ikkun faaes 2 Bord» (s. 160). I Nordland skal det, efter indfødte nordlændingers sigende, endnu den dag idag ikke være usedvanligt at behandle træet paa denne maade. Saaledes bestod altsaa *plankerne*, der indfældtes i stolpernes rammeverk, af engang gjennemkløvede og paa den anden side fladhugne halve stammer. Til selve *stolperne* (stav) anvendtes derimod naturligvis den hele stamme, rund — stundom lidt fladhuggen paa de 2 sider. Først i 2 korsformede kirker, der synes at være af forholdsvis sen oprindelse, kjender vi firhugne («kantede») stammer som ramme.

Hugjernet anvendtes til ornamenter og til tapper, taphuller og falser, listverket behandledes med høvl; det farvedes ofte i mørke linjer ved hjælp af en maling, der har vist sig at bestaa af tjære og kjønrøg. Naveren (boret) anvendtes til at frembringe huller til befæstning af de dele, der skulde gribe ind i hverandre. Man finder nemlig i disse kirker saa godt som intet jern anvendt; kun sjelden sees jernnagler eller spiger, ingen jernforankringer eller beslag. Det eneste jern var det, som hængsel, nøgle, skilt og ring krævede paa dørene — dørbeslagene er, ligesom jernspirene, vistnok oftest senere tilsatte. I dets sted er bygningens dele — og *dette er den første eiendommelighed ved den norske stavbygning — udelukkende sammensatte ved indfalsning og indtapning.* Indfalsningen skal senere beskrives, indtapningen foregaar ofte f. eks. for svalgangens vedkommende saaledes, at enden af en stok føres igjennem en anden stok og udenfor denne fastholdes ved en tvernagle af træ — aldeles som sælepinden i et sæletøi. Tvernaglerne er ofte af konisk form. Stundom fæstes dog svalgangen til sideskibets væg saaledes, at langs denne lægges et trekantet bræt, i hvis overside svalgangens sperrer fæstes ved hjælp af nagler.

Idet vi nu gaar over til skildringen af stavkirkens *konstruktion*, maa vi skjelne mellem de bærende, de omsluttende og de baarne dele.

A. De bærende dele (rammeverket).

Paa en række store stene, *svillemuren*, der lagdes ovenpaa jorden i den aflangfirkantede form, som kirken skulde have, nedlagde man 4, hverandre i ret vinkel krydsende, mægtige stammer, de *undre grundsviller (syllostokkar)* fig. 5 *ab*, *cd*, *ef* og *gh*, der, idet de laftedes sammen et godt stykke indenfor enderne (ved *n o p q*), dannede en fast, liggende ramme med 8 ud over rammen ragende

endestykker (*an*, *gn*, *fp*, *bp*, *dq*, *eq*, *ho*, *co*). Over denne ramme lagdes saa henover de udskydende endestykker rammen *i*, *k*, *l* og *m* (punkteret i tegningen), de *øvre grundsviller*, hvis ender sammenfattedes i fodstykket af de paa dem reiste hjørnestolper. Afstanden mellem denne øvre, ydre ramme og den undre, indre angiver bredden af sideskibene, den indre ramme angiver midtskibets størrelse.

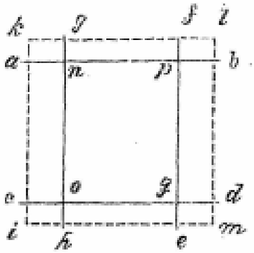

Fig. 5. Svillesystem.

Paa dette underlag reistes nu over punkterne *i*, *k*, *l* og *m* de 4 *hjørnestave* (*hornstafar*), vældige mastetrær, hvis nederste ende ofte har en omkreds af 1,50 m. (Reinli 1,30 m., Hedal 1,37 m., Hurum 1,45 m., Hopperstad 1,50 m., Urnes nordvestre hjørne 2,00 m., den sværeste hjørnestav, jeg har fundet). Svillerne skjæres mod hinanden og føres ind i stavens med et indsnit forsynede nederste ende, hvor de fæstes med gjennemdrevne trænagler. Hjørnestaven, der er bygningens vigtigste bærer, rider saaledes paa enden af disse sviller, og bevares derved fra at komme i direkte berøring med den fugtige jord. Disse 4 stave kommer til at danne sideskibets 4 ydre hjørner. Paa de 4 punkter, hvor de undre grundsviller skjærer hverandre, altsaa i *n*, *o*, *p* og *q*, reises 4, ikke saa tykke, men meget høiere hjørnestolper for midtskibet; men disse indre hjørnesøiler rider ikke over svillerne (saalidt som de øvrige søiler [*stafar*], der bliver reist paa disse undre sviller, skillende midtskibet fra sideskibene), men indfældes i disse ved en tap. Mens de indre søiler har at optage triforium og overvæg i sin øvre del, har de ydre stave derimod at optage ydervæggens planker mellem sig, og bliver, naar disse er indfældte, at afslutte oventil. Denne øvre afslutning, der saaledes fuldender rammeverket og som ogsaa bliver den indre søilerække tildel, sker ved en i hjørnestavernes øvre ende indskaaren horisontalstav, *stavlægjen* (*staflægjan* fig. 3 *n*). Skal kirken have saa store dimensioner, at 1 grundsvillelængde og 1 stavlægjelængde ikke er tilstrækkelig, saa udvides systemet til en dobbelt eller flerdobbelt række af stave, der optages i den efter længden fordoblede grundsville og optager den fordoblede stavlægje. Denne konstruktion af de bærende dele afgiver saaledes ved sit massive horisontale og vertikale rammeverk de faste støttepunkter for det vordende arbeide. Det er, som ovenfor antydet, dette system af stolper, i vort gamle sprog benævnt «*staf*», der har givet disse kirker navn af «stavkirker».

I forbindelse med grundsvillerne betragter vi bedst kirkens gulv. For at understøtte grundsvillerne og samtidig for at bære gulvplankerne, drages — hvor det behøves — mellem ydervæg-

gens og søilerækkens grundsviller og mellem disse sidste indbyrdes, 1 eller flere gulvbjælker tversover kirken og 1 eller flere langs opad kirken fra indgangen mod koret. Oversiden af disse gulvbjælker bliver liggende frit i dagen, udgjørende en del af gulvets plan, og mellem dem indfældes, i de saaledes fremkomne firkanter, gulvplankerne i de til deres optagelse indrettede falser, hvorved det

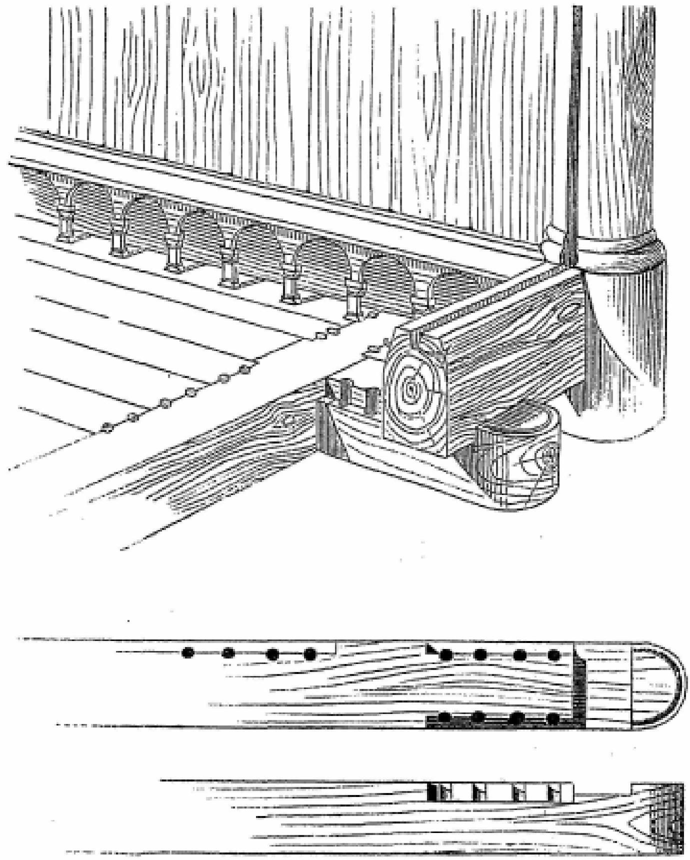

Fig. 6. Gulv med fast bænk i en stavkirke. (Orig. tegn. af H. Bull.)

hele gulv faar udseende af et slags parketgulv. I Reinli kirke kan denne maade at behandle gulvet paa endnu sees i omgangen, mens den inde i kirken er forsvunden; dog ser man det gamle gulv endnu paa G. Bulls tegning i «Mindesmerker af middelalderens kunst». Ogsaa i Hedals kirke er den synlig. Naglerne drives ind vertikalt — ikke skraat — saaledes, at deres centrum netop træffer i den linje, hvor gulvtiljen støder sammen med gulvbjælken (se fig. 6). Rundt

sideskibets alle sider, kun afbrudt af dørene og koraabningen, løb i de gamle kirker en lav bænk *(setupallr)*, der, snart hvilende paa rundbuer, snart paa en sammenhængende fod, tjente til hvileplads (se fig. 6). Den er nu i de fleste kirker forsvunden med gulvet, dog sees den endnu i Borgund k. og tildels i Hedals k. m. fl.

Ikke faa af vore stavkirker synes under gulvet at have indeholdt begravelser, der dels er indrettede allerede i middelalderen, dels er af senere datum. Kongebegravelser under gulvet vil dog — mener prof. Rygh — neppe være at paavise før fra det 12te aarhundredes 2den halvdel. Saaledes havde den *yngre Klemenskirke* i Nidaros begravelser allerede i middelalderen, ligesom det synes som om den *lille Kristkirke* i Bjørgvin har gjemt konge-lig (?); *Søhus kapel*, *Reinli k.* og *Vangs k.* i Valdres, *Torpe k.* i Hallingdal og *Strandebarms k.* i Søndhordland synes ogsaa allerede i middelalderen at have havt begravelser under gulvet, mens senere gulvbegravelser kan paavises i *Stangvik k.* paa Nordmøre, i *Aals k.* i Hallingdal, i *Aamot k.* i Østerdalen og i *Vinger k.* i Solør. (Se specialbeskrivelserne).

B. De omsluttende dele (væggene).

Mens væggene i laftbygningen fungerer samtidigt som omsluttende og bærende, er de i stavbygningen kun omsluttende, lukkende. *Ydervæggene (veggþili)*, der bestaar af fladhugne planker, indsættes, før stavlægjen lægges over rammen, i svillen mellem begge hjørnestave paa følgende maade: Den fladhugne planke forsynes i sine to kanter med en fals (fjær) paa den ene og en tilsvarende falsfordybning (nut) paa den anden side, sedvanlig med den i fig. 7 antydede profilering paa den ydre side. I stavene og i svillen gjøres et til plankernes tykkelse svarende leie, hvorefter de planker, der skal staa stavene nærmest, med sin fjærside indfalses i disse og nedsænkes i svillen med sin nedre ende. De to næste planker indfældes saa med sin fjær i den foregaaendes nut o. s. v. Naar plankerne saaledes fra begge ender har nærmet sig hverandre paa midten saa meget, at der kun er plads tilovers for 2 planker, behandles disse paa en egen maade. Den planke, der næstsidst indfældes, faar som sedvanlig fjær og nut, men gjøres *lidt bredere nede end oppe.* Nu er der kun plads til 1 planke, men da — selvfølgelig — de 2 sidst indsatte planker vender nutsiderne mod hinanden, maa den sidste planke, istedetfor 1 fjær- og 1 nutside, faa 2 fjærsider, der falder ind i de 2 nærmeste mod hinanden vendende nuter. Derhos gjøres denne planke *lidt*

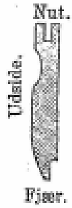

Fig. 7.

smalere nede end oppe, men tillige lidt bredere end det aabne rum mellem naboplankerne, saa at den, idet den nu med al magt drives ned i svillefalsen, tvinger alle plankerne paa begge sider ind i hinanden og ind i hjørnestolpen. Saaledes er væggen dannet og det staar nu kun tilbage at slutte rammens øvre side. Dette sker ved, at den ovenomtalte stavlægje, der har en fals paa sin underside, for at optage plankerækken, sænkes ned over denne og ned i det indsnit i hjørnestolpernes øvre ende, i hvilket den skal hvile, og fornagles. Rammen er nu sluttet og den hele væg sikkert indfuget mellem sville, hjørnestolper og stavlægje. Men for yderligere at styrke væggen, anvendes desuden de s. k. *sværd* eller *skorder,* skraastivere paa væggens indre side, der stundom krydser hinanden paa væggens midte og da ender i sammenstødspunkterne mellem sville, hjørnestolper og stavlægje (jfr. s. 25).

Mere kompliceret end ydervæggens reisning er istandbringelsen af *midtskibets overvæg,* der hviler mellem de indre søilers øvre del, som gaar helt op til midtskibets tag (*e* paa fig. 1, 2 og 3). Forat give de indre støtter i kirken tilstrækkelig stabilitet, da de, foruden at modstaa sidetrykket af sideskibets mod dem reiste pulttag, ogsaa skal bære overvæggen, forbindes de omtrent i høide med ydervæggens stavlægje saavel *indbyrdes* ved knær (buer) som *med ydervæggen* ved stivere (se fig. 3 *p*), hvorved, mellem disse stivere og taget over sideskibene, det parti fremkommer, som vi har kaldt triforium (fig. 8). Vi har altsaa at skjelne mellem 3 etager, 1. søilerne, 2. triforiet og 3. den derover hvilende overvæg (stenbasilikaens klerestorium).

Rundt kirkens midtskib forbindes i regelen *søilerne,* i høide med ydervæggen, ved 2 rader horisontalt over hinanden hvilende sammennaglede s. k. *tænger* (fig. 3 *i* og *i*), der ligger parallelt i den afstand fra hinanden, som skal danne triforiets høide, og omslutter søilerne som en klemme eller tang (hvoraf navnet). Søilerne faar et indsnit, hvori tængerne er indfældte.

Søilerne afstives — som nævnt — indbyrdes under *triforiet,* altsaa umiddelbart *under* den underste tang, ved rundbuer (fig. 3 *q*), der dannes ved hjælp af *knær* (knægte), som formes af krogede trær og gives forøget styrke og regulær bueform, ved at fælde et knæ ind i et andet, indtil bueformen naaes (se den store bue i fig. 8). Ofte er disse indfældinger saa nøiagtigt udførte, at man først er blevet dem var, naar det inderste stykke i tidens længde er løsnet og faldt ud.

De vertikale kvadrater, der fremkommer *mellem* de 2 tænger og de 2 nærmeste stolper, altsaa triforiets ind mod midtskibet vendende side, afstives ved hjælp af de ovenfor omtalte andreas-kors (triforiekorsene), der vender sin med bladverk ornerede side ind mod midt-

skibet (se fig. 3 og 8). Stundom er bladverket kun paastrøget med maling eller ialfald yderligere fremhævet ved denne. *Over* de øvre tænger endelig afsluttes triforiet atter ved en række rundbuer, 1 over hvert søileinterval og over buerne indfældes saa en horisontal, firkantet bjelke (fig. 3 *s*), der skal tjene som sville for overvæggen, samtidig med at den optager trykket af sideskibets pulttag. Mens

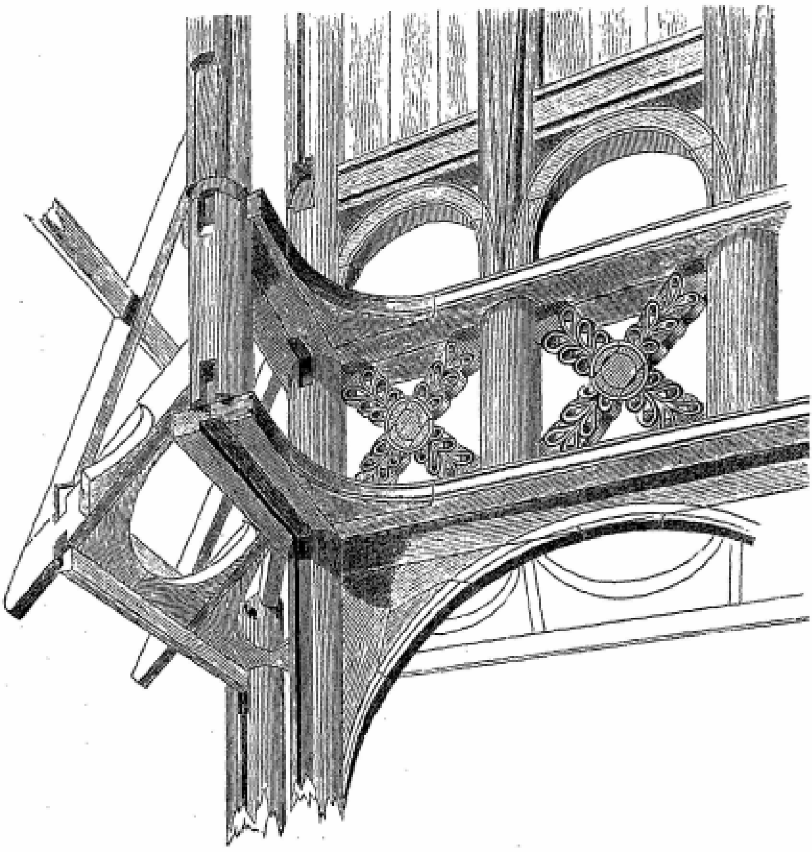

Fig. 8. Triforium i en stavkirke. (Orig. tegn. af H. Bull.)

den nu beskrevne, indad mod midtskibet vendende side af triforiet, tjener til at afstive de indre søiler indbyrdes, opfylder triforiet sin hovedhensigt, at yde gjensidig støttende forbindelse mellem søilerne og ydervæggen ved de ovenfor nævnte stivere (fig. 3 *p*), som lægges fra den ydre stavlægje, der er delt i 2 umiddelbart paa hinanden liggende dele, mellem hvilke stiverne er indeklemte — ind mod søilerne. De møder disse lidt ovenfor den underste tang, idet de kommer til at ligge ikke helt horisontalt, men med en let skraaning opad mod

søilen. Indbyrdes mod hinanden afstives atter disse stivere ved knær, der udgaar fra stavlægjen og altsaa danner næsten horisontalt liggende buer, med lidt opadvendte arme, ind mod søilerne. De sees baade ved *p* i fig. 3 og paa fig. 8.

Disse stivere og deres buer danner altsaa ligesom et gjennembrudt indre loft over sideskibene, gjennem hvilket man ser op i triforiet til sideskibenes tag. Dette pulttag (fig. 3 *p*) bæres af aaser, understøttede af sperrer, en for hver stolpe, og lægger sin yderflade fra ydervæggens stavlægje ind til den ovenfor nævnte, over triforiets øvre buer liggende firkantede bjelke (fig. 3 *s*), der tillige sender ud en s. k. vandnæse. Ved dette triforieanlæg er der saaledes skaffet fuld sikkerhed for søilernes og overvæggens stabilitet, og for yderligere at sikre hjørnernes fasthed, er tængerne i alle hjørner forsynede med horisontale knær (se fig. 8). *Hele denne fortløbende knækonstruktion udgjør nu* (næstefter indfalsningssystemet) *den anden karakteristiske eiendommelighed ved stavkonstruktionen*, idet den træder istedetfor de tverslaaer (skraaforbindelser), som ellers anvendes i bindingsverket — en konstruktion, vi skal se yderligere gjennemført i tagverket over midtskibet.

Over triforiet løfter sig nu *overvæggen*, der, med undtagelse af de ovenfor nævnte smaa, runde lysglugger, er helt lukket. Dens flade artikuleres ved stolperne, der fremdeles i væggen stiger i veiret helt op til taget og virker som halvsøiler (lisener eller pilastre). Øverst smykkes disse halvsøiler gjerne hermeagtigt med en menneske- eller dyremaske, der fungerer som kapitæl.

Overvæggens konstruktion er i det væsentlige den samme som ydervæggens; men plankerne er uden den tidligere antydede profilering, helt flade og udentil spaanklædte. Over den hele overvæg lægger sig saa hovedstavlægjen (fig. 3 *n*), der kroner stolper og væg rundt hele kirken. I øst og vest stiger endnu gavlens planker (*brjostþili*, fig. 3 *t*) lodret over denne stavlægje, og en paa den lagt sville, mens 2 skraa gavlbjelker, der møder hinanden i en spids, danner gavlens stavlægjer. Indenfor den saaledes dannede trekantede ramme ligger da gavlfeltet. Dette styrkes yderligere ved krydsende sværd (skorder) og en horisontal tverbjælke eller slaa (fig. 3 *u*) i omtrent ²/₃ af gavlens høide. Det maa endelig bemerkes, at alle hjørner gjerne bindes og faar sin sidste afstivning ved horisontalt liggende knær (se fig. 8).

C. De baarne dele (tagverket).

Vi har forsaavidt maattet foregribe skildringen af tagkonstruktionen, som det var nødvendigt at skildre opførelsen af sideskibenes

lette pulttag i forbindelse med triforiet; det egentlige tag over midtskibet er imidlertid her hovedsagen.

Taget dannes af en ramme af stigende og liggende tømmer (sperrer og aaser) paa følgende maade: Tagstolen hviler paa den ovenfor nævnte, øverste hovedstavlægje (fig. 3 *n*), der lægger sig hen over stavenes hoveder med deres masker. Mellem de overfor hinanden staaende stolpehoveder, i ret vinkel mod langbjelken, drager sig nu tversover kirkens midtskib *slindebjelkerne* (*þvertré*, fig. 3 *v*), i den ved stolperne betingede afstand fra hverandre, indfældte dels i langbjelkens øvre del, dels i den nedre del af en langs og umiddelbart over denne liggende femkantet bjelke, som jeg nærmest efter dens funktion vilde kalde *tagstolsvillen* (fig. 3 *x*), der følger langbjelken i dens hele længde med en efter tagets retning skraanende overkant.

Slindebjelkernes ender omsluttes af disse 2 langbjelker i en smalere hals og deres hoveder, der træder frem paa bygningens udside, sammenholder derved som et anker de 2 langbjelker, som derhos erført i fuld tykkelse gjennem hjørnestavenes øvre ende og der fornaglet. Stavlægjerne under gavlen afstiver atter hjørnestavene.

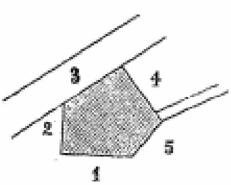

Fig. 9. Tagstolsvillen.

Slindebjelkerne fungerer altsaa ikke her, saaledes som i sydlandenes «hængeverk», i egenskab af bindere, for at holde tagsperrerne sammen, men tvertimod som «spannriegel» for at holde væggene ud fra hinanden, naar tagets tryk vil føre dem ud af ligevegt. Det hele er altsaa et slags «sprængverk».

Tagstolsvillen tjener nu, som navnet viser, til at bære hele tagstolen. Dens femkantede form (fig. 9) betinges af: 1) den vandrette liggeflade, hvormed den hviler paa stavlægjen, 2) den lodrette ydervægsflade, 3) den skraanende tagflade, 4) retningen af de knær, den — som vi skal se — er bestemt til at optage, mens 5) den femte side danner overgangen fra den fjerde side til den vandrette liggeflade (se ogsaa fig. 3 *x*).

Fra tagstolsvillen stiger nu over hver af overvæggens langsidestave en i svillen nedkammet tagstol iveiret. Hver tagstol bestaar af et par sperrer (*ræfrvidir*, fig. 3 *y*), der sammenholdes af et par undersperrer (med hvilke de danner saksform, fig. 3 *z*) og af en tvers over disse sidste gaaende hanebjelke (fig. 3 *æ*), der sammen med undersperrerne danner, hvad man med et nyere navn kalder «kjølbuen», der er den egentlige binder i denne tagkonstruktion og dens sterkeste punkt. Paa tagstolens sperrer anbringes de vandrette aaser, til hvilke den indre tagflade er befæstet (fig. 3 *ø*). Hvilende paa begge gavlspidserne ligger, efter skibets hele længde, den øverste aas, rygaasen

(fig. 3 *å*), mod hvilken alle sperrerne støtter sig med sin øvre ende. Ovenpaa rygaasen, synlig paa kirkens udside, ligger en gjennembrudt kam (*bust*), der oprindelig gjerne endte i mægtige dragehoveder.

Mens sperrerne saaledes gaar op til rygaasen, styrkes de ved skraatliggende tverbjelker (fig. 3 β), sværd eller skorder (et navn, der forøvrigt ogsaa bruges om de ydre stræbere, der i vindhaarde egne, især ved havkanten, anvendes for at støtte kirkens vægge, idet deres nedre ende nedrammes i jorden, mens den øvre i skraa stilling støtter mod stavlægjen). Undersperrerne derimod afstives indbyrdes ved omvendte knær, rundbuer, der støttende sig til tagstolsvillens fjerde side, vender sine arme opad (fig. 3 α).

Paa de henover sperretaget (*ræfr*) lagte horisontale aaser (*åsar*) hviler *tagplankerne* (fig. 3 *f*), og disse beskyttes igjen mod luften ved skjællignende spaan.

Da tagstolen i vore stavkirker oprindelig altid har været aaben og altsaa synlig nede fra kirken, har dette parti vistnok, især ved kunstig belysning, været af eiendommelig virkning. Det i næsten alle til vor tid komne stavkirker indlagte flade eller hvælvede loft maa i regelen ialfald være anbragt før den anden halvdel af det 17de aarh., da indberetningerne fra denne tid kun enkelte gange som ved en mangel ved kirken dvæler ved den omstændighed, at den er «uden loft», d. v. s. med synlig tagstol, mens biskop Jens Nilssøns visitatsbog fra slutningen af det 16de aarh. omtaler det aabne loft i en mængde kirker.

Endelig afslutter *tagrytteren* den hele bygning; tversover rygaasen lægger sig, ret over 2 af tagstolens sperrer, 2 svære tømmerstokke horisontalt i saa stor afstand fra hinanden som tagrytterens længde skal blive. De forbindes med hinanden ved tvertrær i endepunkterne og fra disse sænkes 4 hjørnestaver ned paa tagets 2 sider, saa at de hviler paa tagstolens sperrer omtrent i kjølbuens høide og hæver sig saa høit iveiret, som tagrytterens væghøide skal være. Væggene dannes saa af indfældte planker med gjennembrudt arbeide, cirkler med radiale udskjæringer i svungne linjer. Tagrytterens tag er et sadeltag efter bygningens længderetning med gavle i ø. og v. ligesom skibet selv. Ofte sættes herpaa endnu et lidet spidst taarn, der lægges paa tagrytteren aldeles paa samme maade som denne lagdes paa skibets tag; men disse spidstaarne er vistnok kun paa de senere kirker oprindelige. Sandsynligvis tilhører de først den gotiske stilperiode 1250—1500.

Skibets østre væg er i sin underste del ikke lukket, men aabner sig mod *korafdelingen (songhus)*. Denne reises hovedsagelig efter de

samme principer som skibet. Indgangen til koret (koraabningen, se fig. 2) begrænses af 2 femkantede vægstave. Fra disses mod øst vendende side løber paa en grundsville og under en tilsvarende stavlægje mod øst paa begge sider den væg, der skiller koret fra omgangen og ender i 2 rundstolper i øst. Denne væg indfatter det egentlige, firkantede kor mellem de 4 nævnte stolper. Dets form nærmer sig oftest den kvadratiske, stundom endog den kubiske, idet høiden er lig længden og bredden. Korets østre væg er i sin midterste del gjennembrudt, ligesom skibets østvæg var, og aabner sig mod *apsis* (den halvrunde nische), der begrænses mod det firkantede kor af 2 runde stave. Da vi ingen sikkert oprindelig apsis besidder, kan den følgende fremstilling kun gives formodningsvis, med apsis i Borgunds kirke, om hvis oprindelighed der dog hersker nogen tvil, som udgangspunkt.

De 2 runde stolper i den østre korvæg vender en fals mod hinanden og i denne fals er indfældt 1 i stavenes sville reist planke paa hver side. Ud fra disse plankers bagre, d. v. s. østre, side lægger sig en halvrund grundsville, dannet af kroget voksede eller kunstigt krummede stammer, og fra midtpunktet mellem rundstolperne, halvrundingens centrum, drager sig 2 eller 3 grundsviller radialt ud til den halvrunde grundsville, udenfor hvilken en, med den koncentrisk grundsville lægges for at bære omgangens væg. Begge disse sviller skjæres af de radiale, og paa skjæringspunkterne reises i omgangens væg stave, i hvilke vægplankerne indfældes.

Ind i den fals, der findes paa de 2 i hjørnestolperne fæstede plankers bagside, indsættes nu de første vægplanker, og disse føres rundt apsis paa grundsvillen og afsluttes oventil af en halvrund stavlægje; paa samme maade dannes den ydre halvrunde omgang, der altid er lukket. Dette, at false en planke ind i en paa en anden plankes bredside anbragt fals istedetfor i en stav, synes, navnlig i perivaliets øvre del, hvor plankerne over omgangen bliver udsatte for luften, at maatte være en svag konstruktion, men forekommer faktisk saaledes i Borgunds kirke. Maaske er da denne svaghed, hvis den har været almindelig, en af aarsagerne til, at saa faa apsider er naaet til vor tid. Over apsis hævede sig saa, baaret af en vertikal stolpe eller mast, der reistes over en tverbjelke i apsis' halvrunde loft og støttedes af skraabjelker, det foran nævnte, spaanklædte cylindertaarn med konisk afslutning (perivalium i engere forstand, «perial»).

Hvor koret er treskibet, er overbygningens anordning forskjelligartet, snart uden, snart med triforium som i Kaupanger, Fortun og Aardal.

At omgangen omkring apsis og fremover koret sedvanlig har været

lukket, er rimeligt af flere aarsager. Dels modsvarede vel dette «perivalium» senere tiders sakristi, da der jo gjerne var en særskilt indgang til koret fra omgangen; dels var det maaske forbundet med tekniske vanskeligheder at forme de aabne arkaderække med sine smaa buer i halvrunding; dels var maaske endelig — mener Nicolaysen — ofte en skrifteluge anbragt i korets væg, hvor da den skriftende stod ude i perivaliet, skriftefaderen inde i koret. Denne s. k. skrifteluge bestaar i et firkantet hul i væggen, stundom rundbuet, enkelte gange spidsbuet afsluttet; den forekom eller forekommer i Fortun, Reinli, Gol, Hopperstad, Borgund, Tuft, Nore, Opdal, Torpe, Faavang, Nes i Hallingdal, Hitterdal og som det synes tillige i Holtaalen og Vaage. Maaske er derhos den med en i en fals løbende klap, der kan skydes for og fra hullet, forsynede luge i Urneskirkens skibs østre væg ogsaa af samme art. Imidlertid tror jeg for min del ikke, at disse aabninger er skrifteluger. Det er jo bl. a. paafaldende, at de stundom sidder saa overordentlig høit, at baade skriftebarn og skriftefader maatte befinde sig paa en forhøining, hvis de skulde kunne tale sammen gjennem lugen. I Reinli f. eks., hvor plankestykket rigtignok ser nyere ud end den øvrige væg, sidder aabningen 3½ alen over gulvet, i Nes 3¼ alen, i Gol endog 4 alen 7". Baade ved sin form og ved sin plads svarer de aldeles til aabningerne i de s. k. repositorier i stenkirkerne (se f. eks. i Hamar domkirke, Lysekloster k., Grans k. o. fl.), hvor man hensatte patene, kalk og andre kirkens kostbarheder. Da der nu ved enkelte af disse aabninger viser sig huller efter spiger eller nagler, kunde man antage, at et skab havde været indsat i hullet; imidlertid er heller ikke dette sandsynligt, da spigerhullerne staar altfor uregelmæssigt. Derimod har skotske turister, der har besøgt vore stavkirker, med stor sikkerhed i disse huller villet gjenkjende en i middelalderske skotske kirker ikke usedvanlig aabning, gjennem hvilken spedalske modtog nadveren uden at sees af eller blande sig med den øvrige almue, og saaledes kunde maaske det rette navn paa de s. k. «skrifteluger» være «leprosorier». Enkeltes høie plads kunde tænkes foranlediget ved, at man ogsaa vilde unddrage presten synet af de ulykkelige, der da maaske ikke engang modtog hostien umiddelbart af prestens haand.

Om hvorledes disse kirker er reiste skal, ifølge en velvillig meddelelse af nu afdøde konservator Lorange, de bønder, der opsatte Fortunkirken paa Fantoft ved Bergen, have udtalt sig. De indre, fritstaaende stolper i kirken var — som vi nævnte — indfældte i svillen ved hjælp af en tap. Denne taps profil var i Fortunkirken paa den ene side halvrund, paa den anden retvinklet, hvad der syntes hine byggekyndige bønder at vise, at hele den

indre reisning omkring midtskibet med søiler, triforium og overvæg, efterat grundsvillerne var lagte, men før de ydre vægge toges i arbeide, er blevet sammensatte i liggende stilling paa marken, og først, naar alle dele her var sammensatte, er blevet reiste paa ende saaledes, at de ved hjælp af tappens halvrunde side gled langsomt ned i svillernes taphuller, saa at alle 4 sider, naar de var reiste, «klappede sammen» i hjørnerne og her forbandtes ved de ovenfor omtalte horisontale hjørneknær. Derefter skulde altsaa ydervæggen, triforiets bagre dele, taget og endelig omgangen være blevet tilføiede. Muligheden af denne maade at reise kirkerne paa kan jeg imidlertid ikke indse, da denne metode frembyder praktiske vanskeligheder af meget betydelig art. Ialfald synes det mig givet, at der kun ved kirker af meget smaa dimensioner kan have været tale om denne fremgangsmaade.

De svage punkter i konstruktionen springer i øinene af sig selv, de er: Apsis' sammenføining med koret og svalgangens med skibet. Svalerne kommer til at ligge udenfor den faste ramme af grundsviller, og deres forbindelse med hovedlegemet er derfor altfor løs, idet deres tagaaser blot tappes fast i vægplanker og stolper, ligesom deres grundvold ikke er tilstrækkelig beskyttet mod fugtighed, hvorfor følgen ogsaa virkelig har været, at svalgangene i tidens længde har løst sig fra kirkens vægge; synkende udad er de blevet hængende ved væggene uden at kunne staa, hvorfor de fleste svalgange har maattet rives, som det synes især i det 17de og 18de aarh. Saavel de forsvundne apsider som de forsvundne svalgange maa saaledes aflægge indirekte vidnesbyrd om den øvrige konstruktions overordentlige dygtighed.

Inden vi gaar videre, turde det her være paa rette sted at indskyde en bemerkning om det eneste skriftlige dokument fra Norges middelalder, hvori stavkirkekonstruktionen noget udførligere omtales. Det er i en homilie til kirkeindvielsesfesten — *«in dedicatione templi sermo»* — i den gamle, af C. R. Unger udgivne «Norsk homiliebog», der ligesom lokaliserer den symbolik, der af geistligheden indlagdes i den kristne kirkebygning, idet den tager stavkirken til udgangspunkt, et vidnesbyrd om, at stavkirkerne maa have været den almindeligste kirkeform i Norge omkring aar 1200.

Kirkebygningen og menigheden — heder det her — benævnes i skriften begge med det samme navn; kirkehuset betegner derfor menigheden, dels den i himlen, dels den paa jorden, og i denne tankes tjeneste gjenemføres nu symboliken gjennem alle kirkens enkelte dele. Vi gjengiver teksten noget forkortet: «*Songhus* (koret) betegner de hellige i himlen, men *kirkian* (skibet) de kristne paa

jorden. *Altare* (hovedaltaret) betegner Kristus. *Altares clæde* (altarklædet) de hellige, der iforer sig Kristus i gode gjerninger. *Syllostoccar* (grundsvillerne) betegner Guds apostle, som er al kristendoms *undirstoccar*. *Dyrr kirkiunnar* (kirkedørens aabning) er den sande tro, som leder os ind i den almindelige kristenhed. *Hurð* (døren for døraabningen) betyder forstandige mænd, som kraftigen gjør modstand mod kjætterne og i sine lærdomme holder dem udenfor Guds menighed. *Golfþili* (gulvet) betyder de ydmyge, der tænker ringe om sig selv og derved yder det hele folk saameget mere opretholdelse, som de selv er desto mere udsatte for at nedtrædes af alle. *Setopallar* (de faste bænke rundt kirken) betyder de barmhjertige, der ved sin barmhjertighed understøtter sin svage næste, der lider skade, ligesom bænkene yder de siddende støtte. *Tveir kirkioreggir* (de 2 langvægge i skibet) betegner de 2 slags folk, der tilsammen udgjør en kristen menighed, det ene bestaaende af jøder, det andet af hedninger. *Briost-þili* (gavlvæggene), som forener begge (lang-)vægge til 1 hus, betyder den herre, som forener de 2 slags folk i den samme tro og er selv sin menigheds bryst og skjold. Paa denne gavlvæg er der døraabning til at gaa ind i kirken og *gluggar* (glugger) som oplyser kirken (se ovenfor bemerkningen om en saadan glugge i Urnes kirkes gavl). Gavlvæggen mellem skibet og koret betegner den Helligaand; thi ligesom vi gaar ind i den kristne menighed ved Kristus, saaledes gaar vi og ind i himlens herlighed gjennem den Helligaands miskundheds dør. Paa denne gavlvæg er der en stor døraabning, saa at man i skibet kan se alt, hvad der sker i koret; thi hver som finder den Helligaands miskundheds dør, kan med sjælens øine betragte de mange himmelske ting. Kirkens *fiorer hornstafar* (fire hjørnestave) betegner de 4 evangelister; thi deres lærdomme er den hele kristendoms sterkeste støtter. Kirkens *ræfr* (sperretag) betegner dem, som hæver sine øine fra de jordiske ting til den himmelske herlighed og ved sine bønner beskytter den kristne menighed imod fristelse, ligesom sperretaget beskytter kirken mod regn. *Langvidir* (langtømmeret) i kirken nemlig *ásar* (aaserne) og *staflægiur* (stavlægjer), som støtter og sammenholder baade *ræftum* (loftet) og *væggþilium* (væggene), betegner styresmænd, som er satte til at styre og støtte menigheden (abbeder og høvdinger), *ðvertre* (slindebjelkerne), som støtter stavlægjerne og bærer de træer, som støtter aasene, betegner de mænd, som stifter forlig mellem verdslige høvdinger og understøtter klostre og hellige steder med sit gods. *Cloccor* (klokkerne) betyder presterne, som gjør fager lyd for Gud og mennesker; *crossar oc roðor* (kors og krusifikser) betyder asketer, der bærer Kristi pinselsmerke paa sine legemer».

Men — vedbliver homilien — kirken betegner ogsaa den enkelte

2. *Valdrestypen* med udgrening til Øvre Hallingdal.
3. *Numedalstypen* med udgrening til Nedre Hallingdal.
4. *Møretypen* med udgrening til en enkelt kirke i Solør.

Det maa dog her engang for alle bemerkes, at vi med det ringe materiale, der er levnet, ikke kan vide, om ikke typerne har været endnu langt mere blandede end resterne antyder — vi taler kun om, hvad vi ser, ikke om, hvad der kan være forsvundet.

Det ligger i selve konstruktionens natur, at stavkirkerne oprindelig maa have været temmelig smaa og først efterhaanden har opnaaet større dimensioner. Det synes ogsaa, som om de yngste kirker er de største (Møretypen). I de høiere fjeldbygder er naturligvis kirkerne mindst. Ved hjælp dels af de bevarede monumenter, dels af gamle indberetninger (navnlig indbr. for Bergens stift af 1722), har det lykkedes mig at kunne sammenstille de *omtrentlige* grundarealer for 79 stavkirker. At ikke alle maalene kan være exakte beror paa forandringer og paa at korene ved saamange er forsvundne; saadanne maal, hvor altsaa angivelsen af størrelse beror paa en sandsynlighedsberegning, er imidlertid markerede med et «?». Sakristier, svalgange og vaabenhuse er ikke medregnede i kvadratindholdet, der altsaa kun omfatter skib og kor. Stundom er det ogsaa ved de forsvundne korsformede kirker tvilsomt, hvorledes den aldrig særskilt opgivne midtfirkants dimensioner er at opfatte i forhold til det hele.

«?» betyder, at en del af kirkens areal kun kan tilnærmelsesvis bestemmes.

Nr.	Kirkens navn.	Skibets længde og bredde i fod.	Korets længde og bredde i fod.	Korsarmenes længde og bredde i fod.	Samlet kvadratindhold i □ fod.
1	Hjørundfjord, Søndmøre* (med én korsarm)	65 × 36	24 × 24	26 × 30	3 696
2	Volden, Søndmøre. Midtkv. 24 × 32	32 × 32	26 × 20	24 × 20 × 2	3 272
3	Norddalen, Søndmøre	72 × 24	26 × 24	18 × 20 × 2	3 072
4	Ørsten, Søndmøre. Midtkv. 22 × 22	26 × 22	26 × 22	26 × 22 × 2	2 772
5	Vatne, Søndmøre. Midtkv. 22 × 22	30 × 22	20 × 22	24 × 22 × 2	2 640
6	Stranden, Søndmøre. Midtkv. 22 × 22	36 × 22	20 × 22	20 × 22 × 2	2 596
7	Sandø, Søndmøre	44 × 28	20 × 28	20 × 20 × 2	2 592
8	Hareid, Søndmøre (med én korsarm)	66 × 26	18 × 24	18 × 24	2 580
9	Ørskog, Søndmøre. Midtkv. 20 × 24	42 × 24	18 × 20	18 × 20 × 2	2 568
10	Indviken, Nordfjord	72 × 26	22 × 20		2 312
11	Skodje, Søndmøre. Midtkv. 18 × 20	24 × 20	24 × 20	18 × 24 × 2	2 184
? 12	Hafslo, Sogn	44 × 30	30 × 24?		2 040

* De store grundarealer i Søndmøres kirker er tildels vistnok en følge af senere udvidelser.

Nr.	Kirkens navn.	Skibets længde og bredde i fod.	Korets længde og bredde i fod.	Korsarmenes længde og bredde i fod.	Samlet kvadrat-indhold i □ fod.
13	Aal, Hallingdal. Apsis 86 □ fod . .	48 × 32	13 × 20		1 882
14	Aalhus, Søndfjord, aflang firkant . .	78 × 24			1 872
15	Stedje, Sogn	40 × 28½	30 × 24		1 860
16	Kvernes, Nordmøre	58 × 22½	23 × 22½		1 822½
17	Vikør, Hardanger	48 × 28	20 × 22		1 784
18	Hof, Solør	42 × 25	15 × 25	12 × 14 × 2	1 761
19	Grindeim, Søndhordland	44 × 28	22 × 24		1 760
20	Aalund, Søndhordland	50 × 28	17 × 20		1 740
21	Fjelberg, Søndhordland	50 × 28	16 × 20		1 720
22	Øistesø, Hardanger	42 × 32	18 × 20		1 704
23	Bygstad, Søndfjord	48 × 28	18 × 20		1 704
? 24	Graven, Hardanger (koret forlænget) .	46 × 22	36 × 18		1 660
25	Rød (Nesset), Romsdalen	50 × 26	17 × 20		1 640
26	Aakre, Søndhordland	48 × 28	18 × 16		1 632
27	Hitterdal, Telemarken. Apsis 73 □ fod	35½ × 32½	20 × 20		1 626¾
28	Haram, Søndmøre (med én korsarm)	54 × 22		18 × 24	1 620
29	Stordalen, Søndmøre	62 × 26			1 612
30	Søvde, Søndmøre (med én korsarm)	48 × 28		14 × 18	1 596
31	Olden, Nordfjord	40 × 28	20 × 22		1 560
? 32	Ringebu, Gudbrandsdalen	39 × 28½	18 × 24?		1 543½
? 33	Sunnelven, Søndmøre	30 × 20	30 × 20?	12 × 12 × 2	1 488
? 34	Vevring, Søndfjord	44 × 26	18 × 18		1 468
? 35	Tønjum, Sogn. Apsis ca. 100 □ fod .	36 × 30	12 × 18		1 396
36	Huskapellet paa Aga, Hardanger . .	48 × 29			1 392
37	Kaupanger, Sogn	48 × 24	12 × 16		1 344
38	Brøttum, Hedemarken	34 × 28	19 × 19		1 313
39	Holmedal, Søndhordland	44 × 24	16 × 14		1 280
? 40	Røvde, Søndmøre	52 × 24			1 248
41	Fortun, Sogn (i 1722, med forlænget kor)	36 × 22	24 × 18		1 224
42	Roald, Søndmøre	44 × 20	18 × 18		1 204
43	Torpe, Hallingdal	29 × 23	23 × 23		1 196
44	Sylte, Søndmøre	36 × 22	20 × 20		1 192
? 45	Lom, Gudbrandsdalen	32 × 25	ca. 300 □?		1 100
46	Haalandsdalen, Søndhordland . . .	32 × 24	16 × 18		1 056
47	Nes, Hallingdal. Apsis ca. 120 □ fod	29 × 23	13 × 20		1 047
? 48	Hegge, Valdres	30 × 23½	18 × 18		1 029
49	Hopperstad, Sogn	32 × 25	12½ × 16		1 000
50	Røldal, Hardanger	40 × 19½	13 × 13		949
51	Vang, Valdres Apsis ca. 60 □ fod .	29 × 25½	10½ × 13		936
52	Geiranger, Søndmøre	42 × 18	10 × 16		916
53	Varaldsø, Søndhordland	30 × 24	12 × 16		912
54	Urnes, Sogn (med indre kor 9 × 12)	28 × 21½	11 × 14		864
55	Aardal, Sogn (vesttilbygningen uberegnet)	27 × 22½	15½ × 15½		847¾
56	Rødven, Romsdal	28 × 19	14 × 19		798

Nr.	Kirkens navn.	Skibets længde og bredde i fod.	Korets længde og bredde i fod.	Korsarmenes længde og bredde i fod.	Samlet kvadrat-indhold i □ fod.
57	Reinli, Valdres. Apsis 134 □ fod . .	21½ × 17½	14½ × 17½		764
58	Eggedal, Drammens provsti	34½ × 15¼	15 × 15¼		754⅞
59	Aalen, Søndre Dalenes provsti . . .	24½ × 21½	14⅙ × 14¾		$735\frac{17}{24}$
60	Gol, Hallingdal. Apsis 40 □ fod . .	27 × 21	10½ × 10½		717¼
61	Grip, Nordmøre	27⅕ × 18¼	11¼ × 18¼		$701\frac{57}{80}$
62	Rinde, Sogn (vesttilbygningen uberegnet)	23 × 18	15 × 18		684
63	Nore, Numedal	22 × 17	17½ × 17		671½
? 64	Tuft, Sandsvær	22 × 17	17½ × 17?		671½
65	Eidsborg, Telemarken	29½ × 15½	13½ × 15½		666½
66	Grindaaker, Hadeland	23 × 19½	14 × 14		644½
67	Borgund, Sogn Apsis 50 □ fod . .	23½ × 19½	11 × 11		619½
68	Undredal, Sogn	26 × 16	14 × 14		612
69	Hurum, Valdres. Apsis 36 □ fod . .	22½ × 19	13 × 11		606½
? 70	Lomen, Valdres Apsis ca. 36 □ fod	22¼ × 18¾	13 × 11?		$596\frac{3}{16}$
71	Aamotsdal, Telemarken	32 × 16			512
? 72	Sauland, Telemarken	21 × 18	10 × 12?		498
73	Holsen, Søndfjord	20 × 14	14 × 14		476
74	Vangsnes, Sogn	22 × 17	10 × 10		474
75	Flaa, Hallingdal	21½ × 17	10 × 10?		465½
? 76	Hedalen, Valdres. Apsis ca. 36 □ fod?	21 × 16	10 × 9?		462
77	Holtaalen, Søndre Dalenes provsti .	19½ × 16½	11½ × 10		434¼
78	Opdal, Numedal	20 × 16	10 × 10		420
? 79	Veggli, Numedal	19½ × 16	10 × 10?		412

Saaledes er middelstørrelsen (uden brøker):

For Søndmøre (18 kirker) . . . . 2158 □ fod
» Nordfjord (2 kirker) . . . . 1936 »
» Søndhordland og Hardanger (12 kirker) . . . . 1466 »
» Søndfjord (4 kirker) . . . . 1380 »
» Gudbrandsdalen med Hedemarken (3 kirker) . . . . 1319 »
» Sogn (12 kirker) . . . . 1080 »
» Hallingdal (5 kirker) 1061
» det nuværende Trondhjems stift (6 kirker) . . . . 1022 »
» Telemarken (4 kirker) . . . . 826 »
» Valdres (6 kirker) . . . . 732 »
» Numedal og Sandsvær (4 kirker) . . . . 544 »

Derhos kjendes 1 kirke i Solør prestegjæld 1761, 1 kirke i Drammens provsti 755, 1 kirke i Hadelands provsti 644 □ fod.

Middeltal for alle landets stavkirker med kjendt grundareal (79 kirker) 1357 □ fod.

TREDJE KAPITEL.

Stavkirkernes antal og geografiske fordeling.

Var alle Norges middelalderske trækirker stavbyggede? Totalantal. Fordeling. Bygdetyperne. Erkestiftet (den korsformede Møretype). Bjørgvins bispedømme (den mangesøilede sognske type). Stavanger bispedømme (den firesøilede Valdrestype). Hamar bispedømme (Numedalstypen med midtstolpe). Oslo bispedømme.

Inden vi nærmere betragter bygdetyperne, er der et spørgsmaal, vi maa bringe paa det rene, nemlig, om i Norges middelalder alle trækirker har været af stavverk eller om stavkirker og laftkirker (tømmerkirker) har vekslet.

For det sidste kunde den omstændighed synes at tale aldeles uimodsigeligt, at vi faktisk kjender 2 laftkirker fra middelalderen i Norge, rigtignok 2 smaa kapeller: Flø kirke i Stjørdalen og Ørens kapel i Faaberg. Men de i Flø kirke anvendte sinkenaaver og Ørens kapels indvielsesdatum (1459) henfører dem begge til en tid saa langt nede i Norges forfaldsperiode, saa nær middelalderens slutning, at disse 2 smaa undtagelser for et fiskekapels og en afsidesliggende liden kirkes vedkommende ikke kan omstyrte den forøvrigt gjennem hele den af os kjendte middelaldersarkitektur, saavel monumentalt som literært uden undtagelse bevidnede regel, at *enhver kirkelig træbygning var udført i stavverk*. At stavkirken virkelig paa en enkelt undtagelse nær var den eneste kirkeform i træ lader sig paa mange maader godtgjøre. Vi har f. eks. ovenfor anført et uddrag af en norsk homilie, der underlægger kirkebygningens dele symbolsk betydning. Alle denne homilies detaljer er baserede paa stavkonstruktionen som det almindelige paradigma for en kirke, ja, som den ufravigelig autoriserede kirkelige trækonstruktion, idet snart sagt hver stolpe og bjelke i stavkonstruktionen tillægges sin betydning, mens ikke et eneste punkt peger paa laftkonstruktionen.

Dernæst er som antydet — paa hine to undtagelser nær — alle kjendte eller literært omtalte kirkelige konstruktioner i træ fra middelalderen stavverk.

Som et sterkt vidnesbyrd om, at stavkonstruktionen var den eneste trækirkekonstruktion i Norges middelalder, kan videre anføres det faktum, at Norges gamle love altid, hvor de taler om trækirker, nævner «hjørnestave», «kirkestave» o. l. som en selvfølgelig ting, der fandtes i alle trækirker, hvad jo med nødvendighed forudsætter stavkonstruktion.

Den ældre Gulathings kristenret kap. 10 taler om det tilfælde, at «hjørnestavene falder» (Norges gamle love I, s. 7, se ogsaa samme

udtryk kap. 12, s. 8). Den ældre Borgarthings kristenret II, kap. 19 siger, at kirkens indvielse gjælder, saalænge «hjørnestavene staar» (N. g. l. I, s. 360). Sverres kristenret omtaler, hvad der skal ske, hvis kirken «brotner» og «hjørnestavene falder» (N. g. l. I, s. 416). Magnus Lagabøters nyere Borgarthings kristenret kap. 5 bestemmer atter, at en kirkes indvielse holder, saalænge «hjørnestavene staar» (N. g. l. II, s. 295) og samme konges nyere Gulathings kristenret kap. 12 bruger atter udtrykket «Kirke brotner og hjørnestavene falder» (N. g. l. II, s. 312).

Endelig udleder Nicolaysen et — som det forekommer mig — fuldt bindende bevis for, at stavverket har været den eneherskende kirkelige trækonstruktion i Norges middelalder, fra selve den omstændighed, at navnet, ordforbindelsen stavkirke eller reisverkskirke e. l., slet ikke forekommer i det gamle sprog, paa samme tid som alle kjendte trækirker er af stavverk — «aabenbart af den grund, at man ikke havde brug derfor, saalænge alle trækirker viste samme konstruktion. Først da man senere (efter reformationen) begyndte at opføre kirker af laft, opstod der en trang til et eget navn, hvorved forskjellen mellem det gamle og det nye kunde betegnes. Der viser sig herved altsaa det samme som ved ordet «røgstue», der heller ikke kjendes i vort gamle sprog, og først kom i brug fra den tid, man byggede andre huse end røgstuer». — *Hvor der altsaa i selve middelalderen omtales trækirker i Norge, eller hvor senerehen trækirker omtales saaledes, at de kan sees at være opførte i middelalderen, der tør vi, selv om deres stavkonstruktion ikke nævnes, som regel gaa ud fra, at de er stavkirker.*

Vi kan nu gaa over til spørgsmaalet om, hvormange trækirker, d. v. altsaa sige stavkirker, der overhovedtaget har eksisteret i vort land i middelalderen. Dette spørgsmaal lader sig naturligvis kun tilnærmelsesvis besvare.

En sammenligning mellem nutidens kirkeantal og de i middelalderen eksisterende kirker i Norge, saaledes som jeg har forsøgt den i min i 1888 udgivne «Sammenlignende fortegnelse over Norges kirkebygninger i middelalderen og i nutiden» (først offentliggjort i «Theol. tidsskrift» 1887—88, senere særlig udgivet paa P. T. Mallings boghandels forlag), fører til det resultat, at der i middelalderen kan paavises henved 1200 kirker (hvoraf maaske ca. 30 smaakapeller, korshuse) mod lidt over 1000 i nutiden, selv uden at medtage de i de senere fraskilte provinser liggende kirker. Fra dette udgangspunkt maa vi opgjøre vor sandsynlighedsberegning paa følgende maade:

Vi kjender materialet for omtrent halvparten af hine henved

1200 kirker og disse ca. 600 fordeler sig igjen i omtrent 300 stenkirker mod 300 trækirker. Turde vi nu anvende en simpel proportionsberegning, vilde regnestykket være let; det vilde føre til det resultat, at af de ca. 600 kirker, hvis materiale vi ikke kjender, skulde ligeledes omtrent 300 kirker være af træ — altsaa omtrent 600 stavkirker i det hele. Men antallet har sikkerlig været langt større. Det er nemlig klart, at en langt større procent af stenkirkernes materiale er kjendt, end af trækirkernes; thi det turde maaske hænde, at den allerstørste del af middelalderens stenkirker — paa grund af sin ringe ildsfarlighed og sine solide kistemure, der tillod restauration af de gamle mure, selv efterat en ildebrand havde raset i kirken — er bevarede til vor tid enten i sin helhed, i sine ruiner eller i sine grundvolde, og at saaledes næsten den hele mængde af de kirker, af hvilke intet spor findes og hvis materiale er ukjendt, i virkeligheden (med delvis undtagelse for byerne) maa præsumeres at have været af træ, især naar vi tager hensyn til den langt rigeligere tilgang paa træmateriale end paa byggesten i saamange dele af Norge. Hertil kommer endnu, at det formentlig har været hyppigere, at en yngre stenkirke har afløst en ældre trækirke, end at en yngre trækirke har afløst en ældre stenkirke. Hvor *langt* overveiende trækirkernes antal maa have været over stenkirkernes, fremgaar allertydeligst af det ovenfor i en anden forbindelse paapegede faktum, at de gamle love og navnlig «Homiliebogen» gaar ud fra træmaterialet som givet paradigma for en kirkebygning.

Selv om vi altsaa antager, at hele 25 % af de kirker, hvis materiale er os ubekjendt, skulde været stenkirker, vilde dog antallet af stavkirker gaa op til 750, men i virkeligheden tviler jeg ikke om, at det har været endnu større.

Idet vi nu skrider til at give en oversigt over stavkirkernes fordeling over landet og de forskjellige bygdetypers nærmere karakteristik, skal vi paa forhaand bemerke, at det af det følgende vil vise sig, at stavkirkerne især har forekommet paa oplandene og i fjordbygderne, saaledes især i Østerdalen, Gudbrandsdalen, Valdres, Hallingdal, Numedal, Telemarken og Sætersdalen, ligesom i Hordaland, Sogn, Fjordene og Mørerne med Romsdalen, samt i Orkedalen og Guldalen, mens de i forhold til stenkirkernes antal synes sjeldnere at have forekommet i de brede bygder og paa kysterne; saaledes synes de at have været forholdsvis sjeldnere i Smaalenene, Akershus, Jarlsberg og Larvik, Drammenstrakten, Hedemarken, ligesom i Nedenes, paa Lister og Jæderen samt i Trondhjemstrakten (og Helgeland?) samt endelig i byerne. Dog er dette kun en slutning, draget af, hvad vi ved gjennem den halvpart af middelalderens kirker, om hvis materiale vi har fuld besked.

A. Erkestiftet (den korsformede Møretype).

Erkestiftet omfattede i middelalderen de nuværende Trondhjems og Tromsø stifter og dertil, foruden Herjedalen, ogsaa hele Søndmøre og af Nordre Østerdalen de nuværende prestegjæld: Tønset, Tolgen, Lille Elvedalen og Kvikne. Af de 82 stavkirker, vi kjender i stiftet, er det egentlig kun kirkerne paa Mørerne og i Romsdalen, vi ved noget om, der kan vække vor særlige interesse. *Stangvik kirke* paa Nordmøre, der synes at være bygget 1407, er almindelig kjendt som en allerede fra først af i korsform bygget kirke, en form, hvortil vi kun kjender et bestemt sidestykke: Hofs kirke i Solør (fig. 10). Men ved at gjennemgaa indberetningerne fra det 17de og begyndelsen af det 18de aarh., vil man finde, at ikke blot Stangvik, men en stor mængde kirker i erkestiftets 3 sydligste dele, Nordmøre, Romsdal og Søndmøre, skildres som korskirker, hvorpaa korsformen pludselig ved stiftsgrænsen ophører for senere kun at nævnes hist og her ved kirker, hvor man tydelig kan forstaa, at korsarmene er tilsatte af tømmer i senere tider, efter reformationen. Der fandtes noget efter middelalderens slutning mindst 30 *korsstavkirker* i erkestiftet. Spørgsmaalet, som da fremstiller sig, er dette: Er korsformen i de mange kirker i erkestiftet ogsaa kun en følge af senere tilsætning af tømmer, eller har vi her virkelig at gjøre med en for erkestiftet eiendommelig type? Hvor almindelig korsformen har været paa Mørerne, fremgaar bedst deraf, at det i indberetningen af 1661 om enkelte kirker udtrykkelig fremhæves, at de er «uden kors». Vi kan dog straks af disse 30 stavkorskirker udsondre nogle kirker, om hvilke det udtrykkelig siges, at korsarmene var tilsatte senere, 6 i tallet, nemlig: Mo (med 1 korsarm), Ranes, Bremsnes, Kornstad — alle paa Nordmøre — Sira i Romsdalen og Skodje paa Søndmøre; thi ved de 4 af disse siges udtrykkelig, at korsfløiene var af tømmer og i de 2 sidste skilles mellem korsarmene og «den gamle kirke». Derimod er det meget tvilsomt, om ikke de s. k. halve korsstavkirker, d. e. kirker med 1 korsarm, som først omtales som saadanne i det 17de og 18de aarh., og om hvilke vi ikke ved, at korsarmene er af tøm-

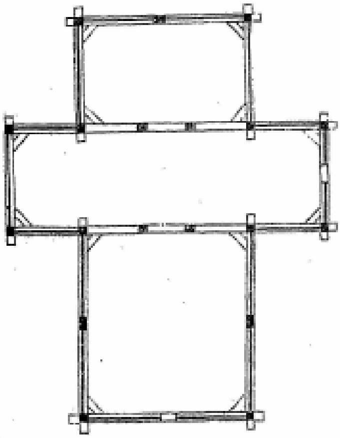

Fig. 10. Hofs kirke i Solør.

mer, maaske er rester af kirker med korsarme af stavkonstruktion, hvis ene korsarm i tidens længde er faldt bort. Ganske specielt ved vi af en indberetning, at den ene staaende korsarm i den s. k. halvkorskirke i *Hareid* var stavverk og saaledes synes at have hørt til den oprindelige bygning. De øvrige 5 halvkorskirker: Aure og Halse paa Nordmøre og Haram, Søvde og Hjørundfjord paa Søndmøre, der alle var eller synes at have været stavkorskirker, *kan* altsaa være rester af fuldstændige korskirker af stavverk; thi ligesaa godt som man kan tænke sig tilbygning af 1 korsarm, kan man tænke sig, at man ved den ene korsarms forfald har sløifet den og brugt endel af dens planker til at lukke den derved aabnede side i kirken. Men ganske vist har det ligesaa megen rimelighed for sig, at kirkerne i den senere tid er blevet udvidet efter reformationen, da menigheden ikke blot skulde «lyde messe», men ogsaa høre prædiken inde i kirken, hvorvel det dog i dette tilfælde er underligt, at der intet nævnes om, at korsene er af tømmer. Til nogen vished kan vi dog her ikke komme. Vi kan saaledes af de hidtil nævnte kirker kun notere Stangvik og Hareid (foruden Hof i Solør) som sikre korsstavkirker. Men vi skal se, at der findes en hel del flere; thi tilbage staar endnu en stor række fuldstændige korskirker i erkestiftet, 17 i tallet. Af disse gjælder det om følgende 10: Hevne og Øie (Surendalen) paa Nordmøre, Hustad, Akerø, Bolsø, Vestnes og Sylte (Tresfjorden) i Romsdalen samt Norddalen, Stranden og Sandø paa Søndmøre, at oplysninger savnes om korsarmenes beskaffenhed. Dog er det ogsaa her paafaldende, at mens det i indberetningerne saa ofte ellers nævnes, at korsarmene er tilsat af tømmer, siges der ved disse kirker oftere, at de er *«ældgamle»*, men aldrig med et eneste ord, at korsarmene er senere tilsat, hvorfor vægtskaalen unegtelig synker betydeligt til den side, at vi her staar overfor kirker fra middelalderen («ældgamle») med korsarme af stavverk, hvilket vel vil sige omtrent det samme som, at de er oprindelige korskirker af stav.

Men maa vi end for disse kirkers vedkommende erklære, at bestemte vidnesbyrd for, at korsarmene er af stavverk, mangler os, saa er det desto sikrere, at de 7 resterende kirker havde korsarme af stav.

Ved *Øksendalens kirke* paa Nordmøre siger en indberetning (man se forøvrigt nedenfor ved de enkelte kirkers detaljebeskrivelser) os udtrykkelig, at de 3 kors var af «stabbeverk», men koret af tømmer — altsaa senere ombygget. Her er altsaa, som det klart synes, en oprindelig korsstavkirke. *Rindalens kirke* paa Nordmøre kaldes en «fuld korskirke af stabbeverk», hvad der neppe kan forstaaes anderledes, end at baade skib, korsarme og kor var af stavverk, især da det er ganske det samme udtryk, der bruges om Stangvik kirke. Om *Sunnelvens kirke* fortæller den gamle indberetning, at den er

korsformet, og at skibets øvre del er fornyet af tømmer, mens korsarmene og den nedre del af skibet er stavverk: det taler dog vel utvetydigt nok om en oprindelig korskirke. Ved *Ørskog kirke* hører vi, at den hele stavkorskirke er blevet gjenopsat, uden at der med et ord tales om, at tømmerkonstruktion benyttedes ved gjenopsætningen, og til vished hæves den fuldstændige stavkonstruktion ved de ord, Strøms «Søndmøres beskrivelse» II, s. 180 udtaler om den: «som vel ikkun er opført af Staver, men dog en ordentlig Korskirke». Ved *Vatne kirke* nævnes, at det ene kors er blevet tilsat af tømmer, hvoraf rimeligt følger, at det andet kors var stav, og at de begge oprindelig saa har været. *Volden kirke* beskrives som en «fuldkommen stavbygning i korsform», og siges det end om *Ørsten kirke* kun, at den er en «ældgammel korskirke af stavbygning», saa vidner baade udtrykket «ældgammel» og dens proportioner, der kan sees af indber. af 1722, om, at korsbygningen har været oprindelig: Kirken maa nemlig have dannet et regulært græsk kors modsat de sedvanlige latinske, d. v. s. alle 4 korsarme har været lige lange. Er det nu end ganske vist, at der ogsaa efter reformationen er foretaget reparationer ved og gjenopførelser af stavkirker i den oprindelige bygningsmaade, saa kjendes dog intet sikkert eksempel paa udvidelser eller tilbygninger til kirker, gjorte i stavkonstruktion efter reformationen (se nedenfor ved Hols kirke). Ligesaa ofte som det heder, at en korsarm er tilsat af tømmer, ligesaa vist hører vi aldrig, at en korsarm er tilsat af stav.

Saaledes tror jeg, at vi uden betænkning tør opstille en række oprindelig korsformede stavkirker fra Mørerne, til hvilke vi altsaa henfører: 1. Stangvik, 2. Hareid, 3. Øksendalen, 4. Rindalen, 5. Sunnelven, 6. Ørskog, 7. Vatne, 8. Volden, 9. Ørsten — (og maaske endnu 10 hele og 5 «halve» korskirker, hvis korsarmes oprindelige stavkonstruktion dog ikke lader sig bevise). Til hine 9 kommer saa udenfor erkestiftet den lige ind i vor tid staaende, fornævnte Hofs Olafskirke i Solør.

Hvad disse kirkers alder angaar, er det at merke, at vistnok de fleste tilhører middelalderens sidste aarhundreder. At de fleste af dem først nævnes i Aslak Bolts jordebog ca. 1432 betyder intet, da det jo kan have sin grund i, at diplomerne flyder sparsomt i erkestiftet: kun 6 nævnes saa tidligt som i det 14de aarhundrede, og af de 9, som kan vises at have været virkelige korsstavkirker, kun 4, nemlig: Øksendal (1309), Ørskog (1325), Volden (1338) og Ørsten (1385), og ikke en eneste i det 13de aarhundrede. Desto vigtigere er det derimod at merke, at det af den ovenfor meddelte oversigt over stavkirkernes størrelse sees, at de søndmørske korskirker (for de nordmørske og romsdalske kjender vi ikke maalene) er de største

stavkirker i vort hele land, skjøndt størrelsen af naturlige grunde væsentlig maa vise sig i en ganske usedvanlig længdeudfoldelse (mest uforholdsmæssig i Norddalens kirke med forholdet: 98′ × 24′), og af denne grund ligger den tanke meget nær, at i disse veirhaarde trakter af vort land har i det 14de og 15de aarh. det ældste sæt simple kirker været forfaldne og er blevet ombyttede med nye. Saaledes er fra det 14de aarhundrede maaske en ny opsætning begyndt, der da — belært af de altfor trange tidligere kirker — har grebet til større dimensioner og til forbilleder i sten, der viste korsformen som en naturlig udvei til udvidelse: det ligger her ikke fjernt at tænke paa selve Metropolitankirken i Nidaros, især siden grænsen for disse korskirker falder saa nøiagtigt sammen med stiftsgrænsen, at vi kun kjender et eneste eksempel udenfor denne. Tør man derhos tænke sig Stangviks, som det siges, 1407 opførte kirke som paradigma for disse korskirker, da viser den virkelig i sin konstruktion, saaledes som denne beskrives af Schøning, ligesom Hofs kirke faktisk viser det samme, at *nyere* konstruktionsformer i disse korskirker er anvendt, former, der viser, at den ældre stavkonstruktion havde udspillet sin rolle, da disse kirker opførtes. I Stangvik kirke nævnes saaledes, at stavene var «kantede», ikke som forhen runde, og i Hofs kirke viser det sig, at de ikke blot var firkantede, men ogsaa, istedetfor at ride over svillerne, var indtappede i disse, hvorhos det mest betegnende karakteristikon for stavbygningen, knæforbindelserne, er erstattede ved tverslaaer, skraaforbindelser, der tillige udelukker de gamle rundbuer (se nærmere under detaljebeskrivelsen af Hofs kirke).

At ikke faa af de korsformede kirker, hvad enten korsarmene var oprindelige eller ikke, har været treskibede, synes klart. Thi ligesom vi med sikkerhed ved dette om Stangvik kirke, saaledes gjør en bestemt omstændighed det sandsynligt for en hel del andre kirkers vedkommende. Det længste «tvertræ» (slindebjelke) vi kjender, spændt over en enskibet stavkirke, er bjelkerne i Hofs kirke i Solør, og de er vel de længste, der overhovedtaget kunde forekomme, saafremt ikke bjelkens egen vegt skulde bøie den. Disse bjelker var 25′ lange. Det synes altsaa at være næsten sikkert, at de kirker, hvis bredde vides at have overskredet ca. 13 à 14 alen, har havt en indre reisning, d. v. s. har været treskibede. Vi skulde efter dette med sandsynlighed kunne regne — foruden Stangvik — følgende korskirker i erkestiftet som treskibede: Sandø, Olafskirken i Søvde, Mariakirken i Hjørundfjord samt Volden kirke — maaske ogsaa Hareid kirke og Korsets kirke i Ørsten.

Enskibede vides følgende 7 kirker i erkestiftet at have været: Aalen, Holtaalen, Kvernes, Grip, Rød, Rødven, Eid (i Romsdalen).

Af andre eiendommeligheder ved stavkirkerne i erkestiftet kan vi merke os nogle, der synlig hænger sammen med de haarde klimatiske forholde især i stiftets kystegne, nemlig at paa en tid, da vore stavkirker ellers i almindelighed havde faaet sine spidse taarn, adskillige kirker her angives at være *«uden taarn»*, hvad der peger tilbage paa de hyppige klager i det 17de og 18de aarh. over de mange taarn, der i stormveir viser sig farlige for kirkerne, ligesom det hænger sammen med de talrige lynnedslag. Hensyn til stormene førte ogsaa til den hyppigt forekommende anvendelse af *skorder* ved kirkerne (se s. 25), disse store skraabjelker, der, fæstede i jorden og satte op mod stavlægjen, støtter kirkerne udvendig, og som fandtes mindst paa 11 af de os bekjendte kirker: Lødingen, Egge, Hindrum, Løken, Frei, Kvernes, Kornstad, Rød, Rødven, Sylte og Søvde. Ligesaa er det nok muligt, at de her ofte forekommende — forøvrigt heller ikke udenfor erkestiftet usedvanlige — bygninger «udi één Længde» d. v. s. med skib og kor af samme høide og bredde, sammenhænger med veirforholdene. De forekom i Akerø, Geiranger, Stordalen, Haram, Røvde og Søvde.

Hvor meget man i disse egne var tvungen til at tage deslige hensyn til storm, sne og lynnedslag fremgaar af de hyppige ødelæggelser, fremkaldte af disse aarsager. Saaledes nedblæste Stadsbygdens stavkirke, mens kirkerne i Romfo, Løken og Hjørundfjord kastedes ned af sneskred, den sidste endog 3 gange, ligesom stavkirkebrande — saavidt det kan sees sedvanlig foraarsaget af lynnedslag — fandt sted i Ørsten kirke, hvor dog kun taarnet brændte ca. 1665, og totalt i Søkkelven 1705, Bud 1709, Akerø ca. 1712, Hustad den 1ste januar 1718, Aure 1726, Frei den 14de oktober 1766, Bremsnes 1768 eller 1769, Stangvik den 27de november 1783, Hareid 1806 og Hevne 1815.

En tilnærmelse til den ældre bygningsform med rund apsis og cylindertaarn over denne høres kun sjelden omtalt i erkestiftet, men forekommer dog i de mod Bergens bispedømme nærmest grænsende bygder, saaledes i Ørskog og Sandø kirker, hvor «to taarne» nævnes, af hvilke det ene stod over en tilbygning, der paa den førstnævnte kirke udtrykkelig siges at have været halvrund og liggende bag koret, paa den anden siges at have ligget «i øst».

Vi kjender i erkestiftet følgende stavkirker — for nogle enkeltes vedkommende dog kun med større eller mindre sandsynlighed. Disse er merkede med et «?».

I *Nidaros:* 1. Den ældre Klemenskirke, 2. Den yngre Klemenskirke, 3. St. Olafs første gravkapel (?), 4. St. Nicolai kirke, 5. St. Petri kirke; paa *Haalogaland:* 6. Vaagans kirke (?), 7. Lødingens kirke, 8. Rødø kirke, 9. Sandnes kirke (?), 10. Naustviks korshus;

i *Skeynafylke:* 11. Eids kirke paa Ytteroen, 12. Mosvikens (Vinje) kirke, 13. Meltingens kirke; i *Eynafylke:* 14. Kirkenes kirke, 15. Salberg kirke; i *Sparbyggjafylke:* 16. Egge kirke, 17. Følling kirke, 18. Kvams kirke i Stod; i *Gauldælafylke:* 19. Flaa kirke i Melhus, 20. Holtaalens kirke, 21. Hofs kirke i Aalen; i *Orkdælafylke:* 22. St. Jetmunds kirke i Vang (Opdal), 23. Stavaa kirke (?), 24. St. Peters kirke i Rennebu; i *Nordmærafylke:* 25. Hindrums kirke (?), 26. Stadsbygdens kirke, 27. Rissen kirke, 28. St. Margaretha kirke i Hevne, 29. Øre kirke, 30. Øksendal (Husabjar) kirke, 31. Romfo (Mosagerðis) kirke, 32. Løken kirke, 33. Stangvik kirke, 34. Øie kirke i Surendal, 35. Mo kirke, 36. Ranes kirke, 37. Rindalens kirke, 38. Halse kirke, 39. Bratværs kirke, 40. Veiens kirke, 41. Mariekirken i Aure, 42. Oddens kirke, 43. Grip kirke, 44. Frei kirke, 45. Kvernes kirke, 46. Bremsnes kirke, 47. Kornstad kirke; i *Raumsdælafylke:* 48. Bud kirke, 49. Hustad kirke, 50. Vaagø (Frænen) kirke, 51. Akerø kirke, 52. Bolsø kirke, 53. St. Peters kirke paa Kleive, 54. Vestnes kirke, 55. Sylte kirke i Tresfjorden, 56. Rødven kirke, 57. Rød (Nessets) kirke, 58. Vistdals kirke, 59. Sira kirke (Eresfjord), 60. Eid kirke, 61. Grytten kirke, 62. St. Andreas kirke i Hen; i *Sunnmærafylke:* 63. Sunnelvens kirke, 64. Geiranger kirke, 65. Norddalens kirke, 66. Sylte kirke, 67. Strandens kirke, 68. Stordalens kirke, 69. Ørskog kirke, 70. Søkkelvens kirke, 71. Skodje kirke, 72. Vatne kirke, 73. Haram kirke, 74. Mariekirken paa Roald, 75. Hareid kirke, 76. Sandø kirke, 77. Røvde kirke, 78. St. Olafs kirke i Søvde, 79. Volden kirke, 80. Korsets kirke i Ørsten, 81. Mariekirken i Hjørundfjord; i *Eystridalir:* 82. Tønsets Laurentius, Margaretha og Thomas' kirke.

Som oftere bemerket, griber korskirketypen (Møretypen) saavidt vor tid bekjendt, kun ud over stiftet i en eneste kirke: Hofs Olafskirke i *Solør*.

B. Bergens bispedømme (den mangesøilede Sognetype).

Bergens bispedømme omfattede i middelalderen det nuværende Bergens stift med undtagelse af Søndmøre og Eidfjord sogn, af hvilke Søndmøre tilhørte erkestiftet, Eidfjord Stavanger stift.

Om stavkirkerne i Bergens stift kan vi fatte os i korthed, da det væsentlig er de sognske kirker vi kjender i dette stift, og den sognske type i alt væsentlig er normen for den almindelige, ovenfor beskrevne stavkirkeform (fig. 2).

Typen er mangesøilet, jævnstillet med en søilekrans af fra 20

ned til 14 søiler, hvorhos 3 seksten—tolvsøilede kirker med grupperede søiler forekommer (Borgund (12) og Stedje (16) samt Hitterdal i Telemarken (12) — maaske ogsaa Vikør og Tønjum ?). Af de jævnstillede, der naturligvis fjerner sig mere fra den kvadratiske grundform end de grupperede, tolvsøilede, optræder Kaupanger kirke med det største overhovedtaget forekommende søileantal, nemlig 20, Hafslo med 18, Urnes, Hopperstad og Aardal med 16, Fortun med 14 søiler.

Foruden disse med fuld sikkerhed som treskibede kjendte kirker, kan man endnu med sandsynlighed af den under behandlingen af erkestiftets kirker nævnte grund slutte, at Aakre, Strandebarm, Varaldsø, Fjelberg, Ølen, Øistesø, Grindeim, Bygstad og Olden kirker rimeligvis har været treskibede. Af bestemt enskibede kirker i Bergens stift kjendes Vangsnes, Rinde og Røldal.

Mens vi i erkestiftet ikke finder nogen treskibet stavkirke, der kan føres længer tilbage end til det 14de aarh., optræder de ældste kjendte former af den treskibede stavkirke synlig i Bergens stift, hvorfra det ikke synes mig urimeligt at antage, at den treskibede stavkirke har udbredt sig til vore andre bygder.

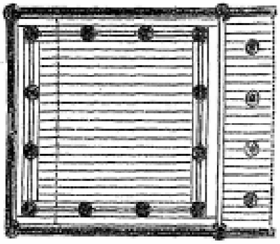

Fig. 11. Taarnfod i Aardals kirke. (Efter G. Bull.)

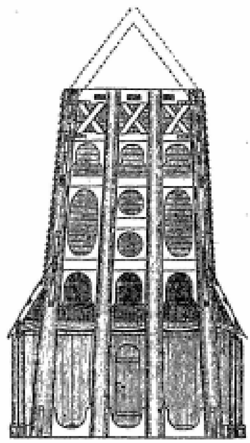
Et særligt kjendemerke for Sognetypen er det, at søilerne inde i kirkerne, med undtagelse af hjørnesøilerne, er fladhugne paa de 2 indad mod midtskibet og udad mod sideskibet vendende sider, noget vi ikke finder udenfor Bergens stift med undtagelse af den ene, Loms kirke i Gudbrandsdalen, der synlig er paavirket fra Sogn. Fra Fortun kirke gaar nemlig veien gjennem Bøverdalen direkte til Loms kirke.

At dømme efter de i indberetningen af 1722 bevarede maal for adskillige af Bergens stifts stavkirker har øiensynlig de yngre kirker i de nordlige dele af stiftet været paavirkede af den usedvanlige længdeudfoldelse i de søndmørske nabokirker i erkestiftet. Saaledes optræder Aalhus kirke med proportionen 78′ × 24′ og Indviken (nærmere Søndmøre) endog med 94′ × 26′, næst Norddalens kirke paa Søndmøre den længste kirke. Jo mere vi nærmer os Sogn, desto mere indtræder det typiske forhold mellem længde og bredde og holder sig ogsaa i stiftets sydlige dele. Hvor kirkerne har indgang ogsaa paa langsiden, er døren i kirkerne med jævnstillede søiler anbragt længst mod vest (Urnes, Hopperstad, Fortun, Aardal) ligesom i de enskibede kirker (Vangsnes, Rinde), mens denne

dør i de grupperede kirker naturlig fik sin plads midt paa langvæggen. Vangsnes kirke kan endog sees oprindelig *kun* at have havt dør paa langsiden (ligesom det siges om hovene).

Vel hører vi ogsaa i Bergens stift om stavkirker, der er ødelagte af storm og ildsvaade, dog langtfra saa hyppigt som i erkestiftet. Saaledes blæste Tønjum kirke ned i en storm den 12te januar 1824, Strandebarms kirke brændte i 1659 o. s. v., og i selve Bergen strøg vistnok mere end 1 stavkirke med i de talrige ildebrande i middelalderen. Derimod faar vi i dette stift mangfoldige gange vidnesbyrd om det skadelige i den løse konstruktion af svalgangen, der stadig siges at være faldefærdig, «segen» fra kirken, raaden o. s. v.

Meget ofte forekommer i Bergens stift taarne paa stavkirkerne, stundom paa taget — den sedvanlige tagrytter — med senere paasat hjelm, «kaabe», «hue», stundom foran kirkens vestre ende. Enkelte af disse sidste taarnkonstruktioner, der er bevarede til ind i vor tid, sees at være af middelaldersk oprindelse, og maa derfor her finde sin beskrivelse. De forekom paa Aardals og Rinde kirker, begge i Sogn. For paa samme tid at befri tagrytteren fra de i den hængte klokker og tillige at udvide pladsen i kirken, fjernede man plankerne i kirkens vestre væg, og foran denne lagde man — i lighed med, hvad der fandt sted i gotiske stenkirker, der vel her afgav forbilledet — det med kirken sammenhængende vesttaarn som klokketaarn. Taarnfoden forblev aaben mod kirken og udvidede saaledes dennes plads. Taarnfoden dannede en kvadrat (fig. 11), hvis sviller havde samme længde som kirkens bredde og støttede sig umiddelbart til de 2 forrige vestre hjørnestave, bærende paa sin anden ende 2 nye stave af samme høide, som nu kom til at danne de nye vesthjørner. Umiddelbart indenfor disse sviller lagde sig nu 4 andre sviller, og de paa disse opstigende stolper (fig. 12) steg ikke som hjørnestavene lodret i veiret, men bøiede sig indad mod hverandre under en afvigelse fra perpendikulæren af omtrent 6°. Disse stolper hævede sig over kirken til taarnets fulde høide. For at støtte taarnet, der nu udførtes paa sedvanlig maade ved at indfalse planker i svillen mellem stavene, reistes derhos mellem de 4 hovedstave 1 eller 2 ligeledes heldende mellemstolper i n. ø. og s., men altid 2 i v., mellem hvilke indgangsdøren lagdes. Disse stolper afstivedes indbyrdes nedad ved de paa svillen indenfor plankerne opsatte, opadvendte knær, der altsaa dannede omvendte

Fig. 12. Vest-taarn i Aardals kirke. (Efter G. Bull.)

rundbuer, hvorhos det hele kvadrat afstivedes ved 2, paa tegningen ikke synlige, hinanden parallelt med væggene krydsende grundsviller, den ene altsaa gaaende fra ø. mod v., den anden fra n. mod s., og delende taarnfodens gulv i 4 ligestore kvadrater. Opad foregik afstivningen af stolperne atter ved knær, der dannede opretstaaende rundbuer, og tversover den hele reisning sloges mægtige krydsskorder, der skar hinanden omtrent i taarnets halve høide. Skulde (som i Aardal) taarnet have en betydeligere hoide, anlagde man de øvre knær i høide med sideskibets tag og anbragte derover en stavlægje, paa hvilken atter 2 omvendte og 2 opreiste knær dannede ligesom en ny taarnetage. Taarnbygningen afsluttedes saa af en række staaende rundbueknær, der bar klokkestolen, som begrænsedes af Andreaskors, mellem stolperne. Hvorledes den øverste afslutning over klokkestolen har været, ved vi ikke; G. Bull har i sin tegning af Aardals og Rinde kirker tænkt sig et sadeltag (ligesom paa tagrytteren), man kunde ogsaa tænke sig, at de har været spidst afsluttede, da maaske de senere sedvanlige spidse taarnhjelme søger sit forbillede her. De omvendte knær ved indgangsdøren gav anledning til, at ogsaa selve indgangsdørens aabning nedad stundom afsluttedes i en halvrunding. Taarnet var selvfølgelig indklædt med planker.

Der nævnes i Bergens bispedømme følgende stavkirker: I *Bjørgvin:* 1 (83). Den lille Kristkirke, 2 (84). Apostelkirken, 3 (85). St. Olaf paa Bakkene, 4 (86). Allehelgens kirke (?), 5 (87). Prædikebrødrenes Olafskirke, 6 (88). St. Margarethas kirke paa Nordnes, 7 (89). St. Gertruds kirke; i *Firdafylke:* 8 (90). Indvikens kirke. 9 (91). Olden kirke, 10 (92). Bø (Hove) kirke i Selje, 11 (93). Bremanger kirke, 12 (94). Hæstad kirke, 13 (95). Kvam (Bygstad) kirke, 14 (96). Vefring kirke, 15 (97). Holsen kirke, 16 (98). Aalhus kirke; i *Sygnafylke:* 17 (99). Jostedalens kirke, 18 (100). Fortun kirke, 19 (101). Urnes kirke, 20 (102). Nes kirke, 21 (103). Gaupne kirke, 22 (104). Aardals kirke, 23 (105). Hafslo kirke, 24 (106). Joranger kirke (?), 25 (107). Fet kirke (?), 26 (108). Stedje kirke, 27 (109). Kaupanger kirke, 28 (110). Rinde kirke, 29 (111). Tønjum (Lærdals) kirke, 30 (112). Rikeims kirke (?), 31 (113). St. Andreas kirke i Borgund, 32 (114). Flaam kirke, 33 (115). St. Nicolaus kirke i Undredal, 34 (116). Hopperstad kirke, 35 (117). Hopperstads ældste kirke, 36 (118). Flet kirke i Arnefjord, 37 (119). Vangsnes kirke, 38 (120). Risnefjord (Brekke) kirke; i *Hørdafylke:* 39 (121). Evindvik kirke, 40 (122). Myking kirke, 41 (123). Mjelde kirke (?), 42 (124). Haalandsdalens kirke, 43 (125). Sunds kirke, 44 (126). Vossevangens ældste kirke (?), 45 (127). Bisp Olaf Thorkildsøns kapel paa Voss (?), 46 (128). Ulviks kirke, 47 (129). Gravens kirke, 48 (130). Huskapellet paa Aga, 49 (131). Røldals kirke, 50 (132). Vikør kirke, 51 (133).

Øistesø kirke, 52 (134). Strandebarms kirke, 53 (135). Jondals kirke, 54 (136). Varaldsø kirke, 55 (137). Fjelberg kirke, 56 (138). Aalund (Ølen) kirke, 57 (139). Gautdals kirke, 58 (140). Skonevik kirke, 59 (141). Holmedals kirke, 60 (142). Aakre kirke, 61 (143). Gjerde kirke, 62 (144). Grindeim kirke, 63 (145). Sveen kirke, 64 (146). Valestrands kirke.

Sognetypen griber ud over stiftet i Loms og Ringebu kirker i *Gudbrandsdalen*, og i Aal og Torpe kirker i *Hallingdal*. Som tolvsøilet optræder den i Hitterdalskirken i *Telemarken*; dog har kun Lom de fladhugne søiler.

C. Stavanger bispedømme (Den firesøilede Valdrestype).

Stavanger bispedømme omfattede i middelalderen foruden Egdafylke (d. e. Østre Nedenes, Arendals, Vestre Nedenes, Torridals, Mandals, Listers og Flekkefjords provstier) og Rygjafylke (d. e. Dalenes, Jæderens, Stavanger, Ryfylkes og Karmsunds provstier), desuden af det nuværende Bergens stift: Eidfjord sogn af det nuværende Kristiania bispedømme: Hallingdal og af det nuværende Hamar bispedømme: Valdres.

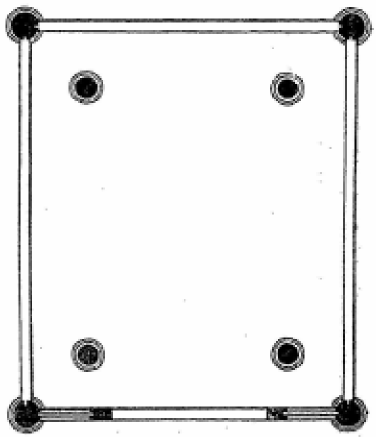

Fig. 13. Hurum kirke i Valdres. (Efter G. Bull.)

Mens stavkirkerne i Rygjafylke og i Egdafylkes større del, skjøndt vi af de Fines beskrivelse ved, at de har været talrige, ikke er istand til at fastholde vor interesse i nævneværdig grad, aldenstund der er levnet os for lidet af dem saavel monumentalt (intet) som literært, til at vi skulde kunne faa nogen klar forestilling om dem, samler vor opmerksomhed sig væsentligst om 3 grupper: Sætersdalens, Hallingdals og Valdres stavkirker, og, hvad konstruktionen angaar, af disse specielt om Valdreskirkerne; thi af Sætersdalens stavkirker er os kun de interessante portaler med Sigurdsrelieferne levnede (Hyllestad, Austad, Vegusdal i Raabygdelaget), der altsaa bliver at behandle under ornamentiken, og hvad Hallingdal angaar, kan denne eiendommelige bygd, der paavirkes i sine 3 dele fra 3 forskjellige kanter, fra Valdres (Gol, Hemsedal), fra Sogn (Aal, Torpe) og i sin sydøstre del (Nes, Flaa) fra Numedal, ikke opvise nogen for sig karakteristisk type. Den

er i og for sig høist merkelig denne modsætning mellem kirkebygningerne i de øvre og i de nedre dele af Hallingdal, da den falder paa det nærmeste sammen med en tilsvarende modsætning i folketypen, der ifølge velvillig meddelelse af dr. Arbo er aldeles forskjellig i den nedre og øvre del af Hallingdal. Den omstændighed, at dette paa øst siden af fjeldet liggende dalføre i geistlig henseende tilhørte et vestenfjeldsk bispedømme, maatte naturligt lede til en dobbelt paavirkning, en fra diocesens hovedpunkt i v. og en geografisk, betinget af, at dalen aabner sig mod de østlandske bygder og over en lav fjeldryg staar i let forbindelse med Numedal, og saaledes er det let at forklare, hvorledes kirkerne i Gol og Hemsedal bliver en affødning af kirkerne i det nærliggende Valdres, mens sognetypen kaster sig ned til Torpe og Aal, og en fra s. eller ø. kommende indflydelse lader Nes og Flaa sent byggede kirker influeres af den i Numedal kjendte kirkeform (de enskibede midtstolpekirker, om hvilke mere nedenfor).

Men en for stiftet eiendommelig kirkeform finder vi — blandt de kirker, der er kjendt i vor tid — først, naar vi gaar over til Valdres. Denne dal ligger under de samme kulturhistoriske forhold som Hallingdal; tilhørende et vestenfjeldsk bispedømme, aabner dalen sig mod ø., og at enkelte spor af en lignende dobbelthed i kirketypen kan have gjort sig gjældende, turde vel kunne sluttes af den omstændighed, at vi finder udelukkende treskibede kirker i den større øvre, men enskibede nederst i dalen (Vang, Hurum, Lomen, Hegge, Nordre Aurdal treskibede, Reinli og Hedal enskibede), men modsætningen er ialfald ikke saa paafaldende som i Hallingdal, imidlertid synes ogsaa her de øvre bygder at vise os ældre former end de nedre.

Den valdreske type, der i ornamental henseende falder sammen med den sognske, skiller sig derimod, merkelig nok, i konstruktiv henseende decideret fra denne. Istedetfor at de mangesøilede treskibede kirker dominerer i Sogn, kun paa et enkelt sted stigende ned til tolvsøilede, er kirkerne af den valdreske type firesøilede d. v. s. har kun 1 søile i hvert hjørne (fig. 13), og en eneste bue spændt mellem disse, kun 2 gange stigende op til 8 søiler (Hegge og Gol). Denne firesøilede form synes at antyde en høiere udvikling, et viderekommet stadium i erkjendelsen af træmaterialets eiendommelige fortrin end den mangesøilede. Den sidstnævnte er en ligefrem gjengivelse af stenkirkernes lange søilerad, der i stenmaterialet er nødvendig, men den firesøilede kirke forstaar derimod allerede, at træet med sin sterkere elasticitet kan undvære de mange støttende led, og spænder dristig en bue over hele midtskibet fra hjørne til hjørne. I triforiehøiden og overvæggen derimod forsmaar

den ikke søilernes og halvsøilernes styrkende element, og der optræder saaledes stolperne paa samme maade som i de sognske kirker. Man kunde være fristet til at opdrage et slags idealt afstamningsschema (naturligvis ikke historisk), der da vilde faa omtrent følgende udseende: Urnes som urtype — de senere sognske kirker som en umiddelbar fortsættelse af Urnes mangesøilede system —, Borgund og Stedje med de grupperede søiler som en prøve paa træets større bæreevne —, Borgundsystemet skjærpet yderligere paa den anden side fjeldet i Hegge og Gol (med 8 søiler) og naaende sin fuldending i de firesøilede Valdreskirker. At den firesøilede kirke maa drages endnu nærmere henimod den kvadratiske grundplan end nogen af de øvrige typer er en selvfølge. I de ottesøilede kirker (Hegge og Gol) er kirkens bredde overspændt af 1 bue (altsaa uden mellemsøiler), mens længden har 3 buer (saaledes 4 søiler) paa hver side, af hvilke buer den midterste er bredere end begge endebuerne — saaledes den samme gruppering som i Borgund med udeladelse af mellemsøilerne paa smalsiden.

De treskibede kirker af Valdrestypen er altsaa de 2 ottesøilede i Hegge og Gol (i Hallingdal) samt de firesøilede i Vang, Hurum, Lomen, (Nordre Aurdal?), Hemsedal (i Hallingdal), og udenfor bispedømmet: Grindaaker paa Hadeland. I stiftet kjender vi desuden de treskibede kirker i Aal og Torpe, der nærmest tilhører Sognetypen. Bestemt enskibede var Nes, Flaa, Reinli og Hedal.

Vi kjender af stavkirker i Stavanger bispedømme følgende: I *Rygjafylke:* 1 (147). Bokn kirke, 2 (148). Imslands kirke, 3 (149). Sandeid kirke, 4 (150). Saude kirke, 5 (151). Hjelmelands kirke, 6 (152). Rennesø (Hausken) kirke, 7 (153). Tjore kirke, 8 (154). Klep kirke; i *Egdafylke:* 9 (155). Bakke (Sirnes) kirke, 10 (156). Valle (Søndre Undals) kirke, 11 (157). Evje kirke, 12 (158). Byglands kirke, 13 (159). Austad kirke, 14 (160). Hyllestad kirke, 15 (161). Vegusdals kirke, 16 (162). Gjevedals kirke; i *Haddingjadal:* 17 (163). Hols kirke, 18 (164). Aals kirke, 19 (165). Torpe (Margaretha?) kirke, 20 (166). Den ældste kirke i Torpe, 21 (167). Gols kirke, 22 (168). Hemsedals kirke, 23 (169). Nes kirke, 24 (170). Flaa kirke, 25 (171). Gulsvik kirke; i *Valdres:* 26 (172). Vangs kirke, 27 (173). St. Thomas kirke paa Fillefjeld, 28 (174). Øie kirke, 29 (175). Hurum kirke, 30 (176). Øde kirke, 31 (177). Lomen kirke, 32 (178). Fyrstraa kirke, 33 (179). Hegge kirke, 34 (180). Rogne kirke, 35 (181). St. Blasii kirke paa Løken (Volbu kirke), 36 (182). Nordre Aurdals kirke, 37 (183). Søhus kapel, 38 (184). Svenes kirke, 39 (185). Reinli kirke, 40 (186). Hedals kirke.

Udenfor stiftet gaar typen, som bemerket, kun i den ene kirke, Grindaaker paa Hadeland.

D. Hamar bispedømme (Numedalstypen).

Hamar bispedømme omfattede i middelalderen det nuværende Hamar stift med undtagelse af Valdres, der hørte til Stavanger stift, og de nuværende prestegjæld Tønset, Tolgen, Lille Elvedalen, og Kvikne i Østerdalen, der hørte til erkestiftet, samt desuden de dele af Hadafylke, som nu hører til Kristiania stift (d. e. Modum, Sigdal og Ringerike), derhos Numedal samt hele Øvre Telemarkens østfjeldske provsti, Lilleherred sogn, Rauland, Vinje og Laardal prestegjælde, samt Brunkeberg sogn.

I dette bispedømme, hvor detaljefterretningerne om den store mængde forsvundne stavkirker i de vestligste og østligste dele flyder saa yderst sparsomt, at man lidet eller intet erfarer, der er betegnende for konstruktionen, — i dette bispedømme, hvor en hel del af de opregnede kirker vistnok var smaakapeller, idet en tæt og velstaaende befolkning i de mægtigere af disse bygder foranledigede opførelsen af en mængde smaa privatkirker, — i dette bispedømme fængsles vor opmerksomhed nærmest og næsten udelukkende af kirkerne i Gudbrandsdalen og Numedal. Men Gudbrandsdalens bevarede kirker (Lom, Ringebu, Faavang) viser os ingen for dalen eller stiftet karakteristisk form, de er, som ovenfor berørt, ialfald de 2 førstnævnte, mangesøilede kirker af den sognske type; for Loms vedkommende gaar paavirkningen endog, som sagt, lige til søilernes fladhugning paa de 2 sider: den synes, som ovenfor bemerket, at være kommen fra Fortun over Bøverdalen til Lom. Grindaaker kirke paa Hadeland tilhører, som vi saa, Valdrestypen.

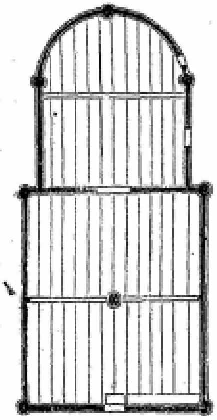

Fig. 14. Nes kirke i Hallingdal.

Saa staar da, som den eneste for stiftet originale type, Numedalstypen tilbage, den samme som optræder i den sydøstre del af Hallingdal og som er af høist eiendommelig art, idet den viser os en række enskibede kirker med en mast reist midt i kirken og løbende ud gjennem taget op i den spidse taarnhjelm, og et til denne mast knyttet, fuldt udviklet stræbesystem. Masten eller midtstolpen gaar i de fleste af disse enskibede kirker ned til gulvet, kun i Reinli kirke i Valdres løfter den sig fra en i stavlægjens høide efter kirkens længde ført bjelke ud gjennem taget. De kirker, hvori midtstolpesystemet vides at have forekommet eller fremdeles findes, er Nore og Opdals kirker i Numedal, der endnu staar, og de

nedrevne kirker i Flaa og Nes (fig. 14) i Hallingdal. Men der er vist neppe tvil om, at det har hersket i en række nu nedrevne enskibede kirker i Numedal og Sandsvær, selv om midtstolpen i senere tider skulde være forsvunden, saaledes i Tuft (og Komnes?) i Sandsvær og muligens ogsaa i Veggli kirke i Numedal. At typen er gaaet fra syd mod nord fra Numedal til Hallingdal, lader sig vel ikke bevise, men man bør dog lægge merke til den eiendommelighed, at Tufts portalornamentik er ældre end Nores, Nores ældre end Opdals, ligesom Flaa kirkes ornamentik er ældre end Nes kirkes — altsaa antydende en vandring fra syd til nord.

Oprindelsen til denne konstruktion synes at have været hensynet til tagrytteren. Man var, har vi ovenfor seet, vant til at hænge klokker i tagrytterne, og hvor disse klokker var store, maatte ringningen efterhaanden svække tagkonstruktionen omkring samme. For nu at styrke tagrytteren, reiser man en midtstolpe op igjennem kirken og tagrytteren, enten dette nu som i Reinli sker fra en bjelke i taget eller fra gulvet af, som i de andre nævnte kirker. Den opragende ende af mastetræet beskyttes saa ved en indklædning og saaledes fremkommer det lille med spidshjelm forsynede taarn, der stikker op over tagrytteren og — hvor denne er forsvunden — over selve taget. Med denne anordning har den nu borttagne, skjævtstaaende mast i Hitterdalskirkens skib (ligesom samme kirkes mast i koret), der sees paa tegningerne i Dahls Denkmale, Hitterdal taf. I og IV, intet at gjøre — disse stolper er senere tilsætninger for at støtte det indlagte loft, og saaledes neppe ældre end fra det syttende aarhundredes første halvdel.

Tydelig betinger i de nævnte enskibede kirker denne midtstolpe hele kirkens reisning, der støtter sig til og grupperer sig omkring midtstolpen, som bliver centrum i en konstruktion af eiendommelig kompliceret art, der i sin almindelighed kan beskrives saaledes: Under det næsten kvadratiske skibs gulv lægges 2 hinanden paa midten skjærende, med væggene parallele sviller, der altsaa deler den hele kvadrat i 4 mindre, og støtter sig til væggenes svilleramme. I de 2 nye svillers skjæringspunkt reises mastetræet (fig. 15), der altsaa kommer til at staa i skibets midte og rækker op til taarnhjelmens øverste spids enten som en sammenhængende stolpe eller ved hjælp af skjødning. Mellem den enskibede kirkes 4 stavlægjer og det reiste mastetræ lægges nu 4 horisontale bjelker, ret over de 4 nedlagte grundsviller. Disse afstivende horisontalbjelker støttes (stundom) yderligere ved 8 knær (fig. 15 *m* og *n*), der lægges under dem — 4 udgaaende fra væggene, 4 fra midtstolpen og mødende hinanden halvveis mellem midtstolpen og væggen. Men fra samme punkt, hvor hine horisontalbjelker møder midtstolpen, gaar (i den fuldstæn-

digste af de kjendte kirker af denne art) opadskraanende stræbebjelker mod nord og syd op til det punkt i tagstolen, hvorpaa tagrytterens sidevægge hviler, hvor de stotter den indre horisontale bjelke, som, bunden til de 2 nærmeste sperrer, bærer tagrytterens væg. Ogsaa mod øst og vest løber fra midtstolpen 2 lignende stræbebjelker op til gavlenes toppunkt for at afstive gavlvæggen. Imidlertid fortsætter midtstolpen sin vertikale vandring op gjennem tagkammen og gjennem tagrytteren, hvor (i Nes kirke) 2 krumme stræbebjelker (der sammen synes at danne en *spids*bue, fig. 15 *c d*) afstiver den i høide med tagrytterens stavlægje. Men mastetræet fortsætter endnu sin vandring opad ud gjennem taarnrytterens tagkam og op i den frie luft, hvor den omklædes med det lille spidse taarn, og afstives gjennem flere rækker skraatopstigende stræbebjelker (fig. 15 *a* og *b*), indtil mastens top høist oppe danner spirets endepunkt. Ligefra grundsvillerne og op til taarnhjelmens toppunkt er kirken altsaa ligesom bygget omkring den perpendikulære midtstolpe. *o* og *h* i fig. 15 er de sedvanlige skorder i væggen.

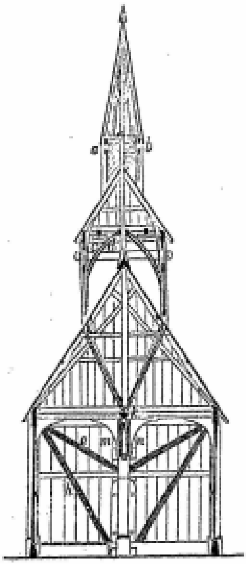

Fig. 15. Nes kirke i Hallingdal.

Man kan, om man vil, betragte midtstolpekirken som en abreviation af de treskibede kirkers indre reisning, idet dennes afstivende betydning her er koncentreret paa et eneste punkt: midtstolpen. Den hele konstruktion synes at vidne om en senere tids kunst — de spidse høie taarne tilhører jo gotiken i stenarkitekturen, og den omstændighed, at i Nes kirke denne konstruktion falder sammen med uimodsigelig gotiske indflydelser (spidsbuer), ligesom Reinli kirke ikke synes uberørt af gotiken, gjør det for mig troligt, at konstruktionen i almindelighed maa henføres til den tid, da gotiken var trængt ind i den norske træbygningskunst, d. v. s. det 13de aarhundredes anden halvdel, en formodning, hvis nærmere begrundelse vi længer frem skal give.

Som treskibede kirker i Hamar bispedømme kjender vi: Lom, Ringebu, Faavang, Faaberg, Flesberg, Grindaaker (og maaske Hjartdal); som enskibede: Garmo, Hof i Solør (korsformet), Gransherred, Lilleherred, Sauland, Nesland, Eidsborg, Eggedal, Rollag, Veggli, Nore og Opdal, hvortil vistnok kommer den store mængde af smaa kapeller i Gudbrandsdalen, paa Hedemarken, Toten og Hadeland.

Følgende stavkirker kjendes i Hamar bispedømme: I *Hamar*: 1 (187). St. Jørgens kirke; i *Thelamørk*: 2 (188). Brunkeberg kirke,

3 (189). Laardals kirke, 4 (190). Høidalsmo kirke, 5 (191). Eidsborg kirke, 6 (192). Vinje kirke, 7 (193). Korsets og Olafs kirke i Nesland, 8 (194). Øifjeld kirke, 9 (195). Rauland kirke, 10 (196). Aamotsdals kirke, 11 (197). Flatdals kirke, 12 (198). Hjartdals kirke, 13 (199). Saulands kirke, 14 (200). Tuddals kirke, 15 (201). Tuddals ældste kirke, 16 (202). Atraa kirke (Tinn), 17 (203). Dal kirke, 18 (204). Mæl kirke, 19 (205). Gransherred kirke, 20 (206). Hovin kirke, 21 (207). Lilleherred kirke; i *Gudbrandsdalir:* 22 (208). Bjølstad kirke, 23 (209). St. Petri kirke i Vaage, 24 (210). St. Mariæ, St. Johannis og St. Olafs kirke i Lom, 25 (211). Garmo kirke, 26 (212). Hof kirke i Skiaaker, 27 (213). Andvord kapel, 28 (214). Hof kirke paa Lesje, 29 (215). Bødalens kirke, 30 (216). Øier kirke, 31 (217). Ringebu kirke, 32 (218). Faavang kirke, 33 (219). Listad kirke, 34 (220). Rolstad (? Kjorstad) kirke, 35 (221). Sødorp kirke, 36 (222). Vik (Kvam) kirke, 37 (223). Bø kirke i Nordre Fron, 38 (224). Faaberg kirke, 39 (225). Biri kirke; i *Eystridalir:* 40 (226). St. Thorleifs kapel i Elverum, 41 (227). Aamot kirke; i *Heinafylke:* 42 (228). Gjølstad kirke, 43 (229). Brøttum kirke, 44 (230). Berg kirke i Nes, 45 (231). Hof kirke i Romedal, 46 (232). Skattum kirke, 47 (233). Valum kirke, 48 (234). Aas St. Michaels kapel i Vang, 49 (235). Hellige kors' kapel i Vang, 50 (236). Nashaug kirke, 51 (237). Hovin kirke paa Furnes (?), 52 (238). Hommelstad kirke; i *Raumafylke:* 53 (239). Johannes den døbers kirke paa Vinger, 54 (240). Vaaler Mariakirke, 55 (241). Hofs Olafskirke i Solør, 56 (242). Eidskogs Olafskirke; i *Hadafylke:* 57 (243). Garde kirke paa Sinnen, 58 (244). Hauner kirke paa Sinnen, 59 (245). Fluberg kirke, 60 (246). Dvergstens Katharinakapel, 61 (247). Bilden kirke, 62 (248). Kjos kirke, 63 (249). Grindaaker kirke, 64 (250). Bjørge kirke, 65 (251). Horgen kirke, 66 (252). Aas Michaelskirke (Toten). 67 (253). Alstad kirke, 68 (254). Dyste kirke, 69 (255). Lunder kirke, 70 (256). Viker kirke i Aadalen, 71 (257). Nykirke paa Modum, 72 (258). Snarum kirke, 73 (259). Sigdals kirke, 74 (260). Hovlands kirke i Eggedal, 75 (261). Vatnaas kirke, 76 (262). Olberg kirke; i *Grenafylke* (Numedal): 77 (263). Flesberg kirke, 78 (264). Svene kirke, 79 (265). Kamperstad kirke, 80 (266). Rollag kirke, 81 (267). Veggli kirke, 82 (268). Nore kirke, 83 (269). Opdals kirke.

Numedalstypen griber ud over stiftet i Nes og Flaa kirker i Hallingdal.

E. Oslo bispedømme.

Oslo bispedømme omfattede i middelalderen det nuværende Kristiania stift med undtagelse af de hidhørende dele af Hadafylke

(ɔ: Ringerike samt Modums og Sigdals prestegjælde) og Numedal, der hørte til Hamar, samt Hallingdal, der hørte til Stavanger bispedømme — og desuden Skiens, Bamble og Nedre Telemarkens provstier — undtagen Lilleherred sogn, der tilhørte Hamar bispedømme — videre Mo, Nissedals og Fyresdals prestegjælde samt Kviteseids og Vraadals sogne i Øvre Telemarken, og endelig hele det nuværende Bohuslen (Ranrike).

I dette mere stenbyggende bispedømme spiller stavkirken kun en underordnet rolle og udvikler heller ikke, saavidt vi af de tiloversblevne rester kan se, nogen egen type. Denne underordnede stilling antydes allerede derigjennem, at størsteparten af de kjendte stavkirker i Oslo bispedømme er annekskirker, ialfald i vor tid. Dog danner Nedre Telemarken en undtagelse, og blandt disse telemarkske kirker befinder sig vort lands pragtfuldeste bevarede stavkirke, den desværre slet restaurerede Hitterdals kirke, der dog ikke antyder nogen egen ny type, men slutter sig til den i Borgund og Stedje repræsenterede type med grupperede søiler. Forøvrigt er det ikke muligt at gjøre sig nogen ide om de telemarkske kirkers typus i konstruktiv henseende. Den eneste eiendommelighed, vi her ved at fremhæve, er, at Mo kirke (ligesom Neslands) og muligens Skafsaa løftede sit kor høit over skibets gulv, saa at man steg op i koret ad en trappe, vistnok en reminiscens fra de romanske stenkirker, der løftede koret over den under samme liggende krypte, en anordning, der gjennemførtes i træ paa en maade, der erindrer om den senere staburkonstruktion.

Et andet tegn paa den underordnede rolle, stavkirken spiller i Oslo bispedømme, er den omstændighed — der rigtignok kan bero paa vor videns ufuldstændighed — at vi i hele Oslo stift kun finder en eneste sikkert treskibet stavkirke, den nys nævnte Hitterdals kirke, hvortil muligens kommer Ømark kirke. Som enskibede kirker kjender vi derimod Mo, Skafsaa, Komnes og Tuft, ligesom en stor mængde smaakirker og kapeller vistnok har været enskibede.

Vi kjender i Oslo bispedømme følgende stavkirker:

I *Grenafylke:* 1 (270). Molands kirke i Fyrisdal, 2 (271). Veum kirke, 3 (272). Heglands kirke, 4 (273). Vraadals kirke, 5 (274). Nissedals kirke, 6 (275). Mo kirke, 7 (276). Skafsaa kirke, 8 (277). Hitterdals Mariakirke, 9 (278). Gaara Mariakirke, 10 (279). Helgens Olafskirke, 11 (280). Solums Johannes den døbers kirke, 12 (281). Mælums Laurentiuskirke, 13 (282). Drangedals kirke, 14 (283). Tørdals kirke, 15 (284). Sannikedals Laurentiuskirke; paa *Vestfold:* 16 (285). Lardals (Svarstad) Olafskirke, 17 (286). Hvarnes kirke, 18 (287). Istre (Sunniva?) kirke, 19 (288). Høijord kirke, 20 (289). Undrumsdals Michaelskirke, 21 (290). Hillestad Margarethakirke, 22 (291). Komnes (An-

dreas?) kirke, 23 (292). Tuft kirke; i *Oslo Syssel:* 24 (293). Furuset kapel, 25 (294). Smedstad kapel, 26 (295). Sander kapel, 27 (296). Oppegaards kirke, 28 (297). Heli kirke; i *Raumafylke:* 29 (298). Bjørke Michaelskirke, 31 (299). Hurdalens Margarethakirke, 32 (300). Ferings Petri, Pauli og Thomæ kirke, 33 (301). Holters Laurentiuskirke, 34 (302). Ullensakers kirke, 35 (303). Hovins Mariakirke, 36 (304). Imshoug Mariakirke, 37 (305). Hof kirke i Fet (?), 38 (306). Hølands Mariakirke; i *Borgesyssel:* 39 (307). Holleby kapel, 40 (308). Baastad kirke, 41 (309). Rømskog kirke, 42 (310). Hærlands kirke, 43 (311). Varteig kirke, 44 (312). Asak kirke, 45 (313). Ømark kirke; i *Ranrike:* 46 (314). Ekerø kirke, 47 (315). Det hellige kors' kirke (Kastelkirken) i Konghelle.

Som bemerket allerede da vi første gang nævnte begrebet «bygdetyper», maa det overalt vel erindres, at vi her kun taler om de litterært eller monumentalt bevarede kirker. Hvorvidt den tydelige ensartethed i disse tillader videregaaende slutninger for de forsvundnes vedkommende — derom tør man vel yttre en formodning; men noget sikkert tør ikke udtales i saa henseende.

ANDEN BOG.

Stavkirkernes ornamentik.

FØRSTE KAPITEL.

Ornamenternes arter og plads.

Gavlspidser. Kapitæler. Søilelegemer. Basis. Korplanker. Triforiekors. Vægplanker. Vindski. Portaler.

Vi har fulgt konstruktionens udvikling og faaet bekræftelse paa, hvad vi i begyndelsen udtalte, at stavkirkens største betydning ligger i den geniale konsekvense, med hvilken den, under bevarelse af de for den kirkelige kultus nødvendige rumforholde og med fuld tilslutning til stenbasilikaens hævdede former, dog paa ethvert punkt lader træmaterialets fordringer komme til sin ret, idet disse tillige maa tjene til udviklingen af nye og overraskende, men stedse i materialets natur grundede *kunstformer*. Disse vil vi dog først *i deres helhed* faa øie for ved at betragte stavkirkernes *ornamentik*, den anden hovedside af vore stavkirkers eiendommelighed.

De norske stavkirkers ornamentik er, som al sand ornamentik, hovedsagelig knyttet til de i konstruktionen fremtrædende og væsentlige punkter i bygningen. Saaledes finder vi ornamenterne hovedsagelig knyttede til *gavlspidserne,* fra hvis bjelkeender fantastiske dragehoveder slynger sig ud i luften, til søilernes og væglisenernes *kapitæler,* en enkelt gang til *halvsøilernes og lisenernes skaft* (Urnes), til søilers og halvsøilers *basis,* til *korbuens tverplanke,* til *triforiekorsene,* i de ældste kirker til *vægplankerne,* til *vindskierne* og endelig til *portalerne* med deres planker og halvsøiler, langs hvilke den norske træornamentik udvikler sin største rigdom og sin eiendommeligste skjønhed, og til hvilke hovedinteressen ved denne ornamentik derfor knytter sig.

I. *Dragehovederne paa gavlspidserne* (fig. 16) med gjennembrudt arbeide synes — som allerede prof. Dahl (i «Antikv. tidsskrift»

1843—45) har gjort opmerksom paa — at have lighed med de paa de gamles *drage*skibe opsatte dragehovedformede stavnfigurer eller skibssnabler. Hvorvidt nu disse skibssnabler er *oprindelsen* til hine figurer paa kirkerne er et andet spørgsmaal, som Nicolaysen kontra Dahl tror at maatte besvare benegtende, idet han (i «Tidskr. f. vid. og litt.» 1848, 1ste h., s. 4) siger, at dette har liden rimelighed. Derimod, mener han, «finder fænomenet sin naturlige forklaring deri, at paa begge steder det samme ligger til grund derfor. Baade paa den halslignende skibsstavn og paa den fra taget udstikkende bjelke frembyder sig af sig selv et hoved som passende motiv, hvori bevægelsen finder sin naturlige afslutning. At man hertil fortrinsvis valgte hoveder af drager og andre uhyrer var noget, der fuldkommen stemmede med den tids hele retning, i hvis folketro disse fabeldyr spillede en saa stor rolle». Ikke desto mindre tør jeg ikke helt forkaste Dahls anskuelse, der ikke forekommer mig som en saa «vilkaarlig overførelse» som Nicolaysen vil gjøre det til. Skibsbygningen, der var en saa vigtig del af vort søfarende vikingfolks byggevirksomhed, maatte jo naturligt og har faktisk, som vi senere skal se, i flere henseender influeret paa tagkonstruktionen i vore stavkirker, og det er da vel i og for sig ikke urimeligt at tro, at den ogsaa ornamentalt kan have øvet sin indflydelse. Derhos viser det sig ogsaa af literaturen, at ialfald *forestillingen* om at opsætte virkelige skibssnabler paa kirkerne ikke har været ukjendt. (Se Snorre: «Sig. Jorsfs. saga», kap. 14, kfr. «Sig. Jorsfs. saga», kap. 15, «Morkinskinna», fol. 26 a, «Fagrskinna» kap. 247, Munch: «Det norske folks historie», II, s. 590). Denne forestilling kan neppe, som Nicolaysen («Hist. tidsskr.» 1889) mener, være opstaaet, *blot* fordi kirken var et fremragende punkt, hvorfra en til kirken skjænket skibssnabel bedst kunde sees. Spørgsmaalet er, hvorledes man skulde falde paa den tanke, at skjænke en skibssnabel til en kirke, hvis der ikke var en indre forbindelse mellem skibssnablens dragehoved og det paa kirken opsatte. Men kirken var ofte lignet ved

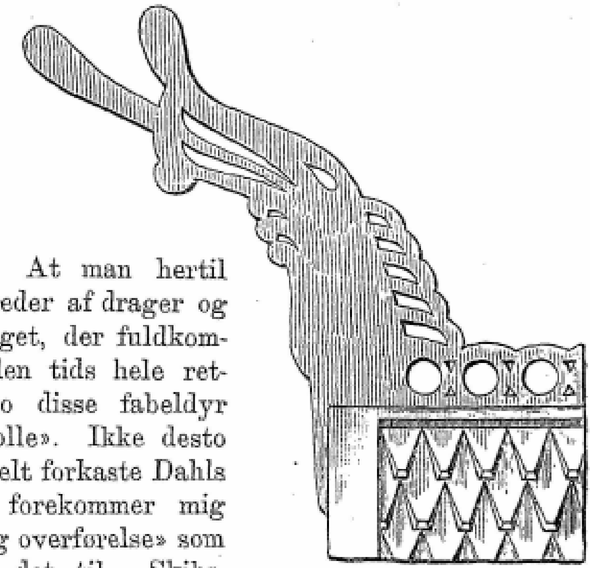

Fig. 16. Dragehoved som gavlspids i Gols kirke, efter motiv fra Borgunds kirke.

et skib. Kaldes ikke allerede fra gammel tid — om ikke i vort folkesprog saa dog i kirkesproget — en af dens hoveddele «skibet», og er ikke skibet kirkens stadig tilbagevendende symbol?* Hængte man ikke endnu i senere tider skibe op i kirkerne, og turde ikke maaske ogsaa skikken at smykke kirkerne med de samme dragehoveder, som smykkede skibsstavnene, søge sin oprindelse i den samme symbolik? Mig synes det, at meget taler herfor. I senere tider, rimeligvis efter reformationen, er dragehovederne ombyttede med kors.

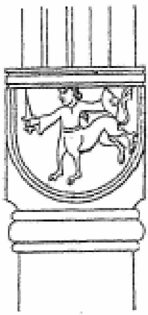

Fig. 17. Søilekapitæl i Urnes kirke.

II. *Kapitæler* forekommer saavel over de fritstaaende søiler, der inde i kirken skiller midtskib fra sideskibe, som over smaasøilerne i svalgangens arkader, og over halvsøilerne i væggene, der som lisener løber op under taget. (Vi berører her ikke halvsøilekapitælerne i portalerne.)

Kapitælerne over søilerne i kirkens indre er sedvanlig uornerede med undtagelse af de 4 hjørnesøilers; de forekommer i 2 hovedformer, enten som terningkapitæler i lighed med de romanske stenkirkers eller som en fortsættelse af søilens cylinder. *Terningkapitælerne* er sedvanlig kun smykkede med en randlist, alene i Urnes kirke optræder de med baade vegetabile og figurale ornamenter indenfor denne rand — en fuldstændig efterligning efter stenkapitælerne (fig. 17). Om disse figurer og deres betydning henviser vi til kirkens specialbeskrivelse. De *cylindriske kapitæler* smykkes, hvor de har ornamenter, med vegetabile slynger, ofte af stor skjønhed og her grupperende sig hist og omkring et kronet hoved, af hvis mund to baandslynger udgaar, f. eks. i Hurum kirke i Valdres (fig. 18). *Svalgangens arkadekapitæler* (fig. 19) er terningkapitæler, kun smykkede med en randlist og bærende over sig en abakus af samme form som den tilsvarende i de byzantinske og tildels romanske stenkirkers kapitæler, ligesom jo hele svalgangen frembyder en vis ydre lighed med korsgangene i de romanske klosterkirker. Kun sjelden

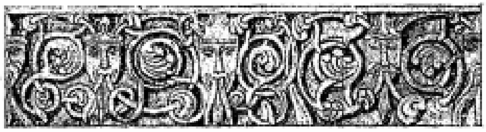

Fig. 18. Udfoldet cylinderkapitæl i Hurum kirke. (Efter G. Bull.)

* Nicolaysen, der ikke vil indrømme denne afledning, fordi i vor middelalder kirkens hoveddel ikke kaldtes «skib», siger dog selv, at en altar-stage i Urnes kirke «tydelig med hensyn paa den symbolske fremstilling af kirken som et skib» var baadformet. Naturligvis var symboliken kjendt, om end udtrykket «skib» ikke i Norge anvendtes om hoveddelen af kirken.

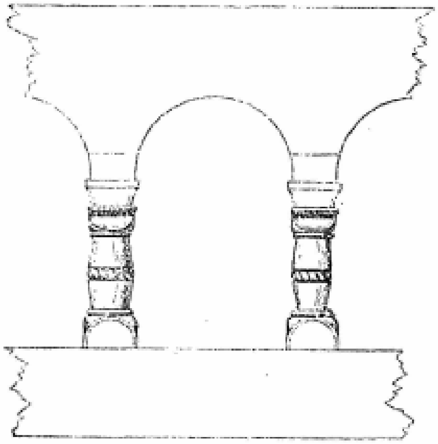

Fig. 19. Svalgangens søiler (Stedje kirke). (Efter G. Bull.)

— som i den nu forsvundne fra Saulands kirke i Telemarken — afviger disse kapitæler fra terningformen. Sideskibenes *vægstavkapitæler*, der fremtræder saavel indad som udad; har en simpel kalkform uden videre ornamenter og en af en vulstformet ring bestaaende hals mellem kapitælet og søilelegemet. *Kapitælerne over midtskibets vægstave* øverst under taget, fremviser indad mod skibet grovt formede, groteske, halv dyriske masker, der undertiden gaar over til rene dyremasker. Sedvanlig er disse masker nu kun synlige oppe over det lukkede loft, der er indlagt i saa mange af vore stavkirker (fig. 20).

III. *Søilelegemer og lisener* (vi taler fremdeles ikke om portalernes halvsøiler) optræder altid uornerede. Undtagelse danner ogsaa her Urnes kirke, der har en enkelt hjørnesøile, hvis udside er smykket med irske (keltiske) baandornamenter, ligesom søilerne i vestforhallen og de indre lisener langs midtskibets overvæg efter sin hele længde er prydede med ornamenter — de sidste med vingede dragefigurer, hvis hoveder danner den øvre afslutning, mens deres legemer, der mere og mere gaar over i vegetabile former, jo længere de bevæger sig nedad lisenen, følger denne helt ned til dens afslutning mellem rundbuerne (fig. 21).

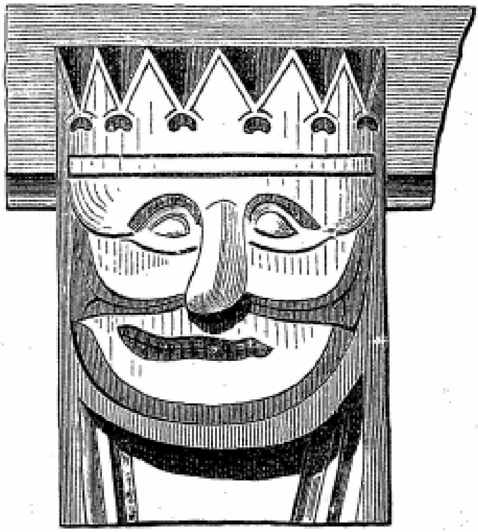

Fig. 20. Maske fra Gols kirke.

IV. *Søilebasis* forekommer dels under de fritstaaende søiler inde i kirken, dels under smaasøilerne i svalgangens arkader, dels under halvsøilerne i væggene. I saa primitive verker som vore stavkirker kan det ikke undre os at finde, at de fritstaaende søiler inde i kirken saavel som i svalgangen —

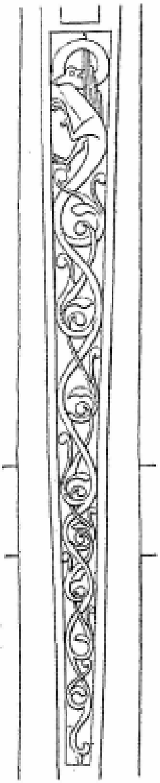

Fig. 21. Lisene fra Urnes kirke. (Efter G. Bull.)

istedetfor at udvikle et nyt motiv — som basis anbringer den omvendte kapitæl uden videre udsmykning, altsaa i væggene en cylinder eller en omvendt kalkkapitæl med ring (hals), og i svalgangen en omvendt terningkapitæl (se fig. 19), dog uden den tilhørende abakus. I en eneste nordenfjeldsk kirke (Holtaalen) findes en kuglerund basis i lighed med, hvad vi i sten ser udført som kapitæl paa en af portalerne i Reins klosterkirke, et, som det synes, fra Irland hentet motiv i *Queen Derworgillas church* fra 1168.

V. *Korplanken*, der løb tversover indgangen til koret, findes kun i enkelte kirker og er gjerne smykket med en udskjæring af i hverandre gribende spiraler eller bølgelinjer. De findes (eller fandtes) i Vangsnes kirke i Sogn (nu i Bergens museum), i Øifjeld i Telemarken, Lomen, Hurum, Hegge og Øde (?), alle i Valdres, Opdal i Numedal (fig. 22) og Torpe i Hallingdal,

Fig. 22. Korplanke fra Opdal kirke.

VI. *Triforiekorsenes* skraanende korsarme er gjerne udstyrede med løvverk, blade, der følger korsarmenes retning, udgaaende 2 og 2 fra en i krydsningspunktet anbragt cirkel (fig. 23). Disse blade er stundom udskaarne, stundom kun paamalede.

VII. *Vægplankerne* viser kun i Urnes og Vaage kirker ornamenter, der er væsentlig af samme art som de tilsvarende portalornamenter.

VIII. *Vindski*, endende i en dragefigur (fig. 24), der erindrer om de gotiske vandspyere, har man imiteret ved restaurationen af Gols kirke efter motiv fra Hopperstad kirke.

IX. *Portalornamenterne* fordrer en mere indgaaende behandling, hvorfor vi ofrer dem et særskilt kapitel.

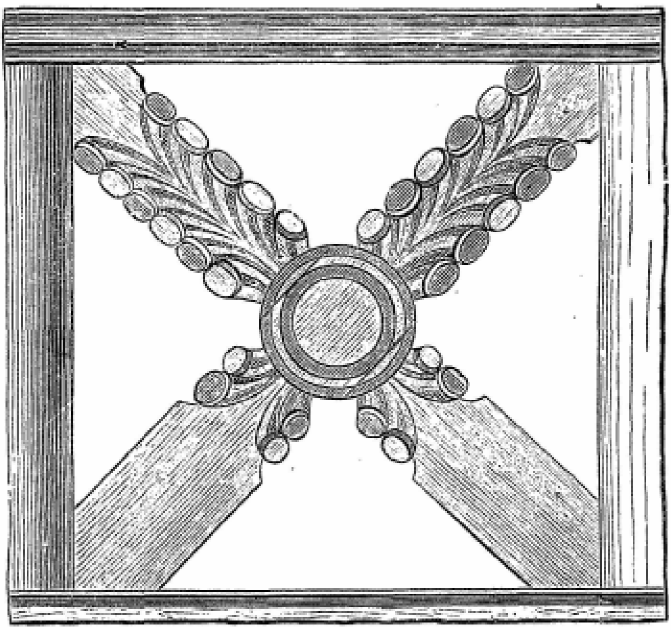

Fig. 23. Triforiekors fra Gols kirke.

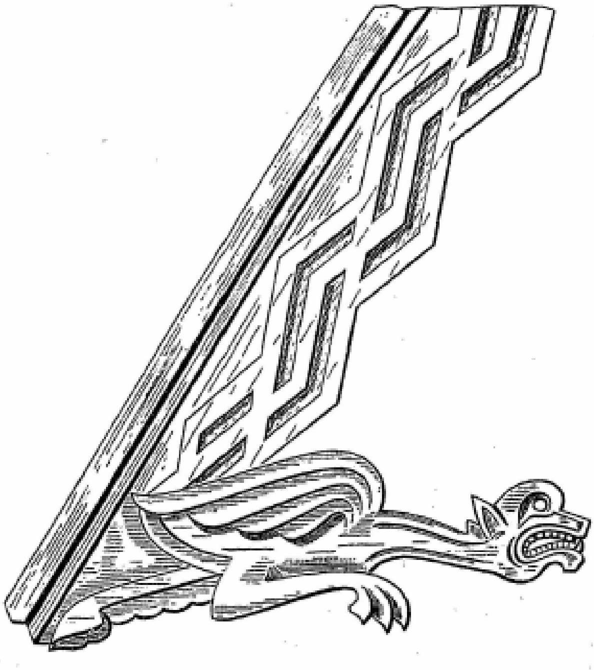

Fig. 24. Vindski fra Gols kirke, efter et motiv fra Hopperstad kirke.

ANDET KAPITEL.

Portalornamentikens typer.

Almindelige bemerkninger. Den sogn-valdreske type. Telemarkstypen. Den figurale type.

Portalornamentiken er det hovedsagelige element i stavkirkernes udsmykning, og omkring den samler sig hele vor interesse baade paa grund af dens rigdom og eiendommelighed og paa grund af de væsentlige bidrag, udviklingen af dens former tildels synes at maatte kunne yde til bestemmelsen af stavkirkernes indbyrdes aldersforholde. Det materiale, hvorpaa vi har at bygge vor undersøgelse, er heller ikke her stort, det indskrænker sig til 80 à 90 endnu eksisterende portaler, ialfald altsaa noget mere end det materiale, hvorpaa vi maatte bygge vor undersøgelse af konstruktionen. De bevarede stavkirkeportaler, der er af nogen betydning, er følgende:

I de staaende kirker: 1 og 2. Borgund, 3. Eidsborg, 4. Gaupne, 5 og 6. Gol, 7. Hedal, 8 og 9. Hegge, 10—15. Hitterdal, 16—18. Hopperstad, 19—21. Hurum, 22. Lom, 23—25. Lomen, 26. Nore, 27. Opdal, 28—30. Reinli, 31. Ringebu, 32 og 33. Torpe, 34. Urnes, 35 og 36. Vaage, 37—40. Vang; i *Kristiania universitets oldsagsamling:* 41 og 42. Aal, 43. Atraa, 44. Dal, 45. Eggedal, 46—48. Faaberg, 49. Flaa, 50. Flesberg, 51. Gransherred, 52. Hegge (foruden de 2 i kirken), 53 og 54. Hemsedal, 55 og 56. Hof i Solør, 57 og 58. Hyllestad, 59. Lardal i Jarlsberg, 60. Lilleherred, 61. Nesland, 62. Austad, 63. Sauland, 64 og 65. Snarum, 66. Torpe (Fragment), 67 og 68. Tuft, 69. Vegusdal, 70. Røen (d. e. Øde ?), 71. Øifjeld, 72. Øie — ialt 32; i *Bergens museum:* 73. Aardal, 74 og 75. Stedje, 76—79. Tønjum, 80. Ulvik — ialt 8; i *Trondhjems videnskabsselskabs samling:* 81. Rennebu; paa *gaarden Bjølstad:* 82. Bjølstad kirke; ved *Reins kloster:* 83. Rissen kirke; i *Nordiska museet i Stockholm:* 84. Bødalen, 85. Tuddal, 86. Veum; i *Kjøbenhavns oldnordiske museum:* 87. Øde kirke.

Betragter vi alle disse portaler nærmere og udskiller dem, der har en fra hovedmængden forskjellig karakter, vil det vise sig, at vore portalers ornamentik lader sig henføre til 3 forskjellige perioder:

1. Den irske indflydelse, der er kjendelig i nogle faa verker til henimod 1150 (den arkaiske form).
2. Den romanske, vistnok hovedsagelig gjennem angelsaksiske og anglonormanniske paavirkninger betingede indflydelse til ca. 1250 (blomstringstidens form), den store mængde af vore portaler.

3. Den gotiske indflydelse, der dog kun spiller en meget underordnet rolle, da det romanske schema har sat sig overordentlig fast (forfaldstiden).

Her, hvor vi kun har at skildre ornamentikens almindelige karakter, vil vi kun holde os til blomstringsperioden som vort udgangspunkt. Det vil da vise sig, at hovedmassen af blomstringstidens portaler lader sig henføre til 2 forskjellige typer*, som vi nedenfor skal skildre, først i deres almindelige fællestræk og senere i deres afvigelser. De faa undtagelsesformer, der — dels arkaiske, dels tilhørende forfaldstiden — forekommer isoleret i enkelte kirker, maa finde sin beskrivelse i den historiske del, hvor man altsaa maa søge f. eks. de berømte Urnesplanker. Først altsaa portalornamentiken i dens almindelighed, idet vi engang for alle henviser læseren til de tegninger, der forekommer ved kirkernes specialbeskrivelser, hvor vi foretrække at give dem plads, fremfor at sammenhobe dem alle her paa ét sted.

Nærmest døraabningen sidder sedvanlig 2 smale halvsøiler, 1 paa hver side, helt bedækkede med vegetabile ornamenter af slyngekarakter baade paa basis, skaft og kapitæler, over hvilke sidste stundom et frit udarbeidet, siddende, staaende eller en enkelt gang liggende dyr, der vistnok skal forestille en løve, er anbragt. Mangesteds er dette kapitældyr forsvundet, mangesteds synes det aldrig at have forekommet. Som løve betegner det sig kun ved den opover kroppen svungne hale; men stundom vrider ogsaa selve bagkroppen sig op som et spiralformet sneglehus. Disse dyr forekommer paa portalerne fra Borgund, Lom, Hurum, Vang, Flesberg, Tuft, Atraa, Tuddal, Vinje, Hitterdal, Øifjeld, Nesland, Eidsborg, Lardal og maaske flere steder. Bag kapitældyret løfter sig den med en baandslynge forsynede rundbuede arkivolt, hvor ikke en flad, horisontal afslutning gjør den overflødig. Stundom ser man dog denne arkivolt antydet i fine linjer over en forøvrigt horisontal afslutning (f. eks. i Hedal). Kun enkelte gange danner

* Til det af rigsantikvar *Hildebrand* gjorte forslag om, at optage en yngre type (Tuftgruppen) med horisontal overligger, som han fremstiller i sin «Från äldre tider», s. 16 f., overfor de af mig opstillede 2 typer, kan jeg med bedste vilje ikke tage hensyn, hvad der vel bedst vil vise sig af det følgende. Hildebrand har overseet, at den type, jeg oprindelig kaldte Borgundstypen, indfatter navnlig Telemarkskirkerne, hvor de flade overliggere oftere forekommer, hvorfor jeg nu, da mine anskuelser med tiden er blevet noget modificerede og, som jeg haaber, berigtigede, kalder denne type Atraa- eller Telemarkstypen, derved jo i nogen grad nærmende mig Hildebrands tanke. Allerede den omstændighed, at Atraaportalen hører hid, forbyder at anse den som en yngre type. At tage overliggerne som udgangspunkt er derhos umuligt, da saamange af dem mangler, og langt sikrere typemerker findes.

denne halvsøile med arkivolt hele dørens indfatning, enkelte gange erstattes den ved 2 brede, med slynger smykkede planker, men begge disse tilfælder er kun undtagelser; det regelmæssige er, at 2 brede planker danner indfatning omkring halvsoilerne og en lignende hæver sig over arkivolten, alle rigt besatte med ornamenter. Indfatningen omkring døraabningen bestaar saaledes som regel af 6 dele: de 2 halvsøiler med en arkivolt og de 2 sideplanker med et bredt overstykke over arkivolten.

Hvad der — i almindelighed talt — udmerker de slynger, der danner portal*plankernes* slynge-ornamenter, er, at de ikke er symmetrisk, men *rytmisk* anordnede, bevæger sig opad planken i taktmæssig tilbagevendende bølgelinjer, der nærmest er at betragte som ranke-stængler; men mellem disse bevæger sig i vild, fantastisk frihed fabelagtige dyreskikkelser. I den ældste tid er disse dyreskikkelser, i tilslutning til den yngre jernalders ornamentik, næsten eneherskende, men mere og mere vinder det vegetabile element overhaand, indtil i de sidste perioder dyreformerne aldeles forsvinder og planteornamenterne bliver eneraadende. Da nu derhos halvsøilen og rundbuen ikke i træbygningen har den konstruktive betydning, som de har i de stenbygninger, der danner forbilledet for disse kirker, træder de ogsaa efterhaanden tilbage og forsvinder (Opdal, Hof), ligesom de savnedes i den allerældste af disse portaler, (Urnes) og vi tør vel sige, at dyreornamentet og halvsøilen træder mere og mere tilbage og ligesom opsluges af planteornamentet og planken, der breder sig mere og mere.

Hildebrand udtaler («Från äldre tider», s. 12): «Fra den foregaaende tid (den yngre jernalder) og den ældre, hjemlige kultur har de norske kirker laant smagen for det indviklede. Fladen, der smykkes af ornamentet, bedækkes bogstavelig af det. Paa den tid, da denne træskjærerkunst blomstrede, blev indviklingen til og med drevet længere end under den foregaaende periode, men dreves derhos med en kjækhed, der er ligesaa meget værd opmerksomhed som den sikkerhed, hvormed den gjennemførtes. Fremfor de mere indviklede mønstre fra den hedenske tid, som vi har anledning til at studere paa en mængde af dennes metalgjenstande, har de kirkelige træskjæringer fortjenesten af fuld tydelighed i alle detaljers gjennemførelse. Fortrinet i denne henseende turde dels bero paa den større plads, som portalomfatningerne tilbød, dels paa den livgivende kraft, som hele den gamle kultur havde modtaget gjennem optagelsen af det nye, levende element (kristendommen). Hermed fulgte i detaljerne nogle nydannelser, af hvilke de mest iøinefaldende er det gamle, med forkjærlighed omfattede slangebilledes udstyren med vinger, hvorigjennem det forvandles til en drage, samt optagelsen

af de vegetabilske motiver, som var nordens hedenske smag (næsten) fuldkommen ubekjendte. Ogsaa i andre henseender ser vi forskjel. Slange- og dragehovederne taber sit forrige udseende og bliver lig med dem, som det middelalderske Europa kjendte. Blandt slyngede kroppe og ranker anbragtes billedgrupper, som, sammenlignede med runestenenes fremstillinger af menneskefigurer, i almindelighed viser afgjort fremskridt.»

Det er vel ikke uberettiget at antage, at disse forandringer er følgen af det bekjendtskab, man i denne tid gjorde med og af de indflydelser, man modtog fra samtidige kristne kirker, navnlig hos angelsakser og anglonormanner.

Den fuldt udviklede portalornamentik viser os, som sagt, 2 synlig fra hinanden afvigende typer, af hvilke den ene finere, elegantere væsentlig har hjemme i de sognske og valdreske kirker, mens den anden plumpere og djervere væsentlig tilhører kirker fra Telemarken og Sætersdalen. Dog maa vi her straks tage den reservation, at fordi om typemerkerne forekommer i alle de *nu* eksisterende kirker i en landsdel, tør vi ingenlunde derfor sige, at typen i middelalderen har været den eneherskende der; dertil kjender vi for faa eksemplarer; dog gjør den store uniformitet, vi som regel vil finde i disse landsdelers respektive ornamenter, en types almengyldighed i visse tragter høist *sandsynlig.*

A. Den sognske type.

Den sognske type (fig. 25) kalder vi saa, fordi den forekommer i alle de nu bevarede sognske portaler fra stavkirkernes egentlige blomstringstid (1150—1250) — saaledes Urnes selvfølgelig undtagen. Den synes at have strakt sig over Bergens stift, Valdres, Hallingdal og Gudbrandsdalen og findes i følgende portaler: i *Sogn:* Borgunds vestportal (endnu ikke helt udviklet), Hopperstad, Tønjum (4), Stedje (2), Aardal, Gaupne; i *Hardanger:* Ulvik; i *Valdres:* Hegge (4), Lomen (3), Vang (4), Hedal, Øde, Hurum (3), Øie; paa *Modum:* Snarum; i *Gudbrandsdalen:* Ringebu, Faaberg (3); i *Sigdal:* Eggedal; i *Hallingdal:* Aal (2), Torpe (2), Gol (2), Flaa; i *Telemarken:* Sauland, altsaa 42 portaler i 23 kirker.

Allerede ganske i sin almindelighed og væsentlig adskiller den sognske type sig fra den telemarkske ved sine slyngers finhed og elegance: rankerne er ikke saa jevnbrede og grove som i Telemarkstypen. Mens vi i Telemarkstypen ser en tydelig udvikling fra ældre til yngre former, er der i den sognske type kun lidet spor af udvikling eller dekadence, kun tør man i Borgunds vestportal

Fig. 25. Den sognske type: Portal fra Stedje kirke i Bergens museum.
(Efter G. Bull.)

se den begyndende og maaske i Hedals og Ulviks portaler den mod manierismen heldende type; imidlertid hindrer de bestemt optrædende skjelnemerker os fra — hvad der ellers kunde synes nærliggende — at opfatte Sognetypen som blomsten af en stor fællesudvikling.

Næst efter hint gjennemgaaende karaktermerke forekommer desuden visse særlige artsmerker paa planker og halvsøiler, der skiller Sognetypen fra Telemarkstypen.

I. Plankerne. Nederst paa planken (se fig. 25) drager sig tversover denne en *palmetbord,* der næsten ensartet vender tilbage i saagodtsom alle portaler af den sognske type. Den mangler dog i nogle kirker; i Ulviks kan det ialfald af tegningen ikke sees, om den maaske er bortskaaren; i 2 af Tønjums portaler mangler den bestemt.

Denne palmetbord skilles i en stor del af disse portaler fra det egentlige slyngeornament ved en *randlinje,* der dog mangler i adskillige kirker (f. eks. Faaberg, Lomen, Flaa, Sauland og Hurum), og saaledes maaske ikke bør opstilles som typemerke.

Umiddelbart over randlinjen eller, hvor denne mangler, over palmetborden sees *et dyrehoved, hvis hals udgaar fra halvsøilen, staar horisontalt og er vendt i profil.* Af dette hoveds aabne mund udgaar hovedrankeslyngen opad planken. Dette merke (hovedet) forekommer — overalt hvor det ikke, som i et par kirker, helt mangler eller erstattes af et helt dyr — i den angivne stilling og det angivne forhold til halvsøilen, uden undtagelse *altid* paa den sognske types portaler, ligesom det *aldrig* forekommer horisontalt og udgaaende fra halvsøilen i Telemarkstypen. *Det er saaledes det vigtigste og mest bestemte typemerke.* Motivet forekommer ogsaa i romanske kirker udenfor Norge, f. eks. i korstolene i Loccums klosterkirke og paa sydportalen af Münsteren i Herford (begge i Westfalen), hvor de af Lachner antages at betegne kirkens seier over det onde (den spirer ud af det ondes gab) — den aabne dyremund betegner jo ofte helvede.

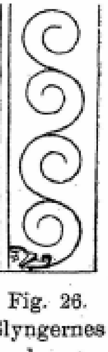

Fig. 26. Slyngernes schema.

Fra dyrehovedets mund udgaar nu *rankeslyngerne,* svingende sig opad planken efter et stadigt tilbagevendende schema (fig. 26) i afrundede bugtninger, afsættende spiralbugter, hvis bevægelse i regelen er strengt rytmisk. Den første slynge svinger fra dyremunden inde ved halvsøilen opad og *udad* mod plankens yderside, og idet den atter begynder at bøie indad mod halvsøilen og spiralformigt at vikle sig nedad, udsender den en ny arm, der gaar opad og *indad;* naar denne er kommen saa høit i sit cirkelsving, at den skal til at bøie sig udad og afsætte sin spiral nedad, udsender den videre en arm, der ligesom den første gaar opad og *udad,* hvor-

paa denne tredje endelig paa samme maade afsætter sin spiral og udsender en fjerde slynge, der gaar opad og *indad* og afsætter den fjerde spiral. Disse slynger, udløbende i trefligede blade, der udgjør portalornamentikens faste, altid tilbagevendende schema, overskjæres nu vilkaarligt af 2, 3 eller flere vredne dyr med klør og gabende kjæfte, dyr, der, naar de har vinger, vel nærmest maa betegnes som *drager,* og som i fantastisk svungne og vredne bevægelser, ligesom danner de altid vekslende variationer til rankeslyngernes faststaaende thema, idet de krydser og overskjærer saavel de vegetabilske, schematiske rankespiraler som sine egne og de andre dragers svungne og langstrakte legemer, bidende, klorende og hagende sig fast paa de forskjelligste maader. Det uregelbundne og vekslende i disse dyreformers bevægelse reguleres i nogen grad derved, at de altid maa overskjære de i en og samme faste rytme vandrende rankeslynger. Herved bringes der en kjendelig orden i forvirringen; thi idet de, for at fylde rummet paa passende maade, maa bevæge sig igjennem de af slyngerne dannede aabninger, fremkommer der et ubeskriveligt, rytmisk linjespil, hvor kunstnerens fantasi midt i de vegetabile linjers givne enhed faar en rig mangfoldighed af kombinationer til sin raadighed, en lykkelig middelvei mellem schematisk tvang og ubunden vilkaarlighed — en virkelig enhed i mangfold.

I den øverste — fjerde — planteslynge (dog undertiden længere nede), omtrent i høide med kapitælerne over halvsoilen, kaster nu pludselig paa begge sider en mægtig, vinget *hjørnedrage* sin hale ind, stiger opad mellem de fortsatte slynger, der mere og mere forsvinder bag dens krop og vinger og udfolder sig i de øvre hjørner til en de forrige drager uden sammenligning overlegen størrelse.

Med udslaaede vinger og bugtende halsen henad overstykket, over arkivolten, synes de 2 drager at ville angribe hinanden i vild kamp om det bytte, som de begge griber med sine kjæfte, nemlig et *dyr,* der, snart vinget og dragelignende, snart uvinget (Sauland og Stedje) sænker sig vertikalt nedover midten af portalen og gjemmer hovedet i arkivoltens issepunkt. Hovedet selv kommer aldrig tilsyne nedenfor arkivolten i den sognske type, og jeg ved heller aldrig inden denne type at have seet merke efter at det er afskaaret, derimod sees inden vor type hovedet helt bevaret paa den horisontalt afsluttede portal fra Aals kirke.

Dragernes *skjælbeklædning* findes i den sognske type ofte udtrykt ved en efter kroppens længde løbende perlerad, et slags diamantering indenfor en dobbelt randlinje. Mest gjennemført forekommer den i Stedje (2), i Lomen (2), i Hurum (2), i Tønjum (4), i Aardal og i Sauland, delvis i Vang, Faaberg og Øde, aldeles ikke i Ulvik og

Flaa samt Hedal (de senere kirker?). I Telemarkstypen forekommer den næsten aldeles ikke.

Som et rigtignok mindre hyppigt fremtrædende typemerke kan vi ogsaa anse dette, at *overgangspunktet* mellem de forskjellige rankeslynger, det punkt, hvor de, idet de bøier sin ene arm nedad, skyder en ny arm opad, undertiden i den sognske type betegnes ved 2 fra slyngens retningslinje næsten retvinklet til begge sider *udfaldende* blade. Aldeles mangler de imidlertid i 3 af Tønjumsportalerne, i Ulvik, Flaa og Hopperstad.

Fra plankerne kan vi nu vende os til:

II. Halvsøilerne. De er sedvanlig — i begge typer — sterkt læderede paa grund af den hensynsløse maade, paa hvilken det kongl. reskript af 1823 gjennemførtes. Ved Grue kirkes brand i 1822 var en mængde mennesker omkomne paa grund af, at menigheden i panisk skræk stormede mod udgangsdørene, hvis fløie ulykkeligvis var indrettede til at aabnes indad, og derfor ikke kunde aabnes, saalænge mængden trykkede paa. Der udkom da et kongl. reskript, der paabød, at kirkedørene skulde aabnes udad, og istedetfor saa at foretage denne forandring med omhu for at bevare de smukke ornamenter, lod kirkeeierne simpelthen hugge et firkantet indsnit fra øverst til nederst langs halvsøilens yderside, for deri at anbringe dørene, og paa denne maade molesteredes næsten alle vore portalers halvsøiler.

Halvsøilernes *basis* er stundom dekorerede med *samme palmetbord* som planken (Tønjum, Hurum, Hedal, Aardal, Stedje). Stundom optræder istedetfor palmetten et vegetabilt slyngeornament.

Svarende til randlinjen paa planken danner gjerne en *ring* overgangen fra basis til søileskaftet.

Halvsøileskaftet har fine vegetabile slynger, som udvikler sig ganske uafhængigt af plankens ornamenter, undtagen i Ulvik (og Flesberg), hvor plankernes ornamenter udbreder sig videre henover halvsøilerne som et virket tæppemønster. I 5 kirker (Tønjum, Flaa, Hegge, Vang og Hurum) dannes halvsøileskaftets ornament af en række krigerhoveder med ud af munden til begge sider løbende baand, et motiv, som er laant fra samtidige stenkirker udenfor Norge. Ofte er den ene side rytmisk, den anden symmetrisk behandlet.

Kapitælet er, ligesom i Telemarkstypen, smykket med en selvstændig planteslynge. Kapitældyret forekommer kun sjelden i den sognske type (Borgund, [Lom, der er uden planker], Hurum, Vang), muligens senere borttaget; imidlertid viser de af mig undersøgte kapitæler intet merke deraf, mens visse portaler af Telemarkstypen, hvor dyrene nu mangler, har merker af, at det oprindelig har været der. I Hurum og Vang har kapitældyret sneglehusformet, opadsvungen bagdel.

En *arkivolt* i rundbueform forener de 2 halvsøiler, men arkivolten er nu forsvundet fra Ulviks, Faabergs og flere af Tønjums portaler, hvor den dog visselig har eksisteret. Den orneres af en meget regulær, bølgende slyngerække, nærmest af vegetabil karakter, omgivet af 2 randbaand og gjennemtrukket af et med disse parallelt løbende midtbaand, der allerede findes i Borgund. I Hedals, Aals og Hopperstads kirker finder vi en eiendommelig forening af arkivolt og flad overligger, idet arkivolten findes antydet som ornament over den flade overligger, der dannes af dragefigurer (kfr. Urnes kirke). I Vangs kirke endelig finder vi arkivolten i form af kløverbue, hvad der med stor sikkerhed henfører denne portal til tiden *efter* 1200.

B. Telemarkstypen.

Telemarkstypen (fig. 27) har i adskillige af sine eksemplarer den slemme mangel, at midtstykket er forsvundet, saa at vi er ude af stand til i mere end enkelte tilfælde at kunne tage hensyn til dette vigtige led. Den telemarkske type synes at have strakt sig over det nuværende Kristiansands stift, Numedal og Sandsvær — saalangt *vi* kan forfølge den. Den optræder 15 gange i 11 kirker: 1. Atraa, 2—5. Hitterdal (4), 6. Øifjeld, 7. Dal, 8. Hyllestad (der desuden eier en os ikke her vedkommende figural portal), 9. den i sin nedre del figurale portal i Austad kirke, 10. Veum, 11. Nore, 12. Opdal, 13. Flesberg, 14. Tuft. Endelig viser 15. den ene side af Vegusdals portal ornamenter af denne type.

Allerede ganske i almindelighed seet udmerker Telemarkstypen sig i regelen ved sin brede, stundom plumpe djervhed i slyngerne, modsat Sognetypens fine elegance, ligesom den viser sig at have gjennemgaaet en længere udvikling end hin og frembyder tydelige eksempler paa en senere tids dekadence.

Vi skal beskrive detaljerne i deres modsætning mod og lighedspunkter med den sognske type.

I. Plankerne. Den *palmetbord,* der findes i den sognske type, *savnes* i den telemarkske; kun i Tuft kirkes portal findes en antydning af den, ligesom denne portal ogsaa i elegance nærmer sig Sognetypen.

Ligeledes savnes ogsaa *randlinjen,* dog findes en orneret list i Austad og en ganske simpel linje i Øifjeld.

Som det vigtigste typemerke maa vi fremholde, at det *dyrehoved,* af hvis mund rankeslyngerne udgaar, *altid,* uden undtagelse, *stiger op fra basis i vertikal retning* (ikke ud fra halvsøilen i horisontal retning) — 2 gange er det holdt *en face* (Atraa, Dal). Enkelte gange er det aldeles forsvundet (Vegusdals ornamentale side).

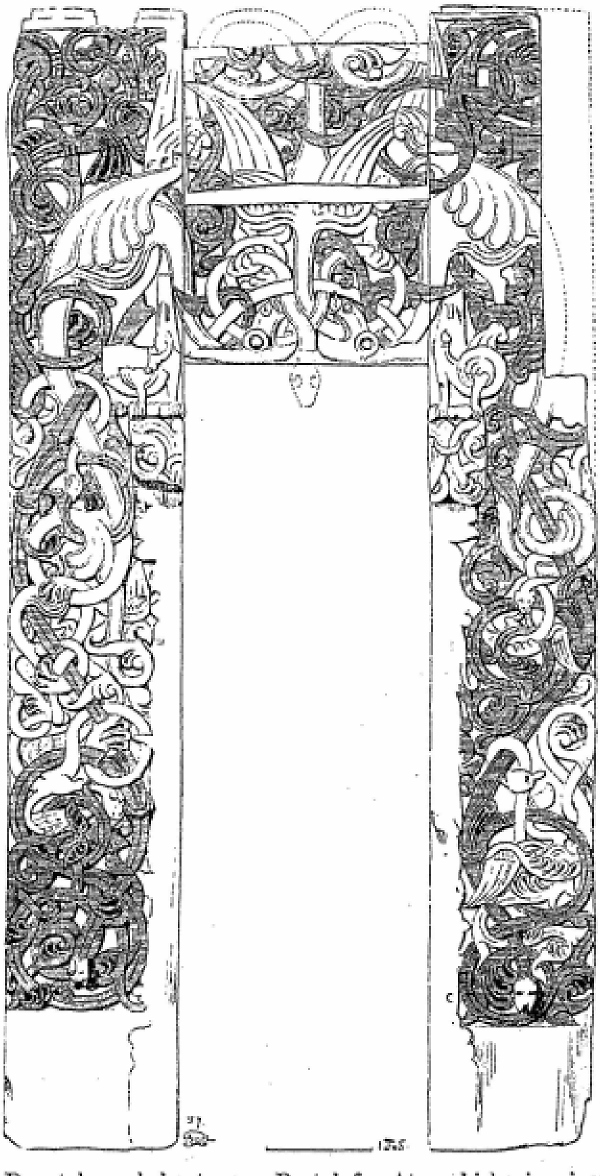

Fig. 27. Den telemarkske type: Portal fra Atraa kirke i universitetets oldsamling. («Norske bygninger» efter fotografi.) (De vegetabile dele markerede i sort.)

Rankeslyngerne udgaar her, som i Sognetypen, fra dyrehovedets mund; de er brede og jevntykke, plumpere end de sognske; — de gjør kun 2 à 3 runde spiralsvingninger af den art, som vi beskrev under den sognske type; de *drager,* som kaster sig ind i de faste, rytmiske spiraler, er ogsaa færre end i hin type; det finere spil,

det rigere liv maa derfor her erstattes, og det sker da ved de enkelte motivers djerve, kraftige bredde, der søger at fylde rummet med sine færre formers mægtighed istedetfor med de mere mangfoldige, finere og elegantere motiver.

Sedvanlig allerede øverst i den *anden* spiralslynge eller straks ovenfor denne ser vi halerne af de vældige *hjørnedrager* komme tilsyne, der da spiller ganske samme rolle som i den sognske type. Men i Telemarkstypen, hvor vi kan se forandringer indtræde som følge af tidernes vekslende smag, ser vi ogsaa hjørnedragerne *forsvinde* for rent vegetabile motiver, og i saa fald vedbliver spiralerne at slynge sig videre, 4, 5 gange opad planken, helt til dens øverste hjørne (Dal, Øifjeld). Det tør vistnok med sikkerhed siges, at hvor hjørnedragerne viger for vegetabile motiver, og hvor (som i Øifjeld) de smaadrager, der ellers greb ind i slyngerne afløses af ranker, der skydende ud fra slyngerne, overskjærer disse, der er vi inde i en sen periode. Ophører nu endelig ogsaa de andre typemerker, og alt opløser sig i plantemotiver, der endog istedetfor at skjære hverandre, kun tangerer hverandre, da er vi ved opløsningen, ved enden af den kronologiske udvikling, hvad der ogsaa bestyrkes ved det slette arbeide og ligefrem bekræftes ved, at Tuddalsportalen, hvor begge dele er tilfældet, kan dateres til ca. 1370.

Dragernes *skjælbeklædning* udtrykkes ikke i Telemarkstypen; kun i Hyllestad er der et tilløb dertil.

Overgangspunktet mellem de forskjellige af hinanden sig udviklende ranker, betegnes ikke her, som stundom i Sognetypen, ved udfaldende blade, men derimod sedvanlig ved, at de nye slynger udvikler sig af de nedenforstaaende gjennem et *hylsterblad*, der følger slyngens egen retning. De sees tydeligt i Øifjeld, Austad, Hitterdals nordre og vestre portal, Dal, Atraa, Tuft og Hyllestad.

II. Halvsøilerne. Gaar vi fra plankerne over til *halvsøilerne*, saa er disse meget mindre egnede til typebetegnelse end hine, dels fordi de ikke har tydelige skillemerker, dels fordi de er sterkt læderede, saa gyldige slutninger vanskelig kan drages. Det eneste, som er at bemerke, er, at mens *kapitældyret* forekom yderst sparsomt i den sognske type, findes det her næsten overalt, og sedvanlig *staaende* (i Hitterdals vestportal, Øifjeld, Atraa, Tuft). Sneglehusformet bagdel har dyret i de 3 sidstnævnte. Men det forekommer derhos paa en række kapitæler, tilhørende portaler i disse bygder, som enten er figurale (som det siddende eller liggende dyr i Lardal og Nesland) eller af hvilke kun halvsøiler er bevaret, saa vi ikke kan bestemme deres type, skjøndt de utvilsomt (forsaavidt de overhovedet har havt planker) har tilhørt Telemarkstypen, saasom Eidsborg og Gransherred. Endelig forekommer i Hitterdalskirkens 2 søndre

portaler paa kapitældyrets plads 2 siddende dyrefigurer med menneskehoveder; en lignende Sfinks saaes paa Flesberg kirkes portal og sees paa Hitterdalskirkens nordre portal. Men paa vestsidens portals søndre side i denne kirke sees som pendent til det sedvanlige kapitældyr over den venstre (nordre) halvsøile, 2 bjørne, der kryster hinanden i en vældig omfavnelse, udført saa naturalistisk sikkert og dygtigt, at den vidner om den gotiske stils begyndende indtrængen ligesaa sikkert, som om vi havde seet spidsbuer i kirken. Gruppen er derhos kopieret i Gransherred kirke.

Om *arkivolterne* lader sig intet andet udsige, end at de i Telemarkstypen har vekslet med flade overliggere, hvad jo i Sognetypen ogsaa nogle gange forekommer. Arkivolter kjender vi i de 4 Hitterdalsportaler, hvorhos de synes at have kronet portalerne i Hyllestad, hvorimod flad overligger forekommer i Tuft og Atraa og som fladtrykt bue i Opdal. I de faa levnede arkivolter af vor type findes ikke det midtbaand, der udmerker Sognetypens arkivolter. I 2 af Hitterdalsportalerne afløses den bredere arkivolt af en smal, flettet buelinje.

C. De figurale portaler.

Stundom afløses den rent ornamentale udsmykning af vore kirkeportaler helt eller delvis af figurale fremstillinger, der dog sedvanlig er med stor stilfølelse indarbeidet i en ornamental omgivelse. Disse figurale portaler forekommer kun i landets sydligste egne og strækker sig fra Sætersdalen over Telemarken til Larvikstrakten, Numedal og Hallingdal. De forekommer paa portaler i: 1. Hyllestad, 2. Vegusdal, 3. Austad, alle i eller nær Sætersdalen, 4. Nesland i Telemarken, 5. Lardal i Jarlsberg og Larviks amt, 6. Opdal i Numedal og 7. Hemsedal i Hallingdal.

Disse figurfremstillinger tilhører 2 vidt skilte felter, paa den ene side den bibelske historie, paa den anden det gamle hedenske heltesagn. Prof. Rygh bemerker i den anledning analogien med de sætersdalske og telemarkske krudhorn fra ca. 1700, hvor bibelske fremstillinger staar broderlig ved siden af Burman og Holger danske. Hvad billedernes anordning angaar, er de sedvanlig indordnet i medaljoner, indsat mellem slyngerne i planken, stundom indarbeidet i disse selv. En enkelt gang optræder de paa halvsøilen (Nesland) og engang som fodstykke under en forøvrigt ornamental planke (Austad). Figurernes formbehandling staar langt tilbage for den dygtighed, hvormed ornamenterne er behandlet, og det høieste man kan sige om dem er, at navnlig relieferne i Hyllestadportalen (fig. 28 a og b) i sine figurer viser et vist liv og en vis bevægelse, —

om skjønhed i figurerne kan det ikke være tale saa lidt som om korrekthed; derimod kan man ikke benegte en djerv livfuldhed i udtrykket af handlingen, en naiv, endog tiltalende ligefremhed og simpelhed i fortællemaaden, der meddeler de kunstløse billeder en interesse, der kan sammenlignes med det indtryk, vore ældste, kunstløse kjæmpeviser gjør. Ligefrem beundringsværdig er derimod den maade, hvorpaa de samvirker med ornamentiken, hvor de er indarbeidet i denne, f. eks. paa Hemsedalsreliefet og det ene Hyllestadrelief tilvenstre for beskueren (fig. 28 a), hvor der fremkommer et indtryk af harmoni mellem figurer og omgivende ornament, der egentlig i eminent forstand tør betegnes som stilfuld.

Den bibelske historie findes fremstillet paa de 2 planker. Hemsedalsportalen synes mig at fremstille tilvenstre de hellige 3 kongers ridt til Betlehem — og tilhøire deres tilbedelse foran jomfru Maria med barnet samt Herodes (?), hver i en medaljon for sig. Neslandshalvsøilen viser ovenfra nedad: Evas skabelse, Noas ark, Moses — enten efter overgangen over det røde hav (Nicolaysen) eller slaaende vand af klippen, Abrahams offring (? Mose begravelse af Herrens engel?), Samson og Dalila (de 3 mænd i den brændende ovn? Bruun) samt David og Goliat.

Behandlingen af *det hedenske heltesagn* frembyder imidlertid, ligesom det optræder langt oftere, ogsaa langt større interesse, da fantasien her øiensynlig har været i en langt livligere bevægelse. Det er *vølsunger og gjukunger,* de samme, som vore forfædre, naar de besøgte Konstantinopel, troede at se statuarisk fremstillet i hippodromen, der er gjenstand for fremstillingen i alle de 5 kirkeportaler af denne art. Fyldigst optræder sagnet i *Hyllestad*portalen (fig. 28 a og 28 b), der viser os tilhøire i medaljoner: 1. Regin, der smeder sværdet, derover 2. Sigurds sværdprøve, hvor sværdet brister mod ambolten, 3. Sigurd Fafnersbane, der dræber Fafner, som danner den øvre hjørnedrage paa denne side; tilvenstre, indarbeidet i ornamenterne: 4. Sigurd brænder sine fingre paa Fafners stegte hjerte, mens Regin sover, fuglene sidder i træet over hans hoved og Grane staar belæsset med skatten, 5. Sigurd dræber Regin og 6. over en orneret list, der antyder en ny række af sagnkredsen: Gunnar i ormegaarden.

Nærmest disse reliefer staar relieferne paa den venstre side af portalen fra *Vegusdals* kirke. Her sees: 1. Sigurd brænder fingrene paa Fafners stegte hjerte med fuglene i træet (Regin mangler), 2. Regin smeder sværdet, 3. Sigurd prøver sværdet, Grane staar ved siden belæsset, 4. Sigurd dræber Regin (den kronologiske orden er, som man ser, ikke overholdt). Fra *Austad* kirke skriver sig 2 planker, hvis ornamentale del ovenfor er nævnt, men som nedentil som fodstykke har 2 gjukungscener: 1. Hjertet skjæres ud af Høgne og 2.

Fig. 28 a.

Fig. 28 b.

Figural portal fra Hyllestad kirke i universitetets oldsamling. (Efter fotografi.)

Gunnar i ormegaarden, mens Atle viser ham Høgnes udskaarne hjerte. Fra *Lardals* kirke stammer vistnok en portal, hvis høire side viser os: 1. Sigurd Fafnersbane (? kun den nedre del bevaret), 2. den dræbte Otter bedækket (ɔ: omgivet) af guldet og med Andvares ring om halsen (S. Bugge), 3. Regin smeder sværdet, 4. Fafner dræbes af Sigurd. Den venstre planke indeholder 3 fabeldyr i medaljons og nogle slynger. Endelig forekommer i *Opdals* kirke mellem en mængde ormslynger Gunnar, *staaende* i ormegaarden med harpen under sin fod, synlig en sen fremstilling. Paa 2 kirkestole, begge fra telemarkske kirker, finder vi atter Sigurds-sagnet oppe: paa en stol i Hitterdals kirke: Gunnar og Sigurd, der bærer Andvare-ringen, ridende til Brynhild i vafrlogen, og paa en stol, der ligeledes oprindelig stod i Hitterdals kirke, men fra Hovestuen er havnet i Gols kirke paa Bygdø: Gunnar *staaende* i ormegaarden. For den nærmere skildring af de her nævnte kirkeportaler og bestemmelsen af deres alder maa vi henvise til monografierne over disse kirker og til de kronologiske undersøgelser i det følgende.

Men her maa vi endnu stanse et øieblik for at søge en forklaring til den sælsomme, som det skulde synes for hin tids religiøse opfatning stødende, og i ethvert fald høist interessante omstændighed, at de kristne kirkers døre og mobilier med forkjærlighed har optaget disse hedenske fremstillinger. Vi erindres jo, ved at finde disse reliefer netop i Sætersdalen og Telemarken, levende om, at vi her befinder os mellem de for sin halvhedenske vildhed mest og længst berygtede ætlinger af Asaoldets mænd i den bygd, hvor sagn og viser længst og mest trofast bevaredes, og hvor man vel ganske i almindelighed længst følte trang til ogsaa i billedkunst at forherlige de gamle helte, som man vel endog ansaa som egne forfædre, selv langt ind i den kristne tid — dette behøver ingen forklaring. Men hvad der trænger forklaring er, hvorledes geistligheden kunde taale disse hedensk-verdslige fremstillinger i og paa kirkerne.

At nogen bevidst kristelig symbolik skulde ligge til grund for fremstillingerne, at altsaa Kristus, der har overvundet den gamle drage, skulde betegnes ved Sigurd, der dræbte Fafner, er der ingen grund til at antage — saalidt som vi i denne Sigurd tør ser nogen St. Michael eller St. Georg, der jo rigtignok begge var dragedræbere. At Sigurd her betegner Sigurd og intet andet viser sig jo allerede noksom deri, at ikke *blot* dragedrabet, og ikke engang *fortrinsvis* dragedrabet her er fremstillet, men hele sagaen, ligefra Andvare-ringen til Gunnar i ormegaarden, der synes at have været en meget yndet figur, og i disse 5 portaler og 2 stole er fremstillet 4 gange.

Ligesaalidt synes kunstnernes fremstilling at være udgaaet fra den forestilling, der fremtræder antydningsvis i folkesagnet, at de

hedenske helte og guder gaar over til at blive dæmoner, hvorvel jo partiet foran kirkedøren var dæmonernes plads i det middelalderske kunstritual; desto mere maa vi derimod akcentuere, hvad de gamle kjæmpeviser giver os klare vidnesbyrd om, at nemlig den hedenske Sigurd ligesom den hedenske Tor i folkets fantasi fremtræder som *kristne riddere.* At visernes *Sigurd Sven* er en kristen helt fremgaar jo tydelig nok af, at han faar valget mellem at:

«anten høgaste man i Asgårdsrejð
hell lágast i himilen vera» (Landstad 123),

ligesom Gudrun «gekk at kyrkjunna» (ibid. 127). Sigurd har staaet for sætersdølen og telebonden som det høieste indbegreb af tapperhed og mandig idræt og har neppe tabt noget i hans sympati derved, at han, da hint valg gives ham, betakker sig for himmerig af den grund at «deð er sá vont vesolmann vera». Denne sympati og beundring er det da visselig, der har skaffet ham plads paa kirkedøren og kirkestolen, da man ikke kunde skaffe ham pladsen paa altaret. At det i den tid, da disse udskjæringer blev til, har været almindeligt at anbringe udskjæringer med samme og beslegtede motiver paa prægtigere private beboelseshuse skal nedenfor vises, hvor talen bliver om disse udskjæringers alder.

Man maa endelig vel erindre, at ifølge den ældgamle kristne symbolik er kirkens portal og vestre side i det hele den plads, hvorpaa ikke blot det dæmoniske, men endnu mere det, man havde kjærest i denne syndige verden, men som skulde blive udenfor og lades tilbage, naar man traadte ind i kirken, fremstilledes i billeder, hvorfor vi stundom finder jagt, krig, elskov o. s. v. eller satiriske skildringer sammen med ligefrem dæmoniske skikkelser paa kirkernes vestside (se *instar omnium* kirken St. Pietro ved Spoleto). Der var altsaa forsaavidt intet i veien for, at presteskabet kunde tillade disse hedenske fremstillinger paa kirkernes døre. Tvertimod finder vi mangfoldige tilsvarende fænomener i andre landes ældste kristne kunst, vidnende om en lignende assimilation med de overvundne hedenske forestillinger. Jeg taler her, som sagt, ikke om de symbolske fremstillinger f. eks. at Orpheus, af Odysseus fremstillet som Kristus; thi de har ingen analogi med vort tifælde. For ikke at nævne de rimeligvis hedenske vinhøstscener i Santa Costanza ved Rom, der dog kunde tydes paa ham, der har sagt om sig selv: «jeg er det sande vintræ», eller den vingede kentaur i den nu nedrevne kirke San Andrea di Barbara i Rom, skal jeg kun anføre det merkelige eksempel paa hedenske gudebilleders anbringelse i kirkerne, som vi kjender fra hine irske munkes historie, der jo har øvet en vis indirekte indflydelse paa vort lands første kirke. I en den hellige Aurelia viet kirke i Bregenz ved Bodensee fandtes ca. aar 600,

fortæller St. Gallus historie, 3 indmurede, forgyldte bronsebilleder. Disse billeder havde bidraget til, at folket var faldt tilbage i afgudsdyrkelse; forladende altartjenesten, tilbad det kun billederne og pleiede efter endte ofringer at sige: «Dette er vort steds gamle guder og beskyttere, ved hvis hjælp vi og vort opholdes til denne stund». Det har altsaa været gamle, germaniske eller romerske guder, indsatte i kirken enten for at betegne modsætningen mellem den seirrige kirke og det overvundne hedenskab eller maaske endog som en connivents *ad modum* den sedvane, at henlægge kirkens festdage til de hedenske guders festdage, eller at bygge kirker paa tempelgrund, for at drage folket til kirken ved den gamle vane at søge templet til en vis tid og paa et bestemt sted. Men ogsaa paa direkte anbringelse af verker, udførte af kristne kunstnere og fremstillende hedenske emner *uden spor af kirkelig symbolik* har vi talrige eksempler: for kun at nævne 1 gruppe: Romulus og Remus diende ulvinden forekommer i Agiltrudas berømte Diptykon fra 9de aarhundrede sammen med billeder af Sol og Luna samt Kristus paa korset; de forekommer videre i Brandenburgs domkirkes korsgang, desuden paa gavlen af kapeltaarnet i Rottweil (1380) og endelig paa Peterskirkens døre i Rom af Antonio Filarete (ca. 1439).

Om kirkestole, specielt biskopsstole, der havde sin plads i apsis bag altarbordet — ligesom i Hitterdals kirke — hører vi ogsaa, at de stundom var udstyrede med hedenske billeder, selve Petri stol i Roms Peterskirke (Cathedra Petri) indeholder jo en (antik) fremstilling af Herakles 12 arbeider.

Der var altsaa fra kirkens side — efter middelaldersk opfatning — intet iveien for deslige fremstillinger: for presterne var de billeder af de overvundne, hedenske magter, for bønderne gamle, kjære, velkjendte venner, som maaske endog kan have bidraget til at drage det halvhedenske folk til kirken, idet man indrømmede disse dets yndlinge og helte en plads, om end den beskedneste — det «verdslige væsens» plads ved kirken.

En anden sag er det, at presterne senere muligens har kunnet *indlægge* en kristelig symbolik i Sigurd-sagnet, saa at Gunnar i ormegaarden blev det af syndens orm pinte menneske, der forgjæves søger at trøste sig ved harpelegens verdslige glæde, mens ormen, som ikke dør, dog omsider volder hans aandelige død, og at Sigurd, dræbende Fafner, bliver Kristus, der dræber den gamle drage. Endelig er det vistnok faktisk, at senere tiders prester, der ikke mere kjendte Sigurdsagnet, har forklaret hans skikkelse for menigheden som en St. Georg eller St. Michael med dragen — men dette har intet med portalfigurernes oprindelige betydning at gjøre.

ANDEN DEL.

STAVKIRKENS OPRINDELSE.

(GENETISK DEL.)

FØRSTE BOG.

Middelalderens trækirker udenfor Norge.

Det første, der maa blive at undersøge i en fremstilling af vore stavkirkers *historie*, er naturligvis, hvor vi har at søge oprindelsen til disse kirker. Hos hvilke nationer, der har været i berøring med nordmændene, og hvis kultur har paavirket vor, finder vi spor af lignende bygninger? Først naar dette spørgsmaal er besvaret, kan vi opkaste det næste: hvorledes disse kirker er opstaaede i Norge selv, hvad stavkirkerne skylder udlandets indflydelse, og hvad der kan tænkes at være af original norsk oprindelse i dem.

Den mening har til forskjellige tider været udtalt, at de norske stavkirkers bygningsmaade og ornamentik maaske har sin oprindelse fra beslegtede trækirker i de lande, ad hvilke indvandringen i vort land antages at have fundet sted, idet man forbandt de 2 hver for sig rigtige kjendsgjerninger, at forbindelsen med disse lande var levende langt ind i den kristne tid, — med henvisning bl. a. til Olaf Tryggvessøns, Olaf den helliges og Harald Haardraades ophold i de østlige lande, Gardarike og Venden, og at trækirker fra middelalderen kun forekommer i større mængde netop i disse 2 lande, nemlig i Rusland og i det af vestslaviske, særlig vendiske stammer beboede gebet fra Ungarns nordlige og vestlige dele, gjennem Mähren, Bøhmen, østerrigsk og preussisk Schlesien, Lausitz ned til Pommern, mens de i Europas øvrige lande saagodtsom slet ikke findes — undtagen i Norge. Det er navnlig vor berømte, af vore mindesmerkers bevaring høit fortjente landsmand, maleren *J. C. C. Dahl,* der kan nævnes som talsmand for denne anskuelse, skjønt han rigtignok i sagen kun har ytret nogle faa ord, der dog, da de var ytret paa tysk, ofte gaar igjen i udenlandske arbeider — stundom endog slemt misforstaaet. I indledningen til sit bekjendte billedverk over 3 af vore stavkirker, siger Dahl: «Den

nordiske træbygningskunsts stil synes at være sammensat af forskjellige elementer. Den latinsk-kristelige arkitekturs forbillede er ikke let at miskjende i enkelte ornamenter, især i de afstumpede vulster paa kapitælerne. I andre ornamenter synes tegningen at henvise til endnu ældre hedenske nordiske forbilleder; tydeligt viser det sig, at de gamle skandinaver ikke blot har havt en digtekunst, men ogsaa en bildende kunst, hvoraf man dog kan danne sig et begreb om kongernes eller jarlernes gamle træresidenser i de tidligste aarhundreder, om ikke allerede denne kunst selv var dannet efter et fremmed orientalsk mønster. Men i planen, i det almindelige anlæg blev *byzantinske* anskuelser synlige, som væringernes tog gjennem Rusland til Konstantinopel tilstrækkeligt forklarer. Ogsaa i England har nogle (?) meget gamle kirker af egetræ holdt sig, men de ligner hverken i plan eller i ornamenter de norske. Det nærmeste slegtskab synes de sidste at have med de russiske landskirker, skjønt det er at antage, at kulturens og andre retningers forskjellighed ei har tilladt egentlig ligeformethed at opstaa. De russiske kirker har nemlig i sin bygningsmaade lighed med de sedvanlige blokhuse, idet bjelkerne ligger horisontalt paa hverandre». Hvorledes selv en saa anseet tysk forfatter som *W. Lübke* heraf kan faa ud, at de norske stavkirker er blokhusbygninger, kan kun forklares ved at ordet «nemlig» urigtig er blevet henført til «slægtskab» istedetfor til den sidste del af sætningen: «skjønt det er at antage» o. s. v.

I samme forord siger Dahl videre: «Skjønt ogsaa i Tyskland de ældste kirker var byggede af træ, saa vil jeg i mangel af sikre monumenter dog lade det staa hen, om de har havt overensstemmelse med hine». Om Dahl herved tænker paa de sparsomme efterretninger, vi har om trækirker fra de første kristne aarhundreder i det egentlige Tyskland, eller om han tænker paa de faktisk endnu eksisterende, men ham dengang vistnok kun lidet bekjendte slaviske kirker i Schlesien og Bøhmen er ikke klart, skjønt det sidste er troligst; — men ét staar fast: Dahl tror paa russisk-byzantinsk slegtskab, hvorved dog maa erindres hin tids stadige sammenblanding af byzantinsk og romansk.

Dahl har i hint forord ogsaa berørt de engelske kirker, men med den bestemte forsikring, at de intet har at gjøre med vore norske. En fjerde gruppe, som man senere har inddraget i denne betragtning, de irske trækirker, berører Dahl ikke. Da nu ialfald ingen af dem mere eksisterer, kunde han synes at have god grund til ikke at nævne dem. Men ganske i modsætning mod Dahl har senere tider udtalt sig. I sine «Mindesmerker af middelalderens kunst i Norge» siger *N. Nicolaysen:* «Vore stavkirker er nu de

eneste i sit slags, og saavidt sparsomme beretninger og andre omstændigheder lader formode, synes de heller ikke tidligere at have havt noget sidestykke med undtagelse af maaske i Storbritannien og Irland. At der i deres sammensætning findes meget, som allerede i den hedenske tid var i brug, er høist sandsynligt, hvorimod det samme, hvad enkelte har antaget, neppe gjælder med hensyn til rummets fordeling og arkitektoniske indretning, saalidt som det er rimeligt, at dette er et laan fra den byzantinske kunst. Alt synes at henpege paa, at forbilledet til vore stavkirker ligesom til stenkirkerne og overhovedet til hele den vesteuropæiske arkitektur i middelalderen er udgaaet fra den romerske basilika». Denne ytring, der i de væsentlige punkter er korrekt, trænger kun til nærmere begrundelse og detaljering, end forfatteren har fundet anledning til at give den.

For endelig engang at faa sagen helt paa det rene, vil det være nødvendigt at give en oversigt over den middelalderske kirkelige træarkitektur fra Wolgas til Themsens bredder, et hidtil ikke foretaget arbeide, til hvilket jeg i sommeren 1884 gjorde de fornødne forstudier ved en studiereise, der strakte sig fra egnene øst for Moskwa til Londons omegn. Inden jeg imidlertid betragter de paa denne reise undersøgte monumenter og de øvrige rester, der forekommer af denne træbygningskunst, turde det være rigtigst først at sammenstille de litterære vidnesbyrd, der er os overleverede om de forlængst forsvundne trækirker, der engang har opfyldt hine nævnte og andre dele af Mellemeuropa. Vi vil derved vinde formodninger om den vei, træbygningskunsten i hin tid vandrede, og ad hvilken den har naaet Norge; formodninger, som studiet af selve monumenterne saa siden maa bekræfte eller forkaste.

FØRSTE KAPITEL.

Litterære vidnesbyrd.

A. Occidenten (den romerske kirke).

Irland. England. Frankrige. Tyskland. Danmark.

Fra Romerriget udbredte kristendommen sig, som bekjendt, til det nordlige Europa. I det fra Arilds tid stenbyggende Italien opførtes naturligvis ogsaa de kristne kirker i dette monumentale materiale, der baade var det for landet naturlige, og som desuden i lande, hvor intet hindrede den største pragtudfoldelse i disse, de høieste aandelige interesser viede bygninger, allerede af pietetshensyn maatte siges at stemme bedst med bygningernes hellige bestemmelse. Ligesom stenmaterialet var herskende i oldkirkerne i Lilleasien og Grækenland, i Afrika og Palæstina, saaledes forblev det vistnok ogsaa enevældigt i de til kristendommen omvendte, fra hedensk tid under romerne staaende provinser: Spanien, Gallien, dele af Syd- og Vestgermanien (Rhin- og Moselegnene) og Pannonien, der allesammen med Rom modtog kristendommen som statsreligion i det 4de aarhundrede, ligesom det samme gjælder om de vandrende folkeslag, der under folkevandringerne trængte ind i Italien og der kom i nærmere berøring med kristendommen.

Anderledes stillede sagen sig vistnok, saasnart den nye religion trængte ind i de fattigere, barbariske, men skovrige lande nord for Donau, hvor træ var det vigtigste, om ikke det eneste bygningsmateriale. Germanerne vare et helt igjennem træbyggende folk og vedblev at være det lige til det 9de aarhundrede, da Karl den store begyndte at opføre stenbygninger ved hjælp af italienske bygmestere: under de merovingiske fyrster havde kirker, paladser, klostre, privathuse og forraadshuse — alt været af træ, og selv de kirker, Karl den store byggede i Saksen, var trækirker. Tacitus siger i sin «Germania», kap. 16, om germanerne, at de «anvende træ overalt, *utilhugget*, uden form eller ynde, bestemte steder bestryger de mere omhyggeligt med en jordart, der er saa ren og glinsende, at den nærmer sig maling og farveanstrøg». Ved denne ytring har mange af ordet «utilhugget» villet slutte til, at blokhusbygning skulde været for de gamle germaner eiendommelig. Dette følger dog for det første ingenlunde med nødvendighed af ordet, og det modsiges derhos af den omstændighed, at — som Lehfeldt rigtigt bemerker i sin «Holzbaukunst», s. 97 — i de egne,

hvor germanerne kom i berøring med romerne, lærte de ialfald af disse bindingsverksbygningen, som romerne anvendte baade i stæderne og paa landet; *Vitruv tillægger jo udtrykkelig occidenten bindingsverket, men orienten blokhuset,* idet han siger: «Gallier, spaniere og lusitaner er dygtige i bindingsverk, men kolchierne erfarne i blokforband». I det 4de aarhundredes anden halvdel antyder Ammianus Marcellinus, XVII, 1. 7, udtrykkelig, at germanerne lærte bindingsverket af romerne. Ligeledes læser vi i en gammeltysk lovforskrift, at den ondskabsfulde ødelæggelse af en bygnings hjørnestolper (Winchilsul) skulde straffes haardere end de mellemstes ødelæggelse («Lex Bajuvar.», tit. IX, kap. VI, 5) hvad der tydeligt nok antyder bindingsverkskonstruktionen. I nyere tid har man i nærheden af Køln (mellem Frechen og Gleuel) fundet rester af en trækonstruktion, der efter hvad tegl, mynter og varmerør beviser, hidrører fra romertiden. Bygningen, sandsynligvis en forraadsbod eller en lade, var omtrent 15 m. lang og 7 m. bred og skilt fra den nære fjeldvæg ved en falset væg, en s. k. «spundwand» af stolper og udenpaalagte planker. 17 tversviller af furu tjente som underlag for de forbundne oversviller. Disse havde i 1 m.s afstand taphuller for at optage de lodrette stolper. Paa smalsiderne maa 2 døre af 3 m.s bredde have befundet sig. Det indre, tilsyneladende udelt, var gulvlagt med paanaglede planker af furu.* — Hos Gregor af Tours («Frankiske historie» V, 4) fortælles om en frankisk biskops hus, at det var opført med paanaglede bredder. De konstruktive eiendommeligheder, der beskrives ved hint alemanniske hus fra romertiden, skal vi gjenfinde i visse tyske kirker fra middelalderen — i høiere udvikling. Vi tør saaledes antage, at bindingsverksbygningen, om end i raa form, har været kjendt af de gamle germaner og har forplantet sig ned gjennem tiderne.

Allerede længe før kristendommen blev statsreligion i Romerriget, allerede i *det 2det aarhundrede,* hører vi, ved aar 150 e. Kristus, omtale kristne menigheder i Lyon og Vienne; ca. aar 177 taler Irenæus, biskop i Lyon, om menigheder i Germanien, og omkring aar 200 nævner Tertullian kristendommens udbredelse til Britannien.

I løbet af *det 3dje aarhundrede* maa de endnu i Østeuropa boende goter have modtaget kristendommen; vi hører ialfald allerede aar 325 om en gotisk biskop paa kirkemødet i Nicæa.

I *det 4de aarhundrede* falder briternes første missionsforsøg i *Irland,* og i aarhundredets anden halvdel Ulphilas virksomhed blandt øst- og vestgoterne.

* «Zeitschr. f. christl. archäologie und kunst» I s. 183. Lehfeld, l. c.

I *det 5te aarhundredes* begyndelse (417) var burgunderne blevet kristnede, inden de gik over Rhinen, og i aarhundredets første halvdel missionerer den britiske munk St. Ninian (Nynia) sammen med Gilda i Skotland hos pikterne. I St. Nynias dødsaar 432 kommer St. Patrik, *Irlands* missionær og skytshelgen til det grønne Erin og kristner øen *for altid*. Det er her for os vigtigt at erindre, at paa denne afsides ø beholdt kristendommen selv i de haardeste tider stedse en enklave, mens den i aarhundredets anden halvdel ved folkevandringerne igjen udslettedes i saa mange af de egne, der allerede havde modtaget den. Saaledes tilintetgjorde de mod pikterne indkaldte angelsakser atter kristendommen hos briterne, der maatte trække sig tilbage med sin tro til Wales, Northumberlands og Cornwallis bjerglande, og i Gallien forvandlede de hedenske frankers indtrængen landet snart sagt fra kristent til hedensk.

Hermed slutter den første fase af denne missionshistorie, idet hedenskabet atter har fortrængt kristendommen for en kort tid i de nordalpinske lande: *kun Irland er kristent*.

Forsaavidt vi i denne første periode hører kirker af et bestemt materiale nævne, er det stenkirker overalt, hvoraf dog naturligvis ikke følger, at der ikke jo kan have eksisteret ogsaa trækirker — men vi ved ialfald intet om saadanne. Selv oppe hos pikterne i Skotland byggede St. Nynia en stenkirke. Dette har sin naturlige grund deri, at missionerne hidtil udgik direkte fra de stenbyggende lande, fra Rom og de lilleasiatiske menigheder.

Men nu indtræder et omslag, foranlediget ved hint tilbagefald i det 5te aarhundrede. Folkevandringerne har nord for Alperne — med undtagelse for vestgoternes rige i Sydfrankrige — tilintetgjort saa meget af den antike kultur i hine lande, som lod sig tilintetgjøre, og saaledes ogsaa stenbygningens ædle og vanskelige kunst, der i Vesteuropa først igjen fuldt tager opsving under og efter Karl den store, ja i større udstrækning først ved aar 1000. Hertil kommer den almindelige nød og armod efter folkevandringerne, der sammen med manglende kunstnerisk evne tvinger til en simplere og billigere fremgangsmaade. Videre maa man erindre, at træ jo var det oprindelige og hjemlige bygningsmateriale for de verdslige behov i disse lande, saa at man allerede heri har momenter nok for at forstaa det opsving, trækirkebygningen faar i den følgende periode.

Men hertil kommer endnu et hovedmoment: Folkevandringerne havde nødvendiggjort en ny missionering: det gjælder nu at omvende foruden angelsakserne ogsaa frankerne og germanerne, *og denne nye mission udgaar i væsentlig grad fra det kristne Irland*. Det

maa derfor først og fremst interessere os at faa vide, hvorledes kirkebygningen i Irland saa ud, især da jo Irland maa forudsættes at have øvet sin indflydelse ogsaa paa de norske kirker. Irske stenkirker kjender vi vel, og de runde stentaarne er berømte, men ikke en eneste middelaldersk trækirke er bevaret i selve Irland. Heraf tør man dog ikke — med visse forfattere — slutte, at Irland ikke har havt trækirker. Thi eksistensen af stenkirker udelukker jo ikke eksistensen af trækirker, selv om det — som Marg. Stokes tror — kan bevises, at stenkirker byggedes selv i egne, hvor træ endog var lettere tilgjængeligt end sten. Større rigdom paa deslige steder kan have fremmet stenbygningen, og det er os ikke givet at kunne bestemme, hvilke ubekjendte faktorer her har været medvirkende. Men den nævnte forf. kan ikke afkræfte de overbevisende antydninger, der peger i modsat retning, som naar det i «*the annals of the four masters*» heder angaaende kirken i Armaghs ødelæggelse ved nordmændene i aaret 890:

«*Pity, O, Patrick, that thy prayers did not stay*
The foreigners with their axes when striking thy oratory».

(«Skade, St. Patrik, dine bønner ikke virker,
Naar de fremmedes *økser* slaar dine kirker»).

Her er jo synlig tale om at rive kirkerne ned med økser — altsaa om trækirker; at mene, at «økserne kun har været brugte til at bryde op kirkedørene», er dog for urimeligt.

Og ligesaalidt lader den antydning sig afkræfte, der ligger i at saa mange kirker siges at være «brændte» af vikingerne. Thi visselig taler man om, at en stenkirke «brænder», naar dens træverk fortæres, men denne systematiske «brænden» af kirker synes dog snarere end paa stenkirker, der ikke kunne fortæres af ilden, at pege paa trækirker. Naar det videre hos Beda Venerabilis og hos Wilhelm af Malmesbury heder, at de fleste kirker, der opførtes af de «skotske» helgener, havde «vægge af ler *og træ*» saa benægter ingen, at jo her med «skotske», som sedvanlig i middelalderen, menes «irske»; men erkjendes dette — som det jo maa — da gaar det ikke an at paastaa, at dette *kun* gjælder om «irske prædikanter i Nord-Skotland og England» (Marg. Stokes). Hvorfra skulde de vel have medført denne bygningsmaade, den, som vi snart skal se optræde under navnet «*Mos Scotorum*», om ikke fra sit hjemland? Selve dette navn peger jo paa Irland som denne bygningsmaades hjem. Men vi har til overflod bestemte vidnesbyrd om irske trækirker, baade *i Irland* og udenfor Irland, byggede af irske kristne.

St. Derbfraichs kirke nær Clogher i Tyrone (Ulster) var (cfr. Felice of Oengus, april 4, s. 458 og LXXIII) en træbygning.

St. Ciaran i nærheden af den nysnævnte kirke (Colgan, Acta SS. s. 458) var ligeledes opført af træ.

Sancta Monenas klosterkirke, opført i det 6te aarhundrede, beskrives saaledes: «*Ecclesia in monasterio sanctae Monennæ cum supradicta abbatissa construitur tabulis dedolatis, juxta morem Scotticarum gentium, eo quod macerias Scotti non solent facere nec factas habere*» (Concubrans, Sancta Monenas liv), hvor det altsaa sees, at kirken var bygget med slethugne planker, og endog udtales, at dette var irernes *sedvanlige* bygningsmaade.

St. Kolumbans trækirke siges at være bygget af ham i selve Irland af træ og lægter (kviste til tag?) omkring 565 (Flemming Collectanea s. 245, Leabhar Breae s. 32 a). Den siges at være bygget i «*Opus Scoticum*». Kolumban døde den 21de nov. 615.

St. Kevins (Coemgens) Oratorium var af ham i det 7de aarhundrede bygget af lægter (Bolland. Act. S. S. juni I, s. 316).

St. Mullings kirke opførtes i træ af St. Gobban, der var berømt som bygmester (Colgan Act. SS. s. 619).

St. Mochaois kirke maa sandsynligvis have været af træ, da det fortælles, at han med 140 unge mænd gik ud i skogen for at hugge lægter til sin kirke («Martyriology of Donegal» s. 177).

Klostret Bankors kirke gjenopførtes endnu saa sent som i 1149 af biskop Malakias i træ, ligesom selve klostret. Det heder herom: «*Porro oratorium intra paucos dies consummatum est de lignis quidem levigatis, sed apte firmiterque contextum, opus Scoticum pulchrum satis*» (St. Bernardi Vita St. Malachiæ kap. VI, § 14). Ogsaa her var plankerne slethugne (levigare og dedolare synes at være ganske det samme, maaske dog dedolare kun er at fladhugge, mens levigare er at glathøvle).

At disse trækirker i Irland maa have været ret talrige synes af, at de omtales som almindelige. Det heder nemlig i «Annals of Ulster», aar 891, at en orkan, der rev en mængde trær omkuld, tillige førte kirkerne (Diurtheaches) bort fra deres pladse, hvad der kun kan siges om trækirker. (Se om de fleste af disse kirker Warren, «The liturgy and ritual of the celtic church», Oxford 1881, s. 85 ff.* Naar Warren imidlertid s. 88 tror, at «*Opus Gallicum*» er en træbygningsart, der hos franskmændene svarede til Irernes «*Opus Scoticum*», er han, som vi nedenfor skal vise, vistnok paa vildspor).

Af de her fremstillede fakta fremgaar det noksom, at man ikke tør slutte fra, at en ting ikke findes, til, at den ikke kan have forekommet.

Men ligesaa vist som de missionerende irske munke kjendte trækirkerne fra sit hjem, ligesaa vist er det, at den kirkelige træbyg-

* De fleste ovenfor anførte citater er tagne fra Warren, uden at jeg har kunnet kollationere dem, da verkerne ei findes i vort universitetsbibliotek.

ningskunst af dem udbredtes over hele den del af occidenten, der var gjenstand for deres missionsvirksomhed.

De første spor af trækirker finder vi hos frankerne, hvor St. Vedast, der senere blev Chlodevigs kristendomslærer, byggede en *trækirke i Arras* aar 481. Netop i samme aar hører vi om St. Severin, der i den 2den halvdel af det 5te aarhundrede prædikede kristendommen for baiovarerne, at han byggede en *trækirke i Castra Quintana* (nu Kunzen) ved Businkos udløb i Donau (Baronius, Martyr. Rom. ad XIII maii). Men om disse kirkers udseende eller konstruktion ved vi intet, saalidt som om de i St. Servatii levnet omtalte trækirker.

Aar 496 kristnedes Chlodevig og med ham det frankiske folk efter slaget ved Zülpich, og nu skal Chlodevig, efter hvad de gamle krøniker fortæller, have bygget *træmünsteren i Strassburg*, den første oprindelse til den senere berømte stenkathedral. Allerede ved denne kirke synes efter beskrivelsen (Kreuser, «Der christl. kirchenbau» I, s. 332) den samme træbygningsmaade, som vi skal lære at kjende som den irske («*Opus Scoticum*»), at være anvendt, idet det nemlig heder, at den var bygget af «indfældte (formodentlig i en sville med rende indfældte) gjennemskaarne træstammer, hvis raa side vendte udad, mens mellemrummene var udfyldt med jord, kalk og lignende fyldverk». Her møder os ialfald for første gang den samme konstruktion, som vi senere skal se optræde i en endnu eksisterende angelsaksisk kirke i England. Et af to er vistnok tilfældet: enten har irske hænder allerede her været virksomme, eller vi møder her et verk af den forsvundne træbygningskunst, der, støttende sig til missionernes første periode før 450, igjen ligger til grund for den irske kirkebygningskunst. Ialfald er konstruktionen, som man ser, simpel og primitiv nok. Der fortælles videre, at kirken kun havde et eneste vindu (i gavlen?); «thi saadanne gamle kirker var meget mørke og havde kun ét vindu, for at enhver, uden hindring og uden at vække opsigt hos andre folk, kunde forrette sin bøn. Og for at ikke folk skulde støde sig, naar de gik ind og ud, hængte altid en brændende lampe ved udgangsdøren». (Schadæus, se Stieglitz Gesch. d. Baukunst s. 471.) Et andet sted heder det om den gamle træmünster: «Dog var münsteren ikke saa stor og kostbar som denne er. I fortiden gjorde man nemlig kirkerne næsten helt af træ». (Königshoven, «*Code historique et diplomatique de la ville de Strassbourg*» 1843. Grandidier, «Essays» s. 6.) Kirken havde endelig straatag, havde kor i øst og var treskibet (Pierre Victor, «*Rapport sur d'anciennes constructions en bois sculpté dans la Norvége*» s. 11.) Denne sidste opgave turde dog maaske bero paa en feilagtig opfatning af udtrykket «basilika» (hovedkirke), forøvrigt minder skildringen om de irske kirker.

Den her antydede store udbredelse af træmaterialet som disse skogrige nordlige egnes naturlige bygningsmateriale maatte yderligere fremmes ved den i *det 6te aarhundrede* sterkt udbredte kjendskab til træets haandverksmæssige behandling, hvori vi endog ser de fromme biskoper selv erfarne (se Leo hos Gregor af Tours, Caumont Arch. Rel. s. 98) og især ved det ringe tidsspilde, som opførelsen af trækirker medførte. Thi derved blev de just praktiske i lande, hvor kristendommen netop indførtes, og hvor trangen til kirker altsaa i størst mulig hast maatte tilfredsstilles. Af denne trækirkernes uhyre udbredelse forklares det ogsaa, at vi saa overordentlig ofte hører tale om kirkebrande, og at stenkirker i disse lande altid omtales med en vis udmerkelse. Caumont og Hurter har derfor vistnok ret, naar de mener, at udenfor Italien, hvor stenbygningen holder sig, var kirkerne, navnlig i Frankrige og Tyskland, væsentlig af træ (Kreuser l. c.) og formodentlig i hin primitive irske bygningsmaade. Thi netop nu tager den irske mission fart sydover langs Rhinen, skjøndt vi ikke ved, hvor langt den strækker sig tilbage i tiden. 3 gange skal vi se denne merkelige fra Irland udgaaende missionsbølge strømme befrugtende over Tyskland: i det 6te, 8de og 10de aarhundrede, — de 2 første gange i følge med træarkitekturen, den 3dje gang byggende i sten.

Den første irske missionsvandring betegnes ved navnet Kolumban, som allerede ca. 565 havde virket blandt pikterne i det nordlige Skotland og stiftet det efter hans paa hebraisk oversatte navn opkaldte Jona-kloster, men som 590 sammen med St. Gallus drager til Vogeserne for at prædike der, og i tiden fra 590 til 610, da det lykkes den merovingiske dronning Brunehild at blive ham kvit, stifter de 3 berømte klostre Anegrey, Luxeuil (Luxovium) og Fontenay. Neppe er han og hans staldbroder fordrevne fra Vogeserne, før de dukker op i Schweiz, hvor Kolumban bygger en kirke ved Bregenz, og hvor St. Gallus stifter det berømte kloster, der bærer hans navn, St. Gallen. Kolumban udstrækker endog sin virksomhed til Italien, hvor han anlægger klostret Bobbio ved Pavia og dør 615. Disse irlændere er hine «*Scoti*», hvis trækirkers teknik betegnes som «*Opus Scoticum*», «*Mos Scotorum*» (Beda. Ven. hist. eccl. III, 25).

St. Kolumbans egne bygninger maa for største del have været trækirker (specielt maa *Jona-klostret* have været af træ, Adamnan Vita St. Columbæ I, 35, II, 41—46), da det udtrykkelig heder om ham, at han endog for sit italienske kloster *Bobbio* ikke behøvede italienske bygningsfolk. Da han saaledes vistnok har brugt sine egne munke som bygmestere, og han selv havde bygget en trækirke i Irland (se ovenfor) kan der neppe være tvil om, at de byggede i træ. Hos byggende munke og eremiter kan man desuden næsten

altid være sikker paa at træffe kjendskab til træets behandling. Derfor træffer vi vistnok træbygninger hos slige folk lige op i de ægyptiske orkener. Sozomenos (hist. eccl. VI, 28) fortæller jo derfra om eneboeren Hor, som byggede en ny celle for hver nykommen broder paa 1 dag: de maa da vel forudsættes at have været træceller. Kun saaledes kan det forklares, hvad der fortælles om Ammonius, at han overlod enhver nykommen sin celle (Kreuser l. c. s. 329). Litteraturen nævner os ogsaa udtrykkelig en trækirke fra denne tid, nemlig den af Gregor af Tours (død 595) omtalte kirke *St. Martin i Rouen*, der omtales saaledes (Gregor Turon. Op. Bd. IV, 41, V, 2): «*Basilica St. Martini, quae (Rothomagi) super muros civitatis tabulis fabricata est*». Udtrykket «tabulis» er vel at merke, da derved betegnes planker, ikke bjelker. Kirken har altsaa ikke været nogen laftkirke, men en bindingsverkskirke — enten «*Opus Scoticum*» eller almindeligt bindingsverk.

Overgangen til *det 7de aarhundrede* antydes ved Gregor den stores storverk, fuldendelsen af angelsaksernes omvendelse, der afsluttedes 597 gjennem missionæren Augustin og hans staldbrødre, der var udsendt af paven. I det nævnte aar døbtes Ethelbert og nu oprettes erkebispestolene i Canterbury og York, hvorpaa der 601 gjøres et rigtignok mislykket forsøg paa at forene den gammelbritiske og den angelsaksiske kirke paa synoden i Worchester. Ved denne tid og i angelsaksernes følgende historie hører vi meget tale om trækirker, og her blev da «*Opus Scoticum*» anvendt. I aarhundredets første halvdel hører vi, at Edwin af Northumberland døbes i en trækirke, og 652 (?), fortælles det, skal biskop Finan (Firmian) have bygget en *trækirke i Lindisfarne: «fecit ecclesiam episcopali sedi congruam, quam tamen more Scotorum non de lapide sed de robore secto totam composuit atque harundine texit»* (Beda hist. eccl. III, 25). Længere frem i tiden hører vi, at kong Edgar ca. 974 istandsatte en mængde trækirker, der havde lidt af træorm, og Knud den store underskriver et dokument «*in lignea basilica*», i *trækirken i Glastonbury* (Wilh. af Malmesbury s. 316, Dugdale, «Monasticon» I, 1). Man har *imod* den anskuelse, at en stor mængde af de angelsaksiske kirker var træbygninger, lagt megen vægt paa, at «Domesdaybook», den bekjendte, efter den normanniske invasion oprettede jordebog, kun ved en eneste af de der anførte 1700 kirker (se Gally Knight Norm. Arch. s. 165, tysk udg.) tilføier den bemerkning, at den var af træ; men heraf at slutte, som man har gjort, at alle de andre var af sten, gaar ikke an, allerede af den grund, at — som vi har seet og skal se — flere trækirker med fuld sikkerhed kan paavises. Herved bliver det klart, at hin tilføielse ved den ene kirke i en bog af denne art, hvis hensigt ikke var at give

dette slags oplysninger, bliver en tilfældighed, fra hvilken ingen slutning kan drages om de øvrige kirkers materiale.

Saaledes opførte St. Kentigern i det 6te aarhundrede en *trækirke i Wales «more Britonum, quum de lapide nondum construere poterant, nec usum habebant»* (Pinkerton V.V. S.S. Scotiæ. V. St. Kentigern s. 248). Og i samme aarhundredes slutning bygges *St. Gwynllyws kapel* af helgenen selv paa en kirkegaard: *«tabulis et virgis fundavit templum»* (Rees, W. J., Vita St. Gundleii s. 148).

Paa den anden side skal det naturligvis ikke benegtes, hvad der er ligesaa faktisk, at der nemlig samtidigt og efterhaanden reiste sig en mængde stenkirker i England. Engelske biskoper som Wilfried af York og Benediktus, abbediet Weremouths stifter, var vidtbereiste kunstvenner og biskop Benediktus indførte til England italienske og franske bygmestere. Hos Mabillon heder det (Annal. I, s. 483): «Han indkaldte franske murere, som byggede ham en stenkirke af romersk art. Sammestedsfra fik han glasmestere, hvilke haandverkere indtil da var briterne ubekjendte». Heri ligger forklaringen af, at saa tidlig en udviklet stenkirkebygningskunst kunde opstaa i England. Der skilles tydelig mellem *«Ritus Gallicanus»*, *«Ritus Romanus»* og *«Mos Scotorum»*; af disse er de 2 første indførte stenbygningsstile, den sidste derimod den nationale træbyningsstil, hvad der blandt andet antydes ved irernes ord i anledning af opførelsen af Malakiaskapellet i Bankor, da de med hensyn paa den dyrere og unationale franske bygningsmaade sagde: «Vi er irer og ikke galler». Hvad der forstaaes ved *«Ritus Gallicanus»*, erfarer vi i anledning af den 632 opførte Numantiuskirke i Clermont, om hvilken det heder (Mabillon Annal. I, s. 328): «Hans klosterbygning var enestaaende. Han lod opføre en basilika ikke efter fransk maade med smaa og utilhugne, men med tilhugne kvaderstene og gav den en dobbelt søilerække». Bygninger, opførte af smaa og utilhugne stene med kalk, rimeligvis kistemure — forbillederne for saa mange af vore landskirker — var altsaa opførte efter *«Ritus Gallicanus»*, i modsætning hertil var hin sjeldne bygning opført af kvadersten og vel i basilikaform, hvad der ganske naturligt kaldes *«Ritus Romanus»*, og i modsætning til disse 2 er altsaa *«Mos Scotorum»* at opfatte som en træbygningsstil af hjemlig d. v. s. irsk oprindelse, hvis eiendommeligheder det længere frem vil blive vor opgave at udfinde.

I den anden halvdel af det 7de og i *det 8de aarhundrede* begynder kristendommen, der hidtil kun paa enkelte punkter havde fundet fodfæste i Tyskland, at udbrede sig over større dele af dette land, takket være den anden irske mission. Samtidigt med, at kristendommen forkyndes i Bayern af den akvitanske munk St. Emmeran fra 651—654, da han dør martyrdøden ved Regensburg, prædiker

den irske munk Kyllena eller St. Kilian i Franken, hvor han finder døden 689 og den irsk-angelsaksiske missionær St. Willibrord virker hos friserne langs nordvestkysten lige op imod Danmark og dør 739. Endelig sender det samme angelsaksiske land Tyskland dets store apostel Winfred (St. Bonifacius), født i Wessex i England 683, død som martyr 755. I samme periode grunder Korbinian (død 730) kirken i Freysing, Svidbert (død 713 eller 717) klostret i Kaiserswerth i Rhin, mens Ruprekt af Worms (død 718) prædiker i Salzburg og Protasius fortsætter Schweizs omvendelse i egnen om Lausanne.

I denne periode høre vi tale om adskillige trækirker i de omvendte lande. Protasius, der rimeligvis var forstander for *kirken i Lausanne,* vilde «gjenopbygge» denne kirke, og — heder det — gik ud i bjergene for at udvælge træet til kirken, da døden overraskede ham (Pilger-Einsiedeln 1847, nr. 30). Her er altsaa vel tale om en trækirke. Om den hellige *Adelgis kirke* siges det udtrykkelig, at han byggede sig selv en kirke og et kloster af træ (Acta ss. Juni I, s. 224). «Idet de fældte trærne med økser, begyndte den fromme bekjender selv at gribe til øksen med sine tjenere og byggede kirken med egen haand». At vi først i det 8de aarhundrede udtrykkelig hører omtale stenkirker i disse lande, beviser jo vistnok intet med hensyn til det forudgaaende dunkle tidsrum, men flere omstændigheder skal gjøre det klart for os, at træ har været det egentlige byggemateriale, hvoraf St. Emmeran og hans tid benyttede sig. Om *kirken i Freysing* hører vi udtrykkelig, at den ombyggedes i sten i det følgende aarhundrede. Om hertug Theodo ved vi, at han mellem 680 og 717 byggede en *trækirke i Regensburg.* Hvorvidt de mange klostre og kirker, der i det 8de aarhundrede grundedes i Tyskland, var af træ, ved vi ikke bestemt, men det antages almindelig, at saa var tilfældet. Bonifacius vilde umulig have kunnet bygge saa mange kirker, som han gjorde, og i en saa kort tid, med mindre vi tør antage, at de var bygget af træ, og at han har benyttet dette, det eneste hidtil i de nordligere lande kjendte bygningsmateriale, er ikke blot i sig selv rimeligt, ja næsten nødvendigt, men bekræftes ogsaa ligefrem af historien. St. Willibald fortæller nemlig om St. Bonifacius træbygninger; og hvor ypperligt Bonifacius selv forstod at føre øksen, beviser den kjendte fortælling om, hvorledes han 724 egenhændig nedhuggede Donaregen ved Geismar, af hvis træ han byggede sit første kapel, der altsaa — som bygget væsentlig af et eneste kjæmpetræ — ikke kan have været en blokhusbygning, men maa have været en plankebygning, vistnok af «*Opus Scoticum*». Fundamenterne af dette kapel, *Petruskapellet paa Altenberg,* viser 18′ længde og 12′ bredde (Kreuser l. c., s. 378). Koret antages at have været opført af murverk — og

vi skal længer frem se, at det maaske paa sine steder kan have været eiendommeligt for «*Opus Scoticum*» at koret opførtes af sten, mens bygningen selv var træ.

Om selve Karl den store fortælles det, at han byggede *Sebaldus-kapellet i Nürnberg* og 811 den nye *kirke i Hamburg* af træ, og samtidig hører vi ogsaa om, at de hedenske sakser «nedbrændte mange kirker» — visselig trækirker, saameget mere som vi ved, at — hvad ovenfor s. 84 er nævnt — alle Karl den stores saksiske kirker var af træ.

I *det 9de aarhundrede* omtales under Ludvig den fromme (814—840) kun en liden *trækirke i Odenwald*, «basilica lignea modica constructa». Adam af Bremen meddeler, at *St. Peters Domkirke i Bremen* endnu i biskop Wilriks tid († 837) var af træ, men af ham ombyggedes af sten, vistnok en af de ældste stenkirker i Nordtyskland. Vi hører ogsaa i dette og det følgende aarhundrede tale om masser af kirker og klostre, der «brændes» af normanner, ungarer og slaver.

I *det 10de aarhundrede* omtales den 934—940 i den tætte skov af benediktinermunke byggede *træmünster ved Einsiedeln* og i 940 reiser sig *St. Georgs trækirke* i Prag. Hvorvidt den gjentagne omtale af træ-«basilika» og træ-«mynster» skulde tyde paa treskibede kirker er ikke afgjort; thi navnet basilika bruges i middelalderen om hovedkirker, betydeligere kirker uden hensyn paa bygningsmaaden (se s. 89); i og for sig synes det dog ikke urimeligt, at man hist og her har efterlignet stenbasilikaen i træ ogsaa i disse egne. Da den irske missionsbølge 3dje gang gik over Tyskland, byggede den hovedsagelig i sten de s. k. «Schottenkirchen», af hvilke spor findes i Regensburg, Strassburg, Nürnberg, Erfurt, Würzburg og Wien; — men endnu i 990 byggede dog erkebiskop Willegis *St. Stefan i Mainz* af træ (Wetter, «Gesch. u. Beschr. des Domes in Mainz» s. 9).

Endnu i begyndelsen af *det 11te aarhundrede*, da stenkirkerne var almindelige og i det væsentlige fortrængte trækirkerne, idet den romanske bygningsstil atter bragte den mangesteds helt forglemte stenbygningskunst til ny hæder, maa dog i Nordtyskland klokketaarnene ved kirkerne fremdeles sedvanlig have været af træ, da Bernhard af Verdens stentaarn endnu aar 1013 nævnes som en sjeldenhed, og da nu alle os bekjendte middelalderske klokketaarne ved trækirker, endog ved de vestslaviske blokhuskirker, er af bindingsverk, ligesom træklokketaarnet ved stenkirken i Nyrbator i Ungarn, tør vistnok den slutning med sikkerhed drages, at de tyske klokketaarn af træ har været af bindingsverk. Samme aar 1013 brænder en *forstadskirke ved Magdeburg*, der var opført af «rødt træ». — Aar 1024 gjenopbyggede erkebiskopen af Hamburg Unwan

(1013—1030) og hertug Bernhard af Saksen *Marienkirche* (i Hamburg) af træ, efterat *en ældre trækirke,* der — opført af erkebiskop Adeldag — havde afløst Karl den stores ældste kirke, var bleven ødelagt, og endnu 1163 byggedes under Heinrich Löwe *Marienkirche i Lübeck* af samme materiale. Endelig byggede 1099 munkene i Citeaux i Frankrige et *Mariakapel* af træ. Trækirkernes tid er dog i det store taget forbi i Tyskland, skjønt vi senere skal betragte enkelte kirker af træ, der har holdt sig lige ind i vor tid. I det 11te og 12te aarhundrede hører vi om talrige trækirker, der ombygges i sten.

Meget ubestemte er de underretninger, der kan indhentes om kirkelige træbygninger i Danmark, der jo paa grund af sin nærhed med Norge og paa grund af, at Norges ældste kirke jo officielt hængte sammen med den danske — maa have en særlig interesse for os. Litteraturen nævner os vistnok endel kirker, men vi ved kun lidet om dem (se prof. Kornerups afhandl. i «Ann. for nordisk oldkyndighed» 1869).

Som den ældste kirke i Danmark nævnes den af Ansgar og kong Erik omkring 850 opførte *Mariakirke i Hedeby* ved Slesvig, der sikkert har været en trækirke, da man i norden dengang i det væsentlige ikke kjendte andet bygningsmateriale.

Ifølge Adam af Bremen havde Danmark paa hans tid (død ca. 1076) alene i Skaane 300, paa Sjælland 150 og paa Fyen 100 kirker — vistnok saagodtsom alle af træ (kfr. Løffler, «Udsigt over Danmarks romanske kirkebygninger» s. 23) og ifølge Adam og Saxo byggede Harald Blaatand, da han var bleven kristnet ca. 980, *den hellige trefoldigheds kirke i Roeskilde* af træ, i hvilken kirke han og hans søn, Sven Tveskjæg, blev begravet. Den stod vistnok kun 80 à 90 aar, da biskop Wilhelm (død 1074) ifølge Saxo ombyggede den i sten (Roeskilde domkirke), om end ikke bestemt paa samme sted. Det var dog i den gamle trækirke det bekjendte optrin mellem Svein Estridsøn og biskop Wilhelm fandt sted.

Ogsaa *Stæ. Mariæ og St. Albani kirke i Odense,* i hvilken Knud den hellige blev dræbt 10de juli 1086, var en af Knud selv opført trækirke. Af beskrivelsen om kampen ved kongens mord hos Saxo og i Knytlingasaga fremgaar kun følgende: Saxo siger, at dens vægge var af træ, og Knytlingasaga siger, at den var en stor trækirke med mange store glasvinduer paa. Dette sidste er paa en saa tidlig tid mildest talt paafaldende. Videre siges der, at den havde en korbue (triumfbue mellem skib og kor) og at der i øst lige over hovedaltaret var et vindu. Endelig siges den foruden sin vestindgang ogsaa at have havt en dør paa sydsiden. Den kaldes vel «basilika» (Ælnoth munks hist. St. Canuti); men derved siges intet om,

at den var flerskibet, da basilika i middelalderens sprog, som sagt, kun betegner en hovedkirke. Derimod nævnes et ved kirken værende «atrium» (vaabenhuset?). Denne kirke stod længe efterat den nyere stenkirke, viet St. Knud, var bygget, idet den først efter reformationen af Kristian III blev givet Odense borgere til nedrivelse. (Kornerup l. c.)

I aaret 1102 byggede biskop Ulfketil *St. Olafs kirke i Aarhus* tæt ved stranden. Den var en trækirke og faldt sammen af ælde aar 1548.

Biernede Laurentiuskirke ved Sorø har en indskrift, der fortæller, at den er ombygget fra træ til sten i den anden halvdel af det 12te aarhundrede ved ridderen Sune Ebbesen, hvis forældre havde bygget kirken. Dens opførelse falder saaledes i det 12te aarhundredes første halvdel.

Aar 1178 lod abbed Wilhelm opføre *Ebelholt klosterkirke* i Nordsjælland af træ.

Men allerede i det 12te aarhundrede blev i Danmark de fleste trækirker ombyttede med større, rummeligere stenkirker, dels fordi hine træbygninger var sterkt udsat for ødelæggelse ved ildsvaade, dels fordi folkemængden tiltog saa sterkt i Valdemarernes tid.

De sidste trækirker i Danmark fandtes i Sønderjylland. I *Fogsbøl* i Beltring herred stod indtil 1601 en ældgammel trækirke, som da blev ombygget, og *Vestervold* i samme herred havde ligetil 1609 en trækirke. Paa *Øland* ved Føhr blev en trækirke nedrevet 1709, maaske den sidste. Da Danmark var kristnet fra Tyskland, turde man kanske antage, at disse kirker var af samme art som de tyske, d. v. s. bindingsverk.

Sveriges middelalderske trækirker skal omtales senere.

B. **Orienten** (den græske kirke).

Vestslaviske lande. Ungarn. Rusland.

Fra de romanske og germaniske folk vender vi os nu til de slaviske og ungarske, til den kristne orient, hvis omvendelse begynder omkring aar 850, og først fuldendes ved Lithauens kristning 1386. Den første mission hos de slaviske folk knytter sig til navnene Kyrillus og Methodius. Fra Byzants sender keiser Michael III ca. 848 missionæren Kyrillus til chazarerne omkring halvøen Krim, og omtrent samtidig fra 861 begynder Methodius sit verk blandt bulgarerne. Karl den store havde gjort *mährerne* afhængige af det

frankiske rige — af politik slutter mährerne sig derfor nærmere til det græske rige, og ogsaa for dem prædiker hine 2 missionærer. I aarhundredets slutning ca. 894 kommer kristendommen fra Mähren til *Bøhmen* og hertug Borziwoi døbes af Methodius. For en tid kommer hedenskabet atter til magten i Bøhmen, men 950 kan kristenlæren — efter krigen med Otto I — betragtes som gjenindført. Ved det mähriske riges fald 908 kom kristendommen først til *Polen*, men fuldstændig kristnedes dette land dog først fra Bøhmen af, da den polske hertug Miecislaw 966 lod sig døbe, og bispedømmet Posen stiftedes.

Ogsaa *ungarerne* fik først kristendommen fra Byzants, da den ungarske fyrste Gylas ca. 950 døbtes i Konstantinopel; men allerede Stephan d. hellige (996—1038) bragte den ungarske kirke under Rom. Først sent modtog de nordslaviske *vender* efter lange kampe kristendommen, en missions- og krigshistorie, der begynder med Otto I's forsøg (946—968) paa at stifte bispedømmer blandt disse vilde folk, fortsættes med, at fyrst Mistriwoi 983 atter bringer hedenskabet i blomst, saa at de hedenske vender endog myrder sin kristne fyrste Gottschalk, og ender med, at Heinrich Løwe og tilsidst Waldemar den store af Danmark 1168 omstyrter alle Svantevits altare.

Endelig antager *semgaller, kurlændere* og *liflændere* kristendommen gjennem Sverdordenens og de tyske ridderes forenede anstrengelser 1218—1283, og sidst af alle modtog *Lithauen* den kristne lære, idet fyrst Jagello døbtes 1386.

I de fleste af disse lande har vi — som vi senere skal se — endnu saa mange trækirker bevarede fra den senere middelalder, at det ikke bliver tvilsomt, at den kirkelige træbygningskunst jo her har været øvet i stor udstrækning, og de primitive former i de ældste af disse bevarede monumenter vidne om, at de ei kan være synderlig forskjellige fra de første kristne kirker i disse egne. Vi behøver saaledes her ikke at tage vor tilflugt til den yderst sparsomt flydende litteratur, men skal fra denne kun fiksere nogle aarstal, som vi allerede her har brug for.

I *preussisk Schlesien* opførtes *kathedralen i Breslau* af træ aar 1052; den er forlængst forsvundet, da den nuværende domkirke af sten er paabegyndt 1170; men paa landet, hvor man ikke havde raad til uden nødvendighed at ombygge landkirkerne fra træ- til stenkirker, staar endnu — foruden en mængde andre trækirker fra middelalderen — følgende, hvis bygningsaar dels gjennem indskrifter, dels gjennem litterære kilder kan bestemmes. I *preussisk Schlesien:* kirken i Jedlownik fra det 13de aarhundrede, efter lokalsagnene den tredje ældste kirke i Oberschlesien — Syrin fra 1305, Lubom fra

1315, Sankta Anna i Rosenberg ved Brieg fra 1514, Mikulschütz fra 1530, Brcezie fra 1533 (?) — og i flugt med disse middelalderske kirker byggede senere tider kirken i Grosz-Strelitz fra 1641, Kapuzinerklostret i Breslau 1669, kirken i Dziedskowitz fra 1673, Markowitz fra 1679 og Bielschowitz endog fra 1797 — i den samme, gamle eiendommelige stil. Af daterbare kirker har vi videre i *østerrigsk Schlesien:* Stauding ca. 1510; i *Galizien:* kirken i Tarnow ved Krakau fra ca. 1450, Zniesiene fra 1602, Krasnopuszcra fra ca. 1680; i *Mähren:* Dietrichsdorf fra 1250, Seitendorf fra 1488; i *Bøhmen:* Maria-kirken i Braunau, oprindelig fra 1136, ombygget 1370, Rymanow fra 1412 og Klimkowka fra 1650; i *Ungarn:* Grosslanion fra 1654 og Gâczfalu fra 1673. Disse aarstal, der strækker sig gjennem en lang række aarhundreder, viser, at *alle* disse kirker — paa et par undtagelser nær, der tilhører det *tyske* Bøhmen, ikke det czekiske, — gjennem alle tider har bevaret den samme bygningsmaade, og at altsaa blokhusbygningen, laftkirken, er for dem ligesaa eiendommelig som bindingsverkskirken for Vesteuropa.

Vi hører ogsaa, at da Svantevits altare nedreves, lod Waldemar den store paa grundvolden af hans tempel opføre en *trækirke paa Rügen,* som det ligefrem fortælles, *af det tømmer, der var ført sammen til skanser og blokhuse,* altsaa tydelig nok en laftkirke.

Gaar vi fra de vestslaviske lande over til det store slaviske rige i østen, til *Rusland,* saa ved vi, at det ligesom de øvrige slaviske lande modtog en græsk biskop fra Byzants som sin første missionær (ca. 850), og at keiser Basilius Macedo (867—886) med kraft fortsatte omvendelsesverket blandt russerne, indtil endelig storfyrstinde Olga døbtes i Konstantinopel 955 og storfyrst Wladimir 989, hvorpaa han kristnede sit rige; bispedømmerne Kiew og Nowgorod oprettedes, men først Jaroslaw fuldendte 1019—1054 kristendomsverket i det store rige.

Det synes virkelig, som om i Rusland ikke blot mange, men *alle* kristne kirker oprindelig var trækirker; thi selv om de betydeligste kathedraler hører vi, at de opføres i træ; og paa en mængde steder i Rusland — ogsaa paa saadanne, hvor nu ikke en eneste trækirke er bevaret — melder litteraturen om oprindelige, senere til stenkirker ombyggede gudshuse af træ.

Jeg skal her kun nævne de vigtigste af deslige ombygninger. Det ældste monument, jeg har fundet omtalt, er *Troizakathedralen* (d. e. Trefoldighedskirken) i *Pskow,* en trækirke, grundet af Olga 957 (hun døde 969) samtidig med stadens anlæg ikke langt fra Peipussjøen, men under Wsewolod II afløst af en stenkirke 1138.

I aaret 989, da Wladimir antog kristendommen, anlagde han

Sophiakathedralen i Weliki-Nowgorod af træ. Den blev allerede i 1044 under Jaroslaw nedrevet for at give plads for den endnu eksisterende herlige stenkathedral, i hvilken Nowgorods fyrster længe kronedes.

Aar 1215 anlagdes *Usspenskykathedralen i Jaroslaw* af storfyrst Konstantin Wsewolodowitsch af træ, men maatte under Aleksis 1646 vige for den nuværende stenkirke.

Det samme var tilfældet med den sammesteds liggende *Roshdestwenskyklosters kirke,* der tilligemed klostret afbrændte 1610 under den polske Wladislaws regjering og gjenopførtes af sten.

I Moskwas Kreml byggedes den første kirke *Sspasnaborn* (frelseren i skoven) i det 13de aarhundrede som en trækirke i den tætte skov, der endnu dengang bedækkede hin høide, hvor nu Kremls paladser og kirker staar. I aaret 1380 lod Iwan Danilowitsch Kalita trækirken nedrive og ombytte med den stenkirke, der endnu sees midt inde i keiserpaladsets gaard (den forevises ikke, men fra den store trappe i paladset kan man se ned paa den gjennem vinduerne).

I dette samme Kreml reiste sig 1291 *Blagowjätschenskykathedralen* af træ, opført af Aleksander Newskys søn, Andreas III; men Iwan III lod den ombygge i sten 1489, ligesom den af træ opførte *Usspenskykathedral* i Kreml 1475 under samme hersker reves, for at gjenopføres i lombardisk-byzantinsk stil af den bolognesiske arkitekt Fioravanti. Den tjener nu som de russiske keiseres kroningskirke.

Den 1333 under Iwan I reiste *Archangelskkathedral* sammesteds var ligeledes oprindelig opført af træ, men gjenopstod i sten i Iwan III's dødsaar 1505, ombygget af milaneserarkitekten Aloisio Novi.

Ved det berømte Troizakloster ca. 70 verst øst for Moskwa (Ssergiewsky Possad) reiste den hellige Sergius den første kirke, *Troizky-Chram* af træ 1338, men den ombyggedes i sten af patriarken Nikon 1422.

I Nischnei Nowgorod byggedes 1390 under Dmitri, den samme hersker, der gjorde Moskwa til rigets hovedstad, et *Aleksiskapel* i træ, der endnu saa sent som i 1846 ombyggedes til en stenkirke.

I Twer reiste Iwan III *Roshdestwenskyklostrets kirke* af træ aar 1500, ombygget i sten 1765 under Katharina II; og i rigets østlige dele byggedes under Iwan IV, den skrækkelige, straks efter indtagelsen af Kasan, i denne by *Maria bebudelseskathedralen,* der allerede 10 aar efter ombyggedes i sten af den første erkebiskop Jury, og i 1556 *Sspasso-Preobrashenskyklostrets* (frelserens forklaringsklosters) *kirke,* der afløstes af den 1596—1640 byggede stenkirke. Ja, endog Iwan IV's berømteste kirke, den fantastiske *Wasili-Blashennoi* i Moskwa, var oprindelig en af samme fyrste opført trækirke, bygget

1554 til erindring om Kasans erobring. — Ved denne tid synes det, som om træbygningen træder i baggrunden, ud paa landsbygden, indtil Peter den stores reformer fordrer en saa udstrakt byggevirksomhed, at den atter begynder at spille en rolle. Meget maatte jo under ham udføres i saa stor hast, at kirker i de nye byer ofte ligesom provisorisk reiste sig i træ, saaledes *Stryilnaklosterkirken,* der allerede 1738 af Anna ombyggedes i sten, og i Petersburg selv *Isaacskirken* (1710—1727), der afbrændte 1735 og senere er blevet afløst af den berømte stenkathedral, *Maria Himmelfartskirken,* ombygget 1753, *Simeon og Annas kirke,* reist i træ 1712, i sten under Anna, *Aleksander Newskyklostrets kirke* med sine munkeceller, der siden er veget for den berømte Laura (Metropolitankloster) og endelig under Elisabeth *Guds moder af Smolensks kirke* 1756, afløst af en stenkirke 1783.

Denne noget ensformige krønike over de kun i de bekjendteste og af reisende mest besøgte dele af Rusland liggende kirker, men som kunde betydelig forøges, er anført for at vise, hvorledes vi her har et slags parallel til de engelske forholde. Endnu efterat Iwan III har indkaldt italienske bygmestere til Moskwa for at forvandle de gamle trækirker til stenbygninger, vedligeholder træbygningen sig i former, der danner den egentlige nationale stil i modsætning til den fremmede, indførte stenkirkestil, der selv i renaissancemesternes hænder modtager en byzantinsk karakter — og hvad «*Ritus Romanorum*» var for Englands bygmestere, det var «*Ritus Byzantinorum*» for Ruslands. Men de nedrevne kirker løser os ikke spørgsmaalet blokhuskirker eller bindingsverkskirker. Vi henvises da til monumenterne. Man vilde imidlertid feile, hvis man troede, at disse ombygninger af trækirker til stenkirker kun tilhørte Ruslands fortid. Vi har fulgt dem ned til 1846, og de finder sted endnu den dag idag. Det var en af de slemmeste omstændigheder ved mine undersøgelser i Rusland, at jeg saa ofte, enten forud eller stundom efterat jeg havde tilendebragt en reise for at søge en eller anden lidet kjendt kirke, fik den behagelige oplysning, at *der* havde den staaet, men den var netop blevet revet for saa og saa mange aar eller endog maaneder siden for at gjenopføres i sten. Vi har imidlertid opførelsesdata for følgende kirker, som vi i det følgende skal lære nærmere at kjende, og som dels endnu staar, dels har staaet ind i vor tid: Kirken i Rostow fra 13de aarhundrede, Lazaruskirken ved Wytegra fra ca. 1450, Georgskirken sammesteds fra 1493, trækirken ved Nowgorod fra Iwan IV's tid 1534—1584, Troizskykirken ved Ssvigansk fra ca. 1550, Usspenskykirken ved Ssergiewsky Possad (Troiza-Lauraens Getsemane) fra 1619, Paraskeffkirken i Olonezskdistriktet fra 1657 samt en række «Petrowske» kirker (kirker

fra Peter den stores tid); og disse opførelsesdata viser os, at den samme materialbehandling gaar gjennem dem alle trods alle detaljforandringer: fra den ældste til den yngste er de alle uden undtagelse *blokhuskirker, laftkirker,* og vi tør saaledes vistnok fra dem slutte tilbage til, at ogsaa de ældste nu forlængst forsvundne russiske trækirker alle har tilhørt denne klasse.

Endnu har vi intet hørt om kirkernes former; alt, hvad vi hidtil har gjennemgaaet, kan og skal nemlig kun tjene os som historisk baggrund for at vise os de veie, ad hvilke trækirkebygningerne har gaaet, og hvilken udbredelse de har faaet; om formlæren har vi kun meddelt de faa og utilstrækkelige oplysninger, der tilfældigvis findes i den ældre litteratur: hele formlæren maa jo fremgaa af betragtningen af de resterende monumenter, der saa maa sættes i forbindelse med disse litteraturantydninger. Hvad vi allerede her kan understrege, er imidlertid — forsaavidt ikke monumenterne skulde modsige det — et vigtigt moment til besvarelsen af det spørgsmaal, hvorfra de norske stavkirker stammer: vi har hidtil — for at sige det i 2 ord — seet en *occidental* trækirkebygning, vistnok oprindelig udgaaet fra Rom, men formet dels i Irland, dels paa kontinenten, udbredende sig over hele Vesteuropa saalangt dette beboes, være sig af keltiske, romanske eller germaniske folk, og dens art kan sammenfattes i det ene ord: *bindingsverksbygning,* — og en *orientalsk* trækirkebygning udgaaende fra Byzants, men formet hos de slaviske folk, udbredende sig over hele Østeuropa, saalangt de slaviske stammer strækker sig og tillige optagende de geografisk med dem sammenhængende magyarer — og dens art kan sammenfattes i det ene ord: *laftbygning.* Disse 2 former berører hinanden kun i de af tyskere beherskede lande Bøhmen og Mähren, hvorhos vi i klokketaarnene finder bindingsverk langt ind i de vestslaviske lande som den for høidebygninger mest praktiske form, men i Rusland tømres ogsaa taarnene i veiret.

Endelig maa det bemerkes, at mens i østen baade praktiskverdslige og kirkelige bygninger er udført i blokhusform, er i de germaniske lande boligerne udført i blokhusform, mens kirkerne er bindingsverk.

Det synes saaledes klart, at bindingsverket er noget for occidenten ligesaa eiendommeligt som blokhuset for orienten; og at denne modsætning er oprindelig og taber sig bagenfor kristendommens tider, derom vidner de ord af Vitruvius, som vi ovenfor har citeret, og hvori han udtaler, at bindingsverket er mest udviklet i

vesten, blokhusbygningen i østen. Vi har nu at undersøge, hvorvidt de bevarede monumenter bekræfter de af litteraturen vundne resultater.

ANDET KAPITEL.

Monumenterne.

Rusland. Ungarn. Vestslaviske lande. Tyskland. Frankrige. Sverige. England.

A. Russiske trækirker.

Ved fremstillingen af de bevarede monumenter tør det af flere grunde være rigtigst at begynde med de russiske kirker, baade fordi de faktisk er blevet satte i forhold til vore stavkirker som

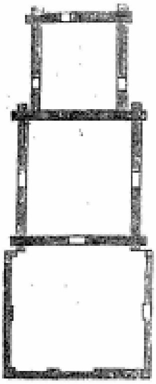

Fig. 29.

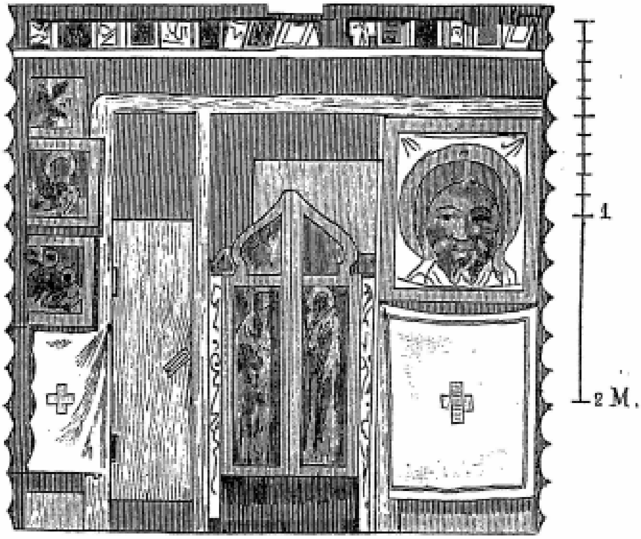

Fig. 30.
Lazaruskirken i Wytegra.

deres oprindelse, og fordi de — tvertimod at være beslegtede med dem — netop er de, som staar dem allerfjernest, hvad en oversigt over monumenterne straks vil vise os.

En at de ældste trækirker i Rusland og absolut den simpleste i sit anlæg — hvorfor jeg begynder med den — er den lille *Lazaruskirke ved Wytegra* i Olonezskdistriktet ved Onegasjøens sumpige syd-

østre bred. Den siges at være bygget af den russiske helgen St. Lazarus selv, der levede i det 14de aarhundrede (ca. 1350—1391), men dateres af de russiske arkæologer omtrent et aarhundrede senere (fig. 29—35). Kirken, der bestaar af forhal, skib og kor, det sidste som altid i de russiske kirker adskilt fra skibet ved billedvæggen, den s. k. ikonostasis, har i modsætning til stavkirkerne sin største bredde i forhallen, der endog er bredere end skibet. Forhallen tjener nemlig i de russiske kirker som rum for kvinderne.

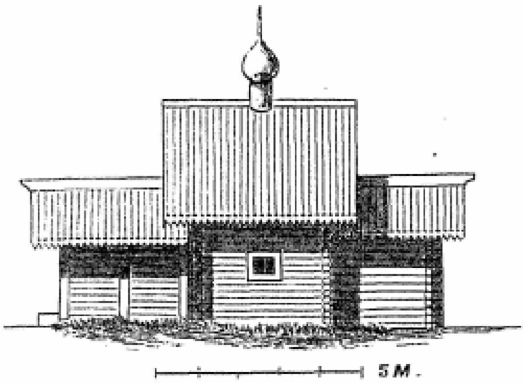
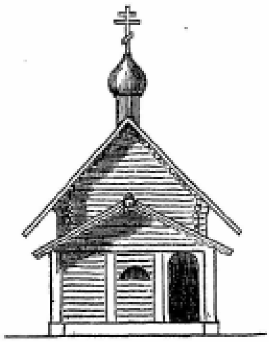
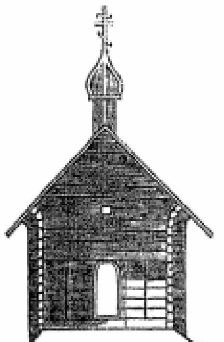
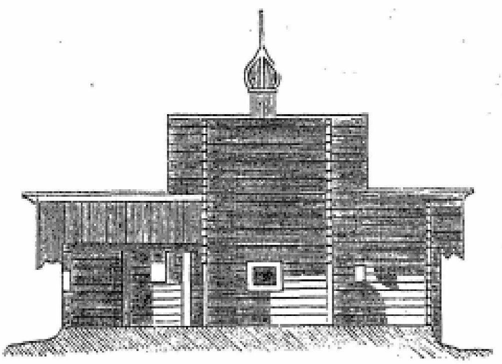
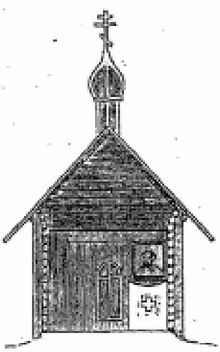

Fig. 31.

Fig. 32.

Fig. 33.

Fig. 34.

Fig. 35.

Lazaruskirken i Wytegra.

Forhallen og det firkantet afsluttede kor er omtrent lige høie, mens skibet er høiere end disse. Kirken er meget liden, kun 3,66 m. bred paa det bredeste, 8,66 m. lang. Deraf udgjør forhallen 3,66 m. bredde × 3 m. længde; skibet 3 m. × 3 m., altsaa en kvadrat; koret 2,33 m. bredde × 2,66 m. længde. Høiden udgjør i forhallen 3,5 m., i skibet 5,2 m. og i koret 2,66 m., maalt fra tagkammen ned til gulvet. Kirkens hele høide til spidsen af korset paa den lille løgformede tagrytterkuppel er 7,9 m., væghøiden til tagskjægget i

forhal og kor ikke fulde 2 m., i skibet 3 m. Kirken er uden indre loft. En rundbuet dør fører fra façaden ind i forhallen, der har et lavt, rundbuet vindu ved siden af døren, som sidder yderst paa façadens ene ende. Med skibet forbindes saa forhallen gjennem en ligeledes rundbuet dør midt paa mellemvæggen. Sin lysning faar kirken paa den maade, at forhallen oplyses gjennem døren og det lave, rundbuede vindu, skibet gjennem et lidet, firkantet og simpelt indfattet vindu paa hver side, koret har endnu mindre firkantede lysaabninger, en paa hver side og en paa kirkens østvæg. Ikonostasis dannes af en under skibets østre gavlvægs bjelker indsat ramme. I denne er usymmetrisk anbragt 2 døre, en spidsbuet afsluttet og med helgenbilleder forsynet dobbeltdør, der dog opad med sin spidse gavl hæver sig over den horisontale overligger, tilvenstre for denne en ganske simpel enkeltdør. Tilhøire er ikonostasis lukket ved 2 over hinanden satte rammer, af hvilke den øvre viser et Kristushoved, den nedre et græsk kors. Bygningen er en fuldstændig blokhusbygning af liggende hele tømmerstokke, der er laftede sammen i hjørnerne. De er ikke saa tykke som i de profane lafthuse fra Norges middelalder; thi i Lazaruskirken gaar 9 tømmerstokke paa en høide af 2 m., og 15 paa en høide af 3 m. Af eiendommelig betydning er den konkave udladning af skibets øverste bjelkelag, der gjentager sig paa senere kirkebygninger i de storrussiske provinser, specielt i Olonezskdistriktet, og som er synlig paa tversnittene fig. 32, 33 og 35. Jeg formoder, at vi i denne lille, simple kirke, der intet overflødigt viser i sin konstruktion, har grundformen for den ældste, simpleste ellers saagodtsom forsvundne række af russiske trækirker fra den første periode, der her i den afsides, fattige egn endnu er bibeholdt i den senere tid — og at den altsaa bør stilles i spidsen som disse kirkers grundparadigma.

Fig. 36. Rostow.

Til denne ældste række hørte formodentlig den forlængst nedrevne *Maria Aegyptiacakirke* ved det senere Ssretenskykloster i Moskwa. Den laa ved enden af den nuværende Bolschaia Lubjanka-

gade, som dengang laa udenfor staden. Det var ved denne trækirke, det berømte wladimirske mariabillede, som nu sees i Usspenskykathedralen i Kreml, blev høitidelig modtaget ved sin ankomst til Moskwa fra Kiew til beskyttelse mod tartarkhanen Timur Lenk i 1395. Kirken maa altsaa have eksisteret i det 14de aarhundrede og er rimeligvis endnu ældre.

Fra det 13de aarhundrede og saaledes betydelig ældre end Lazaruskirken, men et skridt længer fremme i udvikling er *trækirken*

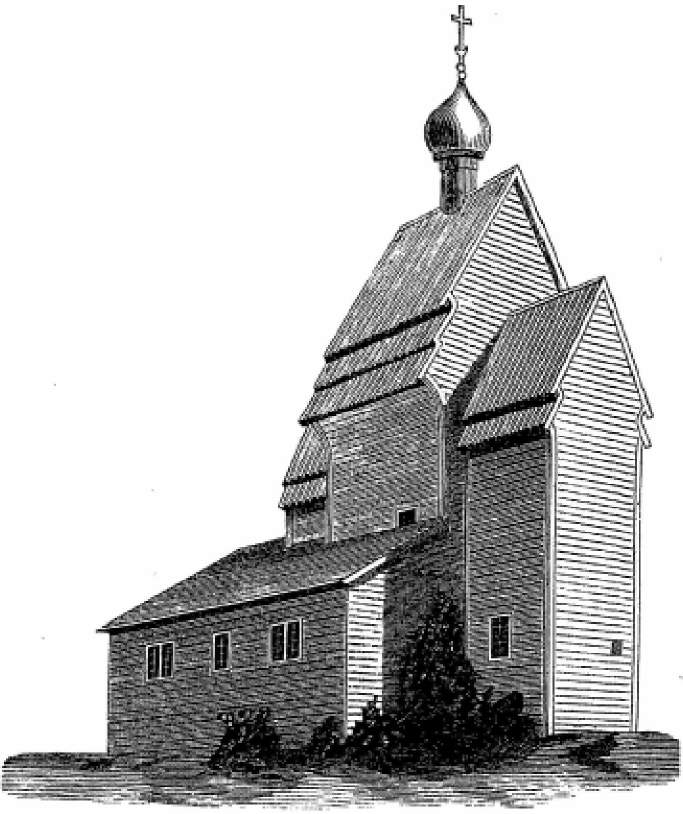

Fig. 37. St. Georgskirken (Olonezsk).

i Rostow (fig. 36) i Jaroslaw-guvernementet 209 verst øst for Moskwa. Til korrummet slutter sig her en femkantet apsis og en lav, helt lukket gang langs begge langsider, der dækkes ved et pulttag, som ligger op imod kirkens væg i lighed med svalgangens tag i de norske stavkirker. Hele kirken synes at være løftet op paa en træ-underbygning under selve kirken, saa at svalerne og apsis ligesom vingerne og halen paa en fugl svæver i luften, kun baaret af konsol-lignende stolper og støttet af nogle udadgaaende skorder.

Bortser vi fra det herved frembragte fantastiske indtryk, synes kirken forøvrigt, hvad grundplan og konstruktion angaar, at danne et høiere stade end Lazaruskirken. Den er ligesom denne en blokhuskirke, tildels med staaende ydre panel, — dog meget større og navnlig langt høiere i forhold til udstrækningen end hin. Paa tagets ene side bærer kirken et taarn med en vældig løgkuppel. Den indre udvikling af denne form skal den næste kirke lære os.

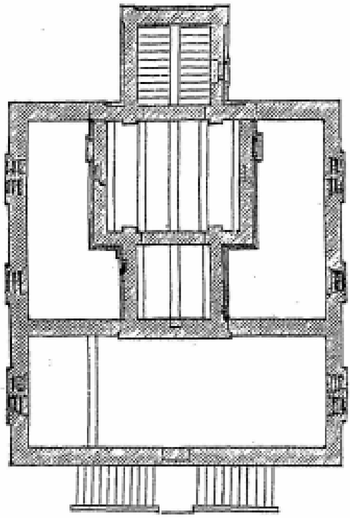

Fig. 38. St. Georg.

St. Georgskirken i Olonezskdistriktet vides at være bygget 1493 af Aleksander Swirsky. Her er høideretningen fuldt udviklet. Tegningerne (se fig. 37—41) viser os følgende anlæg: ad en dobbelttrappe stiger vi op paa en trappeplatform, der dækkes af et mod kirkens vestgavl hvilende pulttag. Herfra kommer vi ind i en om skibets 3 sider løbende bred, lav omgang, der dog er afdelt saaledes, at partiet foran skibet danner forhallen, de øvrige 2 sidepartier er kun tilgjængelige fra skibet. Forhallen er 11 m. bred og 4,5 m. lang, idet fra bredden fragaar et lidet siderum paa vel 2 m. bredde. Altsaa bliver selve forhallen dobbelt saa bred som lang, ligger under et lavere tag end selve kirkeskibet og sender 2 lave løbegange (svaler) en paa hver side af skibet frem imod koret. Disse gange er 7 m. lange og paa det bredeste 3 m. brede. Sammen med forhallen danner de altsaa som sagt kirkens svalgang. Indenfor denne lavere forhal løfter nu selve kirken sig til næsten den dobbelte høide, delt i de sedvanlige 3 dele: 1. Kvinderummet, smalere end mandsrummet — omvendt mod i Lazaruskirken —, 2. mandsrummet, 3. koret bag ikonostasen, som sedvanlig er smalere og lavere end skibet. Over alle kirkens rum ligger et fladt, lukket loft, over mandsrummets tag hæver sig

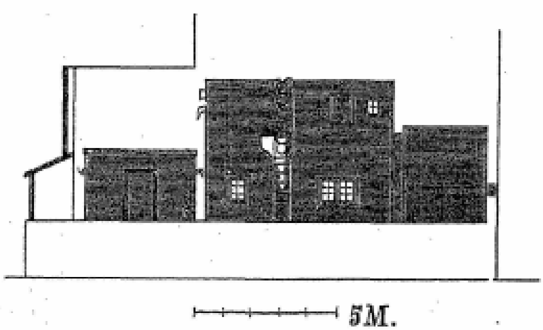

Fig. 39. St. Georg.

en tagrytter med den sedvanlige løgkuppel i smaa dimensioner. Selve kirkens maal er følgende: kvinderummet 3 m. bredde × 3 m. længde, mandsrummet 5½ m. bredde × 4 m. længde, koret 3½ m. bredde × 3½ m. længde. Hele kirken med omgang er 11 m. bredde × 16 m. længde. Høiden i den ydre forhal er 2,33 m., i selve kirken 4,33 m., i koret 3,25 m. I det ydre, der viser os firhugne stokke, har kirken, foruden sine simple, firkantede, tildels næsten kvadratiske vinduer, kun hin fra Lazaruskirken os bekjendte eiendommelighed, at den egentlige kirkes — skibets og korets — vægge buer sine øvre

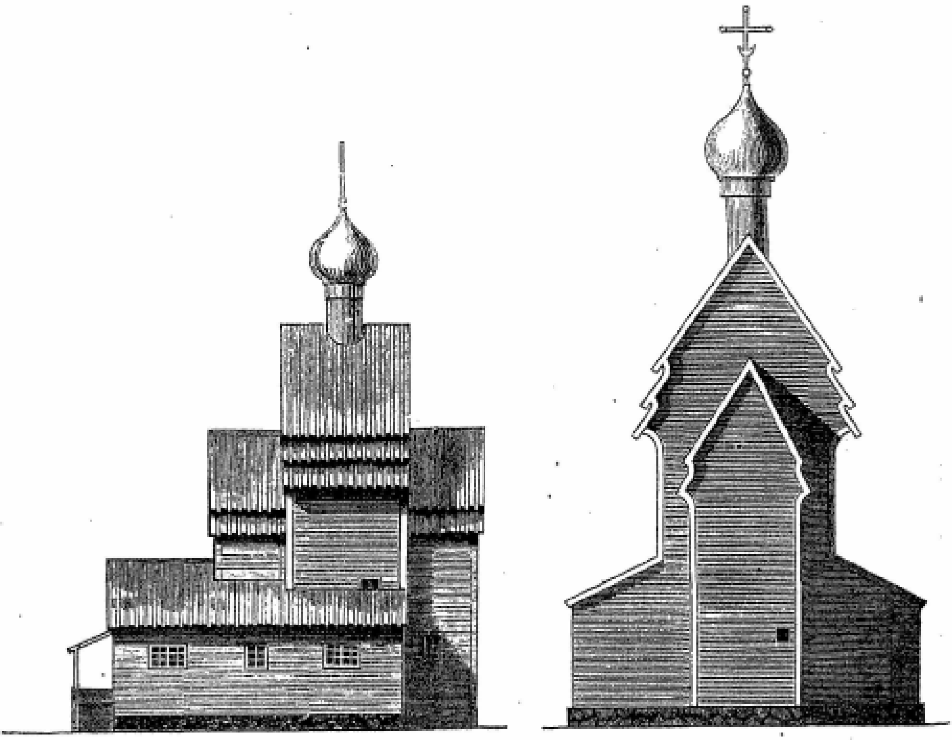

Fig. 40. St. Georg. Fig. 41.

kanter konkavt udover, hvorhos tagets nedre del former sig til 3 over hverandre udfaldende, foldelignende dele over skibet og 2 lignende over koret, hvad der i forbindelse med hine konkavt lagte bjelker giver dette parti af kirken et karakteristisk udseende.

Merker af tartarisk og overhoved taget asiatisk (*Viollet-le-Duc* mener endog persisk-hinduisk?) indflydelse viser sig naturligvis sterkest i de østlige dele af landet, der har været i tartarernes hænder, mens perser og andre sydasiater jo endnu stadig besøger markederne i disse egne. Saaledes vil jeg gjøre opmerksom paa de høist interessante kirker i Kostromadistriktet, *Karanovakirken* ved

Kostroma (fig. 42) og interioren af *trækirken i Kineschma* (fig. 43), skjønt jeg desværre ikke kan opgive deres alder. Kineschmakirkens indre ligner ved første øiekast intet saameget som en hinduisk buddhahelligdom med sin dagop; men nærmere beseet viser den os en broget blanding af byzantinske og asiatiske former af alle slags. Dragebillederne erindrer om gotiske vandspyere. Begge kirker har den eiendommelighed, at koret bagved ikonostasen har samme bredde og høide som skibet og afsluttes polygonalt. Det mægtige spidsbuede tøndehvælv i Kineschma, der er af betydelig virkning, er med

Fig. 42. Karanova.

sine ribber og tverbjelker en interessant, men neppe oprindelig russisk konstruktion. Hængeverket erindrer om vestligere konstruktioner, og vi ledes derved umiddelbart til at omtale den vest- eller sydeuropæiske indflydelse, der ved indkaldelsen af en række italienske arkitekter under Iwan III og Iwan IV fandt sted i Rusland og ogsaa satte sit merke paa de russiske trækirker fra slutningen af det 15de til slutningen af det 16de aarhundrede, der saaledes kommer til at danne en merkelig sammensætning af tartariske og italienske reminiscenser. Saaledes den fantastiske *trækirke ved Nowgorod* (fig. 44), hvor vi i taarnbygningen finder flere tagopsatser

over hverandre paa tartarisk vis, mens kampanilen med den fuldstændig europæiske aabne paviljon her skiller sig fra kirken paa vesteuropæisk vis, og kun forbindes med den ved en overdækket gang. Denne bliver stundom helt aaben som i *Nikolaikirken* (fig. 45) mellem landsbyerne Sudogda og Murom ved Okafloden, hvis tid jeg rigtignok ikke med bestemthed kan angive, men hvis kampanile og

Fig. 43. Kineschma.

trekantet afsluttede kor erindrer om Vesteuropa i sine former. Fra Iwan IV's tid er ogsaa *Troizkaiakirken ved Ssvijahsk* nær Kasan, bygget omtrent samtidig med Ssvijahsks anlæggelse ved Iwan ca. 1551.

Begyndelsen af det næste aarhundrede tilhører *Mariahimmelfartskirken* i Ssergiewski Possad (fig. 46) i det nær Troizkalauraen opførte eremitherberge Getsemane. Den stod oprindelig i Podsosenie ved Torgomas bredder og opførtes efter en tidligere kirkes i 1616

Fig. 44. Nowgorod.

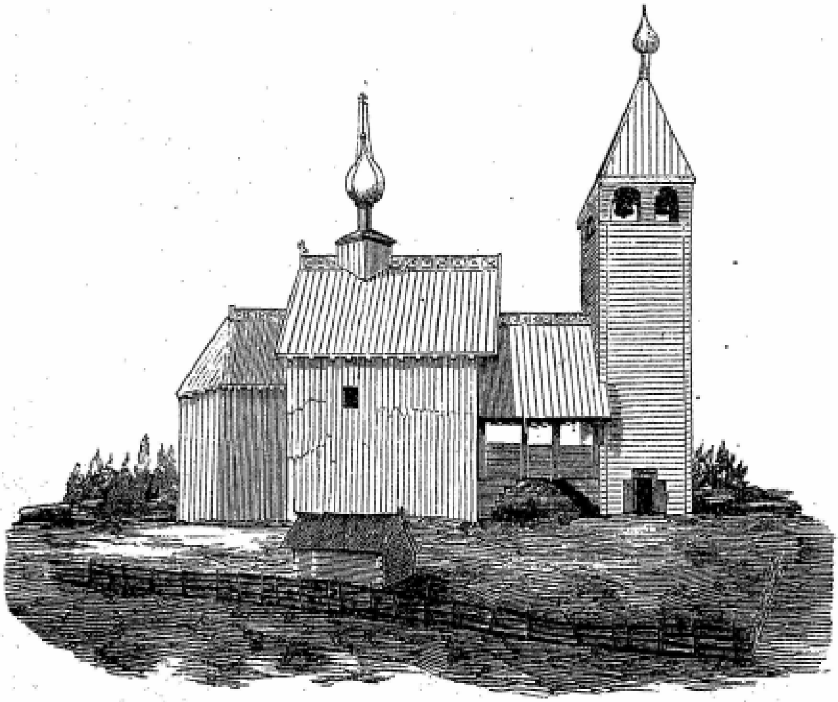

Fig. 45. Sudogda.

indtrufne brand 1619. I 1844 eller 45 skulde kirken været nedrevet, men befandtes at være saa sterk og saa vel vedligeholdt, at man flyttede den til det nysnævnte netop af Moskwas metropolit Philaret stiftede eremitherberge med de underjordiske huler og der indemurede eneboere. De efter den tartariske invasion i de russiske kirker indtrængende former er her synlige ved siden af de ældste hjemlige, rent byzantinske og vesteuropæiske: som i Rostow hænger omgangene i luften, skjønt nu paa virkelige konsoler, over kirkens underbygning; ligesom i Nowgorods trækirke staar klokketaarnet for sig, forbundet med kirken ved en overdækket gang, og som vidnesbyrd om, at stenarkitekturen nu begynder at paavirke trækirkerne, gaar løgformen — hvad der forlængst er tilfældet i stenarkitekturen — over paa gavlerne, ligesom klokketaarnet faar de tartariske former fra Wasili Blashennoi. Væggene er gjorte af firhugne bjelker, etagen over underbygningen drager sit galleri, der bæres af den undre etages bjelker, rundt 3 sider af bygningen, og 3 absider afslutter denne ved siden af hverandre.

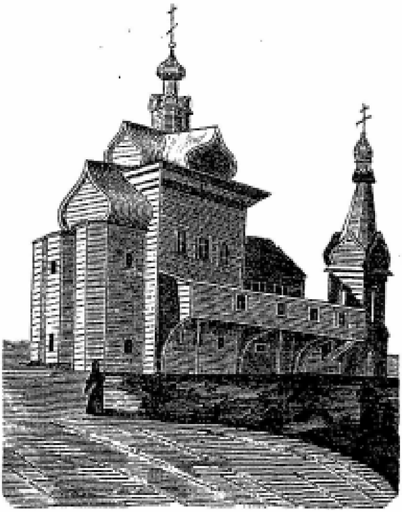

Fig. 46. Ssergiewski Possad.

Løgformen, der overførtes paa gavlerne, og gav disse udseendet af en overskaaret løg, som i den sidstomtalte kirke endog lægger sig henover skibets alle 4 sider, begynder fra nu af ogsaa at bedække portalerne. Vi skal se disse former optræde senere, men maa nu se til, hvorhen de gamle, oprindelige former vender sig for ikke at gaa under i alle disse fremmede indflydelser.

Mens rigets sydlige, ostlige og vestlige egne ligger under for fremmed indflydelse, maa de gamle, simple, ægte konstruktive træbygningsformer have trukket sig tilbage til de nordlige storrussiske provinser, og vedbliver der at holde sig i uforvandsket renhed. Dette synes mig klart af den omstændighed, at *Paraskeffkirken i Olonezskdistriktet* (fig. 47—50), der, til erindring om den russiske martyrinde af dette navn, byggedes aar 1657, i sin form af kyndige mænd sagdes mig at danne typen for de fleste storrussiske kirker fra det 16de og 17de aarhundrede — og den viser os det gamle grundschema fra Lazaruskirken omtrent uforandret: kvinderum, mandsrum, kor — kvinderummet bredere end mandsrummet, dette

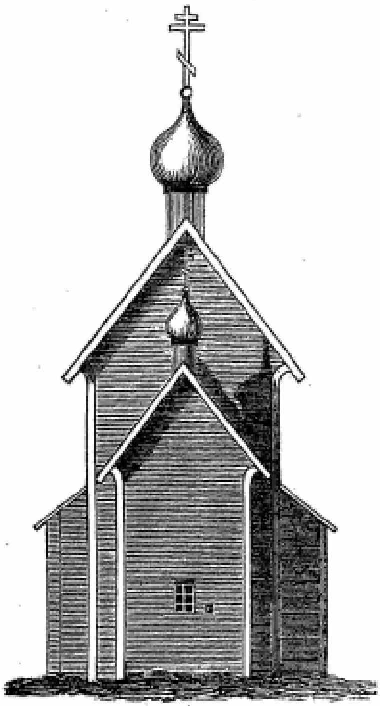

Fig. 47.

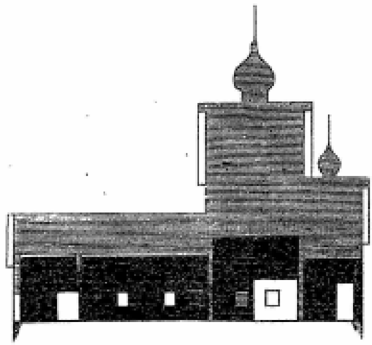

Fig. 48.

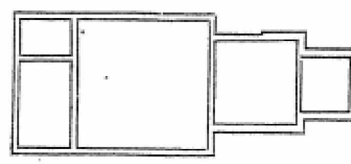

Fig. 49.

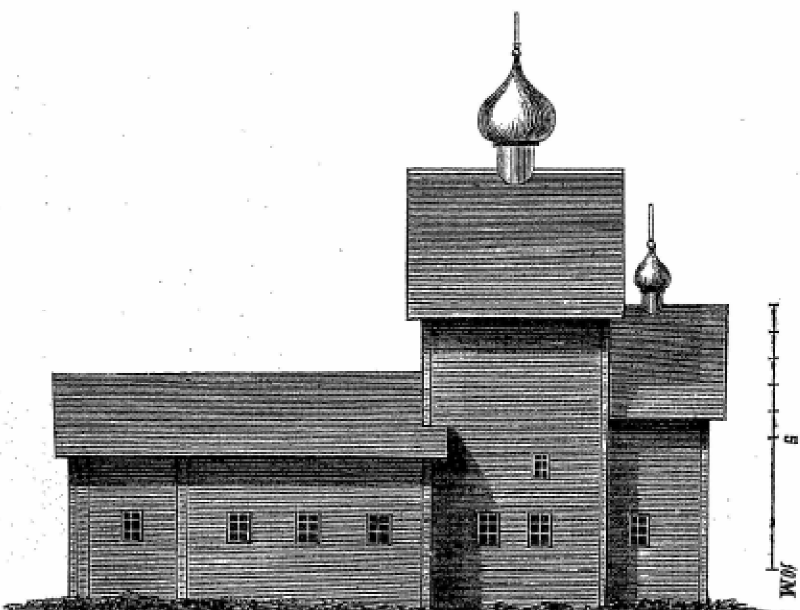

Fig. 50.
Paraskeff kirken (Olonezsk).

igjen bredere end koret, ligesom i Lazaruskirken. Svalgange findes ikke. Derimod har den en forhal foran kvinderummet og løgkuppel ogsaa over koret. Ligesaa har den ligesom Lazaruskirken og dens type det konkave udfald af de øvre bjelkerader i skib (mandsrum) og kor, en anordning, der vistnok tilsigter at lede nedslagsfugtighed bort fra væggene. Samme tid tilhører *Nikolaikathedralen i Simbirsk*,

Fig. 51. Czarskoie-Zelo.

forhen kaldt Troizakathedralen, opført af træ paa Wjænezhøiden ved den nævnte stad.

Tydeligere og tydeligere træder stenarkitekturens indflydelse frem i Peter den stores tid. Til denne maa formentlig *trækirken i Czarskoie-Zelo* (fig. 51) være at henføre, der blev revet for en del aar siden, saa at jeg forgjæves søgte den blandt «de levendes tal». Den havde over det høie indgangsparti et firkantet taarn, over hvilket en cirkelrund tambur med rundbuede vinduer ledede over til en stor løgkuppel. Selve indgangsportalen bestod af en tvedelt

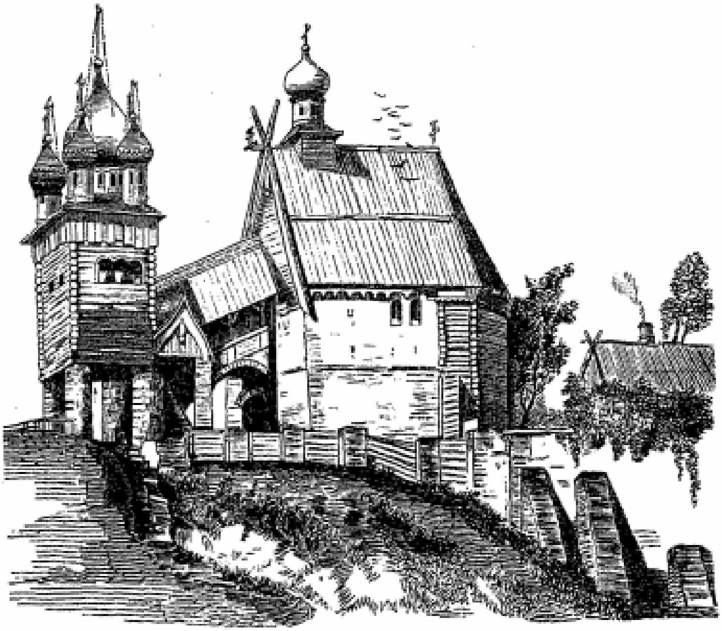

Fig. 52. Twer.

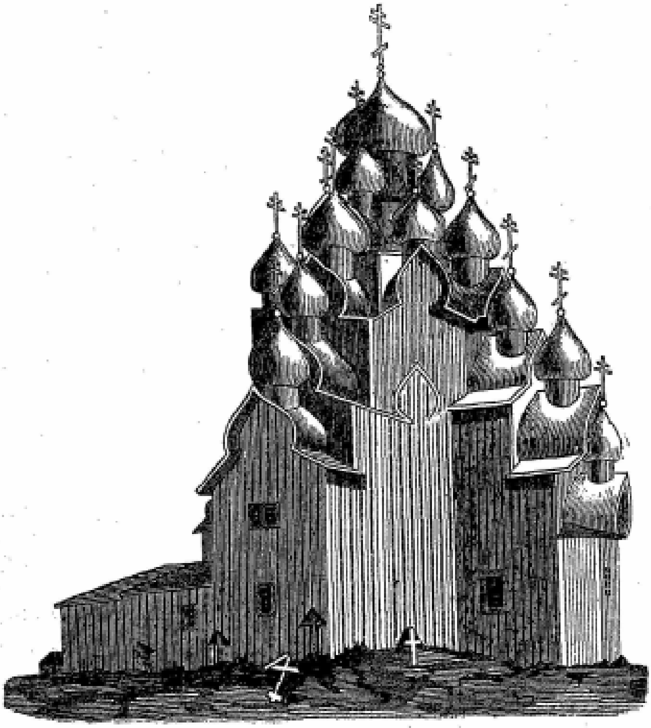

Fig. 53. Preobrashensky.

rundbue med løggavl (æselryg) over. Som man ser, tydelige reminiscenser fra stenkirken.

Til samme klasse synes mig ogsaa *trækapellet ved Twer* (fig. 52) at høre, der forøvrigt viser Kostromakirkernes afslutning af polygonal form og med kor og skib af samme bredde. Kirkens skib er overkalket over tømmeret i lighed med visse schlesiske kirker (hvis ikke dette parti ligefrem er opført af mur, hvad jeg for tiden ikke kan

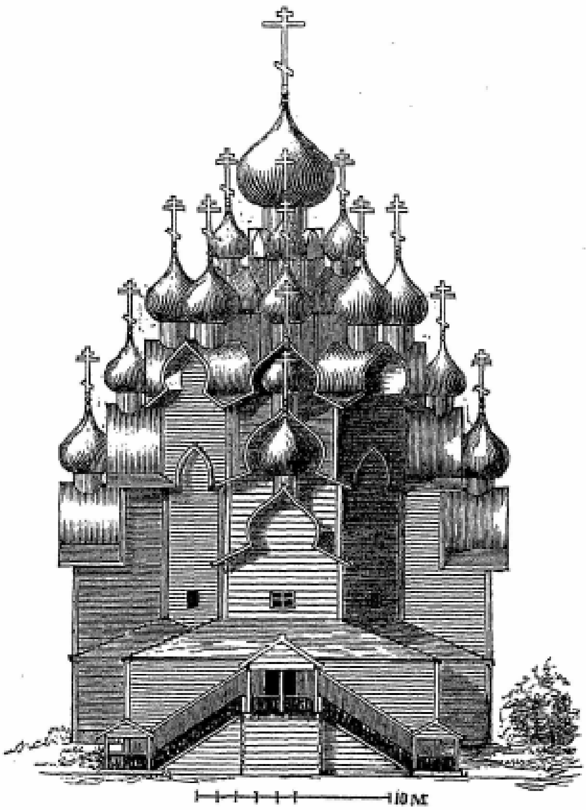

Fig. 54. Preobrashensky.

afgjøre). Kampanilen er forøvrigt eiendommelig baade ved sine 5 løgkupler og derved, at den er løftet over jorden paa 4 stenstøtter, ligesom enkelte norske stabure. Kirkens skib har en tagrytter med løgkuppel, og indgangen ved kampanilens fod er bedækket med en løggavl ligesom i Czarskoie-Zelo. Forøvrigt er kirkens opførelsestid mig ubekjendt.

Til de petrowske kirker hører videre den udenpaa tarvelige og moderniserede, indeni rigt og pragtfuldt udstyrede *Troizakirke i Petersburg* ved Troizabroen og Troizkaiapladsen lige ved Newa, der

opførtes af Peter den store 1703. Det var i denne kirke han 1707 viedes til Katharina. Keiserinde Elisabeth lod den 1746 flytte til sommerhaven og begyndte at opføre en stenkirke i dens sted; men da denne brændte, bragte man trækirken tilbage paa dens plads, hvor den endnu staar.

Samme tid tilhører ogsaa *de gammeltroendes kirke i Gorodatz* fra 1711.

Mest karakteristisk baade for det sterkt udsvævende i den petrowske stil og for trækirkernes paa hans tid forandrede grundform er *Preobrashensky-kirken i Olonezkdistriktet* (forklaringskirken fig. 53—58), opført 1714. For det første blik bestaaende af en for-

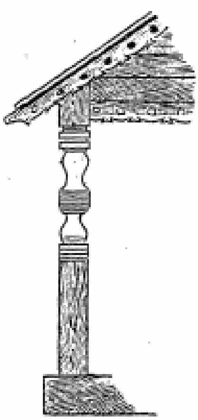

Fig. 55.

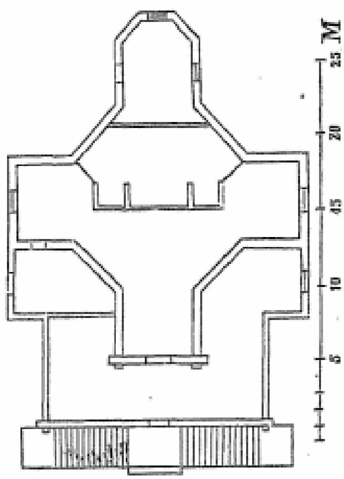

Fig. 56.
Preobrashensky.

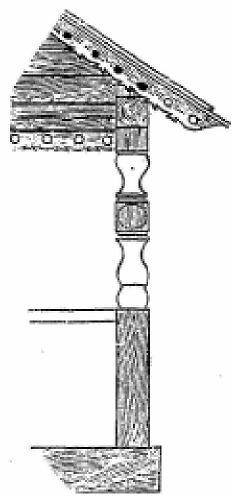

Fig 57.

virret og forvirrende mængde kupler over en uklar grundform, opløser bygningen sig ved nærmere betragtning i en regulær ottekant med 4 korsarme — en form, der er eiendommelig for Peter den stores tid — samt en forhal, der indtager næsten hele kirkens bredde. Fra façaden (fig. 54) stiger man ad en dobbelttrappe ind i forhallen, der — ganske lav — støtter sit pulttag paa gammelrussisk maner op til skibets vestre korsarms 3 vægge, som den omfatter. Tilvenstre er i denne forhal som sedvanlig afdelt et mindre rum. Forhallen har ingen kupler. Kirken er sterkt berørt af stenbygningens overlæsselse af kupler og løgformede gavle, ja overtræffer heri endog Wassili-Blashennoi i Moskwa. Hveranden side i den ottekant, som danner kirkens kjerne, aabner sig til korsarme, af hvilke den østre fortsættes i en trekantet apsis — de petrowske kirkers typiske

form, efter hvad man i Rusland sagde mig. Kuplernes system er følgende: hver af de 4 korsarme hæver sig i 2 over og bag hinanden opstigende gavle, der hver bærer en kuppel — ialt 8. Dernæst bærer hver af ottekantens sider sin kuppel, altsaa ialt 8 — summa 16. Dernæst hæver sig en kuppel over hver af midtkvadratens 4 sider — altsaa ialt 20; hertil kommer saa midtkuplen og kuplen over apsis, saaledes den samlede mængde 22 kupler over 17 løgformede gavle. Men i kirkens indre spores intet af det ydres vilde kuppel og gavlfantastik: det indre er tarveligt afsluttet opad med et horisontalt loft. Dimensionerne er, forhallen iberegnet, 27 × 20 m. Selve kirken er ca. 20 m. i hver retning efter korsarmenes længde. Hver af ottekantens sider er 5 m. lang og hver korsarm et kvadrat, hvis sider er 5 m. Høiden til korsets øverste top er 38 m. Om den simple træornamentik giver fig. 55 og 57 et begreb.

Om de 2 trækirker: den endnu eksisterende i *Bogorodskoie* i Kostromaguvernementet, og den i 1843 indstyrtede *Helligaandskirke i Nishnei-Nowgorod* har jeg ingen underretning kunnet faa.

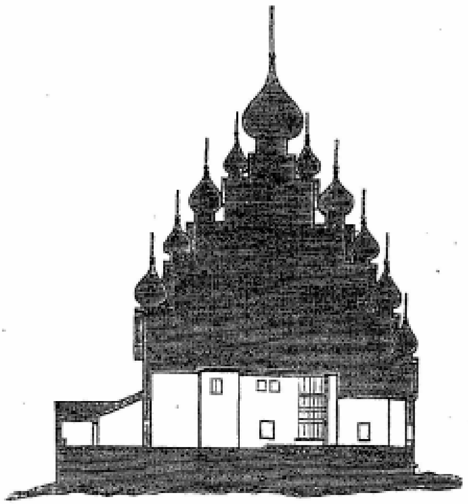

Fig. 58. Preobrashensky.

Det ovenfor meddelte er naturligvis ingen udtømmende eller fuldstændig oversigt, kun et skisseret omrids af, hvad jeg paa min reise har kunnet indsamle mere og mindre tilfældig om de russiske trækirker. Men for vort øiemed vil det — selv om feil skulde være indløbet paa grund af, at jeg som ukyndig i det russiske sprog ikke har kunnet benytte den forøvrigt meget indskrænkede litteratur i faget, der findes i det keiserlige bibliotek i Petersburg — dog være tilstrækkeligt. Thi det viser os til fuld evidens, at der ikke kan være tale om at aflede de norske stavkirker fra de russiske trækirker. Vistnok kjender vi ingen russiske trækirker ældre end det 13de aarhundrede, og vistnok ved vi, at ældre, os nu ubekjendte trækirker i stor mængde har eksisteret i Rusland netop i de tider, da forbindelsen med Gardarike var som størst. Men alligevel viser den nedigjennem tiderne bevarede gammelrussiske type (Lazarus—Georg—Paraskeff) ved sin store primitivitet, der holder sig uforandret i oprindelig grundform og bygnings-

maade, at vistnok ogsaa de forsvundne ældste kirker maa have været af samme art. Og da tør det vel ogsaa om disse udtales, hvad der jo springer i øinene ved de bevarede kirker, at de faa lighedspunkter, de frembyder med de norske kirker, er enten af den rituelle art, der er fælles for alle kristne kirker, eller de er af rent tilfældig natur, mens ulighederne er baade store og af konstitutiv art.

Da vi i hele Rusland og til alle tider finder kirkerne at være laftbygninger, maa det være tilladt at slutte, at ogsaa de allerældste kirker har været af denne art fra allerforst, især da russerne derved kun *anvendte den samme trækonstruktion, som de ogsaa brugte i sine boliger*. Allerede heri viser sig ikke blot en grundforskjellighed, men endog et principielt modsætningsforhold mod vore forfædres kirkebygning. Thi her er som ovenfor antydet ikke blot den *forskjel* tilstede, som ligger deri, at de norske kirker er stavverk, de russiske laftverk, men den dybe *modsætning,* som bestaar i, at mens russerne anvendte samme bygningsmaade for kirken og privathuset, har vore forfædre, hvis boliger *ligesom russernes* altid har været laftverk, derimod for sine kirker anvendt en fra husbygningens forskjellig konstruktion, og derved delt sin træarkitektur i en verdslig og en kirkelig. Hertil kommer saa den bestemte modsætning i kirkernes grundform. Mens de norske stavkirker tilhører de romanske (altsaa occidentale) *langkirkers* system — skjønt de af hensyn til materialet, der kun tillader en indskrænket længde, ofte nærmer sig den kvadratiske form —, tilhører de ægte gammel-russiske trækirker (ogsaa før den petrowske tid) det byzantinske (altsaa orientalske) *centralkirkers* system, om de end ved sin foranskudte forhal og kvinderum og sit tilsatte kor i det ydre faar udseende af langkirker; den centrale form viser sig tydeligt i de fleste kirkers indre. At *senere* indflydelser udenfra ogsaa her tildels indfører længdeformer (se f. eks. interiøren fra Kineschma) hører ei hid. I de ottekantede petrowske kirker træder centralanlægget endelig tilsyne i fuld tydelighed.

I forhold til disse 2 hovedmodsætninger vil forskjelligheder i detaljerne, ligesom de enkelte lighedspunkter, være af forsvindende betydning. Saaledes er lysaabningerne i de russiske kirker næsten overalt firkantede; aabne rundbuede arkader kjendes aldeles ikke, mens de spiller en hovedrolle i stavkirkerne; rund- og spidsbuede døre forekommer kun en enkelt gang. Saa savner vi igjen i stavkirkerne alle de løgformer, der spiller en saa stor rolle i Rusland. Specielt fortjener det at bemerkes, at det treskibede anlæg, der er saa væsentligt i de norske stavkirker, aldeles ikke forekommer i Rusland, hvorvel dette ikke i og for sig vilde udelukke muligheden af et afstamningsforhold. De ansatser til løbegang, som findes ved

flere russiske kirker, er af en helt anden art, end de norske svalgange og altid helt lukkede. Vi tør saaledes anse det som bevist, at de norske stavkirker i ingen henseende er paavirkede fra de russiske trækirker*.

B. Ungarske trækirker.

Den anden store række af endnu eksisterende trækirker fra middelalderen dannes af de ungarske kirker. De findes hovedsagelig i bispedømmet Szatmar og nær den galiziske grænse. Som det er at vente, da Ungarn ligesom Rusland oprindelig modtog kristendommen fra Byzants og altsaa med græsk-katolsk ritus, ligesom paa grund af, at landets indbyggere staar de slaviske stammers hele levevis nærmere end de germaniske folks, frembyder disse kirker, væsentlig dog i sin gjennemførte blokhusbygning, nogen lighed med de russiske kirker. De er gjennemgaaende opførte af egetræ. Eiendommeligt er det, at disse kirker skal være meget vanskelige at finde, fordi de ofte er kjendt under andre steders navne end deres, paa hvilke de ligger, da bønderne tidligere hyppig massevis skiftede boliger og da nedtog, medførte og gjenopreiste sin kirke ved den nye bolig, men med det gamle steds navn. Da jeg tildels paa grund heraf ikke fandt tid eller leilighed til at besøge disse, maa jeg indskrænke mig

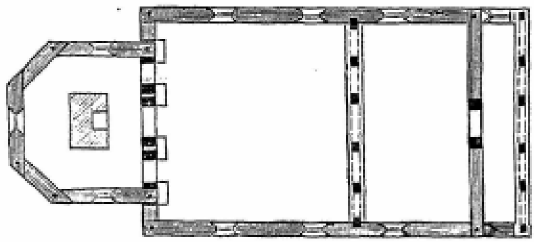

Fig. 59. Sziney-Tayalja.

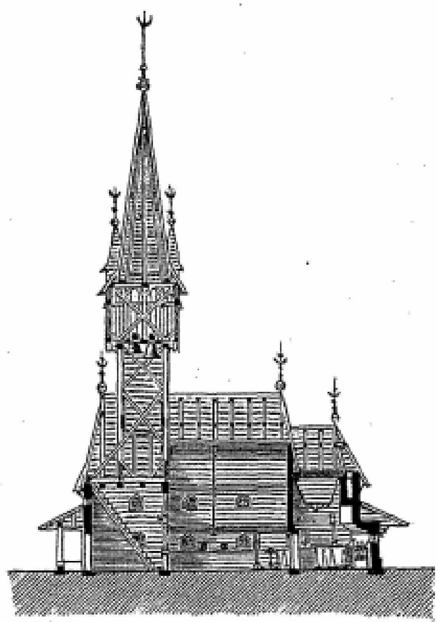

Fig. 60. Sziney-Tayalja.

* De fleste af vore tegninger er hentede fra det russ. archeol. selskabs bulletin, 5 bd. 1863, og fra det russiske tidsskrift «Arkitekten» 1877, tav. 51—52, og 1879, tav. 16, samt fra Kiprianoffs, «*Histoire pittoresque de l'architecture en Russie.*

til opgaver paa anden haand (dr. Lehfeldt, «Die Holzbaukunst» Berlin 1880, s. 220 ff. og «Mittheil. der k. k. Centralkommission» 1866,

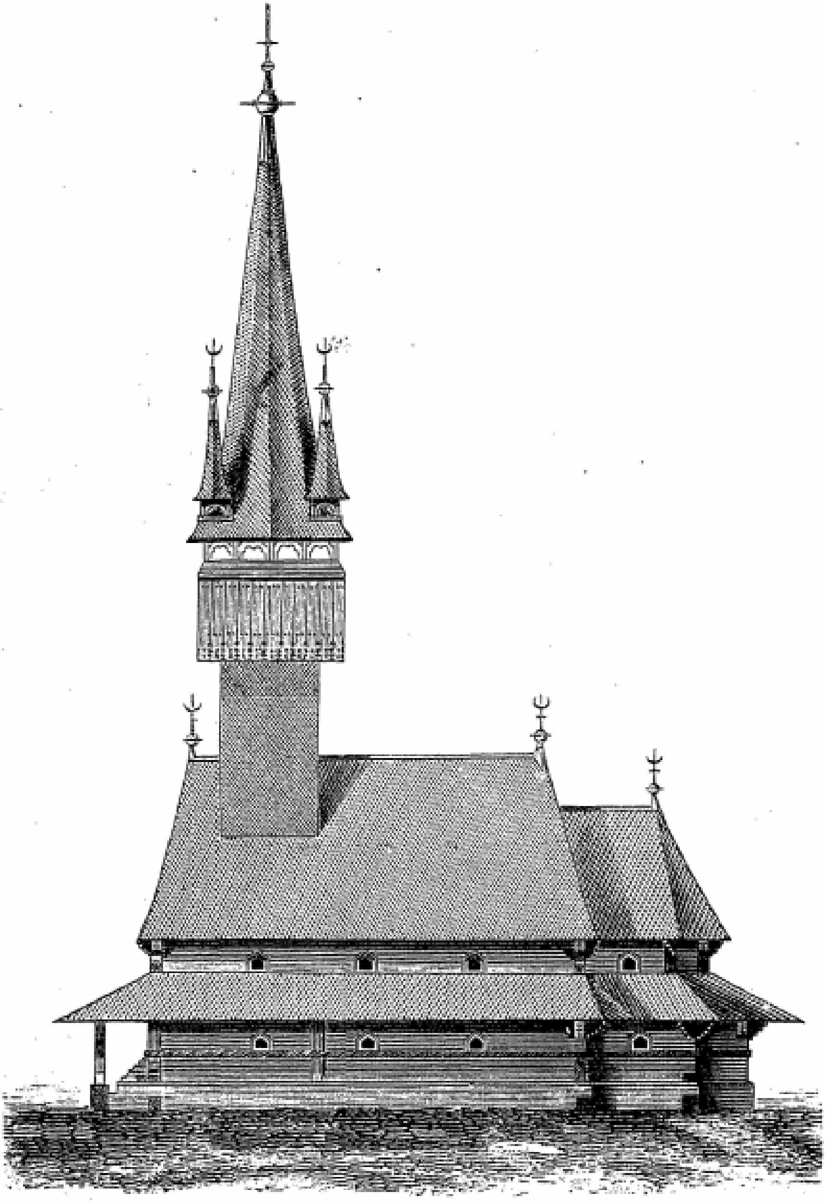
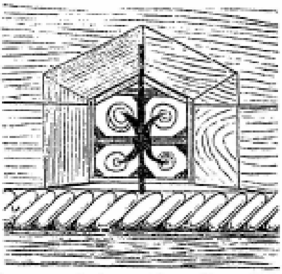

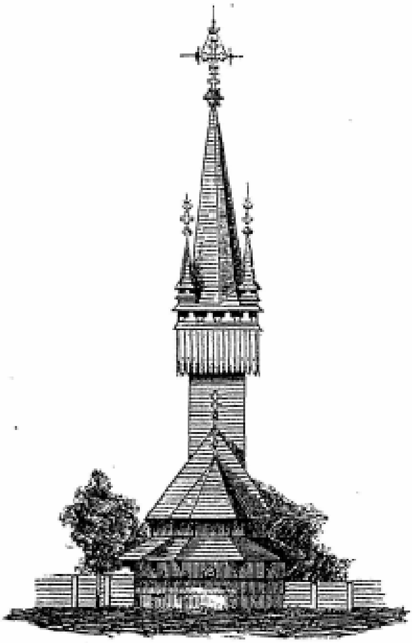
Fig. 61. Sziney-Tayalja.

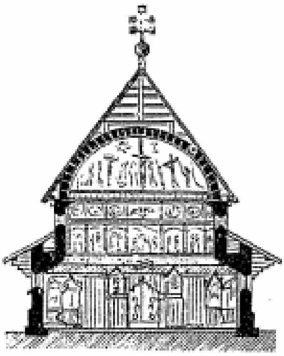
s. 4 ff., navnlig tegningerne til den smukke kirke i Sziney-Tayalja (fig. 59—68).

De szatmarske kirker er som sagt blokhusbygninger og af et

simpelt og lidet foranderligt grundrids, der modsvarer den i disse egne endnu herskende græske kultus. Ogsaa de er igrunden centralkirker ligesom de russiske, men fremtræder ligesom disse i det ydre som langkirker. Den vestre forhal, der hviler paa fritstaaende stolper, er trukket ind under det pulttag, der baaret af konsoler strækker sig rundt kirken for at beskytte dens nedre dele. En lav dør enten i spidsbuestil eller retlinjet med hjørnekonsoler fører ind i skibet — først i det s. k. prætuor og derfra i senatoriet (modsvarende kvinde- og mandsrummet i de russiske kirker) — dette

Fig. 63. Sziney-Tayalja. Vindu.

Fig. 62. Sziney-Tayalja.

Fig. 64. Sziney-Tayalja. Gjennemsnit.

sidste skilles saa ved ikonostasis fra presbyteriet (koret), der er lavere og smalere end skibet og ender i en trekantet (sjelden firkantet) apsis. Midt i presbyteriet staar det murede altar, 4 andre staar langs ikonostasens ydre side mellem dens døre. Her findes hverken sakristi eller egentlig svalgang — kun hint udoverfaldende tag paa konsoler, der fortsætter forhallen rundt kirken.

Opridset udvikler sig smukt og organisk. Grundsvillerne ligger paa jorden uden noget videre fundament. Paa det andet bjelketag derover følger en fletverkartet sokkelgesims og omtrent $1^1/_2$ m. derover de smaa vinduer, der i nyere tid er blevet gjorte kvadratiske, og ser hæslige ud, men som oprindelig gjorde et originalt indtryk

med den i en spids vinkel mod midten opadskraanende overkant. Vindusrammen er, ligesom de enkelte runde ruders indfatning, af

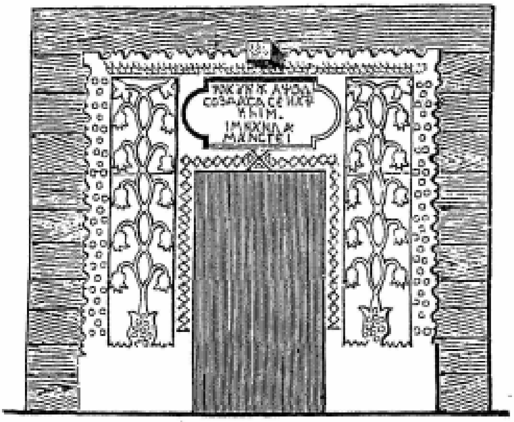

Fig. 65. Sziney-Tayalja. Dørornament.

træ, men støttes af en gjennemgaaende vertikal jernstang. Straks ovenfor vindusrammens øverste kant begynder bjelkerne at blive overkragede for hvert høiere lag og det baade indad og udad, hvorved den nødvendige modvægt vindes. Indad krages de frem i sin hele masse (se fig. 64), hvorved det aabne rum inde i kirken mellem de modstaaende øvre vægge og dermed ogsaa hvælvingen bliver smalere opad; derimod er væggenes udkragning udad ikke massiv, men indskrænket til konsoler, der støtter det nedre tag. Det indres tag dannes af en tøndehvælving af kileformigt tilhugne og nøiagtigt til hverandre føiede bjelker. De hviler med begge ender paa skillevæggene fra præ-

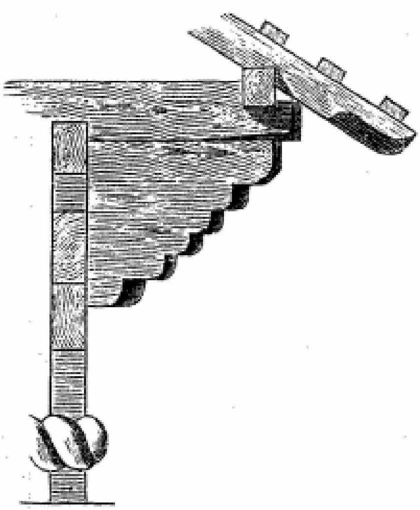

Fig. 66. Konsol.

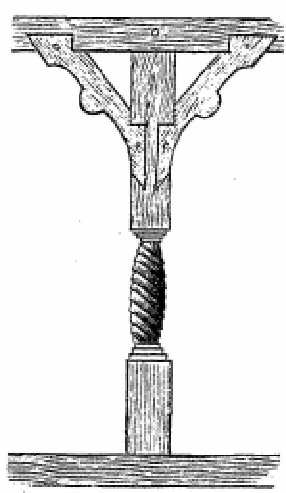

Fig. 67. Stolpe.

Sziney-Tayalja.

tuor til kor og holdes sammen med klammer. Fra tagets issepunkt, der ligesom væggene er bemalet med profane fremstillinger i lyse farver paa guldgrund, hænger hyppig en af en planke

snittet seraf ned som lysekrone. Ogsaa Guds moders malede billede hænger plafondartet i kjæder ned fra presbyteriets tag som en baldakin over hovedaltaret. Altarbordet og alle utensilier er dreiede i træ. Indgangsdøren til skibet viser ret gode udskjæringer med rigtig forstaaelse af materialet. Paa dørposterne sees planter, dyr, ornamenter, hyppig drager og djævle. Den midterste af dørene i ikonostasen er sedvanlig større end de 2 andre og har udskaarne fløie, mens sideaabningerne er dækkede af forhæng. Kirkens façadesvalgang bærer først det almindeligvis steilt stigende pulttag, og

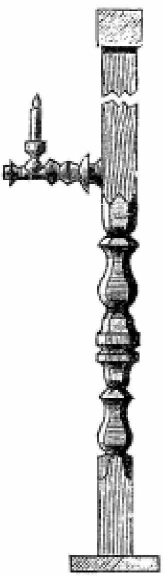

Fig. 68. Sziney-Tayalja. Søile.

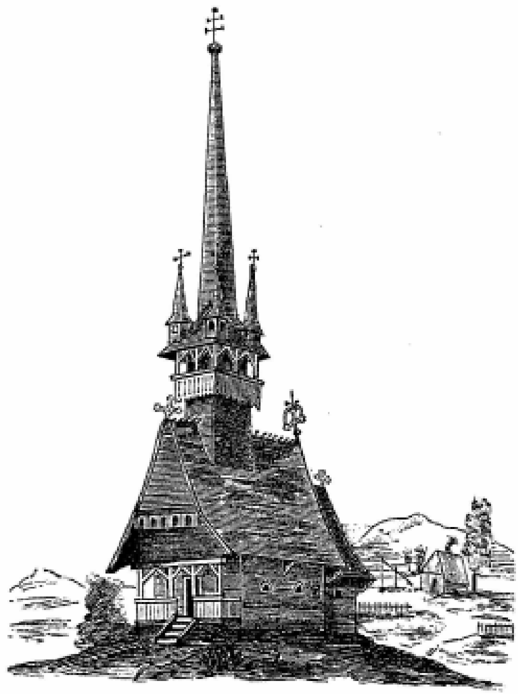
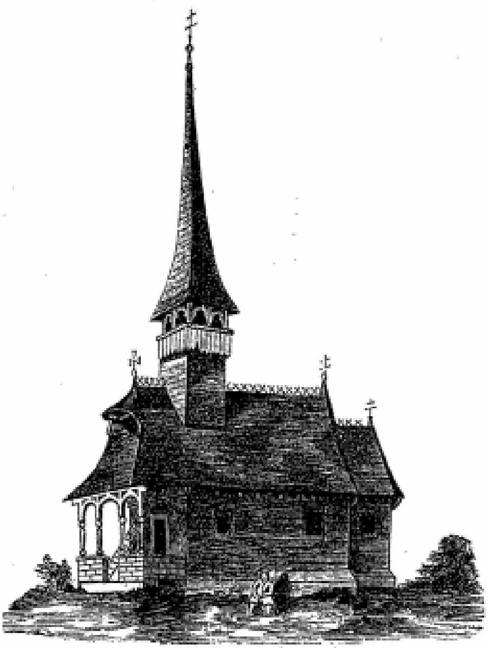

Fig. 69. Vørøsmart.

paa dens bagre væg, der altsaa grænser til prætuor, den næsten lodret opstigende forside af kirkens valmtag. Taget, som i det indre holdes af en tagstol af hængverk over bjelkehvælvingen, stiger i det ydre steilt og har sedvanlig et konkavt sving, der giver kirkens udseende noget elastisk. Tagspaanene er net og korrekt udskaarne i egetræ og ligger som skjæl henover taget. Overvæggen, der stundom fremtræder oppe paa valmtaget som aabne arkader (se fig. 69), er sedvanlig ikke saaledes som i Sziney-Tayalja synlig rundt hele kirken, men kun paa forsiden — stundom slet ikke (se fig. 70). Paa taget, nær kirkens forside sidder klokketaarnet, som

en mægtig tagrytter, der hviler med sin ene side paa væggen mellem prætuor og senatorium, med de øvrige sider derimod paa tagets indre bjelkelag og støttes ved flere strævere. Taarnfodens 4 poster afstives ved andreaskors. Oventil rager klokkerummet (stundom med, stundom uden konsoler) langt ud over posterne. Klokkerne hænger for det meste i klokkerummets nedre bjelkelag. Klokkerummet selv er lavt og oventil, tæt under taarnhjelmen, smykket med lavtrykte arkader. Taarnhjelmens grundform er i simplere bygninger en fra en kvadrat opstigende spids pyramide; i kunstrigere bygninger gaar firkanten over i en ottekant, hvor da sirlige hjørnetaarne betegner overgangen. Klokkerummets ud over den underliggende del af taarnet trædende breddevæg er i den nedre ende gjerne skaaren i fine, strængt indenfor træornamentikens grænser holdte mønstre. Taarnhjelmene er paafaldende slanke og spidse og erindrer om visse taarne paa gotiske stenkirker. Det høie taarn gjør ovenpaa kirkernes noget trykkede forholde et behageligt indtryk. Foruden hovedtaarnet forekommer paa adskillige kirker andre, snart mindre, snart større taarne. Paa disse ligesom paa tagenderne er smukke jernkors anbragt. Til denne til en stor del fra Lehfeldts citerede verk hentede skildring vil jeg yderligere lægge, at prætuor skilles fra senakulum ved en væg, der nederst gaar over i en søilerad, hvis søiler har det udseende, som fig. 68 viser. Endvidere skal jeg som typiske former ved siden af den i tegninger gjengivne *kirke i Sziney-Tayalja* tillige nævne *kirken i Vørøsmart* (fig. 69), *kirken i Nagyhegy* (fig. 70) samt *klokketaarnet ved stenkirken i Nyrbator* (fig. 71), der har en løbegang med arkader, ikke ulig svalgangen i de norske stavkirker, kun at dens buer er spidse. Endelig meddeles et grundrids af svillelægningen i *klokketaarnet i Csetze* (fig. 72).

Fig. 70. Nagyhegy.

Lignende kirker forekommer ogsaa i Neograder comitatet; *kirken*

i Groslanion blev indviet af en lutersk menighed i aaret 1654; *kirken i Gaczfalu* indviedes 1673 og havde isoleret klokketaarn. Om denne kirke bemerker biskop Haas i sin nedenfor citerede opsats, at der i

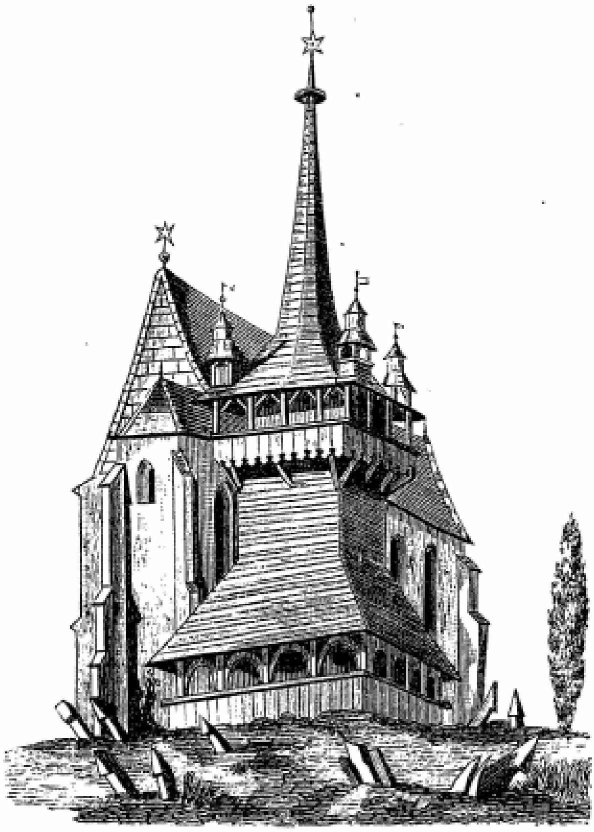

Fig. 71. Nyrbator.

den — ligesom i de norske stavkirker — intet jern er anvendt. For *kirken i Lutzin* kjender jeg ikke opførelsesaaret. Særskilte trætaarne med mange klokker er ikke sjeldne. *Stenkirken i Miskolitz' klokketaarn* nær Pesth turde være det mest bekjendte.

Dem, der ønsker nærmere oplysninger om disse kirker, maa jeg henvise til biskop dr. Fr. Haas' opsats i «Mittheilungen der k. k. Centralkomission» for 1866. Naar biskop Haas imidlertid kalder disse kirker «mere tyske end slaviske» maa vi derved sætte er meget stort spørgsmaalstegn; thi skjønt klokketaarnene — som altid i Tyskland, men ogsaa i de vestslaviske lande —

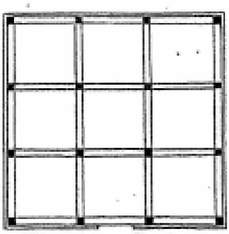

Fig. 72. Csetze.

viser det i de tyske træbygninger sedvanlige bindingsverk (riegelbau) er kirkerne selv derimod laftbygninger, der af konstruktion er ganske lig de russiske og de øvrige slaviske kirker i Schlesien. I noget forhold til vore norske stavkirker staar disse ungarske kirker nu aldeles ikke, hvorvel man har antydet de norske og ungarske kirker som de 2 endepunkter af en og samme række, der begyndende i Szatmar og over Mähren, østerrigsk og preussisk Schlesien, det vendiske Preussen og Pommern, samt Danmark og Sverige skulde ende i Norge.* Mindst af alt kan der nu være tale om, at de kan staa i noget være sig nærmere eller fjernere *moder*forhold til vore kirker; thi mens vore stavkirker ubetinget slutter sig til de ældre, romanske former i arkitekturen, er de ungarske kirker synlig paavirkede af yngre, gotiske indflydelser og maa altsaa være af senere oprindelse, ialfald i den form, hvori *vi* kjender dem, hvilket jo ogsaa stemmer med de rigtignok meget faa tidsbestemmelser, vi har kunnet angive. Enkelte ligheder, som løbegangen i klokketaarnet i Nyrbator (fig. 71), med sine rundbuer betegner vistnok, at det samme materiale har ført til de samme former hist som her, men ingenlunde noget slegtskabsforhold mellem de 2 landes trækirker, der jo ogsaa — naar tanken om en efterhaanden udviklet række over Pommern og Sverige (som vi saa) ikke kan opretholdes — vilde være aldeles uforklarlig.

C. Vestslaviske trækirker.

De vestslaviske kirker i Mähren, østerrigsk og preussisk Schlesien, hvor religionen nu er romersk-katolsk, mens kristendommen kom til de sydligere og først kristnede af disse lande fra Byzants og derfor medførte byzantinske former — disse kirker er, ligesom de, vi hidtil har betragtet i det østlige Europa, blokhusbygninger, laftkirker.

I de vestslaviske kirker ligger blokforbandet næsten altid frit, synligt i den nedre del, under løbegangens tag, der omgiver de fleste af disse kirker; men ovenover løbegangens tag er blokforbandet til beskyttelse mod veiret indklædt af planker, sedvanlig i opretstaaende stilling. Ligesom de russiske og ungarske er de alle enskibede. Stundom er kirkernes ydervægge belagte med spaan (som i Zniesiene, Lubom og Jedlownik), stundom anvendes kalkpuds, og det ikke blot til at beskytte blokforbandet paa kirkernes udside

* Se Müller & Mothes, «Archäol. Wörterb.» s. 527: «den høieste arkitektoniske udvikling findes kun paa denne rækkes 2 endepunkter i Ungarn og Norge».

(Brzeczie), men ogsaa til pryd i det indre. Kirken falder i de sedvanlige 3 dele, en forhal, over hvilken stundom klokketaarnet befinder sig, hvor det ikke staar skilt fra kirken foran denne, — skibet og koret. Hovedindgangen til skibet ligesom til forhallen er ofte paa kirkens langside. Vinduerne er altid firkantede, i de ældste næsten kvadratiske og ser meget simple ud. Dørene viser derimod ofte smukt udskaarne profiler (Lubom, Syrin); loftene er sedvanlig malede i røde, grønne og blaa farver paa mørk grund. Koret er sedvanlig lavere og smalere end skibet. Tagbeklædningen lægger sig som oftest henover kirkens ulige høie og ulige brede dele, ikke

Fig. 73. Gross-Strelitz.

skarpt artikuleret efter disse, men som et eneste, over hele kirken udbredt blødt teppe (se fig. 73), der altsaa ved svungne linjer formidle de ulige bredder og høider uden al artikulation. Nogle gange finder man dog ogsaa taget afdelt efter kirkens dele. Klokketaarnet hæver sig skraanende indad fra alle sider og staaende paa et kvadratisk grundlag. Klokkerummet derimod staar sedvanlig — skjønt ikke altid — lodret og hængende ud over taarnets nedre del, og afsluttes opad i en pyramide, paa hvilken stundom det 17de og 18de aarhundrede har sat en af de da saa yndede paviljoner, ofte forsynede med en liden kuppel, gjerne af løgform. Taarnene er altid udført i bindingsverk.

Det indres fordeling er sedvanlig følgende: den rummelige, næsten kvadratiske forhal paa 6—8 m. længde og bredde fører ind i kirkens skib og danner klokketaarnets fod, hvor dette ikke staar isoleret. I dette tilfælde indskrænkes forhallen til en liden portikus, der stundom endog kun er udført af bindingsverk. Døren mellem forhal og skib er stundom spidsbuet, stundom har den kløverbue. Ogsaa skibet har en form, der nærmer sig kvadraten, og en størrelse af ca. 10—12 m. i hver retning. Kirker større end disse dimensioner hører til undtagelserne, da jo skovenes høide her betinger kirkernes længde. Sedvanlig har skibet i vest en nyere orgelempor, hvilende paa dreiede træsøiler. Koret er ligeledes sedvanlig næsten kvadratisk, og ogsaa i det indre lavere og smalere end skibet; ofte afsluttes det tresidigt /‾‾\, *men aldrig rundt*, hvilket jo derimod

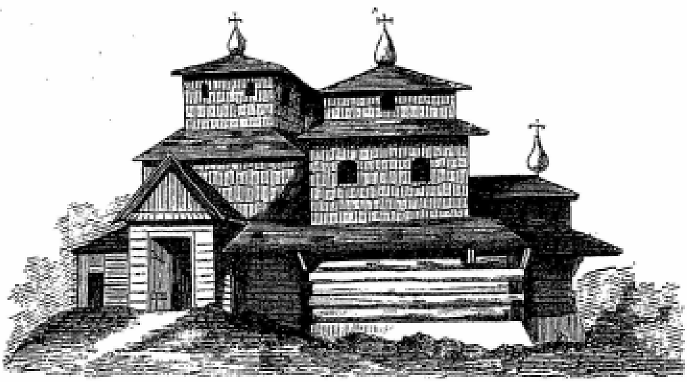

Fig. 74. Zniesiene.

ofte forekommer ved de norske stavkirker. Svalgangene, der forekommer ved næsten alle vestslaviske kirker — ialfald i antydning — fremtræder her i 5 forskjellige udviklingsformer:

1. som et blot skjærmtag, der hvilende paa konsoler drager sig omkring kirken ligesom i Ungarn (Syrin, Zniesiene, Markowitz, Radoschau);

2. hvilende paa fritstaaende søiler, retlinjet afsluttet opad, med søilerne staaende paa en sville (Rogau, Stauding);

3. hvilende paa søiler, tversover hvis halve høide løber en gjerdestav, ligeledes retlinjet afsluttet og med sville (Lubom, Jedlownik, Mikulschütz);

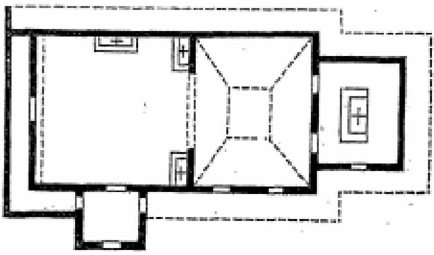
4. hvilende paa søiler, hvis nedre halvdel under gjerdestaven er lukket ved en barriere (Tychau);

5. helt lukket ved en plankevæg mellem søilerne (Brzezie, Wietrkowice).

Den vestslaviske gruppe strakte sig engang fra Galizien, gjennem Mähren, Bohmen, østerrigsk og preussisk Schlesien samt Lausitz, gjennem det vestlige Polen, det egentlige Preussen og Pommern. Nutildags er imidlertid hovedgruppen at søge i preussisk Oberschlesien (das Land der Wasserpolen) og specielt i omegnen af Ratibor; thi dette sent kristnede land har endnu bevaret en stor mængde af sine ældste kirker. I modsætning til de ungarske kirkers egetræmateriale er disse vestslaviske kirker væsentlig byggede af naaletræ (furu eller lærketræ).

Vi skal give en oversigt over disse kirker efter deres geografiske udbredelse.

I *Galizien* forekommer interessante trækirker især hos de græskkatolske ruthener, som *kirken i Tarnow* nær Krakau, der er bygget af lærketræ i det 15de aarhundrede, *Basilianerkirken i Krasnopuszcza*, stiftet ca. 1680 af Johan Sobiesky (1647—1697), *kirkerne i Szczerzec* og *Nadworna* samt *Himmelfartskirken i Zniesiene* (fig. 74 og 75). Vi skal benytte denne sidste som paradigma. Den er bygget 1602; dens nedre del viser blokhuskonstruktionen aaben i dagen, og over denne et beskyttende svaltag paa konsoler, der løber om kirkens 3 sider, men fra sydsidens indgang af og paa hele vestsiden former sig til en lukket svalgang. Over svaltaget er kirken beskyttet ved en beklædning af spaan. Den hele længde er vel 8 wiener klafter til en bredde af 4 wiener klafter, svalgangen iberegnet. Kirken har sin hovedindgang gjennem en frembygget portal paa sydsiden. Herfra kommer man ind i kirkens kvadratiske prætuor (der i Galizien kaldes babina, kjærringrummet, det russiske kvinderum). Over prætuor hæver sig et lavt taarn, og over senatoriet, der er bredere end det er langt, findes en overbygning, der næsten naar taarnets høide. Presbyteriet (koret) er lavere og smalere end kirken, altaret staar i dets midte, og det er firkantet afsluttet uden apsis. Ligesom i de andre græsk-katolske kirker skilles presbyteriet fra senatoriet ved en ikonostasis, der her har 2 døre, tilhøire konge- og prestedøren (regia), tilvenstre diakonernes dør. Ogsaa i prætuor findes (3) altare, 1 paa hver side af aabningen til senatoriet og et midt imod hovedindgangen. I de kirker, hvor et sakristi behøves, ligger dette paa nordsiden.

Fig. 75. Zniesiene.

I *Bøhmen* findes ved siden af blokhuskirker ogsaa enkelte reisverkskirker, idet tyskernes træbygningskunst har øvet sin indflydelse

i dette land; men blokhuskirkerne udgjør dog mængden; saaledes findes i Bohmen *kirken i Rymanon* fra 1412 og i *Klimkowka* fra 1650; og Lehfeldt l. c. nævner videre *kirken i Kozi* ved Chrudim og *kirken i Reichenau*, om hvilke jeg ingen nærmere opgaver har kunnet samle. Dog har jeg en mistanke om, at kirken i Kozi er en reisverkskirke af samme art som den nedenfor omtalte kirke i Braunau i Bohmen, ligesom en tegning, jeg har forskaffet mig af den s. k. kirke i Reichenau viser, at dette ikke er en kirke, men et klokketaarn, hvis nedre del er blokforband, mens de øvre partier synes at være reisverk (fig. 76). *Klokketaarnet i Pardubic* — som jeg engang har seet, men paa et tidligere stadium end jeg havde paabegyndt disse undersøgelser — staar for min erindring som en reisverksbygning — hvad de vestslaviske klokketaarn jo sedvanlig er.

Fig. 76. Reichenau.

Fig. 77. Ticha.

I *Mähren*, der ogsaa kan opvise en enkelt tysk reisverkskirke, nævnes blokhuskirkerne i *Horslawice, Ziwotice* og *Seitendorf* bygget 1488, om hvilke jeg ingen nærmere oplysninger har kunnet samle. *Kirken i Ticha* (Tychau, fig. 77 og 78) har trekantet korafslutning, en svalgang med barriere, hvad der vistnok viser tysk paavirkning (se kirkerne i Braunau og Nesselsdorf nedenfor); taarnet er det sedvanlige vestslaviske med en løgkuppel over.

Kirken i Wietrkowice eller Dietrichsdorf nær Freiberg (fig. 79) har over de laftbyggede vægge gavle af reisverk; den er ved siden af kirken i Jedlownik i preussisk Schlesien en af de ældste trækirker

paa kontinentet, idet den er bygget ca. 1250. Den har paa siden en lukket løbegang.

I *østerrigsk Schlesien* forandres den fra Galizien kjendte inddeling af kirken efter græsk ritus til romersk-katolsk inddeling, d. v. s. ikonostasen og kvinderummet bortfalder, og kirken bliver en sedvanlig langkirke, men fremdeles laftbygget.

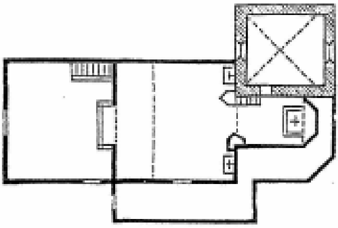

Fig. 78. Ticha.

Kirken i Studenka (Stauding) bygget ca. 1510, er den smukkeste af disse kirker (fig. 80 og 81). Den har en smalere forhal, et bredere skib og et kor, der er smalere end skibet, men i tagaasen gaar op til samme høide som dette, og korets tag fortsætter umiddelbart skibets, hvis vægge altsaa bliver noget lavere end korets vægge. Koret er tresidigt afsluttet i en apsis af korets fulde bredde. Omkring hele kirken gaar en svalgang, der kun bestaar af en sville med fritstaaende søiler, der bærer et mod kirkens vægge støttet pulttag. Hele kirken er, svalgangen iberegnet, 18 wiener klafter lang og 7 wiener klafter bred. Den har sakristi paa nordsiden, mens hovedindgangen er fra sydsiden, anbragt i en portal, der med sin rundbuede aabning afskjærer svalgangens flugt. Over forhallen hæver sig klokketaarnet, hvis østre væg er sammenbygget med kirkens vestvæg. Dets lave hjelm hæver sig kun lidet over kirkens tag. Den har dog før været høiere, men blev 1846 ved en restauration reduceret til sin nuværende høide. En liden tagrytter med paviljon og løgkuppel rider over det punkt, der skiller koret fra skibet. Hele kirken, dens vægge og tag, er over svalgangens tag dækket med spaan, mens blokforbandet ligger synligt under svaltaget. I skibet har kirken — uden derfor at være flerskibet — 6 søiler, anbragt paa den eiendommelige maade, som fig. 81 viser.

Fig. 79. Wietrkowice.

Kirken i Teschen (Taschendorf eller Tranowitz, fig. 82), bygget før 1521, ligner i meget kirken i Studenka, især hvad dens grundrids

angaar, kun at skibet har en mere kvadratisk form; derimod gjør *Maria Himmelfartskirken i Zattig* (fig. 83), en mil vest for Troppau, et ganske andet indtryk. Den er liden og uanselig, har ingen løbegang, et ubetydeligt sakristi paa nordsiden og et firkantet taarn med pyramidal taarnhjelm midt over skibet, hvad der er usedvanligt i disse kirker. Den er helt opført af firhugne bjelker, kun taarnet synes — som sedvanlig — at være reisverk.

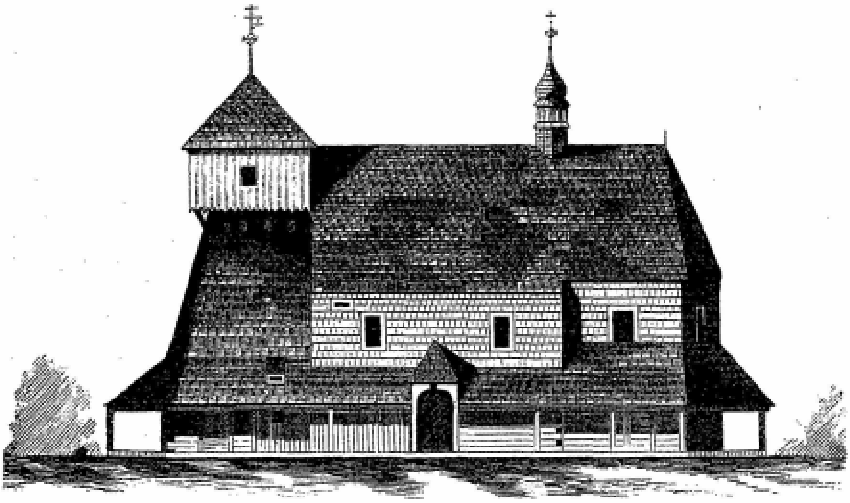

Fig. 80. Stauding.

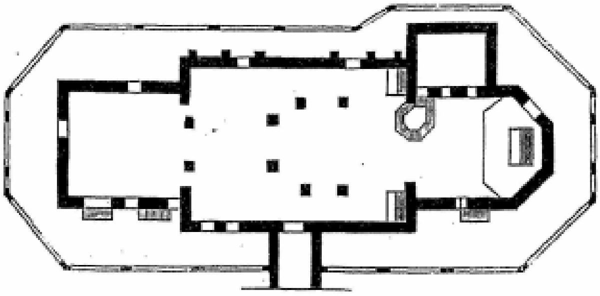

Fig. 81. Stauding.

I russisk *Polen* forekommer enkelte lignende blokhuskirker, som *kirken i Tuscolas,* om hvilken jeg forøvrigt ikke ved noget nærmere.

I *Pommern* forekommer samme slags trækirker ved *Barenbusch* i nærheden af Neustettin og i *Vellin* ved Carzin, af vendisk oprindelse.

I det egentlige *Preussen* nævnes kirkerne ved *Bialutten, Lensk, Malga, Skottau, Leip* og *Peterswalde,* af hvilke jeg ikke kjender andet end navnene.

Den vigtigste gruppe i denne afdeling er — som sagt — kirkerne i *preussisk Oberschlesien* med en halv polsk, halv tysk befolkning. Dette lands store trærigdom i middelalderen betingede trækirkebygning i saa høi grad, at der i hele Schlesien før det 12te aarhundrede kun fandtes 4 stenkirker. Dr. Luchs, der har indlagt sig store fortjenester af den schlesiske arkæologi, har i tidsskriftet «Rübezahl» 1870 og 1871 meddelt nogle opsatser om disse kirker, ledsaget af en del tegninger, som her alle gjengives, supplerede med nogle tegninger, jeg selv under min reise optog paa stedet. Han navngiver i aargangen 1871 samtlige baade forsvundne og endnu eksisterende trækirker i Schlesien i et antal af ca. 200. Vi skal omtale de vigtigste af de endnu eksisterende eller først nylig tilintetgjorte; de samler sig hovedsagelig omkring Staden Ratibor.

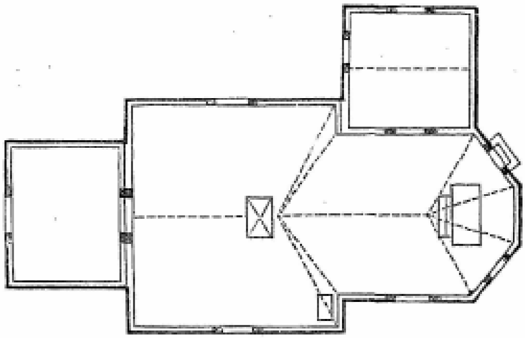

Fig. 82. Taschendorf.

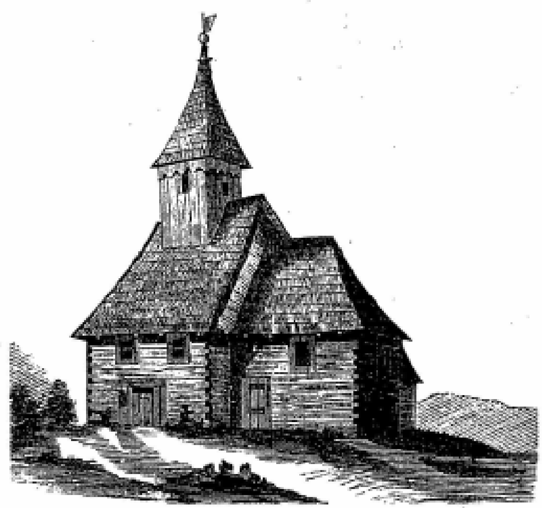

Fig. 83. Zattig.

Kirken i Jedlownik (fig. 84, optaget efter naturen) syd-ost for Ratibor er den ældste af alle mig bekjendte trækirker paa kontinentet, og sagdes mig af stedets prest at være den tredje i rækken af de i Schlesien efter kristendommens indførelse opførte kirker. Om nu end dette ikke kan være tilfældet, saa er den iallefald bygget i det 13de aarhundrede, rimeligvis snarere i aarhundredets første end i dets anden halvdel, er næsten sort af ælde og paa mange steder forfærdelig medtaget, men bygget af meget sterk og tyk furu, mens svillerne under kirken viste sig at bestaa af svære egestammer, lagte paa den flade mark. Kirken har tresidig afslutning, men koret er af samme bredde og høide som kirken. Et lidet sakristi er tilbygget paa nordsiden, og omkring

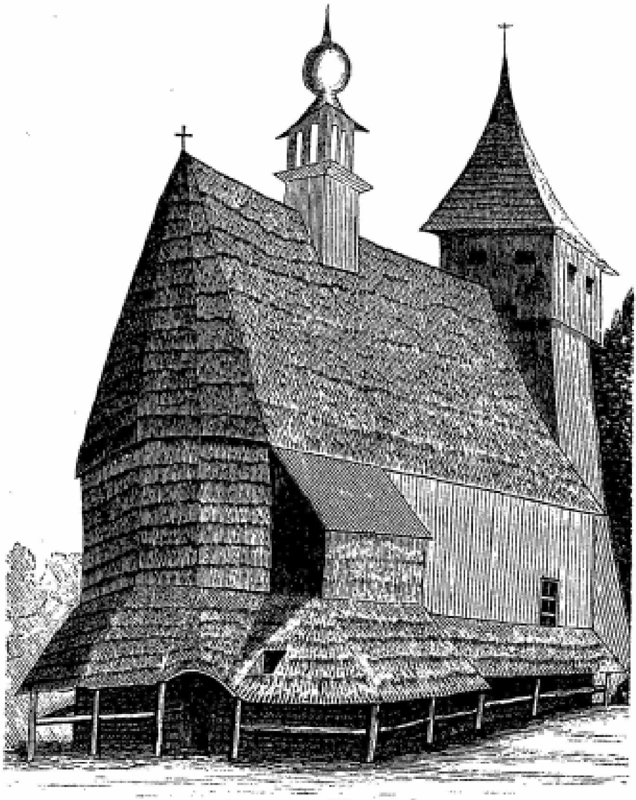

Fig. 84. Jedlownik.

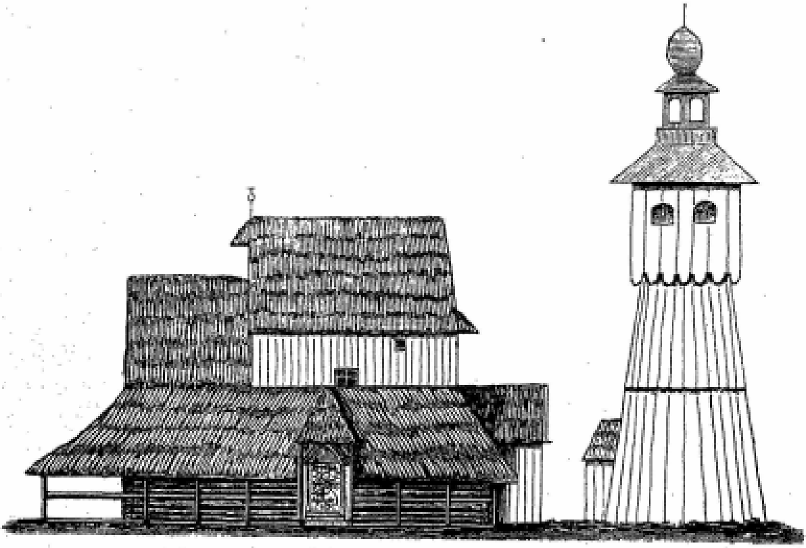

Fig. 85. Lubom.

hele kirken, undtagen forhallen, drager sig en svalgang, baaret af træstolper, der i den halve høide forbindes ved en horisontal gjerdestav, undtagen paa de punkter, hvor paa søndre langside hovedindgangen og paa nordre korindgangen mod sakristiet, der er synlig paa tegningen, aabner sig. I det indre har kirken foruden hovedaltaret et altar paa hver side af koraabningen ud imod skibet. Kirkens indre vægge er betrukket med lærred, der er bemalet med slette malerier fra en senere tid — som det synes baade af kirkeligt og verdsligt indhold: jeg erindrer specielt nogle huse, der vistnok skulde forestille det himmelske Jerusalem. Kirkens forhal bærer klokketaarnet, der som sedvanlig er skjævt opstigende, mens klokkerummet staar vertikalt udover den undre del og krones af en konkavt svungen pyramidal taarnhjelm. Over det punkt, hvor kor og skib mødes, har kirken en liden tagrytter med paviljon og løgkuppel, synlig fra forrige aarhundrede. Under svaltaget sees blokhuskonstruktionen i dagen, forøvrigt er kirkens tag, de skraanende korvægge, sakristiets vægge og tag samt svaltaget spaantækket, mens resten af kirkens overvægge er panelet.

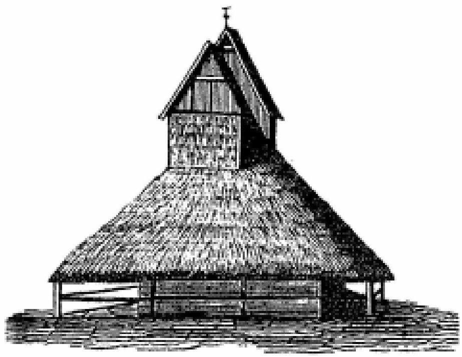

Fig. 86. Lubom.

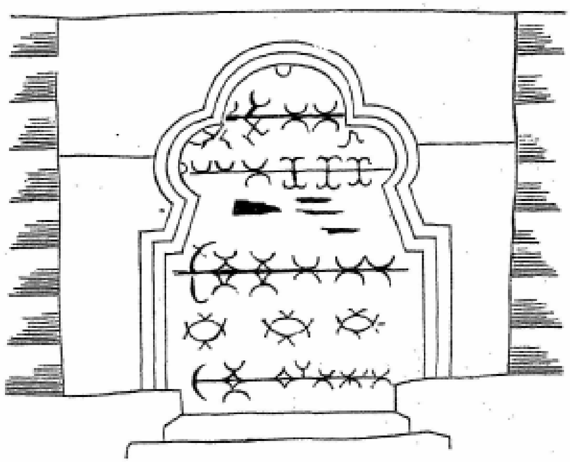

Fig. 87. Lubom.

Næsten endnu mere forfalden end denne kirke er *kirken i Lubom,* skjønt den er noget yngre, bygget 1315 (fig. 85—87 optaget efter naturen), ligeledes næsten sort af ælde, uden taarn, men med et isoleret klokketaarn af reisverk foran vestsiden og en liden forhal i vest, der ligeledes er opført af bindingsverk, samt en svalgang med gjerdestav ligesom i Jedlownik. Kirken er mod sedvane bygget af egetræ og skibet næsten helt beklædt med spaan, kun partiet over svalgangen langs skibets nord- og sydside er klædt med et

staaende panel, mens derimod den næsten lodrette afvalmning paa tagets vestside og hele koret er spaantækket, hvilket gjør, at kirken, seet fra østsiden (fig. 86), ser ud som en eneste stor, sort, forraadnet halmstak. Eiendommelig er den udspringende næse over gavlen, der er bestemt til at beskytte gavlens øvre del — baade her og i flere andre kirker. Ogsaa kirkens 2 indgangsporte, af hvilke den ene (fig. 87) findes paa vestsiden, den anden paa nordsiden, er høist eiendommelige, saavel hvad grundformen som hvad beslagsornamenterne i smedejern angaar. Derimod kan jeg ikke med de norske stavkirkeportaler for øie tilkjende dørindfatningerne den høie plads, paa hvilken de sættes af Lehfeldt, der kalder dem

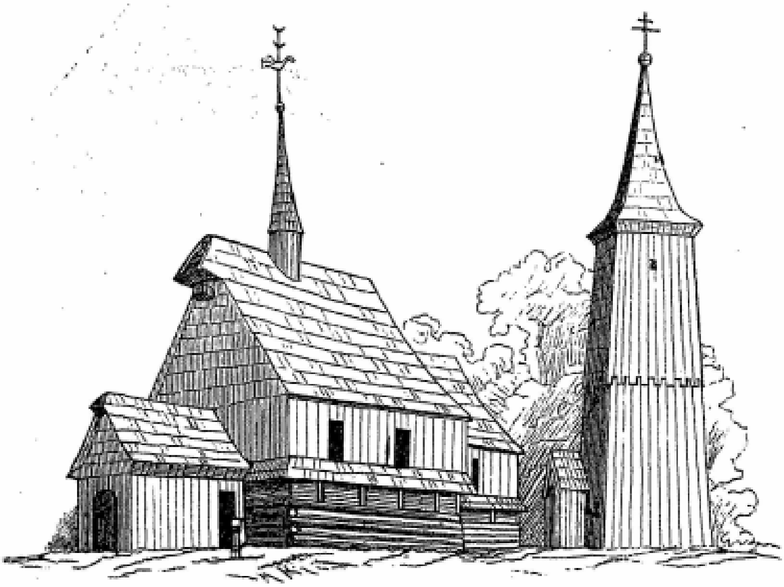

Fig. 88. Syrin.

«mesterstykker af simpel og virkningsfuld tømmermandskunst», hvad der nu navnlig ikke gjælder om kirkedøren i Syrin, der faar samme ros. Den gamle, høist ærværdige kirke i Lubom er saa medtagen, at den i den nærmeste tid skal rives; dog er det meningen, at en del af den skal bevares som begravelseskapel.

Kirken i Syrin, opført 1305 og altsaa omtrent samtidig med den forrige, er langt bedre bevaret (fig. 88, afbildet efter Lehfeldt). Som sedvanlig er kirkens blokhuskonstruktion synlig under svaltaget, der hviler paa konsoler og gaar rundt hele kirken; men her har konstruktionen den eiendommelighed, at mens de respektive 3 og 4 nederste bjelkelag bestaar af firhugne bjelker, dannes de respektive 5 og 4 øvre lag, der danner væggens høide — ialt 8 lag — af

rundtømmer (se fig. 89, efter en paa stedet tagen skisse). Kirken har et kor, der er lavere og smalere end skibet, paa nordsiden et sakristi, der afbryder svaltaget, samt en indgang i vest og en i nord, hver med sin forhal (se fig. 90). Det indre har i vestenden en empor, hvilende paa træsøiler (fig. 91). Alt nyere arbeide. Svaltagets konsoler er af allersimpleste art (fig. 92). Loftkonstruktionen over det indre, flade loft viser kun 2 over hinanden liggende tverbjelker, der, foruden den store binder i det flade loft, binder sperrerne sammen. Baade kirkens vestgavl og dens vestre forhal har de ovenfor omtalte næser. Hvorvidt en saadan ogsaa findes paa nordre forhal, kan jeg ikke erindre og har intet derom noteret. Da vinduerne er usedvanlig store, er der grund til at antage, at de er udvidede i en senere tid. Ogsaa ved denne kirke staar klokketaarnet isoleret, denne gang i syd-ost for kirken. Klokkerummet staar her ikke som sedvanlig lodret, men følger bindingsverkstaarnets retning.

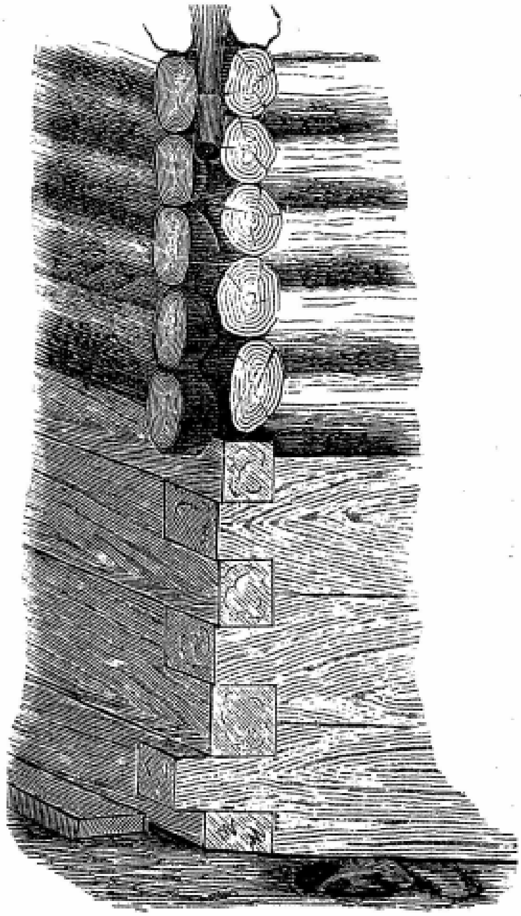

Fig. 89. Syrin.

Kirken i Brzezie, ost for Ratibor (udtales næsten som Psesje — fig. 93, skisse optaget paa stedet), angaves mig af kirkens sakristan som opført mellem 1333 og 1500. Ganske vist angav en i kirken bevaret tavle, at den var bygget 1746, men det kan nok hænde, at sakristanen havde ret, naar han sagde, at dette kun gjaldt forhallen med klokketaarnet, hvis kuppelpaviljon peger paa denne tid, mens kirken selv gjorde indtryk af at være meget ældre. Reisverkstaarnet staar her over kirkens forhal, men saaledes, at taarnet over forhallen er skilt fra kirkens vestre, næsten vertikalt afvalmede tag. Svalgangen er helt

lukket og ligesom sakristiet paa nordsiden helt overstrøget med kalk for at beskytte træet mod luften. Kun paa sakristiets korte sidevægge kommer blokforbandet tilsyne i det ydre; thi over sval-

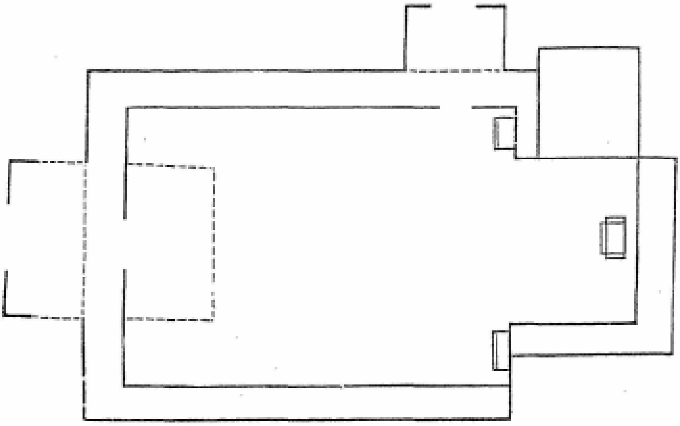

Fig. 90. Syrin.

taget er kirkens vægge panelede med opretstaaende planker. Tagkonstruktionen er eiendommelig (fig. 94). Det indre loft, der nedad danner 3 sider af en sekskant, er opad halvrundt og bestaar af bjelker, der kileformigt tilhugne efter længden danner en træhvælving i lighed med, hvad vi saa i de ungarske kirker, og holdes ved stivere, der (saavidt det kunde observeres paa det mørke kirkeloft) havde den i tegningen angivne form: 2 og 2 fra tagaasen nedstigende bjelker tvinges ind mod hvælvingen ved 2 fra væggens skjæringspunkt mod taget op imod dem stigende, afstivende bjelker. Dørenes øvre linjer var paa den søndre hoveddør en flad overligger over 2 sidebuer , der danner konsoler, paa sakristidøren en kløverbue .

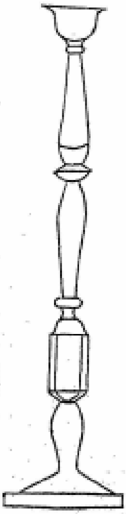

Fig. 91. Søile. Syrin.

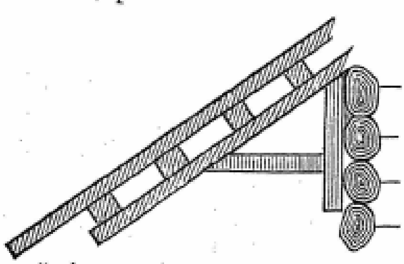

Fig. 92. Konsol.

Kirken i Radoschau (fig. 95, afbildet efter Otte, «Handbuch d. kirchl. Kunstarchäologi», s. 7. Leipz. Weigel 1854) har sin indgang paa sydsiden gjennem en portikus af reisverk. Blokhusbygningen er synlig baade under og over svaltaget, der hviler paa konsoler, og kirken har i vestenden et reisverkstaarn, der skraaner lige op til taarnhjelmen. Koret er lavere og smalere end skibet.

Kirken i Rogau (fig. 96, skisse optaget paa stedet) ligner ikke saa lidet paa kirken i Studenka, kun er i Rogau koret lavere og smalere end skibet. Det er her som hist afsluttet tresidigt. Kirken, der nylig før mit besøg paa stedet var restaureret, har foruden sit

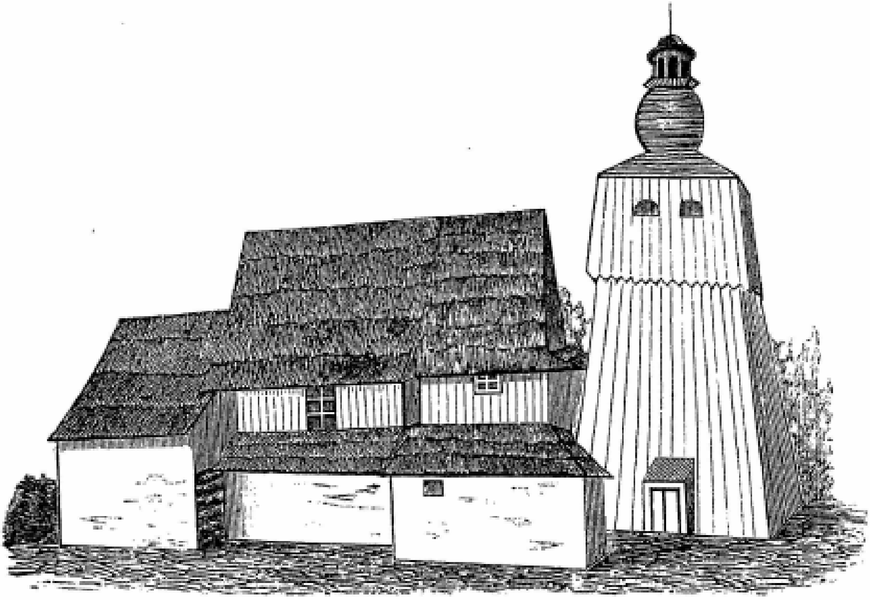

Fig. 93. Brzezie.

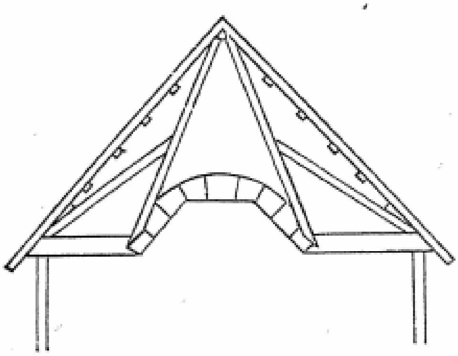

Fig. 94. Brzezie. Tag.

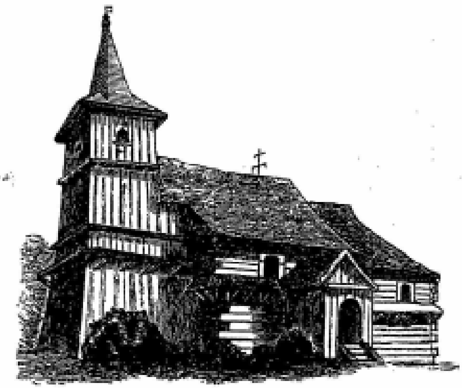

Fig. 95. Radoschau.

klokketaarn ogsaa en fin tagrytter (ligesom i Studenka) og sammeslags svalgang paa fritstaaende søiler; den er synlig yngre end de hidtil behandlede kirker i Oberschlesien. Aarstallet for dens opførelse skal findes angivet paa en bjelke i kirken, men da presten ved mit besøg var bortreist, kunde ingen give mig besked om, hvor den fandtes.

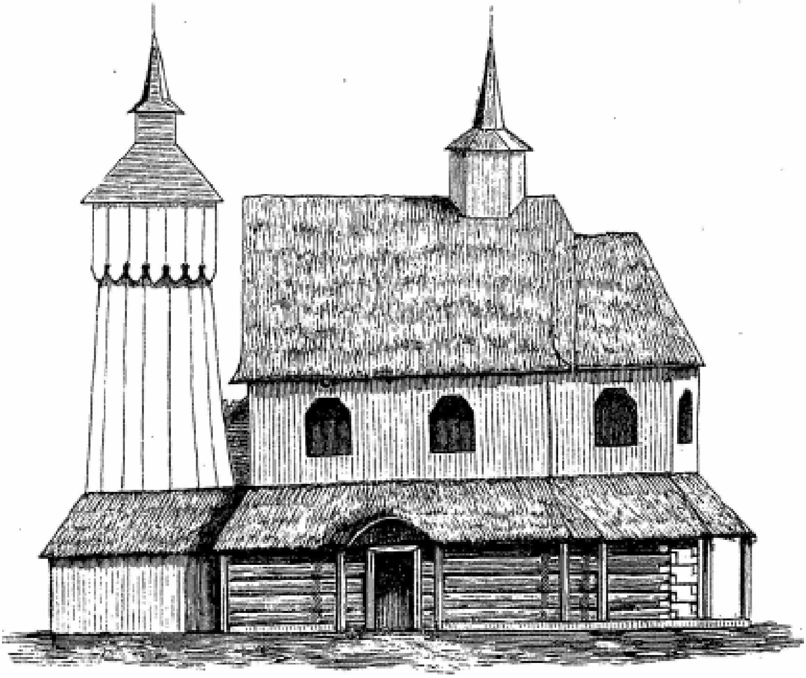

Fig. 96. Rogau.

Fig. 97. Lenk (Bosatz).

Foruden disse kirker maa endnu i Ratibortrakten nævnes den gamle *kirke i Bauerwitz* med taarn og tagrytter, vest for Ratibor, mellem denne by og Leobschütz; *kirken i Lenk* (Zawada?), der forhen stod i Ratibors forstad Bosatz eller Ostrog (fig. 97), med lukket løbegang om kirkens østre del; den nu nedrevne *kirke i Markowitz*, opført 1679 (fig. 98), med svaltag paa konsoler, taarn i vestenden og tagrytter; kirkerne i *Mschanna, Powlow, Ruderswald, Rupten, Sablkow* (Stadikow) ved Oderberg, *Warschowitz* samt den nedrevne *kirke i Smograu*, om hvilken præsten i Jedlownik fortalte, at man havde brugt dens indviede træverk (den var af lærketræ) til deraf

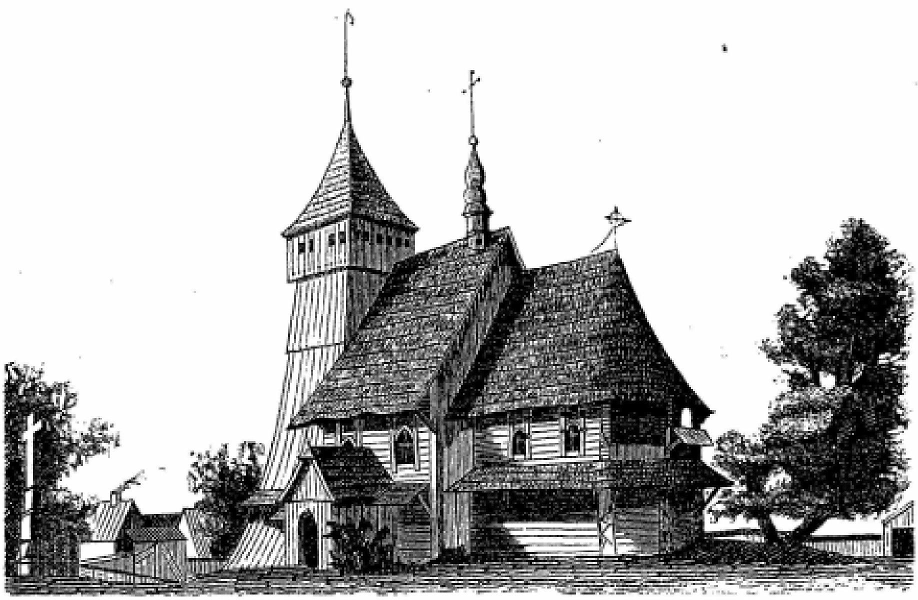

Fig. 98. Markowitz.

at forfærdige krusifikser, rosenkranse og andre hellige gjenstande, der til fordel for den nye kirke solgtes rundt om i bygderne i store mængder, — noget, han syntes vilde være meget ønskeligt snarest muligt kunde ske med hans egen gamle kirke.

En anden mindre gruppe af lignende kirker ligger i og omkring staden Beuthen: *Margarethakirken i Beuthen, kirken i Bielschowitz*, opført saa sent som 1797, *kirkerne i Biskupitz, Boguschütz* og *Dziedzkowitz* fra 1673 er de vigtigste. Spredte kirker, ganske af samme art, i Schlesien er: *Kirken i Belk, Sancta Annakirken i Rosenberg* ved Brieg, opført af furu 1514 (afbildet i «Zeitschr. für Bauwesen», 1856, tafl. 45 og 46, som ikke har været mig tilgjængeligt), i *Pless*, i *Zabrze* ved Gleiwitz og i *Kommornik* ved Kleinstrelitz.

Kirken i Mikulschütz (fig. 99), opført 1530, erindrer om kirkerne i Rogau og Studenka, men har gjerdestavsvalgang og et meget høit og steilt tag over skibet, der naar op til samme høide som taarnets

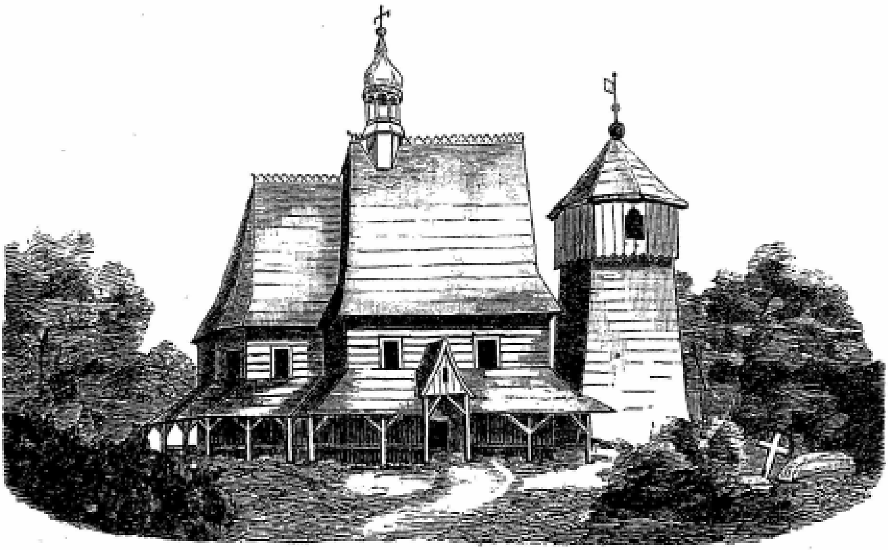

Fig. 99. Mikulschütz.

Fig. 100. Pniow.

hjelm. *Kirken i Pniow* (fig. 100) har svalgang blot omkring koret. *Kirken i Ponischowitz* er eiendommelig ved sit ottekantede, paviljonartede sakristi, sit lodrette klokketaarn og ved sit kor, der, skjønt

af samme bredde som skibet, dog er lavere end dette og formidler denne forskjel ved en sterkere konkav svingning af kortagets linjer, mens omvendt dens tresidige apsis, der — ganske usedvanligt i disse kirker — er af korets høide, men smalere, formidles med dette ved en desto mindre svingning af taglinjen (fig. 101). Det hele frembringer et meget malerisk indtryk. *Kirken i Gross-Strelitz* (fig. 73) fra 1641 er et godt eksempel paa den teppelignende maade, hvorpaa tagene over de forskjellige dele forenes til et ved hjælp af spaantækning.

Der behoves, efter hvad vi har bemerket ved de russiske og ungarske kirker, ingen paavisning af, hvor lidet fællesskab der er

Fig. 101. Ponischowitz.

mellem de vestslaviske kirker og de norske stavkirker; thi det eneste paatagelige lighedspunkt, svalgangene, finder her som hist sin forklaring af hensynet til at beskytte kirkens indre dele — og de kan saaledes være opstaaet aldeles uafhængige af hverandre — hvad de ogsaa ubetinget er.

D. Svenske laft- og reisverkskirker.

I Sverige fandtes endnu ind i vor tid nogle trækirker fra middelalderen. Saaledes beskriver Brunius i sine «Konstanteckningar från en resa år 1849» en gammel *trækirke i Kalfsvik,* som han antog for at være fra slutningen af det 13de aarhundrede og som blev revet 1849. Den havde et aflangt-firkantet skib og firkantet

kor, begge med fladt indre loft. Indgangene var rundbuede og smale. Langhuset var 22 svenske fod bredt og $34^2/_3$ ' langt, samt $16^1/_2$ ' høit. Vinduerne, der var oprindelige, var kun 6 " brede og 1 ' høie med skraa karme og rundbuer og sad meget høit. I altarvæggen var 2 saadanne vinduer. Triumfbuen var borthugget. Kirken var af sværť, laftet (knuthugget, d. v. s. indhugget i hjørnerne, altsaa laftet) furutømmer. Væggene var baade udvendig og indvendig forsynet med stivere, som fastholdtes af bolte med splitter. Væggene var udenpaa klædte med egespaan, indvendig var de glathugne og overmalede. Gulvet bestod af klovede og tilhuggede, men ikke sagede brædder. Ifølge en indskrift var kirken blevet malet i aarene 1333, 1665 og 1747 samt «som den nu er med sakristi og vaabenhus i aaret 1815». Kirkens ydre frembød et eget syn, idet den tidligere rødmalede spaanbeklædning for en stor del var overtrukket med en fin, lysgrøn mosvækst, *Evernia vulpina*, som hører hjemme paa gamle træbygninger.

En af de sidste middelalderske trækirker i Sverige var *Edshult kirke* i Linköping stift. (Aug. Sohlman i «Ny illustr. Tidn.» 1866, no. 1 og Mandelgren, «Monum. Scand», Paris 1862). Den antages at tilhøre begyndelsen af det 14de aarhundrede og var, ligesom Kalfsvik kirke, laftkirke og ligesom hin udenpaa klædt med egespaan i skjælform, indvendig tækket med tøndehvælvinger og krydshvælv af brædder (ligesom den paa Nordmøre opførte stavkirke i Stangvik). Om *Råda kirke* i Karlstad stift (fig. 102), som endnu staar, og hvis hvælv er kløverbuet , gjælder det samme — den har derhos baade i kor og skib middelalderske tag- og vægmalerier, de ældste i koret dateret 1323 og udført af en mester Amund, de yngre i skibet fra 1494. Råda kirkes skib er 38 ' lang til 28 's bredde, og taget har en høide af 24 ', hvoraf de 13 ' udgjør væghøiden og de 11 ' tagets høide. Koret er omtrent 18 ' i hver retning, og væghøiden er her ikke fuldt 11 ', hvorover et lavere hvælv. Kirken har intet taarn, men en støpul paa kirkegaarden. Den bevares paa statens bekostning.

Ad hvilken vei disse blokhuskirker er vandret ind i Sverige, om over Pommern eller Danmark eller ad begge veie, kan neppe afgjøres; derimod er det sandsynligt efter de vink vi faar om konstruktionen i de stavkirker, Sverige har eiet, at disse er paavirkede fra Norge.

Vi kjender fra den senere middelalder en trækirke i den senere fra Norge skilte provins, Jemtland, naturligvis en stavkirke: *Boddsjö kirke*. I Hülphers «Samlinger til en Beskrivelse af Norrland» II, s. 36 f. (1775) nævnes denne kirke, og det fortælles, at Boddsjö kirke ved Boddsjön er af træ og siges at være bygget af en norsk

kvinde, Bodda, som med sine 5 sønner først nedsatte sig paa dette sted. Det kaldtes kun et «bönehus», men «behåller ock ännu en särdeles *res*byggnad» med «stolper i hjørnerne og midt paa væggene samt iøvrigt bestaaende af plankevirke». I senere tider var kirken blevet udvidet ved hjælp af et lidet, smalt kor og en «sakristiga», samt udenpaa beklædt med spaan og indvendig malet En indskrift over kirkens dør har tallene CIↃↃCILXIX, der vel skal betegne 1469 som kirkens opførelsesaar, «hvorvel gamle folk gjør den meget ældre». Beskrivelsen antyder, som man ser, en simpel, enskibet

Fig. 102. Råda kirke.

kirke. Et messing røgelsekar fandtes 1775 i kirken, hvor der dengang holdtes gudstjeneste hver tredje helligdag. Da sognet fik ny kirke 1796 er den gamle stavkirke formodentlig da revet, ialfald eksisterer den ikke mere.

Hedareds Kapellags kyrka i Elfsborgs len, skal, iflg. Ljüngströms «Åhs ock Wedens härader» (1865) s. 106, være bygget af «opretstaaende, grove og brede egeplanker» og have havt et langagtigt skib og et kvadratisk kor. Kirken skal kunne vises at have eksisteret 1506. Her er synlig tale om en enskibet stavkirke af sedvanlig form, men af et andet materiale end det i Norge brugelige.

Ikke langt fra Råda kirke laa paa Tiveden *Skagens kapel* (fig. 103) i Undenes sogn (se P. A. Säves meddelelser i «Vitterhets-Historie og Antiqvitets Academiens Archiv» ogsaa meddelt i «Ny Illustr. Tidn.» 1886, no. 2, kfr. «Antiqv. Tidskr.» for Sverige II, s. 139 ff.). Om denne kirke fortælles det samme sagn som om Hedals kirke i Valdres, Grindaaker, Opdal og Tuft kirker, at den, efterat være forladt i den sorte død, opdagedes lang tid efter. Vandrende finner spiller her i trakten af «Finnrödja» jægerens rolle; men at ogsaa her sagnet oprindelig kan have havt ganske samme form, som i Norge, er ikke usandsynligt, da ogsaa i denne kirke — ligesom i de 3 af hine — foran altaret laa «huden af en skudt bjørn», til hvilken da

Fig. 103. Skagens kapel.

vel sagnet har været knyttet. Den oprindelige, ældste kirke paa stedet skulde have været af eg — den senere, af os kjendte, der blev nedrevet i 1825, var opført af svær malmfuru og havde 4 «klostolpar» i hjørnerne. Klostolper vil formodentlig betegne de optil og nedtil spaltede stolper, der red over svillen og optog stavlægjen i sit leie ligesom i vore stavkirker; thi der nævnes ogsaa krydsbjelker mellem dem og de 4 «fotträd», d. e. grundsviller. Væggene bestod af opreiste planker, og taget, der var aabent ligetil «kroppåsen», var udenpaa spaanbelagt. Den var uden tverbjelker og havde kun 3 smaa lysaabninger, et vindu paa østvæggen 16″ langt, 5″ høit, de andre ligeledes meget smaa paa den søndre væg langt henimod østenden. Sin indgang havde kirken gjennem

et lidet s. k. «våkkenhus» (vaabenhus) paa sydsidens midte. Døren stod for det meste aaben, og væggene var saa utætte, at baade lyset og veiret trængte igjennem. Anledningen til kirkens nedrivelse synes at have været den megen overtro, der forbandt sig med den gamle «offerkirke». Hele skildringen viser, at denne kirke ikke har været en af de tyske bindingsverkskirker, men en fuldstændig med de norske stemmende enskibet stavkirke, skjønt af allersimpleste art.

Ifølge «Nord. Univ. Tidsskr.» 1856, s. 198, var der ved *Pjetteryd* i Småland en reisverkskirke — som det synes omgivet af en svalgang.

Der maa i det hele taget i Småland have været flere reisverkskirker; thi Djurklou (man. fra 1870 i «Vitterhets-Historie og Antiqvitets Academiens» archiv) ved at fortælle følgende om en nu nedrevet smålandsk kirke, der viser, ikke blot, at den selv var en reisverkskirke, men ogsaa, at der maa have været flere saadanne i Småland:

Hånger kirke i Østbo herred var en trækirke med et firkantet kor, der, da større plads tiltrængtes, blev forlænget og fik en tresidig altarvæg. Den nye tilbygning havde fladt indre loft, men den ældre kirke og kor havde tøndehvælv af brædder. Om kirken som den var før tilbygningen fortalte en gammel mand, at ifølge hans faders udsagn, skulde aabningen mellem skibet og koret oprindelig ikke have været større end en sedvanlig dør, og at kirkens ældre del var en s. k. «skifteskyrka», d. v. s. bygget af reisverk («skiftende» stolper og planker?) og følgelig af en ærefrygtindgydende alder. — 12 aar efterat Djurklou havde afgivet denne indberetning, der desværre ikke skildrer konstruktionen nærmere, blev den gamle kirke nedtaget i 1882, og den var vel saaledes den sidste middelalderske trækirke i Sverige; men fra kirken indkom til nationalmuseets historiske samlinger i Stockholm endel udskjæringer af asp, hvis ornamenter dog er mere indridsede end udskaarne, og yderst ufuldkomne; en vinget drage er alt, hvad der af animalsk ornamentik er at opdage mellem de ensformige krumme linjer, hvoraf det hele bestaar.

Da der for disse kirker altsaa fandtes et fællesnavn i Småland, «skifteskyrkor», tør man vel slutte, at reisverkskonstruktionen ikke har været ganske ualmindelig der, — men et andet spørgsmaal er det, om disse reisverkskirker ikke snarere har været af den tyske bindingsverkskonstruktion med udenpaa stolperne naglede brædder, end virkelig norsk stavkonstruktion. Kun ved Boddsjö i en gammel norsk provins og ved Skagens kapel, der jo ligger i Wermland — om end i dets østre ende — og saaledes let og naturligt kan

tænkes paavirket fra Norge, kan vi med fuld sikkerhed se, at det er selve den norske stavkonstruktion, som gaar igjen; om at søge de norske stavkirkers *oprindelse* ad denne vei kan der ikke være tale.

E. Det vestlige kontinents reisverkskirker.

Vi saa allerede ved det blik, den middelalderske litteratur gav os over trækirkebygningen, at det maatte ansees for mere end sandsynligt, at de germaniske kirker i modsætning til, hvad vi nu har seet at være tilfældet med de slaviske, har været opført af bindingsverk. Og hvad litteraturen lærte os, modsiges ialfald ikke, men synes at bekræftes ved de faa rester (desværre altfor faa til at kunne bygge med fuldkommen sikkerhed derpaa), som er os bevaret af middelalderens trækirkebygningskunst i Tyskland. Den byzantinske religions indflydelse og den slaviske blokhusbygning har hidtil vist sig at gaa sammen; vi skal nu se, at det synes som om litteraturen har ret, naar den viser som resultat, at romersk religionspaavirkning og bindingsverkskirkebygning gaar sammen i Tyskland.

Bindingsverket har vi hos de slaviske folk kun fundet anvendt i de vestslaviske klokketaarne — der endog maaske har været paavirkede fra vesten, skjønt det ikke lader sig paavise anderledes end ved, at de russiske kirker oprindelig havde sit taarn paa taget, mens den isolerede kampanile tilhører vesten. Nu møder os bindingsverket i form af reisverk, d. v. s. vertikalt satte planker mellem rammens bjelker, i de faa tyske trækirker, der er bevarede fra middelalderen. Kun 3 saadanne har været bevaret til vor tid. Den ene af disse befinder sig i den af tyskere befolkede del af Mähren, den anden i den tyske del af Bøhmen, den tredje stod indtil 1846 i Mühlhausen, altsaa i hjertet af Tyskland. At Bøhmen her indtræder i rækken af de tyske lande er klart, naar vi erindrer den rolle, Bøhmen spillede i Tysklands historie netop paa den tid, da disse kirker blev til. Allerede i det 9de aarhundrede var Bøhmen blevet lenspligtigt under Tyskland, og — kristnet — henlagdes det under dioecesen Regensburg. Sin glansperiode opnaaede Bøhmen under luksemburgernes fyrsteslegt, som fra 1311—1437 indehavde Bøhmens kongetrone. Flere af Bøhmens konger var jo tillige tyske keisere: Karl IV, Wenzel, Sigismund og Albrecht II af Habsburg, og i denne periode laa endog Tysklands aandelige tyngdepunkt i Bøhmen. Naturligt saaledes, at netop i dette land tyske former blander sig med slaviske.

Kirken i Nesselsdorf (Koprovonice i Mähren) har jeg ikke besøgt; men den opgives af Müller & Mothes («Archäol. Wörterb.» s. 527,

art: Holzarkitektur) som en reisverkskirke, hvad der ogsaa fremgaar af tegningen i «Mittheilungen der k. k. Centralcommission» 1858, s. 89, som her meddeles (fig. 104). Den har grundplan tilfælles med visse af de slaviske kirker, og taarnet med underliggende forhal staar i kirkens vestende, men dens bygningsmaade viser helt igjennem rammer af staaende og liggende bjelker, der er forbundet ved opretstaaende planker, ligesom dens løbegang dannes af en nedtil lukket barriere med stolper over og retlinjet øvre afslutning. Koret er lavere og smalere end skibet og løbegangen omfatter kor og skib, men ikke forhallen, som den dog berører i dennes østlige del.

Maria unter den Linden i Braunau, Bøhmen (fig. 105 og 106) ligger lidt udenfor staden ved foden af den høide, paa hvilken den malerisk byggede stad hæver sig. Den er omgivet af en tæt lund,

Fig. 104. Nesselsdorf.

hvad der ogsaa er tilfældet med mange af de schlesiske kirker (ogsaa adskillige norske stavkirker har ligget i tæt skov), hvad der vistnok ikke er tilfældigt, idet disse lunde sikkert har til hensigt at beskytte kirkerne mod storm og — hvor de ligger ved landsbyer — vel ogsaa mod ildsvaade. Efter forlængst at have ophørt at være menighedskirke, benyttes kirken nu som begravelseskapel. Den omgives helt af en svalgang, der, ligesom i Nesselsdorf, er forsynet med en lav barriere og opad horisontalt afsluttet. Forhallen har 2 indgange, der korresponderer med indgangene til selve kirken, den ene ligger i vestenden og er afsluttet med en rundbue, mens den nordre er spidsbuet (tegningen giver den ikke ganske korrekt). Kirkens indre har en empor i vest og er helt bemalet med ornamenter, der alle danner arabesker, er holdt i hvidt, grønt og rødt paa mørk, næsten sort grund, og erindrer sterkt om miniaturerne

fra Wenzel IV's tid (1378—1400), hvad der ogsaa stemmer med kirkens angivelige ombyggelsestid ca. 1370. Dens oprindelige opførelse henlægges til 1136. I sin nuværende form tilhører den imidlertid synlig hin senere tid, da den tyske kultur var herskende i Bøhmen. Koret er af samme bredde som kirken, men afsluttes ved en ottekants 3 sider, hvorved kirkens bagside faar en afslutning, der svarer til den form, der fremkommer paa forsiden ved den i lignende trekant opførte overbygning over vestre indgang, der sees paa den perspektiviske tegning og er antydet i grundridset. Kirken har en fin, slank tagrytter over midten. Stokke og bjelker er overalt støttede ved tverslaaer, skraatrær (se fig. 107, en paa stedet skisseret detalj). Plankerne er — hvad tegningen ikke kan vise — *ikke indfældte i,* men ved nagler *fæstede til* indsiden af bjelkerne. Mariakirken maa saaledes vel betegnes som en reisverkskirke, men dækker dog ikke begrebet af en stavkirke i specifik norsk mening.

Fig. 105. Braunau.

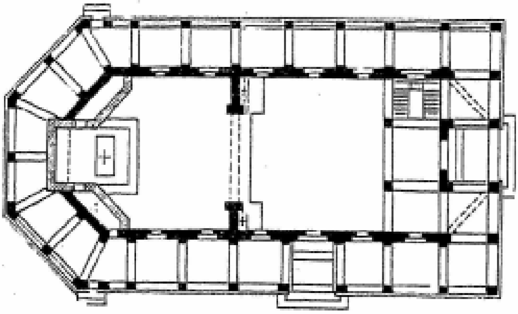

Fig. 106. Braunau.

I det egentlige Tyskland stod ligetil 1846 endnu en middelaldersk trækirke og det en af ganske samme konstruktion som Mariakirken i Braunau, nemlig *Jodocuskapellet ved Mühlhausen* i Thüringen. Det stod paa St. Petri kirkegaard (fig. 108) og dets detaljer som dets udseende er os heldigvis bekjendt ved friherre Tilesius von Tilenaus publikation: «Die hölzerne Capelle des heil. Jodocus zu Mühlhausen» 1850. Hans egenhændige haandtegning findes i den k. k. haandtegningssamling i Berlin. Efter

stilen i kapellets malerier og majusklerne i dets indskrifter at dømme, tilhører bygningen det 13de aarhundrede. Den er saaledes formodentlig identisk med det kapel, som Mühlhausens borgere oprettede for St. Peter efter en 1251 vunden seier, hvorved altsaa dets opførelsesdatum skulde være nøiagtig bestemt. I det 15de aarhundrede blev det rykket ind mod den nærliggende St. Peters

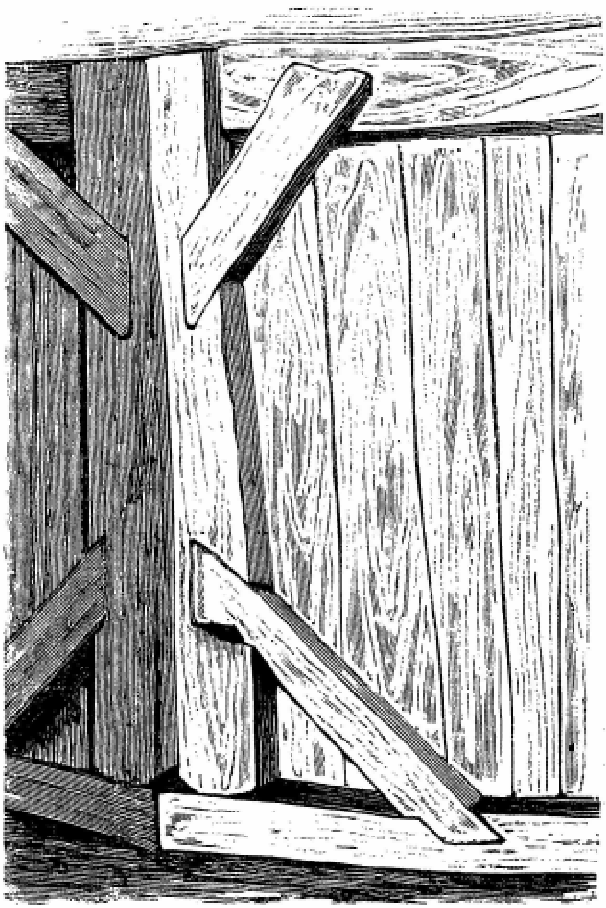
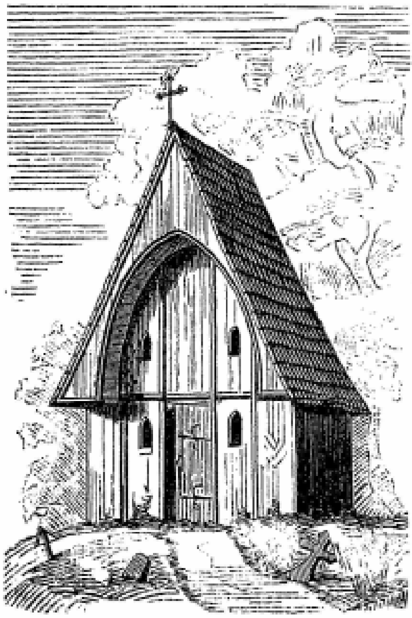

Fig. 107. Braunau. Detalj.

kirke, og idet kapellets bagre væg — altsaa østvæggen — borttoges, kom det til at tjene som forhal til denne kirke. Under trediveaarskrigen flyttedes det paany til et hjørne af kirkegaarden og tjente siden som et slags begravelseskapel (Bahrhaus). Kapellet var, ialfald da det reves, kun 6,30 m. langt; dets bredde var 3,80 m. Sidevæggenes høide var 1,90 m., men den hele høide til gavlspidsen udgjorde 6,30 m. Gavlen rakte 0,60 m. frem over indgangssiden.

Væggene bestod af et rammeverk, sammensat af nogle faa lodrette og vandrette bjelker, mellem hvilke plankerne var stillet lodret og føiet tæt ind til hverandre. Smale spidsbuevinduer (4 paa forsiden) belyste det indre. Tagkonstruktionen efterlignede i træ et spidsbuet tøndehvælv, der ogsaa fremtræder i det ydre paa den over bygningens vægfaçade fremspringende del af loftet. Dette indre loft var sammensat af til hinanden føiede vandrette, paanaglede planker. Den del af loftet, der fremtræder paa udsiden, dannedes derimod af 2, hver for sig af et eneste stykke bestaaende, i form af en spidsbue mod hinanden krummede bjelker, der stødte sammen under tagets isselinje. De efterlignede paa den ene side stenbygningens spidsbue, men savnede paa den anden side ingenlunde konstruktiv berettigelse, idet de kraftigt afstivede de øvre tagsperrer, som tangerede dem. Det hele erindrer om en i det ydre lignende konstruktion i franske privathuse (Orleans), især af normannisk oprindelse (Rouen). Taget var, da bygningen reves, dækket med tegl. Hvorledes væggene i det indre var dekoreret, ved man ikke; men som en rest af indre ornamentik har man bevaret hvidtgrunderede vægposter med afvekslende røde og grønne rosetter, blade og stjerner, alle med sorte konturer. Vel vedligeholdte var derimod tagmalerierne i loftet, udførte i det 13de aarhundredes maner med limfarver paa kridtgrund, efterat hele tegningen var optrukken med rødkridt og omridsene med rød farve. Ingen skatteringer af blandede farver viste sig; kun kjødfarve, rødbrunt, blaat (der i tidens længde var blevet grønt) samt spor af sværtet guld.

Fig. 108. Jodocuskapellet.

(Jeg erindrer foruden disse 3 kirker i min ungdom at have seet en gammel trækirke af bindingsverk i *Clausthal* i Harz, men dens ælde er mig ikke bekjendt — den saa ud som en formløs låde og var ualmindelig hæslig. Om kirken endnu staar er mig ubekjendt. Middelaldersk var den dog ganske vist ikke).

Her indskyder vi naturligst en bemerkning om en enkelt fransk trækirke fra middelalderen. I *Frankrige* findes iflg. Viollet-le-Duc «Dictionnaire de l'architecture» VII, s. 45 (fig. 109 og 110) endnu en middelaldersk trækirke, *St. Gilles kapel* ved Troyes, fra den anden halvdel af det 14de aarhundrede, opført i gotisk stil. Den bestaar helt og holdent af træ — bindingsverk — og har et eneste skib,

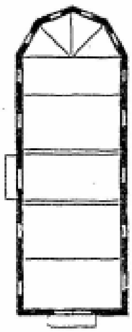

Fig. 109.

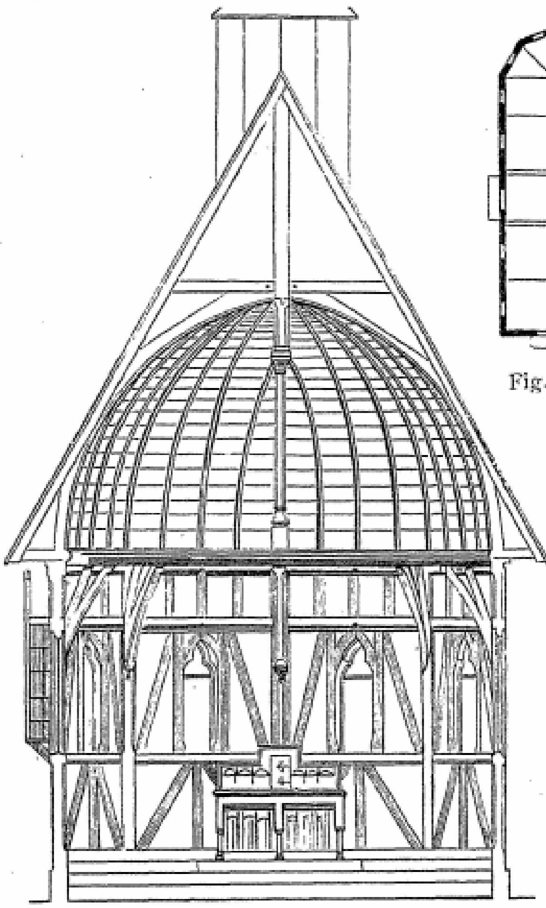

Fig. 110. St. Gilles kapel.

der løber ud i en firsidet korafslutning, der indtager hele kirkens bredde og altsaa nærmer sig den i gotiken sedvanlige polygonalafslutning. Hele konstruktionen bestaar i en række stolper, der forneden og foroven bindes sammen af tverbjelker. 2 rækker saadanne tverbjelker gaar tvers over bygningen. Sperretaget former sig til en halvrund hvælving, idet horisontale planker mellem de halvrunde ribber lukker for den øvre tagstol, der, efter tegningen

at dømme, danner et hængverk af sydlandsk art, der hviler over den lukkede hvælving, mens denne selv i sit anlæg minder om de normanniske sprængverk, om jeg har forstaaet tegningen ret. Kirken har 2 indgange, en i vestenden og en midt paa nordre langside. De smale og høie lysaabninger er afsluttet i spidse kløverbuer, af hvilke der findes 4 i koret, 1 paa hver af dettes sider, paa sydsiden 5 og paa nordsiden 4, nemlig 2 østenfor og 2 vestenfor den omtalte dør. (Afbildet i «Illustr. Nyhedsblad 1864»).

Disse kirker er altsaa alt, hvad der — saavidt mig bekjendt — er kommet til vor tid af middelalderske trækirker paa det occidentale kontinent, men alle disse 4 bygninger viser, som sagt, hvad allerede litteraturen bevidnede, at bindingsverkskonstruktionen har været brugt og giver os specielt vished for, hvad litteraturen ikke nævner, at bindingsverket her er optraadt som *reisverk*. Mens altsaa de slaviske kirker, trods visse lighedspunkter af mere tilfældig art, ikke paa nogen maade tør bringes i anslag som paavirkende de norske stavkirker, mod hvilke de som blokhusbygninger tvertimod staar i et bestemt modsætningsforhold, turde vor opmerksomhed derimod rettes saameget sterkere paa disse spor af reisverkskirker i Tyskland, idet det spørgsmaal synes at kunne opstaa, om ikke de norske stavkirker kunde have sin oprindelse fra tyske kirker, ældre end de nu skildrede, aldenstund Norge jo i sin ældste kristne periode, ialfald paa papiret, var henlagt under Bremens bispestol.

Det viste sig imidlertid, at den tyske reisverksbygning er af en helt anden art end den, vi har lært at kjende i de norske stavkirker. Med stavkirken har den tyske trækirke kun det tilfælles, at de begge er bindingsverk med staaende planker — reisverk — men selve træverkets forbindelsesmaade, hvad der for konstruktionen er det afgjørende, er grundforskjellig. Thi det, der skiller de norske stavkirker fra andre reisverkskirker: plankernes indfalsning i rammeverket, stolpernes riden over svillen og optagelse af stavlægjen, samt knæforbindelsessystemet, findes der her intet spor af. I de tyske kirker sammenholdtes svillе og stolpe ikke ved knær, men ved tverslaaer (fig. 107), videre indlaftedes de simpelthen i hinanden uden at omfatte hinanden saaledes som stolpe, sville og stavlægje gjør i de norske kirker, og endelig var plankerne i de tyske kirker ikke indfalsede i stolper og sviller, men kun naglede til disses udside. Hvad jeg med egne øine i sidste henseende har seet i kirken i Braunau, bekræftes ogsaa ved beskrivelsen af Jodocuskapellet, hvor der tales om «de ved siden af hverandre *naglede* brædder» og de «an einander» ikke «in einander» føiede planker. Her er intet spor at opdage af den for stavkirkerne eiendommelige konstruktion. Vi kan kun sige, at de norske kirker staar de tyske

reisverkskirker et betydeligt skridt nærmere end de slaviske blokhuskirker. Først der, hvor vi ialfald finder ét af hine 3 karaktermerker, *plankernes indfældning* i hinanden og i sville og stolpe, eller knæforbindelsen eller rammeverkets sammenføining ved, at stolpen rider over svillen — først der tør vi erkjende en virkelig sammenhæng.

Noget saadant saa vi i litteraturoversigten antydet om enkelte tyske kirker, der stod i forbindelse med de irske missioner — nemlig plankernes indfældning i svillen — og det turde saaledes vel være muligt, at mens de almindelige bindingsverks- (reisverks-) kirker i Tysklands middelalder er resultater af tyskernes egen, ældgamle, fra Rom paavirkede, bygningsmaade, viser hine antydninger hen paa forbindelsen med Irland: det sidste felt, vi nu har at gjennemsøge, bliver derfor de britiske øer.

F. Den angelsaksiske kirke i Greenstead.

I Irland findes, som ovenfor bemerket, ingen trækirke bevaret fra middelalderen. Dahl nævnte i sin fortale til sine «Denkmale» «flere engelske kirker af egetræ», der dog intet skulde have tilfælles med de norske. Den eneste fra angelsaksernes tid bevarede trækirke er *kirken i Greenstead* eller Greensted i Essex (se fig. 111—113). Det var mig saameget mere om at gjøre at undersøge kirken personlig, som den næsten staar som en myte for de kunsthistorikere, der i vor tid har skrevet om den, idet ingen af dem har seet selve kirken, hvorfor den gjerne forbigaaes i taushed eller nævnes høist hypotetisk.

Schnaase skriver om kirken («Gesch. d. bild. Künste» IV, 2, s. 575, anden udgave): «Hvorledes disse (angelsaksiske) træbygninger har været beskafne, er os ikke nærmere bekjendt; imidlertid viser den eneste bevarede gamle trækirke, som man har fundet i England, idetmindste én merkelig omstændighed. Den er nemlig ikke, som træbygningerne i Rusland og i mange andre egne, bygget af horisontale, paa hverandre lagte bjelker i blokhusform, men af oprettstillede egestammer. Den lader ogsaa formode, at man paa lignende maade, hvor man behøvede indre støtter, har dannet disse af enkelte rundstammer, altsaa af en søileagtig form». Hertil føier han under teksten følgende bemerkning: «Sml. afbildningen af kirken i Greenstead i Essex i «Vetusta monumenta» vol. II, tab. 7. Stammerne har i sin øvre del en afglatning, som erindrer om terningkapitæler; afbildningen lader os dog ikke forstaa, og teksten giver ingen oplysning om, hvorledes dette er frembragt». Saavidt Schnaase. Vi

skal senere overfor kirken selv betragte disse bemerkninger. Paa et senere punkt, ved omtalen af de norske stavkirker s. 621, nævner Schnaase atter denne kirke, idet han siger: «I England er vistnok

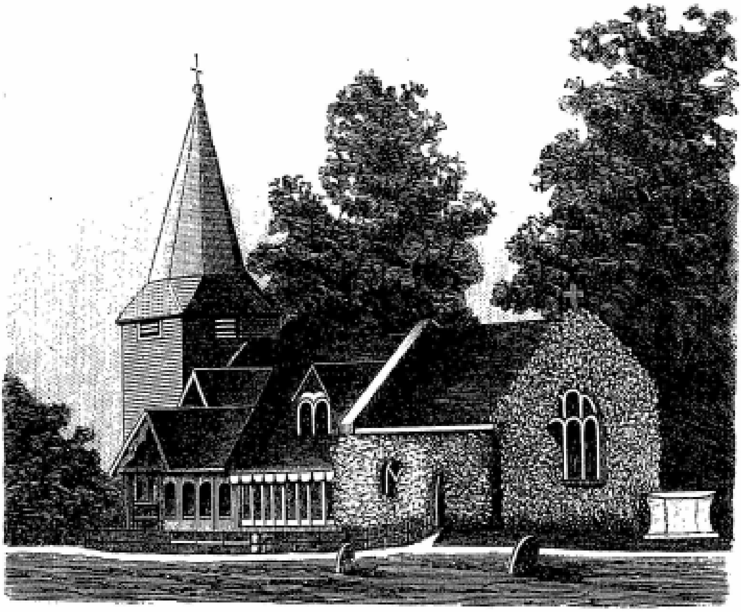

Fig. 111. Greenstead.

Fig. 112. Greenstead.

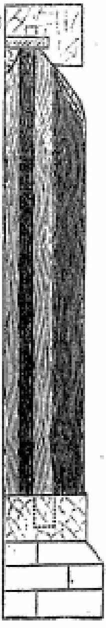

Fig. 113. Greenstead.

kirken i Greenstead ogsaa bygget med opretstaaende bjelker, men uden videre lighed med stavbygningerne». Han samstemmer altsaa med Dahl i, at ingen lighed findes.

Den oftere citerede Lehfeldt siger i sin «Holzbaukunst» s. 101 om kirken blot følgende: «Desværre var mig ingen afbildning tilgjængelig af den eneste og fra urgammel tid i England bevarede trækirke, der endnu findes i Greenstead. Efter beskrivelsen i Schnaases «Kunstgeschichte» (IV, 575, kfr. «Vetusta monumenta» vol. II, tab. 7) skulde man antage, at den er bygget af opretstaaende egestammer. Da vilde den nu rigtignok ikke være at betragte som nogen egentlig bygning, men vilde mere erindre om de udviklingsstadier, som vi har lært at kjende ved de gammelorientalske telt-

bygninger og tabernakler. Da imidlertid Schnaase finder lighed mellem denne kirke og de norske stavkirker (som vi har seet, siger Schnaase egentlig det modsatte), der er virkelige bindingsverksbygninger, og den ham foreliggende afbildning efter hans ord delvis var unøiagtig (det siger nu Schnaase slet ikke, kun at den var utydelig — men det er alligevel, som vi nedenfor skal se, virkelig tilfældet), saa er det vel at antage, at de sviller, som fuldender bindingsverksbygningen, ikke er tydeligt gjengivne paa tegningen».

Man kan af det her meddelte forstaa, at kirken for vor undersøgelse er af høieste vigtighed, og jeg opsøgte den derfor paa den nævnte reise 1884. «*Monumenta vetusta quae ad rerum Britannicarum memoriam conservandam societas antiquariorum suo sumpto edenda curavit*». London 1747—1835, 5 vol. fr. gr. in folio. 300 pl. siger:

«Skibet eller skroget af denne kirke, som gjør den saa merkværdig, er helt og holdent sammensat af stammer af tyk eg, *spaltede* og raat tilhugne paa begge sider. De er stillede vertikalt og slutter til hverandre, idet de er *indfældte i en fylding ved foden og i en liggende bjelke (plate) ved toppen,* hvor de er fæstet ved trænagler. Dette er alt, som nu staar helt tilbage af den oprindelige bygning, dog meget medtaget og slidt ved tidens længde. Kirken er 29′ 9″ lang, 14′ bred og 5′ 6″ høi paa siderne, som bærer hovedtaget. Indbyggerne paa stedet har et sagn, ifølge hvilket en død konges legeme engang skal have hvilet i denne kirke, hvilket sagn synes at være grundet paa underretninger, som gives os af enkelte af vore gamle forfattere. Thi i et manuskript, kaldet St. Edmunds liv og lidelse (Edmund I, konge i Østangeln [† 860], var den ogsaa i Norge høit anseede helgen St. Jetmund) forekommer følgende yttring: «Aar 1010 efter Kristi fødsel, i kong Ethelreds 30te regjeringsaar, førtes paa grund af den danske høvding Thorkils fiendtlige indfald St. Edmund(s lig) af Ailvin til London, men i det tredje aar derefter vendte (liget) tilbage til Bedricesworth». Og noget nedenfor siges der: «En mand i nærheden af Stapleford gav legemet ly, da det vendte tilbage fra London» (bibl. Lambeth.). Og i et andet manuskript, der citeres i «Monasticon» og kaldes «*Registrum cœnobii S. Edmundi*» tillægges videre: «Det (liget) nedlagdes ved Aungre, hvor, til erindring herom, endnu idag staar et trækapel» (Dugdale, «Monast. anglic.» V. I., s. 293). Nu grænser Aungres eller Ongars sogn til Greensteads, hvor denne kirke ligger. Og at den gamle landevei fra London til Suffolk gik over Oldford, Abridge, Stapleford, Greenstead, Dunmore og Clare lærer vi ikke alene af traditionen, men ligesaavel gjennem forskjellige levninger af den, der endnu er synlige. Det synes derfor ikke usandsynligt, at denne raa og simple bygning først blev opført som et slags

helgenskrin til at modtage kong Edmunds legeme, der, som Lydgate siger (kong Edmunds levnet, manuskript), paa tilbageveien fra London til Bedricesworth eller Bury blev baaret i en kiste. Og ligesom vi ved af det ovenfor nævnte register, at den siden er blevet staaende til erindring om overførelsen, kan den i tidens løb — med visse gjorte tilbygninger, — være blevet forvandlet til en sognekirke; thi vi finder hos Newcourt, at Simon Feverell efterfulgte John Lodet som rektor (prest) i Grinsted (sic) juxta Ongar i 1328. Det siges ligeledes, at Richard the Lucy sandsynligvis delte Grinsted og Aungres sogne og byggede kirken i Aungre i Henrik II's tid, og at disse 2 kirker, der ligger en fjerdings vei fra hinanden, blev forenet under Edvard IV, men igjen delt under dronning Maria (Repertor. V. II, s. 288. 449)».

Triekirken i Greenstead har nu af sine oprindelige bestanddele kun den søndre og nordre langvæg tilbage, mens gavlvæggen mod vest, der — trods det foran byggede taarn — endnu stod, da tegningen til «Monumenta vetusta» gjordes og dannedes af en øvre og en nedre plankerække, nu ialfald ikke er synlig. Til disse 2 vægge slutter sig nu følgende nye dele: et taarn af træ i vest, der allerede var tilstede, da tegningen gjordes; en af teglsten opført fod under hele kirken; en forhal af træ ved den søndre indgang — hovedindgangen, henimod den vestre ende — samt et kor af tegl, der dog vel har afløst et ældre kor af sten eller tegl, da det ikke var ganske sjeldent ved de gamle trækirker at tilføie koret af sten. Derhos er taget helt nyt og ligesom forhallen — med sin aabne tagstol og erkere — holdt i et slags engelsk gotik. De nedre dele af plankerne er derimod forsvundet ved en paa grund af træorm nødvendiggjort restauration i 1848. Vi har saaledes her kun at gjøre med de 2 langvægge og med «Monumenta vetustas» tekst for at se, hvad de, supplerende hinanden, kan lære os.

Væggene bestaar vistnok af opretstaaende egestammer, men ikke som Schnaase, misledet af tegningen, formoder: hele, runde stammer, men derimod af halve, gjennemskaarne egestammer, saaledes at 1 egestamme afgiver 2 vægplanker. Disse planker er sat tæt ind til hverandre og forbundet ved hjælp af ler eller et slags cement, der endnu viser sig tydelig mellem stammerne. Om de derhos er falsede i hinanden bagved cementeringen kan ikke observeres, men en liden broschyre om kirken af Philip W. Ray, som jeg netop, da dette skal lægges under pressen, har modtaget, angiver, at saa er tilfældet, skjønt noget anderledes end i de norske kirker (se fig. 112). Schnaase har, som sagt, faaet sin antagelse om hele stammer fra den i «Monumenta vetusta» meddelte grundtegning, der med en ubegribelig skjødesløshed virkelig giver helrunde istedetfor halvrunde

stammer, og fra Schnaase er misforstaaelsen gaaet over til Lehfeldt. Thi at Schnaase har tænkt sig kirken saaledes som hin grundtegning viser den, fremgaar tydelig nok af, hvad han ytrer om rundsøiler i kirkernes indre, som beslegtede med hine vægges rundsøiler. Men Schnaase har forsømt at give agt paa *teksten* i «Monumenta vetusta», der ganske rigtig angiver, tvertimod verkets egen tegning, at kirken er opført af kløvede, spaltede (splittede) stammer, der vender den runde side udad, den flade indad (se fig. 112).

Hine halvstammer er da, som teksten siger, «raat tilhuggede paa begge sider». Men Schnaase misforstaar videre tegningen, naar han antager stammernes tilhugning i øvre ende for en «afglatning, der erindrer om terningkapitæler». Det, der forekommer ham som en afglatning i form af terningkapitæler, er i virkeligheden en skraahugning af de øvre ender i en bestemt hensigt (fig. 113). Hvilken denne hensigt var siger teksten i «Monumenta vetusta» os. Den fortæller os nemlig det merkelige, at de staaende halvstammer eller planker «var indfældte i én fylding ved den nedre ende og i en stok ved den øvre ende» *(being let into a fill at the bottom and a plate at the top* — hvor *«plate»* ikke gjerne kan have anden betydning end den angivne), d. v. s. vi gjenfinder her for første gang de norske stavkirkers sville og stavlægje med de deri *indfældte* eller indtappede planker, med andre ord: her møder os, tvertimod Dahls og Schnaases mening, *for første gang de norske stavkirkers eiendommelige konstruktion.* Den øvre fladhugning, som Schnaase ansaa for et slags terningkapitæler, var nødvendig for lettere at kunne indfælde plankerne (halvstammerne) i stavlægjen, der, skjønt den ikke kan sees paa tegningen, dog ligesom svillen maa have været tilstede paa kirken, da teksten til «Monumenta vetusta» blev skrevet. Nu er de ikke synlige, og vi kan saaledes ikke vide, om de «pins» af træ, hvormed plankerne var fæstede til stavlægjen er oprindelige eller først indsat, da kirkens dele begyndte at falde fra hinanden. Er det første tilfældet, da tyder de igjen paa et overmaade primitivt standpunkt, da jo indfældingen i stavlægjen gjør dem overflødige, saa de under lidt mere erfarne hænders behandling vilde falde bort. De erindrer om de jernklammer, hvormed de græske bygmestere i Olympia paa Filips tid, uvante med hvælvkonstruktionen, har forsynet stenene i hvælvet mellem altis og stadiet. Men endnu beklageligere end at svillers og stavlægjers behandling ikke kan sees, — da vi jo ialfald gjennem «Monumenta vetustas» tekst kjender behandlingsmaaden, — er det, at hjørnestolperne er forsvundet; thi her giver den urigtige tegning, hvor hele væggen er sammensat af runde stolper, os absolut ingen veiledning. Har ogsaa hjørnerne kun bestaaet af 2 halvstammer, der mødtes — en fra hver side — i en ret vinkel? Eller har ikke

snarere hjørnerne havt hele rundstammer — saaledes som tegningen i «Monumenta vetusta» antyder dem i hele væggens længde? rundstammer, der altsaa sammen med sville og stavlægje udgjorde det faste rammeverk, hvori hine halvstammers række spillede den samme rolle, som plankerne har i stavkirken, mens hjørnestolperne svarede til de norske hjørnestave? Jeg kan ikke undlade at udtale som *min faste overbevisning,* at dette sidste har været tilfældet. Det synes mig nemlig for det første ikke urimeligt, at netop de helt runde, synlige hjørnestolper, der viste sig runde for beskuerens blik baade inde i kirken og udenpaa, mens de gjennemskaarne stammers bagside, maaske allerede da tegningen til «Monumenta vetusta» gjordes, var skjult af et moderne panel, som derfor udelodes paa tegningen, netop er det, som har forledet tegneren i dette verk til at angive *alle* stammerne, og ikke blot hjørnestammerne, runde, — og for det andet gjør i konstruktiv henseende de halvskaarne stammer (planker) i et monumentalt bygverk et rammeverk nodvendigt; thi hvor der altsaa findes indfælding i sville og stavlægje, der *maa* ogsaa denne sidste have noget at hvile sine endepunkter paa, med andre ord, der *maa* ogsaa findes helrunde hjørnestolper, og dermed er disses tilværelse, og saaledes den benægtede lighed med de norske stavkirker sikret. — Spørgsmaalet er for os meget vigtigt; thi det gjælder intet mindre end at afgjøre, om vi her staar foran et slags primitiv blokhuskonstruktion af oprètstaaende bjelker —altsaa en ganske ny, tredje bygningsart, nærmere sammenhængende med orientens blokhusbygninger end med occidentens bindingsverkskirker — eller foran en primitiv form af bindingsverk. Og ligesom det sidste jo paa grund af de forholde, under hvilke de britiske oer modtog sin kristendom, synes rimeligt, saaledes forekommer det mig ogsaa tydeligt, at konstruktionen af et fast rammeverk med planker i halvrund eller fladhugen form og hjørnestolper i helt rund form ligeledes med sikkerhed fremgaar for de irske og angelsaksiske kirker af de udtryk, hvori den middelalderske litteratur omtaler disse kirker. Vender vi tilbage til de udtryk der bruges af «Beda Venerabilis» om kirken i Lindisfarne, af Concubrans i Santa Monenas liv om hendes klosterkirke og endelig om klosterkirken i Bankor: «bygget paa irsk vis af skaarèt (kløvet) eg og dækket med rør», «paa irsk vis med fladhugne planker» og «smukt irsk arbeide af glathøvlede planker, hensigtsmæssigt og sterkt sammenføiede» (se ovenfor), og sammenholder vi disse udtryk med, hvad der siges om den gamle træmünster i Strassburg, at den var bygget af «*indfældte, gjennemskaarne* træstammer, hvis raa side vendte udad, mens mellemrummene var udfyldte med jord, kalk og lignende fyldverk», saa synes det mig, at vi gjennem alle disse skildringer,

hvis lighed med den i Greenstead endnu synlige kirkes konstruktion jo er paatagelig, faar den bestemteste klarhed over, hvad hin «irske vis», hint «irske arbeide» — «*More Scotorum*», «*Opus Scoticum*» — vil sige: «*Opus Scoticum*» er den primitive stavkonstruktion, som vi finder i Greensteadkirken. At de engelske kirkebygninger vedblev at udvikle bindingsverkskonstruktionen sees ogsaa tydelig ikke blot af enkelte bevarede dele af gamle engelske kirker fra ca. 14de aarhundrede i nærheden af Greenstead — t. eks. dele af kirkerne i Ongar, Blackmore, Besford i Worchestershire og den søndre væg af koret i Springfieldkirken ved Chelmsford — men ogsaa deraf, at de angelsaksiske stenbygninger, der i stenmaterialet imiterer de nationale træbygningsformer, f. eks. taarnet i Earls Barton, ikke efterligner blokhusets, men bindingsverkets eiendommeligheder med dets staaende og liggende stolper.

Endnu et par litterære vidnesbyrd maa her indskydes. I sin prisbelønnede afhandling om «den angelsaksiske kirkes indflydelse paa den norske» siger A. Taranger, s. 69, at det tekniske udtryk for de angelsaksiske kirker var «*stok-kirker*», hvad der jo ganske modsvarer vort — rigtignok langt senere opkomne — udtryk «stavkirker». Den samme forf.s personlige meddelelse har jeg at takke for, at jeg er blevet opmerksom paa et interessant irsk digt, der kaster et vist streiflys over den sag, vi her undersøger.

I «Zeitschrift für Deutsches Alterthum» XXXV, s. 101, meddeler prof. Zimmer hint digt, hvoraf vi hidsætte: «Rumund Mac Colmain († c. 746) — gjorde dette digt — — men grunden til, at han gjorde det er følgende: Han kom nemlig paa sin pilgrimsfærd til Rathan paa en tid, da der var en stor hungersnød. Derfor behagede hans ankomst til staden folkene saameget mindre, og de sagde da til den kunstner, der var sysselsat med bygningen af den store kirke, at han skulde vise digtekunstens mand bort; arkitekten sagde til en mand i sin omgivelse (en af sine medhjælpere): gaa Rumund imøde og sig ham, at han ikke faar komme til staden, før han har digtet en strofe, i hvilken han angiver antallet af de planker til kirken, som ligger der; — da gjorde han følgende strofe: «O min Herre Gud! Hvad skal jeg gjøre ved dette store material? Naar vil vel disse 1000 planker *danne en bygning under et fast schema* (tag)? Dette antal planker, nemlig 1000, befandt sig der, og ikke kunde man nu bortvise ham, da Gud gjennem hans digteriske inspiration havde aabenbaret ham antallet af arkitektens planker».

Dette digt er for os merkeligt ved et eneste ord, der netop paa grund af sin usedvanlighed synes at have voldt den tyske oversætter nogen vanskelighed. Prof. Zimmer synes ikke at have kunnet forstaa udtrykket «plankerne skulle danne en bygning under

et fast schema» — og foreslaar derfor for større tydeligheds skyld at ombytte «fast schema» med «fast tag». Men prof. Zimmer har vistnok netop truffet det rette i sit udtryk «fast schema», da jo netop en ramme med indfældte planker maa kunne kaldes «et fast schema». Det synes mig i ethvert fald klart, at udtrykket sigter til det for «*Opus Scoticum*» eiendommelige indfalsningssystem i ramme.

Vi tør altsaa sige, at irer og angelsakser behandlede sit trækirkemateriale ganske som nordmændene behandlede sine stavkirker: de kløvede stammen efter længden i 2 halvstammer, hvorved 2, men ogsaa kun 2, planker vindes af hver stamme, afglattede disse plankers runde side og indfældte dem i et rammeverk af sville, stolper og stavlægje.

Som vi ser, foreligger altsaa stavbygningens princip i sin primitive form i Greensteadkirken, kun med den undtagelse, at plankerne er indtappede istedetfor indfalsede i svillen, og at særlige planker formidle indfalsningen mellem plankerne indbyrdes, mens i de norske kirker plankerne selv er forsynede med fjeder og nut. Greensteadkirkens alder gaar ialfald op til en tid, der ligger forud for de i Norge under Olaf den hellige opførte stavkirkers. Er den, som teksten antyder, bygget som gravkapel for Edmunds lig under dets reise, da er dens opførelsesaar altsaa fastslaaet til 1012 (det tredje aar efter ligets bortførelse fra London 1010, formodentlig dette aar medregnet); i ethvert fald er kirken visselig ikke yngre end dette aar, da det neppe kan være tvilsomt, at den jo er identisk med den kirke, i hvilken liget blev indlagt. Derimod kunde den vel være ældre, da dens bygningsmaade jo fuldkommen stemmer med selv de ældste beskrivelser af dette slags bygninger baade i og udenfor selve Irland. Greensteadkirken er altsaa af dobbelt interesse, da den kaster lys baade tilbage over den ældre bygningsmaade hos irer og angelsakser, som det eneste endnu eksisterende eksemplar af «*Opus Scoticum*», — og fremad, idet den viser os den eneste levnede form af en middelaldersk trækirke, der kan være udgangspunkt for den eiendommelige konstruktion i de norske stavkirker, der jo ogsaa i sin ældste ornamentik viser hen til irske mønstre.

Da altsaa den ældste konstruktion i stavkirkerne peger hen paa irsk-angelsaksiske forbilleder, da den ældste ornamentik peger hen paa samme kilde, og da ogsaa de ældste norske *sten*kirker i sin form stemmer med de angelsaksiske kirker og viser mange irske ornamentmotiver, kan det vel ansees for hævet over enhver tvil, fra hvilken kilde den norske stavkirkebygning skriver sig.

ANDEN BOG.

Stavbygningens optræden i norden.

FØRSTE KAPITEL.

Angelsaksiske og norske motiver.

Udenlandske og norske bygmestere. Angelsaksiske motiver. Norske motiver: Tagverk, knæforbindelser, gavlsystem, svalgange, triforiekors, tænger og underbuer. Figuralornamentik. Hovenes indflydelse paa stavkirkerne.

Det fremgaar af det foregaaende med uimodsigelig vished, at Norge har modtaget sine kirkebygninger saavel i sten som i stav fra de folk, fra hvilke det modtog kristendommen: *irer* og *angelsakser*. Men idet vi skal klargjøre os den maade, paa hvilken tilegnelsen foregik, støder vi paa det dunkleste punkt i hele stavkirkernes paa dunkle punkter saa rige udviklingshistorie: det spørgsmaal, om stavkirken kun er en simpel slavisk efterligning af de angelsaksiske trækirker, eller om den har modtaget visse motiver for sin udvikling i selve Norge. Afstanden mellem den eneste levnede angelsaksiske trækirke, den primitive, enskibede kirke i Greenstead og den ældste eksisterende norske stavkirke, den fuldtudviklede, treskibede kirke paa Urnes, er jo overordentlig stor; men ingen oplyser os om, hvorvidt den mellemliggende udvikling er foregaaet i England eller i Norge.

Af kjendte udenlandske trækirker kan vi ikke med sikkerhed udpege en eneste treskibet (se ovenfor s. 89: bemerkningen om Strassburgs trækirke); thi navnet «basilika» om Martinskirken i Tours, kirken i Odenwald, kirken i Glastonbury o. fl. betegner, som tidligere nævnt, ikke med nødvendighed treskibet konstruktion, men kun at kirken var en hovedkirke. Imidlertid taler jo sandsynligheden *a priori* sterkt for, at overgangen fra enskibet til treskibet er foregaaet i det mere civiliserede land, hvor disse kirker derhos havde den længste udviklingshistorie, i England; men fra en saadan

almindelig antagelse er dog et langt skridt til positivt at antage, at vore stavkirker i sin hele udvikling kun er «en *direkte efterligning* af de angelsaksiske trækirker».

For at afgjøre spørgsmaalet om, hvorvidt stavkirken, som vi kjender den, kan siges at være modtaget helt færdig udenfra eller ei, bliver det nødvendigt at undersøge, om der i de forhaandenværende kirkers konstruktion og ornamentik forekommer motiver, der synes med nødvendighed eller med en høi grad af sandsynlighed at maatte henføres til norske indflydelser. Det er dette, vi nedenfor vil undersøge.

Som bekjendt knytter der sig til en hel del af vore stavkirker lokalsagn om, at de er bygget af udenlandske bygmestere, rigtignok da ikke angelsaksiske, men — italienske. «Talianere» siges at have bygget Borgunds, Hurums, Lomens, Hegges o. fl. kirker, hvad der dog — som Nicolaysen med fuld ret fremhæver — rigtigst maa ansees for kun at være en senere *tids* udtryk for, at hine bygninger tilhører en kulturperiode, hvis aand og former er blevet bygdens folk fremmede; for min egen del skulde jeg som det nærmeste ville tænke mig, at ordet «talianere» uden videre sigter hen paa den i Italien residerende romerkirkes, den *katolske* tids bygmestere, — og med katolicismen sluttede jo virkelig stavkirkebygningen i vort land. Den italienske bygningskunsts vidtberømte skjønhed kan maaske allerede i og for sig forklare sagnet.

Det er vistnok mere end blot sandsynligt, at de første kristne konger tildels har medbragt bygmestere fra de angelsaksiske lande, ialfald for sine stenkirker; det siges jo udtrykkelig, at de medførte «prester», og dette begreb involverer hos angelsakserne, som vi har seet, i ikke ringe grad byggekyndige mænd, der vel ogsaa kan have været virksomme ved stavkirkerne, selv om intet tør bygges paa Arendt's paastand om, at han i Gjevedals kirke i Nedenes fandt en angelsaksisk indskrift, som han antog for at angive kirkens opførelsestid, omkring 1155.

Men ligesaa muligt som det er, at angelsaksiske bygmestere kan have været virksomme ved vore stavkirker, ligesaa *vist* er det, at adskillige af disse kirker havde *norske* bygmestere.

For ikke at tale om, at der allerede paa Olaf den helliges tid opførtes trækirker af bønderne i de mest afsides dale (Garmo) og samtidig i en saa stor mængde, at man vanskelig kan antage angelsakser sysselsat ved dem alle, navngiver jo bl. a. kirkerne i Aal og Thorpe sin norske bygmester i indskrifterne: «Thorolf gjorde denne kirke» paa begge steder, og omkring ham navngives en række bygningsarbeidere — alle med norske navne.

Det turde vel ogsaa hænde, at de norske navne, der hist og

her forekommer i stavkirkerne i runeskrift paa steder, der, naar først stilladserne var nedtaget, bliver utilgjængelige — høit oppe paa stolperne eller i tagverket — kunde antyde disse kirkers norske bygmestere, som hint: «Asgrim» i Hurums kirke; sikkert angiver «Sigurdr» og «Bærthor» i Loms kirke 2 ved dens bygning sysselsatte mænd, og sikkert er det altsaa ialfald, at vi paa mere end ét sted kan paavise navngivne norske stavkirkebyggere omkring eller før aar 1200. (Ogsaa kirkerne i Skaalholdt og Hole paa Island havde indfødte bygmestere. Om stenkirken i Thingvold paa Nordmøre ved vi det samme). Skulde nu en saa tidlig kirkebyggervirksomhed, der fra urtider var øvet af landets egne træbyggende folk, virkelig kun udgjort en slavisk efterligning af angelsaksiske kirker? Og skulde disse ligesom ud af fjeldnaturen djervt reiste bygninger *intet* indeholde, der var dannet af folket selv i overensstemmelse med det klima og de nationale vaner de skulde tjene? Var *alt* blot kirkelig-angelsaksiske forskrifter?

Fra angelsakserne har vore stavkirker visselig, som sagt, i det store og hele modtaget sit præg. Foruden at, som antydet, det treskibede system sandsynligst maa antages udviklet i England (og i de paa kontinentet af irske munke opførte trækirker), er ganske sikkert det hele indfatnings- og indfalsningssystem, der udgjør det første store særmerke for stavkirken — ligesom den hele fra den romanske basilika laante grundform — udenlandsk i sin oprindelse — ligesom ornamenterne i den ældste række af kirker tydelig taler om irsk, og drageslyngerne i den senere række om angelsaksisk og anglonormannisk udspring.

Ligesaa sikkert er det imidlertid, at *stavkonstruktionen var kjendt og øvet i Norge allerede før kristendommens indførelse;* det viser os gavlen paa gravkamret i langskibet fra Gokstad, det viser os de stavlader og stavnaust, der visselig allerede i vikingtiden opførtes i Norge, og hvortil da vel ogsaa impulsen er kommet fra det samme hold, hvorfra norden i vikingtiden, den yngre jernalder, modtog sin ornamentiks væsentlige elementer, nemlig fra landene i vest: Irland og de angelsaksiske lande.

Derimod tror jeg at maatte pege paa sandsynligheden af *norsk oprindelse* for *tagkonstruktionen* og *knæforbindelserne,* stavkirkernes andet store særmerke.

De aabne tagstole i stavkirkerne er principielt forskjellige fra dem, vi kjender i de sydlandske kirker (*San Lorenzo fuori le mura* ved Rom, *San Miniato* ved Florents o. fl.), idet disse danner det s. k. hængeverk. Derimod har de normanniske og anglonormanniske lande tagstole af sprængverk, der er beslegtede med vore stavkirkers. Men de, vi kjender af disse, som de berømte tagstole i

Westminster Hall, Exeterkathedralens kapitelhus, hallen i Eltham, St. Stephan i Norwich, tilhører alle en senere tid og en høiere udvikling end stavkirkens; ja endog de ældste sprængverk i selve Normandie, i Rouen, Hargnies o. fl. steder er ialfald samtidige med den periode, da tagverket i vore ældste stavkirker staar færdigdannet. Spørgsmaalet bliver nu, om hine udenlandske tagstole af sprængverk søger sin oprindelse i England og Normandie eller i Norge. Det kan — siger Nicolaysen, med hvem jeg her maa beklage at være i modsigelse — det kan ikke afgjøres, om stavkirkens tagverk er af norsk oprindelse, da vi ikke kjender angelsaksernes tagverk. Det er sandt nok; men vi savner dog ikke al underretning om tagverket i de irske og angelsaksiske kirker, idet vi oftere hører om kirkerne af «*Opus Scoticum*», at de var «*arundine tectæ*», altsaa et let tag af rør eller siv — et andet sted tales om kviste, der vel hvilede paa de oftere nævnte lægter. Men til et saadant let tagverk behøvedes ikke de massive tagstole, vi kjender fra vore stavkirker. Det er mere end sandsynligt, det er indlysende, at man i vort veirhaarde land med dets snemasser og dets vinterstorme ikke kunde hente modellen til tagverket fra disse kirker; her blev det nødvendigt at gaa en anden vei. Nu er det ganske vist saa, at vi ikke kan vide, om maaske det angelsaksiske tagverk kan være blevet udviklet videre i det sidste par aarhundreder før kristendommens indførelse i Norge; og vi kan derfor kun i ét tilfælde udlede en bindende slutning om sagen, saafremt det nemlig kan lykkes os at vise, at stavkirketagverkets form staar i et eller andet særforhold til det ene eller det andet af de 2 folk, at den bærer tydelige merker af at have udviklet sig af det ene eller det andet af de 2 folks egne, eiendommelige livsvilkaar, saafremt vi med andre ord kan finde dets grundform og princip forklaret gjennem andre ældgamle, være sig angelsaksiske eller norske byggeformer, der udelukkende maatte synes at tilhøre det ene af de to folk, hvorved da det andet folks eiendomsret til disse former blev udelukket.

Nu er den udviklede *skibsbygning* en saadan for Norges vikingtid (ca. 850—1050), men aldeles ikke for angelsakser eller normanner i samme tidsrum eiendommelig bygningsart. Skulde vikingtidens skibsbygning kunne vises at have influeret paa stavkirkebygningen i Norge, da vilde de didhørende detaljformers hjemlig-norske oprindelse være gjort i høieste grad sandsynlig. At nu i det hele taget skibsbygningen virkelig har betydningsfulde paralleler med den profane husbygning, derom aflægger allerede sproget flere betydningsfulde vidnesbyrd; idet vi erindrer om, at de gamle nordboer taler om «stavn» baade paa skibe og huse — de har derhos begge sine «*brandar*» (stavnprydelser); og idet vi mindes, at

skibsstavnenes dragehoveder overflyttedes til en kirke-«stavn» (se ovenfor s. 57), citerer vi her (efter V. Gudmundsson) et vidnesbyrd om, at «brandar» ogsaa faktisk er blevet overført fra skibet til det jordfaste hus, nemlig «Grettis saga» kap. 38, «en brandana af knerrinum lét han setja yfir útidyr sinar». Ligeledes erindrer vi om ordet «biti» (tvertræets) dobbeltbetydning som del baade af baaden og af huset.

J. Bruun i sin «Norges Stavkyrkor» (1891), som slutter sig til min allerede tidligere fremsatte anskuelse om denne sag, fremhæver ogsaa, at den «parketartede» maade (navnet laant fra dette arbeides s. 19), hvorpaa gulvet i stavkirken er indlagt, stemmer áldeles med den maade, hvorpaa dæksplankerne i fartøier anbringes, ligesom han paapeger forbandets lighed paa begge steder: falsning, indfælding og fornagling. Ogsaa den profil, stolpernes nedre tap viser, og den maade, hvorpaa stolperne ved hjælp af denne bragtes til at glide ned i taphullet (se ovenfor s. 27—28), erindrer ham om en gammel form for mastens tap, en gammel velkjendt praksis i skibsbyggeriet for at underlette mastens reisning. Det er da vel ogsaa mere end en *blot* følge af, at nutidens og fortidens instrumenter havde samme form (Nicolaysen), naar, som jeg tidligere har paapeget, den samme listprofil kan paavises i strilens baad paa bergenskysten og i de sognske stavkirker. Spørgsmaalet om, hvorvidt nu disse paralleler beror paa en overføring fra huset til skibet eller omvendt fra skibet til huset, synes allerede klaret: helt kan det kun løses ved at forfølge tanken videre og se, om et lignende fællesskab findes i konstruktionerne selv, om noget af skibskonstruktionen er gaaet over paa huset eller om det omvendte er tilfældet, — i første fald maa det da bl. a. indrømmes, at hine ovenomtalte dragehoveder paa kirkerne *dog* tør hente sin oprindelse fra skibsstavnens drager (som Dahl vil), men et saadant resultat vil derhos føre til langt betydningsfuldere slutninger og kaste et sterkt lys over det spørgsmaal, som her sysselsætter os.

Her har nu en af vor tids første arkitekter, den geniale *Gottfried Semper* i sin «Der Stil» fuldkommen rigtig pegt paa det springende punkt, idet han erindrer om *skibskonstruktionen*, om baadbygningen som noget med stavkirkens *tagverk* analogt. Han benytter — Nicolaysen synes «lidet heldig», jeg synes overordentlig heldig* —

* Jeg kan ikke undlade at bemerke, at Nicolaysen i sin første afhandling: «Om hov og stavkirker» i «Hist. Tidsskr.» II, 6, s. 296 refererer Sempers anskuelse uden nogensomhelst reservation for dette punkts vedkommende, men derimod i sin anden artikel («Hist. Tidssk.» II, 6, s. 402 ff.), der fremkom, *efterat* jeg havde publiceret min artikel om samme emne i «Vidar», angriber dette samme punkt af Sempers anskuelse. Naar Nicolaysen imidlertid paa første sted s. 298 mener, at

navnet «*kjølbue*» for den vigtige knæforbindelse (fig. 3 æ), der binder den øvre del af tagets undersperrer (se s. 24), og som i visse kirker — vistnok som videre udvikling — indskrænkes til et bueformet indsnit i undersperrernes og tverbjelkens underside, hvor altsaa en oprindelig konstruktiv form er gaaet over til en blot æstetisk.*

Navnet «kjølbue» synes mig heldigt, fordi at denne bue spiller nøiagtig samme rolle i tagverket som spantet (kjølbuen) i baaden, mens slindebjelkerne i tagstolens nedre del, der holder væggene og med dem taget ud fra hinanden, har ganske samme funktion som tverspantet under baadens tofter, og det er vel ikke ganske for intet, at dette spant saavel i baaden som i kirken i gamle indberetninger kaldes med samme navn «biti» — «biten».

Taget synes altsaa at være en til det nye brug modificeret baadkonstruktion, billedlig talt en hvælvet baad, der er lagt over kirken og har modtaget de af denne omvendte stilling flydende forandringer.

Men da den samme fra baaden hentede knækonstruktion synlig af rent konstruktive grunde — skjønt Nicolaysen ogsaa her antager æstetisk kjærlighed til rundbuen som grund! — gjentager sig ogsaa paa andre steder i taget, nemlig i tagstolenes indbyrdes afstivning ved omvendte rundbuer mellem undersperrerne langs henad hele tagets nedre del (fig. 3 *a*), synes altsaa de vigtigste led af tagkonstruktionen at erindre om skibsbygningen.

Hvad der er foregaaet synes altsaa at være dette: de lette angelsaksiske tagkonstruktioner synes ei at have været praktiske i det veirhaarde Norge, man har maattet hjælpe sig selv — og hvorfra skulde man vel naturligere tage hjælpen end fra nordmændenes eget omraade, deres skibsbyggeris sterke og prøvede konstruktioner: det, som holdt mod sjøerne, holdt sagtens mod stormen.

I virkeligheden finder man endnu den dag idag i Nordland hytter, hvis tag ligefrem og faktisk er dannet paa den maade, at man har taget selve den oplagte «fembøring» og anvendt den som tag over huset, efterat dens stavne er afskaaret og omformet til

Semper «ikke tænker sig konstruktionen af et skib i virkeligheden overført paa stavkirkernes tag, men kun at de staar ved siden af hinanden», saa siger Semper selv tydelig, hvad han mener i de ord: «den normannisk-engelske sammensætning af taget *er* derimod den gammel-skandinaviske, *et slags skibskonstruktion, anbragt i omvendt stilling paa taget*».

* Naar Nicolaysen tror, at den æstetiske forkjærlighed for rundbuen her er oprindelsen til den konstruktive form, maa jeg erindre om, at dette — om det end i enkelte tilfælde maaske kan paavises at finde sted — modsiges af de allerfleste analoge tilfælde, idet loven er, at den æstetiske form i arkitekturen udvikler sig af den konstruktive — ikke omvendt.

gavle. Disse hytter har da et tag, der i sit konstruktive princip stemmer med stavkirkernes sperretag. Nu er det naturligvis ikke min mening, at noget hertil svarende skulde have foranlediget stavkirkens tagkonstruktion, men kun at vore fædre, tvunget af omstændighederne, oprindelig for sine hjemlige tagkonstruktioner i vikingtiden og siden for stavkirken, har anvendt en dem fra deres bedrift paa sjøen som sterk og praktisk prøvet konstruktion. Denne forekommer saa tidlig i norske kirker, at den — som nævnt — bliver omtrent samtidig med de ældste os bekjendte normanniske sprængverk, men maa som anvendt i vikingtiden — sikkert for skibe og vistnok ogsaa for tage — for en gangs skyld virkelig kunne tænkes at være moderformen for det normanniske og senere anglonormanniske sprængverk, da den langt naturligere kan tænkes opstaaet hos og udviklet af det sjøfarende folk i Norge i dets vikingtid end hos angelsakserne, der allerede eiede en lettere og ikke behovede den sværere tagform; eller i Normandie, hvor sjøfarten ingenlunde vedblev at være folkets hovedbedrift i de første tider efter landets erobring.

Og for denne min opfatning finder jeg støtte hos 3 forfattere, der hver paa sin maade maa erkjendes som autoriteter, de 2 ved sine verdensberømte navne, den tredje ved sin specielle indsigt i den nordiske privatbygnings historie: *Gottfried Semper* udtaler sig for, at det normanniske tagverk skylder det skandinaviske norden og ikke Normandie sin oprindelse. Nicolaysen vil ikke anerkjende dette, fordi Semper paa andre punkter uimodsigelig har gaaet for langt i sine paastande om nordens prioritet hvad visse bygningsformer angaar; men det beviser dog ikke, at han ogsaa paa dette punkt har uret. *Viollet le-Duc* antyder det samme, idet han i sin «Dictionaire» VII, 38 erklærer de omtalte normanniske konstruktioner, «*de bois courbes*», for at tilhøre de nordiske folk og skibsbyggeriet.

Og senere end jeg nedskrev min mening om denne sag (i Vidar 1888) har *Valtyr Gudmundsson* i sin bog «Privatboligen paa Island i sagatiden» (Kjøbenhavn 1889) fuldkommen uafhængig af mine udtalelser sluttet sig til den samme anskuelse, idet han s. 149 siger: «En aaben tagstol med indsatte rundbuede stivere — — synes at have været temmelig almindelig i sagatiden, og dette synes at have været en særlig nordisk udvikling, men ikke som mange har antaget, at skyldes fremmed indflydelse; thi den findes overalt i norden i gamle bygninger, ligesom det sikkert er denne, som under navn af «hvælving» findes omtalt i den ældre litteratur saalangt tilbage i tiden, som denne rækker. Den findes saaledes i de norske stavkirker og i flere kirker i Danmark, især i Jylland, hvoraf en fra det 15de aarhundrede; endvidere forekommer den

meget hyppig i England i ældre bygninger. I det nordlige Frankrige kjendes den endogsaa fra det 12te aarhundrede, *hvor man antager, at den er blevet indført af normannerne.* Dr. Sophus Müller og Nicolaysen mener vel, at denne antagelse ikke har stor rimelighed for sig, og drager derfor dens rigtighed sterkt i tvil; men jeg kan ikke indse, hvad de i den henseende har at støtte sig til. Jeg maa i dette punkt afgjort stille mig paa franskmændenes (Semper) side, og hævde den antagelses berettigelse, at denne indretning er særlig nordisk og derfor sandsynligvis af normannerne er blevet indført i Frankrige». Saavidt Gudmundsson.

Men den s. k. kjølbue og hine knær i rundbueform er ikke de eneste *knæforbindelser* i stavkirken. Engang anvendt for tagverket, viser disse fra skibsbygningen hentede forbindelser sig saa praktiske ogsaa paa andre punkter, at stavkirken endog netop — som vi har seet — modtager noget af det eiendommeligste i sin hele konstruktion derfra, at der overalt anvendes knær som stivere: i taget, i triforierne, i hjørnerne. Endog rundbuerne rundt hele kirken under og over triforiet er jo ikke — som i stenarkitekturen — bærende led, men afstivende led for at holde søilerne (stolperne) i lod. Alle disse knær i rundbueform træder istedetfor de i bindingsverket ellers sedvanlige skraatrær eller tverslaaer, og de forekommer snart staaende, snart liggende, snart helt omvendt, en i skibsbygningskunsten sedvanlig afstivningsmaade, af hvilken intet spor findes hos angelsakserne, hverken i Greensteadkirken eller i litteraturen, og som med al rimelighed synes at maatte betragtes som et i det sjøfarende norden tilkommet element.

Allerklarest synes mig knæforbindelsens ikke-angelsaksiske oprindelse at fremgaa deraf, at hine eiendommelige *stenbygninger i England, der i sten imiterer de angelsaksiske trækonstruktioners bindingsverk, saa langt jeg kjender dem, aldrig viser knæforbindelser, men altid de sedvanlige tverslaaer (skraastrævere).*

Saaledes tør vel dette vigtige element i den udviklede norske stavkirke og dermed et hovedtræk i dennes karakter ansees som eiendommelig norsk bygningsform, trods kirkens angelsaksiske afstamning, og saaledes viser antagelsen om «direkte efterligning af de angelsaksiske kirker» sig neppe holdbar.

Endvidere synes mig — jeg befinder mig fremdeles i den sørgeligste modsigelse mod Nicolaysen — *gavlsystemet* med de lave vægge og tagenes *steile reisning,* det «pyramidale», der meddeler vore stavkirker saa meget af deres eiendommelige æstetiske virkning, i deres indbyrdes forbindelse at maatte siges fremgaaede af og hænge paa det nøieste sammen med de strenge veirforholde i vort land, de lave vægge med stormen og de høie tage med

snemængden. Altsaa ikke saa at forstaa, at jo lave tage naturligvis vilde lettere modstaa stormen end de høireiste paa stavkirkerne, og *ingen* gavle (valme) vilde være mindre udsatte for stormene end høireiste gavle; men her er tale om *samtidig* at modvirke baade storme og snemængde.* Stormen øver sin magt sterkest mod perpendikulære, firkantede vægge; væggene maatte derfor gjøres mindst muligt fremtrædende, og helst maatte den perpendikulære væg helt erstattes af skraaflader (tage), eller hvor væggen *maatte* træde frem, burde helst det firkantede erstattes af trekanter (gavle); men samtidigt maatte man hindre sneen fra at blive liggende i altfor stor mængde paa tagene. For altsaa at kunne opnaa et høireist indre og dog ikke faa for store ydre vindfang, gjøres stavkirkens vægge saa lave som muligt og erstattes af gavle (skruv) og tage (sadeltag og pulttage), og for at undgaa sneens ophoben paa disse, giver man dem paa den anden side saa steilt afheld som muligt. Derved fremkommer den æstetiske virkning af vore stavkirker, der synes helt opløst i tage og gavle, og det synes saaledes som om vort klima og vor natur dog i ikke ringe grad har været medvirkende til at give stavkirken dens eiendommelige æstetiske karakter af paa hverandre taarnede trekanter mellem lave vægge og steile tage. Thi denne konstruktion passer ypperlig for vort veirhaarde land. Den arkitekt, der vel mest indgaaende har sysselsat sig med vore stavkirker, G. Bull, har fortalt mig, at han engang har oplevet en rygende storm inde i en stavkirke. I begyndelsen, sagde han, knagede og bragede det saaledes i det gamle træverk, at han troede, bygningen skulde styrte sammen; men efterat væggene havde sat sig saameget som deres elastiske sammensætning tillod, kom det hele system i ro, og skjønt stormen vedblev at rase, hørtes neppe en lyd i kirkevæggene.

At *svalgangen* derhos turde være optaget fra de norske husbygninger, er en mening, som Nicolaysen har udtalt («Hist. Tidsskr.» II r., 6, s. 303) og til hvilken jeg kan slutte mig, selv om det æstetiske motiv til den aabne svalgang med balustrader (som udtalt s. 15) synes mig at være hentet andetstedsfra. Om brugen af svalgange har strakt sig til de irsk-angelsaksiske kirker, ved vi ikke; imidlertid forekommer de paa ungarske, schlesiske og bøhmiske trækirker, hvor de visselig ikke er hentede fra norden.

Videre synes en bestemt omstændighed at tale for muligheden af, at *triforie-korsene* med sine *tænger* og *undre buer* turde være af

* Denne bemerkning er nødvendiggjort derved, at Nicolaysen i sin polemik uktrykker sig, som om jeg blot havde talt om stormene, og derfor naturligvis kommer til det resultat, at vilde man undgaa stormen, maatte man helst have lagt lave tage.

norsk oprindelse, idet de nemlig ikke forekommer i den bestemt ældste af de norske kirker, Urnes — og heller ikke i et par af de følgende sognske kirker i Aardal, Fortun, Hafslo og Kaupanger, der optræder med fritstaaende soiler, der opad afsluttes ved rundbuer, saaledes mere erindrende om den treskibede stenbasilika — stavkirkens oprindelige forbillede. Hensyn til kirkens fasthed synes saa i den følgende tid at have fremkaldt den praktiske maade at binde og styrke systemet, som tænger, kors og underbuer frembyder. Dette tør imidlertid naturligvis kun udtales som en *mulighed,* da det ene, fra den ældste periode bevarede eksemplar af en kirke, selvfølgelig ikke tillader nogen sikker formodning, idet jo muligens andre samtidige eller ældre kirker kunde *havt,* hvad Urnes *mangler;* men den omstændighed, at stavkirkens udvikling i Norge i det hele synes at betegne en vandring bort fra stenforbillederne henimod de ægte principer for trækonstruktionen (fra mangesoilet til firesoilet f. eks. o. s. v.) gjør det ikke usandsynligt, at vi her har et spor af en udvikling inden konstruktionen, der først fandt sted, efterat stavkirkerne var begyndt at reise sig i Norge.

Endelig er det selvsagt, at de i ornamentiken indarbeidede fremstillinger af *Vølsungesagnet* i dettes norrone form maa være opstaaet inden landet selv og vel udført af norske hænder paa basis af lignende, ældre, maaske fra selve hedenskabet nedarvede motiver.

Den eneste vanskelighed, der kunde synes at møde vor anskuelse om kirketagverkets og knæforbindelsernes væsentlig norske oprindelse er denne, at disse formers tidlig helt udviklede optræden i stavkirkerne og beslegtede tagkonstruktioners forekomst i Normandie, hvorhen de altsaa maa være førte ca. 900, med nødvendighed forudsætter en saavidt lang udviklingstid, at konstruktionen i sine ældste faser synes at maatte være ældre end den tid, da man overhovedet havde kirker i Norge, ældre end kristendommens indførelse, og vil have at søge sin oprindelse i en tid, da skibsbyggeriet maa have udgjort en betydelig side af normændenes konstruktionsvirksomhed — altsaa i vikingtiden. Men den heri liggende modsigelse er kun tilsyneladende og lader sig ligefrem løse ved at antage, at hint tagmotiv er overført fra skibsbyggeriet paa privatbygningen allerede i den hedenske tid, og fra denne ved kristendommens indførelse er gaaet over paa kirken.

Vi kan saaledes holde det spørgsmaal helt udenfor, som i den senere tid har sysselsat baade mig og flere andre forfattere, om de hedenske hovbygninger har øvet nogen indflydelse paa stavkirkerne eller ei. Thi omendskjønt jeg personlig er overbevist om, at hin tagkonstruktion ogsaa er blevet anvendt paa hovene og nærmest derfra er gaaet over paa de kristne kirker, og skjønt det af mange grunde

er mig indlysende, at ogsaa hovene har været opført af stavverk, vil jeg angaaende en sag, som endnu er under diskussion, ikke i en for større læsekredse bestemt fremstilling ensidig indføre en anskuelse, som først fremtiden muligens kan afgjøre, som muligens aldrig vil blive helt klar, men som, saalænge den ikke decideret er udredet *til fordel* for den af mig nærede anskuelse, jo ikke staar i nogen nødvendig forbindelse med vor opgave. Vi har nok af nødtvungne hypoteser og nok af nødtvungne afvigelser fra hævdvundne anskuelser at sysselsætte os med paa dette felt, om vi ikke inddrager de unødige. Jeg skal derfor indskrænke mig til at henvise dem, hvem hint spørgsmaal interesserer, til de opsatser, hvori det hidtil har været behandlet, nemlig:

Dietrichson: «Christiania Videnskabsselskabs Forhandl.» 1884, oversigt over selsk. møder, s. 7.

«Luthersk Ugeskrift» 1887, s. 170 ff. «Om de norske stavkirkers oprindelse». (Referat af et foredrag af samme forf.).

Prof. A. Chr. Bang: «Den norske Kirkes Historie under Katolicismen», Kristiania 1887, s. 60.

Antikv. N. Nicolaysen: «Om Hov og Stavkirker» i «Hist. Tidsskr.» II r., bd. 6, s 265 ff.

Dietrichson: «Hov og Stavkirker i deres Forhold til de angelsachsiske Kirker» i «Vidar» 1888, s. 118 ff.

Nicolaysen: «Mere om Hov og Stavkirker» i «Hist. Tidsskr.» II r., bd. 6, s. 402 ff.

Kaldskapellan A. Moe: «Folkevennen». N. r. XIV, s. 183 ff.

Arkivass. A. Taranger: «Den angelsachsiske Kirkes Indflydelse paa den norske», s. 249 ff.

og hertil lægge, at

Dietrichson: «Tilsvar i Striden om Hov og Stavkirker» bestemt for «Hist. Tidsskr.» er under forberedelse.

Men hvad jeg udtrykkelig tror at burde nævne, og hvad jeg altid paa alle stridens stadier har hævdet, er dette, at om stavkirkerne end i sit tagverk maa være paavirkede, være sig fra hovene eller fra andre førkristne norske bygninger, — og om knækonstruktionen, svalgangene og de figurale ornamenter end kan vises at være hjemlige norske motiver, berører dette ikke i mindste maade gyldigheden af den sandhed, at vort land har modtaget sine stavkirker saavelsom sine stenkirker sammen med kristendommen fra de angelsaksiske lande, og jeg har aldrig hverken sagt eller ment, hvad man har tillagt mig (Taranger l. c., s. 249), at «den blandt vore fædre udviklede hovstil (?) har afgivet det nærmeste og direkte forbillede for vore ældste kristne kirker». Jeg har altid hævdet —

netop det modsatte: angelsaksisk oprindelse med hjemlige modifikationer. Nogen «hovstil» kjender jeg ikke.

ANDET KAPITEL.

Slutresultat af vore undersøgelser.

Stavkirken som toppunktet af middelalderens kirkelige træbygningskunst.

Foran os ligger nu et rigt materiale til at bedømme udviklingen af *middelalderens kirkelige træbygningskunst,* og det vil paa dette grundlag ikke være os vanskeligt at hævde som *slutresultat* af vor undersøgelse, at denne kunstart intetsteds (heller ikke i senere tider) har hævet sig til en høide som i vore stavkirker, hvad et blik paa de talrigt meddelte tegninger bedst viser. Vistnok kjender vi — som ofte nok bemerket — lidet eller intet til de irske og angelsaksiske trækirker og maa saaledes lade ud af betragtning, hvad de muligens har været; men selve deres totale forsvinden synes ialfald at tyde hen paa, at intet saa fremragende verk i England har forekommet, at tidens litteratur har havt et eneste ord at sige derom, eller sønnernes beundring for fædrenes verk har anseet det nødvendigt at bevare noget eneste monument af denne art, mens i Norge trækirkernes *skjønhed* — som vi længere frem skal se — oftere berøres af vore sagaer og ned gjennem tiderne paapeges som vidner om fortidens pragt. (Se under Hitterdals kirke). Vi skal da i største korthed forsøge at antyde, hvori disse kirkers egentlige kunstneriske fortrin bestaar.

Mens stenen har sin struktive betydning i sin fasthed og modtagelighed for hammer og meisel, har træet *sin* i sin seighed og sin modtagelighed for oksen og kniven. Men netop hin seighed sætter ogsaa i almindelighed snevre grænser for den æstetiske virkning, træbygningen kan opnaa, hvor større masser skal samvirke. Træbygningen vil væsentlig ifølge sin natur udvikle sig horisontalt, og i laftbygningen er den ligefrem jordbunden. Stok lægges paa stok, saalænge til man kan lægge taget over, — blokhuset kan vistnok artikuleres, men altid udgaaende fra det horisontale. Det kan aldrig virke rankt og let; slæbende sig henad jorden, vil det altid maatte søge sin skjønhed i sin styrke og soliditet. Men ogsaa i denne henseende vil

laftkirkerne altid blive stenkirkerne, der netop har sine fortrin paa dette punkt, betydelig underlegne. I privathuset, ved vi jo nok, kan laftbygningen udvikle stor skjønhed; men man maa erindre, at vi her har at gjøre med store, rumfavnende bygninger, med kirkerne. Østens laftkirker i Rusland og Schlesien, ja selv i Ungarn, hvor de naar sin høieste udvikling, vil saaledes alle maatte staa tilbage selv for bindingsverkskirkerne, der er istand til ganske anderledes at bringe træets egenskaber til sin ret, saafremt de falder i hænderne paa dygtige bygmestere, som f. eks. Maria unter den Linden i Braunau.

Men heller ikke de almindelige bindingsverkskirker — saaledes som de faktisk forekommer — vil dog kunne byde stenkirkens æstetiske virkning spidsen, fordi at træets døde seighed fordrer at bindes og støttes ved ydre midler, mens den faste sten binder og støtter sig selv, ikke fordrer alle disse tverbaand og skraastivere, som bindingsverket forlanger, hvad der gjør, at her horisontalisme og vertikalisme holder hinanden stangen i en grad, der ikke tillader nogen af dem at komme til nogen æstetisk karakteriserende overvægt, mens kirken altid og absolut fordrer en vis karakter i den ene eller den anden (den horisontale eller den vertikale) retning, hvad der tydeligst fremtræder i modsætningen mellem de romanske og gotiske stenkirker. Anderledes med stavkirken.

Naar vi ovenfor sagde, at stavkirken var en *genial* oversættelse af den romanske basilika fra sten til træ, saa er dermed ogsaa udtalt, at træet i disse kirker er gjort til et saadant udtryk for kirkebygningens væsen, at den taler et sprog, der er fuldt overensstemmende saavel med stenoriginalens givne *tanke* som med træmaterialets givne *natur*.

Træet har, uden at eftergive nogen af sine eiendommeligheder, naaet en fuldt monumental karakter, paa samme tid som den til stenkirken knyttede kultus ikke har behøvet at opgive nogen af sine fordringer — hver for sig har faaet sin ret og sit fulde udtryk i stavkirken. Og grunden hertil er, at denne eiendommelige bygningsform har forstaaet at *benytte sig af træets døde seighed til deraf indenfra at udvinde en levende elasticitet** i alle former og i alle retninger.

Det hele system binder sig selv ved hjælp af sine i svillerne og stavlægjerne fæstede stolper og ved sine til rundbuer forvandlede knær ligesom stenkirken ved sine søiler og buer: den deciderede vertikalisme vinder i hine stolper saavel som i plankernes vertikalstilling et sterkt og fyldigt udtryk, og ved denne udprægede retning

* J. Bruun, «Norges Stavkyrkor» s. 15—19.

mod det vertikale faar stavkirken sin fra alle andre trækirkebygninger forskjellige opadstræbende karakter. Og hele dette betydelige æstetiske udtryk er vundet ved *de i forhold til resultatet allersimpleste og allerfærreste midler**: her er intet overflødigt, men her mangler heller intet af det, som nødvendig behoves, — her er fuld frihed i nødvendigheden og streng lovbundenhed i friheden. Arkitekturens høieste lov er virkelig kommet fuldt til gyldighed og det paa den naiveste og primitiveste maade. Og denne troh̃jertede fasthed og holdbarhed, der længst af alle kjendte trækirker har ladet dem modstaa tiden, — har de modtaget ved anvendelsen af sit hjemlands *nationale* bygningskunst i vikingtiden: af skibsbyggeriet. Herved fremkommer dette sterkt dristige og trodsige fysiognomi, der forekommer den fremmede saa «bizart», men som i sit inderste væsen har saameget tilfælles med vor egen oldtids folkefysiognomi: denne fuldstændige selvtilstrækkelighed, denne ved *indre love bundne frihed* — denne elastiske seighed, denne knaphed i udtryk med den dybe undergrund af indre soliditet, der kun blomstrer ud i digt paa enkelte punkter som ornamentik — alle disse egenskaber er fælles for stavkirken og det folk, den tilhører.

Saaledes gjør stavkirken det ægte kunstverks indtryk af indre, organisk liv, af klar og nødvendig udvikling helt indenfra og ud i de yderste spidser: et høiere stade synes den romanske trækirke ikke at kunne naa med fuld bevarelse af træets struktive eiendommelighed, og et høiere vides den faktisk heller aldrig at have naaet.

* J. Bruun, «Norges Stavkyrkor» s. 15—19.

TREDJE DEL.

STAVKIRKENS HISTORIE.

(DESKRIPTIV DEL.)

INDLEDNING.

Kronologiske udgangspunkter.

Hvorledes kan man bestemme en stavkirkes alder? Ydre opførelseskriterier. Indre opførelseskriterier. Eksistenskriterier.

Af de faa rester, der staar tilbage af vore stavkirker, er det naturligvis yderst vanskeligt — om det er muligt — at opføre en sikkert fundamenteret historisk bygning, der ikke i et eller andet punkt kan rokkes, og hvorvidt det overhovedet skal kunne lykkes, maa bero paa, hvorvidt kronologiske holdepunkter lader sig opdrive for de med hensyn til konstruktion og ornamentik mest betydningsfulde og repræsentative verker ved hjælp være sig af ydre eller indre kriterier. Det kan ikke undgaaes, at et og andet ogsaa her vil blive hypoteser, der ikke yderligere kan bevises, før nye kjendsgjerninger kommer i dagen, der bekræfter eller omstøder dem. Ligesom ved studiet af den antike kunsts verker indtræder jo ogsaa her det beklagelige, at de i litteraturen (sagaerne) omtalte bygninger nu er totalt forsvundne. Monumenter og litteratur vil saagodtsom aldrig dække hinanden og maa betragtes hver for sig; de litterært bevidnede, sikkert daterede kirker kan altsaa næsten aldrig sprede lys over de bevarede monumenter.

Skjønt anlægstiden ikke med sikkerhed kan angives for en eneste af de bygninger, der endnu eksisterer, og skjønt de forsvundne, hvis anlægstid kan bestemmes gjennem saga, diplomer, indskrifter &c. — og de er ikke faa — kun i enkelte tilfælde kan bidrage til kundskab om stiludviklingen, har vi dog troet det saa vigtigt at søge traaden i selve den historiske udviklingsgang fremfor at meddele vore detaljbeskrivelser i topografisk anordning, at vi har følt os forpligtede til at gjøre et forsøg paa en historisk fremstilling, endskjønt vi er os vel bevidste, at meget vil møde modstand, haabende, at et og andet, og ialfald *grundtrækkene* af den bygning. vi har reist, vil blive staaende.

Den topografiske fremgangsmaade har vi kun benyttet for den klasse kirker, der, først omtalt henimod middelalderens slutning, tillige savner karakteristiske kjendetegn, der henfører dem til nogen bestemt tid og altsaa ikke kan indarbeides i den historiske sammenhæng.

Men som det gaar, naar man fra lyset træder ind i et mørkt rum, at man i de første øieblikke intet ser, men efterhaanden som øiet akkommoderer sig efter belysningsforholdene, øiner flere og flere punkter, der dukker frem af mørket, saaledes turde det ogsaa gaa her. Faren er kun, at man saa let i begyndelsen kan tage det for omrids af virkelige gjenstande, der kun er til paa øiets nethinde, og at man senere har ondt ved at blive indtrykket kvit.

En vigtig forbemerkning vil her finde sin naturlige plads. Ikke blot, hvor der er tale om kirker, hvis konstruktion og ornamentik vi ikke kjender, men ogsaa foran kjendte kirker vil det ofte være usikkert, om der paa ethvert sted ud igjennem middelalderen kun har staaet én og samme kirke, eller om ikke kirken maaske er «bygget af ny» en eller flere gange. Et udsagn om en kirkes eksistens ved en bestemt tid, paa et bestemt sted, siger jo igrunden kun, hvad det siger: paa den tid stod paa det sted en kirke, — men ingenlunde, at det er den samme kirke, som *vi* kjender eller søger. Men hvad de kjendte kirker angaar, vil i de allerfleste tilfælde ornamentets tidskarakter i dette spørgsmaal give os en sikker ledning, idet en kirke, der endnu f. eks. i sine ornamenter viser karakteren af verker fra det 12te aarhundrede, nødvendig maa være den samme, der omtales i diplomer fra det 14de og 15de aarhundrede. Og hvad de os ubekjendte, nu forsvundne kirker angaar, maa man være opmerksom paa, at de kirker, der nævnes i middelalderens senere aarhundreder, og saa atter dukker op i indberetninger fra det 17de og 18de aarhundrede, hvor de skildres som stavkirker, — da stavkirkebygningen væsentlig ophørte ved reformationen, nødvendigvis maa være middelalderske og saaledes *rimeligvis* er identiske med de i middelalderens senere aarhundreder, i diplomerne nævnte — om vi end naturligvis aldrig kan faa fuld sikkerhed for, at ikke en kirkebrand eller et sneskred eller en storm, der er indtruffet senere end det diplom, der nævner kirken, har medført en ny kirkebygning allerede i middelalderen. Men da saavel ildsvaade som sneskred, storm og andre grunde til fornyelse (f. eks. alderdomssvaghed) væsentlig kun *fuldstændig* tilintetgjør trækirker, mens stenkirkernes mure i regelen efter en brand fremdeles vil blive benyttede, tør vi i ethvert fald sætte som det sandsynligste, at misvisningen i det høieste strækker sig til, at der har været 2 *stav*kirker efter hinanden paa samme sted, mens der er liden sandsynlighed for, at en stavkirke kan have afløst en ældre stenkirke (se dog Ullensaker kirke), saa-

meget mere som i middelalderen tendensen hovedsagelig er den at afløse trækirker med stenkirker — ikke omvendt.

Nogen væsentlig ulempe vil saaledes denne usikkerhed, som her engang for alle betones, neppe medføre, da vi ved disse kirker ialfald ikke kjender detaljer, der kan føre til falske slutninger. Hvor vigtige tvil kan reises, vil det naturligvis blive særlig bemerket.

Et andet spørgsmaal, som paa forhaand maa være besvaret, inden vi gaar over til vort foretagende, er dette: Hvorledes skiller man en *individuel* udygtighed eller dygtighed i udførelsen fra merkerne paa et *den hele tidsperiode tilhørende* forfald — eller blomstring? Jeg antager, at svaret i sin almindelighed maa kunne gives saaledes: Hvor slet udførelse er forenet med andre kjendemerker, der tilhører en hel gruppe udmerkede verker —, eller omvendt (f. eks. i Øifjeld) — der staar vi foran merker paa *individuelle* egenskaber hos den enkelte kunstner; hvor derimod resp. den slette eller gode udførelse gaar haand i haand med en række tilsvarende andre resp. sunkne eller smukke former, *der* tør vi slutte til et almindeligt *tidsstandpunkt*. Ofte nok kan imidlertid spørgsmaalet have sine store vanskeligheder, og jeg er langt fra at paastaa, at jeg ikke hist og her kan have forvekslet en individuel kunstnereiendommelighed med en generel tidseiendommelighed.

Gaar vi nu over til spørgsmaalet om holdepunkter for de kronologiske bestemmelser, maa vi betragte de saavel ydre som indre kriterier, der kan bestemme en bygnings opførelsestid, og — hvor denne ikke kan findes — de ydre kriterier, der siger os, at en bygning har været til paa en bestemt tid, selv om dens opførelse kan ligge længere tilbage (eksistenstid). For den nærmere udførelse af de nedenfor givne antydninger om de enkelte kirkers opførelsestid maa vi henvise til detaljbeskrivelserne længere frem.

A. Bestemmelsen af en stavkirkes opførelsestid.

a. Ydre kriterier. **1. Daterede indskrifter,** der ligefrem angiver en kirkes opførelses- eller indvielsesaar, er desværre yderst faa, kun 2. *Tønset* (1211) og *Nesland* (1242).

2. Udaterede indskrifter, der (skjønt altsaa uden ligefrem tidsangivelse) dog ved de forekommende bekjendte navne indirekte oplyser om en kirkes opførelsestid er 2: 1 i *Atraa* kirke (1163—1190) og 1 i *Stedje* kirke (1184).

3. Angivelser i sagaer, diplomer &c. af en kirkes opførelsestid haves — for sagaernes vedkommende — ikke sjelden, men angaar ude-

lukkende stavkirker, hvis konstruktion og ornamentik vi ikke kjender. Saadanne angivelser haves om *den ældre Klemenskirke* i Nidaros (996), *den yngre Klemenskirke* sammesteds (1016), *den lille Kristkirke* i Bjørgvin (ca. 1075), *Nikolaskirken* i Nidaros (1103—1122), *Apostelkirken* i Bjørgvin (1103—1122), *Vaagans kirke* i Lofoten, hvis den virkelig var stavkirke (1103—1122), *Kastelkirken* i Konghelle (1127), *St. Olaf paa Bakkene* i Bjørgvin (1136), *prædikebrødrenes Olafskirke* sammesteds (1230—1240), *Evenviks kirke,* hvis den er identisk med Gulens kirke (1240—1263), hvorhos vi i gamle diplomer faar oplysning om tiden for *Garmo kirkes* opførelse (kort efter 1021), *Tuddals yngre kirkes* (ca. 1369). I et gammelt missale skal derhos *Stangvik kirke* være angivet som opført aar 1407.

b. Indre kriterier. Som en almindelig bemerkning, før vi begynder undersøgelsen af disse, maa fremhæves vigtigheden af, at man ved bestemmelsen af de kronologiske data, der kan hentes fra konstruktion og ornamentik, altid — hvor begge kjendes — betragter dem i *inderligst mulig sammenhæng* og ikke gjør sin dom afhængig af ensidige konstruktive *eller* ornamentale enkeltheder. Hvor da ældre konstruktionsformer forekommer sammen med en yngre ornamentik eller omvendt, maa, forsaavidt ornamentiken ikke kan mistænkes for at være senere tilsætning, kirkens alder selvfølgelig rykkes ned til det yngre tidspunkt. I det heletaget tør mængden af vore portaler vistnok antages at være reist samtidig med kirken — hvor saadant ikke synes at være tilfældet, vil det blive angivet. Her er naturligvis frit spillerum for en mængde subjektive opfatninger: de nedenfor anførte data tror jeg dog i det store hele bør kunne antages ikke at afvige altfor langt fra de virkelige forholde.

1. **Forekomsten af irsk (keltisk) ornamentik** med dens eiendommelige baand- og dyrslynger, der vel i enkelte detaljer, øieformer, et enkelt hoved o. l., kan sidde igjen ud igjennem hele det 12te aarhundrede, forsvinder dog i alt væsentligt i den første halvdel af dette aarhundrede, ja i sin hele gjennemførte form, der stemmer helt med den af Sophus Müller s. k. svensk-irske yngre jernalders ornamentik, allerede ved 1100. Saaledes synes den nordre side og vestgavlen af *Urnes* kirke at dateres til før eller ca. 1100, ligesaa de fundne ornamentrester fra *Bjølstad kirke* i Gudbrandsdalen og *de ældste kirker i Torpe* og *Hopperstad,* mens derimod *Vaage* kirkes, *Bødalens* kirkes og *Rennebu* kirkes ornamenter, hvis dyrformer danner overgangen fra hine ældre, ialfald neppe gaa længer ned mod vor tid end 1100 til 1150. Vingede dyrfigurer er her næsten useede. Figurernes karakter skal naturligvis nedenfor nærmere angives.

2. **Treskibede kirkers manglende triforiekors, tænger og underbuer** synes at antyde den endnu ikke helt udviklede typiske konstruktion og

turde ialfald i sin almindelighed tyde paa tiden før 1200. (Urnes, *Aardal, Fortun, Hafslo, Kaupanger*).

3. **Kløverbuens tilstedeværelse** i en stavkirke — hvadenten den er rund eller spids — turde, saafremt den er oprindelig, vidne om, at kirken ikke er ældre end 1200, da denne bue først optræder i stenbygninger i Norge ca. eller efter aar 1200 og visselig først fra stenbygningen er overført til træbygningen. I Borgunds kirke er kløverbuen — som af Nicolaysen paavist — ikke oprindelig, og at Gols kirke ved restaurationen har faaet en kløverbue, turde maaske være en liden anakronisme? (*Vangs* kirke og *Hedals* kirke efter — men neppe længe efter — 1200).

4. **De figurale reliefer,** der fremstiller Vølsungesagnet, vil i almindelighed vise sig at være fra tiden omkring 1200—1250 (*Hyllestad, Vegusdal* og *Austad* kirke), mens Lardals kirkes og Opdals kirkes synes yngre.

5. **Spidsbuens tilstedeværelse** i en stavkirke viser, hvor den er oprindelig, med sikkerhed, at kirken absolut er yngre end 1200. I stenbygningen optræder spidsbuen første gang i Norge efter erkebiskop Eysteins hjemkomst fra England 1183 og før aarhundredets slutning har den kun vist sig i og omkring Nidaros. I landets øvrige dele viser den sig først efter 1200 i stenkirkerne, fra hvilke den er overført til trækirkerne. Endnu i Neslands til 1242 sikkert daterede stavkirke viste sig intet spor af spidsbuen — saavidt mig bekjendt — mens i dens portalornamentik ikke mindre end 12 rundbuer optræder, og det synes mig naturligt at antage, at den først efterat have vundet fuld hævd i stenarkitekturen, gaar over i trækirkearkitekturen, saameget mere som den i denne ikke spiller nogen konstruktiv rolle. Jeg skulde derfor være villig til at tro, at spidsbuen først indtræder i stavkirken henimod 1250. I Nes kirke maa spidsbuerne være oprindelige. De i Tuft, Reinli, Holtaalen og Nore forekommende spidsbuer *kan* være senere indsatte; men andre omstændigheder ved disse kirker — skal vi nedenfor se — synes dog at henføre ialfald de 3 sidste til tiden ca. eller efter 1250. Dermod er spidsbuerne i Hopperstad kirke sikkert senere tilsætning.

6. **Bestemt naturalistiske fremstillinger** midt inde i vor ellers saa strengt stiliserede ornamentik tyder med sikkerhed paa, at gotiken, hvis skulptur just udmerker sig overfor den romanske ved sin naturalisme, er brudt ind. At saaledes t. eks. de i *Hitterdalskirkens* vestportal optrædende 2 kjæmpende bjørne er gotiske og altsaa adskillig yngre end aar 1200 anser jeg for sikkert, om kirken end muligens endnu tilhører aarhundredets første halvdel.

7. **De enskibede kirker med midtstav** synes at hænge sammen med gotikens indtrængen i Norge; det er ialfald at bemerke, at i dem

og næsten *kun* i dem forekommer spidsbuer, der er eller kan være oprindelige, nemlig i Nes, Reinli (hvor midtstaven dog kun sees i bjelkeverket) og Nore. Men selv om vi kun for Nes kirkes vedkommende har fuld sikkerhed for, at spidsbuerne er oprindelige, peger dog det spidse taarn, der i disse kirker betinges af den reiste mast og altsaa her maa have været oprindeligt, i modsætning til de ældre kirkers tagryttere med sadeltag, tydelig paa, at gotiken maa være trængt igjennem (*Reinli, Nore, Opdal, Flaa* og *Nes* kirker, maaske ogsaa Vegli ikke før, men heller ikke længe efter 1250).

8. **En eiendommelig misforstaaelse af kapitælets betydning** optræder i visse stavkirker, idet kapitælet bliver sat ned paa portalens side stundom saa langt ned som i portalaabningens halve høide. Spørgsmaalet er da: *naar* sker dette? I den romanske stenbygning og ligeledes i den efter hin uddannede romanske stavkirkearkitektur var søile- og halvsøilekapitælet saa udpræget, at nogen misforstaaelse af dets betydning og dets forhold til arkivolten som dennes umiddelbare støtte eller nabo ikke kunde indtræde. Men i den gotiske stenbygning med dens pillesystem med engagerede søiler træder det efterhaanden forsvindende kapitæls betydning saaledes i baggrunden, at det ikke kan undre os, at en misforstaaelse af dets væsen i denne periode kan opstaa. Navnlig har det i en saadan tid ligget nær at antage kapitældyrets øvre ende istedetfor selve kapitælets øvre ende som udgangspunkt for arkivolten, hvorved kapitælet trykkes et godt stykke ned. Misforstaaelsen maa vel altsaa være indtraadt ikke saa ganske kort tid efter gotikens indtrængen i stavkirkearkitekturen, og da vi ser denne kapitælernes lavstilling optræde saavel sammen med endnu ret gode som med yderst slette og derhos daterede plankeudskjæringer (Tuddals kirke ca. 1369), tør man antage, at den begyndte henimod 1300 og fortsætter sig ned igjennem Magnus Smeks tid til 1370. Vi skal senere se, at ingen af disse kirker nævnes i diplomerne før 1350, hvad der jo forøvrigt kan bero paa en tilfældighed. *Lardals, Øifjelds* og *Veums* kirker synes tilligemed Tuddals at tilhøre aarhundredet mellem 1270 og 1370.

9. **Slette udskjæringer, især med tangerende istedetfor overskjærende vekstmotiver,** tydende paa, at den gamle kunst forfalder, optræder, som vi saa, tildels samtidig med de lavtstillede kapitæler. Paa den ved ydre kriterier daterede Tuddals kirkes planker fra ca. 1369 viser det sig, at de ensformige og slet skaarne, tangerende slynger har faaet sit ensformige præg derved, at træskjæreren har ladet sit huljerns form bestemme udskjæringens; den stadig tilbagevendende fordybning har altid samme form, uden nogen afveksling; ligesaa *Gransherreds* og *Lilleherreds* portaler. Sammenhængen med Tuddalsportalen henviser vistnok disse sidste til det 14de aarhundrede, den

egentlige forfaldstid i vor middelalderske kunst som i vor middelalderske historie.

10. De korsformede kirker med firkantede stave afviger i sin hele konstruktionsmaade fra den ældre stavkirkekonstruktion og tilhører en sen tid, da den gamle stavbygnings principer var helt i opløsning. (*Stangvik kirke,* der er en saadan korsformet kirke med kantede stolper, siges ogsaa virkelig dateret til 1407 — se ovenfor. *Hofs Olafskirke* i Solør turde da maaske være ikke saa ret meget ældre, saameget mere som ogsaa dens fra al anden norsk ornamentik afvigende portaludskjæringer anviser den en lignende kronologisk plads).

11. Portalornamenternes gradvise overgang fra animalske til vegetabile motiver er naturligvis vel at agte paa ved den *relative* bestemmelse af stavkirkernes indbyrdes alder, idet de ublandede dyrmotiver betegner den ældste, de ublandede plantemotiver den yngste tid. Ogsaa herved henvises Øifjelds, Veums, *Dals,* Hofs og Tuddals kirker til en sen tid.

B. Ydre kriterier for det tidspunkt, før hvilket eller efter hvilket en stavkirke maa være opført.

Hvor en stavkirkes opførelsestid ikke med nogenlunde nøiagtighed kan bestemmes, vil det — som vi har seet — være af vigtighed ialfald at vide, hvorvidt kirken paa en vis tid har eksisteret, hvorvidt altsaa dens opførelsestid ligger forud for eller efter en bestemt tid, om vi end ikke ved hvorlænge forud eller efter. Foruden de nu opregnede indre kriterier, vil hovedsagelig ogsaa en række ydre kriterier her kunne hjælpe os. Som saadanne ydre kriterier har man da at give agt paa:

1. Daterede indskrifter, der viser, at en kirke paa en vis tid maa have eksisteret, af hvilke vi dog kun kjender en, en gravsten, der viser, at *Faaberg* maa have havt en kirke før aar 1204.

2. Udaterede indskrifter, der ved kjendte navne, sprogform, skriftform eller lignende viser. at en kirke maa have eksisteret paa den tid, disse navnes bærere levede, disse former var i brug, findes i flere kirker og synes at henvise *Borgunds* kirkes opførelse til før eller ca. 1150, *Vinje* kirkes til før 1202, *Aal, Torpe* og Aardals kirker til før eller ca. 1200.

3. Angivelser i sagaer, jordebøger, diplomer o. l., hvis datum er bestemt, findes i stor mængde og for næsten alle vore kjendte stavkirker, men hvad jordebøger og diplomer angaar desværre fra en saa sen tid, — hovedsagelig 14de og 15de aarhundrede — at de kun er lidet værdifulde for tidsbestemmelserne. (*Peterskirken* i Nidaros maa have været til før 1150, *Bø* kirke i Selje eksisterede ved

1180—1250, og *Allehelgenskirken* i Bjørgvin, hvis den forøvrigt var en stavkirke, ved 1181, *Stadsbygdens* kirke ved 1184, *Ejdskog* kirke ved 1225, *Vinger* kirke ved 1227, *Sandnes* kirke ved 1239, *Sandtorv* ved 1240, alt ifølge sagaerne). Diplomerne begynder først henimod 1300 at give noget rigere udbytte. «De pavelige Nuntiers Regnskabsbøger» skriver sig først fra 1327, og af jordebøgerne er «Bjørgynjar Kálfskinn» fra ca. 1360 (1350—70), «Biskop Eysteins Jordebog» for Oslo bispedømme (den røde bog) fra ca. 1400, og «Aslak Bolts Jordebog» for erkestiftet endog først fra ca. 1432. Enkelte kilder, yngre end reformationen, som «Trondhjems Reformats» af 1589, «Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger» fra ca. 1598 &c. kan kun bruges som kilder for kronologien, forsaavidt de vidner om, at en og anden som træbygning angiven kirke er af middelaldersk oprindelse og altsaa stavkirke, naar disse kilder nemlig omtaler saadanne kirker som «gamle», «nedlagte», «øde», «hvori ikke gjøres tjeneste mere», «nedfaldne» o. l., hvad der tydelig viser, at de er fra den katolske tid.

Skjønt det nu kun er faa kirker, der i alle disse kilder angives som trækirker, vil dog en mængde af dem kunne paavises som stavkirker ved hjælp af de i det 17de og 18de aarhundrede i indberetninger givne beskrivelser, navnlig i den af den kongelige kommissær Titus Bülcke i 1660-aarene foretagne undersøgelse af landets kirker, ligesom kirkernes regnskaber fra samme tidsrum giver enkelte oplysninger.

Rigsarkivets indberetninger og beskrivelser har jeg alle gjennemgaaet, ligesom en del af kirkeregnskaberne; disse sidstes store mængde er dog saa lidet oplysende, at jeg ikke har fundet arbeidet med deres gjennemgaaelse at staa i nogetsomhelst rimeligt forhold til resultaterne. Dette til underretning for senere forskere, der maatte ville gjennemgaa de af mig ikke undersøgte regnskaber.

En bemerkning maa her indskydes.

Vistnok tilhører de i diplomatariet givne data en sen tid, og vistnok beror jo et kirkesogns eller en kirkes omtale i diplomatariet paa en tilfældighed, saa at kirken ligesaagodt kan være 200 aar som 2 aar ældre end det aar, da den første gang omtales (se t. eks. Urnes); men desto merkeligere er — i stort seet — den overensstemmelse, vi alligevel vil finde mellem den kronologiske orden, i hvilken kirkerne kommer tilsyne i diplomatariet paa den ene side og de fra konstruktion og ornamentik hentede kriterier paa den anden.

Det vil nemlig vise sig, at a) alle vor tid som treskibede sikkert bekjendte *langkirker*, hvilke af os af hensyn til konstruktionen henføres til det 12te og 13de aarhundrede, er paa 3 undtagelser nær nævnte før 1336, medens b) alle sikkert bekjendte enskibede kirker med midtstolpe, som af os ifølge indre kriterier ansees opførte ca. eller efter 1250, nævnes først i diplomatariet *efter*

1322, c) alle de af os som opstaaede mellem 1270 og 1370 antagne kirker med lavtsiddende kapitæler og slet ornamentik nævnes først *efter* 1350. Noget bevis for vore antagelsers rigtighed ligger naturligvis ikke heri, da tilfældet spiller en altfor stor rolle; men et fingerpeg i retning af, at vore antagelser ikke er ganske ugrundede, turde man dog se heri. I forbindelse hermed tør det nævnes, at idetheletaget den skik at bygge enskibede kirker — hvis man tør dømme nogetsomhelst efter diplomerne — synes at være sterkt tiltaget i forfaldstiden, hvad der jo ogsaa synes meget rimeligt.

4. **Myntfund** under kirkernes gulv vil endelig forsyne os med nogle data for at kunne bestemme, inden hvilken tid en kirke er reist. Det hænder ikke sjelden, at man, ved nedbrydelsen af gamle kirker, under gulvet har fundet smaa mynter, der enten — som nogle mener — af overtro er stukket ned i gulvsprækkerne eller — hvad der vel er rimeligere — er tabt mellem de ikke sammenpløiede gulvplanker.* Anvendt med tilbørlig forsigtighed kan deslige mynter levere sine bidrag til antydning af en kirkes alder. Udtager man af fundet den ældste mynt, saa er det jo i almindelighed antageligt, at denne — som de andre — paa den tid, den blev tabt, endnu var gangbar. Lykkes det altsaa at bestemme, naar en saadan mynts gangbarhed ophørte, saa har man — da kirken jo maa være reist, inden mynten kunde tabes under gulvet — i aaret for myntens gangbarheds ophør en aarsgrænse, foran hvilken kirkens opførelse sandsynligt maa ligge. Det er naturligvis ofte vanskeligt at komme paa det rene med, naar slige mynter er sat ud af kurs; men heldigvis tilhører de mynter, vi her har at gjøre med, hovedsagelig konger, hvis mynters gangbarhedstid (kfr. Schive: «Norges Mynter» s. 69 og 93) er kjendt med temmelig sikkerhed, Haakon IV (eller rigtigere: tiden mellem 1205 og 1263) og Haakon V (myntfundet i Hopperstad kirke kan vi her ikke bruge for den nuværende kirke, da der vistnok har staaet en tidligere kirke paa den yngres grund). Ifølge Schive er ved Magnus Lagabøters regjeringstiltrædelse nye penge af tykkere og vægtigere art end Haakon IV's blevet indført, hvorved Haakon IV's mynter straks blev sat ud af kurs, hvad der især bliver tydeligt derved, at allerede i 1286 — kun 6 aar efter

* Prof. Rygh bemerker: «Jeg har den tanke, at de fleste af mynterne saavelsom af de andre smaagjenstande, som pleier at findes under middelalderske kirkegulve, er kommet der, fordi man i den tid har brugt en meget letvindt maade til at blive kvit feieskarnet i kirkerne; man har vist havt en liden lem i gulvet, hvorigjennem man slap det ned. Saa mørkt som det var i stavkirkerne kunde lettelig ikke blot pengestykker, men ogsaa større sager, som man ellers maatte undres over at finde under gulvet, komme did paa denne maade, t. eks. de i Hopperstadkirken fundne vokstavler. Det er blot en supposition; men den forekommer mig ret sandsynlig».

Magnus Lagaboters død — denne *sidst* nævnte konges mynter allerede kaldes «*vetus grossa moneta*». Hvad Haakon V's mynter angaar, var disse, ligesom hans nærmeste forgjænger, Erik Prestehaders, endnu i omløb i den første tid af Magnus Smeks regjering, da det ikke lønnede sig at inddrage de ældre, slettere mynter; men disse har alligevel netop paa grund af sin slethed snart af sig selv ophørt at kursere, og de kirker, under hvis gulv de er fundet, synes saaledes at maatte have eksisteret et eller et par decennier efter 1319.

Myntfundet i Atraa kirke er det eneste, der tilhører en kirke, hvis alder ogsaa gjennem andre kriterier kan endnu nøiere bestemmes. Den er opført mellem 1163 og 1190, og den ældste mynt i myntfundet er fra 1205—1263. (Aardals, *Hyllestad, Tønjum* og *Kaupanger* kirker skulde efter dette være opførte før 1263, *Gaara* før 1280, *Vikør* og *Klep* før ca. 1330).

Ved at lade de gjennem ydre og indre kriterier fundne eksistensdata krydse hinanden, kan man ofte fiksere en kirkes opførelsestid, om hvilken vi kun ved, at den eksisterede paa en vis tid, temmelig nøie. Er det t. eks. rigtigt, at en indskrift i Borgunds kirke er skrevet ca. eller før 1150, saa viser ornamentiken i kirken os, at denne paa den anden side ikke kan være synderlig ældre end 1150, da den har meget mere tilfælles med ornamentiken i Atraa og Stedje — anden halvdel af aarhundredet — end med Urnes, Vaage og Bødalen, der synes at betegne tiden fra før 1100 til ca. 1130. Altsaa maa den være opført temmelig nær ved 1150, nogle aar før eller efter dette aar. Da en indskrift i Aardals kirke synes at have været skrevet senest ca. 1200 og ornamentiken i kirken henviser den til samme tid som Stedjes (1184) og Atraas (1163—1190) fikserede kirker, maa vi kunne bestemme dens opførelsestid til ca. 1163—1200 o. s. v.

Udgaaende fra forudsætninger som de, vi her har opstillet og som naturligvis i det følgende for hvert enkelt tilfælde maa finde sin nærmere begrundelse, skal vi nu driste os til et forsøg paa at give en fremstilling af de norske stavkirkers historiske udvikling, saavidt dette med de faa og sørgelige rester, der er tilbage, er muligt. Bestemt maa vi da erindre om, at i det følgende en kirkes henførelse til denne eller hin periode paa grund af *indre* kriterier ikke kan betyde andet eller mere, end at den synes at tilhøre den gruppe af kirker, hvis karakter betegner samme udviklingsstadium, uden at dermed er afgjort, at den enkelte kirke netop er bygget indenfor grænsen af de to aarstal, der betegner periodens begyndelse og ende, selv om vi nu og da i det følgende maatte for korthеds skyld benytte os af mere bestemte udtryk.

FØRSTE BOG.

Fra kristendommens indførelse ca. 996 til erkebispestolens oprettelse 1152.

(Den arkaiske periode ca. 1000—ca. 1150).

FØRSTE KAPITEL.

Den arkaiske periodes almindelige karakter.

Forbemerkninger. Ornamentik. Konstruktion.

Vi har paavist, at det fra Irland og de angelsaksiske lande kristnede Norge modtog mønsteret for sine første kirkebygninger fra disse samme lande — og dette gjælder baade om stenkirker og om stavkirker.

Midt inde i den periodes første halvdel, som vi her skal skildre, falder imidlertid Englands erobring gjennem normannerne, og med den forandrede kultur i England synes ogsaa vigtige forandringer i vort lands kirkebygning, der fremdeles underholdt levende forbindelse med England, at være foregaaet. Men det er ikke desto mindre sikkert, at de irske motiver i stavkirkens ornamentik fastholdes et godt stykke ind i det 12te aarhundrede og først i det væsentlige forsvinder omkring tiden for erkebispestolens oprettelse i midten af aarhundredet, hvorfor vi maa behandle hele denne periode med de irske ornamentmotiver under et.

Det ældste sæt kirker i vort land er naturligvis væsentlig at opfatte som nødkirker og har ganske vist været smaa, simple, enskibede, ikke særdeles solide og uden synderlig ornamental pragt. Vi skal snart se, at endog kirkerne i selve residensstaden Nidaros var hurtig opførte og altsaa vel smaa og kunstløse bygninger — hvormeget mere da landskirkerne i de fattige bygder. Og forsaavidt det er rigtigt, at ogsaa stenkirker er opførte i denne ældste tid — Olaf Trygvessøns kirker paa Moster og Selje, den ældste kirke paa Avaldsnes o. a. — saa viser resterne, at ogsaa disse var

smaa og simple — opførte ganske efter samtidige angelsaksiske kirkers mønster (se t. eks. kirken i Corhampton som sidestykke til Moster kirke) med tykke kistemure og sedvanlig utilhugne, stundom dog ogsaa firhugne stene.

Men fra den normanniske erobrings tid af, altsaa fra Olaf Kyrres regjeringstiltrædelse, begynder i Norge — vistnok som følge af denne konges stadige forbindelse med England — opførelsen af treskibede stenkirker: Albanuskirken paa Selje, den store Kristkirke i Bergen, omtrent samtidig vistnok Akers kirke, og mod periodens slutning St. Halvard i Oslo og Stavanger domkirke. Det har da vistnok ikke varet længe, før man ogsaa begyndte at udføre de mere komplicerede treskibede konstruktioner i træ. I periodens anden halvdel — vistnok fra Olaf Kyrres tid af — maa ogsaa stavkirkerne antages at have naaet en høiere grad af rigdom og artikulation, hvad der baade monumentalt tør formodes og litterært lader sig bevise af sagaerne (se nedenfor ved Nikolaskirken i Nidaros og Korskirken i Konghelle). Det synes saaledes klart, at stavkirkerne paa denne tid eller omkring og noget efter 1100 har faaet et opsving, der har gjort dem til særlig gjenstand for baade deres samtids og de efterfølgende generationers beundring, og det maa saaledes være os magtpaaliggende at erfare, hvad sagaen *ikke* fortæller os: hvorledes den konstruktion og ornamentik har været beskaffen, som var gjenstand for dens ros. Vi har altsaa først at samle litteraturens angivelser og derefter at undersøge, om der ind i vor egen tid er bevaret monumenter, der kan oplyse os om denne fjerne periode. Det levnede er visselig saa sparsomt og saa usikkert, at vi kun formodningsvis tør fremsætte nogle enkelte punkter som antydning om periodens almindelige arkitektoniske karakter.

Det er da først og fremst *ornamentiken*, der viser os, at det fra først af er irske og angelsaksiske, senere anglonormanniske indflydelser, der har været virksomme. Fra ornamenterne tør vi saa med sikkerhed slutte til, at de bygninger, hvori de forekommer, tilhører samme tid og altsaa kan vise os tidsalderens konstruktionsprinciper.

Hvor vi finder ornamenter, der er fælles for de kristne kirker og hedenskabet, altsaa ornamenter fra den yngre jernalder, specielt af den gruppe, som Sophus Müller betegner som den svensk-irske gruppe («Dyrornamentiken i Norden» s. 136), denne gruppe, der i det store hele synes at forsvinde i norden omkring aar 1100, der kan vi være sikre paa i dem at have den ældste gruppe af stavkirkeornamenter: *Urnes kirkes* (fig. 122—124) nordre sideskibs yderside og vestsidens gavl, de ældste kirker i *Torpe* og *Hopperstad* (fig. 125) samt kirken paa *Bjølstad* (fig. 126); man kunde kalde denne gruppe: Urnesgruppen.

Alle disse ornamenter bestaar af en række bredere, baandlignende og en række finere traadlignende slynger, af hvilke hine stundom ender i tynde slangehoveder og udstyres med forben og en svungen hale, mens disse omcirkler dem i fantastiske bugter; et helt firbenet, langstrakt, tyndt dyr, der visselig skal forestille en løve, dette fra Irland allerede i den yngre jernalder indførte billede, der anvendes som skjoldmerke af Magnus Barfod ca. 1100, forekommer inde imellem ormslyngerne — det hele vistnok tænkt at forestille en kamp mellem løve og slanger, hvad der tydelig viser sig i gavlen paa Urneskirken. Ogsaa den fuldstændige mangel paa ethvert plantemotiv rykker disse ornamenter overordentlig nær op til den hedenske oldtid, hvor plantemotivet først optræder i den allersidste tid (karolingisk indflydelse) og meget sparsomt. Et karakteristisk træk ved denne ornamentik er det, at fordybningerne mellem ornamenterne er usedvanlig dybe (Urnes), kanterne er skarpe og overfladen kun svagt buet, ligesom dyrene og deres hoveder er holdte i profil. Prof. Rygh bemerker derhos, at her lades langt større aabne rum mellem ornamentlinjerne uden den ængstelige stræben efter at fylde ethvert benytteligt rum.

Disse ornamenter erindrer i et og alt om irske motiver, specielt kjendes nu derfra det firføddede dyr med nakketop, slynget snude og det bagud afrundede, foran tilspidsede øie — dette hoved, der endnu gaar igjen saa sent som i Borgunds kirke og endog i hovestolens hjørner, langt efter at denne ornamentik forøvrigt er forsvundet i Norge.

Særlig maa det nu merkes, at i hele denne dyreornamentik *intet vinget dyr* forekommer — altsaa intet, der kan kaldes drager eller drageslynger. Men samtidig optræder i Urneskirkens indre ogsaa en anden række ornamenter af en fra de nysbeskrevne helt forskjellig art: lisener og kapitæler er fyldt med figurer af vingede drager, forbundet med plantemotiver (fig. 21) samt symbolske dyr- og menneskeskikkelser (fig. 119—121); de er ved siden af den gamle irske stils — allerede fra jernalderen nedarvede — paavirkning at anse som *nye* laan i *selve den kristne tid,* rent kristelige samtidspaavirkninger. Disse dyr- og menneskeskikkelser erindrer nemlig fuldstændig om den nye i samtidens stenkirker anvendte, endnu ikke helt udviklede, *romanske* stil i udlandet. Denne stil kommer hos os ikke fuldt til sin ret i træet, før den har udarbeidet sig i den retning, der bliver herskende i den næste periode, og da i ganske andre former. Men allerede *denne* tid indeholder en række tilløb henimod dette maal. Disse tilløb fremtræder nu ved siden af resterne af Urnesgruppens irske motiver paa de i tiden nærmest følgende kirker.

At vægplankerne orneres er noget, som vi — hidtil ialfald — ikke kjender fra nogen senere periode. Men ogsaa de bevarede rester af *Vaage* kirke i Gudbrandsdalen viser os ornerede vægplanker og tillige dyreformer og baandslynger, beslegtede med Urneskirkens irske, hvorvel ogsaa spor af hine andre, hos os nye romanske motiver optræder ved siden af dem, hvorfor vistnok ogsaa denne kirke maa henføres til den arkaiske periode, om den end turde være noget yngre end Urnes (den ene portalplanke og sydportalens overstykke (fig. 127), i hvis midte slanger omringer et horisontalt stillet dyr med 4 ben — atter en løve i kamp — ligesom hint dyr med forben stadig kjæmpende bider over slangernes hals).

Denne løvens kamp mod slanger er vel en ældre form af de senere kampe mellem drager og orme, der stadig forekommer paa de typiske portaler fra næste periode, vistnok oftest udført uden nogen bevidsthed om den oprindelig i denne fremstilling skjulte symbolik: Løven af Juda, kjæmpende med den gamle slange.

I Vaage kirke optræder derhos geometriske stjerneornamenter, akantusblade og rent ravennatisk-byzantinske kapitæler paa vægplankerne, men disse kan paavises at være af irsk oprindelse.

De tobenede dyr med svungen hale og det firbenede dyr fra Urnes og Vaage — uden vinger — forekommer videre i flere kirker (i *Rennebu*, fig. 130, i det trondhjemske [Trondhj. vidsk-selsk. saml.], i *Bødal*, fig. 129, i Gudbrandsdalen [Nordiska museet i Stockholm]). Men her er allerede slangerne (fig. 129) gaaede over til rankeslynger, i hvilke dyrene bider. Betydningen er helt glemt, og veien banet for den næste periodes vingede drager og orme mellem ranker. Det vegetabile element begynder at faa større og større omfang. Disse kirker maa saaledes vistnok blive at stille som overgang til den næste periode. Firbenede dyr uden vinger optræder vistnok ogsaa paa Lardals, Vegusdals og Lilleherreds portaler — men de er, som vi paa sit sted skal se, af en ganske anden art og er forbundet med et forfald i tekniken, der gjør det sandsynligt, at de tilhører en langt senere tid.

Betegnende for vor periode er det ogsaa, at portalens halvsøiler endnu ikke er blevet fikserede; mens de helt savnes i Urnes og Bødalen, og i Vaage kirke har sin plads et godt stykke inde paa plankens flade — ikke som senere direkte ved døraabningen — nærmer de sig i Rennebu denne plads. Ogsaa Rennebuportalens maskeformede kapitæl tyder paa et irsk-kristeligt forbillede.

Omkring aar 1150 synes de irske ornamenter at være i alt væsentlig veget for det formschema, som bliver det typiske i den næste periodes ornamentik, idet Borgunds kirke, der — som oven-

for antydet — maa være opført omtrent ved 1150, viser det nye formschema næsten fuldt udviklet.

Mens vi endnu har saavidt mange portaler af den ovenfor nævnte art, at vi kan forfølge ornamentikens udvikling, er kun en eneste hel kirke — Urnes — bevaret fra denne tid, mens der tillige er en mulighed før, at i Garmo (ca. 1882 nedrevne) kirke kan have været rester tilbage af den ca. 1021 opførte bygning. Dette er desværre for lidet til, at vi kan gjøre os nogen forestilling om *konstruktionens* udvikling inden denne periode uden forsaavidt vi ved, at tagverket, der syntes at tilhøre Garmo kirkes ældste del, allerede der stod fuldt udviklet, som det sees i de yngre kirker. Da den ældste af os kjendte treskibede stavkirke — Urnes — reistes, *var* systemet allerede fuldt udviklet. Derimod kan vi vel fra Urnes kirkes forhold til den følgende periodes kirker drage en enkelt slutning om en eiendommelighed, hvorved den ældste periodes konstruktion skiller sig fra den *følgende* tids (idet vi maa forbeholde detaljbeskrivelsen beviset for, at Urnes kirke er opført i én støbning).

Det bør da her noteres, at Urnes kirke udmerker sig fremfor alle andre stavkirker ved at være den, der nærmest slutter sig til og erindrer om *sten*konstruktionen, navnlig viser dens indre intet mod midtskibet udtrædende triforium, men hele frie rundbuer rundt kirken, hvad der ogsaa forekommer i enkelte kirker i den næste periode, og dens søilekapitæler og lisener er smykkede i overensstemmelse med mønstre fra stenkirkernes stil — hvad aldrig senere forekommer —, mens tagverket derimod staar fuldt udviklet med kjølbue og undersperrer som i de senere kirker; alt omstændigheder, der, som vi ovenfor har antydet, gjør, at denne kirke — netop som den ældste bevarede — giver et sagte vink om, at Norge har modtaget stavkirken i former, der var sterkt betingede af stenkirken og muligens selv turde have udviklet ikke saa lidet af de geniale, efter træets natur saa vel afpassede tillempninger, der betinger den norske stavkirke*stil*, navnlig triforiekorsene med sine tænger og andre buer (se ovenfor s. 171—172).

ANDET KAPITEL.

Kirker, der, kun kjendte gjennem litteraturen (sagaer og diplomer), vides at have eksisteret i denne periode.

Den ældre Klemenskirke i Nidaros. Olaf den helliges kirker, faktisk stavbyggede. Den yngre Klemenskirke. Garmo kirke. Hellig Olafs gravkapel i Nidaros (?). Den lille Kristkirke i Bjørgvin. St. Nikolas kirke i Nidaros. Apostelkirken i Bjørgvin. Kirken i Vaagan (?). Korskirken i Konghelle. Vossevangens ældre kirke. St. Olafs kirke paa Bakkene i Bjørgvin. Peterskirken i Nidaros.

Forgjæves havde **Haakon den gode** ifølge Snorre ladet «indvie 3 kirker paa Møre» — trønderne havde brændt hans gudshuse, der vel altsaa har været af træ, og dræbt presterne, og vi ved aldeles intet om disse kirkers beliggenhed eller udseende. Det var ogsaa efterhaanden lykkedes **Haakon Jarl** i alt væsentligt at udslette sporene af Haakons virksomhed for kristendommen, da Olaf Trygvesson kom til Norge for at gjenoptage et arbeide, der vel ikke heller skulde lykkes *ham* helt, men som dog blev en væsentlig forløber for Norges endelige kristning.

Olaf Trygvessøn (995—1000), der jo straks begyndte sin kirkebyggervirksomhed paa Moster og Selje — som det synes i sten — maa desuden have reist adskillige kirker i Viken, og skjønt Vikværingernes senere kirker overveiende var af sten, kan der blandt disse vel ogsaa have været trækirker, idet jo træmaterialet var lettest tilgjængeligt og haandterligt i det træbyggende land, hvor stenens binden med kalk synes at have været noget nyt ved denne tid. Hordalands, Firdafylkes, Romsdalens, Trøndelagens og Haalogalands kristning har — det siges udtrykkelig — fremkaldt en række fylkeskirker allerede under Olafs korte regjering. Men, i hast opførte nødkirker i dette endnu kun halvt kristnede land, er de snart atter gaaet tilgrunde, da Haakon Jarls sønner, Erik og Svein Jarl efter Olafs død forsømte hans verk, og vi kjender af alle Olaf Trygvessøns kirker kun 1 ved navn, der sikkerlig maa have været en stavkirke.

Den ældre Klemenskirke i Nidaros («Norske Fornlevninger» s. 608). Da Olaf høsten 996 grundlagde sin nye kongestad, efterat have tilintetgjort hovet paa Lade, var det hans første omsorg at reise en kongsgaard og en dertil hørende kirke, der — som Munch med rette fremhæver — stod i samme forhold til det nye kongesæde i Nidaros som hovet paa Lade havde staaet til jarlesædet (se Snorre: «Ol. Tr. S.» kap. 77, Aall.). Sammen med kongsgaarden ved Skipakrok i Nidelven, straks ovenfor den nye bro til Baklandet ud for

Strandgaden, reiste han *Klemenskirken*, der som et slags slotskapel var beliggende «ovenfor» kongsgaarden, d. v. s. lidt syd for Skipakrok, formentlig i kvartalet mellem Strandgaden, Krambodgaden, Dronningens gade og Kjøbmandsgaden. Da kongsgaarden uden al tvil var af træ, og der ikke nævnes noget andet materiale for kirken, har vistnok ogsaa denne været af træ, og herfor taler med største sikkerhed den omstændighed, at sagaen siger os, at den, skjønt først paabegyndt om høsten, allerede var færdig ved juletider samme aar. Men af den hurtighed, hvormed kirken blev færdig, kan videre sluttes, at den har været liden og uden synderlig pragt eller kunst — visselig en *enskibet* kirke. Saavel den almindelige angelsaksiske indflydelse som den omstændighed, at stavkonstruktionen med sandsynlighed kan paavises allerede under Olaf den hellige, gjør det ligeledes saagodtsom vist, at trækirken har været en *stavkirke*.

At den første kirke i Olafs kongestad indviedes til St. Klemens var naturligt. Ikke blot var nemlig St. Klemens (Romanus) de sjøfarendes patron og som saadan vistnok den vidtfarende Olaf Trygvessøns skytshelgen siden hans færd og daab i Vesterled, hvor de i London bosatte danske allerede tidlig havde en til denne helgen viet kirke, den endnu eksisterende *St. Clemens at Danes;* men Klemens Romanus' liv har derhos visse punkter, der ikke lidet minder om Olafs egen barndomshistorie, navnlig var de begge i sin barndom blevet skilte fra sin moder og havde først gjenfundet hende efter mange eventyr (Munch: «N. F. H.» I, 2, s. 303).

Klemenskirken synes at have faaet en kort historie. Efter Svolderslaget lod Haakon Jarls sønner med forsæt Olafs anlæg og specielt hans residensstad forfalde, ligesom fylkeskirkerne. Men da Olaf den hellige 1015 var tagen til konge paa Oplandene, «mindedes han sin frændes anlæg», siger sagaen, tog sin bolig i Nidaros og gav sig ifærd med at gjenreise den forfaldne stad; men midt under dette arbeide blev han overfaldt af Svein Jarl, der efter Olafs flugt brændte nybygget tilligemed kongsgaarden. Det siges vistnok intetsteds udtrykkelig, at ogsaa Klemenskirken brændte, men det synes involveret i de 2 udtryk, at «det halvfærdige kongehus brændte» og «alle husene brændte», og det bekræftes yderligere, at den i selve kongsgaarden liggende kirke brændte derved, at Olaf den hellige ifølge Snorre senere «reiste» en Klemenskirke i sin nye kongsgaard — den yngre Klemenskirke.

Olaf den hellige (1015—1030) skyldes som bekjendt ikke blot Norges endelige og fuldstændig kristning, men ogsaa den norske kirkes første organisation. Hvad Olaf Trygvessøn havde begyndt i enkelte dele af riget, det gjennemførte Olaf den hellige over det

hele rige med en ubøielig strenghed, der snart førte ham først i landflygtighed og siden i martyrdøden. Saaledes maatte han da blive en vældig kirkebygger, og sagnet tillægger ham da ogsaa en mængde kirker, der bevislig er af langt yngre datum. Imidlertid siger sagaen, at han har sat fylkeskirker i alle fylker, som ikke allerede under den første Olaf havde faaet saadanne, og derhos tredingskirker paa Oplandene. Det nævnes ogsaa, at han har bygget og indviet kirker i Gudbrandsdalen (1021), paa Hedemarken (1021) og i Valdres (1023); men hans virksomhed har rimeligvis strakt sig langt videre. Thi naar det over hoved taget heder, at han «satte lærere saa tykt i herrederne», som det var muligt, bevidner dette tillige en udstrakt kirkebyggervirksomhed efter kongens eget initativ, ligesom vistnok flere stormænd maa have bygget kirker paa sine gaarde. Saaledes fortælles det, at den fabelagtige eponym Dalegudbrand skal have bygget kirke paa sin gaard, et sagn, der er blevet knyttet til Listad kirke, og vi skal se, at Garmo kirke virkelig er reist paa denne maade. At alle disse kirker, forsaavidt de var trækirker — og det var vel de allerfleste — tillige virkelig har været opført af *stavverk*, siger Laksdælasagaen ca. 74. Her fortælles det nemlig, at Torkel Eyulfssøn var i Norge for at hente materialier til en kirke, han agtede at bygge paa Island. Kong Olaf skjænkede ham tømmeret til kirken; og for det vordende bygningsarbeide tog Torkel da maal af *staverne* til en kirke, Olaf selv lod opføre, ved hvilken leilighed kongen mente, at han gjerne kunde hugge 2 alen af hvert stortræ og endda bygge den største kirke paa Island. Er sagaen paalidelig, er stavkirkebygningen altsaa paavislig under Olaf den hellige.

Imidlertid kjender vi med nogen sikkerhed kun 2 stavkirker, der synes at være opførte under Olaf den hellige, nemlig den yngre Klemenskirke i Nidaros og Garmo kirke i Gudbrandsdalen.

Den yngre Klemenskirke i Nidaros («N. Fornl.» s. 608). Det siger sig selv, at noget af det første, Olaf maatte tænke paa, da han havde sikret sig kongemagten, var gjenopførelsen af den i 1015 nedbrændte kongsgaard med tilhørende kirke i Nidaros. Og Snorre fortæller os ogsaa virkelig («Ol. Hell. S.» kap. 51, Aall.): «Om høsten (1017) tog han sit sæde i Nidaros og samlede fornøden vinterkost. Der lod han bygge kongsgaard og Klemens kirke paa det sted, hvor den nu (ca. 1230) staar.»

Naar Munch trods dette alligevel antager, at der kun har eksisteret 1 Klemenskirke i Nidaros («N. F. H.» I, 2, s. 636), idet Olaf den helliges befatning med kirken skulde indskrænke sig til en udbedring af den ældre kirke, beror denne formodning paa antagelsen om, at kirken ikke helt afbrændte i 1015, hvad der igjen vistnok

grunder sig paa, at Munch antager den ældste kirke for en stenkirke, da han taler om, at den igjen «reiste sig af sine ruiner». Men vi har ovenfor vist, at den ældste kirke maa have været en trækirke, hvoraf dog visselig dens totale brand var en følge.

Desuden forudsætter jo Snorres udtryk, at Olaf den hellige «reiste» kirken, en *ny* kirke, der vel neppe engang i den nu udvidede kongsgaard kunde staa ganske paa samme sted som før, hvad der ogsaa synes at ligge i Snorres ord, at han reiste den «paa det sted, hvor den *nu* staar». Nicolaysen vil se et vidnesbyrd om, at den nye kirke var en trækirke i Laksdælasagaens nylig anførte fortælling, idet han mener, at den nye kirke i Nidaros, efter hvis maal den islandske skulde bygges, maa have været Klemenskirken, da vi kun kjender 2 kirker, som er opførte af kong Olaf, Klemenskirken og Mariekirken i Borg, og denne sidste maa have været en stenkirke. Men skjønt Nicolaysen vistnok har ret overfor Munch i, at den omtalte begivenhed fandt sted i Nidaros og ikke i Borg, ligger deri dog intet bevis for, at den trækirke, Olaf *da* byggede, netop var Klemenskirken. Der er jo intet, som hindrer, at Olaf kan have bygget en os ubekjendt stavkirke i Nidaros, og begivenhedens tid 1027 synes heller ikke at stemme med tiden for Klemenskirkens opførelse, der vistnok falder i eller straks efter 1017. Ikke desto mindre er det sandsynligt, at den yngre Klemenskirke var en trækirke allerede af den grund, at den laa i en kongsgaard, som var opført af træ. Men deraf følger rigtignok ikke, at den altid vedblev at være en trækirke, meget mere synes den i den senere del af middelalderen at være blevet ombygget i sten (maaske allerede før Snorres tid, da han ikke siger, at Olaf reiste den Kirke, «som nu staar», men kun, at han reiste den «paa det sted, hvor den nu staar»). At den maaske er blevet ombygget til en stenkirke slutter jeg deraf, at man i kvartalet mellem de ovenfor nævnte 4 gader, hvor begge Klemenskirkerne stod, har i senere tider fundet stenfundamenter og stenornamenter, tildels indbygget i et der opført hus — netop der, hvor sommeren 1890 spor af en kirkegaard fandtes, der ikke kan være nogen anden end Klemenskirkens.

Ifølge Snorre («Mag. d. G. S.» kap. 28, Aall) havde Olaf skjænket Klemenskirken klokken Glad. og («Ol. Hs. S.» kap. 258) biskop Grimkel lod Olafs lig begrave *ved* Klemenskirken; men da Olaf var erklæret hellig, blev hans lig baaret ind i kirken, og plads blev gjort istand dertil ved høialteret, og et guldbroderet telt (en baldakin) blev reist i kirken over helgenskrinet, der blev overtrukket med kostbart tøi. Ogsaa Magnus den godes lig hvilede i nogen tid i Klemenskirken («Har. Haardr. S.», kap. 29). Da Olafskirken ca. 1050 blev færdig, flyttedes begge kongeligene did, hvor-

efter — mener Munch — Harald gjorde Klemenskirken til sognekirke («N. F. H.» II., s. 204). Dog optræder den først sikkert som saadan i 1293 («Dipl. Norv.» III, no. 34). At der ogsaa fandtes begravelser i kirken, fremgaar af «D. N.» II, no. 250, idet korsbrødrene i Nidaros siges at have bekostet Nikolas af Løksa og hans søn Andreas gravfæstede i kirken. Forøvrigt nævnes Klemenskirken i «Dipl. Norv.» II no. 9, aar 1252, III no. 4, 1253, kfr. V no. 53, Vidisse 1307, III no. 8 og 9 af 1264, II no. 45 af 1299, II no. 94 af 1309, II no. 242 af 1341, V no. 191 af 1346, V no. 212, og II no. 305 af 1349. Af dens sogneprester nævnes *Vigfus* «D. N.» III no. 16 i 1280, *Ogmund* 1293 og 1299 og *Erlend* VIII no. 162, aar 1338. Ogsaa i byloven nævnes kirken (Paus II, s. 57) ved 1270 som en af de kirker, brandvagten skal passere paa sin ronde, hvorved kirkens beliggenhed i den ovenfor angivne del af staden yderligere konstateres.

Sidste gang nævnes kirken i «Flatøbogen» (ca. 1387—1395). Rimeligvis er den sammen med den gamle kongsgaard, «Skulegaarden», gaaet tilgrunde i en af de mange ildebrande, der rasede i Nidaros i middelalderens sidste aarhundreder.

Garmo kirke. — Garmós eller Garðmos kirkja. — Loms prestegjæld, Nordre Gudbrandsdalens provsti («N. F.» s. 97). Vi læser i sagaen, at Olaf den hellige 1021 indsatte prester i Lom og Vaage. Midt imellem disse 2 bygder ligger gaarden Garmo, og det synes ikke urimeligt, at det kan have været for at skaffe disse prester en kirke, at Olaf skjænkede bonden Torgeir den gamle paa Garmo Tessevandet, mod at han skulde bygge en kirke paa sin gaard. Det heder nemlig i et forøvrigt udateret brev, der dog maa tilhøre tiden mellem 1202 og 1220, da det er udfærdiget i biskop Ivar af Hamars embedstid («D. N.» II, 4): «Þa er hin hælghi Olafuer konongr kom kristni aa Loar þa gaf han Þorgeiri gamlæ a Garmoe vatn þat er Þessir heitir ok ollu hans afspringhi en han snerez sidan till truar ok het þui sem han let gera kirkiu a bæ sinom». Denne kirke, der ialfald er reist i Torgeirs levetid og saaledes ikke længe efter 1021, skal oprindelig have staaet østenfor gaarden, men flyttedes derfra til en plads nedenfor gaarden ved vandet (fig. 114). Kirken nævnes i biskop Jens Nielsens kirkeregister af 1598, s. 14.

Nicolaysen antager eller antog ialfald tidligere, at der i den til ind i vor tid bevarede kirke maaske fandtes rester af denne Torgeirs kirke, saaledes skibets bredde — 7 alen —, tagverket, der viste den i de senere stavkirker sedvanlige form, nogle partier af de gamle vægge med lysglugger samt enkelte af de mægtige runde stave med kalkformede, glatte kapitæler, skilte ved en ring fra søilelegemet; de udgjorde en fod i diameter. Det vides ikke, at nogen senere kirke har afløst den oprindelige; kirkens yderst enkle former synes imidlertid ikke at modsige den mulighed, at kirken kan være fra Olafs tid. Ved en besigtigelse i 1675 an-

saaes kirken for saa gammel og forraadnet, at den burde nedtages og ny kirke bygges, hvad imidlertid ikke skeede. Indtil 1690 havde kirken sin svalgang i behold; thi efterat en besigtigelse i 1686 har foreslaaet en hel del reparationer, heder det i kirkens regnskab for 1690: «blev nedtaget de gamle Svaler omkring Kirken, som vare udygtige til Reparation, som og de gamle Træstolper, som støttede Choret og mestendel den hele Kirke, hvilke og vare ganske forraadnede, hvorved Choret en stor Del er udvidet og opveiet og med nye Stolper og Sviller

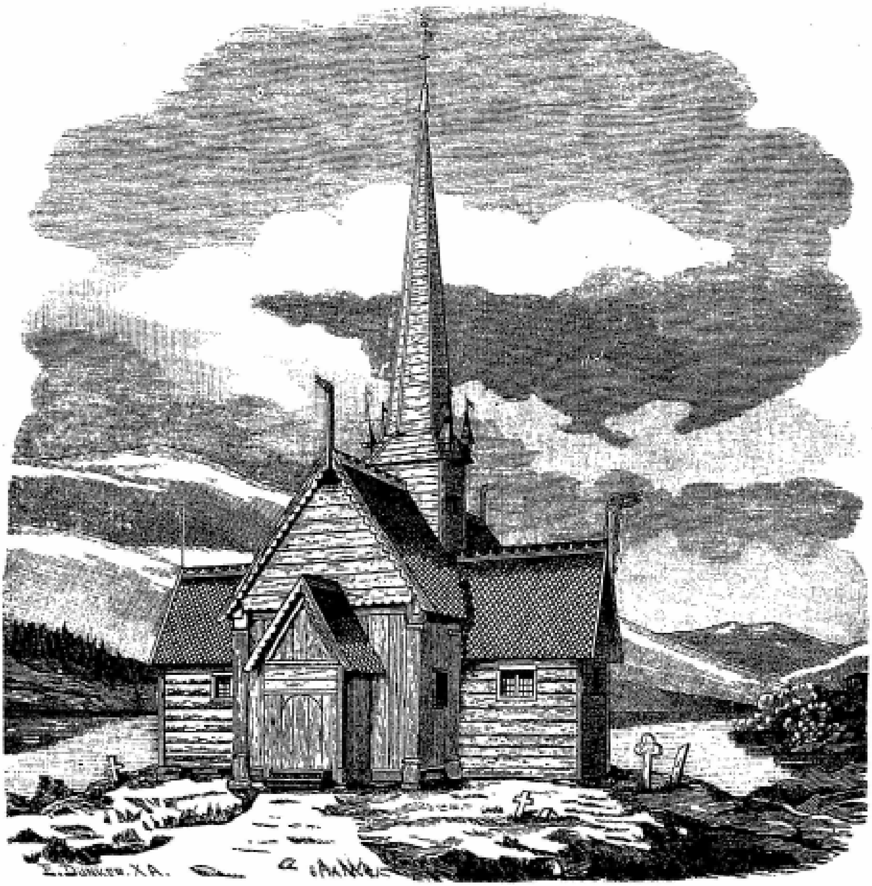

Fig. 114. Garmo kirke.

forsynet, tilligemed Kirken (ɔ: skibet) udi hveranden bebunden. Opbygget et nyt Vaabenhus i det gamle og med Svalerne nedfaldne dets Sted. Istedetfor det gamle, paa Kirken staaende Taarn, som af Vinden var nedblæst, opbygget et lidet, nyt Taarn».

Som man ser, var den oprindelige kirke liden og enskibet, men blev forlænget og var, da den reves, udvidet til en korskirke med tilbyggede korsarme af laft og over krydset et forholdsvis høit

spidst taarn med 4 smaataarne omkring; dragehoveder var opsatte paa gavlspidserne.

Sognet fik ifølge indberetning af 1885 ny kirke i 1879; men hvis folkene paa Garmo har ret, skulde den gamle kirke først være revet i 1882 («for 3 aar siden» sagde de mig i 1885). Da blev altsaa den kirke, der muligens var den ældste stavkirke i Norge — den eneste, der kunde tænkes at føre tilbage til St. Olafs egen tid og kristendommens første dage i vort land — hugget op til brænde.

Hellig Olafs gravkapel i Nidaros (?). Olaf den helliges storverk, Norges kristning, var i det væsentlige fuldendt, da han 1030 fandt martyrdøden ved Stiklestad. Vistnok var det da hans søn **Magnus den gode** (1035—1047), der over det sted, hvor Olafs legeme havde hvilet i jorden den første vinter efter hans fald, byggede det *St. Olafs gravkapel*, som Snorre omtaler saaledes: «I den sandbakke, hvor kong Olafs legeme havde ligget i jorden, kom op en fager brønd, og af det vand lægedes mange menneskers mén og bræk. Der blev gjort istand deromkring, og vandet siden omhyggelig bevaret. Der blev først gjort et kapel og et altar opført der, hvor kongens lig havde ligget; men nu stander Kristkirken paa dette sted». En sen kilde, St. Olafs rimede svenske saga, vil vide, at dette kapel var af træ. Det heder nemlig der:

«I Clementz kirkio baaro the thz lik,
otalig järtekne kommo tith
ther först likit lagdis nider
ther var en bron mz vatne vider
til komme marge som haffde sot
drukko ther aff the fingo bot
the bygdo kirkio ther *var aff thrä*
christkirkio ther star nw oc ää».

(Klemmings udgave i «Svenska medeltidsdikter och rim», Stockh. 1881—82. K. antager digtet forfattet paa Karl Knutssons tid).

Det her citerede haandskrift er ialfald i sine yngre dele fra ca. 1523. Man tør imidlertid intet sikkert bygge paa denne opgave og vi noterer saaledes kun til efterretning dette kapel, der ialfald maa være forsvundet ca. 1075, da Olaf Kyrre byggede sin Kristkirke. Kapellet laa nemlig næsten nøiagtig der, hvor Trondhjems domkirkes berømte oktogon nu løfter sig.

Harald Haardraade (1047—1066) synes at have anvendt sten for adskillige af sine kirkebygninger; saaledes opførte han i sin kongsgaard i Nidaros, der forøvrigt var af træ, en stenkirke, den ovenfor omtalte Mariakirke, ligesom vel ogsaa Mariakirken i Oslo maa antages at være hans verk. Nogen stavkirke fra Haralds tid kjender vi ikke.

Olaf Kyrre (1066—1093) har store fortjenester af de kirkelige institutioners endelige ordning i Norge. Hidtil havde Norge ligget under Bremens erkebispestol, skjønt, som bekjendt, saagodtsom hele den kristnende indflydelse paa vort land udgik fra de britiske øer. Kort efter denne tid blev landet lagt under Lunds erkebispestol (1104), efterat forholdet til Bremen i lang tid havde været overmaade løst. En følge af dette løse forhold til Bremerstolen var det, at mens der hidtil kun havde været 3 «lydbiskoper» — tildels hirdbiskoper — under kongens overstyrelse, 1 for Frostatings-, 1 for Gulatings- og 1 for Eidsivatings-lagen, uden fast residens og udnævnte af kongen eller folket, gjorde Olaf Kyrre, i god forstaaelse med pavestolen, skridt til oprettelsen af faste bispestole i Norge. Netop samtidig havde den engelske erkebiskop Lanfranc af Canterbury paa et kirkemøde i London 1075 faaet nogle gamle pavelige dekreter og synodalbestemmelser sat i kraft igjen, ifølge hvilke biskoperne ikke skulde have lov at bo paa landet, men skulde residere i stæderne, hvorfor netop paa denne tid flere engelske bispesæder flyttedes. Denne bestemmelse er vistnok udgaaet fra den myndige pave, der netop 2 aar tidligere havde besteget St. Peters stol, Gregor VII, og det synes, som om ordren ogsaa har strakt sig til andre lande (P. A. Munch, «N. F. H.» II, s. 423). Ialfald er den bevægelse, der samtidig foregaar i Norge, tydelig et slag af samme bølge. Gulatingslagens biskop, der boede ved Sankta Sunnivas helligdom i Selje, maatte flytte til Bjørgvin og samtidig anlagdes 2 biskopkirker, Kristkirken i Nidaros (Trondhjems domkirke) og Kristkirken i Bjørgvin (den «store» Kristkirke), der istedetfor til en enkelt helgen, begge viedes til den hellige treenighed, ligesom senere domkirkerne i Stavanger og Hamar. I Kristkirken i Nidaros opbevaredes St. Olafs legeme, der var vandret fra Sandmelen ved Nidelven til Klemenskirken, derfra til Olafskirken, derfra visselig til Mariakirken, og som nu først fandt sin endelige plads. Til Kristkirken i Bjørgvin skulde Sankta Sunnivas ben føres fra den gamle kirke paa Selje. Men indtil den store Kristkirke blev færdig, hvilket først synes at være skeet henved 1160, maatte den til Bjørgvin flyttede Seljebiskop have en midlertidig biskopkirke og til dette endemaal opførtes da:

Den lille Kristkirke i Bjørgvin. («N. F.» s. 416). Dens opførelse falder sandsynligvis kort efter 1075, og den maa i ethvert fald have været fuldendt 1093, da det heder, at Olaf Kyrre, der døde i dette aar, «fuldførte» kirken. Skjønt ogsaa denne som biskopkirke var viet til treenigheden, kaldes den dog sedvanlig Kristkirken, en enkelt gang Sunnivakirken, ligesom den kirkegaard, der omgav den, kaldes «Sankta Sunnivas kirkegaard», hvad der vel viser tilbage paa, at dette navn paa kirken ikke var ganske usedvanligt. Dog kom Sankta Sunnivas legeme aldrig til at hvile i denne kirke, da det først førtes til Bjørgvin 1170, efterat den store Kristkirke var færdig. Vistnok samtidig med, at den store Kristkirke blev færdig, blev den lille Kristkirke sognekirke; i 1320 optræder den ialfald som sognekirke for alle dem, der arbeidede eller havde livsophold i kongsgaarden.

Den lille Kristkirke laa paa «Holmen», det nuværende Bergenhus, og da Mag. Edvardsen († 1694) oplyser, at han har seet dens fundamenter nord for den store Kristkirkes, maa den altsaa have ligget paa Holmens nordlige spidse. Den havde da i senere tider prædikebrødrenes kloster og biskopgaarden i sydøst, den store Kristkirke i syd, mens den i vest, nord og øst var omgivet af søen. Netop denne afsondrede beliggenhed med en stor stenkirke mellem den og kongsgaarden forklarer, hvorledes denne trækirke kunde undgaa de mange ildebrande, der rasede i og omkring kongsgaarden. Snorre («Ol. K's. S.» kap. 2) siger udtrykkelig: «Dernæst lod han fuldføre den gamle Kristkirke, som var af træ». Ordet «var» kunde jo imidlertid synes at tyde paa, at kirken ca. 1230 allerede var blevet ombygget i sten — hvad der jo ingenlunde er umuligt. Dette er dog ialfald vistnok først skeet — hvis det er skeet — efter den store Kristkirkes fuldendelse ca. 1160. Den omtrentlige grad af udvikling, stavkirkesystemet kan have naaet i denne kirke, er det ikke muligt at angive. Tager man væsentlig hensyn til, at den opførtes som interimskirke, skulde man nærmest ville gjette paa en liden, enskibet og simpel kirke lig de øvrige rundt om i landet paa denne tid, skjønt navnet «lille» ikke her maa lede os, da det kun betegner kirken i modsætning til den «store» nabokirke; tager man paa den anden side hensyn til, at der ikke saa ret længe efter allerede kan i en afsides fjordbygd reise sig en saa rigt udstyret kirke som Urnes, ligger det jo nærmest at antage, at den til biskopkirke — om end kun *ad interim* — bestemte kirke i kongens egen residensstad, ialfald maa have staaet paa høide med, hvad fjordbygden kunde prestere. Og da er det ikke umuligt at tænke paa en treskibet kirke. Stavkirken paa «Holmen» gjemte inden sine vægge resterne af 2 af Norges konger, der døde inden den store Kristkirke

var helt færdig, nemlig Harald Gille († 1136) og Sverres fader, Sigurd Mund († 1155). Edvardsen omtaler ogsaa den «store, hvide Sten med Herreskjold og Vaaben paa, men midt over brusten sønder», som han «med mange flere har gaaet og træd paa — — i den østre Ende saasom paa den nordre Side af Altaret».

Den lille Kristkirke nævnes i «Dipl. Norv» V, no. 7 (1271), IV 141, VI 85, VII 89 og VII 94 (alle fra 1320) samt I 243 (1337). Af dens prester kjender vi *Torbjørn* i 1320.

Kirken stod lige til reformationstiden; men i det sørgelige aar 1530—31, da Eske Bilde nedbrød kirkerne paa Holmen som farlige for fæstningens forsvar, faldt ogsaa stadens ældste, ærværdige kirke. Men endnu i det 17de aarhundredes anden halvdel var iflg. Edvardsen «Kirkens Fundamenter endnu fuldkommen at se — — ere nyligen for nogle Aar til itzige Skandser forbrugte og nu i den østre Ende lidet kjendes.»

I vor tid kan ikke engang stedet med sikkerhed paavises.

Mens vi ikke kjender en eneste stavkirke fra **Magnus Barfods** tid (1093—1103), saalidt som vi overhovedet kjender nogen kirkebygning i Norge fra hans korte og krigerske regjering, er derimod **Eysteins** (1103—1122) og **Sigurds** tid (1103—1130) et saameget vigtigere tidsrum i stavkirkernes historie, — det kan vi forstaa af sagaens faa ord, omend lyset desværre falder meget sparsomt fra de bevarede monumenter, vi med nogen grad af sandsynlighed kan vove at henføre til denne periode.

Sagaen kronologiserer de af den nævnte stavkirker fra disse kongers regjeringstid saaledes, at den skjelner mellem de af Eystein og de af Sigurd Jorsalfar byggede kirker, da det siges, at Eystein byggede sine kirker, mens Sigurd var borte paa jorsalfærden (altsaa 1107—1111), og at Sigurd byggede sine efter hjemkomsten (1111—1130). «Efter min opfatning af sagaerne», skriver Rygh, «er det meget vel tænkeligt, at alle Eysteins fortjenester som regent af hans saga er samlede i den tid, da han regjerede alene i sin broders fraværelse, uden hensyn til, hvilken tid de virkelig tilhørte. Jeg tænker, at de fleste af dem tilhører tiden efter Sigurds hjemkomst, da Eystein først egentlig var blevet voksen og moden mand, og da han desuden havde forøget spore til at udmerke sig ved den rivalitet, som aabenbart har hersket mellem ham og hans broder. Mandjevningsscenen betragter jeg ikke som historisk». De kirker, her er tale om, er Nikolaskirken i Nidaros, Apostelkirken i Bjørgvin, Kirken i Vaagan og Korskirken i Konghelle.

Nikolaskirken i Nidaros. («N. F.» s. 610). Snorre («Sig., Eyst. og Ol.s. S.» kap. 15) har et for os vigtigt sted, idet han siger: «Kong Eystein havde ogsaa udrettet meget nyttigt i landet, mens kong Sigurd var borte. — — — I Nidaros i kongsgaarden lod han bygge Nikolaskirken, hvilket hus var særdeles smukt indrettet med hensyn til udskjæring og alt arbeide.» (Munchs overs.). — Da her tales om dens «indretning» med «udskjæringer», d. v. s. udskaarne træarbeider, er det vistnok utvilsomt, at vi har at gjøre med en stavkirke — træverkets udskjæring i en stenkirke vilde neppe alene paakalde sagaens interesse som hovedsag ved kirken. Dens opførselstid bliver altsaa, hvis man turde tro sagaen, 1107—1111, men ialfald sikkert 1103—1122. Dens beliggenhed er ikke ganske klar.

Krefting lægger den paa sit kart saa langt ned mod Nidelven i syd, at jeg paa grund af, hvad jeg straks skal nævne, ikke kan følge ham. Harald Haardraades kongsgaard, om hvilken her er tale, laa i øst og syd for domkirken, hvor Nidelven gjør sin store sving mod vest, og i kongsgaarden laa Nikolaskirken. Kongsgaardens grænser mod nord kjender vi ikke — Dominikanerklosteret var jo en senere institution. Men ét er sikkert; kongsgaardens grund maa have strakt sig *nordøst* om domkirken; thi Mariakirken maa have ligget *i* kongsgaarden. Om visse grunde nu skulde gjøre det rimeligt at lægge Nikolaskirken i Mariakirkens umiddelbare nærhed, er der altsaa intet iveien derfor af hensyn til, at Nikolaskirken laa «i kongsgaarden». Paa det sted, hvor den allerede ca. 1178 revne Mariakirkes høialtar havde ligget, reiste sig senere den hyldingstribune (graderne), hvis rester endnu sees paa Maschii stik af domkirken af 1661, og denne hyldingstribune var sikkerlig intet andet end en fornyet, monumentalere udgave af den tidligere, allerede ved Haakon IV's hylding 1217 reiste hyldingstribune. Thi da hyldingen vistnok forlagdes did fra tingstedet paa Øren væsentlig af hensyn til, at man med lethed skulde kunne bringe St. Olafs skrin fra domkirken til hyldingspladsen, er det vist ingen tvil om, at man vedblev at bruge den plads, hvor tribunen var reist i 1217, da den jo var den allernærmeste ved Kristkirkens kor, hvor skrinet havde sit stade. Men er hyldingstribunen reist paa sin tidligere plads, saa er dermed Nikolaskirkens beliggenhed bestemt. Thi det heder om hyldingen i 1217, at tribunen var reist «søndenfor Nikolaskirken» («H. Haaks. S.» kap. 12), — hyldingen foregik altsaa vel paa den frie plads mellem Domkirkens kor i vest, Nikolaskirken i nord og kongsgaardens huse i øst og syd. Lægger man Nikolaskirken der, hvor Krefting vil have den, bliver der ikke plads for mængden paa det umulig trange rum syd for kirken mellem denne og elven, og afstanden fra domkirkens kor bliver urimelig stor, naar man netop vilde forlægge hyldingen til Olafskrinets nærhed. Jeg antager derfor *som sandsynligt*, at da Mariakirken reves, havde den Kristkirken i sydvest, og Nikolaskirken i nordost, eller med andre ord, at denne kirke laa henimod domkirkegaardens nordøstre hjørne.

Det var ifølge «Haak. IV's S.» kap. 242, i denne kirke, hertug Skules lig blev sat efter hans fald ved Elgeseter i 1240, inden det begravedes i Kristkirken. Senere nævnes Nikolaskirken som korsbrødrenes stadige eiendom i 1293 («D. N.» III, no. 34 og 35).

Naar vi erindrer, hvor sparsomme vore sagaer er i omtalen af kunstneriske gjenstande, er det at formode, at «de smukke udskjæ-

ringer» i Nikolaskirken for at faa plads i sagaen mere end 1 aarhundrede efter sin tilblivelse, maa have været af høit værd og vakt ogsaa sin samtids opmerksomhed. Jeg skulde — af hensyn til den omtrentlige alder, man med nogen sandsynlighed kan slutte sig til for de endnu bevarede udskjæringers vedkommende —, antage, at de maa have befundet sig paa overgangen fra de i Urnes (ca. 1100) bevarede til de i Borgund (ca. 1150) — altsaa maaske paa et udviklingsstadium omtrent i linje med Vaage kirkes. Noget sikkert tør dog naturligvis ikke herom udtales. Men hvad landskirkerne kunde byde i den retning, har vistnok staaet tilbage for residensens slotskapel. At den særlige fremhæven ogsaa af «alt arbeidets» fortræffelighed peger paa kirkens konstruktion, og at denne fremhæven af den konstruktive dygtighed vel neppe kunde blive andet end en treskibet kirke tildel, tør vel antages som rimeligt.

Kong Eysteins Apostelkirke i Bjørgvin. — Postolakirkja. — («N. F.» s. 422). Baade i det nylig omtalte 15de kap. af Snorres «Sig., Eyst. og Ol.s. S.» og i mandjevningen sammesteds kap. 24, omtales *Apostelkirken i Bjørgvin* som en af de kirker, der er opført i Sigurd Jorsalfars fravær, altsaa mellem 1107 og 1111, af hans broder kong Eystein. Den er altsaa ialfald opført i tiden mellem 1103 og 1122.

Om denne kirke, der i modsætning til de 2 senere af Haakon IV og hans søn Magnus Lagaboter i Bjørgvins kongsgaard opførte Apostelkirker, bliver at benævne den ældste eller Eysteins Apostelkirke, siger kap. 15: «I Bergen lod han (Eystein) gjøre den store hal, der er det største og anseeligste (prægtigste) herberge, der nogensinde har været gjort *af træ* i Norge — — han lod ogsaa Apostelkirken opføre i kongsgaarden i Bergen». Kap. 24 lader Eystein selv sige: «Jeg lod gjøre hallen i Bergen og Apostelkirken og en trappegang imellem». Det siges vistnok — saavidt jeg har kunnet finde — intetsteds udtrykkelig, at kirken var af træ; men det fremgaar næsten med fuld sikkerhed af dens organiske forbindelse med den store træhal. Den var nemlig, efter hvad sagaen fortæller, forenet med kongehallen ved en trappegang (rið). Da sagaen lader Eystein udtrykkelig nævne denne trappegang blandt sine storverker, maa vel ogsaa den have havt noget merkeligt ved sig. Hvad dette har været, kan man maaske have ret til at forestille sig. Trappegangen maa have været opført i flugt med kirkens svalgang, og det viser sig af «Sverres Saga», kap. 77, at den førte fra en kongehallen omgivende loftsvale ned i kirken, altsaa vel i dennes svalgang. Det heder nemlig der, i anledning af overfaldet i 1183: «Kong Magnus (Erlingssøn) sov i kongehallen med hele sin hird og kongefølget. Kongen havde været ude paa svalen og

hørte, da det første krigsraab kom op i byen. Nu sprang kongen langs efter svalen til Apostelkirken. Da han hørte det andet krigsraab ude paa Krist kirkegaard, sprang han ud over svalen og ned i kirkegaarden, som var et forfærdelig høit sprang.» Det er naturligvis fra kongehallens svale i anden etage, kongen sprang ud. Han har ad hin trappe villet komme ned i kirken, men har fundet den lukket ved en dør, siden kongen maatte gjøre det store sprang Sandsynligvis har kirkens svalgang som vanlig havt arkader med smaasøiler og balustrade. Har denne arkaderække ogsaa strakt sig opad trappegangen og rundt loftsvalen eller ialfald langs den ene side af kongehallen, har det hele nok kunnet frembringe et smukt skue og bidrage sit til at gjøre hallen til det prægtigste træherberge i Norge. Og naar ogsaa Tjodrek Munk («Hist. Norv.» kap. 32) siger om hallen, at den var «et herligt arbeide, skjønt af træ», samtidig med at han beretter, at den allerede paa hans tid (ca. 1180) var næsten nedfalden af ælde, da viser dette, at «herligheden» ialfald ikke har bestaaet i soliditet, men saameget mere vel i dens store omfang i forbindelse med den samme herlighed, som udmerkede Nikolaskirken i Nidaros — altsaa dens træskjærerier, der da i saa fald vel ogsaa har udstrakt sig til den med hallen organisk forbundne kirke. Ved sagaens korte antydninger aabner der sig altsaa et slags anelse om det hele bygningskompleks' udseende: den mægtige, aflangfirkantede, laftede tømmerbygning (kongehallen) med sin anden etage, omgiven af en udoverliggende, smukt formet svalgang med balustrade, maaske søiler og arkader — umiddelbart ved dens side den rigtudstyrede stavkirke med sin svalgang og sine gavle og mellem dem begge den bedækkede, vel ligeledes med balustrade og søiler udstyrede, trappegang som et forbindelsesled, der naturligt formidlende førte over fra stav- til laftkonstruktionen og ogsaa selv kan have været af ikke ringe ornamental virkning: alt dette kunde være vel skikket til at vække beundring hos en samtid, der endnu ikke var vant til at se træmaterialet udfolde sin eiendommelige skjønhed.

Apostelkirkens beliggenhed er ikke sikker. Størst rimelighed turde der maaske være for at lægge den straks i syd for den senere (Haakon IV's) kongehal, altsaa i eller ved kommandantbygningens gaard.

Det hele bygningskompleks blev ikke gammelt. Vi ved intet andet om kirken, end at den sammen med kongehallen brændte paa det store baglerbaal 1207 og altsaa kun opnaaede en alder af neppe fyldte hundrede aar.

Kirken i Vaagan (?) — Vága kirkja. — Lofotens provsti. I det nysnævnte 15de kapitel af Sigurds, Eysteins og Olafs saga i «Heims-

kringla» fortælles ogsaa, at kong Eystein, mens Sigurd var paa Jorsalfærden, altsaa mellem 1107 og 1111, lod gjøre en kirke nord paa Vaagan i Haalogaland og lagde dertil gods og indkomster. Den er altsaa vel ialfald reist mellem 1103 og 1122. I mandjevningen (kap. 24) synes det ikke, som om den beskedne Eystein just tager munden altfor fuld om sine meriter; thi forfatteren lader ham kun sige, at han «lagde gods til kirken i Vaagan, hvor næsten alle mand før var hedninger». At *Vaagans kirke* har været en stavkirke er i og for sig ikke usandsynligt, og det vilde fremgaa som sikkert, hvis det kunde vises at være rigtigt, hvad der fortælles, at da Vaagan i 1714 fik ny kirke af træ, indsattes i denne rester af Eysteins kirke; men herpaa tør man dog naturligvis intet bygge. Dog synes det, som om der engang maa have eksisteret en stavkirke i Vaagan, siden hine ældre dele, der var indsatte i den nyere kirke af de nyere hjemmelsmænd, kunde antages at være middelalderske. Det bør bemerkes, at ifølge besigtigelse af 1666 synes ialfald visse dele af den daværende kirke at være opført af laftet tømmer. Men ganske vist hører disse tømmerdele til det parti, der kaldes «det Nyhus, til Kirchen er bygt», hvad der tyder paa, at kirken er blevet udvidet efter reformationen. Sikkert er, at kirken i Vaagan 1666 var blevet en korskirke, da der siges, at «nordre kors tjener som funthus (baptisterium), søndre kors som vaabenhus». Hin senere i 1714 opførte tømmerkirke, hvori rester af Eysteins kirke skulde være indbyggede, førtes imidlertid i 1798, da Vaagan næste gang fik ny kirke, til Værø for at tjene dens menighed som gudshus, og i denne endnu eksisterende kirke skulde saaledes maaske fremdeles disse rester af Vaagans middelalderske kirke findes. Det hele stiller sig dog, som man ser, meget tvilsomt, — ikke at tale om, at jo Eysteins kirke allerede i den senere middelalder kan være blevet ombyttet med en nyere, uden at vi ved besked derom.

Korskirken eller Kastelkirken i Konghelle. Efter sin hjemkomst fra Jorsalfærden var kong Sigurd ikke mindre virksom for kirkebygningen i sit land end Eystein, og han har bl. a. reist en stavkirke paa sit riges sydgrænse, nemlig *det hellige kors' kirke* eller *Kastelkirken i Konghelle,* hans yndlingsstad. Navnet Kastelkirken fik den, fordi den laa i Konghelles kastel, navnet Korskirke — ikke af sin form, da den sikkerlig som alle de stavkirker, vi kjender fra den tidligere middelalder, var en langkirke, men — fordi den var indviet til det hellige kors, en indvielse, der — ellers ikke sjelden udenfor Norge paa denne tid — her var dobbelt naturlig, da kirken mentes at bevare en splint af Kristi kors.

Ogsaa denne kirkes træarbeide roses af sagaen. Thi om denne kirke heder det hos Snorre i den ofte nævnte saga kap. 40: «Den var en trækirke, men dog saare ypperlig udstyret, baade hvad evnet (materialet) og arbeidet angik». Videre heder det: «Da Sigurd havde været 24 aar konge, blev denne «Korskirke» indviet. Da lod kongen det hellige kors (ɔ: den splint af korset, som han havde

faaet i Jerusalem) og mange andre helligdomme være der. Den blev kaldt Kastelkirken. Foran høialtaret i den satte han en tavle, som han havde ladet gjøre i Grækenland og som var gjort af erts (bronce) og sølv, helt forgyldt og fagert besat med smalt (emalje) og ædelstene. Der var og et skrin, som danekongen Erik Eimune havde sendt kong Sigurd, og et plenarium, skrevet med guldbogstaver, som patriarken havde givet kong Sigurd».

Hvad hin «tavle» angaar, der var gjort i Grækenland, d. v. s. Konstantinopel, af bronce og sølv, forgyldt og besat med emalje og ædelstene, saa viser denne beskrivelse i forbindelse med den omstændighed, at tavlen blev sat «foran» altaret, at det har været et kostbart antependium (antemensale) af byzantinsk *email cloisonné*. Det turde være af interesse for bestemmelsen af dette merkelige arbeides art at merke, at den berømte altartavle i Markuskirken i Venedig, *Pala d'Oro*, oprindelig ogsaa var et emaljeret antemensale, ganske af samme art, af guld, ædelstene og emalje, og ligesom vort udført i Konstantinopel, hvor det ifølge nogle forfattere skal være bestilt 976, men ifølge de nyeste undersøgelser ialfald omarbeidet i Konstantinopel i aaret 1105, altsaa næsten samtidig med Sigurds ophold i denne stad. At de 2 arbeider har været beslegtede synes ialfald klart.

Men kirken fik kun en kort levetid. Vi saa, at den var indviet i Sigurds 24de regjeringsaar, altsaa 1127; men St. Laurentius dag den 10de august 1136 overfaldt den hedenske venderfyrste Rettibur Konghelle. Venderne trængte ind i Korskirken og ranede alle dens prydelser; det emaljerede antependium lagde de «fladt» paa gulvet, korssplinten nedtog de og skjænkede den til *Andres* prest. Derpaa stak de 2 gange ild paa kirken; da ilden sluknede, hug de kirken ned, hvorved ilden luede op igjen i det indre, og kirken «brandt som andre huse» (kfr. Snorre, «Harald Gilles saga» kap. 11). Imidlertid lader sagaen selv den vilde venderfyrste udtale sin beundring for den kunstrigt udførte stavkirke. «Dette hus», sagde han, «har i sin tid været prydet med stor kjærlighed til den gud, som eier det; men nu synes det mig, som det eller staden kun daarligt maa have været varetaget; thi jeg ser, at guden er blevet vred paa dets vogtere».

Vossevangens ældre kirke. — Vangs kirkja. — Hardanger og Voss provsti. Miltzow, i sin «Presbyt. Voss-Hardang.» s. 5, nævner en kirke, som han — uden at angive nogen kilde herfor — mener at turde henlægge til Sigurd Jorsalfars dødsaar, nemlig en *kirke paa Vossevangen.* Om denne kirke angiver han derhos s. 4, at den var af træ, altsaa en stavkirke, hvad der virkelig med rimelighed synes at fremgaa for den ældre Vossevangens kirke af den omstændighed, at Magnus Lagabøter i et brev, affattet mellem 16de og 31te december 1271 («Dipl.» IV, 2) takker bønderne paa Voss for, at de efter hans faders raad har besluttet at opføre sin nye kirke af sten, et raad, som neppe vilde været givet, hvis allerede

den forrige kirke havde været af sten, da det isaafald vilde faldt naturligt at bruge den ældre kirkes mure, selv om kirken var afbrændt, og raadet altsaa vilde været overflødigt. Da nu raadet var givet af Haakon IV, maa den gamle stavkirke være enten afbrændt eller paa anden maade gjort ubrugelig kort før eller i 1263, skjønt den nærværende stenkirke altsaa først paabegyndtes ca. 1271 og indviedes mellem dette aar og 1278.

Hvorfra Miltzow har sin kundskab om denne kirkes alder, har jeg ikke kunnet opspore.

St. Olafs kirke paa Bakkene i Bjørgvin. — Ólafs kirkja á bökkum. — («N. F.» s. 431). Aaret før Sigurd Jorsalfares kun 9 aar gamle kirke i Konghelle brændte, og 5 aar efter denne konges død, lovede ifølge Snorre («Harald Gilles S.» kap. 7) kong **Harald Gille** (1130—1136) St. Olaf en kirke i Bjorgvin og denne kirke kan ikke have været nogen anden end den, der er kjendt under navnet *St. Olafs kirke paa Bakkene.* Snorre fortæller l. c. om Harald Gilles angreb paa kong Magnus (Blinde) i Bjørgvin i julehelgen den 7de januar 1135: «Kong Harald paakaldte den hellige Olaf og lovede, om han fik seier, at ville bygge ham en kirke der i byen paa sin bekostning alene». Da han nu virkelig vandt seier, har han tydeligvis ogsaa bygget den kirke, han havde lovet, og at denne Olafskirke maa være den, som laa «paa Bakkene» er tydeligt nok, da «Morkinskinna» (s. 198) udtrykkelig taler om «*fyr ofan bœinn,* þar sem nú stendr Ólafskirkja er Haralðr konungr hét þá at láta gera».

I aaret 1181 (ikke som Nicolaysen angiver først 1194) dukker nu virkelig ikke blot 1, men samtidig 2 Olafskirker op i Bergen (om den tredje, prædikebrødrenes Olafskirke paa Holmen, kan her selvfølgelig ikke være tale). Af hine 2 Olafskirker, af hvilke den ene da vel maa være den af Harald Gille lovede, kaldes den ene St. Olafs kirke ved Vaagsbotten, den nuværende domkirke («Sverres S.» kap 49), den anden St. Olafs kirke paa Bakkene («Sverres S.» kap. 52). Men da St. Olaf ved Vaagsbotten var en betydelig stenbygning, mens St. Olaf paa Bakkene var en træbygning, er det allerede af denne grund rimeligt at antage, at den mindre og billigere bygning er den, som kongen skulde reise «paa egen bekostning», selv om ikke «Morkinskinna» saa klart angav tingen; thi St. Olaf ved Vaagsbotten kan umulig siges at ligge «ofan bœinn». Men sagen bliver yderligere sikret ved den omstændighed, at St. Olaf paa Bakkene netop maa siges at have staaet paa det sted, hvor, under hint Haralds overfald paa Magnus, dagens skjæbne viste sig som afgjort — altsaa paa en maade paa aastedet.

I det nævnte kap. 7 af «Harald Gilles Saga» siges nemlig: «Kong Magnus satte sin fylking ude paa Kristkirkegaarden; men kong Harald lagde først til ved Nordnes. Da Magnus og hans mænd saa det, snudde de indefter i byen og ind i Vaagsbotten. Men idet de for ind efter strædet, løb mange af bymændene ind i sine gaarde og til sine hjem; men de som gik over Jonsvoldene løb paa hærsporene (de af kong Magnus selv udlagte fodangler). Da fik kong Magnus se, at kong Harald havde roet med hele sin hær over til Hegravik, hvor de gik op og fremdeles *ovenom op i Bakkene ovenfor byen; da* snudde kong Magnus igjen ud efter strædet og *nu* flygtede hans folk fra ham til alle kanter, nogle op i fjeldet, nogle til Nonneseter, nogle ind i kirker, nogle skjulte sig andetsteds — kong Magus flygtede da ud paa sit skib» —. Det er altsaa kong Haralds tilsynskomst «paa Bakkene» — der ifølge den hele sammenhæng netop er det samme sted, hvor kirken senere blev lagt, det nuværende Stølen, partiet ovenfor Øvregaden og Dræggen ud imod Ladegaarden — der har været det afgjørende i dagens begivenhed.

Er nu altsaa, som paavist, St. Olaf paa Bakkene identisk med den af Harald lovede kirke, saa falder dens opførelse mellem 7de januar 1135 og 14de december 1136, Harald Gilles dødsdag.

Kirken nævnes som sagt første gang trefoldighedssøndag den 31te mai 1181 i anledning af Sverres og Magnus Erlingssøns slag ved Nordnes. Det heder nemlig («Sv. S.» kap. 52): «Næste søndag efter pinsedagen var kong Sverre i Bergen med sin hær og alle hans skibe laa ved bryggerne færdige og udrustede med krigsskjærme. Den største del af mandskabet sov paa skibene, men nogle oppe i byen. Kong Sverre stod straks op ved solens opgang og gik først op *paa Bakkene til Olafskirken»* (for at speide fra dette vidtskuende punkt).

At kirken har været en stavkirke fremgaar af, hvad der fortælles om den, da den næste gang nævnes i sagaen 1194 («Sverres S.» kap. 120). I dette aar var birkebeinerne indesluttede paa Sverresborg af øiskjeggerne, som omringede borgen under Sigurd Jarlssøns anførsel. «En helligdag i begyndelsen af langfasten bar det saa til, at Olaf Jarlsmaag lydde messe i Olafskirken paa Bakkene. Under messen stod han ude ved kirken og havde lagt haanden paa *stolpen ved kirkedøren*, og imidlertid spændte en mand i borgen sin laasbue og satte pilen i Olafs haand, saa braadden gik igjennem den *ind i stolpen.»* Da skytten altsaa kunde nagle Olafs haand fast i dørstolpen, er det klart, at vi har at gjøre med en stavkirke. Men denne fortælling lader os ogsaa faa en noget nærmere bestemmelse af kirkens plads. Skulde en pil fra Sverresborg kunne række den med en saadan skudsikkerhed, som her antydes,

maa den have ligget paa den mod Sverresborg vendende, borgen nærmeste del af «Bakkene ovenfor byen», saaledes vistnok paa høiden ovenfor Skuteviken, sandsynligvis omtrent der, hvor kirkegaarden «Fredens bolig» nu ligger. Hvorvidt denne kirkegaards plads maaske endog kan have nogen forbindelse med den her engang liggende kirke, ved jeg ikke.

Videre antydes kirken i «Dipl. N.» V, 8 (1271), VII 94 (ca. 1320) og i «Bjørgynjar Kálfskinn» (ca. 1360), fol. 27. Af dens prester nævnes *Ogmund* 1271 og *Hans* 1522.

I den plattyske oversættelse af Bergens fundats, hvor der — som eksisterende 1387 — opregnes «Schwarte Brøder Closter up dem Canonikenberge (ɔ: prædikebrødrenes kloster og Olafskirke). 2 Graue Brøder Closter, dar de Doem steit» (ɔ: St. Olaf ved Vaagsbotten) . . . . «19 Sancte Olafs Kercke» maa ved denne sidste sikkerlig kirken paa Bakkene være ment.

Den maa endnu have været til i 1522, da «Meddel. fra d. N. Rigsarchiv» I, s. 263, som antydet, nævner en prest, «Hr. Hans paa Bakke udi Bergen», blandt de kanniker, som skattede til kongen. Naar kirken er gaaet under, vides ikke. Yngvar Nielsen i sin «Bergen» s. 95 antager, at den allerede skal være «lagt i aske ved de ødelæggelser, som i det 15de aarhundrede hjemsøgte Bergen», endskjønt han er opmerksom paa, at kirkens prest endnu nævnes i reformationstiden. Jeg ser ingen tvingende grund til at antage en saa tidlig forsvinden, ialfald maa kirken vel være gjenreist siden. Rimeligst er det vistnok at antage, at den er nedlagt ved reformationen, og som gammel og brøstfældig er vel saa den 400 aar gamle kirke blevet revet.

Peterskirken i Nidaros. — Allerede nævnt i den periode, vi her behandler, er *Peterskirken i Nidaros*, da den omtales i den ældre bjarkøret (se «Norges gamle Love» I, s. 312), der maa være nedskrevet før 1150. Kirken omtales der som den kirke, i hvilken alle eder skal aflægges. At den maa have været en stavkirke viser sig deraf, at det heder, at edsaflæggelsen skal ske «at kirkiustaf hinn yzta fyrir sunnan kirkiu at hægri hönd er inngengr». Skjønt afskrifterne har «ystra» for «yzta», er meningen dog visselig, at edsaflæggelsen skal ske ved den yderste kirkestav paa kirkens sydside til høire for den, som gaar ind. Kirken har vel ligget fra vest mod øst og havt sin indgang — som sedvanlig — paa vestsiden. Den omtalte stav bliver saaledes kirkens sydvestre hjørnestav.

Kirken omtales senere i 1217 («Haakon IV's S.» kap. 14) som den kirke, i hvilken Inga, kong Haakon IV's moder, beredte sig til

jernbyrden: «Da gik Inga kongemoder til Peterskirken og fastede til jernbyrd efter sedvane.»

Som dens plads angiver Krefting nedre side af Dronningens gade mellem Munkegaden og Prinsens gade. Sandsynligvis er den gaaet tilgrunde i en af de mange ildebrande, der herjede Nidaros i middelalderens sidste del.

TREDJE KAPITEL.

Kirker, hvis rester synes at tilhøre denne periodes stilretning.

Urnes kirke. Torpe ældre kirke. Hopperstad ældre kirke. Bjølstad kirke. Vaage kirke. Bødalens kirke. Rennebu kirke.

A. Den irske gruppe (Urnesgruppen).

Urnes kirke. — Orness kirkja. — Solvorn sogn, Hafslo prestegjæld, Indre Sogns provsti («N. F.» s. 458). Hvor Lysterfjorden bøier ind mod nord fra Sognefjordens inderste del, kaster sig et vidtskuende nes ud i bølgerne, mens Solvorn drager sig ind i sin yndige bugt ligeoverfor. Oppe fra høiden af dette nes ser Norges ældste bevarede stavkirke vidt ud over fjorden, synlig fra alle sider. Sagnet henfører opførelsen af *Urnes kirke* (fig. 115) som sedvanlig til kristendommens indførelse i vort land. Paa denne tid, heder det, reiste 2 kjæmper, der boede paa hver sin side af Lysterfjorden, hver sin kirke. Da kjæmpen i Solvorn saa, at Urneskjæmpens kirke blev den fagreste, slyngede han en sten efter den, der dog ikke naaede den, og fik til svar en anden sten, der faldt ned ovenfor Solvorn kirke (Fayes «Folkesagn» s. 93). Begge stene skal endnu findes, 2 bautastene, den ene mellem Urnes kirke og stranden, den anden ovenfor Solvorn kirke (Nicolaysen, «Norske Bygninger»). Den nu nedrevne kirke i Solvorn var en ualmindelig liden og simpel tømmerkirke, yngre end reformationen, og sagnet er formodentlig bygget over den skarpt fremtrædende modsætning mellem de 2 nabokirkers skjønhedsgrad. Det er forøvrigt ikke umuligt, at sagnet kan være ældre og knytte sig til en i middelalderen i Solvorn eksisterende, os ubekjendt stavkirke; thi en kirke i Solvorn nævnes allerede i «Bjørgynjar Kálfskinn» ved 1360.

«Kirkjan á Ornesi» nævnes ikke tidligere end 1323 i et dokument («D. N.» VII, 98), der angiver, hvad de forskjellige prester

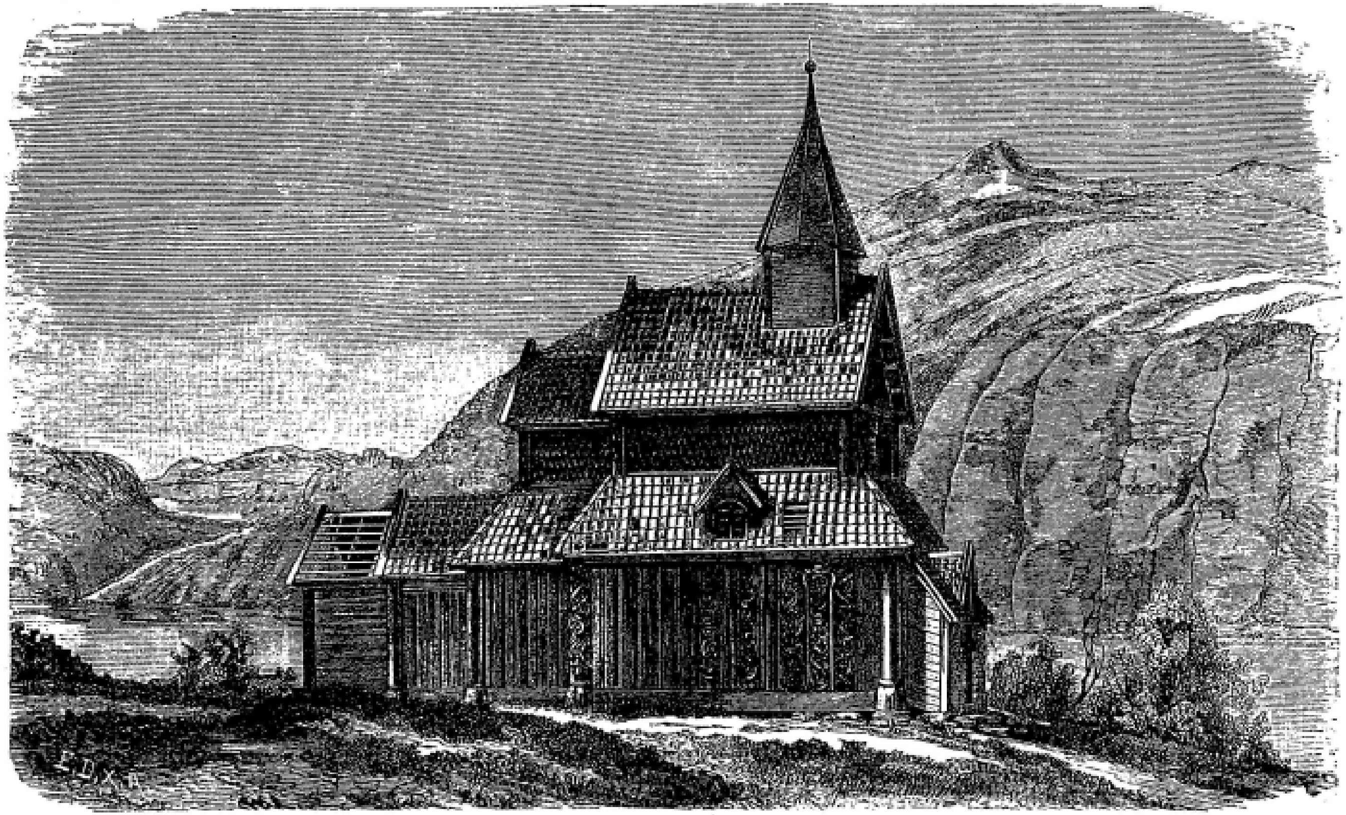

Fig. 115. Urnes kirke fra nordsiden. (Efter Dahl).

skulde yde ved den bergenske biskops visitatsreise, og hvor Urnespresten *Sira Ærlender* á Ornesi ogsaa omtales, og nogle decennier senere nævnes kirken atter ca. 1360 i «Bjorgynjar Kálfskinn» fol. 37; men der er ingen tvil om, at kirken jo er meget ældre. Er den end ikke fuldt saa gammel som sagnet vil, mangler der ialfald neppe ret meget derpaa, og vi skal nedenfor angive flere merker, der tyder paa, at den i intet fald kan være synderlig yngre end aar 1100, snarere ældre.

Tiden efter reformationen behandlede den ærværdige kirke ilde; korvæggen mellem kor og skib borttoges, lysaabninger brødes ud, og i aaret 1607 anbragtes i koret en række limfarvemalerier, fremstillende de 12 apostler tilligemed indskrifter og ornamenter, planteslynger, blomster og bladverk i sterke farver paa hvid bund. Ifølge indberetning af 1665 var der dengang nylig indlagt en hvælving over altaret; men det dryppede ikke desto mindre ned i koret og paa prædikestolen. Maaske blev det nu atter fjernede, indre hvælvede loft, der skjulte en stor del af de pragtfulde træskjæringer og hele tagstolen, ved denne

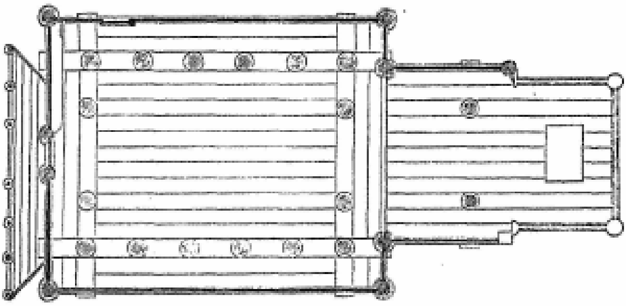

Fig. 116. Urnes kirke, grundrids.

tid indlagt. I indberetningen af 1722 kaldes kirken «en gammel Stavekirke med Svale rundenom og et Taarn ovenpaa». Dengang stod altsaa endnu kirkens omgang, der nu er forsvundet undtagen paa vestsiden, hvor de oprindelig fritstaaende søiler nu er indbyggede i et hældende breddeskur. Taarnet var ganske vist en senere tilsætning og rimeligvis det samme, som endnu staar.

Ret længe efter har svalgangen neppe staaet, da det allerede dengang heder, at «svaltagets nordre side og enderne paa søndre» var forraadnede. Omkring 1850 blev kirken solgt for 20 spd., hvad der — siger Nicolaysen i «Norske Bygninger» — ikke var saa merkeligt endda, da dens aarlige indtægt kun var 12 spd. «Alligevel», tilføier han med rette, «kan det antages, at der ikke gives nogen anden bygning, hvis værd i handel og vandel staar i et saadant misforhold til det arbeide og den kunstfærdighed, som engang har været anvendt derpaa». Nu er den ældgamle kirke endelig fredet, idet den er overtaget af «Foreningen til norske fortidsmindesmerkers bevaring», der har fjernet det indlagte loft og de indbrudte lysaabninger, kort — bragt kirken ialfald delvis tilbage i dens oprindelige stand.

Urnes kirke er en *treskibet* kirke (fig. 116), tildels mod sedvane bygget af alm, der her ved Lysterfjorden vokser i større mængde end noget andet sted i vort land. Den hører til den sognske, *mange-*

søilede gruppe med 6 søiler paa hver side (fig. 117) i lige indbyrdes afstand og med 2 søiler paa hver smalside mellem hjørnesøilerne. De 2 søiler paa smalsiderne har en dobbelt søileinterval mellem sig (fig. 118), og i denne interval sænker sig en kort søile i øst og en i vest, der ikke naar ned til gulvet, men — visselig fra først af — er afskaaret i triforiehøiden for at gjøre aabningen bredere saavel ved indgangen til skibet som til koret. Kirken maa altsaa indenfor

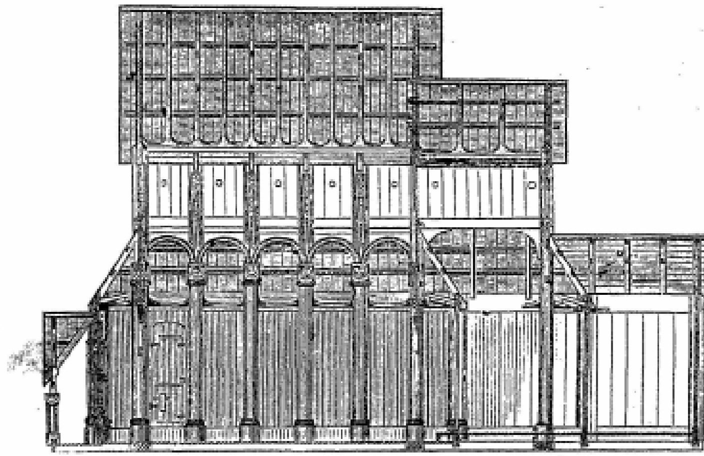

Fig. 117. Urnes kirke, længdesnit.

den mangesøilede gruppe betegnes som 16-søilet. Disse søiler ligesom de 2 i triforiet er alle 18 forenede ved rundbuer, derimod savnes de tænger og kors, der betegner triforiet ud imod midtskibet. Triforiet er altsaa kun tilstede i spire, i de stivere, der med omvendte rundbuer mellem sig afstiver søilerne mod sideskibenes ydervæg. At dette er den ældste form, er vistnok sandsynligt, da saavel de manglende triforiekors og tænger som de ornerede terningkapitæler, med hvilke søilerne krones, umiddelbart vækker forestillingen om stenkirken som forbillede for denne konstruktion. Først efterhaanden bliver man sig træmaterialets fordringer helt bevidst, og kors og tænger indtræder. Midtskibet er overmaade høit i forhold til sideskibene. Skibet har en paa udsiden rigt smykket dør paa den nordre side nær vestsiden,

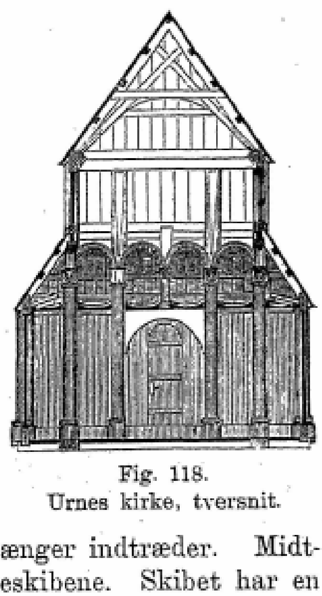

Fig. 118.
Urnes kirke, tversnit.

og — ifølge Bendixen — en ganske simpel paa sydsiden nær koret, der ikke er afsat paa nogen tegning.

Korets oprindelige form er ikke ganske klar. Det bestaar, som det *nu* viser sig (fig. 116 og 117), af 2 dele, der begge har firkantet form. Taget i den forreste, nærmest skibet liggende del, der er noget smalere og lavere end skibet, bæres af 2 fritstaaende søiler; men bagenfor denne del ligger en, kun lidet smalere, men meget lavere, ligeledes firkantet altarplads. Det er, naar man betragter dette partis form og forholde samt de synlige spor af, at det nuværende indre kor er senere tilbygget, neppe meget voveligt at antage, at det oprindelig ikke har været firkantet, men halvrundt afsluttet; thi saavel ansatsen mod det ydre kor, som partiets ringe høide i forhold til det ydre kor, synes at indicere en apsis.

Af den efter 1722 borttagne *omgang* staar som nævnt endnu noget af forsiden tilbage foran kirkens vestre indgang.* Denne del af omgangen har oprindelig bestaaet af 8 fritstaaende, mandshøie søiler uden balustrade, dannende 7 arkader, af hvilke den noget høiere midtarkade har hævet sig foran indgangsdøren, en anordning, der erindrer om irske stenkirker; man sammenholde t. eks. hermed den af 5 blindarkader med høiere indgangsarkade i midten bestaaende façade i St. Cronans Church, Roscrea (afbildet i Marg. Stokes «Early Christian Archit. of Ireland», pl. XLVI, fig. 97). Hvorvidt omgangen, da den strakte sig rundt hele kirken, ogsaa paa dennes andre sider var uden balustrade, er vistnok meget tvilsomt. Man har kun enkelte spor af lignende balustradeløse omgange, og begge disse (fra Vangsnes og Hopperstad) har tilhørt vestsiden, — det forsøg, der er gjort med at restaurere Fortuns kirke med fritstaaende søiler rundt hele kirken, vækker ialfald ikke forestillingen om nogen smuk virkning, mens de med balustrade forsynede omgange i høi grad hæver vedkommende kirkers skjønhed. Har omgangen om Urnes kirke havt balustrade i nord og syd (østsiden har vistnok her som overalt ellers været lukket), da maa man paa nordsiden henimod vestenden tænke sig balustraden afbrudt ved en indgang svarende til den dør, der fra omgangen fører ind i det nordre sideskib. Denne indgang har da visselig været forsynet med et «skruv» ligesom hovedarkaden paa vestsidens midte.

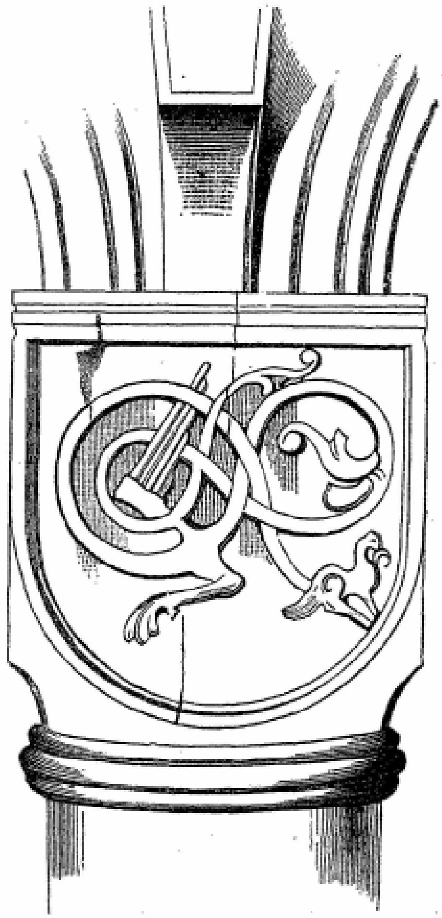
Af andre eiendommeligheder ved kirken er at merke en større, rundbuet *vindusaabning i vestgavlen*, der øiensynlig er oprindelig. Saadanne aabninger i gavlen maa have været almindelige i de ældste norske stavkirker, da det tydelig nok er en saadan aabning, der nævnes i den gamle norske «Homilie» fra slutningen af det 12te

* Side 11, l. 8 fra o. staar ved en inkurie, at den hele svalgang er bevaret.

aarhundrede, der (se s. 29), udgaaende fra stavkirkernes almindelige anordning, omtaler «de glugger i gavlen, der oplyser kirken». Dette var altsaa almindeligt i de kirker, der *eksisterede*, da «Homiliebogen» blev skrevet, men i de kirker, der *byggedes* samtidig med dens tilblivelse ca. 1200 og endnu noget tidligere (Borgund, Aal, Torpe, Stedje, Aardal), var denne glugge ikke mere i brug, kun i Hopperstad kirke sees den. Ogsaa dette viser altsaa hen paa Urneskirkens høiere alder. De almindelige lysgluggers antal er 5 paa hver side af midtskibets langvæg.

I skibets østre vægs nordre del findes en luge, der kan lukkes med et i 2 horisontale falser løbende bret — formodentlig en af de almindelige luger.

Interessen ved Urnes kirke knytter sig i endnu langt høiere grad ved dens *ornamentik* end ved dens konstruktion, saameget mere som alderssporgsmaalet først kan besvares — tilnærmelsesvis — ud af ornamentiken, der skiller den bestemt ud fra alle de senere grupper af kirker.

Fig. 119. Urnes kirke, kapitæl.

Men ikke nok hermed, ogsaa kirkens egen ornamentik skiller sig i 2 indbyrdes aldeles forskjellige arter, idet ornamenterne i vestre svalgang og i kirkens indre (kapitæler og lisener) viser en ganske anden stil end ornamenterne i vestgavlen og paa det nordre sideskibs yderside, hvad der har givet anledning til falske forestillinger om kirkens opførelse. Vi maa derfor betragte dem hver for sig for derefter at bestemme deres indbyrdes forhold. Vi betragter da først ornamenterne i kirkens indre samt i den vestre svalgang. *Søilerne* i kirkens indre er ikke endnu som i de senere sognske kirker fladhugne paa de 2 sider, men helt cylindriske, og optræder helt igjennem med terningkapitæler, der er smykkede med udskjæringer

ligesom de mellem søilerne opstigende lisener langs midtskibets overvæg.

Lisenerne (se fig. 21) er smykkede med vingede drager, der vender hovederne opad og slynger sine legemer nedad lisenens stadig smalnende fremside, idet de glider ud i mere og mindre plantelignende former. Men skjønt vi her, ligesom i de senere kirker, har drageskikkelser og en ansats til disses overgang i planteformer, bærer de dog ikke det samme præg som de senere drager — de er finere og elegantere formede, erindrer langt mere om stenarkitekturens skikkelser i ud-

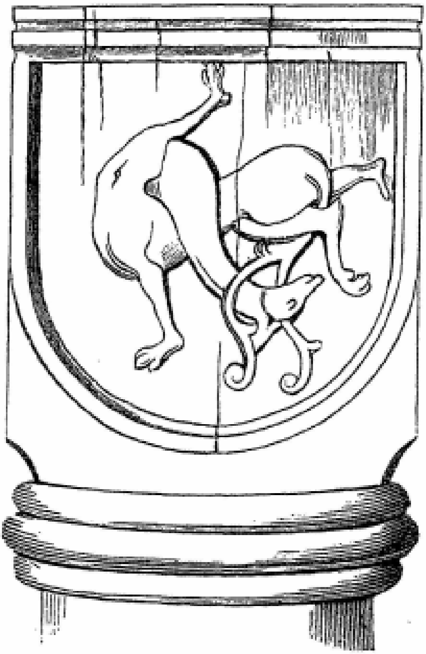

Fig. 120. Urnes kirke, kapitæler. Fig. 121.

landets kirker end om vore egne senere dragefigurer, og hele denne ornamentik i det indre og svalgangen staar i den grad uden sammenhæng med vor øvrige ornamentik, at vi neppe kan undgaa at antage en særlig indflydelse fra andre end den hedenske yngre jernalders irske kilder i disse skikkelser, en indflydelse fra *romanske* stenkirker.

Terningkapitælerne (fig. 119—121) erindrer os om muligt endnu bestemtere, baade ved selve sin form og ved de figurer, der udfylder dem, om den fra ca. aar 1000 sig udviklende *romanske* stils kapitæler og kapitælfigurer, saaledes som de forekommer i udlandets — ogsaa i Irlands — stenkirker. Kjendte vi noget mere til de stenkirker, der efter udlandets mønster paa denne tid indførtes i vort eget land,

vilde vi visselig komme til erkjendelsen af, at disse Urneskirkens trækapitæler og deres figurer tildels kun var direkte efterligninger af dem. Paa enkelte punkter lader dette sig endog virkelig eftervise, idet en lignende kentaurfigur, som den, der findes paa en af Urneskirkens kapitæler, ogsaa forekommer paa en gulvflis i Hovedøens klosterkirke, beslegtede figurfremstillinger paa kapitæler i Nes kirke i nedre Telemarken, og slynger, lignende liseneslyngerne i Urneskirken ogsaa findes paa et baand i den nylig udgravede Olafskirke i Trondhjem. Alle disse kapitælfigurer er i det fine, rentskaarne arbeide, der udmerker dem ligesom lisenerne, og i de kunstigt vredne dyr- og menneskeskikkelser, de indeholder, saa ulige de norske arbeider, der ellers forekommer i vore stavkirker, at vi — især naar vi ser hen til de ikke sjelden forekommende *symmetriske* slynger, der er ligesaa principielt forskjellige fra de irsk-nordiske ornamenter fra den yngre jernalder, som fra hele den senere norske, rytmiske ornamentik — fristes til at tænke os om ikke udenlandske, saa dog ialfald af udenlandske stenbygninger paa anden haand paavirkede kunstnere som deres ophavsmænd.

Disse figurer staar desuden ogsaa i sit indhold i et mere umiddelbart forhold til den kirkelige betydning, ethvert kirkeligt ornament bør eie, end vore senere drageslynger, hvor denne betydning synes helt forsvundet. Thi mens man kun kan tænke sig muligheden af en kirkelig betydning bag hine bidende drager i planteslyngerne, der udgaar af en dyremund, ligger den her lige i dagen, ligesom vi gjenfinder en mængde af disse figurer i udenlandske kirker. Paa Urneskirkens kapitæler forekommer i broget afveksling foruden slynger med dyrehoveder eller dyrelemmer: ørne, duer, hunde, løver, hjorte, et dyr, der springer op paa en med et kastespyd saaret hjort, en hippogryf, kentaurer, en kerberos, en ridende kvinde, en biskop, David, der overvinder løven o. s. v.

Disse figurer er tydeligvis ikke tilfældige, men af symbolsk natur, hvorimod sammenstillingen synes at være foregaaet uden nogen klar bevidsthed om deres betydning hos ornamentisten, der vel kun har kopieret figurerne andetstedsfra uden anelse om, at de fremstiller samlingen af *de gode og onde magter, der i og udenfor kirken kjæmper om verden.* De onde magter repræsenteres af kentaurerne, kerberos, dragerne, den ridende kvinde og maaske løven; de gode magter repræsenteres af ørnen, duen, hjorten og biskopen med kors og stav; selve kampen af den saarede hjort, der overfaldes af et dyr og af David, der overvinder løven.

Kentauren blev allerede tidligt optaget i den kristne kunsts fremstillinger som symbol paa de fristende dæmoner og saaledes ogsaa paa Djævelen, den store frister, en forestilling, der — udledet af legenden om den hellige Antonius' møde

med en kentaur i den tebanske ørken — bliver hyppig i kunsten fra henimod aar 1000 (Epternacher-evangeliariet i Gotha) og kan eftervises som fuldt udviklet i en række kirkeporte fra det 11te aarhundrede (dørene i Augsburgs domkirke, de korsunske døre i Nowgorod, kirkedøren i Brenz, døren i Johanneskirken i Gmund) og ud igjennem det 12te aarhundredes første halvdel (i portalerne i St. Gilles [ca. 1150] og St. Trofime i Arles, Lundby kirke paa Torseng). Men ogsaa inde i kirken findes kentauren paa denne tid afbildet (i korsgangen i Grossmünster i Zürich [ca. 1100], i klosterkirken i Ilbenstadt [ca. 1150], i Liebfrauenkirche i Halberstadt paa korskrankerne [1100—1150], paa en af korstolene i domen i Poitiers [1200—1250], i münsterne i Freiburg og Basel, ligesom jeg har fundet den optaget paa en kasula i Halberstadts domkirkes klædekammer [ca. 1100]) — i Norge forekommer den foruden i Urnes kirke paa den nævnte flis fra Hovedøens kloster, paa en planke i Lilleherred kirke og paa den bekjendte stol fra Tyldals kirke.

Kerberos erindrer os om, at Eusebius fra Aleksandria (6te aarhundrede) i en langfredagsprædiken kalder Djævelen: τρικέφαλε Βεελζεβούλ — hvad man har antaget for en hentydning til kerberos; jeg kjender forøvrigt intet andet eksempel paa underverdenshundens fremstilling i den ældre kristne kunst. At kun 2 hoveder sees er en følge af fremstillingen i relief.

Dragerne har naturligvis sin sammenhæng med betegnelsen af Satan som «dragen, den gamle slange, der er Djævelen og Satanas» (Apoc. 20, 2) og forekommer uendelig ofte i den kristne kunst, ligesom de jo snart bliver eneraadende paa vore kirkeportaler, hvor jo ogsaa dyrehovedet, den aabne kjæft er et symbol af helvede, det ondes rige, ud af hvilket kirken vokser op og angribes af dragerne.

Den ridende kvinde forestiller i middelalderske billeder gjerne hoffærdigheden, hvad der vel oprindelig er at udlede fra Apoc. 17, 3 om skøgen, der sidder paa det skarlagenfarvede dyr.

Løven kan efter den gammelkristne symbolik baade betegne Satan, der «gaar omkring som en brølende løve, søgende hvem han kan opsluge» (1 Petr. 5, 8) og Kristus, «løven af Juda» (Gen. 49, 9).

Ørnen, evangelisten Johannes symbol, betegner efter den gammelkristne symbolik ligesaavelsom *duen* den Helligaand; den her afbildede due bærer imidlertid oljebladet (Gen. 8, 11), er altsaa Noas due, et symbol paa bærerne af det glade budskab.

Hjorten, der skriger efter vand (Ps. 42, 2), betegner selvfølgelig den kristne menighed, ligesom *bispen* med kors og stav betegner geistligheden, og her er det i kronologisk henseende vigtigt at bemerke, at den som biskop ved krumstaven tydeligt karakteriserede person endnu bærer den lave hue, der vistnok først i det 11te aarhundrede helt fortrængtes af den høipullede mitra, der var opkommet i det 10de aarhundrede.

Hjorten, der angribes af et dyr, der bagfra kaster sig op paa dens ryg, er et motiv, der gaar helt tilbage til Persien, hvor den af en løve overfaldne enhjørning smykker terrassetrappen i Persepolis (Tschil-Minar, se «Denkmäler d. Kunst» I, 7 og 8) og i den kristne kunst har betydningen af menigheden, der anfaldes af Djævelen.

David, beseirende løven, der anfalder hans hjord (1. Sam. 17, 34—36) betegner naturligvis Kristus, der som menighedens gode hyrde beseirer den onde fiende.

Der findes endnu adskillige figurer, paa hvis nærmere forklaring jeg ikke tør indlade mig; som man ser, samler de kronologiske bestemmelser, vi her har kunnet observere, sig omkring aar 1100.

I den *vestre svalgang* forekommer 2 riflede søiler, hvorhos den ene af disse har en paa fremsiden orneret kapitæl, hvad ingen af de andre har; det synes altsaa som om det har været meningen at smykke alle søilerne med rifler og udskjæringer, men som om dette

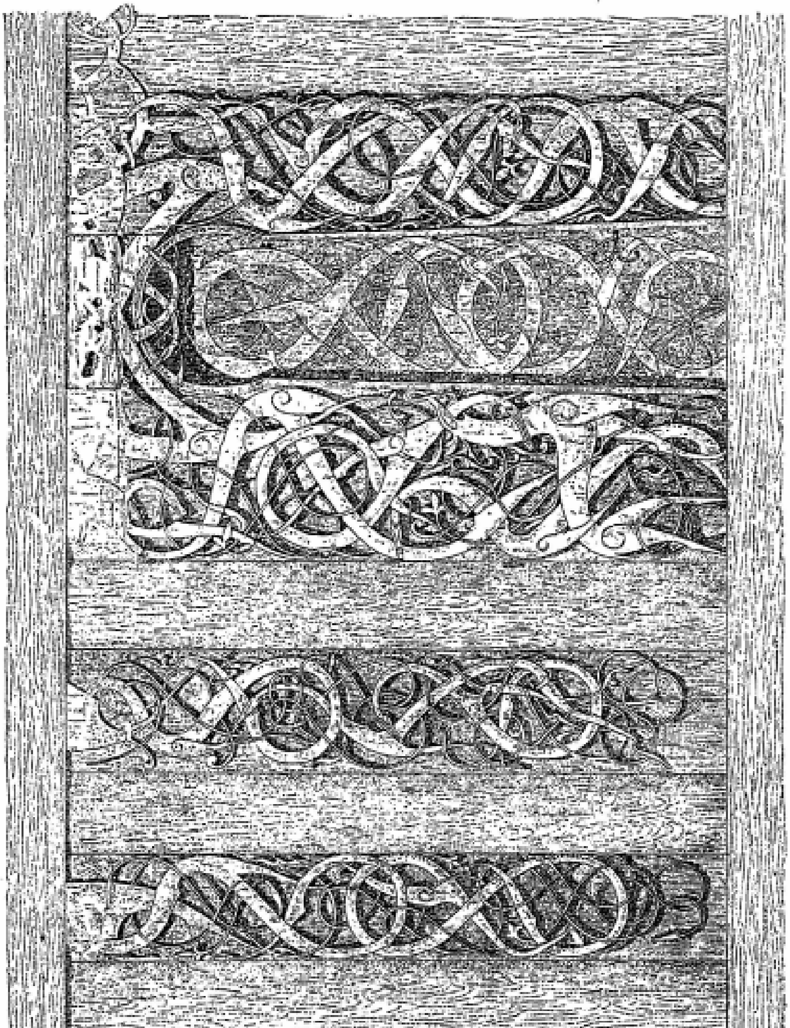

Fig. 122. Urnes kirke, nordsidens ornamentik.

arbeide er forblevet ufuldendt. Muligens kan forsøget tilhøre en senere tid. Ogsaa selve hovedindgangen har en profileret arkivolt, der ved sine mange parallele buer erindrer om stenarkivolterne, og smykkede, men sterkt læderede kapitæler. En udskjæring, der fremstiller en sadel og findes indvendig paa skibets vestgavl, kan,

da sadelbommen er bøiet vertikalt, ikke være yngre end 1180 (Nicolaysen), men vel meget ældre.

Aldeles forskjellig fra alle disse ornamenter er udskjæringerne i vestgavlen over den foran omtalte rundbuede glugge og paa kirkens nordre dør, der indbyrdes er af samme art. Denne omstændighed er yderst merkelig og vil faa betydning for vor følgende undersøgelse. Vi maa her i korthed gjentage den skildring, vi ovenfor s. 191 har givet af *ornamenterne paa nordsiden* (fig. 122), nemlig portalens planker med de 2 vægplanker og 1 hjørnestolpe (fig. 123), idet det ogsaa her *ligesom i vestre svalgang* er

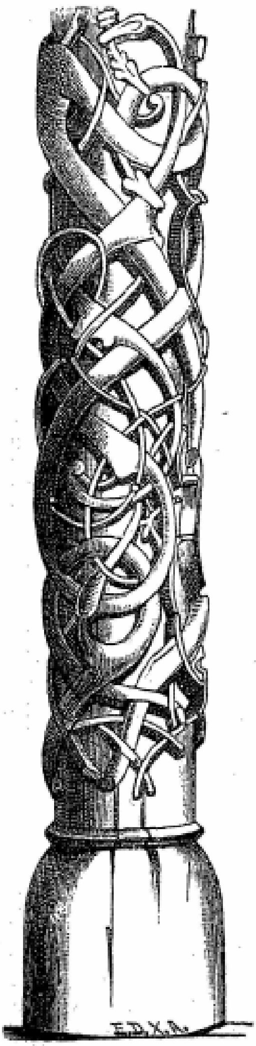

Fig. 123.
Urnes kirke, vægstolpe.

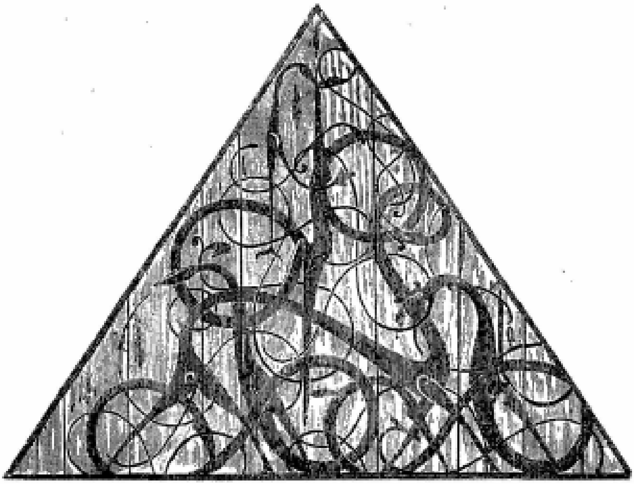

Fig. 124. Urnes kirkes vestgavl.
(Tegning af J. Meyer).

synligt, at det paabegyndte arbeide aldrig er blevet færdigt. Disse ornamenter bestaar af en række bredere, baandlignende og en række finere, traadlignende slynger, af hvilke hine ender i fine slangehoveder, men tillige har forben og svungen hale, mens disse omcirkler dem i fantastiske bugter. Endelig sees et helt udviklet, firbenet dyr (efter halens svingning vel at anse for en løve) paa den ene dørplanke. Ogsaa den fuldstændige mangel paa ethvert plantemotiv rykker disse ornamenter usedvanlig nær op til den hedenske oldtid. Disse ornamenter erindrer i et og alt om de irske motiver; det firføddede dyr kan i sin hovedform gjenfindes baade i irske ornamenter og paa nordiske arbeider af den ovennævnte (irske) gruppe, med sit eien-

dommelige hoved med den slyngede snude og det bagud afrundede, foran tilspidsede øie.

Gavlen paa kirkens vestside (fig. 124) viser os den samme langstrakte «løve» i tydelig kamp med orme — en af disse bider den over halsen, mens andre omsnor den —, ogsaa her veksler baand- og traadformer.

Alt det her skildrede viser en anden type end svalgangens og kirkens indre ornamentik, og tillige en anden type end hvad vi ser i vore senere stavkirkeportaler. Og ligheden med den s. k. irsk-nordiske gruppe i den yngre jernalders hedenske-norske ornamentik, specielt den af S. Müller som irsk-svensk betegnede, er saa uimodsigelig, at vi ikke kan være i tvil om dens hjemlige oprindelse. Den store afvigelse mellem de ydre og indre ornamenter i Urnes kirke har nu fort flere forskere paa den tanke, at de maatte tilhøre 2 forskjellige tidsaldere, og man har ment at se spor af, *at den nordre sideskibsvæg med de ydre ornamenter skulde være hidflyttede fra en ældre bygning.* Saaledes skriver Nicolaysen («Norske Bygninger» I, s. 3): «Øverst oppe er det (gamle snitverk paa nordre yderside over døren, se fig. 122) noget forhugget, og som det synes, har plankerne her fra først af været høiere end nu og selve døren og dens sideposter tillige noget længere i modsat retning (d. v. s. nedad). Denne formodning vinder styrke ved at lægge merke til visse egenskaber ved denne dør. Indvendig sees i høire kant oven- og nedentil nogle jernbeslag, som er forbundne med indre hængsler og utvilsomt hidrører fra en temmelig ny tid, da døren ogsaa fik sit nuværende laas. Tilforn sad dette, som levningerne endnu viser, paa vestre (1½ alen over det nuværende gulv), hængslerne derimod paa østre side. Det sted, hvorpaa dørens nederste tvertræ og hængsel samt laaset er anbragt, forudsætter saaledes tydelig, at døren nedentil fra først af var længere end nu, mindst 9 tommer. *Enten* maa følgelig disse dele engang *have tilhørt en ældre bygning* og være afsagede for at indpasses paa deres nuværende sted, hvilket unægtelig vilde give en god forklaring paa, at snitverket, som berørt, viser en anden og ældre karakter end det øvrige inde i kirken, — *eller* ogsaa har denne forandring gaaet for sig i en meget ny tid under en istandsættelse, hvorved *hele væggen* blev gjort lavere».

Jeg tror, at et tredje maa tænkes, nemlig at simpelthen døren med dens sideplanker i en nyere tid er blevet afhugget nedentil paa grund af raaddenhed og saaledes sænket 9″, mens væggen er helt uforandret. Men isaafald kan der ikke være tale om heraf at udlede nogen slutning om, at væggen er hidført fra en ældre bygning. Jeg skal anføre mine grunde for denne antagelse. Nicolaysen siger selv, at jernbeslagene og hængslerne «*utvilsomt* hidrører fra en

temmelig ny tid», og at «det sted, hvorpaa dørens nederste tvertræ, hængsel og laas er anbragt, forudsætter, at døren fra først af var længere end nu». Heri maa enhver erklære sig enig. Da nu tydeligvis indsætningen af ny laas og hængsler hænger sammen med dørens sænkning, der har nødvendiggjort den, maa denne sænkning dog vel ogsaa *«utvilsomt* hidrøre fra en temmelig ny tid». Skulde der tænkes paa en, af laasen og hængslernes indsætning uafhængig ældre flytning af døren, maatte det være fordi ikke blot døren, men den hele væg — som Nicolaysen mener — bærer præg af at være didflyttet fra en ældre bygning, hvorved den helt igjennem er blevet forkortet ca. 9 " for at passe ind. Døren og de den nærmest omgivende planker er tydeligvis sænkede ca. 9 ", derom kan ikke tvistes; det viser saavel den ældre laas' lave plads paa dørens indside, som ornamenternes pludselige afskjæring nedad, hvor et tænkt tillæg af netop ca. 9 " vilde lade den afskaarne cirkelslynge finde sin nedre afslutning, hvad et blik paa tegningen kan vise. Derhos viser os portalens øverste del et forhugget parti af ornamenterne, der — netop ca. 9 " bred — er kommet ned i dagen ved dørens sænkning, mens det oprindelig har været forhugget for at faa plads oppe i stavlægjens fals. Dette gjælder om overstykket over døren, de 2 dørplanker og den ene planke vestenfor disse. Endnu saa sent som da tegningerne for Dahls verk udførtes, var disse 9 " over døren, for at skjule forhugningerne, dækkede med et raat, udenpaa sat bræt, hvad der visselig tyder paa, at sænkningen af døren 9 " er foregaaet «i en temmelig ny tid». *Men de øvrige dele af væggen viser intet spor af nogensinde at være blevet paa lignende maade sænkede eller forkortede,* hvad der jo maatte være tilfældet, hvis hele væggen var tagen fra en og samme ældre bygning og indpasset i den nuværende. Det er blot *dørens* ornamenter, der er afskaaret nedentil, de tilsvarende ornamenter paa vægplankerne og hjørnestolpen (se fig. 122 og fig. 123) viser i dagen sin hele organiske baade begyndelse og afslutning saavel oppe som nede. Den her synlige øvre fladhugning har kun fundet sted for at faa plankernes øvre ende ind i stavlægjen. Hvad vi ser med vore øine, stemmer nøiagtig med en supponeret sænkning af døren, hvortil grunden har været en i en sen tid indtraadt raaddenhed, hvoraf spor endnu kan sees; men derimod ikke med nogen flytning af den hele væg, der med sine ornamenter passer fuldkommen til bygningen. Men endnu en omstændighed synes at godtgjøre paa det klareste, at nordvæggens ornamentik tilhører bygningen i dens oprindelighed: de nævnte, nylig af Bendixen fundne, ornamenter *oppe i kirkens vestgavl* (fig. 24) *er af samme art som nordsidens.* Man tør dog ikke for alvor antage, at ogsaa gavlen var flyttet fra en ældre bygning?

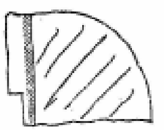
Nicolaysen har ogsaa selv erklæret, at han antager gavlens ornamenter for oprindelig tilhørende bygningen. Den hele antagelse om nordvæggens flytning fra en ældre bygning maa saaledes forkastes og beror vistnok paa den tro, at ornamenterne i det indre og i det ydre viser hen paa 2 forskjellige *tidsaldre,* og kun kunde finde sin forklaring ved, at de ældre ornamenter var førte til den yngre fra en ældre bygning — mens det fænomen, vi i virkeligheden ser, kun vidner om, at 2 forskjellige *retninger, stilarter,* her har arbeidet sammen, intet hindrer os fra at antage *samtidigt*; thi de romanske motiver er fuldt udviklede i det 11te aarhundrede, og de irsk-nordiske forsvinder i Norge først ca. 1100. Det er en i kulturhistorisk henseende overordentlig interessant proces, som her foregaar; paa bygningens udside arbeider endnu den gamle, fra den yngre jernalder nedarvede irske ornamentik, i det indre arbeidere, der fra de nye stenbygninger i udland og indland medbringer den romanske stils motiver og dens elegantere teknik, der dog snart indordner sig i det nationale haandlag, der elsker slyngerne, og danner af dem den senere typiske stavkirkeornamentik: drageslyngerne. Det er et forhold, der erindrer os om, hvad der synlig har været tilfældet ved partenonmetopernes tilbliven, hvor ogsaa en ældre og en yngre stil arbeider sammen. Jeg skulde saaledes for min del være tilbøielig til at antage, at den hele bygning — hvad tilværelsen af de *samme* ornamenter baade i gavlen og i nordvæggen antyder — er *reist i én støbning* paa romansk basis, men af forskjellige hænder, der efter at kirken var reist, har været beskjæftiget med at ornere den, uden at dog det ydre er blevet helt færdigt. Man kunde endog — hvad dog naturligvis kun er en forestilling — tænke sig kirkebyggere fra Bjørgvin eller udlandet, vel kjendte med romanske bygninger i sten og træ, opføre kirken, smykke dens indre og en del af den (ufærdige) vestre løbegang, men saa — kaldede andetsteds hen — forlade arbeidet i den afsides fjordbygd, før det var færdigt, hvorpaa bygdens egne træskjærere, mere fortrolige med den gammelirske stil end med hines nye former, har forsøgt at smykke siderne, men har opgivet arbeidet, da skibets nordside var færdig.

Er det saa, at kirkens alle dele tilhører en og samme bygning, da tør denne neppe ansees for synderlig yngre end aar 1100 og det af grunde, som oftere ovenfor er fremhævede, — men kan paa den anden side meget vel tilhøre den sidste fjerdedel af det 11te aarhundrede: Olaf Kyrres tid.

Dimensioner: Skibet 28′ langt × 21½′ bredt; det forreste kor 11′ langt × 14′ bredt; den bagre del af koret 9′ langt × 12′ bredt; omgangen paa forsiden ca. 3′; den samlede længde 51′ (heri er ikke iberegnet det senere tilføiede, paa Dahls tegning synlige, nu nedtagne laftsakristi bag koret); midtskibet 15′ bredt, hvoraf sideskibene 3½′; skibets indre høide 34′, hvoraf væghøiden 22½′; det forreste

kors høide 28 ', væghøiden 22½ '; det bagre kors høide 15½ ', væghøiden ca. 10 '; søilernes høide 14 ', diameter 1—1½ '.

Den ældste kirke i Torpe. — Þorpa kirkja. — Aals prestegjæld, Ringerike og Hallingdals provsti. Man har i de sidste aar paa et par steder i vort land fundet rester af planker med ornamenter i en fra de senere stavkirkers fuldstændig afvigende, men med Urnes kirkes portalornamentik ligesaa fuldstændigt stemmende stil; remme, baandslynger med ansatser til dyrhoveder, ben og haler uden spor af vegetabile motiver, beslegtede med ornamentiken paa visse runestene og med den irske ornamentik. Under gulvet i den nuværende *stavkirke i Torpe* i Hallingdal har man saaledes fundet en planke med deslige irsk-nordiske ornamenter, der totalt afviger fra stilen i den endnu staaende kirkes. Dens tilværelse tyder aldeles bestemt paa, at den skriver sig fra en ældre kirke paa samme sted, altsaa vistnok fra den første kirke, der opførtes i Torpe efter kristendommens indførelse og vistnok endnu tilhørende det 11te aarhundrede eller senest begyndelsen af det 12te. Da den nuværende kirke — som vi senere skal se — neppe er bygget senere end aar 1200, er der al grund til at skyde opførelsen af den ældre kirke saa langt tilbage som muligt, altsaa vistnok ind i det 11te aarhundrede.

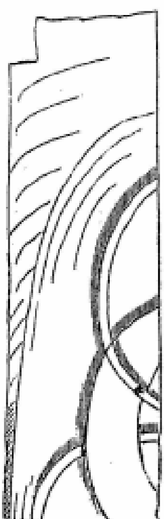

Fig. 125 a.

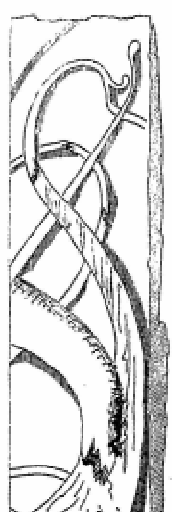

Fig. 125 b.

Planker fra Hopperstad ældre kirke (efter P. Blix).

Den ældste kirke i Hopperstad. — Hopprustaða* kirkja í Vík. — Ytre Sogns provsti. Ogsaa ved *Hopperstad kirke* i Sogn har man nylig fundet plankerester med den irsk-nordiske, fra Urnes kirke kjendte ornamentik (fig. 125 a og b), der tyder paa, at ogsaa her en ældre, senere forsvundet stavkirke maa have staaet, der da maa have tilhørt det ældste sæt af stavkirker i vort land, og som maa være revet

* Om navneformen skriver prof. Rygh: «Hoprekstad vil i den nye matrikel blive skrevet *Hopperstad* efter udtalen. Hoprekstaða kirke findes kun paa et enkelt sted, i «Bjørg. Kálfsk»; i «Munkelivs Brevbog» skrives paa flere steder *Hoppestad*, *Opprestad* («D. N.» XII, s. 110, 115, 139, 144). Navnet paa gaarden maa være deriveret af den forbiløbende elv, som endnu kaldes *Hopra*, og ikke, som det skulde synes, efter formen *Hoprekstaðir* af et mandsnavn *Hoprekr*. Jeg har i «Thr. Vid. S. Skr.» 1882, s. 19—20 søgt at vise, at *Hoprekstaðir* og flere beslegtede navne er en uoprindelig og maaske endog feilagtig form.»

før 1250, inden hvilken tid den nuværende stavkirke i Hopperstad visselig maa være bygget. Da der i det myntfund, der nylig er gjort under Hopperstad kirke, synes at findes mynter, der gaar op til en alder, som maa være ikke saa lidet høiere end den nuværende kirkes, turde det maaske være at antage, at den ældste kirke har staaet netop paa samme grund som den yngre.

Bjølstad kirke. Vaage prestegjæld, Nordre Gudbrandsdalens provsti. *Bjølstad kirke* maa have havt en betydelig alder, skjont jeg ikke har fundet kirken omtalt tidligere end i biskop Jens Nilssøns «Kirkeregister» af 1598 s. 14.

Stavkirken paa Bjølstad omtales endnu i besigt. af 1675, hvor det heder, at Hedals (ɔ: Bjølstad) kirkes sanghus (kor) var «bygget af stolper og klædt imellem med hugne bord» — den almindelige maade, hvorpaa besigtigelserne i det 17de aarhundrede betegner stavkonstruktionen — men skibet var dengang allerede ganske brøstfældigt og forraadnet, hvorfor det foresloges nedtaget. Da altsaa skibet allerede var afløst af en laftbygning i 1675 og koret bestemt til at nedtages, kan det ikke have været meget af den gamle kirke, der stod endnu 1775, da Schøning besøgte den. Skjønt der var bygget ny kirke i Hedalen i aarene 1751—1754, er altsaa den ældre kirke paa Bjølstad blevet staaende. Naar den reves, vides ikke, men det er vistnok skeet før aarhundredets slutning.

Fig. 126 a.

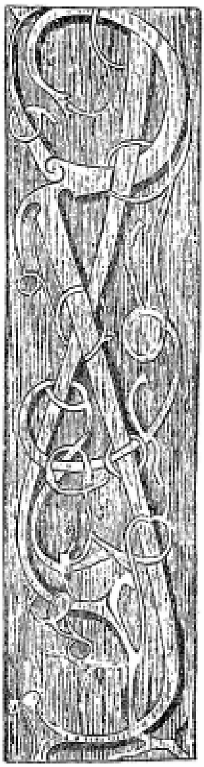

Fig. 126 b.

Planker fra Bjølstad kirke.

Enkelte ornamentstykker fra den ældste kirke maa dog endnu have været bevarede, da kirken reves; thi i en udhusbygning paa gaarden Bjølstad er et par dørplanker (fig. 126 a og b), der utvilsomt har tilhørt kirken, indsatte i væggen paa begge sider af indgangsdøren. Da jeg saa dem sommeren 1890, var de forsynede med en bedækning for at beskytte dem mod veir og vind. Og disse dørplankers udskjæringer vidner om, at kirken maa have havt en

overordentlig høi alder. De bestaar af irske baandornamenter i bredere og smalere slynger, ganske af samme art som slyngerne paa nordsiden af Urnes kirke. Sophus Müller udtaler om dem i sin «Dyreornamentiken i Norden« s. 134, at de ved siden af Urneskirkens ydersides ornamenter og nogle i Norge kun enkeltvis forekommende runestene (han kjendte dengang endnu ikke plankerne fra de ældste kirker i Torpe og Hopperstad), tilhører den fra den yngre jernalder kjendte stilretning, han benævner den svensk-irske. Om det altsaa end ikke kan vises, at Bjølstad kirke tilhører den gruppe af kirker, der umiddelbart staar i forbindelse med Olaf den helliges nærværelse i Gudbrandsdalen, er den utvilsomt ikke yngre end ca. 1100.

B. Overgangsgruppen.

Peterskirken i Vaage. — Ullinsynjar kirkja á Vága. — Nordre Gudbrandsdalens provsti («N. F.» s. 94). Vil vi, med Urneskirkens alder bestemt til ca. 1100 som udgangspunkt, lede os frem til svaret paa det spørgsmaal, hvilken af vore — helt eller delvis — bevarede stavkirker næst Urnes er den ældste, saa bliver kjæden at knytte ved at stille spørgsmaalet saaledes: Er nogen af de eiendommeligheder, hvorved Urnes kirke skiller sig fra de yngre stavkirker undtagelsesvis tilstede i nogen af disse? Og svaret vil da blive, at vi finder visse eiendommeligheder, der udmerker ornamentiken i Urnes i modsætning til de yngre kirker, endnu tilstede i *Peterskirken i Vaage*, hvis dedikation til St. Petrus findes i et brev fra aar 1503 (Dipl. I, 1008).

Vaage kirke er i sin oprindelige form vistnok meget ældre end den tid, da den først findes omtalt, hvilket sker første gang i et pergamentbrev fra 1270, som Schøning 1775 saa i Loms prestegaard.

Kirken nævnes siden i «Dipl. N.» I no. 140 (1313), III 204 (1340), III 213 (1343), V 219 (1354), II 329 (1356), III 318 og III 322 (1361), III 330 (1363), II 479 (1383), III 467 (1386), VIII 259 (1418), III 694 og VIII 281 (1428), X 150, 151 (1429), IX 251 (1430), III 716 (1432), I 755 (1436), IX 287 (1443), III 781 (1444), III 799 (1448), III 807 og VIII 335 (1449), II 903 (1477), II 966 (1491), III 997 (1495), I 1008 (1503), III 1047 (1510), III 1083 (1521) samt i et diplom af 1488 (omtalt af Schøning i «Budst.» III, s. 205).

Kirken nævnes i biskop Jens Nilssøns «Kirkeregister» s. 14, aar 1598.

I det 17de aarhundrede maa den gamle stavkirke være saagodtsom nedreven i anledning af dens udvidelse til korskirke, men de

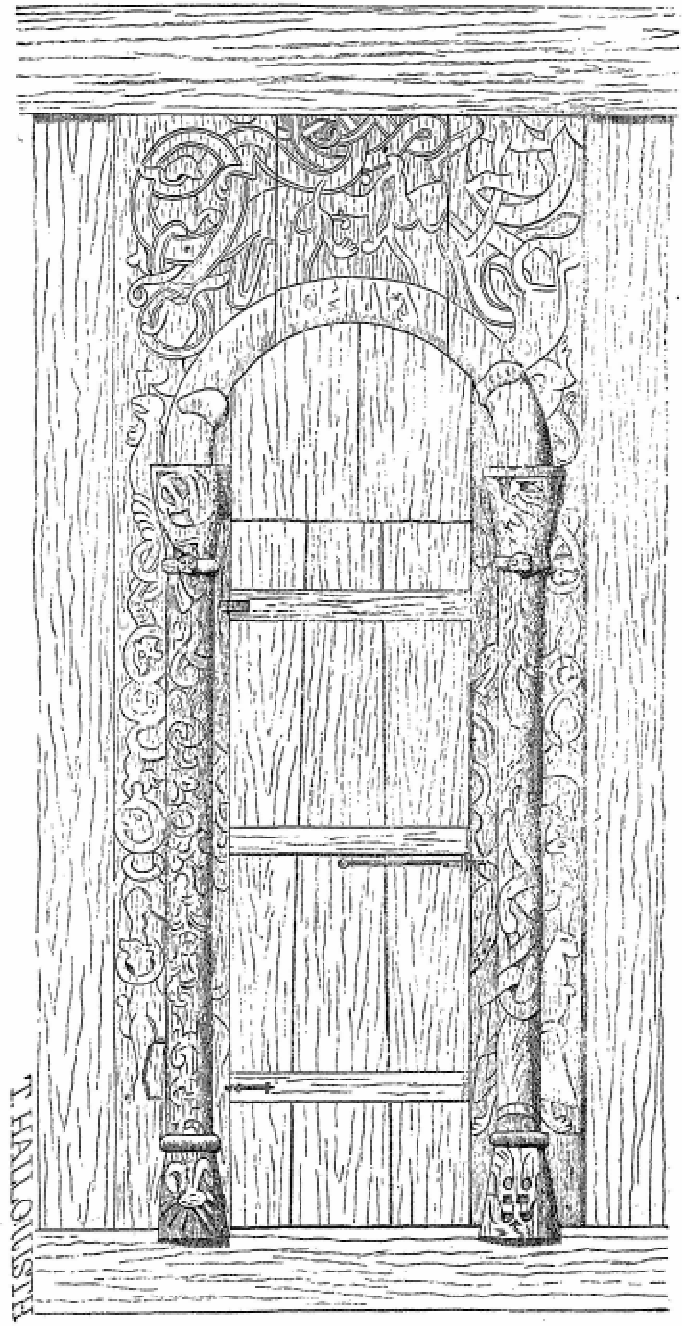

Fig. 127. Vaage kirke, sydportal.

gamle vægge tildels igjen opsatte i den udvidede kirke; thi i denne er af den gamle kirke bevaret paa sin gamle plads den vestre indgangsvæg med en række merkelige ornamenter samt den nordre langvæg. Endel af den gamle væg — formodentlig korets nordvæg — er derhos opsat i korskirkens nordre korsarm, hvorhos en portal fra den gamle kirke er indsat som indgang til den søndre korsarm. Kirkens øvrige dele, saaledes bl. a. dens kor og taarn, er byggede ved kirkens udvidelse. I 2 af de gamle planker er der spor af nu tæt ved siden af hinanden — oprindelig vistnok paa 2 forskjellige steder i korvæggen — anbragte rundbuede luger af den sedvanlige art.

Ulige vigtigere end disse rester af den gamle kirkes konstruktive dele er de til disse knyttede ornamenter, der skal tjene os til tilnærmelsesvis at bestemme kirkens alder. Vi stanser da først ved *den i kirkens søndre korsarm indsatte portal* (fig. 127). Den har i modsætning til Urnesportalen allerede udpræget arkivolt og halvsøiler, men arkivolten er endnu ikke orneret, og halvsøilerne er endnu ikke anbragte paa den plads, de faar i de senere stavkirkeportaler. Istedetfor nemlig at afslutte portalen indad mod døraabningen, fjerner de sig noget fra denne og optræder et stykke inde paa planken, afskjærende figurerne, der fortsættes paa begge sider af halvsøilen. Fælles for denne kirke og Urnes kirke er derimod de over arkivolten anbragte ornamenter, der i sin karakter stemmer med ornamenterne paa Urneskirkens nordre yderside. Dog begynder her en antydning til den senere anordning at spille ind: 2 figurer, der, da de har *rudimentære* vingeansatser, vel maa betegnes som drager, skjuler sine hoveder bag arkivoltens øvre del, mens deres legemer og lemmer derfra stiger opad overstykket op mod begge hjørner. Hen mellem dem slynger sig øverst i overstykket i horisontal retning en *orm med forben* og lang hale, der bider over den ene drages bagre del, mens den selv angribes af *et firføddet dyr* (løve). Dette firføddede dyr gjentager sig, udstyret med den fra urnesdyret kjendte irske snude og bagud afrundede øine, nedad begge plankerne, ligesom hint fra Urnes kjendte dyr med 2 forben og hale, men uden bagben ogsaa forekommer i blindarkaderne paa Vaage kirkes vestside (fig. 128). Ethvert spor af udpræget vegetabile elementer savnes paa sydportalen.

Vi savner saaledes kun de traadformede dyr fra Urnes, og har til gjengjeld faaet det første spor af vingede drager inde i denne ornamentserie. Gaar vi fra denne sydportal over til kirkens vestside (fig. 128), ser vi her en dekoration, der nu er afbrudt derigjennem, at et vaabenhus er bygget foran vestfaçaden; men før dette reistes, dannede façaden — og danner altsaa egentlig endnu

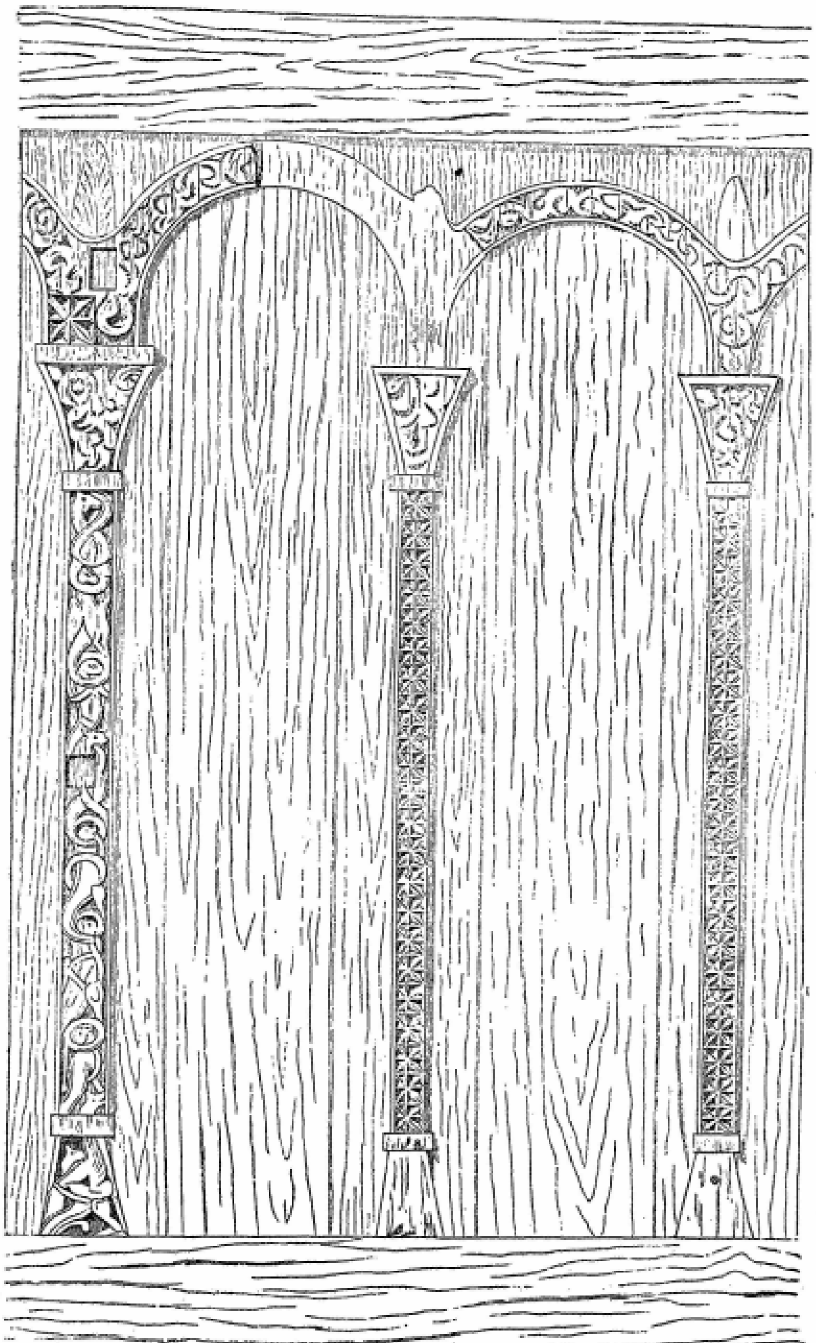

Fig. 128. Vaage kirke, vestsidens ornamentik.

— en sammenhængende række blindarkader, 7 i tallet, hvilende paa 8 pilastre — aldeles *samme tal* som arkaderne og de fritstaaende søiler i Urnes kirke. Ogsaa her antydes *ingen balustrade* i reliefet mellem de mandshøie søiler. Da nu visselig enhver stavkirke har havt sin omgang, er det at formode, at hvad her er afbildet i relief paa gavlvæggen, har fremtraadt endnu engang fritstaaende udenpaa svalgangen, der da vel tør tænkes bestaaende af mandshøie, fritstaaende søiler med rundbuer mellem sig ligesom i Urnes. Her som der danner *midtarkaden* hovedindgangen og er *høiere* end de paa begge sider anbragte blindarkader. — Men særdeles eiendommelig er nu disse arkaders ornamentik. Paa nogle af de flade pilastre sees det ovenfor omtalte dyr med forben og lang ormehale, stadig gjentaget opad planken, det ene bidende i det ovenforstaaendes hale — alt indrammet af en linje paa hver side af pilastren. De øvrige pilastre viser et geometrisk stjerneornament. Arkivolterne, der er sterkt læderede, viser dels stjerneornament, dels nogle ubestemmelige slynger. Men ogsaa her savnes ethvert vegetabilt ornament. Ikke saa i pilasterkapitælerne; disse — skjønt ogsaa meget utydelige — viser dog aldeles bestemt vegetabile former, engang endog et decideret akantusblad inden sin trapezformede ramme. Over kapitælet sees atter et blad, der nærmest synes at tilhøre samme art, i forbindelsespunktet mellem de 2 buer — og endelig optræder ovenover disse i mellemrummet mellem buerne for tredje gang et lignende blad — og dette paa flere steder.

Ogsaa her observerer vi altsaa, som lighedspunkter med Urneskirken, dyret med forben og ormehale samt den omstændighed, at ogsaa her *vægplankerne* inde i svalgangen er smykkede, hvad vi kun finder paa disse 2 kirker, hvorefter vægplankernes ornering, saavidt for tiden kjendt, aldeles ophører.

Men ved siden af disse lighedspunkter med Urneskirken viser sig her absolut nye og heller ikke i den senere stavkirkebygning forekommende ting, tydende paa udenlandske, men denne gang med de indenlandske fuldstændig sammenarbeidede motiver. Disse *synes* at tyde paa byzantinske indflydelser. Det kan ikke nægtes, at der er en paafaldende lighed mellem hint akantuskapitæl med sin trapezformede ramme og visse kapitæler i Hagia Sophia og San Vitale i Ravenna (se t. eks. det i Lübkes, «Gesch. d. Arch.» 5 aufl., s. 263, fig. 259 afbildede), ligesom hin anordning af indgangen gjennem en række af 7 sideordnede buer med en høiere i midten jo fra den byzantinske stil gaar over i den romanske (Hagia Sophia [527—37], San Vitale [547], Markuskirken i Venedig [976—1071], domen i Pisa [1063]); men man tør ikke desto mindre ikke deraf slutte til en umiddelbar indflydelse paa de norske dale fra Byzants,

da disse former ogsaa forekommer i irske kirker, der vistnok ogsaa her har dannet mellemledet (se t. eks. den ovenfor omtalte St. Cronans Church, Roscrea) — ligesom ogsaa den trapezformede kapitælramme forekommer i Irland (se Marg. Stoke l. c., pl. LI, fig. 110), og det er vist sandsynligt, at et nærmere kjendskab til de irske kirker vilde vise os alle dette formschemas detaljer.

Det kunde, hvis ikke disse motivers forekomst i Irlands samtidige kirker skjænkede os den allernaturligste forklaring, være saa meget mere fristende at tænke paa umiddelbare indflydelser fra Bysantz, som alle de givne bestemmelser synes at henføre denne kirke til tiden omkring eller umiddelbart efter Sigurd Jorsalfars besøg i Byzants. Sætter vi nemlig Urnes kirke til ca. 1100 og erindrer, at som det synes ved 1150 det senere drageslyngesystem i Borgunds kirke staar helt færdigdannet om end ikke helt fikseret, saa forekommer det mig, at alle de ovenfor angivne anknytningspunkter til den fra Urnes kjendte irske ornamentik, der er forsvundet 1150 — forenet med ansatser til det nye, der synes næsten fuldt udviklet ved 1150 — med nødvendighed fører til den antagelse, at den oprindelige kirke i Vaage maa have været opført mellem 1100 og 1150.

De følgende 2 kirker danner i en eller anden henseende overgangen til den næste periode og tør ikke med samme sikkerhed, som de hidtil skildrede, henføres til den arkaiske stil — men det forekommer mig dog, som om de ikke nærmer sig nogen anden tids karakter saameget som den her skildredes.

Bødalens kirke. — Bjár kirkja *i* Jöðrudali. — Vestre Gausdals prestegjæld, Søndre Gudbrandsdalens provsti. Skjønt i sin ornamentik synlig yngre end Vaage kirke, turde dog *Bødalens kirke* i Gausdal være den kirke, der, af portalplankerne at dømme, ligger den nærmest i alder blandt de kirker, af hvilke rester er bevarede, ihvorvel den først omtales 1322 («D. N.» I, s. 144); paa denne tid nævnes nemlig en prest i Jødrudal, ligesom efter Ryghs formening den 1449 («D. N.» III, s. 579) omtalte Bøør kirke snarest er denne kirke og ikke nogen af kirkerne paa Bø i Lesje, Lom eller nordre Fron.

For nogle aar siden indkjøbtes til «Nordiska museet» i Stockholm paa gaarden Bø i vestre Gausdal 2 portalplanker uden halvsøiler, der sagdes at have tilhørt en tidligere paa gaarden staaende kirke. Dette kan ikke være nogen anden end Bødalens eller, som P. A. Munch benævner den, Jødrudals kirke, hvis materiale hidtil var ubekjendt, men som ved sine portalplanker (fig. 129 a og b) nu viser sig at have været en stavkirke. Plankerne staar paa overgangen mellem den arkaiske type og den begyndende blomstringstype. De animalske motiver er dog endnu i betydelig overvegt og bestaar

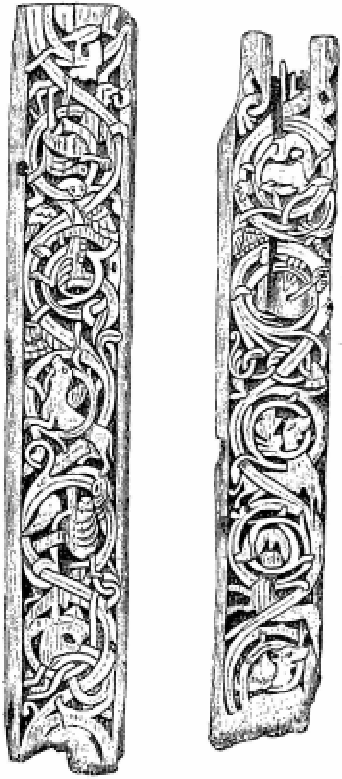

Fig. 129 a. Fig. 129 b.
Planker fra Bødalens kirkeportal.

af de fra Vaage kirke kjendte saavel firfoddede dyr som dyr med 2 forben og ormehale — øinene er paa nogle af de firbenede dyr endnu bagtil afrundede, af den irske snude er kun en vis tendens til at drage næsepartiet iveiret blevet tilbage. De firbenede dyr er fremdeles vingeløse, men paa et af de tobenede dyr er der vokset tydelige vinger frem — det er blevet til drage. Alle tumler de sig i et rankeverk, der allerede løber i det fra senere tider kjendte, faste slyngningssystem, dog endnu simpelt og let overskueligt. Overstykket mangler desværre. Seet i forhold til Borgunds kirke, synes Bødalens portal at pege paa en noget ældre tid, dog synes det, som om de gamle former har holdt sig længere paa denne kant af landet end ellers — men i ethvert fald indeholder portalen endnu elementer af den arkaiske form, skjønt i sterk overgang til blomstringsformen.

Bødalens kirke er sandsynligvis nedtaget ca. 1784, da Vestre Gausdals nye tømmerkirke er opført dette aar. Hermed stemmer professor Ryghs meddelelse, at flytningen til kirkens nuværende sted paa Fosset, længere nede i dalen, anordnedes ved kongl. reskript af 19de april 1780.

Peterskirken i Rennebu. — Flá kirkja í Rennabúi. — Søndre Dalernes provsti («N. F.» s. 578).

Navnet Hörundsstaða k. (rigtigt vel ellers Hörundarstaða eller Horundarstaða k.) er den givet af Munch under den forudsætning, at kirken i middelalderen som nu har staaet paa Haarstad. Denne forudsætning maa imidlertid, oplyser Rygh, være urigtig. «D. N.» V, s. 429 viser nemlig — ret forstaaet — at sognet i 1432 hed Flá sókn; altsaa stod kirken da paa gaarden Flaa længer oppe i dalen.

Rennebu kirke, der ifølge Schønings oplysning om et i kirken bevaret til «St. Peters kirke i Rennebo» 1523 indkjøbt missale, maa have været viet St. Peter, antydes maaske som eksisterende ved aar 1422 («D. N.» III, 660), da der omtales en «i Rennebo» (sogn?) beliggende gaard; men at den baade da har eksisteret (kfr. «D. N.» V, s. 429 fra 1432) og at den har havt en betydelig høiere

alder, godtgjør de fra kirken levnede ornamentale rester. Kirken nævnes ogsaa 1589 i «Trondhj. Reformats» s. 371.

At Rennebu kirke var en stavkirke, fremgaar af den i Trondhj. vidsk.-selsk. saml. bevarede portal (fig. 130a og b), der længe stod i den nyere kirke. Af denne portal er de 2 sidestykker bevarede og disse viser sig nærmest beslegtede med ornamentiken i portalen fra Bødalens kirke o. l., idet de giver antydninger af den vordende slyngeornamentik. I den meget simple slyngerække, der her — uden eksempel i andre kirker — udvikler sig ovenfra *nedad* planken, indtræder det samme langhalsede, firføddede dyr, som vi kjender fra Vaage og Bødalens kirker, ganske paa samme maade indarbeidet i slyngerne som i disse, navnlig i den sidstnævnte kirke, hvorfor vi tror at maatte henføre Rennebu kirke til samme gruppe om end maaske ikke netop til samme tid, da der jo er en mulighed for, at den nyere type, der ca. 1150 stod næsten færdigdannet i Sogn, kan have ladet det nordenfjeldske uberørt i længere tid. Naar vi altsaa knytter denne kirke til de øvrige med samme art ornamentik, saa vil vi udtrykkelig have udtalt, at det dermed ikke er sagt, at kirken ikke kan være yngre end de øvrige kirker af den gruppe, den tilhører.

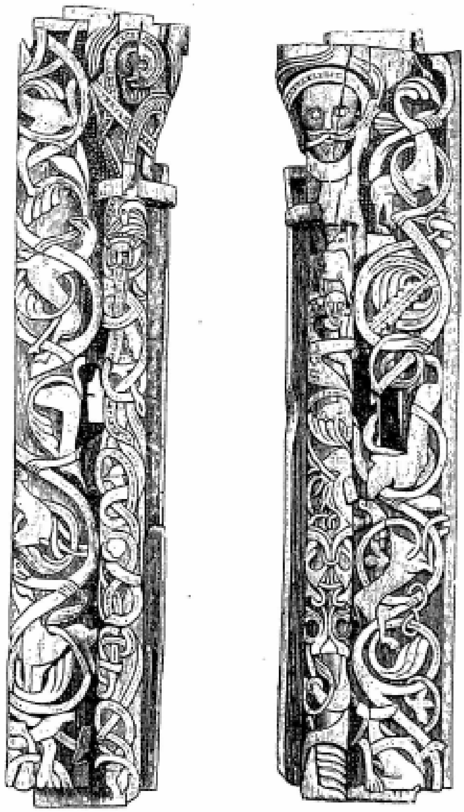

Fig. 130 a. Fig. 130 b.
Planker fra Rennebu kirkeportal.

Begge halvsøilerne, der ligesom i Vaage kirke skyder et — i Rennebu rigtignok ikke orneret — felt ind mellem sig og døraabningen, har kapitæler, der dannes af masker. Den ene (tilhøire) har 2 baand udgaaende af sin mund, den anden (tilvenstre) 1 saadant, der slynger sig ormlignende omkring hovedet. Et lignende hoved forekommer ogsaa under kapitælet nede paa selve halvsøilen.

De trondhjemske samlinger bevarer derhos 2 hjørnesøiler af svalgangen i Rennebu kirke, lidt over 2 m. lange, oventil og neden-

til udskaarne i 4 spidser til indsætning af sviller og stavlægjer. De er runde, ca. 33 cm. i tvermaal, og glatte undtagen et ophøiet baand oventil, der danner et kapitæl og er bedækket med udskjæringer; den ene har paa 2 sider et ansigt *en face* i omridslinjer, paa de 2 andre sider romansk bladverk i ophøiet arbeide, den anden stav har kun bladverk. Det synes altsaa, som vi ogsaa her har havt en forhal med balustradeløse søiler ligesom i Urnes.

Rennebu kirke maa være revet før eller i 1668, da sognet dette aar fik ny kirke.

ANDEN BOG.

Fra erkebispestolens oprettelse 1152 til Haakon IV's død 1263.

(Den romanske blomstringstid ca. 1150—ca. 1250).

FØRSTE KAPITEL.

Blomstringsperiodens almindelige karakter.

Blomstringens aarsager. Konstruktion. Ornamentik.

I den periode, vi forlod ved aar 1150, var de gjennem litteraturen kjendte kirker adskillig talrigere end de, hvis rester er helt eller delvis bevarede. Omvendt vil vi i den periode, hvori vi nu indtræder, finde et langt rigere monumentalt end litterært materiale: vi træder her netop ind i *de bevarede stavkirkers periode.*

Det er en merkelig tid i den norske kirkebygningskunsts som i den norske kirkes historie, der begynder med aarene omkring 1150. Erkebispestolens oprettelse 1152, den til kirkens selvstændighed knyttede nationale selvfølelse, der vækkes ved, at den norske kirke nu umiddelbart staar i forbindelse med pavestolen og ikke mere er afhængig, være sig af Bremen eller af Lund, og navnlig den kraftige centralisation af kirkens magt, som hin begivenhed medfører, leder især gjennem erkebiskop Eysteins mægtige personlighed til en overvægt over kongedømmet, der under den af erkebispen kronede Magnus Erlingssons tyveaarige regjeringstid (1164—1184) ogsaa giver sig et kunstnerisk udtryk i en række mægtige kirkebygninger i sten. Og selv den myndige erkebiskops fordrivelse ved Sverre og treaarige landflygtighed kan ikke hindre, at den fart, der nu er kommet i kirkebygningskunstens udvikling, vedvarer udover Sverres død i 1202, og den fortsætter sig helt til udover midten af det nye aarhundrede gjennem Haakon IV's blomstrende tid (1217—1263).

Allerede det første halve aarhundrede mellem erkebispestolens oprettelse og Sverres død frembringer saadanne verker i sten som

Hamar domkirke, den yngre Mariakirke i Nidaros, Sakshaug kirke og fremfor alt Nidarosdomen i dens udvidede form; og inden hundredaaret er fyldt, er i 1248 grundvolden lagt til den sidstnævnte kirkes mægtige gotiske vestskib, ligesom en mængde klosterkirker, allerede i opkomst før erkebispestolens oprettelse, reiser sig paa Tautra og Rein, i Nidaros, Oslo og Bjørgvin.

Det er saaledes naturligt, at i vort træbyggende land ogsaa stavkirkebygningen i hundredaaret mellem 1150 og 1250 — ved hvis begyndelse dens typiske form saavel i konstruktion som ornamentik fikserer sig, og ved hvis slutning stenarkitekturen bemægtiger sig hovedrollen i vor bygningskunst — har sin egentlige *blomstringsperiode.*

Navnlig vilde det være ligefrem forbausende, hvormange af de til vor tid bevarede stavkirker dels ved ydre, dels ved indre kriterier synes at maatte henføres til denne periode, hvis ikke flere omstændigheder afgav tilstrækkelig forklaring heraf. Paa den ene side maa det erindres, at paa denne tid kirkens magt og byggeevne var saa overordentlig stor; paa den anden side, at der netop samtidig opnaaedes en holdbarhed i konstruktionen, der staar i den bestemteste modsætning til, hvad vi t. eks. i den forrige periode hører om kong Eysteins kongehal i Bjørgvin, der er faldefærdig efter ca. 70 aar. Mens vi fra hin første periode ind i vor tid kun har eiet høist 2 bevarede kirker, Garmo og Urnes, og nu kun har 1 bevaret, synes mere end 30 af de kirker, vi er tilbøielige til at tillægge den nu indtrædende periode, at have staaet endnu ved vort aarhundredes begyndelse, og af disse staar endnu ca. 16 mere og mindre vel bevarede.

Men den allerhovedsageligste grund til, at saamange nye kirker synes at være opførte i denne periode, maa sikkert være at søge i den omstændighed, at det sæt af kirker, der var opførte ved kristendommens indførelse, for størstedelen har været i hast sammensatte bygninger, der snart var forfaldne og nu i de roligere perioder under Magnus Erlingssøn og Haakon IV maatte afløses af nye bygninger. Fundet af de ovenfor omtalte ornamentstykker fra ældre kirker ved de tydeligvis mellem 1150 og 1250 opførte nyere kirker i Torpe og Hopperstad bevidner dette forhold tydeligt nok for disse kirkers vedkommende.

Mens der ikke lader sig drage nogen skarp grænse mellem kirkerne fra det 12te aarhundredes sidste og det 13de aarhundredes første halvdel, tegner vor periode sig skarpt saavel mod den foregaaende som mod den efterfølgende.

Men kan vi end ikke tydelig skjelne mellem kirkerne fra 1150 —1200 og kirkerne fra 1200—1250, synes vi dog hist og her at

kunne skimte visse forskjelligheder, der betegner en ældre og en yngre gruppe indenfor vor periode, hvorvel ikke saa tydeligt, at vi har vovet herpaa at basere nogen yderligere kronologisk fordeling af kirkerne paa denne tid.

Saaledes synes det, som tidligere nævnt, muligt at enten i denne periodes begyndelse eller maaske allerede i den forrige periode et bestemt konstruktionsmotiv kan være udviklet, nemlig triforiekorsene med sine tænger og underbuer; ialfald findes det ikke i Urnes kirke, og i ethvert tilfælde turde det ikke være urimeligt at antage de kirker fra denne periode, der savner disse dele og altsaa endnu følger Urnes' mere om stenkonstruktionen mindende form — altsaa Aardal, Fortun, Hafslo og Kaupanger — for at tilhøre periodens første halvdel, hvad nu for Aardals kirkes vedkommende ogsaa paa andre maader viser sig at være tilfældet. Hertil kan saa lægges, at ifølge dels ydre, dels indre kriterier Atraa, Stedje og Borgund kirker viser sig at tilhøre den første halvdel af perioden før aar 1200, og Nesland (fast dateret), Vang og Hedal med sine kløverbuer samt Hitterdal med sine ornamentale opløsningsformer ligesaa utvilsomt den sidste halvdel, efter aar 1200 — herom maa det nærmere vises ved de enkelte kirkers detaljbeskrivelser. Derimod findes spidsbuen ikke i en eneste bevislig oprindelig del af disse kirker. Neslands kirke (1242) viser endog i sine reliefer intet spor af spidsbuen — derimod talrige rundbuer — og i det hele synes spidsbuen først at indtræde i trækirken efterat den er fuldt udviklet i stenkirkerne i vort land eller omkring 1250.

Ornamentiken viser dog bedst forskjellen mellem den forrige og denne periode. De irske motiver forsvinder, som sagt, næsten helt og den ovenfor s. 65—73 skildrede *typiske stavkirkeportals ornamentik*, drageslynger med forenede animalske og vegetabile motiver, staar allerede tidlig i perioden fuldt udviklet, baseret paa angelsaksiske og samtidige anglonormanniske ornamentformer, der slutter sig til den i det øvrige Europa nu fuldt udviklede *romanske* stil og har afstreifet alle levninger af jernalder og hedenskab, om vi end skal se den folkekjære Sigurd gaa igjen i tidens figurale ornamentik. Hvorledes gik denne forandring for sig?

Vi har observeret tydelige overgangsformer: i Urneskirkens indre fandt vi rent romanske stenornamenter og figurer paa lisener og kapitæler — her var endog vingede drager med og enkelte ansatser til planteornamentik, og vi ansaa dette som et vidnesbyrd om, at der her var kræfter virksomme, der maatte betegnes som mere eller mindre fremmede, moderne, ved siden af de — hvad vor tid vilde kaldt «nationale» — nedarvede irsk-nordiske former, som boltrede sig paa kirkens udside. Det er det første vingeslag af den

mægtige romanske stils aand, som nu tager ledningen over hele Europa. Engang antydet i vor ornamentik, lader den sig ikke igjen fordrive, men elementer af den sætter sig fast paa den «nationale» stils former, som mere og mere undergaar en forvandling ogsaa indenfra: paa Vaage kirkes irsk-nordiske dyr saa vi rudimentære vinger vokse frem og akantusblade mellem buerne, — i Bødalen træder rankeslyngen frem; samtidig underholder Norge en livlig forbindelse med det normanniserede England især i geistlig henseende — og snart kastes de gamle irske, uvingede dyr, baand og traade overbord og erstattes med de samtidige udenlandske kirkers fantastiske, vingede drageskikkelser og efterhaanden sig udviklende plantemotiver, og idet disse formidle sig med den gamle forkjærlighed for slyngesystemet, staar denne nye stil i ornamentiken færdigdannet.

Allerede i den — som vi nedenfor skal se — ca. 1150 opførte Borgunds kirke fremstiller vestportalen (se tegning) den nye type *næsten* helt udviklet. En sammenligning med den ca. 20 à 30 aar yngre Stedjeportal (fig. 25) viser os, at hovedforskjellen mellem dem kun er at søge deri, at overstykket i Borgund endnu ligesom i Vaage kirke fremstiller en kamp mellem en række *horisontalt* stillede drager, af hvilke i Borgund den tilhøire angriber den midterste og denne igjen dragen tilvenstre, mens i Stedje og de øvrige typiske portaler dragen i midten kaster sig *vertikalt* med hovedet nedad og angribes af begge hjørnedragerne. Den næsten helt symmetriske anordning af overpartiet er endnu ikke vundet; men forøvrigt er den nye stil helt udviklet. Det synes altsaa, som om vi i Borgund har en overgangsform, som om typen endnu ved 1150 ikke er helt fastnet.

Sideportalerne — snart anbragte paa sydsiden, snart paa nordsiden — er gjerne mindre rigt udstyrede end vestportalerne, ofte uden planker, kun bestaaende af halvsøiler og arkivolt; saaledes i Borgund, Hurum, Lomen, Øie, Aal, Lom og Hopperstad. I Borgund er halvsøilen endnu ganske uden dekoration, kun basis viser et dyrhoved, hvis kjæft er stukket ned i gulvet.

Typens dannelse maa altsaa ligge i det 12te aarhundredes første halvdel (Bødal, Rennebu) og den *rent* ublandede irsk-nordiske stil vistnok allerede ved 1100 være begyndt at give plads for de nye romanske indflydelser. Ved 1150 er typen i alt væsentligt færdigdannet og ved 1184 (Stedjes og Atraas portalers tid) staar den nye type i sin *dobbelte* skikkelse færdig, d. v. s, der er ved den tid saamange portaler udførte efter det nye stilprincip, at de afvigelser, der under typens udvikling efterhaanden maa — af grunde, som ikke længer kan efterspores — have gjort sig gjældende i de nord-

ligere og de sydligere distrikter (Sogn—Telemarken) nu har fastnet sig til bygdetyper.

I Gudbrandsdalen synes den i Bødalen paaviste overgangsform at have varet længe ved, idet de bidende dyr i rankerne — fortsatte i stadig række opad planken, men udviklede til *vingede drager* — endnu gaar igjen i Ringebu kirke, der synlig tilhører vor periode. Om en egen tredje ornamenttype ved siden af den telemarkske og sognske tør vi dog derfor ikke tale, da vi kun kjender dette ene eksemplar.

Endelig maa vi ofre spørgsmaalet om de *figurale portalers alder* vor opmerksomhed (se ovenfor s. 73—78) — specielt fremstillingen af Vølsungekredsen; thi de bibelske fremstillinger paa Neslands kirkeportal er fast daterede til 1242 og Hemsedalsportalens hellige tre konger tilhører vistnok samme aarhundredes begyndelse. Men vølsungefremstillingerne, der hænger saa nøie sammen med hedenskabet — hvilken tid tilhører de?

Vi kaldte ovenfor Sigurdssagnets helte bøndernes «gamle venner» — ogsaa i billedform fortjener de vistnok dette navn; thi rimeligvis er hine billeder paa kirkedørene reminiscenser af endnu ældre, der vel endog søger sin rod helt oppe i den hedenske tid — imidlertid kjender vi intet sikkert derom.

At figurerne i Lardals og Opdals portaler endog gaar ned til den anden halvdel af det 13de aarhundrede, synes rimeligt, da de tilhører bygninger, der neppe kan være opstaaet før gotiken var trængt igjennem i Norge; men hovedspørgsmaalet er, hvor *høit op* i tiden vi kan lægge disse grupper i sin almindelighed.

Billedfremstillinger af Sigurdssagnet kan vistnok forfølges langt tilbage. Ikke at tale om, at jo Eddaens egen Brynhild siges at have vævet Sigurds bedrifter i lød og blot i forbigaaende erindrende om Olaf Paas hal paa Island med dens udskjæringer, skulde — om vi faar tro Olaf den helliges saga — lignende tapeter have været til paa kongemartyrens tid; thi om tapeterne i hans hal sang skalden (Torfin eller Tormod Kolbrunarskald): «Sverdet staar i ormens mund — blodet falder ned paa begge sverdegge, — sverdet trænger ind i lyngormens bryst, — men høvdingen farer at sysle med stegen» (nemlig af Fafners hjerte), netop 2 af de motiver, der findes i relieferne. Historien om Raud eller Raudulf fortæller, at i hans hal i Østerdalen fandtes fremstillet «Saga Sigurðar Fafnisbana». Men det maa vel bemerkes, at begge disse udsagn strengt taget kun beviser, at deslige fremstillinger forekom paa den tid, sagaen affattedes (ca. 1180), hvilket næsten falder sammen med den tid, vi antager for kirkeportalernes tilblivelse eller, da historien om Raud neppe tilhører den oprindelige saga, maaske endnu senere.

At ialfald Sigurd Jorsalfars tid skulde været fortrolig med deslige fremstillinger af Vølsungesagnet, kunde synes at fremgaa af, at det i hans saga fortælles, at nordmændene i Konstantinopel — som ovenfor antydet — troede at se vølsunger og gjukunger afbildet i «Padreimen» (hippodromen). Men læser vi stedet nøiagtigt, staar der kun, at folk, der — samtidig med eller før *forfatterens* tid — har været i Konstantinopel, har udtalt sig saaledes — hvorved vi henvises til det 13de aarhundredes første halvdel.

En antydning om, at den kirke, i hvis portal Hyllestadrelieferne (fig. 28) fandtes, var til før 1263, giver et myntfund i denne kirke, der indeholder mynter fra tiden mellem 1205 og 1263, og den omstændighed, at den anden rent ornamentale portal i samme kirke tilhører den fuldt udviklede telemarkske type og maa være noget, om end ikke betydelig, yngre end Atraa kirke, der tilhører tiden mellem 1163 og 1190, viser os, at Hyllestadrelieferne maa ligge i aarhundredet mellem 1163 og 1263, og omtrent det samme gjælder vistnok om Vegusdal og Austad. Men disse portalers ornamentik er visselig ældre end ornamenterne paa den ene halvsøile i den daterede kirke i Nesland (1242), der allerede synes at vise en tilbøielighed til at lade tangeringsprincipet afløse skjæringsprincipet, en tilbøielighed, som aldeles ikke endnu findes i Hyllestadornamenterne. Altsaa ledes vi fra dette synspunkt til at antage tiden mellem 1163 og 1242. Hvormeget den ornamentale portal i Hyllestad er yngre end Atraaportalen kan ikke angives, men den synes at være paa høide med typens udvikling efter aar 1200, saa at vi vistnok ialfald med sikkerhed kan tage Atraaportalens sidste grænsedatering istedetfor den første, altsaa 1190 istedetfor 1163 og altsaa antage, at Hyllestadrelieferne tilhører tiden mellem 1190 og 1242.

Man har syslet meget med personernes dragter i vore reliefer, for af dem at forsøge tidsbestemmelser. Men saalænge vi ikke ved, om ikke maaske ældre fremstillinger, der kan være mere eller mindre mekanisk efterlignede, er fulgte i disse reliefer — vi ser jo, hvorledes t. eks. Vegusdalsrelieferne og Hyllestadrelieferne hviler paa samme forbillede —, vil det være lidet afgjørende at t. eks. næseskjærme, som den paa Sigurds hjelm, senest var i brug i det 12te aarhundredes anden halvdel. Derimod er det for aldersgrænsen nedad mod vor tid vigtigt at vide, at dragten *ikke* stemmer med Vølsungesagaens beskrivelser, der tilhører det 13de aarhundredes *anden* halvdel.

Da det nu over hoved taget er synligt, at Vølsunge- og Niflungesagaerne har spillet en stor rolle i det germaniske folks interesse just i begyndelsen af og nedigjennem det 13de aarhundrede, i hvis

begyndelse jo ogsaa den tyske «Niebelungenlied» faar sin endelige redaktion, og da alle omstændigheder peger sammen henimod disse aar, tør det vel ikke være overilet, at sætte relieferne i deres almindelighed til tiden omkring 1220 — neppe synderlig ældre end 1200 og ialfald ikke yngre end 1242.

ANDET KAPITEL.

Kirker, der, kun kjendte gjennem litteraturen, vides at have eksisteret i denne periode, men kan være af ældre oprindelse.

Allehelgenskirken i Bjørgvin. Stadsbygdens Mariakirke Vinje kirke. Eidskogs Olafskirke. Johannes den døbers kirke paa Vinger. Sandnes kirke. Sandtorr kirke. Bø kirke paa Selje.

Allehelgenskirken i Bjørgvin (?). — Allraheilagra kirkja. — («N. F.» s. 439). Sverres kampfyldte regjeringstid giver sagaerne anledning til tilfældigt at berøre flere paa hans tid eksisterende stavkirker.

Som eksisterende i 1181 nævner saaledes «Sverres Saga» kap. 49 os adskillige kirker i Bjørgvin under bøndernes anfald paa Sverre nævnte aar. Af disse kirker antager Nicolaysen *Allehelgenskirken*, om hvilken det heder, at «Sverre fylkede sin hær nede ved Allehelgenskirken», for dengang at have været af træ, altsaa en stavkirke, uden at jeg kjender anden grund til denne formodning end den omstændighed, at kirken nogen tid efter — formodentlig enten 1199 (bergenssommeren) eller 1248 — sandsynligvis er *afbrændt*, og at den kirke af sten, som Haakon IV reiste paa dens plads, vistnok var en spidsbuet kirke; ialfald viser den bekjendte tegning af Bergen fra den senere del af det 16de aarhundrede i denne da ruinerede kirke, store, høie vinduer, hvad der synes at forudsætte spidsbuer, om end disse ikke paa tegningen er tydelig udtrykte. Dette forudsætter nemlig en total nybygning, hvad der er rimeligere efter en afbrændt trækirke end efter en stenkirke, hvis mure maatte kunne været benyttede og saaledes de gamle, smaa rundbuevinduer bevarede. Men ræsonnementet slaar ikke

til overfor t. eks. den vistnok samtidig afbrændte Olafskirke i Vaagsbotten, der har vist sig oprindelig at have været af sten, og dog helt nybyggedes med spidsbuer efter 1248 aars brand. Hvis der saaledes ikke foreligger andre mere bindende grunde for at anse Allehelgenskirken for en stavkirke, maa vi lade tingen staa uafgjort. Den laa i nærheden af tugthuset i Marken, og allerede i slutningen af det 16de aarhundrede benyttedes den da ruinerede stenkirke som «*Carcer urbis*» og reves kort efter totalt.

Stadsbygdens Mariakirke. — Reins kirkja à Staði. — Fosens provsti. («N. F.» s. 569) nævnes i «Sturlungesaga» I, s. 103 (Vigfussons udgave), hvor dedikationen til Maria og kirkens prest *Ingemund* omtales ved aaret 1184 («D. N.» III, s. 27 og 31), og senere i «Trondhj. Reformats» 1589 s. 403. Den var iflg. Schøning en stavkirke, der nedtoges 1656. Kirken blev forresten nok ikke nedtaget, men blæste ned i en storm det nævnte aar.

Vinje kirke. — Vinja kirkja. — Øvre Telemarkens vestfjeldske provsti («N. F.» s. 230, 776). Henimod slutningen af det 12te aarhundrede maa *Vinje kirke* have eksisteret. Thi paa 2 planker, som i sin tid af sogneprest Marcus Monrad nedsendtes til Kjøbenhavn fra denne kirke, da den reves, og *der* opbevaredes i Oldnordisk museum, men nu befinder sig i Kristiania oldsagsamling tilligemed et kapitældyr fra en af portalens halvsøiler, findes en merkelig runeindskrift (fig. 131), der med fuld sikkerhed bevidner dette. Først kommer paa den ene stav nogle vers.* Paa den anden staar: «Sigurþr jalssun ræist runar þesar lougardagen æftir Botolfsmæso er an flyþi higat ok vildi æigi gaga til sætar viþ Sværri foþurbana sin ok brœþra». (Sigurd Jarlssøn ristede disse runer lørdag efter botolfsmesse, da han flygtede hid, og vilde ikke gaa til forlig med Sverre, sin faders og sine brødres bane). Ikke at tale om Sverre, er jo ogsaa Sigurd Jarlssøn en i vore sagaer velkjendt personlighed. Erling Skakke havde foruden sin søn kong Magnus endnu 2 sønner, Finn og Sigurd, der efter sin faders rang fik navnet Jarlssøn. Erling Skakke faldt som bekjendt 1179, Magnus Erlingssøn 1184 og Finn faldt 1185 (se Munch, «N. F. H.» III, s. 200). Verset udtaler saaledes vistnok Sverres fienders haab om, at Erling Skakkes æt atter skal reise sig. Ind-

* Sæll er sá, er, svíkja, þý lá sorg á reikar torgi, grettis sótt at gæti, geldr eiðar þess, aldri.	Aldrig er den lykkelig, paa hvis Hoved nogensinde sorg laa, fordi han sveg; han undgjælder for den ed!
Era fangbrögðum flagða fallnir niðr með öllu haukar Baldrs ok halda hugstríði bryn- (níðings).	Ved nidingens kneb er ikke den krigerske høvdings helte aldeles faldne ned, men bevarer harm i hu.

(Oversættelse af S. Bugge).

skriften kan ikke være ældre end 1185, da Sverre omtales som hans «brødres» (pluralis) banemand. P. A. Munch vil henføre indskriften til et af de 2 aar, da Sigurd før Sverres død vides at have været paa Oplandene, nemlig 1197

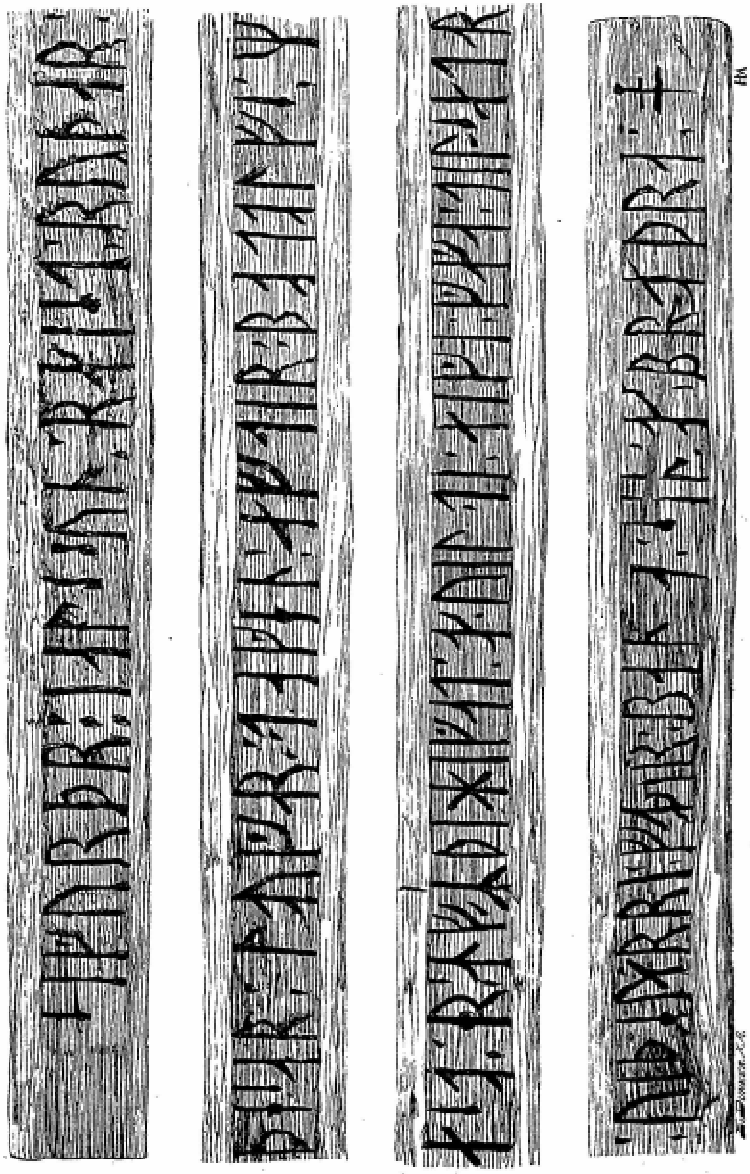

Fig. 131. Runeindskrift fra Vinje kirke.

eller 1201. Vinje kirke har altsaa ialfald været til før 1202, Sverres dødsaar, uden at vi kan bestemme dens opførelsesaar. Kirken nævnes senere aar 1360 («D. N.» XIII, s. 20), 1437 («D. N.» I, s. 768) og ved slutningen af det 16de aarhundrede i biskop Jens Nilssøns visitatsbøger (s. 16 og 375).

I besigtigelsen af 1662 kaldes den «Viningskirken», og siges at være saa ganske vanmægtig og skrøbelig, at den ikke mere staar til at reparere, men maa nybygges. I besigtigelsen af 1668 siges det, at den var en stavkirke af samme slags som Raulands «af stolper og planker opbygt, med mange skruv» (gavle). Den havde da, som saa mange stavkirker faaet et pulpitur. Ogsaa folkevisen kjender Vinje kirke:

«Vént er der með Viningskyrkjunn,
Nær bruri hon kem in,
Dei tar 'ki brý seg fer ljósi bera,
Deð lýser af plomekinn.

— Vént er der með Viningskyrkjunn
Nær brúrinne geng i flokkar,
Dei tar 'ki bry seg fer ljósi bera,
Deð lýser af brúrelokkar.»

Landstad, Folkev. s. 386.

Skjønt Landstad tror, at der ved «Viningskyrkjunn» forstaaes «tvende høie, kuppelformede fjelde i den nordre ende af Mjøsvandet», saa viser konteksten tydelig, at her er tale om en virkelig kirke og ikke om et fjeld, og heller end med Landstad at gjette paa «Torismogens kirke», som skal have ligget under disse fjelde, vil vi pege paa besigtigelsen af 1662, der ligefrem kalder Vinje kirke «Viningskirken». Landstads gjetning er saameget underligere, som han selv meddeler, at en variant af visen har: «Vinje kirke».

Skjønt kirken allerede ifølge besigtigelsen af 1662 var yderst skrøbelig, blev den dog endnu staaende i 134 aar, idet den først blev nedrevet i aaret 1796. Under korets gulv fandtes (ifølge velvillig meddelelse af professor A. Chr. Bang) ved denne leilighed en «Svartebok», skrevet i Norge før reformationens indførelse i begyndelsen af det 16de aarhundrede og opbevaret i Kristiania kathedralskoles bibliotek. Findestedet angives paa bogens sidste side.

«*Haakon Haakonsøns Saga*» giver os fra **Haakon IV's** tid flere mere tilfældige oplysninger om stavkirker, der eksisterede paa hans tid.

Eidskogs Olafskirke. — Eiðisskógs kirkja. — Solør og Odalens provsti («N. F.» s. 55). I «Haakon Haakonsøns Saga» kap. 112 fortælles, at kongen paa sit tog til Wermland en aften kom til Eidskog paa den svenske grænse. «Mod dag», heder det, «sendte kongen nogle mænd frem midt paa skogen, hvor der var et stort sælehus ved siden af kirken. Eidskogen er 12 mil lang; kirken ligger midt paa skogen». Dette skeede aar 1225.

Paa Midtskogen laa *Eidskog eller Midtskogens kirke,* der i middelalderen omtales som viet til St. Olaf, og altsaa vistnok er identisk med den kirke, der eksisterede 1225, men hvis opførelsestid vi ikke kjender.

Ved kirken stod altsaa et stort sælehus, hospits, og desuden et stort kors, der var reist til St. Olafs ære paa grund af at sagnet paastod, at han engang havde hvilet paa dette sted. Heri har vi da vel at søge grunden til, at der paa

dette sted i den vistnok temmelig øde skov senere byggedes en kirke. I den første halvdel af det 14de aarhundrede maa korset ved St. Olafs kirke paa Midtskogen være blevet borttaget; thi biskop Eystein af Oslo, der aar 1394 visiterede kirken, lod den 13de februar paa Vinger 4 gamle mænd tage til vidne paa, at der i deres ungdom stod et stort kors ved kirken. Biskopen befalede saa, at korset skulde gjenreises og vedligeholdes, og et lidet bønnehus for pilgrime (korshus) bygges derved, som kirken skulde holde vedlige mod at tage det der faldende offer («D. N.» I, no. 545).

Kirkens dedikation til St. Olaf kjendes af biskop Eysteins omtrent samtidig med den nys nævnte begivenhed samlede «Røde Bog» s. 461 (kfr. 551), hvor kirken omtales. Videre nævnes kirken i en kundgjørelse om en ved «Misskogxs kirkio i Solöyor» foretagen gaardhandel den 30te juli 1498 («D. N.» II, 1003) og endelig i Jens Nilssøns «Visitatsbog» for 1597, s. 453 og i hans «Kirkefortegnelse» af 1598, s. 8.

At kirken har været en stavkirke antager Nicolaysen som sandsynligt paa grund af, at dens regnskaber for 1625 nævner kirkens «svale», hvad der vistnok ikke i og for sig med nødvendighed betinger stavkonstruktion, da vi oftere finder svaler nævnt ved nyere tømmerkirker, ja endog ved stenkirker (Etne) til opbevarelse af kirkens stiger; men det er ikke desto mindre vistnok utvilsomt, at Eidskogs kirke i middelalderen var en stavkirke, beliggende, som den er, midt i en stor skog og i en forøvrigt trækirkebyggende trakt. De levninger, der nogle aar før 1860 ifølge Nicolaysen var synlige ved Randbøl, og nu vistnok er sporløst forsvundne, maa, hvis de virkelig kunde paavises, have tilhørt en anden kirke, om hvilken vi ingen oplysning har.

Johannes den døbers kirke paa Vinger. — Vingrs kirkja í Sóleyjum. — Solør og Odalens provsti. Paa sit tog mod ribbungerne i 1227 gik Haakon IV op imod Vinger, hvis kirke dengang laa paa Glommens østside. Og «om morgenen i lysningen», heder det i «Haakon Haaks. Saga» kap. 152, «kom kongen i høide med *kirken i Vinger,* og i dens nærhed kom det til træfning mellem ham og ribbungerne». I det næste kapitel fortælles, at ribbungerne lagde sine skibe «øster ved kirken», der altsaa sees at have ligget lige nede ved elven. Kirken nævnes ogsaa senere ved 1396 («D. N.» V, no. 374) og samtidig i biskop Eysteins «Røde Bog» s. 460, hvorfra dens dedikation til Johannes den døber kjendes og hvoraf man kan se, at den laa paa prestegaardens (*Hovs*) grund. At den laa lavt, nede ved elven, fremgaar ogsaa af en besigtigelse fra 1675, da kirken havde lidt meget — navnlig dens gulv — ved den store flom i juni samme aar. At Vinger kirke, ialfald i den senere del af middelalderen, var en stavkirke, sees af besigtigelsen af 1686, hvor «den store *stolpe* paa kirkens søndre side» siges at være «nede ved *svillen* noget lidet fordærvet, som vil med sten- og kalk indenunder belægges». Ogsaa af denne besigtigelse sees det, at kirken laa lavt ved elven; thi det siges paany, at baade kirken og kirkegaarden lide ved flommen. Da «vestre vinge» omtales, maa kirken have været en korskirke, rimeligvis ved senere udvidelse,

vel endog efter reformationen, da dette jo er det almindelige, og da korsarmene vistnok var af tømmer. I 1698 synes det nemlig som om kirken flyttedes over til den vestre bred og til sin nuværende høitliggende plads, men da blev rimeligvis de tilbageværende stavdele af den gamle kirke sløifede; thi den nuværende kirke, der er den samme som kirken fra 1698, er en tømmerkirke.

I den gamle kirke fandtes gulvbegravelse: i 1685 begravedes her kaptein Oluf Ellingson.

Sandnes kirke. — Sandness kirkja i Álöst. — Nordre Helgelands provsti. I «Haakon Haaks. Saga» kap. 203 nævnes en kirke paa Sandnes i en saadan forbindelse, at den maa antages at have været en trækirke — altsaa en stavkirke. Efterat hertug Skule har ladet sig give kongenavn paa øreting den 6te november 1239, sender han nogle varbelger ud for at overrumple kong Haakons mænd. Jon Silke og Guttorm i Bjarkey sad sammen i stuen paa Sandnes, da en af varbelgernes speidere viste sig; men Guttorm slog til ham med sin øksehammer, — saa pakkede han sig. «Siden fore de i kirken og agtede at blive der om natten. Ved afdagstid kom varbelgerne did, kringsatte kirken og bad dem komme ud; men det vilde de ikke. Nu sagde varbelgerne, at de *vilde brænde kirken op;* men Guttorm mente, at de ikke vilde vove derpaa. De lovede ham slig fred, som Olaf den hellige havde lyst over den hellige kirke, hvorpaa han gik ud, men blev straks dræbt, saasnart han kom ud af kirkedøren. Jon Silke slap ud af kordøren og blev dræbt ude paa ageren østenfor kirken.»

Truselen om at ville «brænde kirken op» viser med temmelig sikkerhed, at den var en trækirke. Den sees at have havt 2 indgange, en i skibet og en i koret. Kirken nævnes i «Trondhjems Reformats» af 1589 s. 413 og flyttedes ifølge Munthe (anm. i Aalls oversættelse af kongesagaerne) i 1766 til Stamnes. Dette vilde jo være aldeles afgjørende for kirkens træmateriale og dermed følgende stavkonstruktion, dersom det kunde bevises, at det var den samme kirke, som flyttedes. Men besigtigelsen af Sandnes kirke i 1661 viser tvertimod, at den gamle kirke da var ombyttet med en tømmerkirke. Imidlertid er der trods dette vist ingen tvil om, at kirken var en stavkirke — en overgang fra sten til træ efter reformationen synes ikke rimelig i disse egne. Stamnes kirke, nu hovedkirke siden 1861 (reskript af 11te december), er 2 gange senere end hin flytning nybygget, i 1775 og i 1882.

Sandtorr kirke. — Sandtöru kirkja. — Sunds prestegjæld, Midthordlands provsti. *Sandtorr* eller *Austevold kirke* nævnes i «Haakon Haaks. Saga» kap. 227 som eksisterende i aaret 1240, da kong Haakon lyder messe i kirken anden paaskedag. Sognet fik sin nuværende tømmerkirke paa Austevold, der nu skal rives eller er revet, i 1634. Men i vaabenhuset i denne kirke fandtes et par levninger af en stavkirke — vistnok sognets ældste, i sagaen omtalte kirke —, der ogsaa senere nævnes i «Bjørg. Kálfsk.» s. 86, og formodentlig nedtoges i 1634.

Bø kirke paa Selje. — Bjár kirkja í Selju. — Nordfjord provsti («N. F.» s. 501). Ved Sankta Sunnivas gamle helligdom paa Selje, hvor allerede Olaf Trygvessøn havde reist en stenkirke for helgeninden, og hvor formodentlig siden Olaf Kyrres tid St. Albani klosterkirke — en oprindelig treskibet stenbasilika — hævede sig, nævner Odd Munk omkring 1180 à 1200 5 eller 6 kirker, nemlig «Fylkeskirken, Kristkirken, Mariekirken, Michaelskirken, Albanuskirken og Synnøvekirken». Han siger «5 kirker», men opregner i virkeligheden 6, hvis ikke «Kristkirken» er apposition til «Fylkeskirken», hvad der vistnok forekommer underligt, da vel «Synnøvekirken» var nærmest til at være stedets «kristkirke» og «Fylkeskirken» derhos vel ikke paa samme tid kunde være biskopskirke. Dette spørgsmaal vedkommer os imidlertid her kun i ringe grad. Mens Synnøvekirkens og Albanuskirkens beliggenhed er sikker kan derimod Michaelskirkens, Mariekirkens og Fylkeskirkens (samt eventuelt Kristkirkens) beliggenhed ikke paavises, uden forsaavidt en af dem visselig maa have været identisk med *kirken paa Bø*, da vel neppe til et saa rigt kompleks af kirker senere skulde været føiet endnu flere. Da nu michaelskirker oftere kan paavises at være hulekirker (t. eks. hos os Michaelskirken ved Nordsjø i Nedre Telemarken), ligger den formodning nær, at den ene af de indviede synnøvehillere er Michaelskirken. Da derimod neppe nogen fylkes- eller kristkirke kan antages at være en hulekirke, og Mariakirken vel neppe heller har været en saadan, skulde Bø kirke da vel blive identisk med Mariakirken eller Fylkeskirken. Fylkeskirkerne var jo ellers altid sognekirker for landsmenigheder og mere end 1 sognekirke kan der ikke have staaet paa den lille ø. Det er imidlertid, siger prof. Rygh, at merke, at vi ikke har Odd Munks eget paa latin skrevne verk, men kun 3 forskjellige oversættelser deraf paa oldnorsk fra det 13de aarhundrede, af hvilke dog den ene kun er bevaret i ubetydelige brudstykker. Ved sammenligning sees de alle at være meget frie oversættelser eller bearbeidelser, da de afviger sterkt fra hinanden. Stedet om de 5 kirker paa Selje findes kun i den ene af de 2 nogenlunde fuldstændig bevarede oversættelser, da den anden her har en lakune. Man kan altsaa ikke heraf bevise, at de 5 kirker alle stod 1180. Den mulighed er heller ikke udelukket, at dette sted kan være et tillæg af oversætteren. Hertil kan da lægges, at da oversættelserne tilhører det 13de aarhundrede, er der ialfald grund til at antage, at kirken eksisterede i den periode, vi her behandler. Forfatteren har muligvis ikke været kjendt paa stedet og har maaske misforstaaet en eller anden beretning. Men i ethvert fald er det neppe rimeligt, at, som det heder hos Odd Munk, fylkeskirken skulde ligge her i fylkets yderste nordre udkant, og isaafald bliver vistnok Bø kirke at identificere med Mariakirken. Bø kirke nævnes i diplomatariet ved 1322 som «Selje kirke» («D. N.» III, no. 128 og 130) [*Berg Kolbeinssøn*, prest, og Martin «læighn prester i Selio» som vistnok har styret embedet for Berg]. I et brev. formentlig fra 1338 («D. N.» VII, no. 156) nævnes *Sira Aslak*, «hovedprest paa Selje». Henimod midten af det 14de aarhundrede maa kirken paa Bø allerede været i forfald; thi 15de december 1340 («D. N.» IX, no. 127) lover biskop Haakon erkebisp Paal Baardsen snarest mulig at sørge for reparation af kirken i Selje, om hvilken er sagt, at den er meget «vanholden». Dette tyder jo paa, at kirken da har været en gammel kirke. I «Bjørg. Kálfskinn» fol. 1 kaldes kirken ca. 1360 «Kirkjan i Bø i Selju». I 1654 flyttedes Bø kirke over til gaarden Hove

paa fastlandet og kaldes fra nu af Hove kirke. I en besigtigelse fra 1660-aarene siges ogsaa, at «kirken er nylig flyttet fra en ø og ind paa det faste land». Den behøvede da et nyt taarn, da «store stave er raadne». Ligesaa skulde den have 7 store støtter (skorder), 16 alen lange, «efterdi der tager sterkt veir». Alt dette tyder paa, at det er en meget gammel kirke, der er flyttet, og at det er en stavkirke, og altsaa ialfald en middelaldersk kirke — maaske endog den oprindelige — fremgaar af, at der i en nyere tømmerkirke, der blev revet 1866, fandtes «listhøvlede *planker* og sperrer fra den gamle kirke» («N. F.»). Denne nyere tømmerkirke er igjen opsat paa Leikanger (annekset), og i den findes en indskrift, der omtaler den ældre kirkes flytning fra øen til fastlandet i 1654. Hvorvidt de gamle sperrer fra denne kirke endnu findes i Leikanger kirke, er mig ubekjendt.

Et sagn findes om kirkens flytning, lignende det, der fortælles ved Skodje kirke: Prestefruen flyttede om natten materialet fra det sted, hvor presten havde bestemt at kirken skulde staa, til det sted, hvor den nu staar — og presten, der antog flytningen for overnaturlig, saa deri Guds vilje, og lod kirken faa den plads, den nu har. Der fortælles videre, at aanderne af de ved kirken paa øen begravne fortørnedes over kirkens flytning og hver nat holdt en frygtelig rumsteren i den flyttede kirke, indtil presten endelig en nat tog sit samarie paa og prækede for aanderne, formanede dem til at holde fred — og kirkens ro blev siden ikke forstyrret ved de natlige aandebesøg.

TREDJE KAPITEL.

Kirker, hvis rester synes at tilhøre denne periodes stilretning.

A. *Mangesøilede kirker*, 1) med lige afstand mellem søilerne, men uden triforiekors, 2) med lige afstand mellem søilerne og med triforiekors, 3) med grupperede søiler. B. *Ottesøilede*. C. *Firesøilede*. D. *Treskibede kirker*, uden bekjendt type. E. *Enskibede kirker*, af hvilke kun dekorative dele kjendes, 1) med ornamental dekoration, 2) med figural dekoration.

A. Mangesøilede kirker.

1. Kirker med lige afstand mellem søilerne, men uden triforiekors.

Aardals (Botolfs?) kirke. — Árdals kirkja. — Indre Sogns provsti («N. F.» s. 450). Ved den inderste ende af Sognefjordens hovedarm paa tangen mellem fjorden og Aardalsvandet laa, vistnok

fra noget over midten af det 12te aarhundrede og lige til vore dage, *Aardals kirke*. Kirkens alder bestemmes tildels ved hjælp af en runeskrift paa en af kirkens stolper saalydende: «Guþ hja(l)pe þer trautto», — Gud hjælpe dig, Trautto —; det uforstaaelige Trautto er maaske et navn. Indskriften synes ifølge prof. S. Bugge at tilhøre det 12te aarhundrede, før hvis ende kirken altsaa skulde være bygget. «Dog er det nævnte tidsmerke ikke trygt; thi den ældre skrivemaade behøver ikke med engang at forsvinde, efterat den yngre er kommet i brug, men kan holde sig en god stund ved siden af denne.» («Aarsberetning 1868» s. 38). Nogle ved prædikestolen indstukne pinder, den ene med nidvers, den anden med en indskrift af amulet-artet natur, viser runer fra det 13de aarhundrede, og et myntfund, der gjordes under gulvet, indeholder mynter, der gaar tilbage til perioden 1205—1263. Alt peger saaledes paa tiden om-

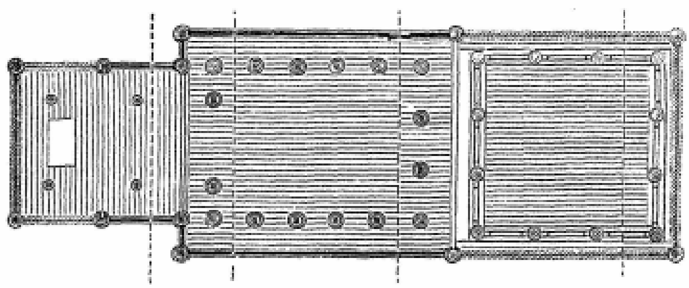

Fig. 132. Aardals kirke, grundrids.

kring 1200 som kirkens opførelsestid, hvad der navnlig synes at bekræftes af portalornamentiken, der stemmer med den i Stedje kirke, hvad typeudviklingen angaar, og maa være yngre end Borgunds kirkes ornamentik. Der er saaledes al grund til at antage, at kirken er bygget i det 12te aarhundredes anden halvdel, nær dets ende.

Kirken nævnes første gang i «D. N.» VII, s. 98 ved 1323, da *Sira Dagfinn* omtales, og kort efter ved 1360 i «Bjørg. Kálfsk.» s. 28, hvor 3 af kirkens prester: *Sira Dagfinn*, *Sira Andres* og *Sira Haldor* omtales. Rimeligvis er det den der nævnte Dagfinn, der har ligget begravet ved kirken; en gravsten fandtes under et dørtrin med indskrift fra 13de eller 14de aarhundrede saalydende: «Her huilir Daghfin e . . . . er her song. hans ártid e á Botolfsuoku . . . bid pat. nost f. hns. sal. (Her hviler Dagfinn, som sang (messe) her, hans aartid er paa Botolfsvaaken. . . . Bed fadervor for hans sjel). I indberetningen af 1722 siges, at kirken er en stavbygning med svaler rundt omkring, taarn fra grunden, trækt med bord, indvendig malet og vel holden.

Aardals kirke (fig. 132) var en treskibet kirke af den mangesøilede sognske gruppe med 16 søiler i skibet, 6 paa hver langside og 2 mellem hjørnesøilerne paa hver smalside. Søilernes anord-

ning var den fra Urnes kirke kjendte sedvanlige sognske: lige afstand mellem alle søiler paa langsiden, mens paa smalsiden mod koret er levnet en dobbelt søileinterval. Dette vilde altsaa, hvis

Fig. 133. Aardals kirke, portal.

intervalsøilen havde været trukket ned til gulvet, have givet 5 søiler paa østsiden af skibet — ikke desto mindre har den modstaaende vestre smalside ikke mere end 4 søiler i jevn indbyrdes afstand, der er noget større end afstanden mellem skibets øvrige

søiler. Aardals kirke har intet fra midtskibet synligt triforium, idet triforiekors, tænger og undre buer mangler — stiverne og de liggende rundbuer over sideskibet findes naturligvis ligesom forbindende knær i hjørnerne. Ligesom Fortun og Kaupanger kirke — der ogsaa mangler triforier — har ogsaa Aardals kirke treskibet kor, hvilende paa 4 hjørnesøiler, og har vistnok i koret — ogsaa i lighed med hine — havt et rundbuet triforium, som dog var forsvundet, da kirken blev revet. Forøvrigt var koret som sedvanlig lavere og smalere end kirken og firkantet afsluttet.

Allerede i middelalderen har kirken erholdt en udvidelse mod vest, idet vestvæggen er udbrudt, og kirken udvidet foran denne ved en stor kvadrat af kirkens bredde, paa hvilken taarnet — støpulen (fig. 12) — er anbragt. Det nærmere om dette slags udvidelser i forbindelse med taarnbygninger er allerede ovenfor angivet (s. 45).

Svalerne var, da kirken nedtoges, aldeles forsvundne.

Over altaret havde kirken en baldakin i form af et tøndehvælv af bord 6 à 7′ brede og 5′ 2″ lange med malerier paa kridtgrund fra den senere middelalder, fremstillende: i midten den tronende Kristus og i hjørnerne de 4 evangelistsymboler; tilvenstre Maria med barnet og St. Michael; tilhøire Kristus paa korset med Petrus, Paulus, Johannes og Jakobus — nu i Bergens museum.

Kirkens portal (fig. 133), der findes i Bergens museum, er vistnok det fineste og eleganteste eksemplar af den sogn-valdresske ornamenttypes træskjæringer og viser stor lighed med portalerne i Hurum og Lomen i Valdres. Paa grund af St. Botolfs figur paa et antemensale fra denne kirkes hovedaltar (nu i Bergens museum), antager Bendixen, at kirken har været viet til St. Botolf.

Aardals gamle kirke blev nedrevet i mai og juni maaned 1867 — samme aar som Stedje kirke faldt.

Dimensioner: Skibet 27′ langt × 22½′ bredt; koret 15½′ langt × 15½′ bredt; vestre tilbygning 22½′ lang × 22½′ bred. Den samlede længde ca. 67′. Væghøiden i midtskibet 21½′; tagstolens høide 11′ i skibet, 6′ i koret; kirkens hele høide i skibet 32½′ og i koret 27½′. (Maalene tagne efter Bulls tegning; indberetning af 1722 angiver den samlede længde til 72′, skibet nemlig [med vestre tilbygning] 54′ langt, koret 13′ langt, skibet 24′ bredt [uden svaler], koret 18′ bredt.) Søilernes høide til triforiets tag 16¾′ og diameter: 1′ 2″.

Kaupanger kirke. — Kaupangrs kirkja. — Sogndal prestegjæld, Midtre Sogns provsti («N. F.» s. 465). Et myntfund under gulvet i den endnu bevarede *Kaupanger kirke,* hvis ældste brakteater var fra perioden mellem 1205 og 1263, viser, at kirken maa have været til i Haakon IV's tid. Det vil ikke være muligt at sige med bestemthed om kirken er noget ældre eller noget yngre end aar 1200, men dens lighed med Aardals kirke viser hen paa tiden omkring dette aar. Hvis det kunde bevises, at den brand, der engang maa

have raset paa kirkens grund — at domme efter de ved en reparation i 1862 fundne forkullede bjelkeender (velvillig meddelelse af kirkens eier) — hvis det kunde bevises, siger jeg, at disse rester hidrører fra den i «Sverres Saga» kap. 82 nævnte brand i Kaupanger 1184, da Sverres mænd her hevnede mordet paa kongens sysselmand Ivar Dape, vilde kirken altsaa datere fra dette eller et af de nærmest følgende aar, hvad der ikke synes urimeligt at antage, hvorvel der i «Sverres Saga» intet siges om, at selve kirken i Kaupanger brændte. Kirken nævnes første gang ca. 1308 («D. N.» IX, no. 80), da *Sira Ommund* var prest til Kaupanger kirke. Senere nævnes den ogsaa ca. 1360 i «Bjørg. Kálfsk.» s. 43. I indberetning af 1665 nævnes endnu dens «svaler omkring koret», der senere ligesom den hele svalgang er forsvundne. Kirken skulde da have nyt spir paa sit taarn. Ifølge indberetning af 1722 var kirken da malet og indvendig klædt med bord, og havde — ligesom nu — taarn og vaabenhus.

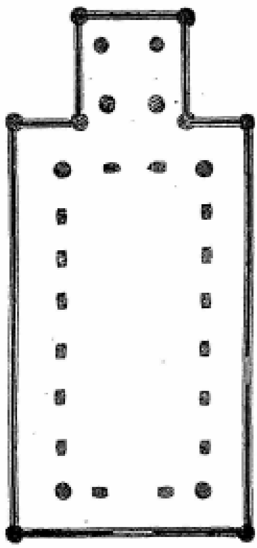

Fig. 134.
Kaupanger kirke.

Kaupanger kirke (fig. 134) er en treskibet stavkirke af den mangesøilede sognske type med fladhugne søiler undtagen for hjørnesøilernes vedkommende og med lige afstand mellem langsidens søiler; der er 8 paa hver side, hvortil kommer 2 søiler paa hver af de korte sider mellem hjørnesøilerne, ialt saaledes 20 søiler; det talrigste antal vi finder i nogen stavkirke, og som følge deraf har kirken en meget udpræget længderetning.

Kaupanger kirkes skib er uden udtrædende triforium, saa at søilerne — seet fra midtskibet — gaar uden afbrydelse op til buerne under overvæggen.

Eiendommelig er korets indretning, der vistnok stemmer med, hvad Aardals kirke og muligens ogsaa Urnes kirke har havt, samt med hvad Fortun kirke endnu viser: nemlig en treskibet inddeling med rundbuet triforium (fig. 135). Hvilende paa 4 søiler inde i koret, dannes dette triforium ovenpaa de mellem søilerne i nord, øst og syd spændte rundbuer; thi mod vest mod kirkens skib er koret naturligvis helt aabent. Ovenpaa disse 3 buers horisontale overligger løber da triforiegalleriet, ikke udstyret med kors, men derimod med 2 buer paa hver af de 3 sider og selvfølgelig en midtsøile mellem buerne. Forskjellen mellem arrangementet i Kaupanger kirke og i den restaurerede Fortuns kirke er kun, at ved den sidstnævnte kirkes gjenopførelse galleriet er trukket helt frem mod skibet,

idet det støtter sig til skibets østre søiler, mens i Kaupanger kirke galleriet har sine 4 selvstændige hjørnesøiler, og saaledes skiller sig bestemt fra skibet.

Spigerhovederne i dørbeslaget til Kaupanger kirke var ifølge «N. F.» overdragne med messing, hvoraf spor endnu saaes i 1854. Ved den omtalte restauration i 1862 tabte kirken vistnok en hel del af sin oprindelige karakter. Den viser sig nu med en række rundbuede vinduer i sideskibene og derover en lignende række i midtskibet samt et høit, af 4 toureller omgivet taarn paa taget henimod den vestre ende. Som menighedskirke betragtet er den lys og venlig, men stavkirkekarakteren er væsentlig kun bevaret i den indre reisning. Engang havde kirken en smuk med fantastiske dragehoveder o. l. smykket korbue, men der findes nu intet spor af ornamentik tilbage i kirken. Derimod findes i Bergens museum fra denne kirke et par stolper med ornerede kapitæler i sedvanlig slyngemaner og med en fletverksring omkring basis. Søilelegemet er uorneret. Der findes i Bergens museum fra denne kirke en trætavle 2 alen 9" bred og 1½ alen høi, oprindelig et antemensale med interessante, men desværre næsten til ukjendelighed ødelagte billeder af St. Olafs legende. Ved en undersøgelse af antemensalet i 1890 syntes jeg at kunne se, at midtpartiet maa have fremstillet Mariæ kroning, omgivet af evangelistsymbolerne, ogsaa de 4 felter omkring midtbilledet er yderst utydelige, øverst tilvenstre en biskop mellem flere figurer ved en døbefont samt en knælende — St. Olafs daab, — øverst tilhøire en slagscene, hvori kan skjelnes en kronet mand med sverd og en mand med økse, nederst tilvenstre skimtes nogle figurer i sterk bevægelse — et af disse felter maa være slaget ved Stiklestad? — og nederst tilhøire Olafsligets optagelse af graven. Tavlen er af eg, mens alle andre mig bekjendte norske antemensaler, saavidt jeg erindrer, er af furu. Den tilhører det 13de aarhundrede.

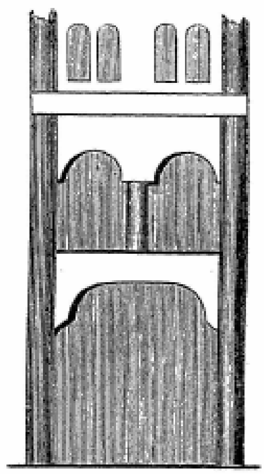

Fig. 135.
Kaupanger kirke.
korgalleri.

Dimensioner: Skibet 48' langt × 24' bredt; koret 12' langt × 16' bredt (indberetning af 1722, ikke nøiagtigt).

Fortun kirke (nu paa Fantoft ved Bergen). — Fortúns kirkja. — Lyster prestegjæld, Indre Sogns provsti («N. F.» s. 454). I Fortundalen, det inderste mod nord indskydende dalføre i Sogn, der skyder over mod Gudbrandsdalen gjennem Bøverdalen og Lom, laa indtil for faa aar siden *Fortuns stavkirke,* der nu er opsat paa Fantoft ved Bergen, omtrent ½ mil udenfor byen. Dens opførelsestid synes at maatte falde nær den tid, da Kaupanger kirke og Aardals kirke er reiste, med hvilke den har adskillige lighedspunkter. Den nævnes

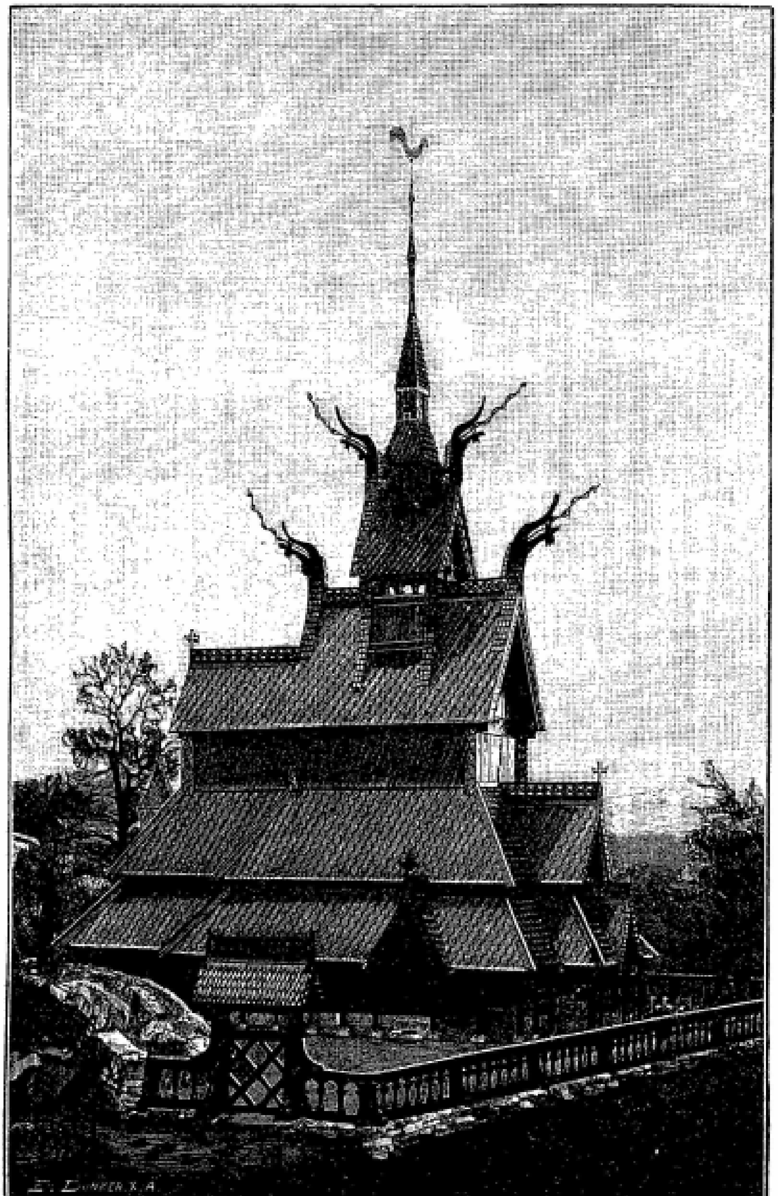

Fig. 136. Fortun kirke.

første gang i «Dipl.» VII, no. 98 (1323). Prest ved Fortun kirke var dengang *Sira Bjørn*. Senere nævnes kirken («Dipl.» VII, s. 186) i 1341, da *Sira Jon* var kirkens prest, i «Bjørg. Kálfsk.» s. 37 ved 1360, ca. 1400 i «Røde Bog» s. 33, ca. 1432 i Aslak Bolts «Jordebog» s. 109.

I besigtigelsen af 1665 heder det om Fortun kirke, at «svalerne om koret vil forbedres», hvorhos en udvidelse af koret foreslaaes — formodentlig den, der virkelig tilintetgjorde det gamle kor i dets oprindelige skikkelse. Det heder nemlig, at kirken er trang især i koret, og at dette uden stor bekostning vilde kunne udvides, naar alle bordene, som er opslagne mellem stolperne paa begge sider i koret (det vil altsaa vel sige korvæggen), bliver udflyttede til svalerne og «det (koret) siden med nogle nye bord og 3 nye sylder samt nyt tag, gulv og lem (d. v. s. korets triforiegalleri, hvorom nedenfor skal tales) kunde blive gjort større». Enten nu svalgangen virkelig for en kortere tid er bleven bordklædt med den borttagne korvæg og koret saaledes udvidet eller man straks er gaaet til en grundigere udvidelse af koret, sikkert er det, at man enten straks eller kort efter skred til opførelsen af et helt nyt kor af tømmer; thi i indberetningen af 1722 heder det: «I sig selv stavbygning og koret af tømmer». Videre fortælles her, at kirken har «firkantet taarn fra grunden», — altsaa er vel ved den vestre ende opsat et nyere taarn, uvist paa hvilken tid; «og et vaabenhus paa nordre side af tømmer». Dette har da sikkerlig staaet foran den lille dør paa nordsiden nær vestre ende. Endelig siges det, at kirken er «tækket med bord, indvendig hvælvet, malet og i anden maade velholden undtagen korets nordre tag, som er forraadnet». Heller ikke denne kirke havde altsaa undgaaet at faa det sedvanlige hvælvede tag indlagt. Samme indberetning viser os kirkens daværende dimensioner: koret, der altsaa var nyt, var 12 alen langt × 9 alen bredt altsaa dobbelt saa langt som det nuværende, der formodentlig stemmer med det oprindelige, og næsten af hele skibets bredde; skibet var 18 alen langt × 11 alen bredt, hvor i længden altsaa medregnes taarnfoden, der maaske ikke benyttedes som indgang, siden vaabenhuset lagdes foran nordindgangen, hvis svale da vel var forsvundet. Vaabenhuset var 6 alen langt × 5 alen bredt.

Ogsaa Fortun kirke (fig. 136) var en treskibet kirke af den mangesøilede sognske type med 14 — paa sedvanlig maade fladhugne — søiler i det indre, 5 paa hver langside og 2 paa hver smalside mellem hjørnesøilerne.

Da kirken i 1884, efterat sognet i 1879 havde faaet ny kirke, blev indkjøbt af konsul F. Gade i Bergen, nedtaget og ført til Bergen, hvor den atter blev opsat paa eierens landsted Fantoft paa et overordentlig naturskjønt og vidtskuende punkt, var af den oprindelige kirke blot skibet tilbage. Kirken blev da under ledelse af eierens svigersøn, konservator A. Lorange, restaureret af arkitekt Joachim Mathiesen.

Ved restaurationen viste det sig, at flere af det forsvundne kors dele var flyttede ned i kirken, og det lykkedes nogenlunde at rekonstruere korets indre oprindelige indredning. Ligesom i Kaupanger kirke fandtes her et galleri rundt korets 3 sider i nord, øst og syd, der ialfald nu bæres af 2 søiler inde i koret og af de 2 nærmest midten staaende søiler i skibets østre søilerække, mens det tilsvarende parti i Kaupanger kirke hviler selvstændig paa 4 i selve koret reiste hjørnesøiler. Dette galleri er ligesom søstergalleriet i Kaupanger ved 2 og 2 rundbuer og 1 midtsøile mellem disse delt i 6 buer, 2 paa hver af dets 3 sider. Det er dog et spørgsmaal, om

ikke denne korgalleriets udtræden i kirkeskibet er fremkommet i restaurationen ved en feilagtig konjektur, mens det egentlig skulde træde tilbage i selve koret, baaret af 4 søiler ligesom i Kaupanger og visselig ogsaa i Aardal, hvis kor viste 4 søiler.

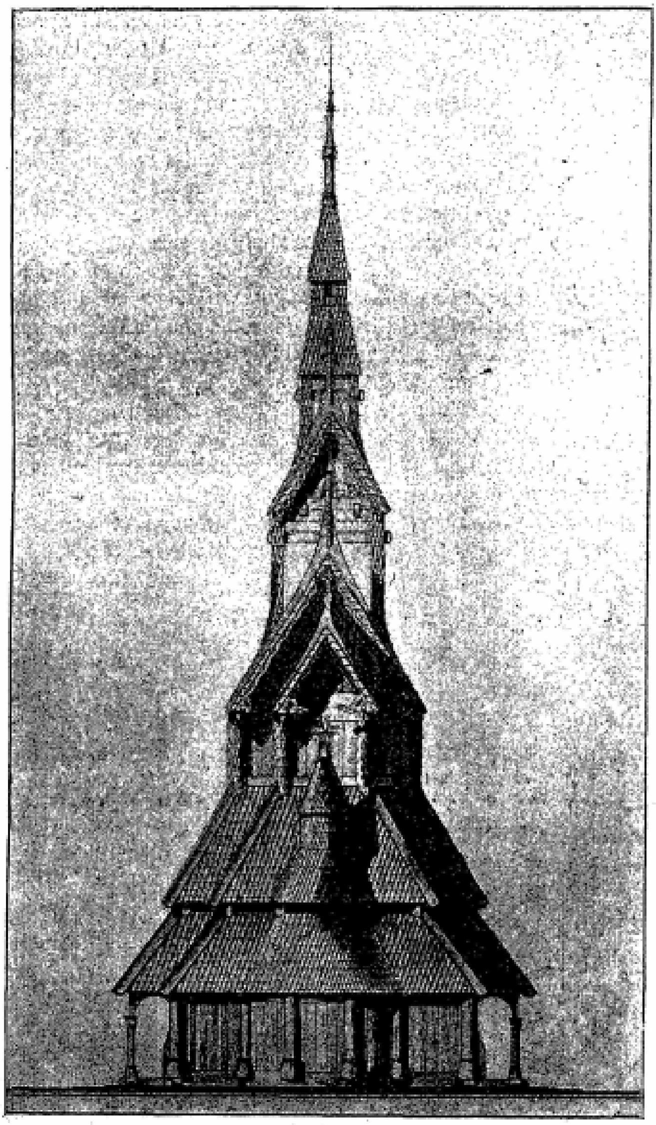

Fig. 137. Fortun kirke, østsiden.

Skibet har ingen triforiekors — atter ligesom Kaupanger og Aardal samt Urnes — men vel drager sig en tang langs hele midtskibet og koret i triforiets høide, som et sammenhængende horison-

talt baand. Kirkens indre reisning er slank, idet vægheiden er dobbelt saa høi som gulvet mellem søilerne er bredt.

Ogsaa taphullerne for den engang eksisterende svalgang, der vistnok er nedrevet ved den mellem 1665 og 1722 foretagne repara-

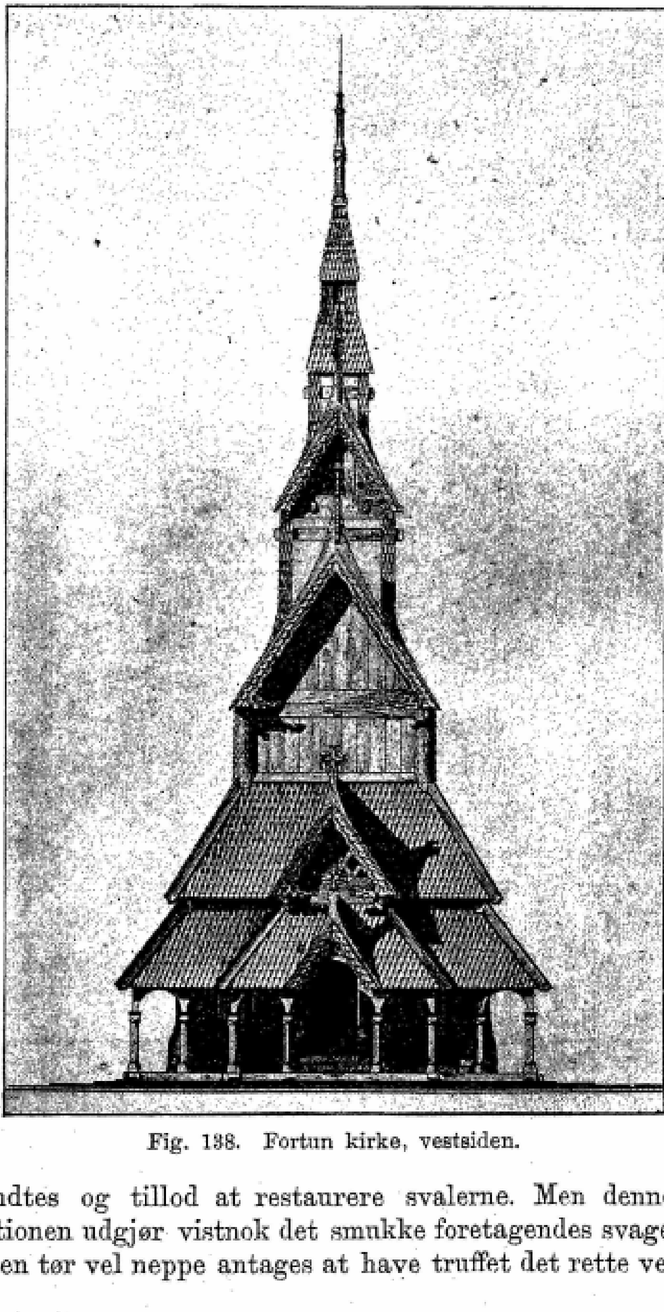

Fig. 138. Fortun kirke, vestsiden.

tion, fandtes og tillod at restaurere svalerne. Men denne del af restaurationen udgjør vistnok det smukke foretagendes svageste side. Arkitekten tør vel neppe antages at have truffet det rette ved at om-

give kirken med en helt ned aaben, af fritstaaende mandshoie søiler baaren omgang, i lighed med forsiden af Urnes kirke, istedetfor med den sedvanlige nedad med en balustrade og smaasøiler over denne smykket arkaderække. Der haves intet vidnesbyrd om, at nogen saadan helt aaben gang har strakt sig helt omkring nogen stavkirke; thi vi tør kun formode, at *forsiderne* paa Urnes og Vangsnes samt Hopperstad kirker har havt dette slags svalgang. Desuden skulde i ethvert fald vistnok en større del af perivaliet helt lukkes end den blotte flade og halvrunde bagside (fig. 137).

Paa gavlerne er — i lighed med Borgund kirke — dragehoveder og kors opsatte. Den gamle kirke selv har intet bevaret af ornamentik undtagen en simpel men smuk fletverksbue over indgangsdøren paa vestsiden (fig. 138). Den nordre dør — i Urnes kirke saa rigt smykket — er her uden al ornamentik.

Dimensioner: Skibet 24′ langt × 20′ bredt; koret 12′ langt × 13′ bredt; apsis 3′ dyb og 6′ bred; svalen 3′ bred; den samlede længde 47′, svalgangen iberegnet; midtskibet 12′ bredt; hvert af sideskibene 4′ bredt; skibets høide 36′, hvoraf væghøiden 24′; korets høide 31′, hvoraf væghøiden 24′.

Hafslo kirke. — Hafrslóar kirkja á Folki. — Indre Sogns provsti («N. F.» s. 456). *Hafslo kirke* antydes allerede i 1271 («D. N.» V, no. 7), da en «*Haflidus*, persona de Hafrslo» den 29de

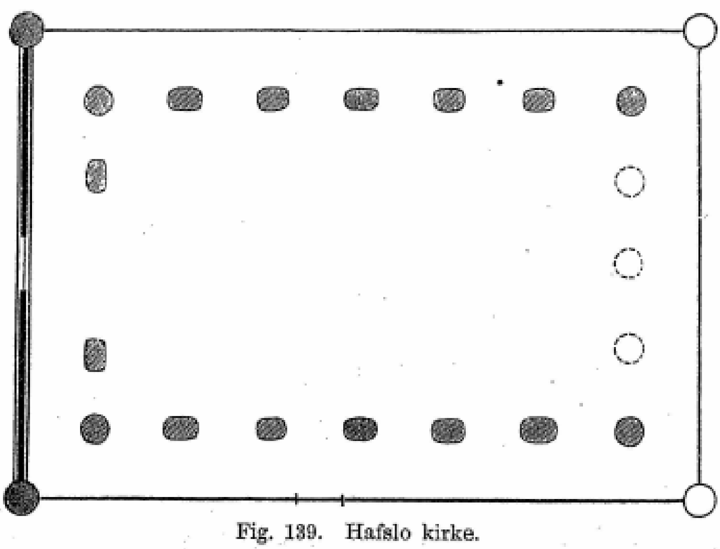

Fig. 139. Hafslo kirke.

april underskriver biskop Askatins gavebrev til kannikerne ved Bergens domkirke som vidne. Senere nævnes kirken i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 34 ved 1360 og i Aslak Bolts «Jordebog» s. 109 ved 1432.

Ifølge besigtigelse af 1665 havde kirken endnu da sine svaler i behold, da «svalen med stolperne paa den nordre side» nævnes, ligesom «svalen paa søndre side fra

taarnet» var «overalt forbedret» med nye stavlægjer. Heraf sees ogsaa, at kirken havde et, visselig senere tilsat, taarn ved den vestre ende. I 1665 blev ogsaa ny sville oplagt under svalens stolper og den nordre svale opveiet. Da der tillige tales om «et søndre vaabenhus» og om «begge vaabenhusene», er det klart, at kirken, foruden sin hovedindgang, ogsaa har havt en indgang paa sydsiden — enten i koret eller skibet — rimeligst det sidste og da vistnok paa nordsiden henimod vestre ende.

Indberetningen af 1722 fortæller, at den gamle stavkirke da kun havde skibet og svalerne i behold, mens koret var tilbygget af tømmer. Kirken havde da faaet indlagt det sedvanlige hvælvede loft og var «med snedkerverk vel forsynet». Taarnet angives her at være «fra grunden», altsaa tydeligvis det ovenfor antydede ved vestre ende.

Hafslo kirke (fig. 139) var en treskibet kirke, tilhørende den mangesoilede sognske gruppe, med fladhugne søiler. Den havde ialt 18 søiler, 7 paa hver langside og 2 mellem hjørnestolperne paa vestre smalside, de 2 tilsvarende mod østsiden var afhugne — og var uden triforium mod midtskibet.

Kirken udmerkede sig ogsaa ved mængden af sine tvertræer (slindebjelker) over midtskibet, hvis antal var langt større end i stavkirkerne sedvanligt («N. F.»).

Da den gamle kirke, fra hvilken ingen ornamentale dele kjendes, blev nedtaget aar 1875, stod kun reisningen og vestvæggen.

Dimensioner: Skibet 44′ langt × 30′ bredt; koret (ikke oprindeligt) 30′ langt × 24′ bredt (indberetning af 1722)

2 Med triforiekors.

Hopperstad kirke. — Hopprostaða kirkja. — Yttre Sogns provsti («N. F.» s. 474, 822). Paa Sognefjordens sydside skjærer ligeoverfor Balestrand en bugt ind til Vik, hvis hovedkirke i middelalderen vistnok var *Hopperstad kirke*, endskjønt den fine, lille Hove stenkirke kun ligger en halv fjerdingvei høiere op i dalen, og der desuden i middelalderen var endnu en tredje kirke nederst i dalen, Tenaals (Tunhvals) kirke («Bjørg. Kálfsk.» og «D. N.» VII, no. 98). Hopperstad kirke er da formodentlig den Viks kirke, hvis prest («D. N.» IX, no. 80) ved aaret 1308 kalder sig «*Sira Vilmunðr* i Vik». Maaske er det ligeledes denne kirke der sigtes til i et dokument fra 1322 («D. N.» II, no. 147). Som «kirkjan a Hopreks stoðum» optræder den i «Bjørg. Kálfsk.» s. 47 ved 1360. Om navneformen se s. 226.

Til at bestemme kirkens alder tør man neppe benytte myntfundet af 1887 under kirkens gulv, saalidt som den omtrent samtidig der fundne notisbog fra ca. 1300, da der (se s. 226) vistnok paa kirkens grund har ligget en ældre kirke fra det 11te aarhundrede, inden den nuværende opførtes.

Kirken omtales i senere tider i en besigtigelse af 1665, hvoraf sees, at koret da nylig var blevet «opveiet», da det var sunket og paa alle sider hældede fra kirken. Aar 1660 var der paa kirken oplagt en ny kjøl, 18 alen lang og «nede i kirken» d. v. s. i skibet, var oplagt under taget «1 samholdsstok, 4 tverbjelker og 1 bjelke, 18 alen lang, som gaar langs igjennem kirken med tilbørlige krogbaand (ɔ: knær) og hjørnebaand. Taget paa middelkoret (ɔ: korets midtparti?) er noget forbedret. Paa nordre side vil gjøres 1 svale». Den nordre svalgang har altsaa allerede dengang været ubrugelig. I indberetningen af 1722 siges det, at kirken og dens kor «var halv af stave, halv af tømmer». Den havde da et — senere revet — «støpeltaarn fra grunden» altsaa i den vestre ende, visselig nyere tilsætning, og paa nordre side 1 svale — den søndre var altsaa i 1722 forsvunden — samt 2 vaabenhuse, 1 paa sydsiden over indgangen nær kirkens vestre ende, og 1 paa vestsiden foran hovedindgangen. Kirken var indvendig «smukt malet og vel flyet», men taarnets øverste del var forraadnet.

Kirken eies nu af «Foreningen for norske fortidsmindesmerkers bevaring», idet menigheden 1875 fik en ny sognekirke fælles for de ældre Hopperstad og Hove sogne. Den er i de sidste aar af foreningen restaureret under arkitekt Blix's ledelse. Arbeidet er fuldført 1890.

Hopperstad kirke er en treskibet stavkirke af den sognske, mangesøilede gruppe (fig. 140) og har 16 søiler i det indre, 6 paa hver langside og 2 paa hver smalside mellem hjørnesøilerne. Afstanden mellem langsidernes søiler er overalt den samme, derimod har smalsidernes 2 indre søiler en dobbelt interval, for at gjøre indgangen til midtskibet og koret bredere. Alle søiler er paa sognsk vis fladhugne paa de 2 sider undtagen hjørnesøilerne, der er cylindriske.

Rundt midtskibet løber det sedvanlige triforium med andreaskors og en enkelt rad tænger under korsene, men ingen over dem, derimod findes der buer saavel under som over triforiet.

Søilerne (fig. 141) har alle romanske terningkapitæler i høide med andreaskorsenes øvre ende, som støtter sig mod disse, mens tangen overskjærer søilelegemet længere nede. Lysgluggernes antal er i skibets overvæg 5, i koret 3 paa hver side. Koret, der er lavere og smalere end skibet, har ogsaa et triforium med store andreaskors og hvilende paa 2 søiler bag i koret, der vistnok engang har havt halvrund apsis. I koret findes en rundbuet aabning med luge af den sedvanlige art. Koret er løftet 1 trin over skibets gulv og har en særlig indgang paa kirkens nordside.

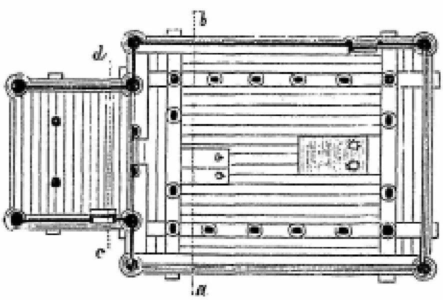
Den oprindelige svalgang er helt forsvunden. Dog er et lidet fragment, der formodes at have tilhørt vestsidens svalgang, fundet, og antyder, at svalgangen foran kirken ligesom i Urnes har bestaaet af fritstaaende mandshøie søiler uden balustrade. Paa stavlægjen mellem triforium og overvæg har arkitekt Blix ved restaurationen fundet kroge til ophængning af tepper ligesom i

Lomen kirke i Valdres. Saadanne tepper til ophængning omtales ogsaa i Ylmheims kirke i Sogn i «Bjørg. Kálfsk.». Kirkens gavlvæg har et lignende vindu som det i Urnes kirke.

Ved skildringen af kirkens ornamentik maa man nøie skjelne mellem oprindelige dele og senere tilsatte af gotiken influerede dele. Vi skal først betragte de oprindelig tilhørende ornamenter.

Hertil maa vel ubetinget henregnes indfatningerne omkring kirkens 3 indgange.

Paa *vest*indgangens indre mod kirken vendende side var endnu i 1885 fæstet de gamle dørplanker (fig. 142). Om deres oprindelighed er der ingen grund til at reise tvil; de viser den rene sogn-valdreske type, med horisontalt dyrhoved og øvrige merker. Det eneste

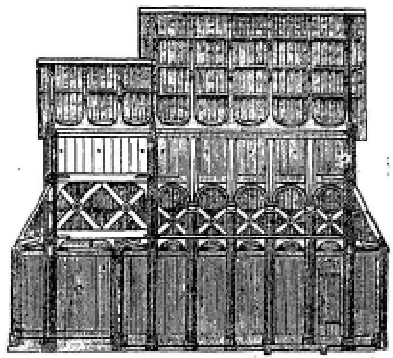

Fig. 140. Hopperstad kirke. Fig. 141.

usedvanlige er den flade overligger, over hvilken dog den sedvanlige arkivolt er indarbeidet som ornament paa samme maade som i Hedals kirke i Valders o. a. steder.

Ligeledes oprindelig, men ganske afvigende fra alt, hvad vi ellers eier af træornamentik, er derimod udsmykningen af den søndre dør henimod skibets vestende. Døren indfattes af et par brede søiler, hvis basis dannes af 2 paa hinanden satte koniske plader, med bredsiderne mod hinanden <——>. Derover en dobbelt vulst. Paa det cylindriske søilelegeme, hvis forhold mellem længde og diameter (8 : 1) omtrent svarer til en jonisk søiles, og som er uden ethvert smykke, hæver sig en korintiserende kapitæl, der eier den korintiske kapitæls nedre bladkrans og dens voluter og blomster, samt en plat abakus over det hele, men i de af træmaterialet paavirkede former. Hvis vi intet hensyn vilde tage til, at denne kapitæl forekommer i en afsidesliggende norsk stavkirke, vilde vi sige, at det hele erindrer ikke saameget om den romanske kunsts sedvanlige behandling af den korintiske kapitæl, som om en mere forstaaet

efterligning af denne, end den sedvanlig ellers forekommer i romanske kirker. At en stensøile ligger til grund for disse former

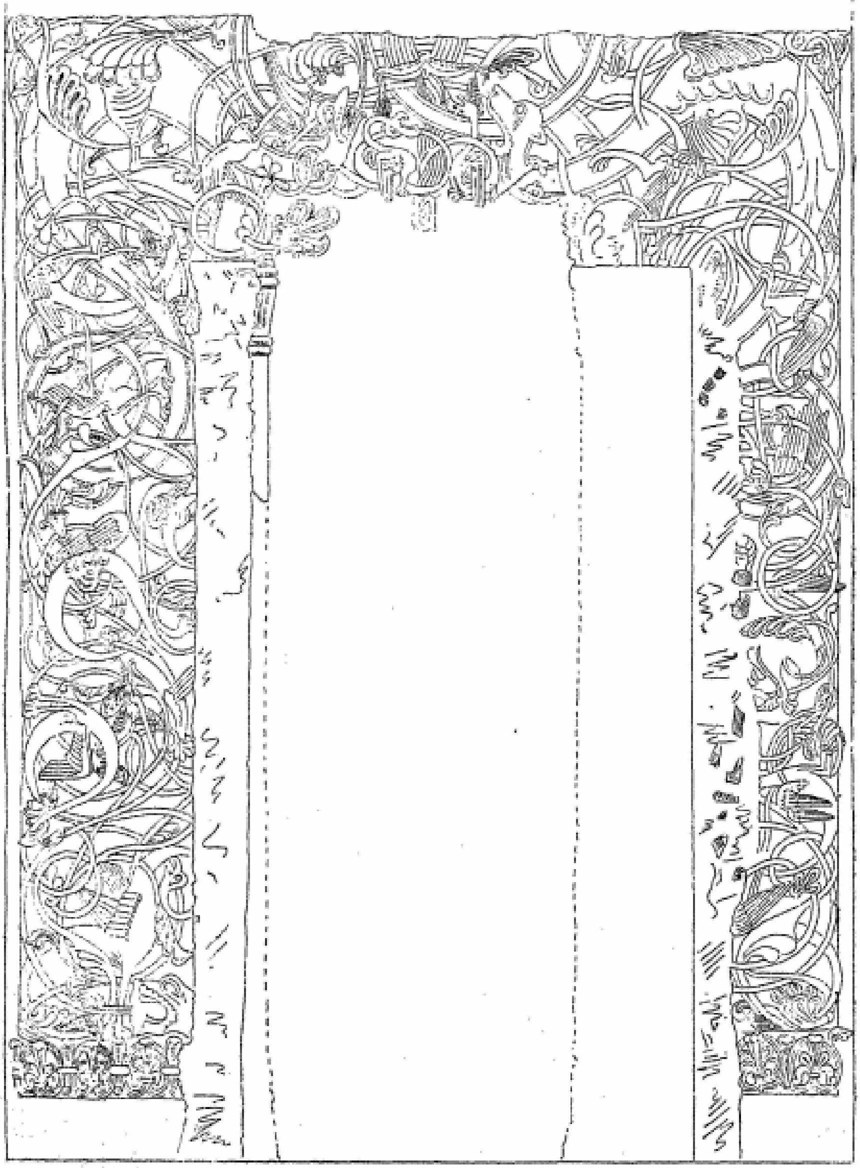

Fig. 142. Rester af vestportalen i Hopperstad kirke. (Efter en pause af P. Blix).

viser sig tydeligst af arkivolten med sine 6 baand, af hvilke det ene er flettet, de andre uornerede — et direkte laan fra en stenkirke. I issepunktet har arkivolten et hængende bladornament.

Døren paa korets nordside har kun et ornament af et par ormslynger i arkivolten. Men begge disse døre, ligesom den dør, der danner indgangen til koret fra skibet — «kordøren» (fig. 143) —, har en besynderlig eiendommelighed, idet de, istedetfor at have flad terskel, begge er afrundede i en bue nedad, en omvendt rundbue. Denne hist og her forekommende eiendommelighed har visselig sin oprindelse derfra, at de nedad rundbuede knær, der stundom optræder mellem væggens stolper, hvor dør skal brydes i en saadan væg, nødvendiggjøre en saadan runding i indgangen istedetfor flad terskel.

Disse visselig oprindelige dele peger formentlig hen paa, at kirken ikke kan være ældre end ca. aar 1200.

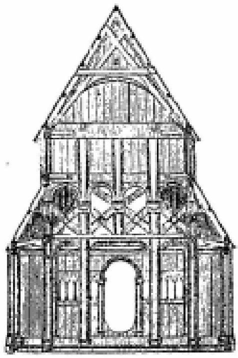

Fig. 143.
Hopperstad kirkes kor.

Til de senere indføiede dele maa regnes: Korbalustraden (fig. 143), d. v. s. den væg, der er indsat paa begge sider af den ovenfor nævnte dør mellem skib og kor, og i hvilken er udarbeidet et gjennembrudt arkadeparti med smale smaasøiler, der forbindes ved spidsbuede kløverbuer. Over disse løfter sig atter en hel væg, der kun paa et eneste sted er gjennembrudt af en firkantet aabning med 2 spinkle træsøiler — alt af yngre datum.

Paa kirkens søndre væg hænger ved siden af døren en tavle dækket med en rundkløverbuet baldakin, der nærmest synes mig at ligne et fragment af et altarskab

Det merkeligste stykke i kirken og tydeligvis senere indsat er det s. k. «kapel». Det er uden vægge, men støtter sig til de 3 hjørnestolper nærmest skibets østlige ende, paa dettes nord- og østside, samt paa 2 fritstaaende smale stolper, af hvilke den vestligste (forreste) er udstyret med et rigt, men yderst barokt gotisk træskjærerarbeide. Taget i dette «kapel» er holdt i spidsbuestil og indvendig er der i hvælvet 8 medaljoner med malerier paa kridtgrund og med omskrifter i majuskler fra 13de eller 14de aarhundrede. Billederne fremstiller: 1. Mariæ bebudelse med indskrift: «*Angelus Ave Maria*». 2. Kristi fødsel: «*Nativitas Domini*». 3. Engleaabenbarelsen for hyrderne: «*Angelus nuncians pastoribus*». 4. Stjernen viser sig for hyrderne: «*Pastores videntes stellam*». 5. De hellige tre kongers tilbedelse: «*Magi offerentes munera*». 6. Fremstillingen i templet: «*Purificatio beatæ Mariæ*». 7. Flugten til Ægypten: «*Maria fugiens in Egiptum*». 8. Barnemordet i Betlehem: «*Herodes occidit pueros*». Bendixen antager paa grund af bogstavernes, hjelmens, sverdets og kronernes form, at «kapellet»

maa tilhøre slutningen af det 13de aarhundrede. Rimeligst forekommer det mig hvad dets bestemmelse angaar at antage, at «kapellet» er en del af et lektorium («lettner»), et parti, der — her uden nogen overetage — har været bestemt til oplæsning af evangeliet, paa samme tid som det danner et mellemparti mellem skibet og koret. Det har isaafald vistnok oprindelig strakt sig eller skullet strække sig tversover midtskibet, og skulde vel isaafald paa den anden side indeholde lidelseshistorien — i midten muligens forherligelsen. Vi skal i Aal og Torpe kirke se betydeligere spor af saadanne «lettner».

Dimensioner: Skibet 32' langt × 25' bredt; korets gjenstaaende, oprindelige del 12½' langt × 16' bredt, vægheiden 26'; samlet høide 40'; søilehøide (til kapitælets øvre ende) 17'; søilediameter ca. 1⅓'. (Indberetningen af 1722 opgiver *hele* koret (forlænget) 26' langt × 20' bredt; skibet 50' langt × 24' bredt; søndre vaabenhus 10' × 10', vestre 8' × 8').

Mariæ, Johannes den døbers og Olafs kirke i Lom. — Mós kirkja á Lóm. — Nordre Gudbrandsdalens provsti («N. F.» s. 96). Det synes, som om de treskibede stavkirkers fuldt udviklede form skulde være vandret fra Sogn til Gudbrandsdalen over Fortun, Bøverdalen og Lom; thi den nærmest mod Sogn liggende bevarede treskibede stavkirke i Gudbrandsdalen, *Loms kirke,* viser *alle* den sognske kirkes eiendommeligheder, som derimod taber sig længer nede i dalen.

Under Lomseggens mægtige kuppel ved Bøvras udløb i Ottavandet, ligger den gamle stavkirke midt i en streng og alvorlig natur paa den sandige mele ved stranden. Allerede Olaf den hellige havde ladet vie prester i Lom og Vaage; men den kirke, der nu staar i Lom, maa være af yngre datum, hvad der allerede viser sig deraf, at den var dediceret bl. a. til St. Olaf, ligesom det bevidnes af dens bygningsmaade.

Der findes neppe nogen stavkirke, der saa ofte omtales i gamle breve, som Loms kirke, hvorfor vi ogsaa kjender en stor række af dens prester fra middelalderen. Første gang omtales kirken aar 1270 i et af Schøning kjendt pergamentsbrev («Budstikken» III). Senere nævnes den: «D. N.» I, no. 133 (1312), III 103 (1315), III 213 (1343), I 346 og III 295 (1356), II 386 og II, side 306 (1368), I, no. 433 (1375), I 437 fg. og III 403 (1376), I 457 (1379), III 425 (1380), III 439 og I 472 (1382), VIII 210 (1384), III 467 og V 335 (1386), III 485 (1387), V 410 (1401), V 416 (1402), IX 201 (1405), III 598 (1410), III 654 (1421), IX 251 (1430), II 712 (1432), VIII 297 (1436), IX 270 (1437), IX 277 (1440), IX 281 (1441), III 774 og IX 287 (1443), III s. 680 (1482), III 991 (1494), I 987 (1496), II s. 733 (1498), III s. 779 (1519).

Det viser sig af flere af disse diplomer, at Schøning med rette siger om Loms kirke: «Den skal i de katolske tider have været en

kanonikuskirke og tilhørt kannikerne eller domkirken i Hammer, hvilket saavel kirkens indretning som andre omstændigheder viser, at saa har været, saaledes nemlig at en af kannikerne i bemeldte Hammer her har været sogne- eller hovedprest, men tillige ved kirken holdt en vikarius, som i hans sted har forrettet embedet. At saa har været, viser bl. a. et gammelt pergamentbrev af 1270, endnu (1775) paa Loms prestegaard».

Kirken nævnes i 1598 i biskop Jens Nilssøns «Kirkefortegnelse» s. 14. Af besigtigelsen 1675 sees, at kirken allerede da maa — for længe siden — have faaet en udvidelse *mod vest*, da denne vestre del allerede i nævnte aar angives som «seget fra» kirkens hoveddel. I samme besigtigelse klages ogsaa over, at der paa østre ende «af sanghuset» (koret) fandtes «et gammelt reisverk», kirken til større skade end gavn. Herved sigtes formodentlig til den østre, lukkede svale, der dog endnu fandtes i 1686, da besigtigelsen af dette aar omtaler «svalen paa østre gavl». Ligeledes maa kirken tidligere end dette aar være bleven udvidet ved hjælp af tilbyggede korsarme, da den i nævnte besigtigelse kaldes «korsbygget».

Loms kirke er en treskibet stavkirke af den mangesøilede sognske gruppe og har fladhugne søiler ligesom de sognske kirker. Dog er ligesom i disse hjørnesøilerne runde. Søilernes antal er det største kjendte, idet Loms kirke ligesom Kaupanger har 20 søiler, 8 paa hver langside, i lige indbyrdes afstand og 2 søiler paa smalsiden indenfor hjørnesøilerne, med en dobbelt søileinterval i midten i vest og øst som indgang til skib og kor.

Schøning beskriver saaledes kirken aldeles rigtig, naar han siger: «I Mo hovedkirke kan merkes, at de pillere, som har understøttet hvælvingen (ɔ: tagverket), har været sammenføiede med buer, sirede med smukke udhugninger (ɔ: profiler) og disse *buer* har været langsefter kirken 7, men tversover 4 og at ovenover buerne har været ligesom i trærammer indfattede panelinger (ɔ: overvæggen), sirede med udhugninger, som har udgjort (baaret?) hvælvingen over kirken. Denne har været anseelig høi fra gulvet til det øverste af hvælvingen, men liden, hvorover man i de senere tider har forlænget den med en stolbygning, sat til dens vestre fløi».

Kirken har ligeledes i senere tider faaet et høit spidst taarn over krydset med 4 smaataarne.

Koret er lavere og smalere end skibet og har bevaret sin apsis, over hvilken det sedvanlige cylinderformede taarn, dækket med spaan. Gavlene har dragehoveder af samme art som paa Borgunds kirke. Kirken slutter sig i det hele taget til den række af sognske kirker, der synes at henhøre til vor periode.

Ved kirkens senere forandringer er at merke: den vestre forlængelse er ikke af synderlig udstrækning; korsarmene er frembragte saaledes, at et parti af langvæggen mellem 2 vægstolper er udtaget paa begge sider og korsene knyttede til de derved fremkomne aabninger. Som sedvanlig er der indlagt et fladt loft i kirken nedenunder triforiet, hvorved kirkens smukke indre reis-

ning og rige tagverk er blevet skjult. Ovenover dette loft viser triforiet sig med sine tænger og andreaskors. Paa et af disse staar paa den side, der vender ind mod koret — paastrøget med tjære i runeskrift — ifl. prof. Gustav Storms læsning: «ek hæfi værit þar 2 manna nagranne» (jeg har været der 2 mænds sidemand) og derunder de 2 mænds navne: Sigurðr og Bærþor (se «Vid. Selsk. Forh.» 1889, s. 41); visselig 2 ved kirkens bygning ansatte mænd; thi indskriften maa være skrevet, mens kirken var under bygning og stilladserne stod inde i kirken. Indskriften synes ifølge prof. Storm at være fra ca. 1200.

Kirken er meget fattig paa ornamentik. Indgangsdøren paa den ene korsarm, der synlig er flyttet did fra en sideindgang i den ældre del af kirken, er uden planker, men har — ligesom den søndre portal i Borgund — 2 stolper, der dog her er udskaarne, mens de i Borgund er uden udskjæringer. Forøvrigt ligner de disse sidste, idet basis dannes af nedstukne dyrhoveder, og arkivolten flankeres af 2 kapitældyr.

Koret har en særskilt udgang, men den er uden ornamental indfatning.

Dimensioner: Skibets oprindelige længde: ca. 32′ × 25′ bredde; sideskibene udgjør deraf ca. $4^1/_2$′ hvert.

Ringebu kirke. — Ringabu kirkja. — Søndre Gudbrandsdalens provsti («N. F.» s. 87). Naar man paa reisen nedigjennem Gudbrandsdalen har passeret skydsskiftet Skjeggestad og svinger op fra postveien til venstre ad en liden bygdevei, ser man efter omtrent 1 kvarters vandring den høitliggende *Ringebu kirke,* omgiven af smaaskov, ligge foran sig. Kirken nævnes kun sjelden i diplomerne, men man kan med sikkerhed føre den tilbage til tiden før 1270, altsaa ialfald til Magnus Lagabøters tid, da Schøning i et pergamentsbrev, som han fandt i Loms prestegaard, har seet en prest «i Ringabu» nævnt ved aaret 1270. Ifølge hele sin bygningsmaade synes kirken ogsaa at være opført noget før denne tid i aarhundredets første halvdel. «Ringabu» nævnes i «D. N.» III, s. 157, s. 230, s. 250, s. 327, s. 625; I, s. 233, s. 479, s. 567; IV, s. 260; II, s. 172, s. 682; III, s. 568, s. 635, s. 651, s. 413; V, s. 614; XIII, s. 76, s. 98 og «Røde Bog» s. 276 og i biskop Jens Nilssøns «Kirkefortegnelse» s. 15.

Ringebu kirke er en treskibet stavkirke af den mangesøilede gruppe, men har ikke som Loms kirke og de sognske kirker fladhugne søiler. Kun den vestre del, hovedskibet i den nuværende bygning, tilhører den gamle kirke. Dette skib har ialt 12 søiler, 4 paa hver langside i samme indbyrdes afstand, og 2 mellem hver af smalsidernes hjørnesøiler. Kirkens meget deciderede længderetning er frembragt derved, at afstandene mellem langsidens søiler er betyde-

lig større end afstandene mellem smalsidernes. Afstanden mellem langsidernes søiler er nemlig vel 10′ — en meget betydelig og usedvanlig stor afstand —, mens smalsidens søiler kun staar vel 7′

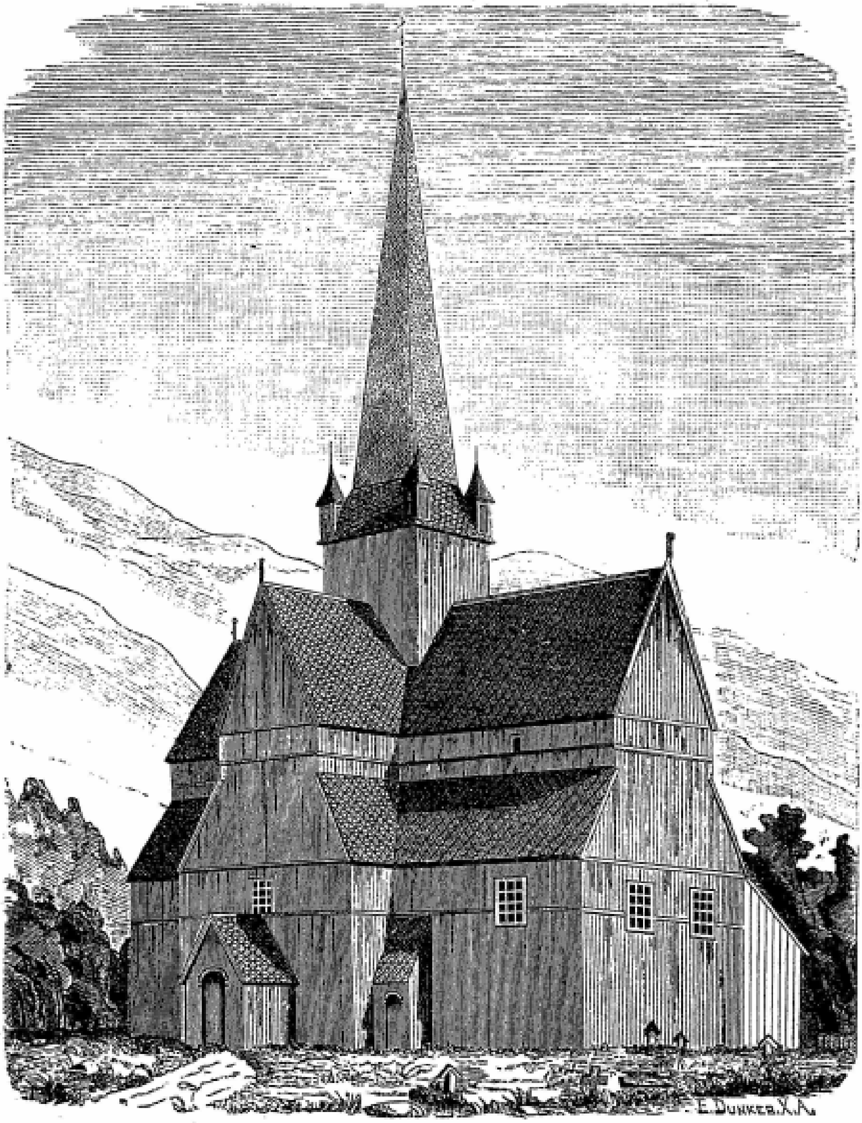

Fig 144. Ringebu kirke.

fra hinanden. Allerede denne store afstand mellem søilerne antyder en afvigelse fra de gamle, typiske forholde. End tydeligere udtaler forskjellen fra den typiske bygningsmaade sig deri, at *til enhver af de fritstaaende søiler i det indre svarer en med den korresponderende*

stolpe i ydervæggen, saa at man altsaa paa en maade allerede udenpaa kunde tælle antallet af indre søiler — en fra de i det 12te aarhundredes anden halvdel opførte kirkers forskjellig konstruktion, i og for sig naturligvis af overordentlig soliditet, da triforiets udadgaaende stivere nu ikke blot støtter sig til stavlægjen, men denne yderligere styrkes gjennem de talrige op i den løbende stolper i ydervæggen.

Udenfor sideskibene løb som sedvanlig svalgangen, men den er ligesom koret sporløst forsvundet. Til gjengjæld er kirken i senere tider blevet forlænget og udvidet til en korskirke ved tilbygninger af laftverk. Dette er vistnok skeet i 1630; thi i regnskaberne for dette aar omtales «kirkens forlængelse og udvidelse» (kor og vaabenhus) og «en forlængelse til begge sider» (korsarmen), der foretoges efter statholderens bevilling af Werner Olsen, den samme, der ifølge «Breve Chronicon Ringsagerense» i 1652 opsatte spirene paa Ringsaker kirke (se «Hist. Tidsskr.» II, V, s. 263 ff. af L. Daae), «en Prestis Søn af Nes Sogn her paa Hedemarken» (senere har Ivar Hjelmen opsat hovedtaarnet paany). I Ringebu kirke havde han med sig 4 tømmermænd og udførte det hele i løbet af 102 søgnedage.

Den udvidede kirke (fig. 144) har ligesom Loms kirke faaet et høit spidst taarn med 4 smaataarne over krydset — maaske ved samme leilighed. De gamle dele af kirken er endnu hist og her spaantækte. Et indlagt, fladt loft vansirer som sedvanlig kirkens indre. *Under* dette loft sees buerækken over søilerne, oppe *paa* loftet skjuler sig derimod triforiets andreaskors samt søilernes øvre buer over triforiet og midtskibets overvæg, i hvis øvre rand søilernes ender træder frem som masker, samt endelig tagstolen.

De indre søiler har endnu et merke, der tyder paa en sen tid, nemlig *firkantede baser,* kapitælerne viser derimod under buerne simpel kalkform. De 2 mellemsøiler, der skiller skibet fra koret, er i en senere tid afskaarne over mandshøide, saa at de ikke naar ned til gulvet, synlig for at aabne et friere indblik i koret.

Den vestre indgangsdør til skibet har ud imod vaabenhuset en udskaaret portal, der ogsaa har visse afvigelser fra det sedvanlige. Den har nemlig ingen halvsøiler, overliggeren er horisontalt afsluttet, og palmetborden mangler, ligesom portalen bestemt skiller sig fra den sogn-valdreske type, uden at den paa den anden side har nogen lighed med telemarkstypen. De vingede drager vekslende med uvingede dyr synes at vise en videre udvikling af de motiver, der forekommer i Vaage, Bødal og Rennebu; det synes som om disse motiver har havt et særligt hjem i disse nordre trakter, der er forblevne mere uberørte af de i de sydligere egne udviklede typer.

Dimensioner: Den nuværende kirke ifølge indberetning af 1885: 75′ lang × 24′ bred. Deraf skibet 57′ langt; koret 18′ langt, korets bredde 24′.

Aals kirke. — Áls kirkja. — Ringerikes og Hallingdals provsti («N. F.» s. 153, 761). *Aals kirke* i den sydligste af øvre Hallingdals 2 arme maa være bygget senere end Borgunds kirke — kfr. ornamenternes karakter — men tidligere end aar 1200, altsaa i det 12te aarhundredes anden halvdel. Ved kirkens nedrivelse fandt man nemlig paa en planke en indskrift i runer, der lød saaledes: «Þorolfr gærþí kirkiv þesa en gæræ stæin varfilagr okþæir gvnar viþar æyintr æirikr gvnar nuhæfiekristit alra»; det er: «Torolf gjorde denne kirke. Geirstein var deltager og Gunnar, Vidar, Eyvind, Eirik, Gunnar. Nu har jeg ristet alles» (navne). For sig staar som urigtigt udeladt: Alfrvarok; det er: «Alf var og (med)». Indskriften findes nu i universitetets oldsagsamling, og er ifølge runekyndiges mening fra henimod aar 1200. Den viser os sammen med kirkens ornamentik med fuld sikkerhed, at stavkirker henimod aar 1200 opførtes af norske bygmestere. Det samme fremgaar af en lignende indskrift i nabokirken, Torpe, der tillige viser os, at begge disse kirker havde samme bygmester, Torolf, hvorimod ingen af medhjælpernes navne er fælles i de 2 kirker, hvad der lægger den tanke nær, at kirkerne er byggede af en professionel kirkebygger, Torolf, med hjælp af sognets egne mænd under hans overledning.

Det synes at være til Aals kirke, det sagn om «presten i Hallingdal» knytter sig, der under denne titel er blevet dramatiseret af J. Storm Munch. (Se Faye, «Norske Folkesagn» s. 220 f.). Aals kirke omtales første gang aar 1309 («D. N.» II, no. 99), da kirkens prest *Willialmr* nævnes. Dernæst omtales den i de pavelige nuntiers regnskaber ca. 1327 og 1346 («D. N.» I., no. 302), 1378 («D. N.» V., s. 227), 1382 (D. N.» V, s. 237), 1385 (IV, s. 396), 1545 (IV, s. 825). Endelig erfarer vi («D. N.» II, no. 1029), at kirken aar 1508 har havt en støpul, idet dét heder, at de «sworna lagrettis men i Aalz Kirkesogen» var samlede «vid sthapulen i Aal». I kirkens regnskaber fra 1621—22 omtales kirkens svalgang, der var spaantækt, ligesom dens klokketaarn, der begge nævnte aar repareredes, hvorhos kirken samme aar fik et stort glasvindue paa grund af sin mørkhed. I 1626 opveiedes kirkens søndre side og ny svilmur lagdes under den, ligesom stolper og syller delvis blev fornyede. I regnskabet for 1628 tales der om opsætningen af en «runddel» i vaabenhuset. Først lægges 4 brede fodstykker (sviller), derpaa sættes 4 stolper, derover lægges en sville (stavlægje), endelig reises 8 sperrer (i taget), — og det hele spaanlægges. Tilsidst tilføies: «Fra kirken og vestover ved vaabenhuset er bekostet en huve med kryds paa enden» — formodentlig et lidet taarn med korsspir over den nævnte «runddel».

Endnu 1673 havde kirken sine svalgange, der var forsvundne ved kirkens nedtagelse. Senere tilsætning var bl. a. den udskydende tverarm, det barokke perivalium og den spidse taarnrytter midt paa skibets tag.

Aals kirke (fig. 145) var en treskibet stavkirke af den mangesøilede gruppe med 7 søiler paa hver langside og 2 paa hver smal-

side mellem hjørnesøilerne — ialt altsaa 18 søiler, der alle havde tærningkapitæler.

Kirken havde 4 indgange, 1 i vest, 1 paa nordsiden henimod den vestre ende, 1 ligeoverfor denne paa sydsiden og 1 paa korets nordside. Over skibets sideindgange var anbragt høie gavle. Vestindgangen havde mod skibets væg en portal (fig. 146) af den sogn-valdreske type med horisontalt dyrhoved, af hvis mund slyngerne udgaar, udfaldende blade paa de punkter, hvor slyngerne deler sig og over kapitælerne fritstaaende dyr med sneglehusformet, oprullet bagdel.

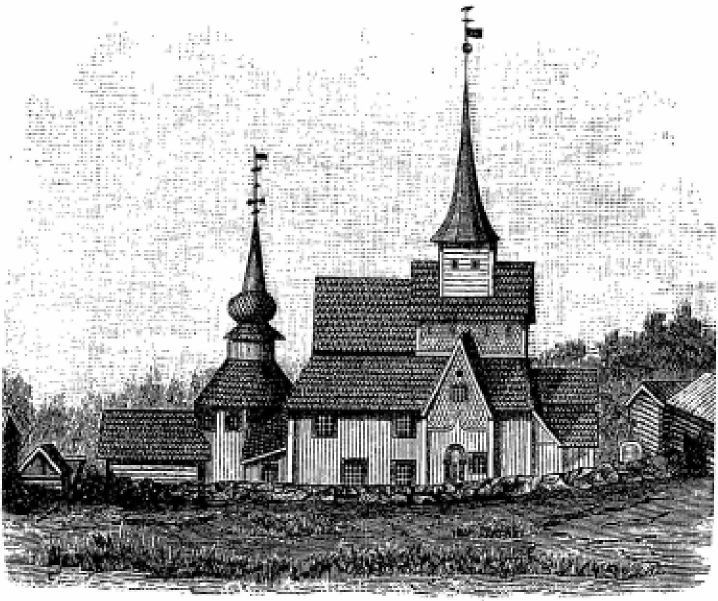

Fig. 145. Aals kirke. Efter en tegning af I. Pram (1840—50).

Det dragehoved, der fra den over døraabningen nedfaldende drage, springer frem i den horisontale døraabning, og som er forsvundet i Tuft og Atraa portaler, er her bevaret. Aarsberetning for 1881 s. 140 siger: «Det hele portal havde, da det indkom (i universitetets samling), en i senere tid paasat rød maling; da denne blev fjernet, viste sig spor af en ældre, maaske oprindelig maling, rød, hvid og blaa, der imidlertid ei har strakt sig videre end til kapitælerne, løvefigurerne og det omtalte fremspringende dyrhoved». Skibets nordre indgangsdør havde halvsøiler med sedvanlige ornamenter uden planker, og en som en lav stikbue formet arkivolt med den for den sogn-valdreske type sedvanlige anordning af

parallelbaandene. Der fandtes vistnok i selve døren under portalen en spidsbue (fig. 147, en let skisse fra 1850-aarene, der for orna-

Fig. 146. Vestportal i Aals kirke.

mentikens vedkommende ikke giver noget begreb om den virkelige form, men som gjengives for spidsbuens og de i døren indridsede

geometriske figurers skyld), men den var ganske sikkert senere udskaaret, hvad ogsaa selve dørens geometriske ornamenter angiver. Portalet synes prof. Rygh at være noget ændret ved buen.

I kirkens skib lige foran korindgangen stod en eiendommelig baldakin, hvilende paa søiler og bestaaende af et tøndehvælv, der i øst og vest — altsaa mod koret og skibet — endte i afvalmede skjoldbuer. Saavel denne baldakin som de i Torpe og Hopperstad kirker synes mig nærmest — *mutatis mutandis* — at svare til de i udenlandske stenkirker i den senere middelalder brugelige mellemled mellem skib og kor, der — som et slags udvidet og ophøiet kordør, fra hvilket evangeliet og epistelen oplæstes — kaldtes lektorium (tysk lettner, vort lækter, — et navn, der senere er overført paa ethvert pulpitur).

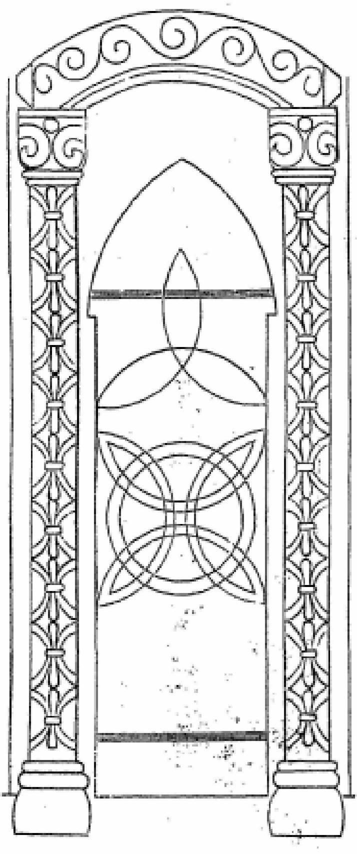

Fig. 147. Sideportal i Aals kirke. (Skisse).

I Italien forekommer de allerede i det 11te aarhundrede, i Tyskland henimod slutningen af det 12te aarhundrede, i England først i det 14de aarhundrede. De dannede istedetfor de lave korskranker en med gjennemgang forsynet væg, der bar en empor (engelsk: *road-loft, holy-loft,* norsk: rode-loft), der i sit navn erindrer noget om den græsk-katolske *ikonostasis,* og var tilgjængelig ved trapper (engelsk: *road stairs*), og sedvanlig var saa stor, at den gav plads for et sangkor. I Torpe kirke sees tydelige spor af, at en saadan indretning har været tilstede (se nedenfor). I Frankrige hænder det — ligesom i Torpe kirke — at der ingen undre væg findes, saa at emporiet staar frit over søilerne. I Aals kirke saaes kun søiler og baldakin, — om spor af noget loftgulv fandtes vil nu neppe kunne paavises, og jeg var, da jeg saa Aals kirke, endnu ikke tilstrækkelig forberedt paa sagen til at kunne undersøge det. Baldakinens tag, der nu opbevares i universitetets samling, var forsynet med en række malerier, der fremstillede scener af det gamle og nye testamente.

Anordningen var følgende (se fig. 148):

A. I **tøndehvælvets midte** saaes — fra øst mod vest —: 1. Guds aand svævende over vandene. 2. Gud skabende sol og maane. 3. Gud skabende stjernerne og markens dyr. 4. Gud skabende Adam og Eva.

B. I **tøndehvælvets sider**. I. *Sydsidens øvre række:* 1. Mariæ bebudelse. 2. Marias besøg hos Elisabet. 3. Kristi fødsel. 4. Kongernes tilbedelse. II. *Nordsidens øvre række:* 1. Flugten til Ægypten. 2. Kongerne hos Herodes paa tilbagereisen (?). 3. Barnemordet i Betlehem. 4. Syndefaldet. III. *Nordsidens nedre række:* 1. Fodvaskningen. 2. Judaskysset. 3. Hudfletningen. 4. Kristus bærer sit kors. IV. *Sydsidens nedre række* (fra vest mod øst): 1. Kristus i Limbus. 2. Kvinderne ved graven. 3. Kristi opstandelse. 4. Adam og Eva efter syndefaldet.

C. I **skjoldbuerne**: I. I *vest*, altsaa synlig fra koret: nadveren, fordelt i 3 felter. II. I *øst*, altsaa synlig fra skibet: Kristus paa korset.

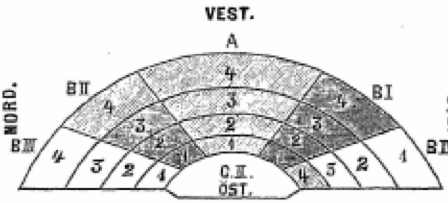

Fig 148. Tagmaleri i Aals kirke.

Anordningen er altsaa i alt væsentligt følgerigtig, isselinjen optages af skabelseshistorien, sidernes øvre række af Kristi fødsels- og barndomshistorie, deres nedre række af lidelses- og opstandelseshistorien, der kulminerer i nadveren, synlig fra det sted, hvor Kristi legeme forevistes menigheden, og forsoningsdøden, synlig fra menighedens plads. Kun billederne af syndefaldet og scenen efter faldet er noget irregulært indordnede, idet det første har faaet plads i rækken af Kristi barndomshistorie, det sidste i rækken af scenerne efter Kristi død.

Taget er nu i universitetets samlinger. Her bevares ogsaa 4 planker med ind*ridsede* store dyrfigurer (sterkt stiliserede med meget lange ben), som imidlertid er ufuldstændige; de er blevet overskaarne ved plankernes afsagning oventil. Paa et af stykkerne er ved et af dyrenes ben løst indridset i svage træk med runer: «Þeta hefir Æyitr» (ufuldendt: «dette har Eivind»), formodentlig skal det suppleres med ordet «gjort» eller lignende. Denne Eivind er visselig den samme, der nævnes blandt kirkebyggerne i den ovenfor anførte indskrift («Aarsberetning» 1881 s. 141).

I Aals kirke fandtes desuden en interessant barok prædikestol fra aaret 1703, smykket med nøgle og sverd og med indskriften: *«non per clavem sed per verbum»* (ordets sverd). Den udskaarne altartavle, der fremstillede korsfæstelsen, var fra 1702. Ved denne tid har kirken da formodentlig undergaaet en restauration.

Under kirkens gulv laa presten Ole Madsen Engelstrup († 1716) begravet.

Den ærværdige kirke blev, trods prestens og andres varme forbønner, revet 1880.

Dimensioner: Skibet 48′ × 32′; koret 20′ × 20′ (deri apsis medregnet). Væghøide i skibet ca. 24′—28′ (velvillig meddelelse af provst Monrad).

Torpe Margareta(?) kirke. — Þorpa kirkja. — Aals prestegjæld, Ringerike og Hallingdals provsti. («N. F.» s. 153, 762).

En endnu nogenlunde fuldstændig bevaret stavkirke er *Torpe kirke* (fig. 149), beliggende omtrent midtveis mellem Aals og Gols kirker. Den tør med sikkerhed siges at være samtidig med Aals kirke, med hvilken den derhos frembyder flere lighedspunkter. Kirkens alder bestemmes nemlig ligesom Aals kirkes ved en indridset rune-

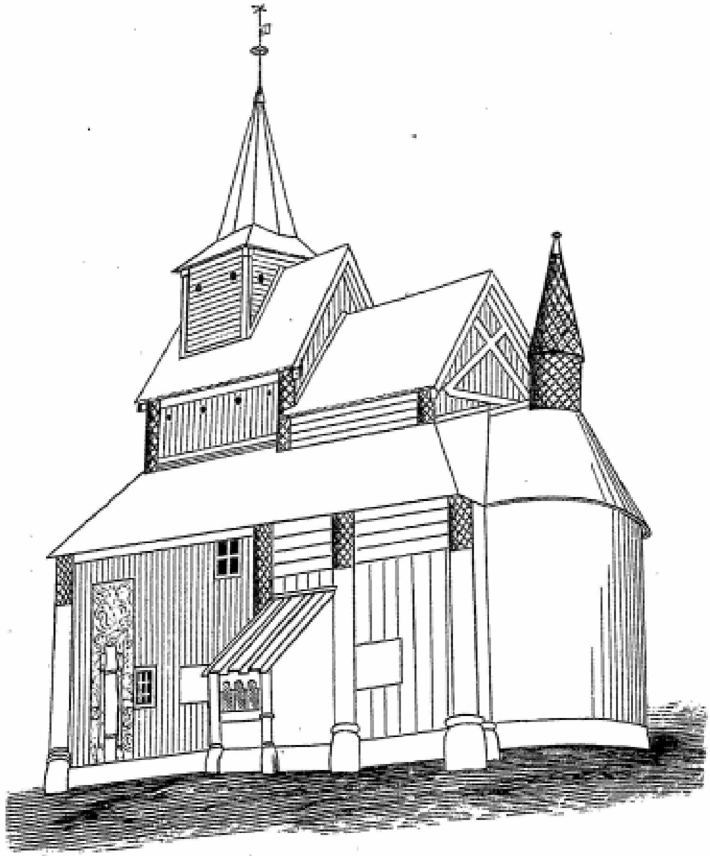

Fig. 149: Torpe kirke. (Skisse fra 1855).

skrift paa en planke, der vistnok engang løb tvers over korbuen, men senere var anvendt som ryg i en kirkestol nær vestindgangen og nu er indkommet i universitetets samlinger (fig. 150). Der stod i runer, der ikke synes at være yngre end aar 1200: «Þorolfr. gærþi. kirk(i)u Þesa. asgrimr. hakon. ælikr. pál. æinriþi. siondi. Þorolfr. Þorer. ræist. olafr.» ɔ: «Torolf gjorde denne kirke. Asgrim, Haakon, Erling, Paal, Eindride, Sjønde, Torolf, Tore ristede, Olav». Ved «Sjønde» er at bemerke, at det visselig er mandsnavnet Sijønd og ikke «den syvende». Da skriften tilhører samme tid

som indskriften i Aals kirke, og da kirkerne er nabokirker, er det vistnok sikkert, at det er den samme Torolf, der har bygget begge kirker, som altsaa da bliver omtrent samtidige. (Hvad heraf tør sluttes om sognemændenes forhold til sin kirkebygning, se ovenfor under Aals kirke s. 271). Ved «Torer ristede» underforstaaes runerne.

Torpe kirke nævnes første gang, da presten *Sira Bjørn* omtales 1310 («D. N.» IV, s. 82) og nævnes undtagelsesvis som provstesæde i de pavelige nuntiers regnskaber 1327. Kirkens sogn nævnes ogsaa («D. N.» IX., no. 166 og 167) ved aar 1372 og (VI. no. 701) ved aar 1527. Ifølge kirkens regnskab for 1619 havde den da 2 taarne, kirketaarn og kortaarn ɔ: tagrytter over skibet og et cylindertaarn over apsis. Samtidig fornyedes en del af kirkens svalgang i stavstil, idet der indsattes 4 stolper med spaan (bord) imellem. 1625 fik kirken et nyt skruv foran den store kirkedør over omgangen. Endnu i 1686 var kirken ifølge besigtigelse af dette aar i besiddelse af sin svalgang, der senere er nedtaget. Ligeledes omtales 1686 kirkens halvrunde apsis. «I denne kirke», siger Wiehl («Topogr. Journ.» XXXI, s. 109), «er en biskop begravet, som der døde paa sin visitatsreise, han har været biskop i Stavanger. Over hans grav tæt ved kordøren er indskaaret i gulvplanken uden nogen sirlighed eller kunst en efterlignelse af hans person, men af ælde og ganske forslidt». Idet «N. F.» s. 155 refererer disse ord, tilføier forfatteren: «Den indridsede figur er naturligvis nu endnu mere udslidt end paa Wiehls tid, dog kan man se saa meget, at den synes lige saa godt at skulle forestille en kvinde som en mand. I alle fald tager Wiehl aabenbart feil, naar han sætter figuren i forbindelse med den ovenanførte runeindskrift, hvoraf

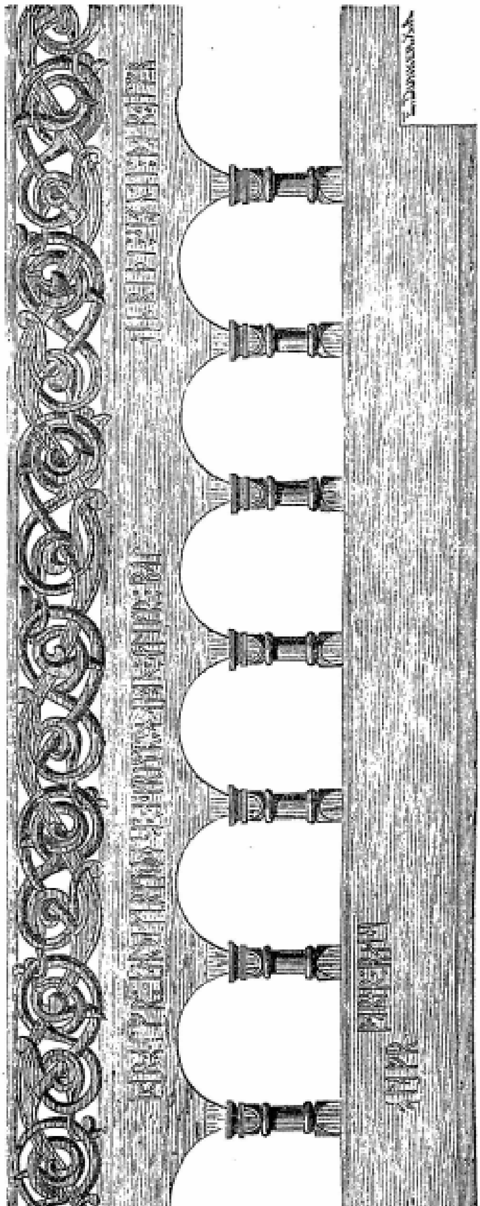

Fig. 150. Korbue med runeskrift fra Torpe kirke.

han blot kunde læse navnet Haakon, og deraf sluttede, at den nævnte biskop Haakon af Stavanger — hvorved vel mentes den ældre af dette navn, som døde 1322 og ikke den yngre, der først døde 1424—27 — laa der begravet».

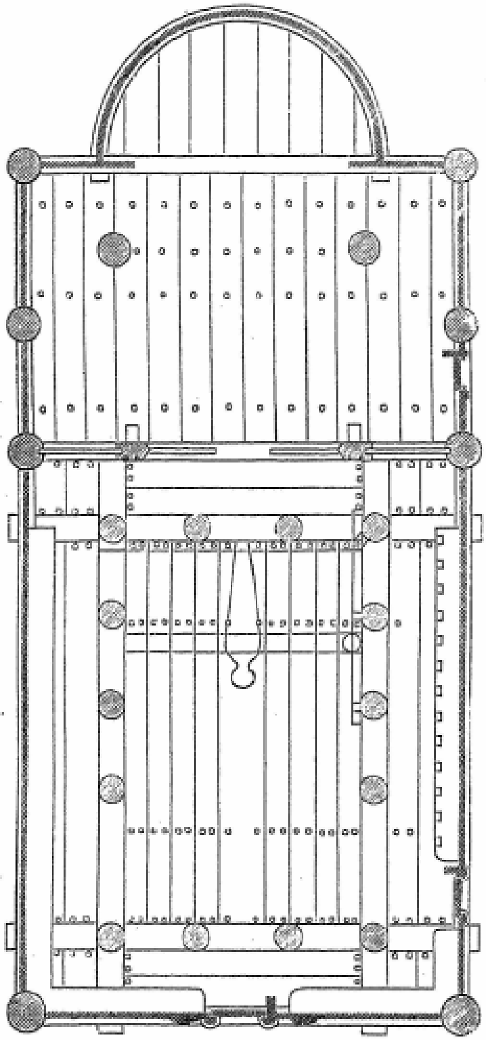

Fig. 151. Torpe kirke, grundrids.

Torpe kirke (fig. 151) er en treskibet stavkirke af den mangesøilede gruppe oprindelig med 6 søiler paa hver langside og 2 paa hver af smalsiderne mellem hjørnesøilerne, *alle i samme indbyrdes afstand* — ialt altsaa 16 søiler, der alle har terningkapitæler. Koret, der blev nedtaget 1880, var udvidet i senere tid, ifølge velvillig meddelelse fra provst Monrad, i 1811. Oprindelig var koret som sedvanligt lavere og smalere end skibet og havde ikke blot som vi saa endnu i 1686, men endog i 1855 og altsaa vel lige til koret reves, sin apsis. Det ældre kor havde — uvist naar — faaet et indlagt, hvælvet loft, ligesom ogsaa de 2 søiler, der bærer dette loft, var yngre end kirken. Forøvrigt var det nye kor ogsaa opført i stavbygning.

Langs sideskibenes vægge sees den for stavkirkerne eiendommelige bænk, hvilende paa rundbuede arkader. I korvæggen fandtes den sedvanlige aabne luge.

Hvad kirkens ornamentik angaar, saa har den de almindelige bladsirede triforiekors, ligesom universitetets samling bevarer endestykket af en stol, vistnok oprindelig en korstol, der har et kraftigt udskaaret dyrhoved med en menneskefigur mellem tænderne og rige slyngninger nedenunder (fig. 152). Kirken har 2 portaler, 1 i vest og 1 i kirkens sydside, nær vestenden samt 1 korindgang. Det vestre portal

viser os en ornamentik af den rene sogn-valdreske type; dog ser vi her et bizarreri, som gaar igjen en og anden gang, idet der i stedet for det ene af de 2 dyrhoveder, af hvis mund slyngerne udgaar, viser sig en hel dyrkrop med bugen vendt i veiret. Ogsaa i den søndre portal udgaar dyrhovedet fra halvsøilerne som i den sogn-valdreske type (paa den ene side findes intet dyrhoved).

Fig. 152. Planke fra Torpe kirke.

Ligesom i Aals kirke dannes overgangen fra skibet til koret ved en i kirken opsat baldakin eller et halvloft, svarende til udlandets lettnere. Væsentlige dele er nu forsvundne, saaledes det gulv, der tydeligvis engang har været indlagt omtrent 8′ over kirkens gulv paa de sviller, der gaar tvers over de 3 østligste hovedsøiler paa begge midtskibets sider. Ovenpaa svillerne laa de tvertræer, paa hvilke det forsvundne gulv maa have hvilet, og fra tvertræernes endepunkter reiser sig de smaa malede søiler, 4′ høie, mellem hvilke engang et panel var indsat. Derover lægger sig et tøndehvælv 15′ bredt fra nord mod syd og 8′ langt fra øst mod vest. Det fremviser, siger «N. F.» s. 155, «i alle dele navnlig ved søilernes terningformede kapitæler og den paa sviller og tvertræer anbragte høvlsims den samme ælde som kirken forøvrigt, skjønt det ei kan være tvilsomt, at det maa være yngre end denne». Mod vest har dette lektorium været aabent; thi fra denne side maa det have faaet sit sparsomme lys og herfra har vel ogsaa opgangen været ad en nu forsvundet trappe. Hvælvingen er ved linjer og arabesker delt efter kirkens længdeakse i 7 parallele felter, 1 i midten og 3 paa hver af siderne. I det øverste (midterste felt) sees en hel kristusfigur med hovedet mod

vest, saaledes altsaa, at billedet, seet fra kirkens skib, viser sig staaende. I de 4 hjørner sees evangelistsymbolerne og i de 2 nærmeste felter de 12 apostler, 6 i hvert felt. «I de 2 nederste felter paa hver side», siger «N. F» l. c., «fremstilles som det synes en sammenhængende legende», som forfatteren kun i almindelighed beskriver saaledes: «Den begynder med, at en kronet person eller konge, ledsaget af 2 vaabensvende, kommer ridende med en krone paa haanden til en jomfru, og ender med, at kongen bliver taget af Satan». Derimod indlader «N. F.» sig ikke paa at angive, hvilken helgens historie det er, som her er fremstillet, skjønt dette ikke er uvigtigt, al den stund der er grund til at antage, at det maa være den helgen, til hvem kirken er dediceret, hvis historie her er fremstillet. For mig synes det aldeles utvilsomt, at vi her staa foran *den hellige Margaretas* historie. Vi kan følge martyrlegenden træk for træk. Den kronede mand er statholderen i Antiokia, der ledsaget af 2 svende kommer for at tilbyde Sankta Margareta sin haand og den krone, der ganske naivt er gjort til tegnet paa hans høie værdighed. Hun afslaar hans tilbud, hvorefter han (i det nedre felt) lader hende pidske og dyppe i glødende olje. Paa den modsatte side ser man øverst — foruden hendes hudfletning — hvorledes Satan, der var sendt for at friste hende i fængslet, overvindes af hende. Djævlen hvisker da statholderen sit onde raad i øret, at lade alle kristne halshugge; derunder ser man saa de kristnes halshugning, mens statholderen selv gjennemborer Sankta Margareta. Endelig tager Satan den onde statholder. Sankta Margaretas legende kom til Europa med korsfarerne i det 12te aarhundrede og blev fra aar 1400 en sedvanlig og yndet gjenstand for kunsten. Vor fremstilling er imidlertid visselig ældre end aar 1400 og malet i temperafarver. Ligesom malerierne i Aals kirke har ogsaa disse stor interesse derved, at de som malede paa de indsatte, løse planker, maa være malede paa stedet, og altsaa viser det ikke foragtelige standpunkt, hvorpaa malerkunsten dengang stod selv i de afsidesliggende fjelddale.

Vi noterer det altsaa som sandsynligt, at Torpe kirke har været en margaretakirke.

Bruun omtaler et rundbuet kløverblad (bue?) og en «æselryg», som er mig ubekjendt. De skulde begge, hvis de er oprindelige, tyde paa, at kirken var yngre end aar 1200.

Dimensioner: Skibet 29′ × 23′; koret 23′ × 23′; høiden til triforiet 15½′; væghøiden 29′; sideskibenes bredde 3½′; søilernes indbyrdes afstand 4′ (velvillig meddelelse af provst Monrad).

3. Med søilerne grupperede mod hjørnerne.

Andreaskirken i Borgund. — Borgundar (Kirkjuvallar) kirkja. — Lærdals prestegjæld, Midtre Sogns provsti («N. F.» s. 449). Ved siden af Hitterdalskirken i Telemarken er *Borgunds kirke* den

almindeligst bekjendte og oftest afbildede af vore stavkirker, ligesom den ubetinget er den bedst bevarede og den, der giver os det mest typiske billede af en stavkirke. Beliggende lige ved den nye vei, der langs Lærdalselven fører fra Maristuen ned til Lærdalsøren paa hovedruten mellem Kristiania og Bergen, besøges den af næsten alle de turister, der færdes paa denne linje, og restaureret og tilbageført til sit oprindelige udseende saavidt muligt af kirkens nuværende eier, «Foreningen til norske fortidsmindesmerkers bevaring», er den en skat af høieste værd for vor kundskab om stavkirkens konstruktion.

Idet vi træder over Borgundskirkens terskel, træder vi over terskelen til den ældste kirke inden stavkirkebygningens blomstringstid.

Borgunds Andreaskirke (fig. 153) er en af de stavkirker, om hvilke sagnet siger, at de er opførte af italienere, og specielt fortælles det, at disse, efter at have opført Lomens og Hurums kirker i Valdres, drog over fjeldet og byggede Borgunds kirke — hvad der imidlertid efter alle indre kriterier at dømme er at stille kronologien paa hovedet, da disse kirkers konstruktion og ornamentik vistnok er yngre end Borgunds. Borgunds kirkes alder kan vi gjennem visse slutninger nærme os. Blandt flere intetsigende indskrifter, der er henrablede, ridsede med kniv i det vestre svalgangsfremspring, t. eks. «Þorer ræist runar þessar þan Olaus messoæpþan o. s. v.», forekommer der en, som siger: «þettas (dette er) kirkian a kirkiuvelle». Det første ords form maa, ifølge prof. S. Bugges velvillige meddelelse, henføres til tiden før eller omkring 1150; vel kan den være ældre, men neppe yngre. En betragtning af ornamentiken fører os til et lignende resultat. Fra Urnes, Vaages og Bødalens kirkers ornamentik er et stort sprang fremad til den næsten fuldt udviklede blomstrings-ornamentik i Borgundskirkens vestportal (fig. 154); men paa den anden side er denne dog ikke saa helt fikseret i den nye type, den forøvrigt bestemt tilhører (se ovenfor s. 240), som ornamenterne i Stedje og Atraa kirker, som maa henlægges til tiden omkring 1180. Vi skulde om Borgundsornamenterne ville sige, at de vel kan være noget yngre, men ikke ældre end 1150. Ved dette sidstnævnte aar mødes altsaa de 2 tidsbestemmelser, og kirkens opførelse maa altsaa lægges saa nær som muligt op til dette aar.

Ved bestemmelsen af kirkens opførelsestid til ca. 1150, maa vi ikke lade os vildlede af den i svalgangens fremspring forekommende runde kløverbue, da den ifølge Nicolaysens undersøgelse viser sig at være senere indsat.

Borgunds kirke nævnes første gang aar 1360 i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 42, men er øiensynlig meget ældre.

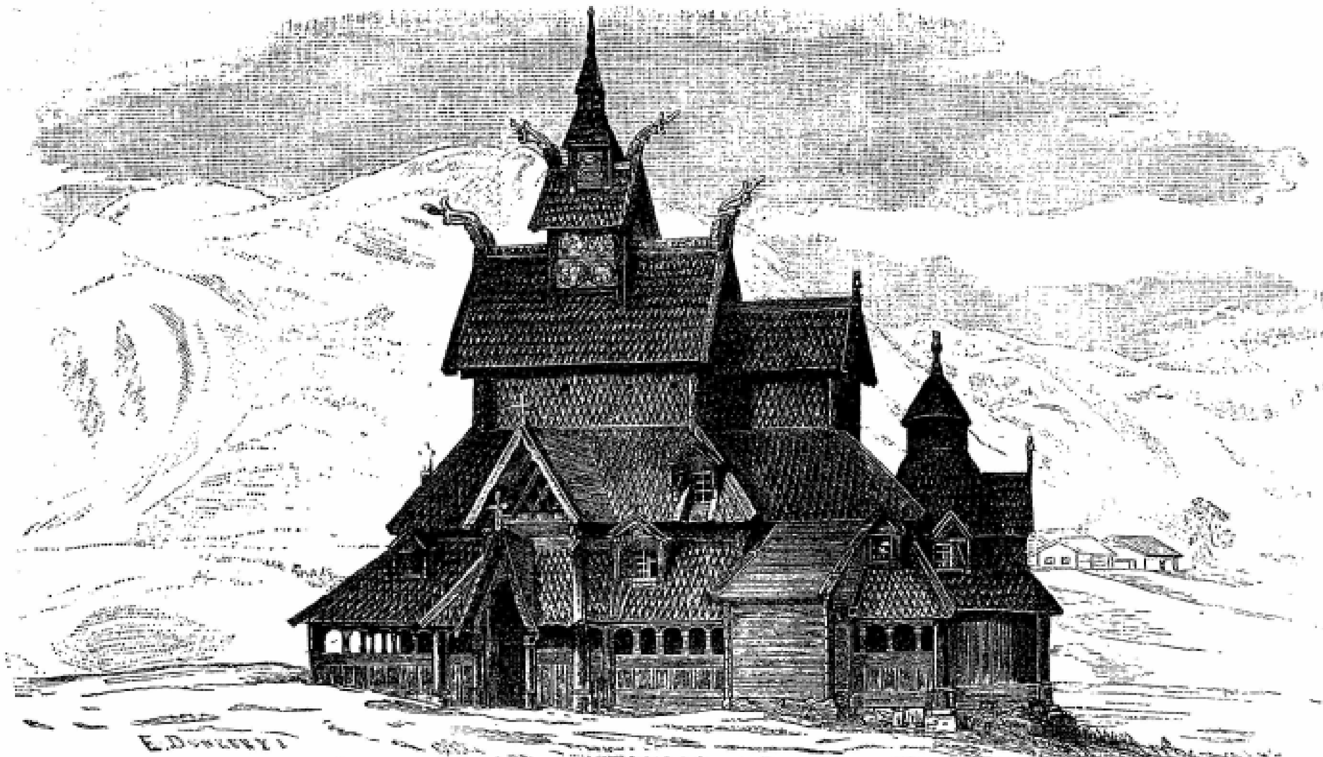

Fig. 153. Borgunds kirke før restaurationen. (Efter Dahl).

Nærmere omtales kirken i en besigtigelse af 1665, hvor det siges, at den er af «skjelterverk» (stavverk) og hvor dens «hue» (tagrytter) omtales. Ifølge denne besigtigelse skulde kirkens søndre svale ved koret opveies og «taget paa det

Fig. 154. Borgunds kirke, vestportal, tegnet af arkitekt J. Meyer.

søndre og vestre skur» (skruv, tag over indgangen til svalen) udbedres med spaan. Kirkens merkelige, fritstaaende støpul blev ved denne tid (1661—65) «næsten af ny repareret».

Senere omtales kirken i en utrykt reisebeskrivelse af Paus, dateret 1668 (manuskript i Bergens museeum), gjennem hvilken vi kjender kirkens dedikation til

St. Andreas. Det heder der, at den er «en artelig kirke efter gammel vis, med adskillige taarne udziret, St. Andreæ kaldet; herinde staar et stort, udstoppet rensdyr, som blev skudt under prædikenen, da det som en veiviser marscherede frem for de andre dyrkroppers («Aarsber. 1866» s. 73).

Endelig kalder indberetningen af 1722 Borgunds kirke «en gammel og ekstraordinaire, sær stavbygning med svaler rundt om og koret lagt i en runddeling; taget, som er trende over hinanden, gjør en lignelse som et taarn, det ene mindre end det andet; kirken overalt tækt med spaan, indvendig hvælvet, malet og smukt prydet».

I 1738 maa kirken have faaet en del af sin med gjennembrudt arbeide forsirede tagkam fornyet; thi i det gjennembrudte arbeide læses: «anno 1738» (der ikke, som det ofte sker, tør læses 1138).

Som man tildels allerede af det ovenforstaaende kan se, havde Borgunds kirke, skjønt solid bygget, dog i aarhundredernes løb naturligvis ikke kunnet undgaa en hel del forandringer. Det omtalte indlagte hvælv, der laa umiddelbart paa triforiet, skjulte tagstolen paa det mørke loft over hvælvet, og betog kirken hele den indre reisning. Erkere med vinduer brød sig ud gjennem kirkens tage, korbuen var udvidet, en trappe var anlagt i kirkens indre, væggene havde faaet vinduer, og et sakristi af laftverk var tilbygget paa korets søndre side.

Men da kirken ca. 1870 ophørte at benyttes til kirkeligt brug, idet en ny kirke — ogsaa af stavverk — opførtes lige ved siden af den gamle — desværre altfor nær —, da indkjøbtes kirken af «Foreningen til norske fortidsmindesmerkers bevaring» og førtes i alt væsentligt tilbage til sin oprindelige form, idet erkerne og alle vinduer sløifedes, hvælvet borttoges, sakristiet reves og den indre trappe fjernedes.

Borgunds kirke (fig. 2 og fig. 3) er en treskibet stavkirke af den grupperede, tolvsøilede type med enskibet kor, der afsluttes i en halvrund apsis, som dog paa grund af den uorganiske maade, hvorpaa den slutter sig til koret, maaske ikke er at betragte som oprindelig, idet dens 2 yderste planker ikke er indfældte i korets stolper, men i 2 til disse fæstede planker (se s. 26 og fig. 2). Men om end den nuværende apsis maaske ikke er den oprindelige, følger deraf ingenlunde, at kirken oprindelig har havt en firkantet afslutning. Derhos er hin løse sammensætning ikke noget afgjørende sikkert merke paa, at apsis er senere tilsat; tvertimod synes en antagelse om, at apsiderne sedvanlig har været fæstet paa denne svage maade til koret, netop at give en nærliggende forklaring af det faktum, at saa faa apsider er bevarede ved vore stavkirker.

Skjønt den midterste søile paa begge langsider i denne grupperede kirke sløifes, for — ligesom man paa tilsvarende maade i andre kirker danner en bredere aabning for vestindgangen — nu

at aabne lignende indgange i nord og syd — indgange, der ogsaa viser sig i tilsvarende fremspring udenpaa kirken —, er merkelig nok i Borgunds kirke kun den ene af dem, den søndre, virkelig aaben ind til selve kirken (fig. 155), mens den nordre væg er lukket (se fig. 2).

Idet her altsaa fremkommer en anordning af søilerne i den tolvsøilede kirke, der kan betragtes som en sammenslutning af 3 og 3 søiler omkring hvert af midtskibets 4 hjørner, nærmer anlæggets grundform sig altsaa meget sterkt det kvadratiske. (Afvigelsen

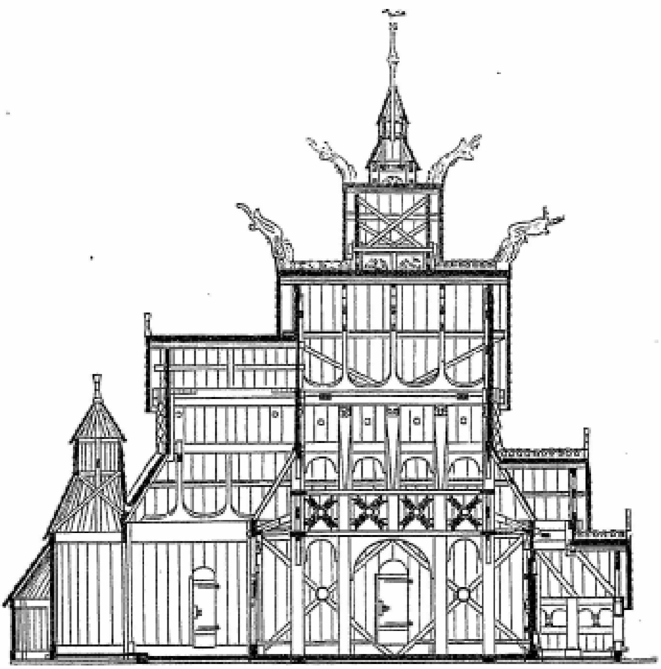

Fig. 155. Borgunds kirke, længdesnit.

fra kvadraten er kun den ene oversprungne søileafstand paa langsiden (se fig. 2). Ligesom Borgunds kirke danner en afvigelse fra Sognetypen i retning henimod den valdreske firesøilede type, danner, som vi senere skal se, de ottesøilede kirker Hegge og Gol en tilsvarende afvigelse fra de firesøilede valdreskirker i Vang, Lomen og Hurum, rettet henimod den mangesøilede sognske type. Til fuldt gjennembrud kom den større tillid til træets bæreevne først i de firesøilede kirker.

Inde i sideskibene kan vi rundt kirken forfølge den faste bænk, der vistnok engang har løbet rundt sideskibet i alle vore stavkirker.

Søilerne i kirkens indre er i Borgunds kirke paa de sognske kirkers vis fladhugne langs de 2 sider, der vender ind mod midtskibet og ud mod sideskibet — dog er de 4 hjørnesøiler som sedvanlig cylindriske.

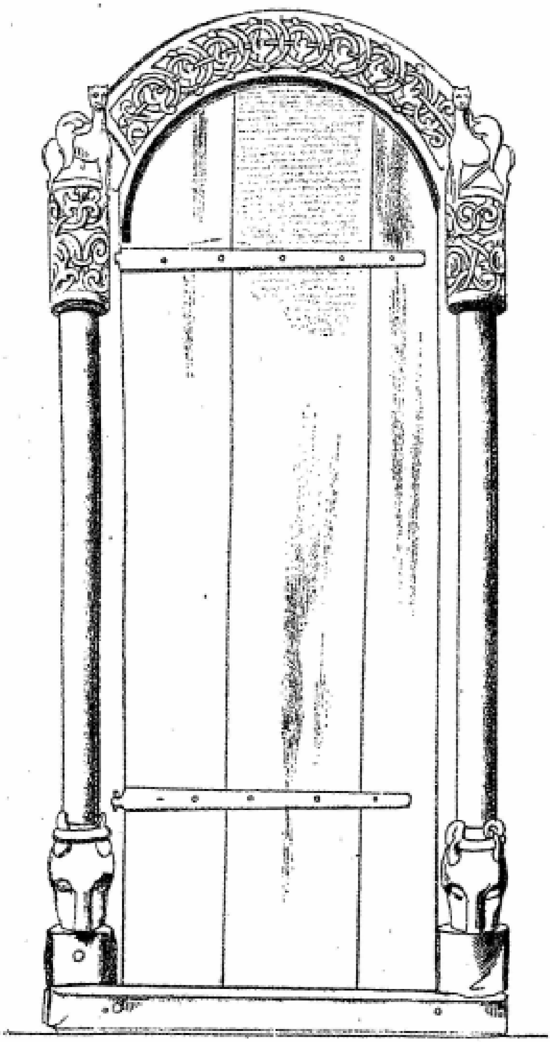

Fig. 156. Sydportal i Borgunds kirke.

Over søilerne hæver sig i denne kirke det ældste os bekjendte fuldt udviklede triforium, forsynet med andreaskors med løvverksantydninger mellem søilerne og tænger over og under dem, samt nedentil og oventil forsynet med rundbuer. Søilernes forlængelse opad overvæggen som lisener viser her ikke, som i Urnes kirke, nogen rig ornamentik, kun ender de øverst oppe i masker, paa smalsiderne i form af menneskeansigter, paa langsiderne som dyrfjæs. Anden ornamentik findes ikke i kirkens indre; thi ikke engang hjørnesøilernes cylindriske kapitæler har her faaet ornamenter.

I overvæggen sees de runde glugger som sedvanlig, 4 paa hver af skibets langsider og 2 paa hver af korets sidevægge. I korets søndre væg findes temmelig høit oppe den sedvanlige aabning. Tagstolen er af sedvanlig art.

Kirkens svalgang har ikke længer, som i Urnes kirke, fritstaaende søiler paa forsiden, men er helt rundt lukket nedtil med

en balustrade, over hvilken de rundbuede, aabne arkader løber paa smaasøiler med tærningkapitæler. Omkring apsis er svalgangen som sedvanlig helt lukket.

Betragter vi kirkens ydre, vil vi bemerke, at alle vægge er overmaade lave, mens tagene spiller en saa meget større rolle, og det baade over midtskib, sideskibe og svalgang. Hele kirken er eller har været spaantækt. Over apsis løfter sig det sedvanlige cylinderformede taarn («perialen») og over midtskibet en tagrytter, der bærer et lidet, spidst, senere paasat taarn.

Rygaasen over midtskibet dannes af en vældig stav, over hvilken i dens hele længde løber den ovenfor omtalte gjennembrudte tagkam. Denne kam ender i øst og vest ligesom tagrytteren i mægtige dragehoveder, mens fremspringene og perivaliets cylindertaarn er smykket med kors, der synes at være af senere oprindelse.

Endelig skulde vi kaste et blik paa portalornamentiken; men da denne allerede er udførlig skildret (se ovenfor s. 240), kan vi henvise til den der givne skildring (fig. 154 og 156).

Borgunds kirke er nu forhaabentlig bevaret for lange tider, og vil — skjønt over 700 aar gammel, hvis den, som det er at vente, holdes vel i hævd — endnu kunne vise sene slegter et egte, smukt eksemplar af de norske stavkirker fra midten af det 12te aarhundrede.

Dimensioner: Skibet 23½′ langt × 19½′ bredt; koret 11′ × 11′; apsis 6′ dyb 9½′ bred; omgangen 3′ bred og fremspringene iberegnede 7′; den samlede længde 50½′, bredde 33½′; midtskibet 15½′ × 11½′; sideskibene 3′ brede hvert; skibets indre høide 35½′, hvoraf væghøide 22¼′; korets høide er 27′, hvoraf væghøide ca. 12′; søilernes høide til buens nedre ansats 8½′, diameter ca. 1′ 4″; svalgangens høide 10′; væghøide 5′ 2″; høiden til perivaliets spidse 22′, til tagrytternes rygaas 49½′; plankerne er gjennemsnitlig 1½′ brede.

Stedje kirke. — Steðju kirkja — Midtre Sogns provsti («N. F.» s. 461). Under Sverres hærtog i Sógn straks før slaget ved Fimreite 1184, læser vi i «Sverres Saga» kap. 82, at da Sverres mænd skulde hevne det opløb, som sogningerne under Arntor af Hvals og andres anførsel havde foretaget i julen det forrige aar (1183) mod Sverres sysselmand, Ivar Dape (Dave), hvem de dræbte (kap. 79), brændte de efter Sverres befaling alle gaarde i Sogndal, men havde ordre at skaane kirkerne. Ikke desto mindre blev *Stedje kirke* udsat for at antændes fra de brændende gaarde i nærheden, men birkebeinerne reddede den ved at hænge vaade seil over kirken. Dette skeede om morgenen fredag den 15de juni 1184, samme dag som slaget ved Fimreite stod om eftermiddagen. Ikke blot, at dette maa have været den samme kirke, som der stod lige ind i vor tid, men ogsaa at den dengang netop var nybygget, synes at fremgaa af følgende:

Kirkens ornamentik stemmer ikke blot fuldstændig med ornamentiken i de andre sognske kirker, der kan vises at være opførte før eller omkring aar 1200, men fra Stedje kirke indkom ved dens nedtagelse til Bergens museum et stykke af en stolpe, der synes at vise, at kirken er bygget, ialfald for en del, imellem julen 1183 og sommeren 1184. Paa stolpen stod nemlig i runeskrift: «Þenna staf gaf Sihriþ á Hv(ali f)irir sálo Arndors ok ser til miskunar». (Denne stav gav Sigrid paa Hv(al f)or Arntors sjæl og til naade for sig selv). Af indskriftens gaardsnavn er nogle runer udfaldne, ligesaa den første rune i ordet «firir». Gaardsnavnet kan imidlertid kun være et af to: Hvam eller Hval. Saavel den omstændighed, at pladsen nok tillader et ᛚ (l), men neppe et ᛘ (m), og at Arntor af Hval er et historisk navn, der netop tilhører dette sted og denne tid, hæver det vistnok over enhver tvil, at her har staaet Sigrid af *Hval*. Hun har altsaa skjænket den mægtige stolpe til kirkebygningen «for Arntors sjæl». Nu var som nævnt Arntor af Hval netop en af anførerne for opløbet i julen 1183. Merkeligt er det nu, at Arntor af Hval forsvinder aldeles af sagaen med opløbet i 1183, endskjøndt begivenhederne det næste aar netop spiller i selve hans bygd. Vi hører ikke nævne nogen straf over ham, vi finder ham ikke nævnt blandt de mange mænd, der reiste kong Magnus imøde før slaget ved Fimreite, saalidt som blandt de i slaget faldne. — Arntor er saaledes maaske falden i selve opløbet eller død straks efter — maaske som følge af der erholdne saar. Og hermed stemmer det forunderlig godt, at stolpen er givet «for Arntors *sjæl*», thi han maa altsaa være død, da stolpen skjænkedes til kirken. Men da kirken stod sommeren 1184, og Arntor endnu levede i julen 1183, maa kirkens opførelse vel falde omkring denne tid.

Om en ældre eller yngre Arntor af Hval kan her ikke gjerne være tale; det skulde efter den gjængse navneforplantning være enten en bedstefader eller en sønnesøn af ham fra 1183; men ornamentiken i Stedje kirke viser som sagt netop paa slutningen af det 12te aarhundrede, og hverken paa det 12te aarhundredes første halvdel eller det 13des midte. Men om det end skulde være en mulighed tilbage for, at den kirke, der reddedes i 1184, kan have været en ældre kirke, der saa kort efter er revet og erstattet af denne, saa borger baade Arntors navn og kirkens ornamentik ogsaa i dette tilfælde for, at den alligevel maa tilhøre slutningen af det 12te aarhundrede eller tiden deromkring.

Stedje kirke nævnes ogsaa 1327 i de pavelige nuntiers regnskaber og aaret efter i «D. N.» I, no. 197.

Endelig nævnes kirken i «Bjørg Kálfsk.» fol. 32 omkring 1360.

I en nyere tid udtaler almuen i besigtigelsen af 1665 ønske om, at kirken maatte «med maling beprydes». Samtidig behøvede kirken «korsbaand langs med stolperne paa begge sider». Den ene hovedstolpe i korets nordre hjørne var da forraadnet. Ligesaa omtales pulpitur i kirken og taarnets «hue» (tagrytter, taghjelm). Koret maa være nedtaget før aaret 1722, mens svalerne var bevarede; thi indberetningen af 1722 siger: «Stedje kirke er en gammel stavbygning og koret af tømmer og svaler paa begge sider og østen brøst og et støpeltaarn fra grunden, tækt med bord og inden malet og vel vedligeholdt». Udtrykket «østen brøst» vil formentlig sige, at tømmerkoret var retlinjet afsluttet, altsaa uden apsis og saaledes havde bryst, d. e. gavl, paa østsiden. Taarnet, der stod i kirkens vestre ende, var en senere tilsætning, jeg ved ikke fra hvilken tid.

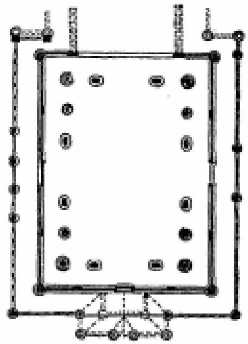

Fig. 157 Stedje kirke, grundrids.

Stedje kirke (fig. 157) var en treskibet kirke af den grupperede sognske type med 16 søiler, der var fladhugne paa sognsk vis. Ligesom i Borgunds kirke var midt paa begge langsider en aaben søileinterval, der aabnede

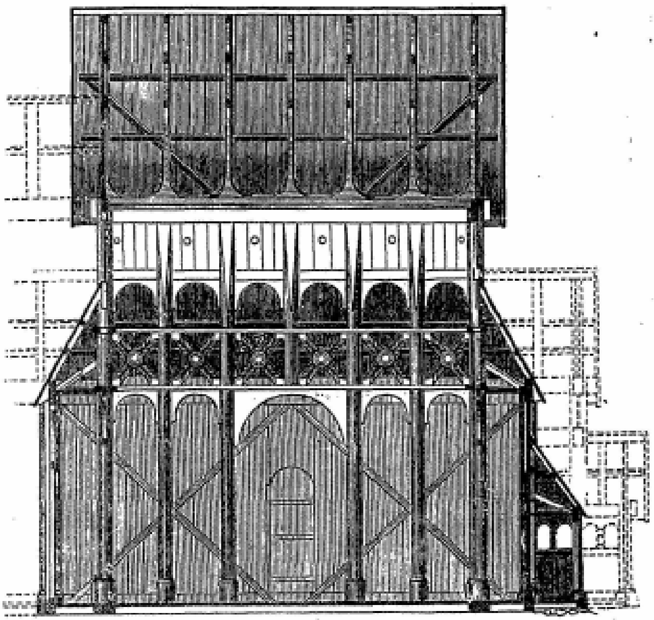
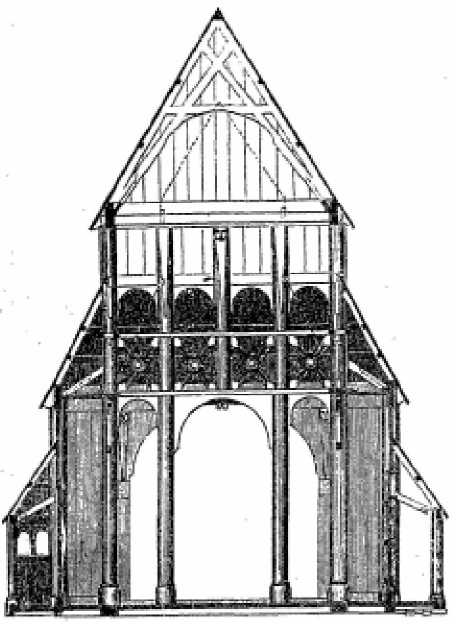

Fig. 158. Stedje kirke, længdesnit.

gjennemgang til en nordre og en søndre dør, som korresponderede med svalgangen (fig. 19), der dog ikke viste fremspring, svarende til disse døre, men kun udgange med skruv over. Ogsaa i øst og

vest aabnede en dobbelt søileinterval udsigt til koret og rum for indgang til midtskibet. Over de dobbelte søileintervaller spændte kun 1 bue, mens triforiets øvre afslutning viste 2 buer over samme parti (fig. 158). Triforiet havde de sedvanlige andreaskors og skibets overvæg 6 lysglugger paa hver langside.

I sin helhed bliver søileanordningen i Stedje kirke ligesom i Borgund en sammendragning af søilerne til 4 grupper omkring de 4 hjørner, men mens Borgunds kirke kun har 3 søiler i hver gruppe, har Stedje kirke 4, 1 hjørnesøile, 1 søile paa smalsiden og 2 paa langsiden (fig. 158 og 159), og kirken faar saaledes en noget mere langstrakt form end Borgund, hvad dog atter til en vis grad ophæves derved, at Stedje kirke ogsaa har den dobbelte interval i øst og vest, hvad Borgunds kirke ikke har. Stedje kirkes grundform er saaledes en mellemform mellem Borgunds mere kvadratiske og de øvrige sognske kirkers mere langstrakte form.

Fig. 159. Stedje kirke, tversnit.

De 2 portaler (fig. 25 og 160) fra Stedje kirke, der nu er indkomne i Bergens museum, er i sin ornamentik udviklet til omtrent samme standpunkt som portalerne i Aardal samt i Lomen og Hurum. — Den sikre datering af Stedjeportalerne — der viser samme alder for dem som for Atraa kirkes portal —, gjør dem dobbelt vigtige for vor ornamentiks historie. De er begge overensstemmende med den ovenfor (s. 67 ff.) givne beskrivelse; kun bemerke vi her særlig, at det over arkivoltens issepunkt nedfaldende dyr i dem begge er ubevinget og uden hoved. Kapitældyr findes ikke.

Den kirke, som birkebeinerne reddede i 1184, den eneste af de til vor tid bevarede stavkirker, som omtales af kongesagaerne og det endog i forbindelse med en af de vigtigste begivenheder i vor gamle historie — denne ærværdige kirke var det forbeholdt vor «oplyste» tid at rive i grund — aar 1867.

Dimensioner: Skibets længde 42′ × 32′s bredde; koret 30′s længde × 24′s bredde (indberetning af 1722). Efter tegning i «Norske bygninger» var skibets længde 40′, bredden 29′; (koret forsvundet). Svalgangen 4′s bredde. Væghøiden til triforiet 18′; til dettes øverste linje 27′; til overvæggens stavlægje 33′; til rygaasen 50′. Søilernes høide 18′ til triforiets tang; diameter 1′.

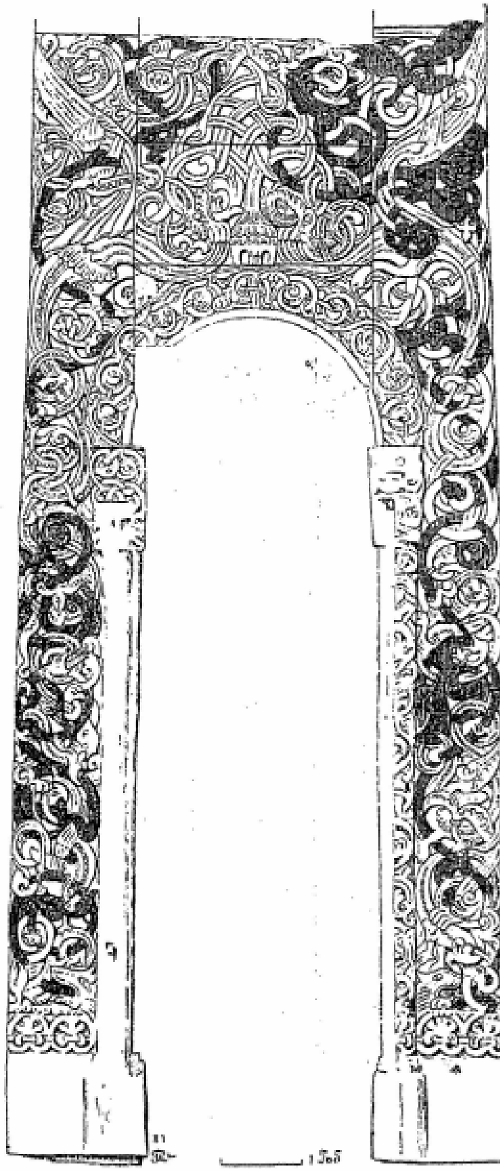

Fig. 160. Portal fra Stedje kirke.

Tønjum kirke. — Tunynja kirkja i Læradali. — Midtre Sogns provsti («N. F.» s. 447). I den trange melankolske Lærdal, omtrent en halv mil fra Øren laa *Tønjum kirke*, der ved sin ornamentiks overensstemmelse med de nys betragtede portaler med sikkerhed kan antages at have været til i Haakon IV's dage, og viser hen til tiden omkring 1200 som opførelsestid. Under den gamle kirkes gulv fandtes ogsaa virkelig ca. 150 brakteater, af hvilke den ældste tilhørte perioden 1205—1263. Allerede 1305 omtales presten til Tønjum kirke, *Gudleik* («D. N.» VIII, no. 16). Siden omtales kirken 1315 («D. N.» V, s. 57) ca. 1322 (VII, s. 115). Den nævnes ogsaa 1339 («D. N.» IV, no. 240) 1342 («D. N.» III, no. 209) og ca. 1360 i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 40.

I en indberetning fra 1660-aarene nævnes det, at svalgangen langs Tønjum kirkes kor og «søndre side til kirkedøren, som er midt paa kirken» skal fornyes

Da denne dør «midt paa kirken» er nævnt i umiddelbar forbindelse med «kirkens søndre side», er det rimeligvis at forstaa som

en dør midt paa søndre side, der altsaa har aabnet en indgang til kirken foruden den vestre hovedindgang. Men en saadan dør «midt» paa langvæggen vil — om dette er meningen — med nødvendighed forudsætte en treskibet kirke med søilerne grupperede omkring hjør-

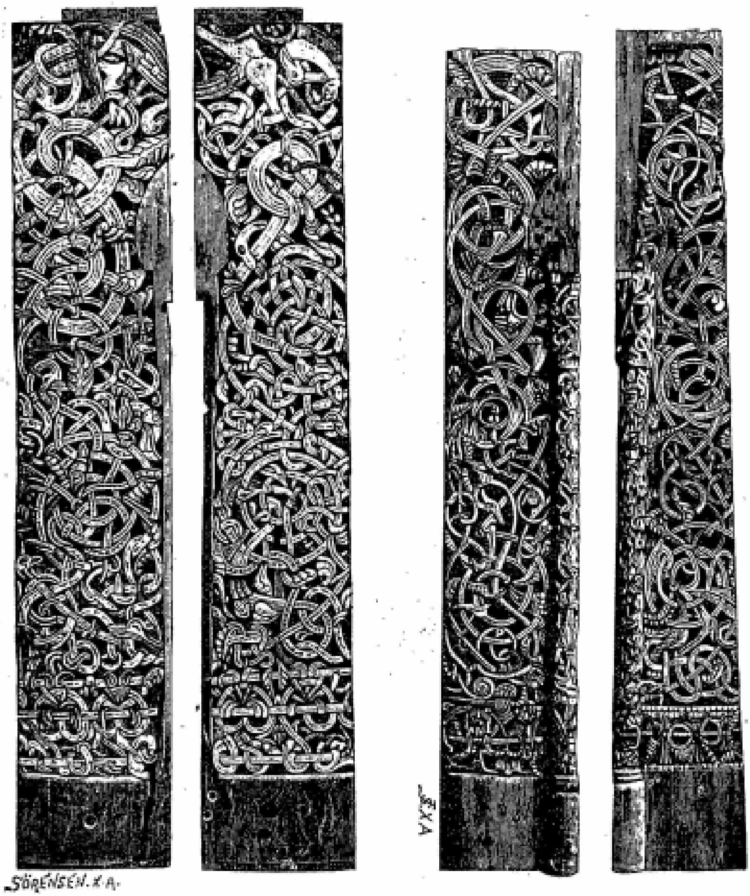

Fig. 161 a. Fig. 161 b. Fig. 162 a. Fig. 162 b.

Portaler fra Tønjum kirke.

nerne ligesom i Borgund og Stedje kirker, og rimeligvis med indgang baade fra nord- og sydsiden. Denne antagelse bestyrkes nu i høi grad ved den store mængde portaler, denne kirke har efterladt. I Bergens museum findes siden høsten 1885 de tidligere i den nyere kirkes sakristi opbevarede 4 (ikke som «N. F.» opgiver 3)

portaler fra Tønjum kirke. Disse 4 portaler modsvarer sandsynligvis en hovedindgang i vest, en korindgang, en indgang midt paa kirkens nordside og en paa dens sydside. Uden saadant arrangement bliver det kun plads for 3, da neppe nogen af dem kan have

Fig. 163 a. Fig. 163 b. Fig. 164 a. Fig. 164 b.

Portaler fra Tønjum kirke

tilhørt svalgangens yderside. Vi tør saaledes vistnok antage, at Tønjum kirke var en treskibet stavkirke af Borgund og Hitterdals kirkers type. Er det end saaledes ikke med fuld sikkerhed, vi henlægger denne bygning blandt kirkerne med grupperede søiler, er det dog meget sandsynligt, at den hører til disse.

Da der videre i den nordre svale omtales nogle «*smaa* opstandere», som skulde «forbedres», er det klart, at svalen har været af det almindelige slags med balustrade, smaa søiler og rundbuer. Kirken havde dengang allerede faaet pulpitur og taarn. Dettes plads fremgaar af den næste besigtigelse.

I indberetningen af 1722 heder det nemlig, at Tønjum kirke er en «smuk stavkirke med svaler rundt omkring, et rundt bygget kor og taarn fra grunden af, indvendig malet og vel kondisioneret». Det viser sig heraf, at taarnet stod i kirkens vestende, der altsaa var blevet udvidet for at tjene som taarnfod for det nyere taarn, samt at kirken havde halvrund apsis i øst. Vi erfarer ogsaa de nedenfor angivne dimensioner af denne indberetning. Nogen vanskelighed giver den opgave, at rundingen, d. e. apsis, var «15 alen». Dette tal kan neppe betegne andet end dens omkreds.

De omtalte 4 portaler fra Tønjum kirke i Bergens museum tilhører alle den sogn-valdreske type, i enkelte med noget mere end sedvanlig langstrakte slynger. Den ene portal (fig. 161a og b) har sterke (oprindelige?) farvespor, bred palmetbord og paa venstre planke et langhalset, fra stolpen udgaaende dyrhoved, af hvis mund slyngerne udgaar. Diamanteringen, der betegner drageskjællene, er ikke helt gjennemført, og hjørnedragerne ikke særdeles fremtrædende. Halvsøilerne er borthugne straks før kirken faldt ifølge reskriptet af 1823; dette var vel saaledes vest-(hoved-)portalen.

Den anden portal (fig. 162a og b) har palmetbord, et kort dyrhoved ud fra stolpen og i midtstykket – som ikke medfølger de fra Bergen erhvervede fotografier, der ligger til grund for vore tegninger, men som jeg har seet i kirken vaaren 1885 — den sedvanlige nedfaldende dragefigur; paa den ene halvsøile tilhøire sees krigerhoveder, fra hvis mund undgaar 2 baand ligesom i Hurum, Vang, Flaa og Hegge.

Den tredje portal (fig. 163a og b) har ingen palmetbord, men kun en fin randlinje af fordybede skjæl, de animalske dele er sterkt fremtrædende: slanger, der overskjærer de usedvanlig langstrakte slynger. Ansatsen til hjørnedragerne er mægtig. Halvsøilen tilhøire har atter krigermasker med baand, der træder kraftigt frem, og et stort krigerhoved til kapitæl.

Den fjerde portal (fig. 164a og b) mangler palmetbord, og dyrhovedet tilhøire er, mildest talt, utydeligt, men udgaaende fra halvsøilen; slyngerne mere uklare end i fig. 161 a, b og 162 a, b. De synes alle at tilhøre samme tid — perioden omkring 1200.

Tønjum kirke blæste overende i en overhændig storm den 12te januar 1824, og i dens sted reistes en tømmerkirke.

Dimensioner: Skibet 36' × 30'; koret 12' × 18'; apsis 30' (i periferi?). Indberetningen af 1722.

Hitterdals Mariakirke. — Ryginar kirkja i Heitradali. — Nedre Telemarkens provsti («N. F.» s. 216). Den mest bekjendte af vore stavkirker turde ved siden af Borgunds kirke være *Mariakirken i Hitterdal* (fig. 1), Ryens kirke som den stundom kaldes efter den gaard, paa hvis grund den ligger. Dens fantastiske gavle og taarne, der reiser sig som rester af en fjern fortid over den unge birkeskov ved Hitterdalsvandets nordlige ende, opfordrer selvsagt til sagndigtning. Eddaens gamle myte om aserne og jettebygmesteren, det samme sagn, der i kristnet form knytter sig til Trondhjems domkirke, til Avaldsnes kirke og til domkirken i Lund, kommer da ogsaa her igjen i anledning af Hitterdalskirkens opførelse i en noget varieret form. Pastor Johannes Flood i «Norsk Folkeblad» og efter ham pastor Glükstad i sin «Hitterdals Beskrivelse» fremstiller sagnet saaledes:

«I ældgammel tid var der 5 opsiddere i Hitterdal, der hed Raud Rygin, Stebbe Strand, Kjeik Sem, Grut Grini og Vrang Stive Andre nævner Torbjørn Hustvet som overkonge og Storstak Haaberg. Disse navne danner forøvrigt et meget passende udtryk for særegenheder ved dalens større slegter*. Raud Rygin kaldes maaske saa for hans røde eller blonde haar, der var og er et særkjende for slegten paa de 2 nordre Ryengaarde. Paa Strand var svært smaa, men undersætsige og kraftigt byggede mænd, faste som stabber, derfor Stebbe Strand. Paa Sem var slige ranke ɔ: kjeike mænd, mens de paa Stive var mutte, faamælte, indesluttede, hvad bonden kalder grutte og tillige nogle vrangvillige folk. Samtlige var de vældige kjæmper. Da kristendommen indførtes i Norge, fik ogsaa bønderne i Hitterdal lyst paa en kirke, og en af dem, Raud Rygin eller efter andre Torbjørn Hustvedt, skulde da gaa i spidsen og studerede meget paa at bygge en kirke. Mens han grublede herover, kom en ukjendt mand en dag til ham og spurgte, hvad der laa ham paa hjerte. «Det skiller ikke dig!» lød den andens grove svar. «Ja, men jeg ved, hvad du tænker paa, jeg!» sagde den ubekjendte. «Ved du det, saa behøver du ikke at spørge om det», sagde den anden. Dermed gik den fremmede uden omsvøb løs paa sagen og lovede at bygge en kirke, hvis hitterdølen vilde opfylde 1 af de 3 betingelser: enten skaffe sol og maane ned af himlen eller lade sit hjerteblod rinde eller opdage den fremmedes navn. Det sidste antog Raud ikke skulde blive saa vanskeligt under den formentlig lange tid, kirkens opførelse vilde vare, og modtog tilbudet. Det blev forbeholdt at anbringe 5 hovedindgange i kirken, da bygdens 5 storfolk, maatte have hver sin dør. Nu begyndte kirkeopførelsen og det med slig kraft, at i den første nat var alt materiale frembragt, den anden reistes spiret og den tredje dag vilde kirken være færdig. Ordholdenhed var telebondens pryd og Raud gik, bekymret for at maatte lade sit liv, bortover sine jorder; da hørte han en deilig, sterk sang fra Svinteru, et bjerg ved veien paa Holmens grund. Han gik nærmere og lyttede; der byssede — rimeligvis — en moder inde i fjeldet for sit barn; thi det lød ud til Raud:

* Hvad der maaske turde tyde paa, at sagnet ikke er saa særdeles gammelt i sin anvendelse paa Hitterdalskirken. Prof. Rygh kalkulerer det til at være fra 1750—1800.

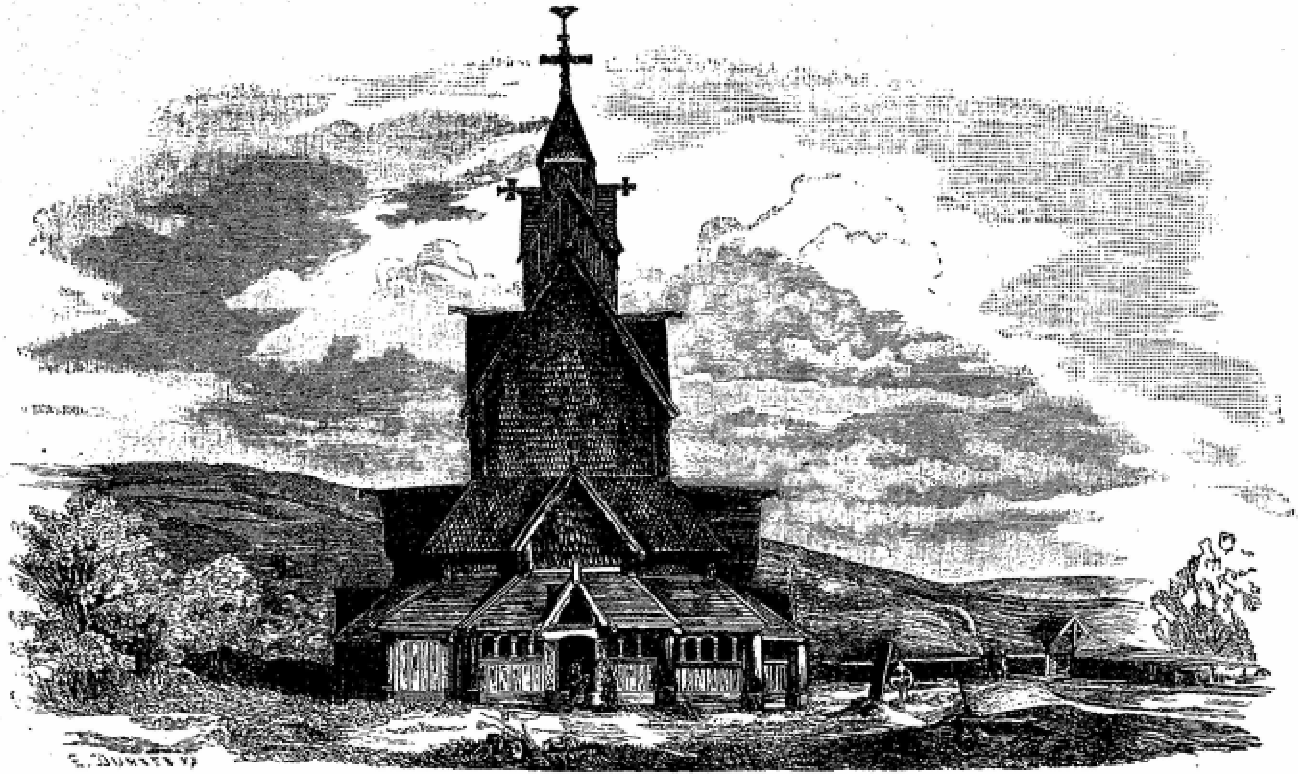

Fig. 165. Hitterdals kirke fra vest, før restaurationen. (Efter Dahl).

»Hys, hys, vesle baane!
Imorgo kjem Finn med maane.
sol og kristenhjerte ei skaane (?)
til moro og leker for baane »

Hermed var gaaden løst. Bygmesteren hed Finn — efter andre Finn Fagerlok — og var et bjergtrold. Den tredje dag kom bygmesteren og bad Raud tage imod kirken; de vandrede da nedover og besaa den. Det var en stavbygning, hvis sider dannedes af planker, 1 alen brede og 8—9 tommer tykke, opreiste ved siden af hverandre saaledes, at store trænagler af 1 à 2 tommers tversnit holdt sidernes ender sammen. Hverken høvl eller spiger var anvendt paa kirken, der hvilede paa 46 mastetrær af 4 à 8 fods omkreds og havde 65 smaatage. En ganske lukket svalgang gik rundt hele kirken, som dengang kun havde 1 taarn med en høide af 94 fod. Da nu Raud og bygmesteren kom ind i kirken paa skjønsforretning, slog Raud paa en af hovedpillarerne midt i kirken og sagde: «Denne staar skak, Finn far!» «Skakkere kan 'en bli», svarede Finn, røg ud af kirken og op paa fjeldet Himing, hvorfra han i 1 mils afstand kastede 5 stene af mange skippunds vegt efter kirken. Den ene af disse stene staar endnu paa Stive, den anden ligger ved den østre kirkegaardsport, men skal før have staaet paa Ryenjordet, men ingen rammede kirken, med hvis klokker man begyndte at ringe. Denne for troldet ulidelige lyd tvang det til at flytte med bu og bøle fra Svinteru til Himing.»

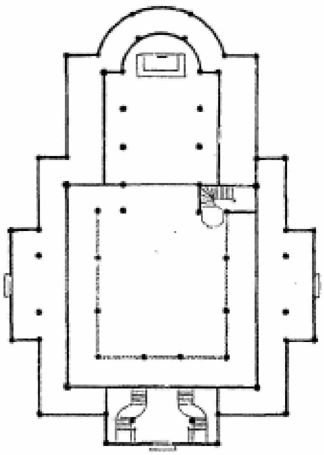

Fig. 166. Grundrids af Hitterdals kirke.

Saavidt sagnet. Glükstad vil — efter opgave i en gammel kirkeprotokol — henføre kirkens opførelse til 1164; men af grunde, som vil blive klare i det følgende, tør den neppe sættes tidligere end til Haakon IV's tid. Vi ved kun af biskop Eysteins «Jordebog» (den røde bog) s. 4, at kirken er indviet til jomfru Maria «*in festo sanctorum Crispini og Crispini ani*», d. v. s. en 25de Oktober — men aaret kjendes ikke.

Kirken omtales første gang under Haakon V i et brev, der synes at være udfærdiget 1315 («D. N.» X, no 12), kirkens prest var da *Sira Eilif*. Samme prest Eilif møder vi endnu engang 1317 («D. N.» I, no. 152). Endelig omtaler ogsaa biskop Jens Nilssøn kirken i sin «Visitatsbog» for 24de juli 1595 s. 400, hvor det heder: «Heiderdals kircke er en trækircke megit vnderligt bygt met 3 smaa torn, it paa den østre ende paa chorit, it mit paa chorit och it

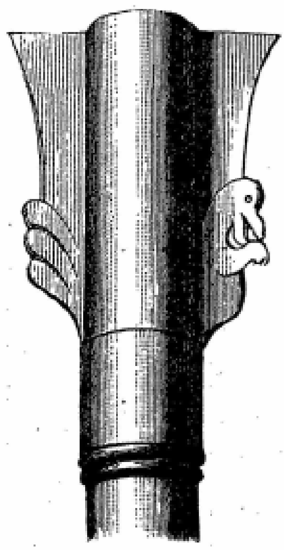

Fig. 167. Kapitæl med knegte fra Hitterdals kirke.

mit paa kircken, som klockerne henger vdi oc er størst. Oc er hun smucht flidt inden vdi (met) stoler, der er oc en smuck predichestol, och andet saadant.» Allerede dengang var altsaa en saa rigt artikuleret stavkirke en sjeldenhed, siden biskopen kalder den «vnderligt bygt». Hans ord viser os derhos, at en beretning hos Glükstad, der i og for sig lyder urimelig, nemlig, at kirken oprindelig skulde havt 9 taarne, ialfald ikke gjaldt for det 16de aarhundredes vedkommende, da kirken havde sine nuværende taarne. Den har visselig aldrig havt flere.

Endnu tydeligere udtaler sig den beundring, som kirken igjennem aarhundreder har vakt, i en besigtigelse af 1668, hvor det heder, at den er «befunden at være en underlig Trækirke med 3 Taarne og mange Skru (gavle) med Omgange, dog sjunes Taget paa den nordre Side meget brøstfældigt». Det bør afskrabes, for at man kan se, om spaanen er forraadnet eller ikke. Svillerne paa den søndre side vil gjøres af ny, som paa den nordre side er skeet. Paa en del af skruvene fattes vindski og «waaffuer».* Besigtigelsen fortsætter: «Og som samme Kirke er med mange Skru og Omgange, er uforbigjængelig fornøden, at hun *aarlig af sin Indkomst bliver repareret og ved lige holden, anseende dess mærkelige Bygning,* hvilket Draab (dryp) og Regn hastelig saa skulde fordærve, at det med hendes egne Midler ej stod til at hjelpe, det Hans Høyachtbarhed, Hr. Commissarius Titus Bülcke (hvem besigtigelsen af Rigets kirker var overdraget), som Kirchen selv haver seet, nogsom er bekjendt, og derfor ydmygeligst formoder, at han tilsteder og got gjør, hvis i saa Maader nødvendig der paa anvendes, hvis dess Bekostning kand importere saa som i forrige Tider og altid sædvanligt været haver, da endog bedre Leilighed var af Skovene end som nuomstunder, hvor Bønderne ilde deres egne Huse kand ved lige holde, saa Kirkeværgerne ej derover skulde geraade udi Skade og kjedes ved at arbeyde lade, eftersom Skovene var omkring Kirchen ere forhugne og Spaaner om de ellers skulle haves digtige, lange Veie maa føres ved Heste.»

Efter reformationen havde man borttaget skillevæggen mellem skib og kor, og snart indlagdes et lavtliggende, fladt bræddeloft under triforiet, der altsaa blev skjult ovenover denne «himling», ligesom overvæggen med dens glugger, et «popeltur» (pulpitur, empor), indlagdes i kirken, nogle smaa, lave vinduer anlagdes, 1 over og 1 under pulpituret i sideskibet, lukkede stole fyldte kirken — kort, i det indre var intet synligt af kirkens gamle eiendommeligheder.

I 1834 skriver landskabsmaler Flintoe (se «Norge i Tegninger» 1ste udgave, s. 88):

«I taarnet findes tvende klokker, der bekjæmper dets fasthed og truer med at ødelægge det hele, dersom man ikke endnu itide er betænkt paa at nedflytte dem i en særskilt bygget støpul.»

Og i 1847 skriver P. Chr. Asbjørnsen (l. c.):

* ɔ: kvav, overtag, det øverste lag af et dobbelt fjæletag (Valdres). I Telemarken kvaav og kvaavtak om et tag, hvori fjælerne vender enderne nedad og ligger i en saadan stilling, at enhver overliggende fjæl dækker kanterne af de underliggende (Ivar Aasens «Ordbog»).

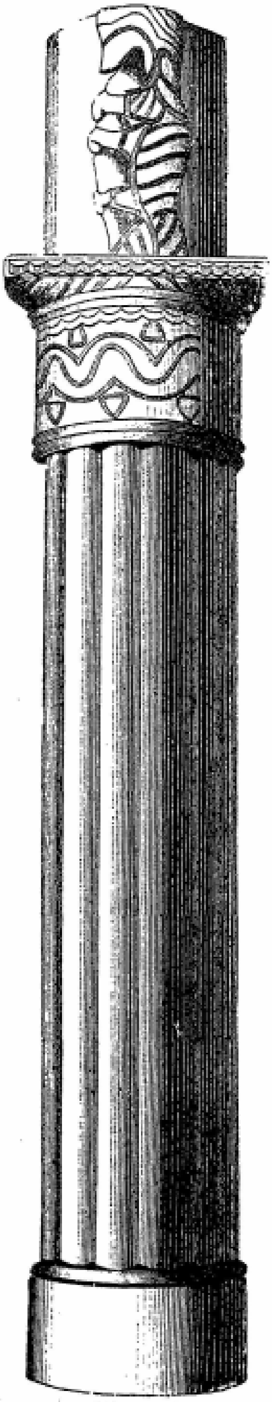

Fig. 168.
Søile fra Hitterdals kirke.

«Denne hr. Flintoes forudsigelse er paa det nærmeste indtraadt. Hr. landskabsmaler Calmeyer, der i denne sommer har besøgt og taget en omhyggelig tegning af Hitterdals kirke, beretter, at den er faldefærdig, og at den efter al sandsynlighed styrter sammen, hvis der ikke inden kort tid foretages noget for vedligeholdelsen af dette nationale monument.» I virkeligheden viser en sammenligning mellem Schiertz's i 1830-aarene tagen tegning af kirkens ydre for Dahls verk (fig. 1 og 165), og Hjalmar Kjerulfs i 1840-aarene optagne prospekt i «Norge i Tegninger» — Calmeyers tegning kjender jeg ikke —, at kirken med sterke skridt gik sin undergang imøde.

Det var saaledes vistnok en nødvendighed, at Hitterdals kirke i aarene 1849—1851 blev underkastet en gjennemgribende restauration paa foranledning af «Foreningen til norske fortidsmindesmerkers bevaring»; men om end kirken nu maa siges at være blevet en baade bekvem og tækkelig kirke for en landsmenighed, er det dog bittert

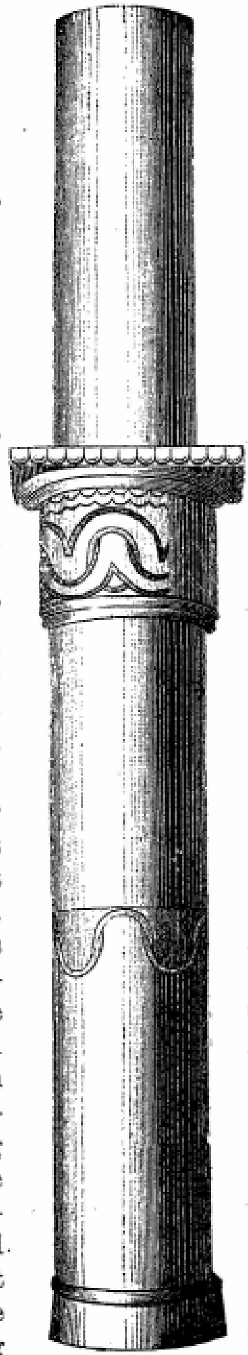

Fig. 169.
Søile fra Hitterdals kirke.

Fig. 170.
Portal ved svalen i Hitterdals kirke.

at beklage, at denne restauration *maatte* foretages paa en tid, da man endnu kjendte saa lidet til vore stavkirkers virkelige oprindelige udseende, før Bull, Christie og Nicolaysen havde gjort dem til gjenstand for virkelig indtrængende studier; det er bittert at beklage, at netop det rigeste og smukkeste af vore monumenter af denne art maatte gjøre tjeneste som prøveklud, og at kirkens restauration i meget væsentlige punkter blev de gamle formers tilintetgjørelse. Den danske arkitekt J. H. Nebelong (f. 1817 † 1871), der paa den tid havde taget bolig i Norge, hvor han byggede Oskarshals lystslot, overtog ledelsen af arbeidet, der navnlig betog det indre hele dets oprindelige karakter, og ved de store, mellem overvæggens stolper indsatte vinduer, der traadte istedetfor de oprindelige planker, ogsaa berøvede ydersiden meget af dens tidligere virkning. Hele den indre indredning fornyedes, det indre maledes, de rundbuede nischer med evangelisterne over korbuen og udskjæringerne omkring denne, der staar i saa liden harmoni med kirkens oprindelige karakter, anbragtes. Det lave, flade loft fjernedes vistnok, men i dets sted indlagdes et nyt ovenpaa overvæggen, saa at triforiet og væggen vistnok blev synlige, mens tagstolen fremdeles er skjult. 2 søiler,

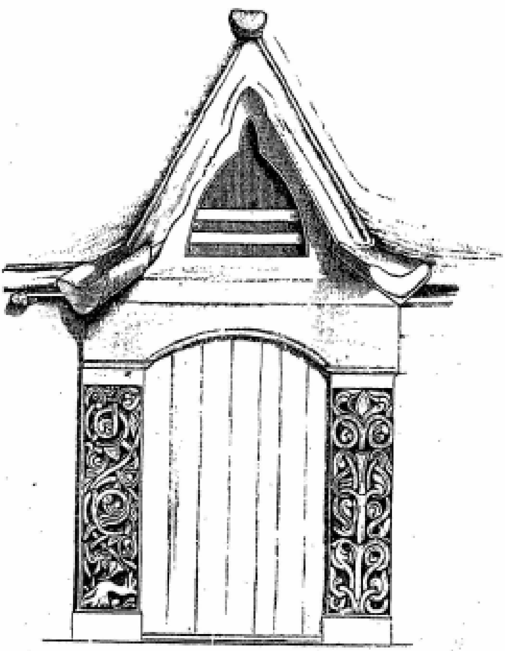

Fig. 171.
Portal ved svalen i Hitterdals kirke.

— som senere skal nærmere omtales — den ene midt i skibet, den anden i koret, borttoges; af den ene gjorde man døbefonten, af den anden en kubbestol. De smagløse, skraatliggende ruder (◇) i koret og dets apsis anbragtes, og klokkerne forlagdes — hvad der jo var heldigt — til en særskilt opført fritstaaende støpul i kirkens nærhed. Mellem de store vinduer, der fylder pladsen mellem stolperne i overvæggen, sees maskerne, der her som sedvanlig var anbragte i stolpernes top. Restaurationen kostede kr. 15,000 (3750 spd.), hvoraf foreningen tilskjød kr. 4600, kirkeeieren kr. 4800, almuen kr. 3200 og «Oplysningsvæsenets fond» kr. 2400.

Hitterdals kirke (fig. 166) er en treskibet stavkirke af den mangesøilede grupperede type med 12 søiler, 4 søiler paa hver langside og 2 mellem hjørnesøilerne paa hver smalside — nærmest altsaa stemmende med Borgunds kirke, om end med nogen forskjel i grupperingens art, idet søilerne fra korsiden fjerner sig med en tredobbel interval (2 i triforiehøiden sluttende stolper fra taget), mens de paa indgangssiden tvertimod samler sig til en enkelt interval. Paa langsiderne træder søilerne nærmere sammen i midten end i Borgund. Skibet har 3 indgange, 1 i vest og 2 paa midten af kirkens langsider, svarende til fremspringene i løbegangen, og i hver af disse 2 søiler. Søilernes kapitæler er uden smykke, mens derimod knegtene er fantastisk formede (fig. 167). Ogsaa koret har i det indre 4 søiler (der dog ikke sees paa den i Dahls verk publicerede grundtegning fra før restaurationen — saa lidt som smalsidernes søiler i skibet) og en særlig indgang (sakristiportalen).

Saavel i Dahls verk som i Tidemands billede «Katekisationen», hvis lokalitet er hentet fra Hitterdalskirkens indre, sees derhos en merkelighed, der forsvandt ved restaurationen. Næsten midt i kirkens midtskib stod en rørkannelleret søile (fig. 168). Den stod lidt skjævt for bygningens længdeakse og vi erindres ved dens stilling tydelig nok om sagnets ord: «Raud slog paa en af hovedpillarerne *midt i kirken* og sagde: «*Denne staar skak*». Det var formodentlig i denne søile der fandtes et lidet udskaaret, laasfærdigt rum, hvori i senere tid en af bygdens gjeveste koner bevarede sin sølvbeslagne salmebog. Denne stolpe gik dog ikke, som man kunde formode, op i tagrytteren for at støtte denne, men havde kun til hensigt at støtte det sent indlagte flade loft. Ældre end dette er altsaa sagnet ikke. Flintoe mener, at dette mastetræ har naaet fra grunden af lige op i taarnet, men undersøgelsen før kirkens restauration viste, at saa ikke var tilfældet (se aarsberetning for 1849, s. 3). En ganske tilsvarende stolpe (fig. 169) fandtes ogsaa i korets midte (maaske har den virkelig støttet det over koret staaende cylindertaarn?).

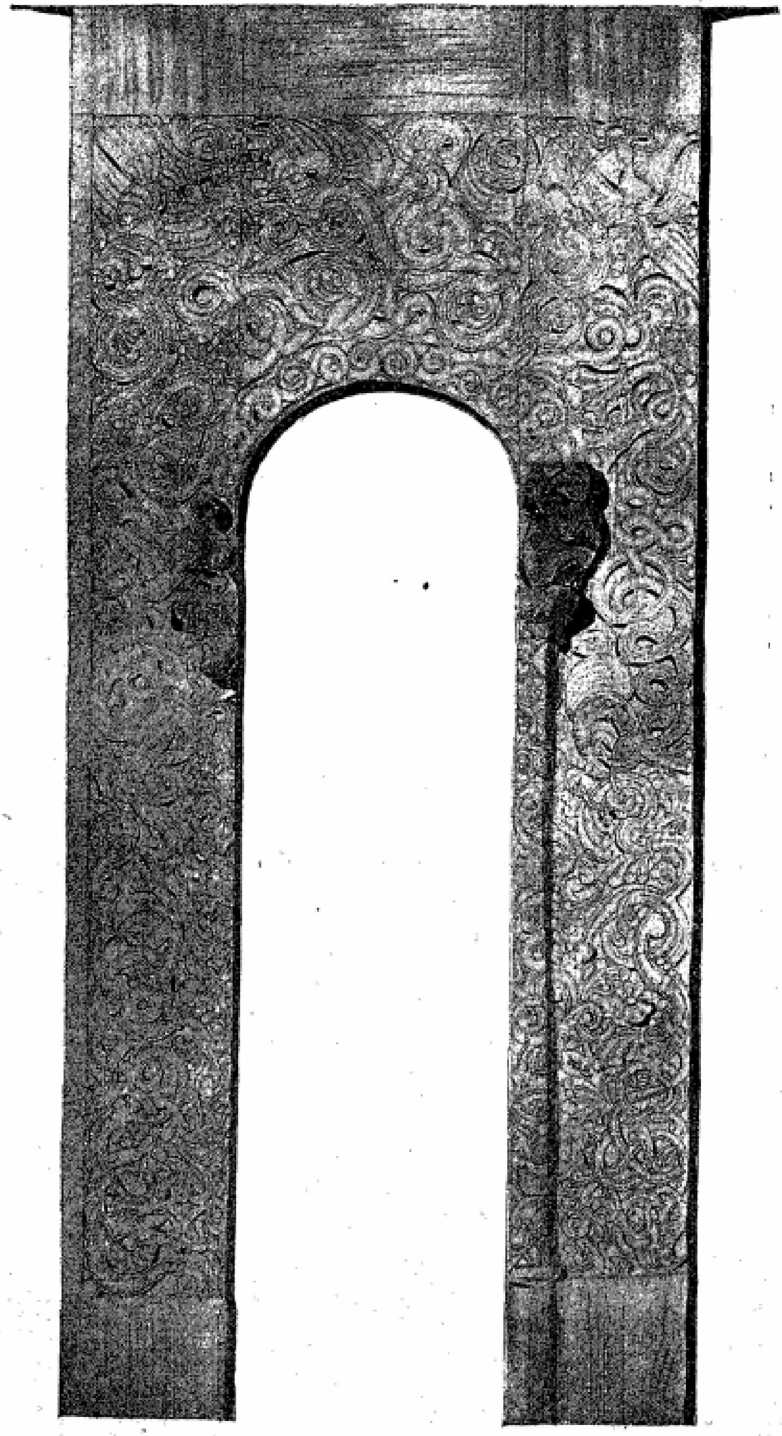

Fig. 172. Hitterdals kirke, vestportal. Originaltegning af H. Bull.

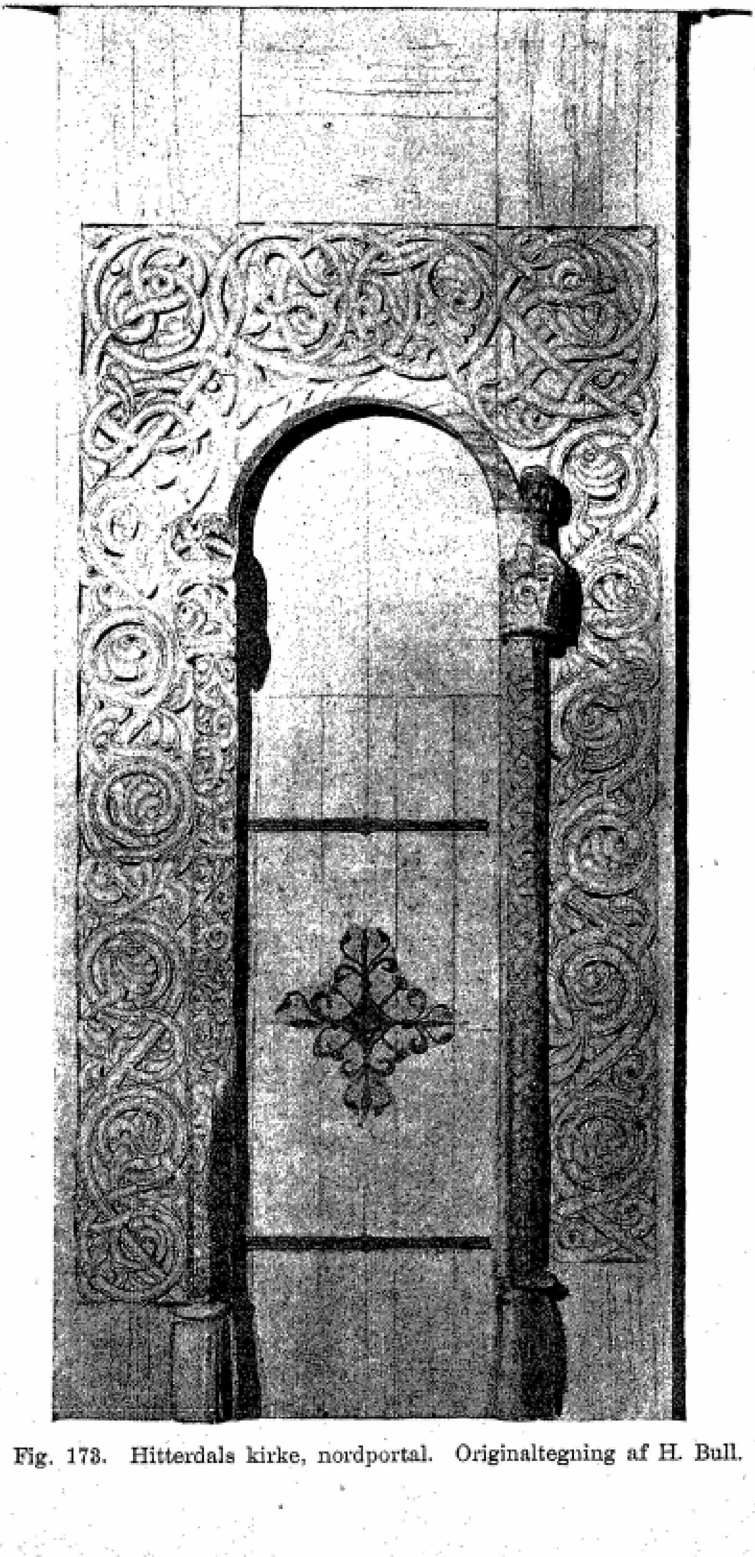

Fig. 173. Hitterdals kirke, nordportal. Originaltegning af H. Bull.

Til skibets 12, korets 4 og fremspringenes 6 stolper kommer endnu 12 stolper i sideskibenes, korets og apsis' vægge samt 24 i svalgangens vægge — ialt hviler bygningen saaledes paa 58 stolper (se fig. 166).

Af kirkens 3 taarne staar det ene i form af tagrytter med 4 gavle og med spids taarnhjelm over midtskibet, det andet i form af en cylinder med konisk hjelm over korets midte, det tredje ligeledes i cylinderform med konisk hjelm over apsis (se fig. 1).

Traditionen gav — som vi saa — kirken oprindelig en lukket svalgang, ligesom tilfældet er i Reinli og Hedals kirker, der synes at tilhøre tiden omkring midten af det 13de aarhundrede, og den findes ogsaa ganske rigtig den dag idag paa kirkens nordside og omkring perivaliet. Den med balustrade, smaasøiler og rundbuede arkader udstyrede syd- og vestsvalgang med sine portaler (fig. 170 og 171), hvis pilasterornamenter tildels har en fra den ældre ornamentik forskjellig, symmetrisk anordning, viser sig at være tilsat ved en restauration af svalgangen i en senere periode — som synes at ligge betydelig nærmere middelalderens slutning — rimeligvis det 14de aarhundrede (se nedenfor ved Hof kirke i Solør). Den i vestre svalgang indbyggede dobbeltrappe, der fører op til den moderne empor, er naturligvis af nyeste datum.

Vi har dernæst at kaste et blik paa portalerne og deres ornamentik. Alt vidner i disse portaler om, at den gamle type begynder at opløse sig. *Vestportalen* (fig. 172) mellem svalgangen og skibet viser os nærmest Telemarkstypen, men behandlet med en sælsom frihed. Dyrhovedet, af hvis mund slyngerne udgaar, er forsvundet; paa den venstre planke sees i dets sted en vreden drageskikkelse, hvis hoved vender nedad mod basis, hvad rigtignok allerede forekommer ca. 1200 i Torpe kirke. Kapitælerne sidder usedvanlig langt nede paa portalens side og synes at antyde en begyndende misforstaaelse af kapitælens betydning som overgang fra halvsøilen til buen, idet den rykkes et stykke ned paa den vertikale del af portalen istedetfor at staa der, hvor buen begynder; men denne misforstaaelse er dog her endnu fremdeles forbundet med saa djervt formede slynger, at portalen endnu maa siges at tilhøre blomstringstiden, skjønt absolut dennes sidste periode — sandsynligvis tiden omkring midten af det 13de aarhundrede. Specielt viser den senere tids begyndende vilkaarlighed i behandlingen af de traditionelle former sig i kapitældyrene; thi mens den sedvanlige løvebetegnende figur kroner den venstre halvsøile, krones derimod den høire af 2 bjørne i vældig omfavnelse, saa kjækt opfattede, saa sandt gjengivne efter, hvad kunstneren tydelig har seet i naturen, at der ikke kan være nogen tvil om,

at det er den for den begyndende gotiske plastik eiendommelige naturalisme, der her stiller sig os for øie, i klar modsætning til den romanske stils traditionelle og konventionelle, strengt stiliserede dyrformer, der endnu hersker paa den anden halvsøile paa samme portal: et tydeligt tegn paa, at vi befinder os et godt stykke inde i det 13de aarhundrede. Eiendommeligt er det, at alle ormhoveder i den ene planke ligesom i Atraaportalen er sterkt ophøiede og af væsentlig samme form som sidstnævnte portals, ligesom at de alle ligger vertikalt over hverandre inderst inde mod halvsøilen. Ogsaa arkivoltornamentet gaar ud af det ældre formschema og savner den sedvanlige indramning af 2 parallele buelinjer.

Sydportalen viser ligeledes hen paa blomstringstidens slutning. Det tilhører vistnok den rene telemarkstypus med dyrhovedet opstigende fra basis, men slyngerne er ikke helt sammenhængende og kapitælerne sidder endnu lavere end paa vestsiden og krones af en hidtil useet art af kapitældyr, der nærmest maa betegnes som et slags siddende sfinkser: dyrkroppe med menneskehoveder. Halvsøilerne er læderede som følge af reskriptet af 1823. Ogsaa arkivolten afviger fra det ældre schema, idet det kun dannes af et enkelt, tyndt fletverksbaand.

Nordportalen (fig. 173) viser paa høire side den telemarkske types mere langstrakte slynger, men ikke i de sedvanlige, regulære former: paa venstre side udgaar slyngerne vel fra basis, men det sedvanlige dyrhoved mangler, og i ornamenterne overveier det vegetabile langt det animalske. Kapitældyret tilhøire har samme sfinksform som sydportalens, mens det tilvenstre former sig til et ornament uden bestemt dyr-lighed. Arbeidet paa denne portal er meget uregelmæssigt, tildels endog middelmaadigt. Kapitælerne sidder lavt, den høire halvsøile er kun smykket med 2 hinanden krydsende spiraler, og arkivolten har sin sedvanlige begrænsning af 2 parallele buelinjer, men uden noget midtbaand.

Sakristiportalen (fig. 174) endelig gjør indtryk af at være næsten helt løsrevet fra det gamle schema: dyrhoveder og hjørnedrager forsvinder, mens mægtige, fantastiske menneskeskikkelser afløser de ældre kapitældyr.

I koret læste Arendt 1805 en indskrift af 5 tommer høie majuskler, som det antages fra det 13de aarhundrede og saaledes maaske samtidig med kirkens opførelse. Den lød med opløsning af forkortningerne saaledes: «Agnes, Sunniva, Margaretha, Majestas Dei, Michael, Johannes, Rex Olaus, Halvardus». Indskriften var, som det synes, malet paa korvægggen. men ved restaurationen af 1849—51 blev koret panelet og indskriften derved usynlig. Skulde den have dannet underskrifter under oprindelige billeder af de nævnte magter og helgener? Eller været erstatning for billeder, som man ikke magtede at udføre?

I Hitterdals kirke fandtes oprindelig det malede antependium (fig. 175), der nu findes i Gols kirke paa Bygdø, ligesom den brugdestol med fremstilling

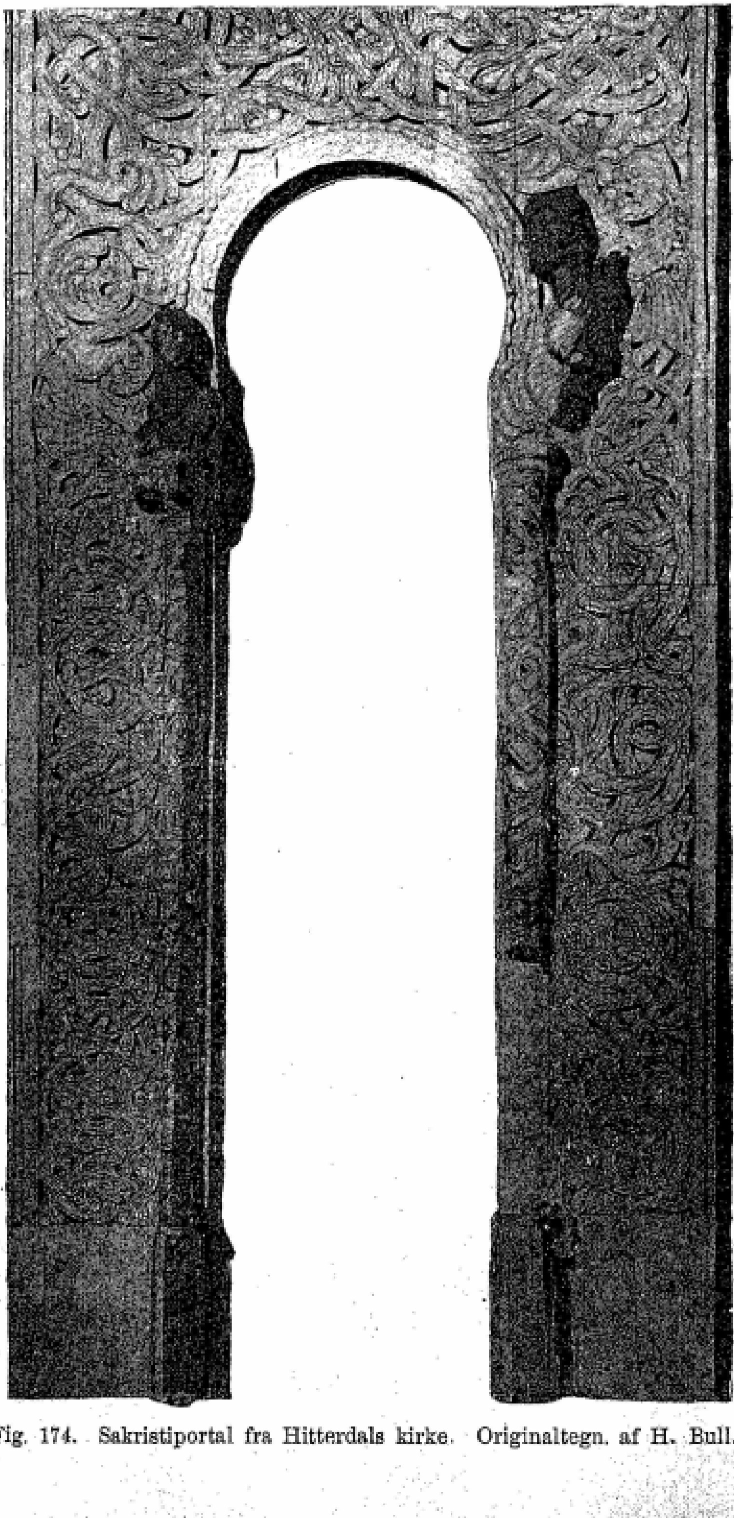

Fig. 174. Sakristiportal fra Hitterdals kirke. Originaltegn. af H. Bull.

af Gunnar i ormegaarden, der staar sammesteds. Antependiet, der sikkert er norskt arbeide, beskrives saaledes af Nicolaysen i hans brochure om Gols kirke (s. 19):

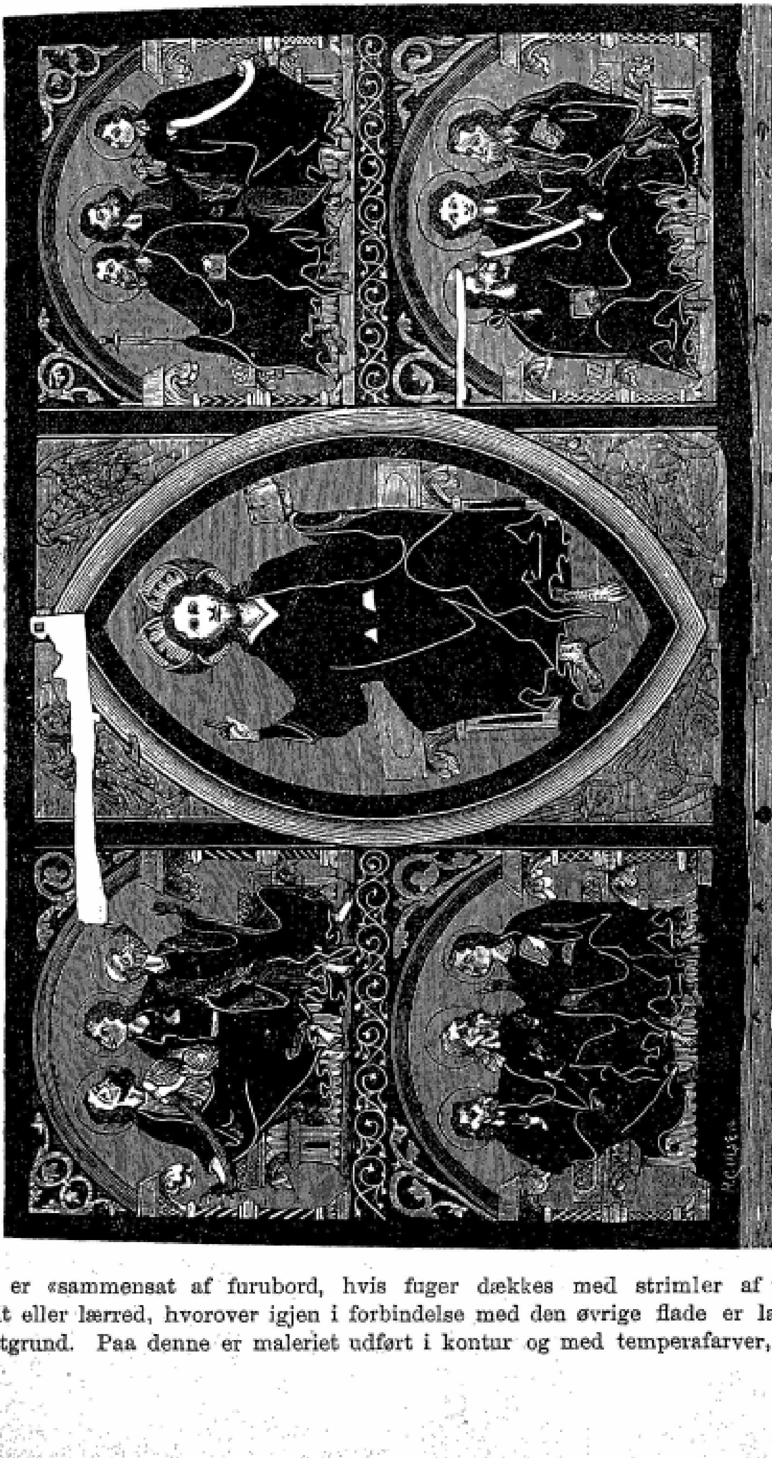

Fig. 175. Malet antependium fra Hitterdals kirke, nu i Gols kirke.

Det er «sammensat af furubord, hvis fuger dækkes med strimler af pergament eller lærred, hvorover igjen i forbindelse med den øvrige flade er lagt en kridtgrund. Paa denne er maleriet udført i kontur og med temperafarver, mens

bunden er forgyldt. Tavlen er delt i 5 felter, omgivne med arkitekturverk og arabeskforsiringer. I det mellemste af disse felter fremstilles Frelseren, i hvert af de øvrige en gruppe af 3 apostler. I hjørnerne udenfor den mandelformede ramme, hvormed kristusfiguren er omgivet, sees de 4 evangelisters dyrsymboler».

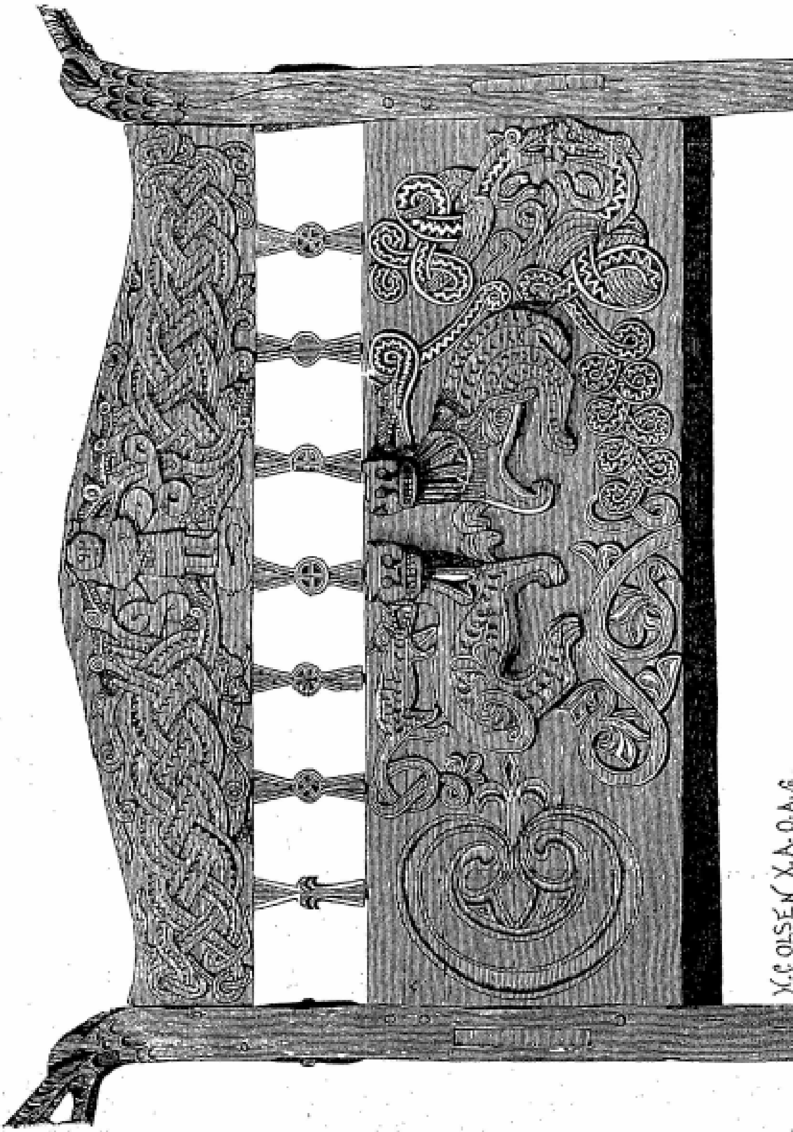

Fig. 176. Brugdestol fra Hitterdals kirke, nu i Gols kirke.

Nicolaysen mener, at tavlen maa være yngre end begyndelsen af det 13de aarhundrede. Den turde da maaske være samtidig med kirken.

Ved brugdestolen (fig. 176) er det at merke, at Gunnar er fremstillet *staaende* i ormegaarden ligesom i Opdal kirkes portal — ikke liggende som i Hyllestad og Austad kirkers portaler, hvad der synes at tyde paa en tid nærmere Opdals kirke end Hyllestads og Austads. I Hitterdalskirkens apsis staar endnu

en anden interessant brugdestol med Gunnar og Sigurd Fafnesbane, bærende Andvareringen, idet de rider til Brynhild i «vafrlogen».

Dimensioner: Skibet 35 1/2′ langt × 32 1/2′ bredt; koret 20′ × 20′; apsis 6 1/2′ dybt og 13′ bred; svalgangen er ca. 5′ bred; fremspringene 5′ dybe; kirkens hele høide til spirets spidse: 83′. Heraf falder paa svillemuren 1′, paa svalgangens væg 7′, paa dens tag 7 1/4′, paa sideskibenes væg over svalgangstaget 4′, paa sideskibenes tag 7 1/4′, paa midtskibenes overvæg* over sideskibstaget 7 1/4′, paa midtskibets tag 19 1/2′, tagkammen ligger altsaa 53 1/4′ over jorden. Over denne hæver tagrytterens kam sig endnu 9′ og spiret hæver sig derover 20 3/4′.

B. Ottesøilede kirker.

Hegge kirke. — Heggja kirkja. — Østre Slidre, Valdres provsti («N. F.» s. 115). Synes Gudbrandsdalen paavirket af den sognske konstruktion, mens den sognske ornamenttype der ikke kommer til fuld udfoldelse i de os bekjendte kirker, saa synes det stik omvendte at være tilfældet med kirkerne i Valdres eller nabobygden, hvor ornamentiken i det væsentlige falder aldeles sammen med den sognske, mens konstruktionen i paafaldende grad adskiller sig fra denne (se ovenfor s. 48).

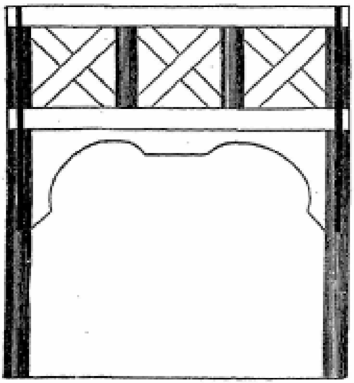
Valdres var et af de distrikter, som Olaf den hellige kristnede under sin reise i 1023 (se s. 196); men det er klart, at de kirker, han der opførte, kun kan have været smaa nødkirker, der ikke kan have været identiske med nogen af de nu kjendte kirker i Valdres. Saaledes synes det naturligt, at den periode, i hvilken kirken følte sin magt vokse i Norge — tiden umiddelbart efter erkebispestolens oprettelse — maa have ombyttet disse kirker med mere gjennemførte kirkebygninger, og den samtidighed, der viser sig i ornamentiken i nogle af valdreskirkerne med ornamentiken i Aardal og Stedje, henter vistnok herfra sin naturlige forklaring. Af de 6 bevarede stavkirker i Valdres: Hegge, Lomen, Hurum, Vang, Hedal og Reinli viser de 5 første, ligesom ornamenterne fra Øde kirke, tydelig hen paa vor periode, mens Reinli synes lidt yngre end den yngste af hine.

En overgang fra de mangesøilede sognske til de firesøilede valdreske kirker med fuldt udviklet valdresk karakter viser os nu den ottesøilede *Hegge* eller *Østre Slidre kirke,* om hvilken (ifølge velvillig meddelelse fra en i Hegge boende mand, hr. Olaf Alfstad) et bygdesagn fortæller, at «12 fremmede kirkebyggere var folket her behjælpelige med dens opsættelse». Paa stedet selv hørte jeg den almindelige version, at kirken var bygget af «italienere».

Kirken nævnes første gang i de pavelige nuntiers regnskaber 1327. Kirkens sogn nævnes 1333 («D. N.» II, s. 171) og 1341 («D.

N.» I, no. 271). Kirken skal oprindelig have staaet paa Søndre Voldene noget lavere nede i dalen, hvor man endnu paaviser dens tomt, og hvor man ved gravning i marken deromkring har fundet ligkister.

Omkring reformationstiden skal et lidet kapel paa Li være sløifet og hovedkirken være flyttet til Prest-Hegge, hvor den nu staar. Det mindste par kirkeklokker ligesom et par lysestager i Hegge kirke skal stamme fra Li kapel. Det heder, at kirken blev opsat igjen nøiagtigt som den var før og saaledes blev den, som det synes i alt væsentligt uforandret, staaende til aar 1800. Det er saaledes vistnok paa fuldgode traditioner den ovenfor nævnte mand bygger den beretning, han har havt den godhed at meddele

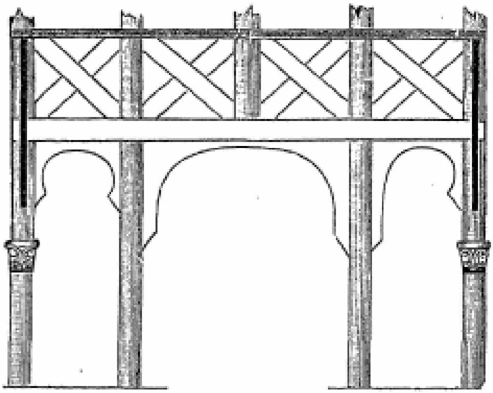

Fig. 177. Reisningen i Hegge kirke. Fig. 178.

mig om kirkens tidligere udseende. Parenteserne i det følgende er af mig i denne beretning indskudte bemerkninger.

«Den var delt i 1 midtskib og 2 sideskibe samt rundt kor (ɔ: den havde halvrund apsis) med taarn paa (sikkerlig den sedvanlige cylinderformede «perial»). Kirken havde ei taarn (d. v. s. den oprindelige tagrytter var forsvunden før aar 1800 ligesom i Lomen kirke). Svalgange gik rundt hele kirken. Saavel midtskibets som sideskibets væg havde runde glugger (hvad der for sideskibenes vedkommende er enestaaende) og kirken var helt spaantækt. Et røst gik fra korets taarn til midt paa kirken, ligesom vaabenhuset i vest havde et røst paa sig. Koret havde 2 smaa (ikke oprindelige) vinduer. Indgang havde kirken fra nord, vest og syd med portaler, den fra vestsiden (den ydre) er nu delvis opbevaret.(d. v. s. bevaret) i vaabenhusets indgang, den nordre er borte (indsendt til universitetets samlinger). Vestindgangen(s indre portalornamentik) er delvis bibeholdt omkring kirkens nuværende

dør. Kirken havde et (senere indlagt) galleri baade ved begge langvægge i sideskibene og ved tvervæggen i vestre ende. Gallerierne hvilede paa buer (triforiets undre buer?). Kirken var aaben til mønen, midtskibets pilarer havde i enderne (ved overvæggens øvre afslutning) udskaarne hoveder, der endnu sees oppe paa himlingen (det indlagte flade loft). Hertil kan vi føie den detaljebemerkning, at høvlsimsernes fordybninger var strøget med sort farve. Kirken blev «solgt af Fredrik IV paa kirkeauktionen paa Furnes i Vang den 12te juni 1723 (og indkjøbt) af den høistbydende, Nils Dorph. Han afhændede den igjen til premierløitnant Frederich

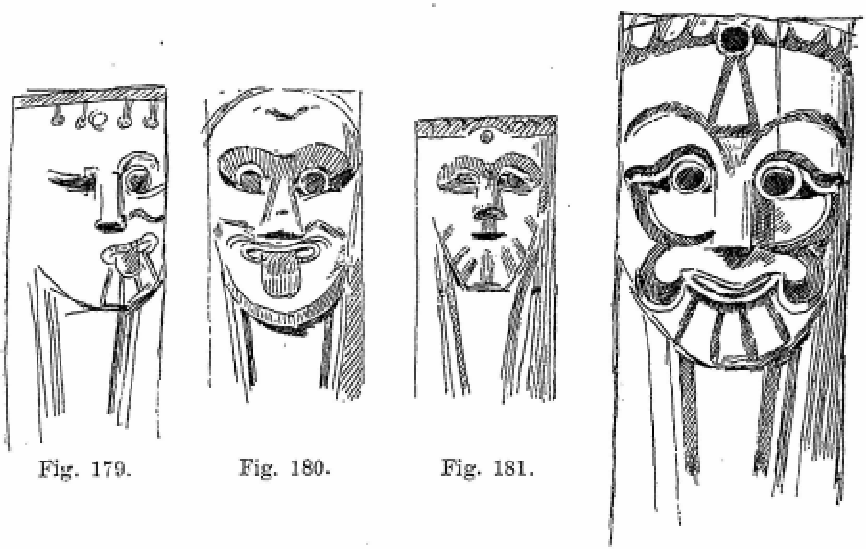

Fig. 179. Fig. 180. Fig. 181. Fig. 182.

Kapitælmasker fra Hegge kirke tegnede af ark. H. Bull.

Strilau; den 17de februar 1766 solgte han den til Hegge sogns almue og prest, Finckenhagen». Saavidt Olaf Alfstads beretning.

Endelig indtraf da i aar 1800 og 1834 kirkens 2 hovedreparationer, hvorved de fleste dele af stavkirken tilintetgjordes, saa at nu hovedsagelig kun den indre reisning er tilbage. Aar 1800 reves svalgangene, den vestre væg bortoges for at udvide kirken, den halvrunde apsis reves og kirken fik en firkantet afslutning mod øst, hvorhos den fik taarn paa taget. Endelig blev i 1834 langvæggene revne og udflyttede did, hvor svalgangens svillemur laa, et høiere taarn blev paasat, kirken blev bordklædt indvendig og ved den ene af disse leiligheder blev ogsaa det flade loft indlagt i kirken. 1872 blev den saaledes fordærvede kirke bordklædt udenpaa og malet og fik tillige atter et nyt, endnu større taarn.

Kirkens indre endnu staaende reisning er af høieste interesse som overgang fra de grupperede søiler i nogle af de sognske kirker til det firesøilede valdreske system. Reisningen (fig. 177 smalsiden, fig. 178 langsiden) dannes som sagt af 8 søiler. De 4 af disse er naturligvis anbragt i hjørnerne, de 4 andre paa Langsiderne henimod hjørnerne, saaledes at der mellem dem og hjørnesøilerne

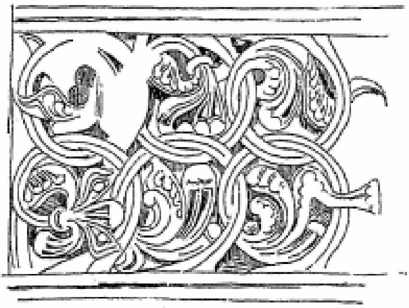

Fig. 183. Kapitæl paa skibets nordvestre stolpe.

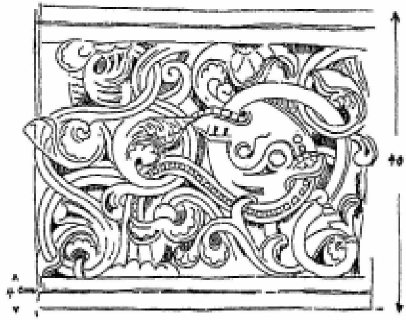

Fig. 184. Kapitæl paa skibets nordøstre stolpe.

Hegge kirke, tegnet af ark. H. Bull.

kun er en enkelt interval, men mellem dem indbyrdes en dobbelt interval, der markeres ved en fra taget nedløbende, men ved triforiets nedre ende afskaaren stolpe. Smalsiden har ingen

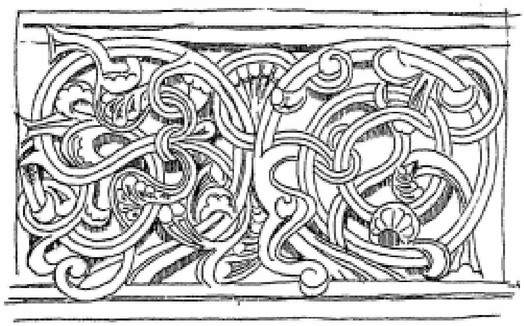

Fig. 185. Kapitæl paa skibets sydvestre stolpe.

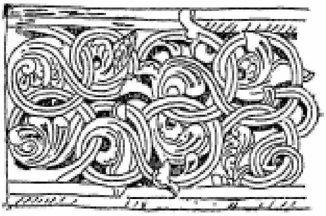

Fig. 186. Kapitæl paa skibets sydøstre stolpe.

Hegge kirke, tegnet af ark. H. Bull.

mellemsøiler mellem hjørnesøilerne, men mellem disse en tredobbelt interval, markeret ved 2 lignende i triforiehøiden afskaarne søiler. Saaledes udgjør hver langside 4, hver smalside 3 søileintervaller. Disse intervaller udfyldes i triforiehøiden paa sedvanlig maade ved triforiekors mellem 2 tænger. Under og over triforiet løber ligeledes de sedvanlige 2 rader buer, over triforiet er disse buer naturligvis alle lige store, da de hver fylder en søileafstand. Under triforiet bliver de derimod af ulige størrelse, idet de yderste

buer paa langsiden kun har at overspænde 1, men midtbuerne 2 intervaller, ja smalsidens bue maa jo endog overspænde 3 intervaller, hvorfor den, endnu ikke vant til den slags anstrengelser, gjør en formel ansats til en deling paa midten, idet den antager formen ⌒‿⌒

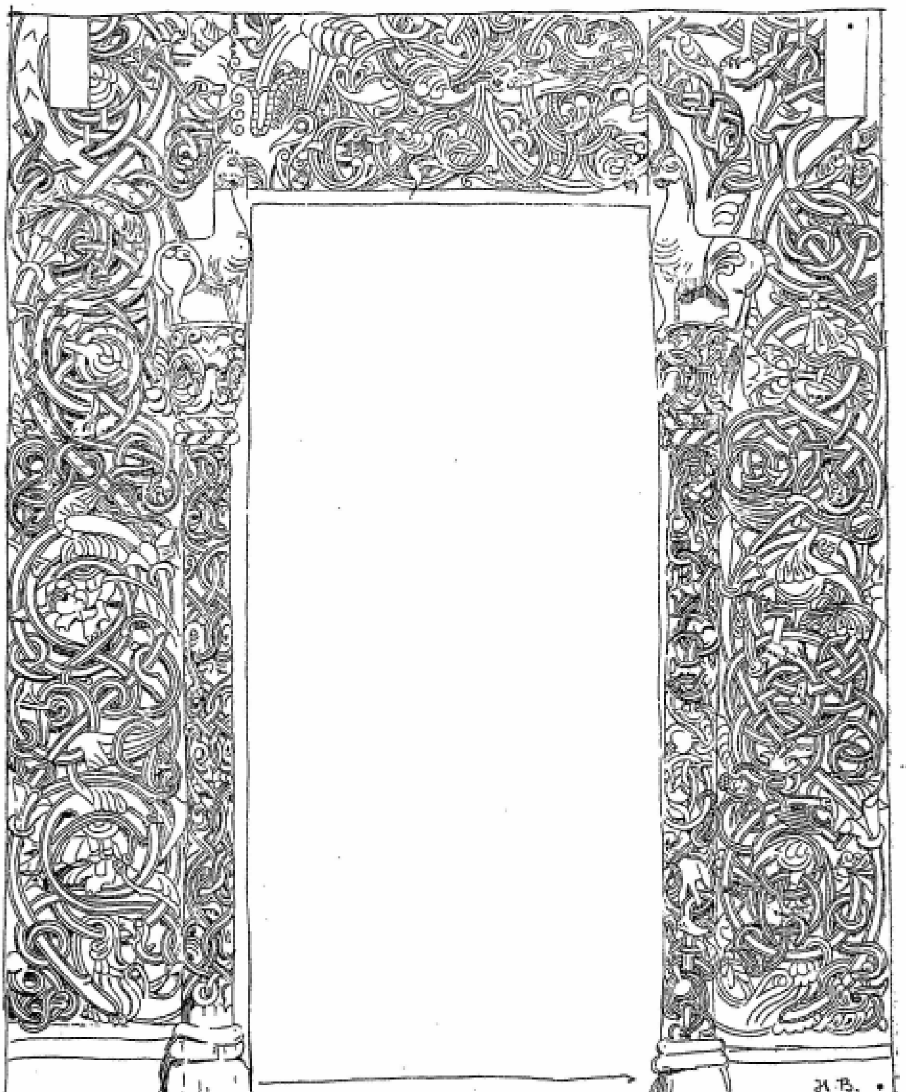

Fig. 187. Hegge kirkes ydre vestportal, tegnet af ark. H. Bull.

De yderste buer paa langsiderne har et snit, der (naturligvis ganske tilfældigt) erindrer om de arabiske hesteskobuer, en form, der ogsaa optræder i Lomen kirke. Den ene af buerne er endog aldeles usymmetrisk, idet den ene arm er længere end den anden.

Den omstændighed, at langsidens midtparti har en dobbelt søileinterval bekræfter fuldkommen traditionen om, at kirken oprindelig havde en nordre og en søndre indgang til skibet foruden vestindgangen. Formodentlig har da ogsaa omgangen havt fremspring i nord, vest og syd. Bortser vi altsaa fra, at i Borgund kirke den nordre væg ikke har aabnet nogen virkelig indgang til skibet, kun antydet en saadan ved dobbel søileinterval og tilsvarende fremspring i omgangen, er Hegge kirke i sit anlæg kun derved forskjellig fra Borgund, at Borgund kirke ogsaa har 2 mellemsøiler paa smalsiden, mens Hegge overspænder denne med en eneste bue.

Hvad kirkens ornamentik angaar, saa opbevares et stykke af korbueplanken, der spændte tvers over korbuen og en tid var opstillet i kirkens forhal, nu i universitetets oldsagsamling; kapitælmaskerne (fig 179—182), der er af samme art som maskerne i de øvrige valdreske kirker, er fremdeles synlige — eller usynlige — paa sin plads paa det mørke kirkeloft, og hjørnesøilerne nede i kirken viser cylindriske kapitæler med vegetabile ornamenter af samme art som i de øvrige valdreskirker (fig. 183—186).

Den indre vestportal viser os den fuldstændige sogn-valdreske type med palmetbord og horisontalt dyrhoved ud fra halvsøilen — kun mangler midtbaandet i arkivolten ligesom i en af portalerne i Lomen kirke. Krigerhoveder paa halvsøilen som i Hurum, Vang, Flaa og Tønjum. Dragerne i de øvrige hjørner er meget store ligesom i de øvrige valdreske kirker, den nedfaldende midtdrage som sedvanlig uden hoved og halvsøilerne uden kapitældyr.

Ogsaa den ydre vestportal (fig. 187) tilhører fuldstændig den sogn-valdreske type, hjørnedragerne er forholdsvis smaa, palmetborden mangler og kapitældyr findes. Denne portal er midt inde i den konveks holdte arkivolt forsynet med en fra en anden ornamentdel (korplanken) indsat stykke, der nu danner en flad overligger, men som altsaa ikke er oprindelig. 2 af kirkens portaler — typen uforandret — opbevares i universitetets oldsagsamling. Disse er da portalerne fra nordre og søndre indgang.

Paa den anden søile fra indgangen paa reisningens søndre side findes en med et skarpt instrument indridset runeindskrift, der nu er overmalet. Den lyder: «Ellingr Anason ræist runar Þesar».

Dimensioner: Midtskibet ca. 22′ × 15′ 6″ bredt.

Gols kirke (paa Bygdø ved Kristiania). — Garðar kirkja. — Ringerike og Hallingdals provsti («N. F.» s. 152). Paa høiden af de i gamle dage berygtede Golsbakker, netop hvor Hemsedalsveien skiller sig fra veien til Torpe og Aal, laa indtil for faa aar siden den gamle *Gols stavkirke.* Den nævnes første gang 1309 («D. N.» II, no. 99), da kirkens prest «*Sira Olafr i Gorð*» nævnes, og kort

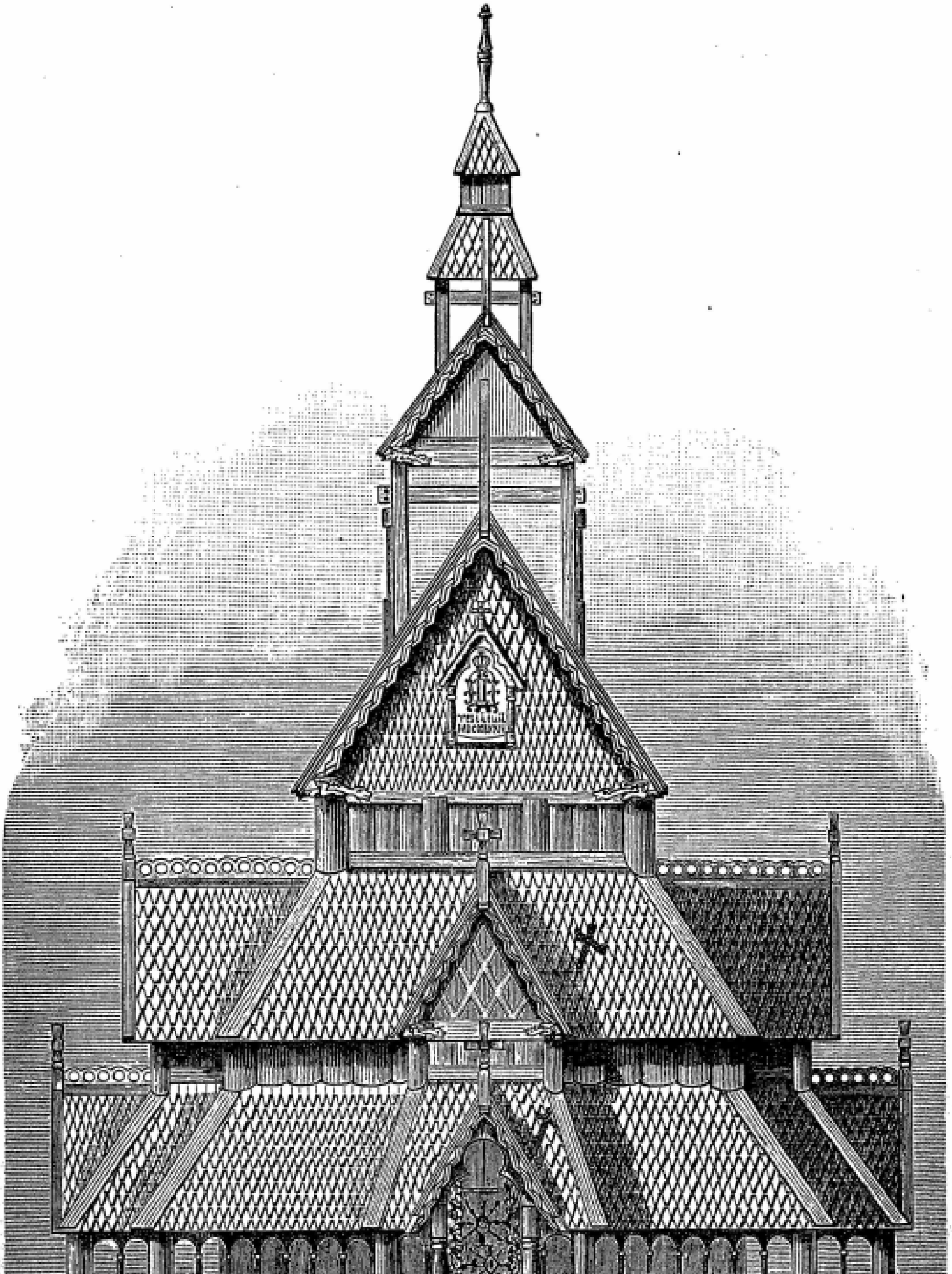

Fig. 188. Gols kirke. Vestfaçade.

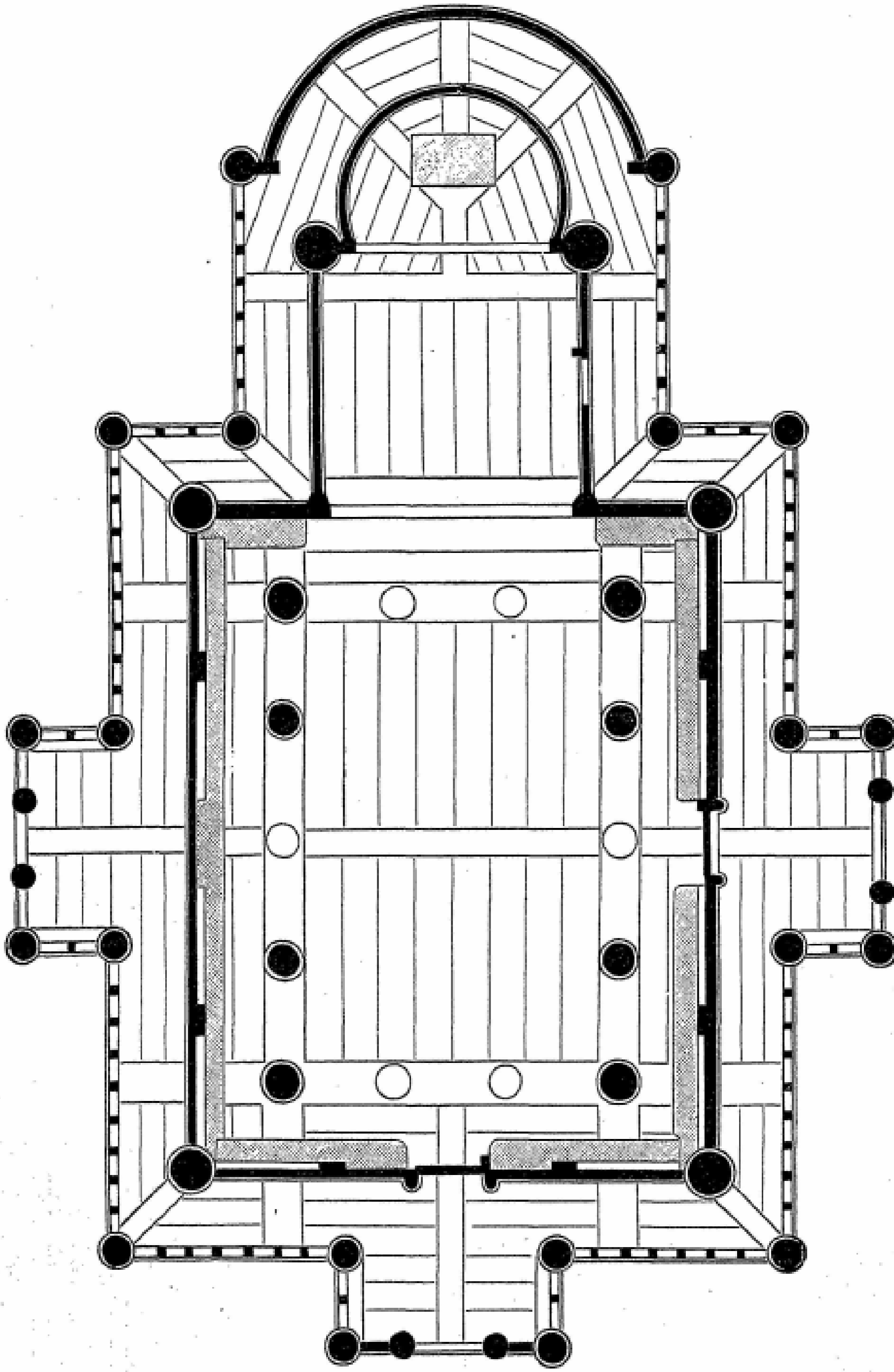

Fig. 189. Grundrids af Gols kirke.

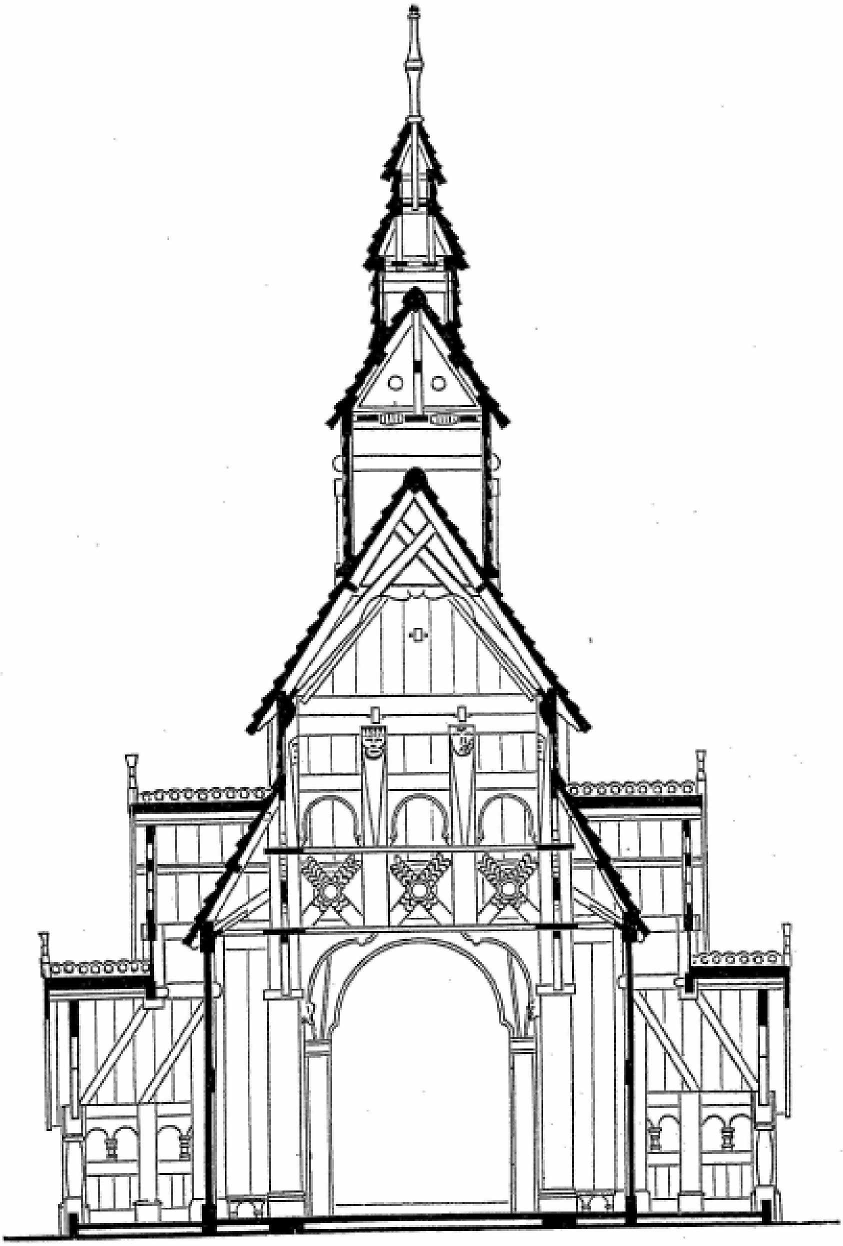

Fig. 190. Tversnit af Gols kirke.

efter navngives den i de pavelige nuntiers regnskaber 1327. I kirkens regnskab for 1619—22 omtales de «to huer», der er «oplagte paa kirken istedetfor 2 gamle, som var ganske forraadnet». Endnu 1675 havde Gols kirke sine senere borttagne svalgange og sikkert

ogsaa sit oprindelige kor (se nedenfor). Men som oftere, naar menigheden efter reformationen trængte til større plads i kirken, borttoges svalgangene og sideskibenes vægge flyttedes — ligesom i

Fig. 191.

Fig. 192.

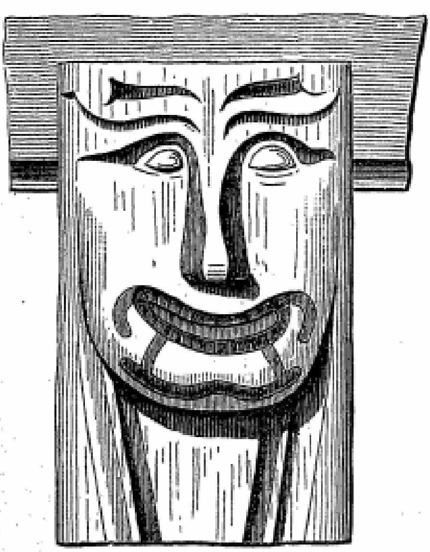

Fig. 193.

Fig. 194.

Masker over vægstolperne i Gols kirke.

Hegge og Lomen — ud over svalernes svillemur og forsynedes med vinduer, hvorhos gallerier («popeltur») indlagdes i kirken og et større kor byggedes af laftet tømmer. Da Gols menighed i 1881 havde

besluttet at opføre ny kirke, indkjøbte kong Oscar II den gamle kirke og lod den føre til Bygdø ved Kristiania, hvor den blev opsat paany og fuldstændig restaureret af arkitekt W. Hansteen efter generelle tegninger af arkitekt Prydtz og under opsigt af formanden i «Foreningen for norske fortidsmindesmerkers bevaring», N. Nicolaysen.

Gols kirke (fig. 188) er en treskibet stavkirke med halvrund apsis (fig. 189) og ottesøilet. Søilernes indre fordeling stemmer med

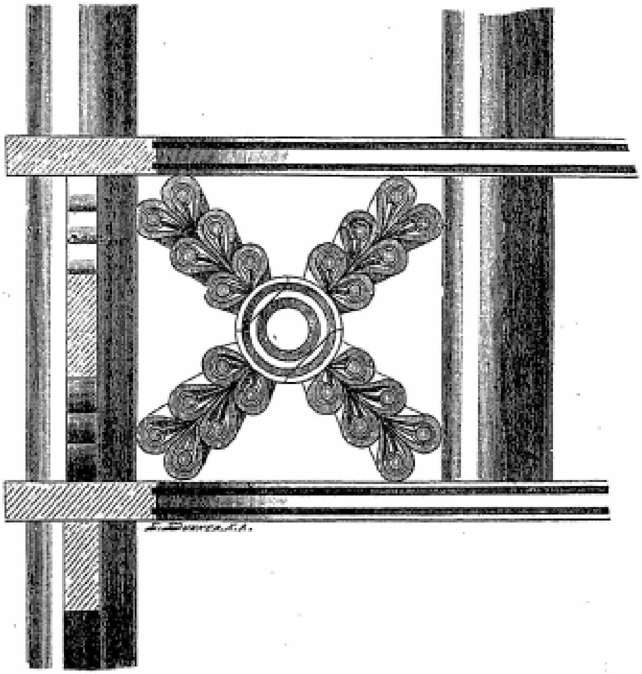

Fig. 195. Triforiekors fra Gols kirke.

Hegge kirkes, idet smalsiderne (fig. 190) alene bæres af 2 hjørnesøiler, mens de 2 mellemsøiler kun er ført ned til triforiehøiden og afstivede ved triforiekors og buer, og langsiderne (fig. 4) foruden de 2 nævnte hjørnesøiler ogsaa hviler paa de 2 nærmest ved disse staaende søiler, der er førte ned til gulvet, mens den midterste søile paa langsiden er afskaaret i høide med triforiet, der altsaa har 4 triforiekors og buer. Midt paa langvæggen dannes saaledes en aabning for en søndre og en nordre indgang, af hvilke dog — ligesom i Borgund kirke — kun den søndre virkelig findes, mens den nordre væg er helt lukket. Triforiet har en dobbelt buerække, baade over og under triforiekorsenes tænger.

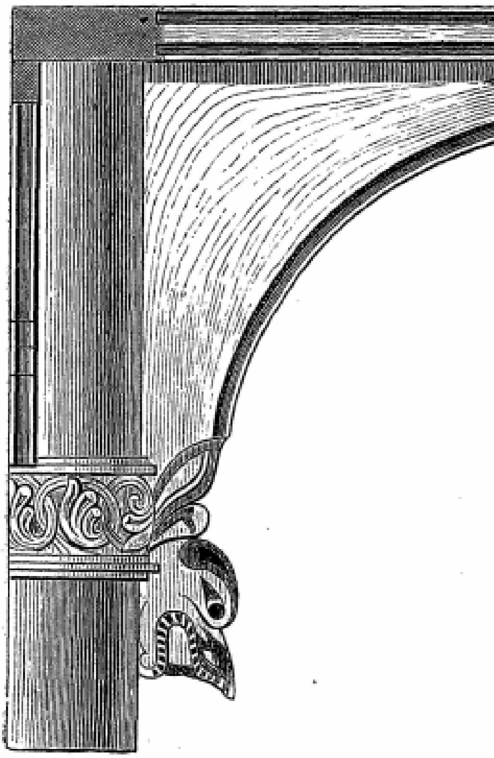

Fig. 196.

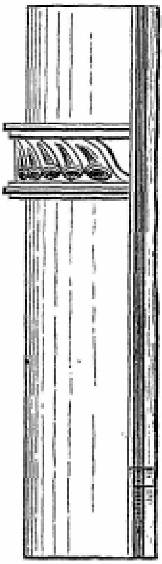

Fig 197.

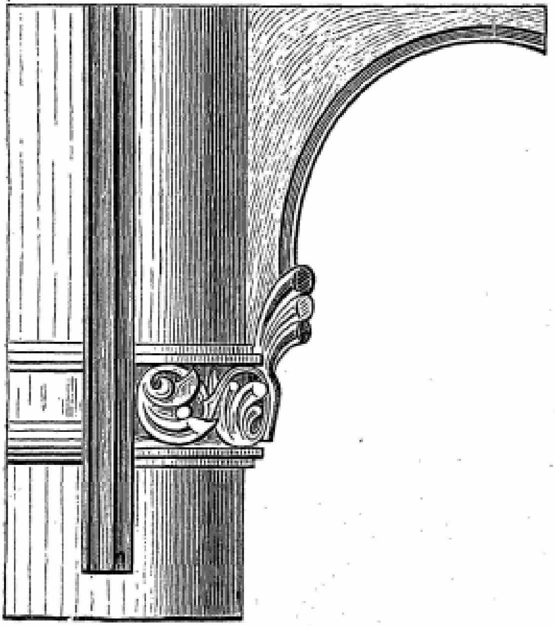

Fig. 198.

Kapitæler og knegte fra Gols kirke.

Begge kirkens gamle portaler tilhører i sin ornanentik den sogn-valdreske type, mens dørene har flad overligger istedetfor arkivolt ligesom Aals kirke. Den ene af de nu paa kirken opsatte portaler er imidlertid nyt arbeide, men som overmaade godt slutter sig til de gamle motiver (fig. 199).

De mange bisarre hoveder over vægstolperne i denne kirke fortjener at bemerkes (fig. 20 og fig. 191—194). Triforiekorsene (fig. 23, fig. 195) kapitælerne og knegtene (fig. 196—198) er udskaaret paa sedvanlig maade.

I det gamle kor fandtes, som det ved restaurationen viste sig, 8′ 7″ over korets gulv en rundbuet aabning af sedvanlig art.

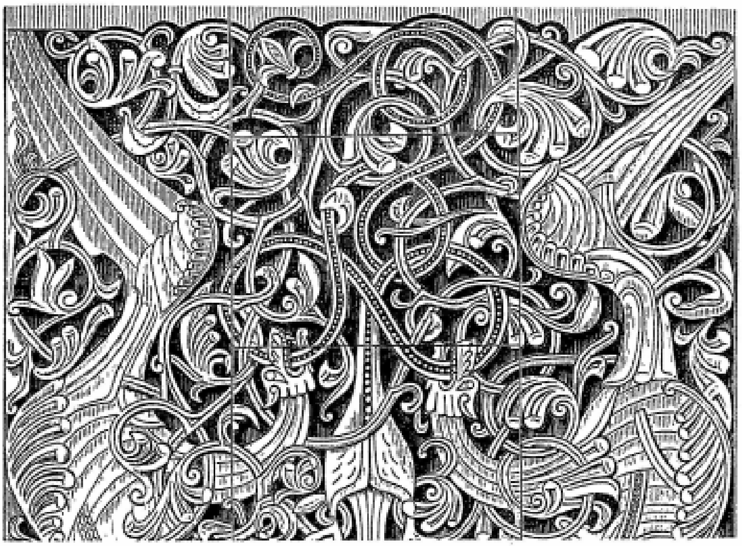

Fig. 199. Overstykket af den moderne portal paa Gols kirke.

Ifølge arkitekt Hansteens opgave er følgende bevaret af den gamle kirke (fig. 200): alle reisningens konstruktionsdele med undtagelse af enkelte kryds og knegte. Derhos hjørnestolper, stavlægjer og de fleste hanebjelker samt knegtene mellem disse, dørindfatningerne med deres udskjæringer, af hvilke den ene dog var saa ramponeret, at den erstattedes med den ovennævnte nye (den gamle opbevares i det ligeoverfor kirken opsatte stabur). Af hovedvæggens planker var omtrent en tredjedel ubeskadiget; det malede, indlagte loft over det ny tømmerkor, der borttoges, viste sig derhos at bestaa af vægplanker fra det gamle kor, der havde indeholdt malerier, og fra apsis. Den nye tagrytter er en efterligning af Borgund kirkes, ligesom motivet til gavlspidsens drager (fig. 16) er sammestedsfra, mens motivet til vindskierne hentedes fra Hopperstad kirke (fig. 24). Derimod var

Fig. 200. Gols kirke.

svalgangene og fremspringene med deres tage aldeles forsvundne, mens fundet af en gulvaas, der naaede lige ud i svalgangens sville, samt af diverse taphuller o. l. gav god veiledning ved restaurationen af disse dele.

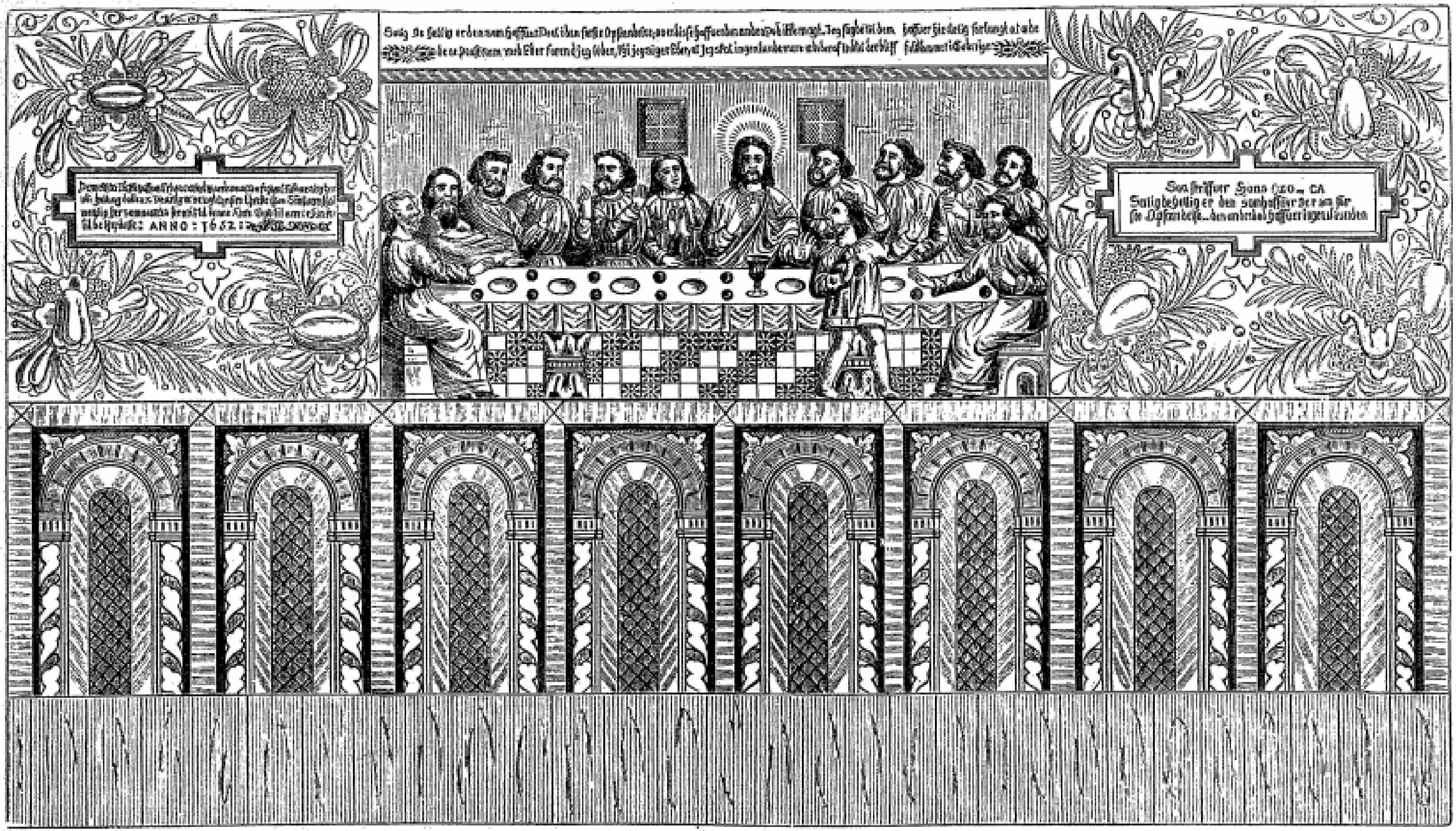

Fig. 201. Maleri fra Gols kirkes apsis.

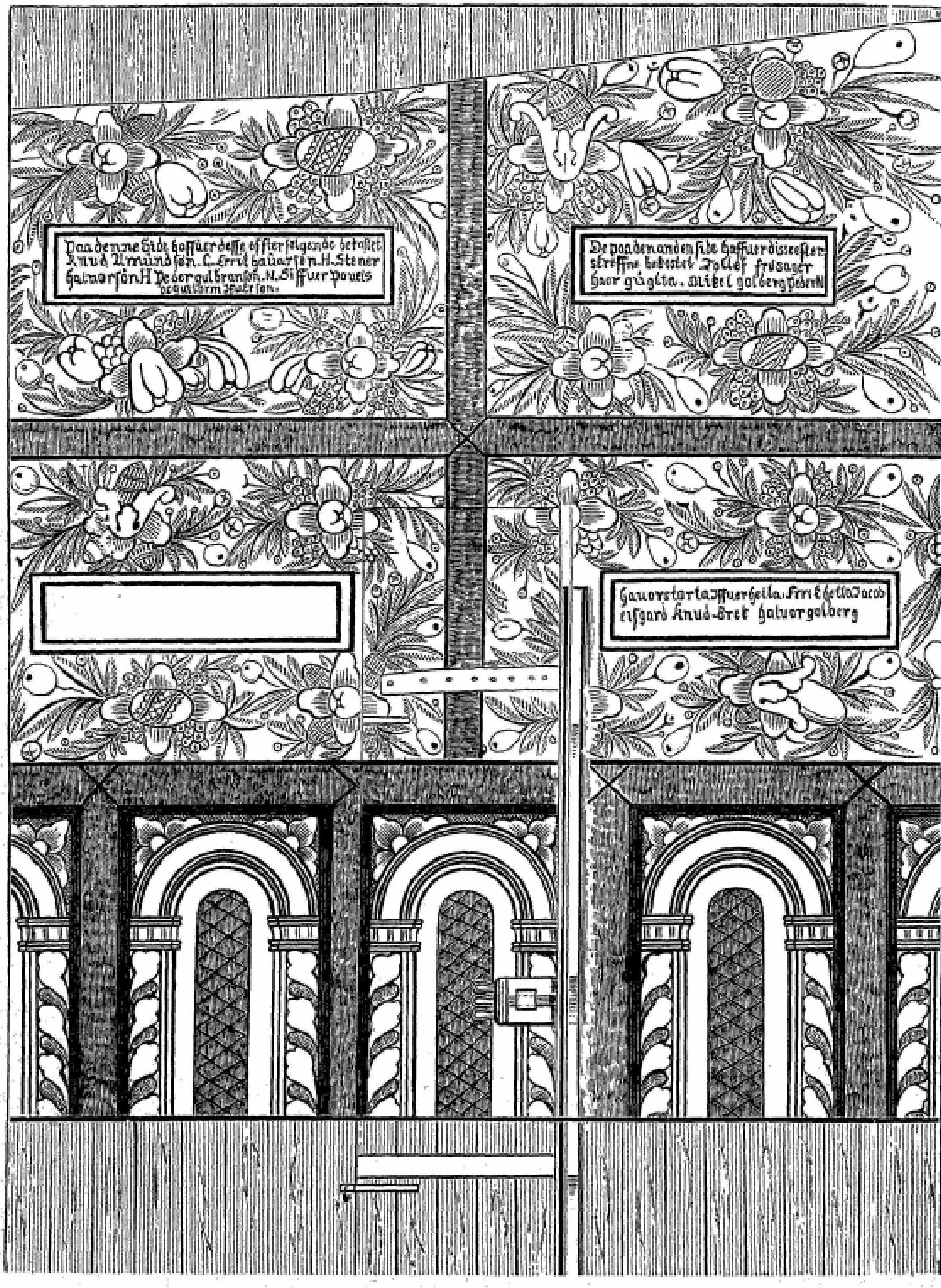

Fig. 202. Maleri paa søndre korvæg i Gols kirke.

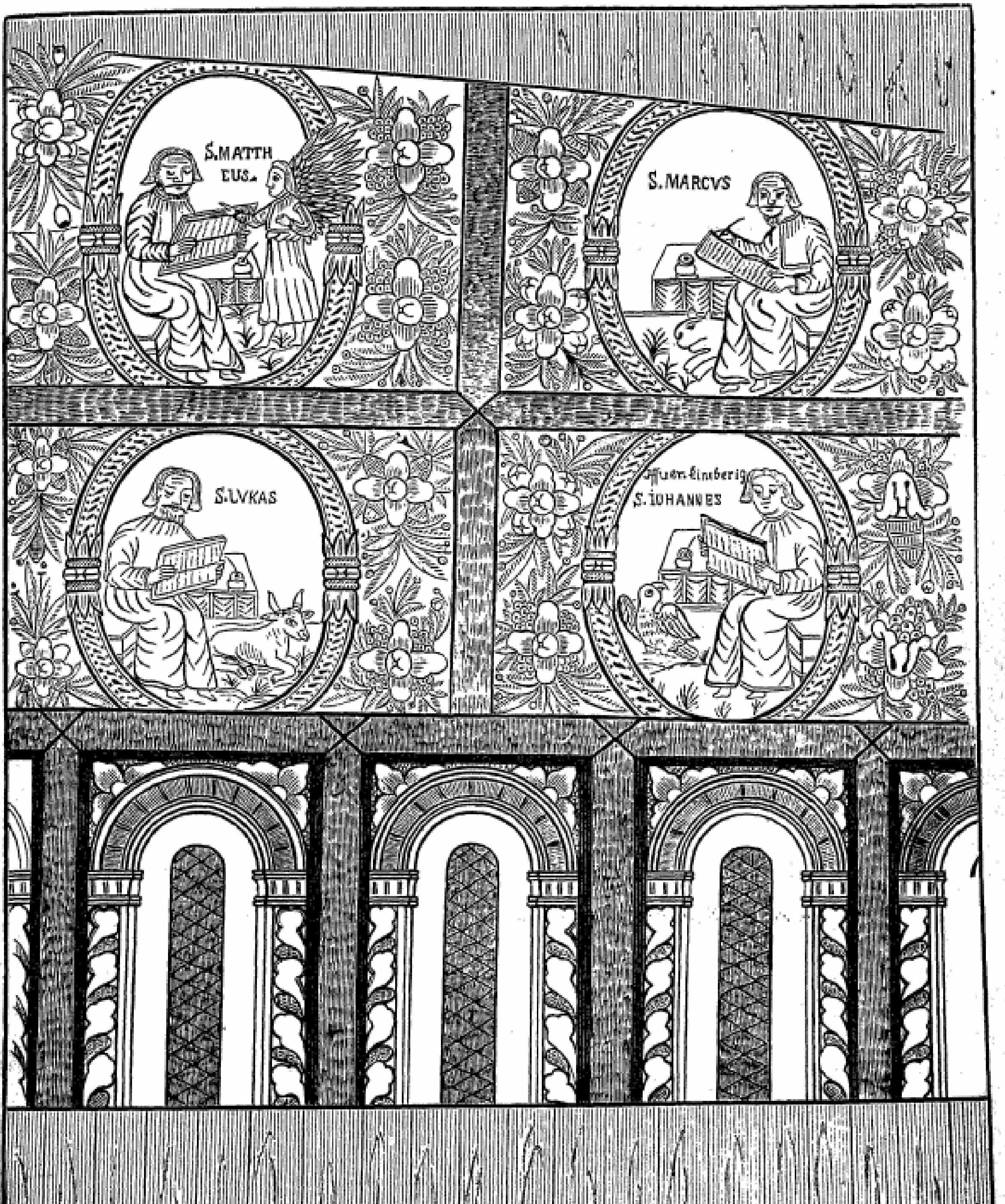

Fig 203. Maleri paa nordre korvæg i Gols kirke.

Det lykkedes virkelig at sammensætte de malerier, der oprindelig havde smykket koret, men som med dettes planker var blevet benyttet i taget af det nyere kor. Da disse malerier er dateret «1652», maa koret være revet adskillig senere og visselig efter besigtigelsen i 1675. Malerierne fremstiller paa den søndre korvæg (fig. 202) kun blomster og frugter over en række malede rundbuer, og har mellem blomsterne indskrifter, der nævner, hvem der har bekostet malerierne. Paa den nordre væg (fig. 203) ses de 4 evangelister med sine attributer og navne, og i østsiden i apsis (fig. 201) er — paa lærred, der var limet til plankerne — nadveren fremstillet, og ogsaa her findes flere indskrifter. I navnet «Ivar Kineberg» over evangelisten Johannes formoder Nicolaysen vistnok med rette malerens navn og denne har i saa fald været en mand fra selve bygden; thi «Kineberg» (den nye matr. Kjernbal) er en gaard i Gol. Om det i kirken staaende antependium og stolen sammesteds se under Hitterdals kirke, s. 305—308.

Dimensioner: Skibet 25′ langt × 21′ bredt; koret 10½′ langt × 10½′ bredt; apsis vel 6′ dyb og 8′ bred; svalgangen 3½′ bred; fremspringene i nord, syd og vest 4′ dybe og 9′ brede (lange). Væghøiden 24½′, til rygaasen 38′, til toppen af tagrytterens spir 62′. Korets væghøide 15′, til rygaasen 30′. Apsis' høide til perivaliets top 28′

C. Firesøilede kirker.

Lomen kirke. — Lóminar kirkja. — Veste Slidre prestegjæld, Valdres provsti («N. F.» s. 114). *Lomen kirke,* der ligger kun et kort stykke op fra den store postvei gjennem Valdres og er synlig fra denne, skal, ligesom dens tvillingsøster Hurum kirke, der ligger en mils vei høiere op i dalen, ifølge sagnet være bygget af italienere (se p. 281). Er nu end dette sagn aldeles irrelevant, saa er dog den indbyrdes lighed mellem de 2 nabokirker i Valdres saa stor og saa paafaldende, at det synes troligt, ikke blot at de er samtidige, men ogsaa at de kan være udførte af de samme kirkebyggere (og træskjærere), ligesom tilfældet er med Torpe og Aals kirker i Hallingdal.

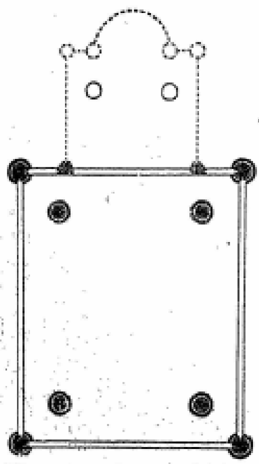

Fig. 204. Lomen kirke.

Lomen kirke nævnes 1325 og 1334, da dens prest *Asle* omtales i 2 breve («D. N.» II, no. 157 og IV, no. 209), derhos 1327 i de pavelige nuntiers regnskaber under navnet Hvams kirke.

Dens sogn kaldes i diplomer oftere Hvams sogn og bygden Hvamsherad. Ifølge besigtigelse af 1675 havde den da endnu sine svalgange i behold, ligesom sit kor, der efter hvad visse spor antyder, vistnok var afsluttet i en halvrund apsis. I 1686 var koret og den nordre svale, der havde sænket sig, igjen med stor bekostning «sat lige» og opveiet.

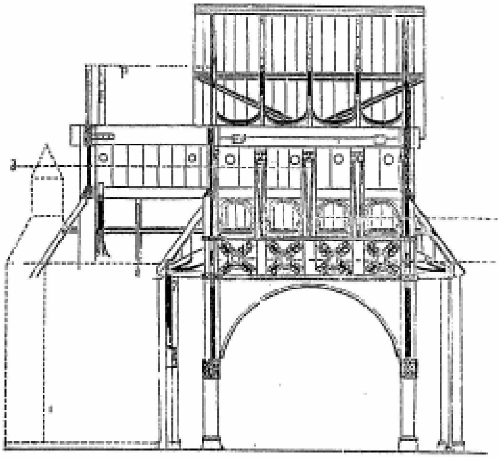

Fig. 205. Lomen kirke, længdesnit.

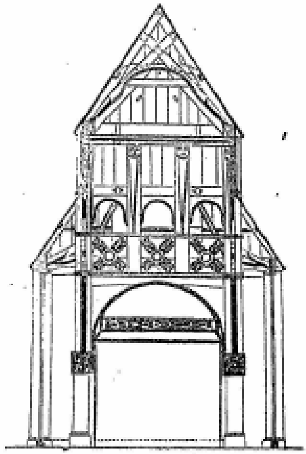

Fig. 206. Lomen kirke, tversnit.

I tidens løb har kirken mistet baade sin tagkjøl, sin kam og sin oprindelig visselig tilstedeværende tagrytter, ligesaa sin svalgang, sin apsis og den nedre del af koret. Det er ikke stort andet end reisning og tagværk, der staar igjen. Dimensionerne falder i en overraskende grad nøiagtigt sammen med Hurum kirkes.

Fig. 207. Fig. 208.
Lomen kirke, masker.

Lomen kirke er en treskibet firesøilet stavkirke (fig. 204), i hvilken den valdreske konstruktionstype optræder helt gjennemført. Midtskibets overvæg hviler kun paa de 4 hjørnesøiler (fig. 205 og 206), der afstives udad gjennem triforiets knær mod sideskibets vægge og indbyrdes gjennem en eneste bue, der paa hver af de 4 sider overspænder midtskibet fra hjørne til hjørne. I triforiehøiden løfter sig derimod fra dette og op til taget stolper, der som sedvanlig begynder mellem triforiets andreaskors og fortsætter som lisener i overvæggen. Triforiet afsluttes opad med buer og har 2 rader tænger. Paa den længere side viser triforiet 4 buer og 3 mellemsøiler, paa den smalere side 3 buer med 2 mellemsøiler; buerne har tildels hesteskobuens form og lisenerne

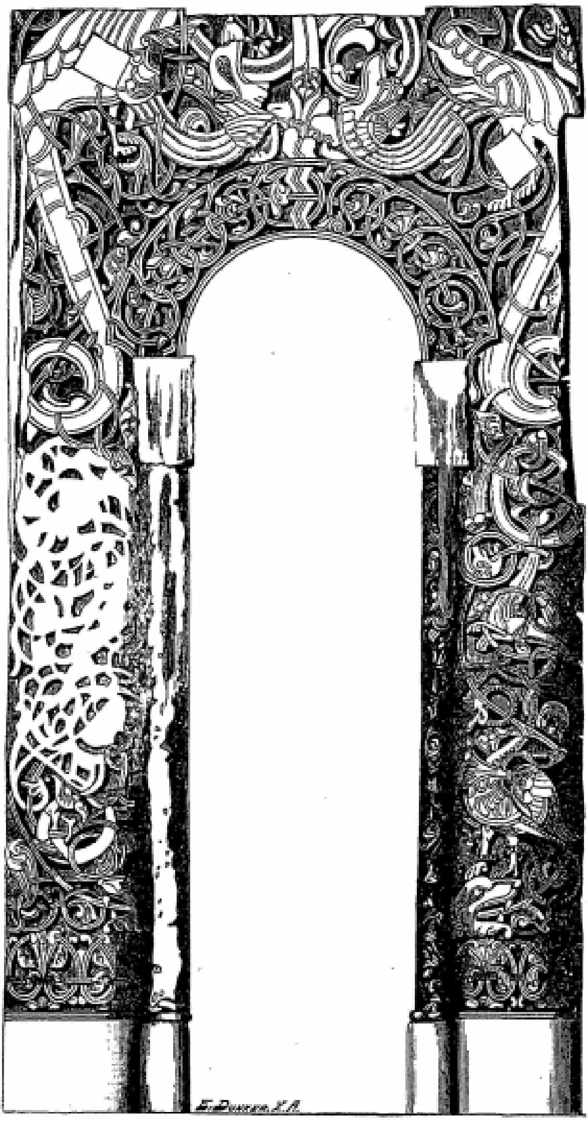

Fig. 209. Portal fra Lomen kirke.

afsluttes opad i de sedvanlige masker (fig. 207 og 208), der nu sees over det i kirken indlagte loft. Midtskibets overvæg gjennembrydes af 4, korets af 2 lysglugger paa hver langside.

Hvad ornamentiken angaar, slutter Lomen kirke sig fuldstændig til den sogn-valdreske type. Foran den vestre indgangsdør staar

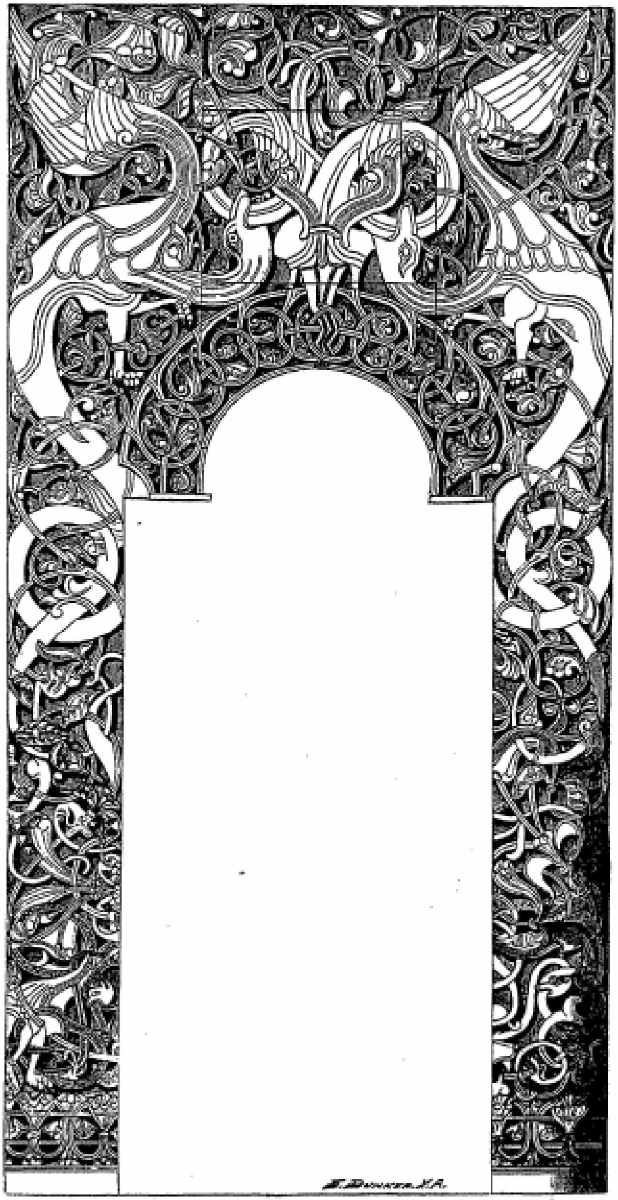

Fig. 210. Portal fra Lomen kirke.

en sterkt læderet portal (fig. 209), men med bevarede halvsøiler foran det mod syd sig aabnende nyere vaabenhus og en lignende portal (fig. 210) med bortskaarne halvsøiler foran indgangen til selve skibet,

Fig. 214.

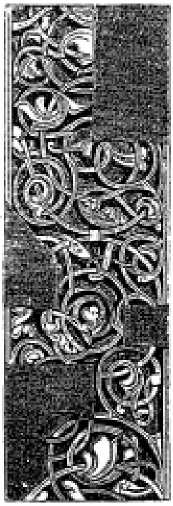

Fig. 215.

Fig. 212.

Fig. 213.

Søilekapitæler fra Lomen kirke.

hvorhos 2 halvsøiler (fig. 211) med arkivolt, men uden planker, findes fæstede ved korets ydre indgang paa sydsiden foran det lille skur, der fører ind til koret. Tvers over korbuen (fig. 216) løber en bred planke med en gjennembrudt dobbelt bølgeforsiring med lette smaablade. Alle disse ornamenter nærmer sig i elegance Aardals kirkes udskjæringer; hjørnedragerne er meget store og sterkt fremtrædende; midtdragen er — som sedvanlig i denne type — uden hoved. De 4 søilekapitæler, der bærer reisningen, har fine spiral- og bladornamenter (fig. 212—215). Et par detaljer fortjener at noteres ved denne kirke. Nicolaysen fandt her i sideskibenes stavlægjer i en indbyrdes afstand af 12—16 tommer smaa, gamle spiger — omtrent som hesteskosøm — fæstede, undtagen over korbuen, hvorimod de findes i ørene paa de udskaarne

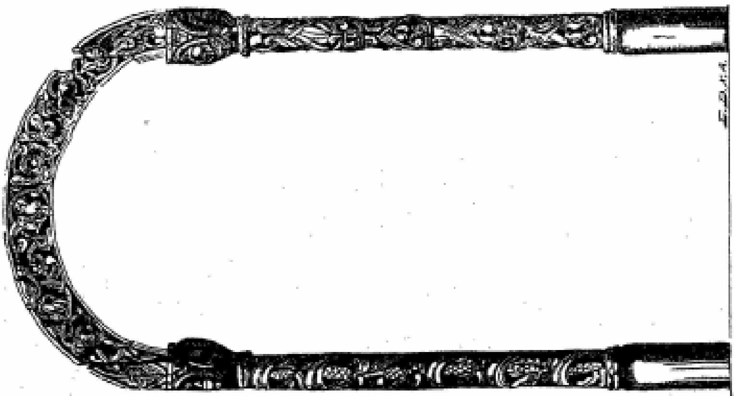

Fig. 211.
Portal fra Lomen kirke.

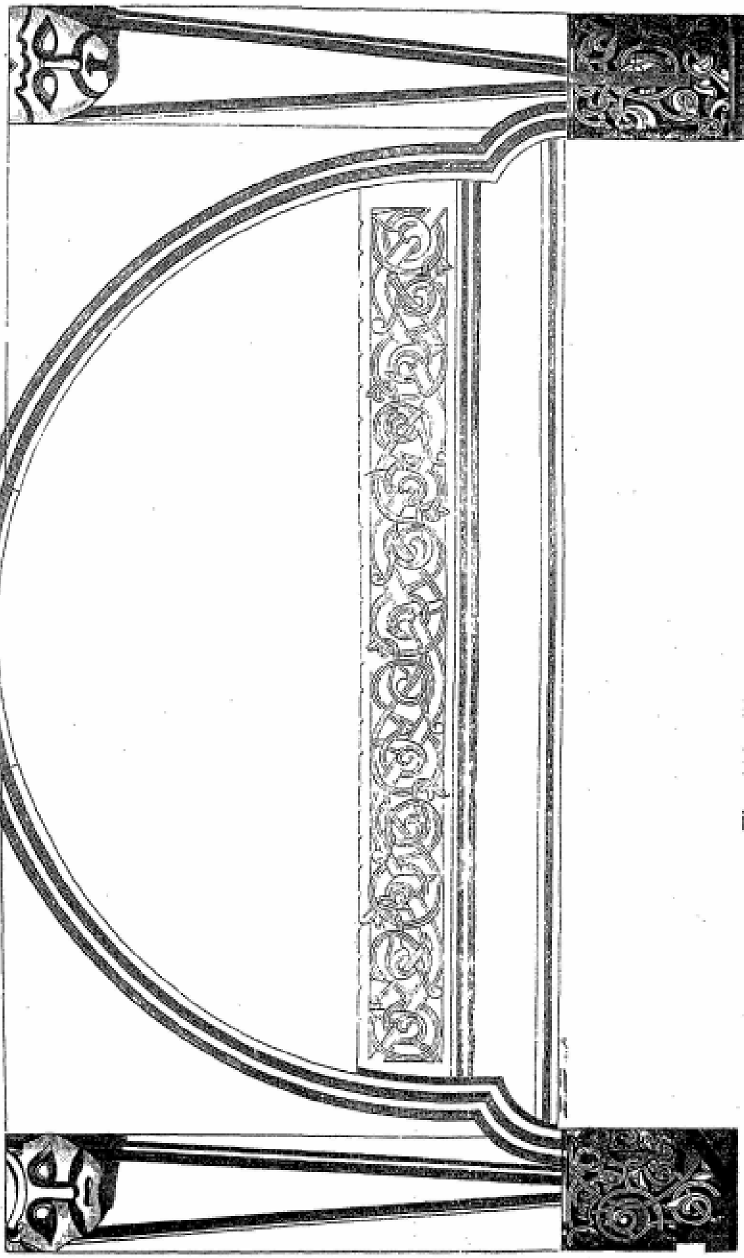

Fig. 216. Korbuen i Lomen kirke.

masker paa begge sider af denne. De har vistnok tjent til at befæste de tepper (tjeld), hvormed man paa de større festdage smykkede kirken i middelalderen, ligesom i oldtiden hovet, om hvis reginnagler vi herved erindres. Over den mod syd sig aabnende

dør til vaabenhuset findes paa udsiden fæstet et kronet, kvindeligt hoved, der øiensynlig engang har tilhørt et madonnabillede.

Dimensioner: Skibet 22¼' langt × 18¾' bredt; koret ca. 13' langt × 11' bredt. Høide til triforiet 14', til dettes overkant 21½', hele væghøiden 25½'. Samlet høide til rygaasen 36¾'. Søilediameter ca. 1'.

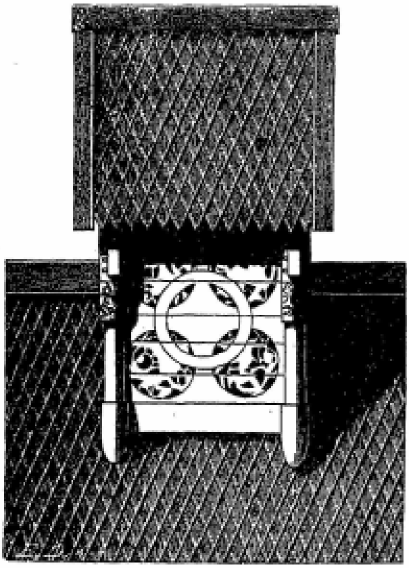

Fig. 217. Hurum kirke, tagrytter.

Hurum kirke. — Horðinar kirkja. — Vangs prestegjæld, Valdres provsti («N. F.» s. 118). Foruden hvad om denne kirke allerede findes anført ved Lomen kirke, kan vi tillægge en del data. *Hurum kirke* (grundrids fig. 13) ligger noget høiere oppe i dalen og længere borte fra postveien, og er ikke, som Lomen kirke, synlig fra denne. Den nævnes første gang i de pavelige nuntiers regnskaber aar 1327. Ogsaa den havde, ifølge regnskaber fra 1673, endnu dengang sine svalgange i behold. Allerede da var der indlagt loft i kirken. Koret er sporløst forsvundet, ligesom tag-

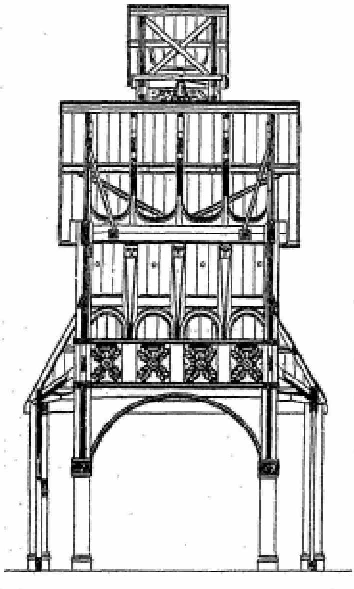

Fig. 218. Hurum kirke, længdesnit.

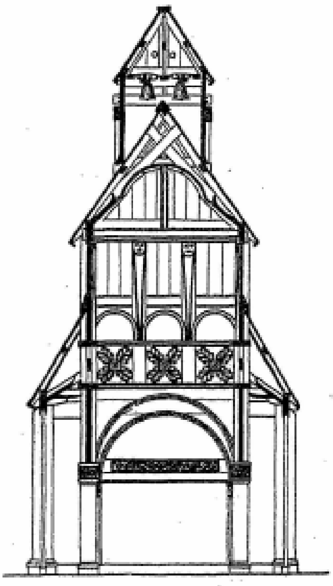

Fig. 219. Hurum kirke, tversnit.

kammen; men antager vi, at den ved Lomen kirke forsvundne tagkjøl har været af samme tykkelse som den bevarede i Hurum kirke — hvad der overfor de øvrige dimensioners store lighed vistnok er utvilsomt — bliver begge kirker nøiagtig lige høie, 37′, Tagrytteren (fig. 217) er nedtaget og nu indsat i kirkegaardsporten; men tænker vi os den atter opsat og forsynet med tag, vilde kirken naa en høide af ca. $44^{2}/_{3}$′.

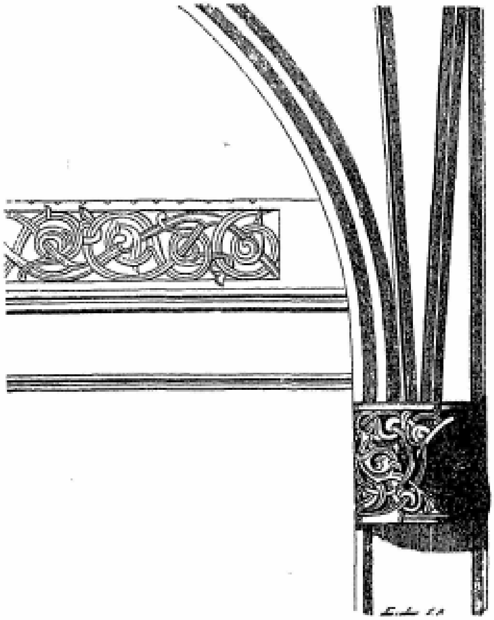

Fig. 220. Hurum kirke, korbue.

Ligesom i dimensioner og proportioner stemmer de 2 kirker ogsaa overens i sin konstruktion (fig. 218 og 219), saalangt vi kan forfølge denne i de bevarede dele; og vi behøver saaledes ikke at gjentage den under Lomen kirke givne beskrivelse, da den i alle dele stemmer med denne kirkes, men kun at henvise til tegningerne. Paa grund af denne de 2 kirkers næsten fuldstændige identitet i de bevarede dele, maa det være tilladt at slutte, at hvad vi ikke kjender af Hurum kirke ogsaa maa have været omtrent identisk med de tilsvarende bevarede dele af Lomens, med andre ord, at ogsaa Hurum kirke maa have havt et kor med halvrund apsis og omtrent af samme dimensioner som Lomen kirkes, ligesom vi omvendt fra tilstedeværelsen af tagrytteren i Hurum kirke tør slutte til en lignende i Lomen.

Fig. 221.

Fig. 222.

Fig. 223.
Hurum kirke, kapitæler.

Ogsaa med hensyn til ornamentiken er overensstemmelserne

store. Korbuen i Hurum har en lignende planke tversover, som den vi saa i Lomen, og næsten med ganske samme ornamenter (fig. 220), kun er Hurumkirkens i vort aarhundrede blevet paa den smagløseste maade malet og forgyldt, eller som en paamalet indskrift fortæller: «stafferet 1828».

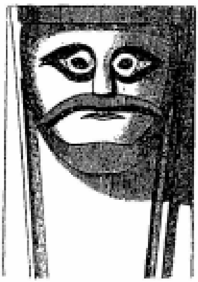

Fig. 224.

Fig. 225.

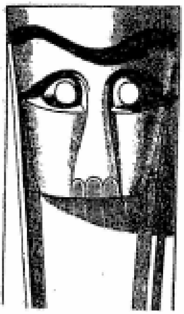

Fig. 226.

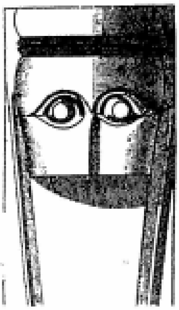

Fig. 227.

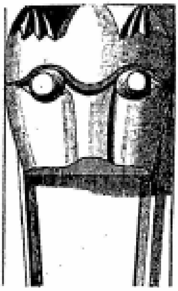

Fig. 228.

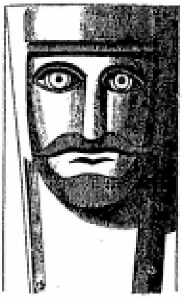

Fig. 229.

Hurum kirke, kapitælmasker.

Fig. 230 Hurum kirke, portal.

Ogsaa behandlingen af triforiekorsene, hjørnesøilernes kapitæler (fig. 221—223) og maskerne (fig. 224—229) er den samme i begge kirker. Dette gjælder i alt væsentligt ogsaa om portalornamentiken. Af portaler eier Hurum kirke ligesom Lomen 3, der tilhører den sogn-valdreske type. Den ene (fig. 230) dannes kun af halvsøiler og arkivolt, med fritstaaende kapitældyr med sneglehusformig, oprullet bagdel. Den anvendes nu som kordør mellem koret og kirken under korplanken.

Paa den venstre halvsøile forekommer et ornament, der ikke ofte viser sig i stavkirkerne: en vertikal række af hine krigerhoveder,

Fig. 231. Portal fra Hurum kirke.

af hvis mund udgaar en baandslynge, som vi saa i Tønjum og Hegge kirker og skal gjenfinde i Hurums nabokirke, Vangs og i Flaa kirke.

Ogsaa paa en af de med spiraler og blade smykkede hjørnesøiler i skibet forekommer det samme hoved (fig. 18).

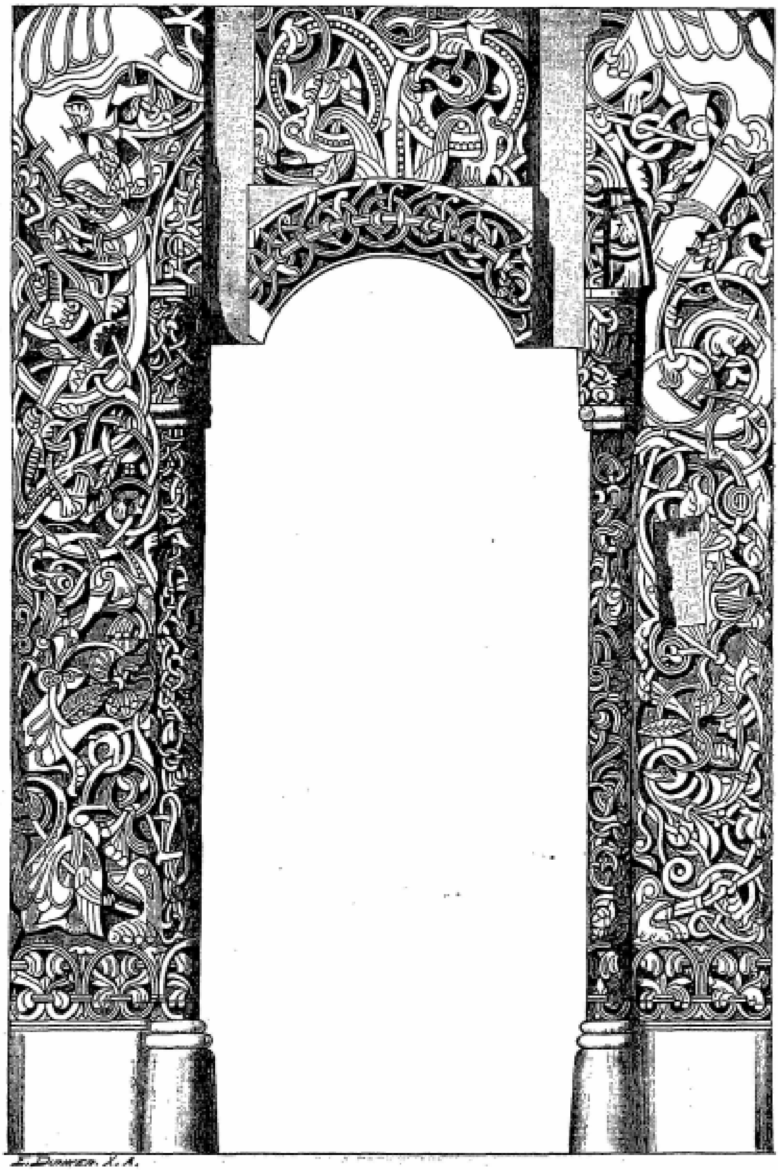

Fig 232 Portal fra Hurum kirke.

Øverst oppe under triforiet i Hurum kirke er der paa den sydvestre hjørnesøile malet med sort farve ordet ᛅᛋᚴᚱᛁᛘᚱ (Asgrimr). Da «S» er udtrykt med det ældre runetegn, vil man her kunne erholde en tidsgrænse, hvis det kan bestemmes, naar brugen af

dette tegn ophørte. (I «Mindesmerker af Norges Kunst i Middelalderen» er indskriften feilagtig citeret «Asmundr» og henført til Lomen kirke, men allerede i aarsberetningen for 1866 har forfatteren selv rettet feilen.)

Dimensioner: Skibet 22½ ' langt (Lomen 22¼ ') × 19 ' bredt (Lomen 18¾ '). Høiden til triforiets underkant 14½ ' (Lomen 14 '), til triforiets overkant 21 ' (Lomen 21½ '); væghøiden 26 ' (Lomen 25⅔ '), samlet høide 37 ' (Lomen 36¾ '.

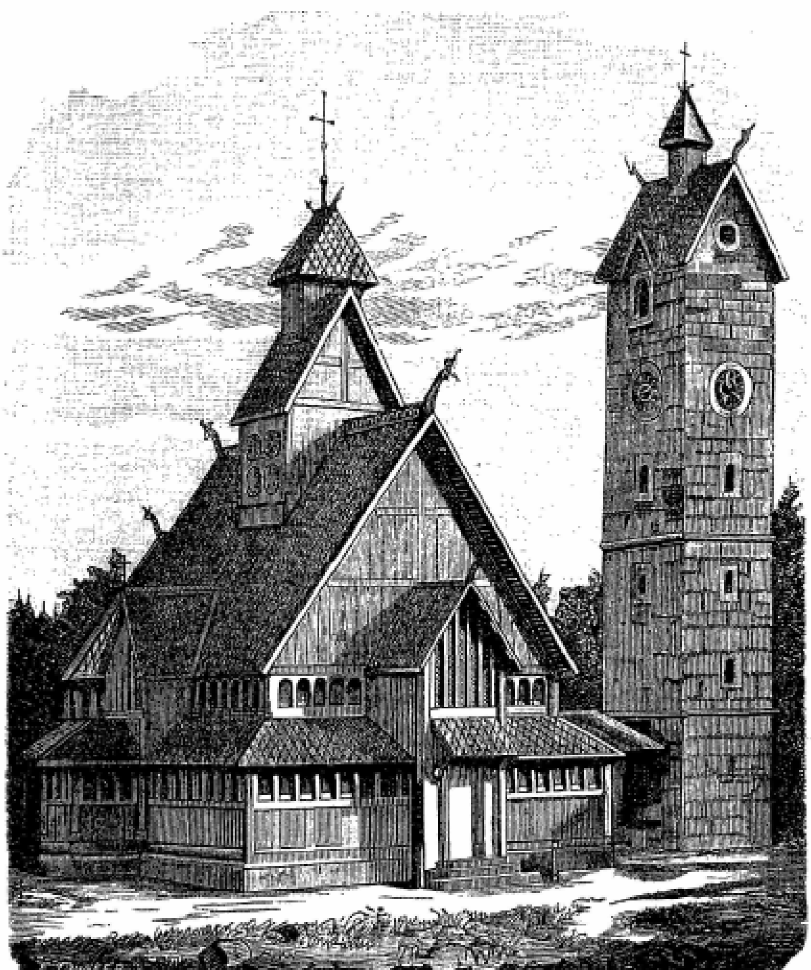

Fig. 233. Vangs kirke.

Vangs kirke (nu ved Brückenberg i Schlesien). — Vangs kirkja. — Valdres provsti. («N. F.» s. 116.) *Vangs kirke* (fig. 233), nu kaldet «Die Bergkirche Unsers Erlösers zu Wang», ved Brückenberg i

Schlesien, skal ifølge traditionen oprindelig have staaet paa gaarden «Byrgje» (formodentlig, som prof. Rygh mener, den noget vestenfor kirken liggende gaard Berge) inden den — uvist naar — flyttedes til det sted, nær den nuværende nye kirke i Vang, hvor den stod indtil 1841. Ifølge Hertzholms «Vaabenbog» (Kbhvn.s kgl. bibl., man. i Thottske saml., 4to., no. 1895) fandtes i koret et vaabenskjold til erindring om Haakon V's sysselmand i Valdres, Sighvat af Leirhol, der blev ihjelslaaet af bønderne og skal være begravet i Vangs kirke. Hvis dette er rigtigt, har kirken altsaa eksisteret ca. 1319. Vangs kirke nævnes ogsaa virkelig i de pavelige nuntiers regnskaber 1327. Senere nævnes den («D. N.» III, no. 443) ved aar 1382 og 1427 («D. N.» II, no. 693).

Kirken var omtrent 1840 bestemt til nedrivning, men blev da af eieren (menigheden?) solgt ved auktion gjennem presten i Vang, Schnitler, og kjøbt af den for vore fortidsmindesmerker altid nidkjære professor J. C. Dahl, der da nylig havde udgivet sine «Denkmale», for 94 spd. 105 sk. (se «Vidar» 1888, 7de og 8de hefte, s. 536: «To Breve fra Prof. Dahl»). Dahl, hvem det var om at gjøre, at redde kirken og dens herlige træskjæringer, havde først havt den plan at lade kirken opstille i slotsparken i Kristiania, ligesom grev Wedel-Jarlsberg efter hans tilskyndelse tænkte paa at lade den opstille paa Bogstad. Videre havde Dahl tænkt paa at bruge søiler og portaler til dermed at udsmykke kongehallen i Bergen, som han haabede at faa restaureret. Endelig kjøbte han kirken efter en foreløbig aftale med kong Friedrich Wilhelm IV af Preussen, der netop havde besteget tronen, og som tænkte paa at opstille den paa Pfauen-Insel ved Potsdam, hvor flere merkelige ældre bygninger var opstillet, t. eks. det saakaldte «Cavalierhaus», der var bygget af stenene fra det grevelig Schlieffenske hus i Danzig (det er dette hus, Dahl i sit brev kalder «et Danzige Huus af Marmor»), en gotisk ruin m. m. Herfra skriver sig formodentlig Landstads urigtige opgave i fortalen til hans «Neslands Kirke» om, at Vangs kirke er opsat i Potsdam. Ved salg af endel ubrugeligt tømmer (planker o. l.) paa stedet, synes den virkelige salgspris at være blevet reduceret til 80 spd.; ialfald opgiver kirkens nuværende ministerialbog, der af hr. pastor Guidon i Brückenberg har været mig velvillig overladt til afbenyttelse i 1884, mens jeg opholdt mig ved kirken, — at transaktionen foregik for en sum af 120 preussiske thaler. Arkitekt F. W. Schiertz, der allerede før havde været i Vang og tegnet en af kirkens portaler for Dahls ovenfor nævnte værk, sendtes nu af Dahl til Norge og tog nøiagtige tegninger af kirken, hvorefter han ledede nedtagelsen, der fandt sted sommeren 1841. Dahl havde derhos forpligtet sig til — som han

selv siger — «at lade de gamle katholske Biskopper og Canonici begrave lutherisk paa Kirkegaarden». Nu laa der vel af gode grunde neppe hverken biskoper eller canonici i Vangs kirke, men muligens er ved denne leilighed Sighvat af Leirhols og andres lig blevet for anden gang begravet. Saa numereredes planker og stolper og førtes over Filefjeld ned til Lærdalsøren, hvorfra de bragtes søværts til Bergen. Herfra gik de ligeledes søværts til Stettin og derfra til Berlin. Inden kirken kunde føres til Potsdam, var vinteren kommet og kirkematerialet fik vinterkvarter i berlinermuséets gaard. Med vinteren syntes ogsaa kongens interesse at være kjølnet noget. Imidlertid havde grevinde von Redern, der i flere henseender har været en velgjørerinde for de fattige schlesiske vævere og derfor har faaet et monument lige ved Vangs kirke i Brückenberg, hørt tale om den i muségaarden liggende norske kirke. Hun gjorde kongen opmerksom paa, at den lille, fattige menighed høit tilfjelds i Brückenberg lige under Schneekoppe i Riesengebirge paa den schlesiske side havde en lang og meget besværlig kirkevei. Den nærmeste kirke ligger nemlig i Arnsdorf, hvortil man har over en times brat og om vinteren helt eller næsten ufremkommelig nedstigning, hvorfor det vilde være en sand velgjerning mod de fattige mennesker at opstille denne kirke, der jo ogsaa i sit fædreland havde tilhørt en fjeldmenighed, som sognekirke for den lille schlesiske vævermenighed høit tilfjelds (saameget mere som denne menighed allerede 1734 af landsbyens grundeier grev Schaffgotsch havde faaet tilladelse til at opføre en evangelisk kirke, men aldrig havde havt raad til at iverksætte denne tilladelse se «Z. f. b. K.» 1890, s. 271). Brückenberg kan ikke engang kaldes en landsby, den har ingen samlet bebyggelse, men er nærmest hvad vi vilde kalde en grænd, hvis faa huse ligger spredt over et vidtløftigt terræn. Kort at fortælle, grevinden talte sine væveres sag saa godt, at kongen indvilgede. Det er saaledes ikke rigtigt, naar professor Dahl — der dog burde kjende sagens historie — i «Antiqv. Tidskr.» for 1843 s. 66 siger, at det var til den fra Tyrol til Schlesien nylig indvandrede protestantiske menighed kirken blev skjænket. Denne menighed, der af Friedrich Wilhelm III havde faaet dalbunden hinsides Arnsdorf, nærmere Erdmannsdorf til gave, det gebet, der nu efter indvandrernes oprindelige hjem bærer navnet: Ober-, Mittel- og Unter-Zillerthal — denne menighed havde vistnok allerede flere aar tidligere faaet kirke, idet kirken i Zillerthal er udført af Schinkel, der døde samme aar som Vangs kirke blev nedtaget.

Vaaren 1842 blev saa Vangs kirkes rester lagt paa flaader og transporteret opad Oder til Liegnitz, hvorfra de med meget besvær førtes opad fjeldsiden til bestemmelsesstedet — adskillige mil.

Kirkens opsætning overtoges af «Baurath Hamann» (? navnet yderst utydeligt skrevet i ministerialbogen — jeg kan ikke garantere dets rigtighed). Han fandt, som rimeligt var, væsentlig kun at kunne anvende sviller, stolper og stavlægjer — altsaa rammeverket — samt de 4 fritstaaende søiler fra kirkens indre, portalerne med de smukke udskjæringer og endel spaan, mens plankerne saavel som hele svalgangen udførtes fra nyt af. Den 8de februar 1842 var pladsen blevet bestemt, den 2den august samme aar lagdes grundstenen til kirken af kong Friedrich Wilhelm IV egenhændigt, og den 15de oktober 1843 — kongens fødselsdag — reistes spiret, paa hvilket fæstedes en vindfløi, hvori man som angivelse af kirkens sandsynlige alder satte aarstallet «1200». Da kirkens indredning var færdig, indviedes den i juli 1844 med en prædiken, der tog til udgangspunkt ordene i Luk. 1, 39: «Men Maria stod op i de samme dage og gik hastelig til bjergegnen». Skjønt kirkens fulde navn som nævnt er «Bergkirche Unsers Erlösers zu Wang», taler man dog i dagligtale altid om «Kirche Wang» og «Gemeinde Wang». Da kirken indviedes, kostede den bygning, der var indkjøbt for 120 thaler, den nette lille sum af 23,453 thaler. Kirken har 135 nummererede siddepladse, men kan rumme et par hundrede mennesker.

Som kirken nu ligger der paa sin smukt planerede terrasse ude paa fjeldskrænten, skuende milevidt ud over de smaa landsbyer Krümmhübel, Steinseiffen, Arnsdorf og byen Schmiedeberg, i en høide af 2430′ over havet, lige under Schneekoppe mod en smuk skovbaggrund og med den lave, landlige prestegaard paa nordsiden og et med kirken ved en aaben gang forbundet høit sten-klokketaarn paa sydsiden, er den visselig den mest besøgte af alle vore stavkirker, idet alle de mange turister og «sommerfrischler», der besøger Riesengebirge og Schneekoppe, pleier at aflægge en visit i den sælsomme oldkirke. Hvorfra den aldeles uhjemlede, herhjemme oftere mand og mand imellem gjentagne, opgave om, at kirken skulde være brændt, stammer, har det ikke været mig muligt at efterspore. Den staar endnu i god behold.

Vangs kirke var i sin oprindelse visselig en treskibet stavkirke af den valdreske type med 4 hjørnesøiler uden mellemsøiler ligesom Lomen og Hurum — derom vidner det, at kun de 4 søiler i den restaurerede kirke er gamle, men de 2 nye. Forøvrigt har restaurationen misforstaaet og ødelagt saa meget, at man af den kun kan faa en meget svag forestilling om vore stavkirkers virkelige udseende. Med det ydre kan man endda paa en vis forsone sig. Vistnok stemmer de høie vinduer i gavlene over fremspringene kun slet med de oprindelige faktiske forholde, de rundbuede vinduer i sideskibenes overvægge bør jo tænkes borte, og vinduerne i kuplen

over apsis er meningsløse, ligesom en saadan apsiskuppel kun en eneste gang kjendes i en stavkirke, nemlig i Flesberg kirke — det er vistnok her som der et tegn paa, at kirken er fra en tid, da typen holder paa at opløses —, men det ydre giver dog ialfald en forestilling om, hvorledes en stavkirkes ydre ser ud med sin svalgang og sin taarnrytter o. s. v. Det værste er, at midtskibet ikke hæver sig over sideskibene ved særskilte vægge, men er bragt under samme tag som disse; denne kapitalfeil hænger paa det nøieste sammen med, at det indre er i en utilladelig grad misvisende. Jeg vil ikke tale om, at sideskibenes vægge ud mod løbegangen er gjennembrudte med rundbuede, tvekoblede vinduer, det er et hensyn, der er taget til nødvendigheden af at skaffe lys i kirkens indre, og opgaven er i saa henseende langt bedre løst end i Hitterdals kirke; men derimod er — som det ydre angiver — den indre reisning aldeles misforstaaet, og intet erindrer her om en norsk stavkirkes virkelige anordning.

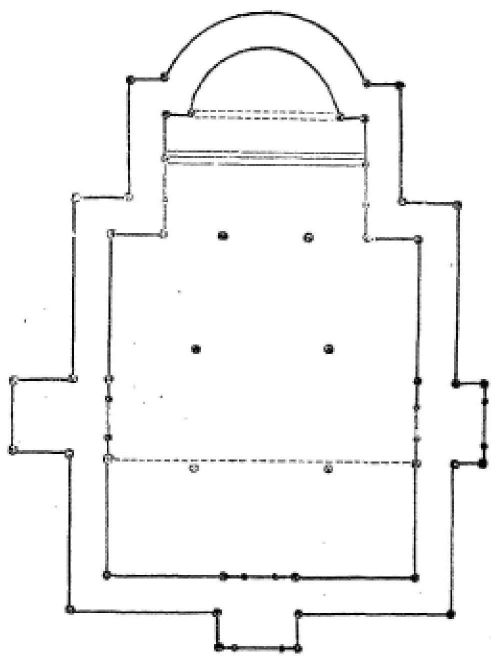

Fig. 234. Grundrids af Vangs kirke.

Visselig er kirken ogsaa nu en treskibet stavkirke (fig. 234), men der er indlagt et næsten ganske fladt loft, der bæres af 6 søiler, af hvilke de 2, der afgrænser koret, er moderne. Disse 6 søiler staar i omtrent lige afstand opad kirken, og de tagribber, der løber mellem dem og skibets vægge, deler skibet i 9 firkantede felter. Da derhos det indlagte loft som antydet kun danner et fra planet svagt afvigende stikbuet hvælv, har sideskibbuerne samme høide som midtskibet, ligesom midtskibets bredde er for smal i forhold til sideskibenes. Det vestre søilepar støtter en orgelempor (antydet ved brudte linjer i tegningen), der indtagende hele kirkens bredde drager sig helt hen til vestvæggen; det østre søilepar skiller som sagt skibet fra koret.

Fra det oprindelige nu helt forsvundne triforium er de horisontalt liggende rundbueknær tydeligvis hentede, der nu ligger mellem

loftets bjelker — arkitekten har tydeligvis ikke ret vidst, hvad han skulde foretage sig med dem.

Hvis tagkonstruktionen er den oprindelige, er allerede i denne periode kjølbuen begyndt at afløses af en tverstav, der krydser undersperrerne og fæster sig i oversperrerne. Af grundtegningen vil man se, at koret som sedvanlig er noget smalere end skibet. Kirken har halvrund apsis. Af svalgangens 3 fremspring benyttes det nordre nu som sakristi, idet vægge er indlagte, der skiller det fra svalgangens øvrige dele.

I alle løbegangens arkader er glasruder indsatte ligesom i de aabninger, der for at give kirken lys er udbrudte i sidevæggene og i gavlene over fremspringene.

Den moderne tagrytter imiterer — ligesom Gols kirkes — tagrytteren i Borgund kirke, men har ikke desto mindre faaet et valmtag (!) og hviler paa en tagstol, der — synlig over det indlagte loft — bæres af de 4 vestlige søiler nede i skibet. Endelig har man vendt 2 af portaludskjæringerne — den nordre og søndre portals — *indad* mod kirkens indre. Den samme anordning synes, hvis man tør dømme fra Tidemands «Gudstjeneste i en norsk Landskirke», i 1840-aarene at have været at finde i Saulands kirke, ligesom vestportalen i Hopperstad kirke i 1885 vendte indad mod kirkeskibet.

Gaar vi over til betragtningen af kirkens ornamentik, saa angiver cylinderkapitælerne over de 2 moderne søiler sig selv som nyt, schlesisk arbeide. Den søndre ved prædikestolen fremstiller David, der dræber Goliat, den nordre Daniel i løvekulen. Men ogsaa cylinderkapitælerne paa de 4 oprindelige søiler synes mig at være moderne arbeide, hvorvel Lachner i en opsats i «Zeitschr. f. bildende Kunst» 1886 s. 164 ff. benytter det ene af dem til deraf at udlede de norske middelalderske træskjærerarbeiders oprindelse. Hele formbehandlingen er uimodsigelig grundforskjellig fra den norske. Den nordvestre stolpes kapitæl ved emporen fremstiller en række firføddede fabeldyr af ganske anden art end de sedvanlige norske, staaende det ene bagved det andet og bidende hinanden bagfra — en næsten parodisk efterligning af den vilde «*bellum omnium contra omnes*», som findes i de norske drageslynger, skjønt ret humoristisk i sin opfatning. Den næste kapitæl paa nordre side fremstiller David, der redder sin hjord fra løvens angreb, — skjønt noget nærmere karakteren i vore gamle arbeider er dog ogsaa dette vistnok moderne, ligesom de 2 rent ornamentale kapitæler paa de 2 sydlige søiler, af hvilke det vestligste er rent vegetabilt, mens det andet fremstiller 2 slanger mellem slynget løvverk.

Egte er derimod portaludskjæringerne, og disse vidner om, at

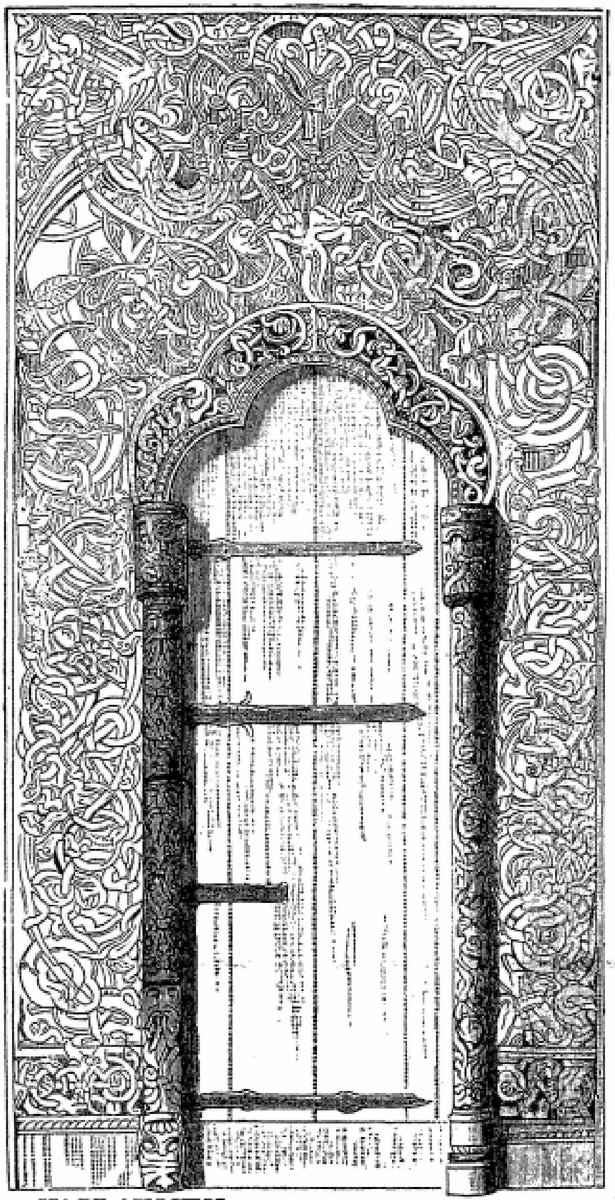

Fig. 235. Den søndre portal fra Vangs kirke. (Efter Dahl)

skjønt kirken er yngre end 1200, tilhører den dog blomstringstiden. Disse portaler er 4 i tallet. Den *vestre, ydre portal* paa kirkens udside viser kun halvsøiler uden planker, men med staaende kapitældyr af den sedvanlige art. De 2 trekanter i hjørnerne mellem

arkivolt, væg og tag, der er fyldte med slynger, forekommer mig at være moderne tilsætning, hvis de ikke er her indsatte fragmenter af en ødelagt portal. De er i ethvert fald smukt skaarne og helt i karakteren.

Den *indre vestportal* mellem svalen og skibet er rigtigt indsat, idet den vender billedsiden udad mod svalgangen. Den bestaar af baade planker og halvsøiler og over disse staaende kapitældyr. Planke-ornamenterne viser uregelmæssige slynger med animalske hovedmotiver. Plankens nedre del synes forhugget, intet dyrhoved sees som udgangspunkt; ingen palmetbord smykker den nedre rand. Den flade overligger er tilrestaureret i en slet efterligning af de gamle slynger.

Den *søndre portal* (fig. 235) mellem skibet og løbegangen midt paa kirkens langvæg er som sagt indsat saaledes, at udskjæringerne vender ind mod kirkens indre, vistnok et arrangement af kirkens restaurator for at lade den smukke ornamentik komme mere til sin ret end det vilde ske i den trange løbegang, paa samme tid som de smykker kirkens indre paa en værdig maade. Dette er den i Dahls verk, efter hvilken vor tegning er gjort, utilfredsstillende afbildede portal, der med sikkerhed viser os, at kirken maa dateres senere end aar 1200, da den opad afsluttes i en *kløverbue*, der overhoved taget selv i stenarkitekturen ikke viser sig i Norge før aar 1200. Udskjæringerne nærmer sig den sogn-valdreske type i dens regulære form, men er noget overlæssede, — halvsøilerne er uden kapitældyr. Den ene halvsøile viser vegetabile ornamenter, den anden derimod en række kronede krigerhoveder over hverandre ligesom i Hurum, Flaa, Hegge og Tønjum kirker — med baand, der til begge sider gaar ud af deres mund.

Den *nordre portal* mellem skib og sakristi, ligeledes vendende ind mod kirkeskibets indre, staar lige overfor den søndre midt paa skibets langvæg og er et fuldstændig regulært eksemplar af den sogn-valdreske type uden kapitældyr, med palmetbord og horisontalt dyrhoved som udgangspunkt for slyngerne, udfaldende blade i disses udviklingspunkter og halvrund øvre afslutning, ligesom den over arkivolten nedfaldende drage i midten er vinget og dragerne skjællede. Halvsøilen viser ogsaa her de kronede krigerhoveder med baand udgaaende af munden. Paa denne portal findes tilhøire i ³/₄ mandshøide, men halvt skjult bag en list i snitverket, en runeindskrift, af hvilken man i Schlesien havde faaet ud: «Einar ristede (skar) Olaf», men som ifølge professor S. Bugges læsning (Aarsberetn. 1868, s. 34) udsiger, at «Eindride skar søn til Olaf slemt i lillefingeren».

Foruden disse indgange findes en indgang til svalgangens søndre

fremspring lige imod klokketaarnet og en paa korets nordside, der har en nedad halvrundt afsluttet døraabning ligesom i Hopperstad kirke — ingen af disse indgange har udskjæringer. I sakristiet opbevares et fragment af et kapitældyr.

Da kirken solgtes, medfulgte en del malerier, som synes at have været fæstede under korets loft, og som opgives at være bevaret i Berlins museum — formodentlig i dets magasiner. Om de er malet paa træ eller lærred er mig ikke ganske klart. Presten paa stedet kaldte dem «gobelins», hvad der tyder paa lærred, men det sandsynlige er træ, især da de tydelig er af middelaldersk oprindelse. Ifølge ministerialbogen i Brückenberg saaes midt i «korhvælvet» (?) Kristus som verdensdommer med engle og kirkefædre; paa den ene side nadveren, paa den anden side korsfæstelsen. Endelig angives, at et fjerde maleri fremstiller krigere, der kaster en «vantro» i havet efter at have hængt en møllesten om hans hals, «med hentydning til Matth. 18, 6». Men dette sted taler ikke om de «vantro», men om «den, som forarger en af disse smaa». Maleriet har ellers ganske vist intet med Matth. 18, 6 at gjøre, men fremstiller sikkerlig St. Halvard, der sænkes i Drammensfjorden med en møllesten om halsen — hvad allerede Dahl har været opmerksom paa. Dahl oplyser ogsaa i «Antiqv. Tidskr.» 1843, s. 66—67, at stolen, paa hvilken Kristus sidder, i de 4 hjørner er prydet med «arabeskartede stavnsirater» og at baadene, hvori hine krigere findes, har høie stavne, dog af en simplere form. Ifølge Dahl synes det, som om der har været flere malerier end de i ministerialbogen nævnte, da han siger, at «de i koret var *især* merkværdige». Tilstedeværelsen af St. Halvard i korets tag sammen med saa betydningsfulde skikkelser og scener som verdensdommeren, korsfæstelsen og nadveren, gjør det til en vis grad sandsynligt, at Vangs kirke har været dediceret til *St. Halvard*.

Dimensioner: Skibet 29′ langt × 25½′ bredt; koret 10½′ langt × 16′ bredt; apsis 6⅓′ dyb × 11½′ bred; svalgangen 2′ 10″ bred; søilegjennemsnit 1$^1/_{10}$′.

Hemsedals kirke. — Skoðinar kirkja i Hemsudali. — Gols prestegjæld, Ringerike og Hallingdals provsti («N. F.» s. 153). Yderst malerisk, tegnende sine smukke linjer mod himlen midt i det trange fjeldskar, hvor dens tjæresorte vægge kontrasterede prægtigt mod fjeldsidernes saftiggrønne græs, laa indtil for faa aar siden høit tilfjelds op imod stiftsgrænsen *Hemsedals stavkirke.* Den nævnes første gang i de pavelige nuntiers regnskaber 1327. Ifølge indberetning af 1673—75 havde kirken svalgang og halvrund apsis i koret — og sikkerlig løftede det sedvanlige cylindertaarn sig over denne sidste. Ifølge besigtigelse af 1686 havde den endnu da fra middelalderen bevaret et «skillerum» mellem kor og skib, der foresloges borttaget, rimeligvis den almindelige høie korskranke.

Hemsedals kirke var en treskibet kirke efter den valdreske type, med midtskibet hvilende kun paa 4 hjørnesøiler ligesom Lomen og Hurum.

«N. F.» fortæller, at der i kirken fandtes 2 planker, den ene ved opgangen til prædikestolen, der var forsiret med fantastiske dyrhoveder med store tænder, den anden lignende ved stolstadet nærmest koret.

I koraabningen var de udskaarne stolper fæstede, der oprindelig

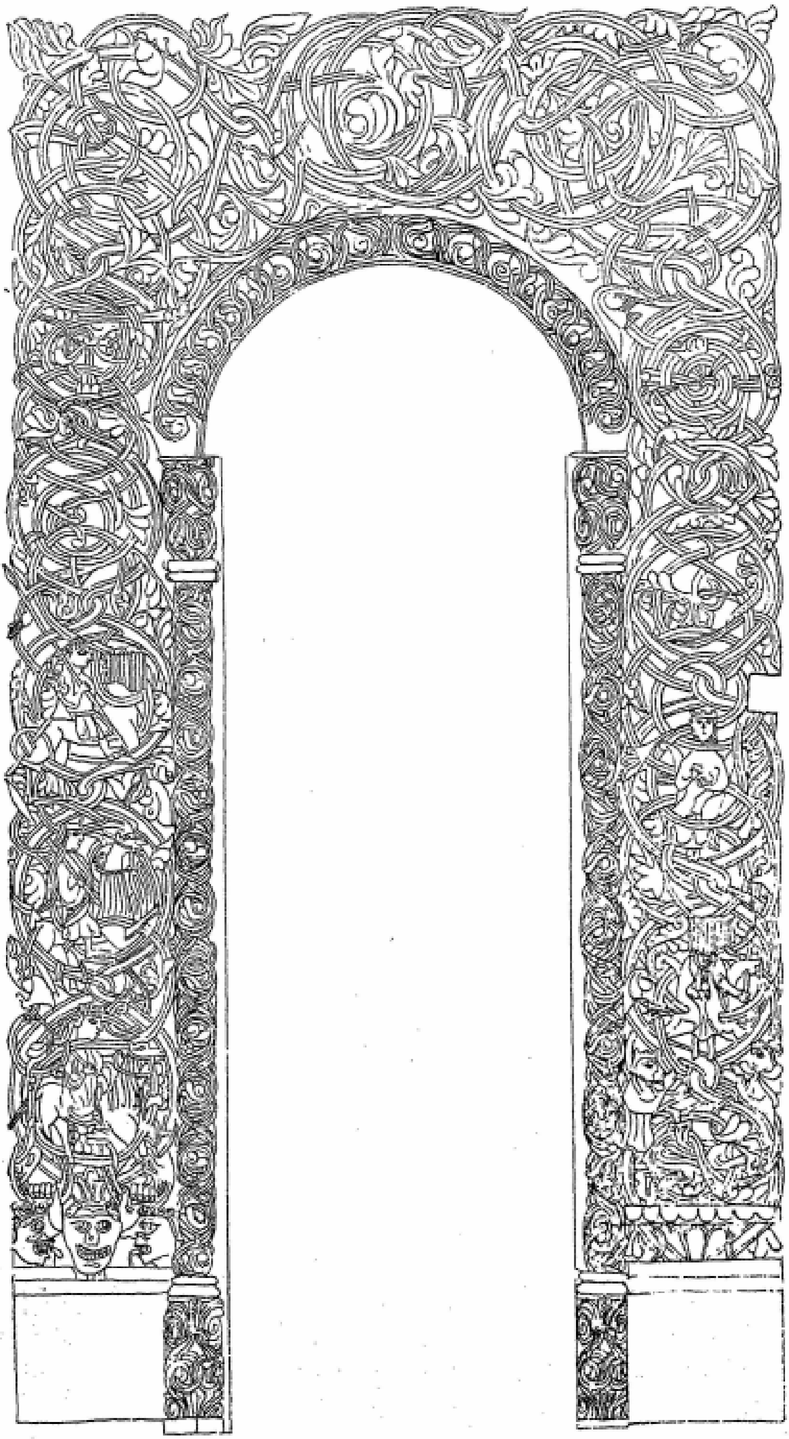

Fig. 236. Portal fra Hemsedals kirke.

havde tilhørt indgangsdøren til det ældre — uvist naar — nedtagne kor. Portalen (fig. 236), der nu findes i universitetets oldsagsamling, er sterkt forhugget, men viser, indarbeidet i de vegetabilske slynger, en række figurale fremstillinger, som jeg tror at turde forklare som de hellige 3 kongers historie. Paa den venstre planke ser vi 3 ryttere, den ene over den anden. Den nederste bærer krone og økse-hellebard, den mellemste bærer krone og spyd, men den øverste, der ogsaa bærer spyd, har ingen krone, men er udstyret med en hue, der synes at kunne betyde uldent negerhaar. Som bekjendt fremstillede middelalderen den ene af de hellige tre konger som neger. Hovedet paa denne konges hest er læderet. Nederst paa planken sees 2 hænder, der griber i slyngerne, og derunder 3 fæle, raat udførte hoveder, det midterste *en face*, de 2 andre i *profil*, vendte mod midthovedet; fra de 2 profilhoveders munde synes at flyde edder. Nogen særlig betydning ved jeg ikke at tillægge disse hoveder. Paa planken til høire sees — ligeledes indarbeidede i ornamentslyngerne — de 3 konger i tilbedende stillinger, de 2 staaende med oprakte hænder, mens den tredje har kastet sig paa sit ansigt. Her bærer de alle kroner. Over dem sees paa en trone en konge med rigsæble i høire og en økse-hellebard i den venstre haand. Det er sikkerlig kong Herodes, hvem de 3 konger besøger i Jerusalem paa veien til Betlehem. Over ham sees Maria tronende med barnet paa sit skjød. Hun har en bog i sin høire haand og barnet synes at bære krone og at holde rigsæblet i haanden. At hin tronende konge skal forestille Herodes tør maaske ogsaa formodes deraf, at en zelotisk hallingdøls kniv har øvet den sene retfærd mod den onde konge ved at skjære hovedet af ham. Kuriøst nok har jeg bemerket den samme straffende iver i Capella Peruzzi i kirken Santa Croce i Florents, hvor i Giottos fremstilling af Johannes den døbers historie Herodes (Antipas's) hoved er bortskrabet i det forøvrigt vel bevarede freskobillede.

Den anden, ligeledes i univ. saml. bevarede portal fra Hemsedal er en regulær ornamental portal af den sogn-valdreske type.

Hele karakteren, saavel i den figurale portal —, der er fortræffelig stiliseret, naar undtages hine 3 groteske hoveder — som i den ornamentale, synes at henføre kirken til det 13de aarhundredes første halvdel. Nicolaysen anser ogsaa Hemsedals kirke for at være noget yngre end Gols kirke.

Hemsedals kirke blev nedrevet 1882.

Grindaaker kirke. — Grindarakrs kirkja. — Grans prestegjæld, Hadelands og Lands provsti («N. F.» s. 131). Kirken skal ifølge sagnet være fundet af en gjætergut efter den sorte døds ophør. At den eksisterede før den sorte død er sikkert, da dens prest «*Sira Jon* a Grindar akre» nævnes 1317 («D. N.» II, no. 130), og der er grund til at tro, at den omtrent tilhørte samme tid som de øvrige treskibede kirker, der er bevarede til vor tid, skjønt det ikke kan siges med vished, da ingen dekorative dele af denne kirke kjendes. Senere nævnes den i biskop Jens Nilssøns optegnelser s. 285 ved 1594. Den var oprindelig forsynet med svalgang. Da kirken reves, var kun den vestre del af stavbygningen, langhuset,

tilbage. Dette var ved 4 indre stolper delt i midtskib og sideskibe — kirken var med andre ord en treskibet stavkirke af den valdreske type. Stolperne var som i Valdres sedvanligt forenede ved buer langs og tversefter kirken. Typen sees altsaa at have strakt sig ud over Valdres' egne grænser. Over stolperne fandtes et triforium med 3 mindre søiler med terningkapitæler (mellem hjørnestolperne) paa langsiden og 2 lignende paa bredsiden. Mellem disse fandtes de sedvanlige triforiekors og over dem rundbuer. Tagverket var det i stavkirkerne sedvanlige; ved vestre indgangsdør fandtes ogsaa halvsøiler med terningkapitæler, men uden udskjæringer. Kirken nedtoges i eller omkring 1868.

Dimensioner: Langhuset 23 ' langt × 19½ ' bredt

D. Treskibede kirker uden bekjendt type.

Flesberg kirke. — Flesbergs kirkja. — Kongsberg provsti, Numedal («N. F.» s. 171). *Flesberg kirke* nævnes første gang («D. N.» IX, no. 154) 1359, da dens kirkegaard omtales. Desuden omtales den i biskop Jens Nilssons optegnelser s. 7, 358 f. ved 1595. Han kalder den en «trekircke met omganger». Ifølge regnskab for 1620—21 fik kirken da et nyt taarn.

Flesberg kirke var oprindelig en treskibet kirke af ukjendt type med halvrundt kor, cylindertaarn paa dette og svalgang; men i 1735 undergik kirken en betydelig udvidelse, idet koret borttoges og erstattedes med 3 korsarme, saa at det gamle vestskib kun blev vestre korsarm i den forøvrigt nye kirke, der var af laftverk. De 2 rigt udskaarne rundsøiler i indgangens portal blev sørgeligt ramponerede ved den nye bordklædnings indsætning. Af nogle rester i universitetets samling kan det dog sees, at kirkens ornamentik har tilhørt Telemarkstypen. Portalen havde ikke palmetbord, og ingen perler i slyngerne. Overliggeren er horisontal, den store, vingede midtdrage har sit hoved midt over døraabningen — ligesom engang i Atraa kirke — og angribes af 2 store hjørnedrager, men hovedets forhold til kroppen synes allerede misforstaaet og mekanisk behandlet, hvad der, ligesom det manglende dyrhoved nede paa planken og den omstændighed, at ornamentet fra planken, ligesom i Ulvik kirke, breder sig teppeagtigt hen ogsaa over halvsøilen, tyder paa tiden efter 1200.

I kirkens sakristi hænger et maleri (tidligere ophængt i koret), der fremstiller kirken som den saa ud før forandringen i 1735 og angiver sig at være malet «Anselmi Dag (18de marts) 1701». Det viser os en treskibet stavkirke, fra øverst til nederst spaantækt, saa fuldstændig, at endog den helt lukkede svalgang

er dækket med spaan. Cylindertaarnet er opad afsluttet, ikke — som sedvanlig — med en konus, men med en *kuppel*, hvad jeg ellers kun har seet paa det nye, kuppelformigt afsluttede cylindertaarn paa Vangs kirke i Schlesien, der muligens i sin oprindelige skikkelse har havt en saadan. Sideskibene oplyses over svalgangen gjennem 3, vistnok efter reformationen indsatte, firkantede vindner. Tagrytteren er paa maleriet ottekantet og har en spids hjelm. Det er formodentlig det 1620—21 opsatte taarn.

Ornamentiken saavelsom den lukkede svalgang, der stemmer med Hedals og Reinli kirkers og med, hvad traditionen beretter om Hitterdals kirke samt med, hvad dennes nordre side endnu viser — endelig den kuppelformede afslutning af cylindertaarnet i lighed med Vangs kirke — alle disse merker bevæger os til at henføre kirken til denne periodes sidste decennier. Kirken er afbildet i «Skilling Magazinet» 1854, no. 52.

Udenfor kirken ser man endnu en mængde paa kant reiste stenheller med jernringe i, bestemt til ved disse at binde hestene, hvad der ogsaa enkeltvis forekommer høiere op i Numedal ved Rollag og Nore kirker. Ved Flesberg kirke holdtes endnu mod slutningen af det 16de aarhundrede saakaldt «kjørmesse», det er kirkemesse, «kirmes», kirkeindvielsens aarsfest; men biskop Jens Nilssøn paalagde dens afskaffelse her ligesom ved en hel del andre kirker, hvor denne «papistiske skik» var i brug og vistnok afstedkom en hel del uvæsen.

Faaberg kirke. — Fagabergs kirkja. — Totens provsti («N. F.» s. 102). Udenfor den søndre dør til Faaberg nyere kirke nær Laagens udløb i Mjøsen læste Schøning 1775 paa en gravsten følgende indskrift i majuskler (en af de ældste majuskelindskrifter i Norge): «Hic requiescit dominus Paulus Haquini, quondam istius ecclesiæ minister, cujus anima in sinu Abrahe MCCIV». En kirke har altsaa allerede ved 1204 eksisteret i Faaberg. Da vi nu fra en ældre, nedrevet kirke i Faaberg har 3 portaler i behold, der viser en ornamentik, der tyder paa tiden omkring 1200, er det givet, at disse tilhører den samme kirke som den, der nævnes som stavkirke i de senere besigtigelser fra det 17de aarhundrede, og da ornamenterne viser sig at være yngre end Borgundskirkens, idet de viser den sogn-valdreske ornamenttype helt fikseret, er det utvilsomt, at Faaberg kirke jo er bygget mellem 1150 og 1204.

Kirken nævnes i «Dipl. N.» III s. 116 (1320), II no. 149 (1323), III s. 167 (1336), III s. 186 (1342), II no. 400 (1368), I no. 421 (1373), I no 467 (1381), II no. 510 (1388), V no. 405 (1401), I no. 625 (1410), VII s. 356 (1411), I no. 660 (1418), IX no. 280 (mellem 1430 og 1440), IX no. 293 (1444), II no. 824 (1458), II no. 835 (1460), I no 867 (1464), II no 867 (1468), I no 897 (1472), I no. 925 (1479), II no. 933 (1486).

Kirken nævnes ogsaa 1598 i Jens Nilssøns kirkefortegnelse s. 15. Ifølge regnskab for 1692 var Faaberg kirke en *treskibet* stavkirke, men dens type er ukjendt. Allerede før 1675 maa den være blevet udvidet til en korskirke, da dens «vinger» omtales nævnte aar. Ifølge regnskab for 1633 fik kirken dette aar nyt taarn. Vi ved ogsaa af besigtigelsen i 1692, ligesom af en tidligere fra 1686, at kirken havde halvrund apsis med cylinder-

taarn over og en svalgang omkring, idet der omtales «den Runddel, som Altaret staar udi oc det lille Taarn og Tækning derovenpaa», som dengang var saa sterkt seget, at tag og taarn foresloges nedtagne og gjenopsatte lige ned til «det Tag paa Svalen». Ogsaa en svalgang paa kirkens søndre side omtales ved samme leilighed.

Kjender vi saaledes meget lidet til selve kirkens konstruktion, ved vi dog noget mere om dens ornamentik, idet 3 portaler (fig. 237)

Fig. 237. Portal fra Faaberg kirke.

fra denne kirke opbevares i Kristiania universitets oldsagsamling. De synes alle 3 at tilhøre den sogn-valdreske type, idet de har palmetbord, det horisontale dyrhoved o. s. v., ligesom de sikkert har havt arkivolter, skjønt disse ikke er bevarede. Derimod er det usedvanligt, at hjørnedragernes haler begynder allerede i den anden slynge. En bevaret dør udmerker sig ved sit usedvanlig pragt-

fulde jernbeslag, der i rigdom og skjønhed overgaar alt, hvad vi i lignende art besidder fra andre stavkirker.

Da den nyere kirke i Faaberg er opført i 1727, er stavkirken formodentlig da revet. Dørstolperne stod i 1775 ved porten til kirkegaarden.

E. Enskibede kirker, af hvilke kun dekorative dele kjendes.

Saulands kirke. — Sviðulanda kirkja. — Øvre Telemarkens østfjeldske provsti («N. F.» s. 221). Saulands enskibede kirke (fig. 238) antydes første gang i aaret 1395 («D. N.» X, no. 89), idet sognet nævnes. Selve kirken omtales den 8de oktober 1470 («D. N.» IV, no. 969) og senere i biskop Jens Nilssøns optegnelser fra ca. 1595—98. s. 16. 23, 395, 397 under navnet Seudland, Seudeland, Søland.

Af kirkens besigtigelse aar 1662 sees, at svillerne i koret paa den søndre side var raadne der, hvor altaret stod. Af kirkens svalgange var kun vestsidens tilbage ind i vor tid; mens de endnu fandtes aar 1668. Koret var længst forsvundet, da kirken reves. Kirken havde en tagrytter med gavle til alle fire sider, et valmtag og spidst spir, men valmtaget, spiret og gavlene mod nord og syd var senere tilsætninger. Det synes, som om kirken har været uden de sedvanlige lysglugger.

Man har en malerisk gjengivelse af kirkens indre, som dette saa ud 1844, i Adolf Tidemands «Gudstjeneste i en norsk Landskirke» (se forf.s «Adolph Tidemand» I, s. 129 f. nu i nationalgalleriet). Det viser sig af Tidemands billede, at der i kirken har været indlagt indre loft og pulpitur. Eiendommeligt er det at — ialfald paa billedet og formodentlig ogsaa i virkeligheden — portaludskjæringerne vender indad mod kirkens indre, hvad jeg ellers aldrig har seet, undtagen i den slet restaurerede Vangs kirke i Schlesien og ved Hopperstad kirkes vestportal. Maaske har det i Saulands ligesom i Hopperstad kirke været resultatet af en eller anden ombygning. Det er portaludskjæringerne, indtagende hele kirkevæggens høide, der berettiger os til at henføre kirken til denne periode, skjønt den først nævnes ca. 200 aar senere, idet de viser os det høieste høidepunkt, hvortil træskjærerornamentiken er drevet i vort land og synes at tilhøre den samme blomstring, som viser sig i Stedje og Aardals kirkes portaler omkring 1200

Men et rent unicum bliver denne i universitetets oldsagsamling opbevarede portal derved, at den midt oppe i Telemarken viser os den fuldt og rent udviklede sogn-valdreske ornamenttype med alle dens eiendommelige kjendemerker. Den over arkivolten nedfaldende drages hoved forsvinder som sedvanlig i arkivolten, og der er intet merke, der antyder, at det nogensinde har vist sig nedenfor denne. Portalens halvsøiler er som sedvanlig læderede, og kapitælerne savner kapitældyr. Om nu denne sognske portals opdukken midt

i Telemarkstypens hjem beror paa, at den er et verk af en «nordmand», en «vestmand», der er indvandret fra Bergens stift over fjeldene, eller beror paa andre omstændigheder, lader sig naturligvis ikke afgjøre.

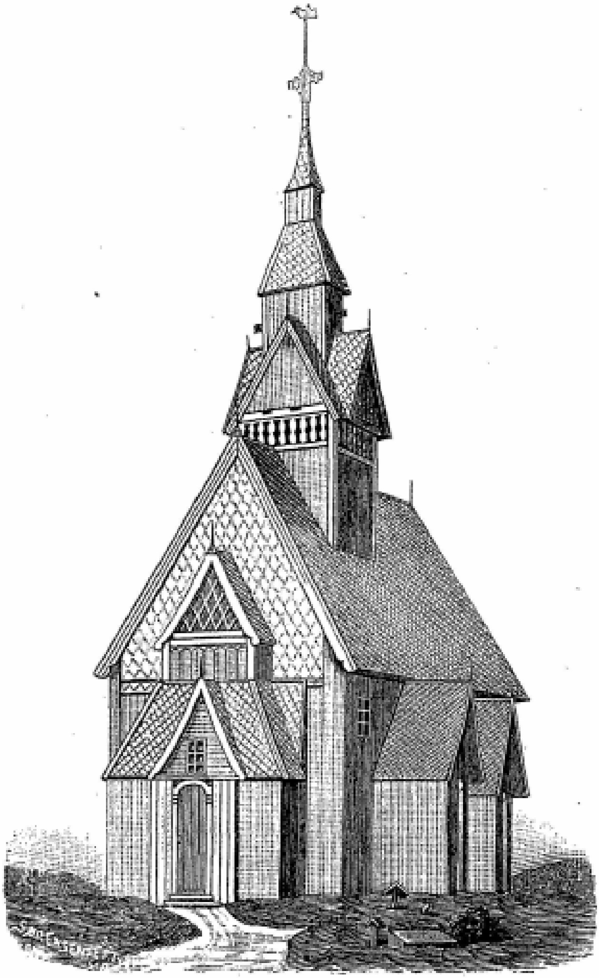

Fig. 238. Saulands kirke.

Saulands kirke blev nedtaget 1860.

Dimensioner: Skibet 21′ langt × 18′ bredt Vægheide 17′; samlet høide til rygaasen 32′, til tagrytterens ryglinje 41′. (Ifølge tegning i Nicolaysens «Norske Bygninger»).

Hedals kirke. — Hedals kirkja. — Søndre Aurdals prestegjæld, Valdres provsti («N. F.» s. 110). Naar man fra Spirillens nordre ende tager op forbi Begndalens nye kirke, og saa

svinger op fra dalen gjennem granlierne til venstre imod den raske elv, der farer én forbi udfor fjeldet, kommer man efter noget mere end 1 times kjørsel ind i en afsidesliggende fjelddal, der — hvis man tør tro sagnet — engang maa have været bevokset med en

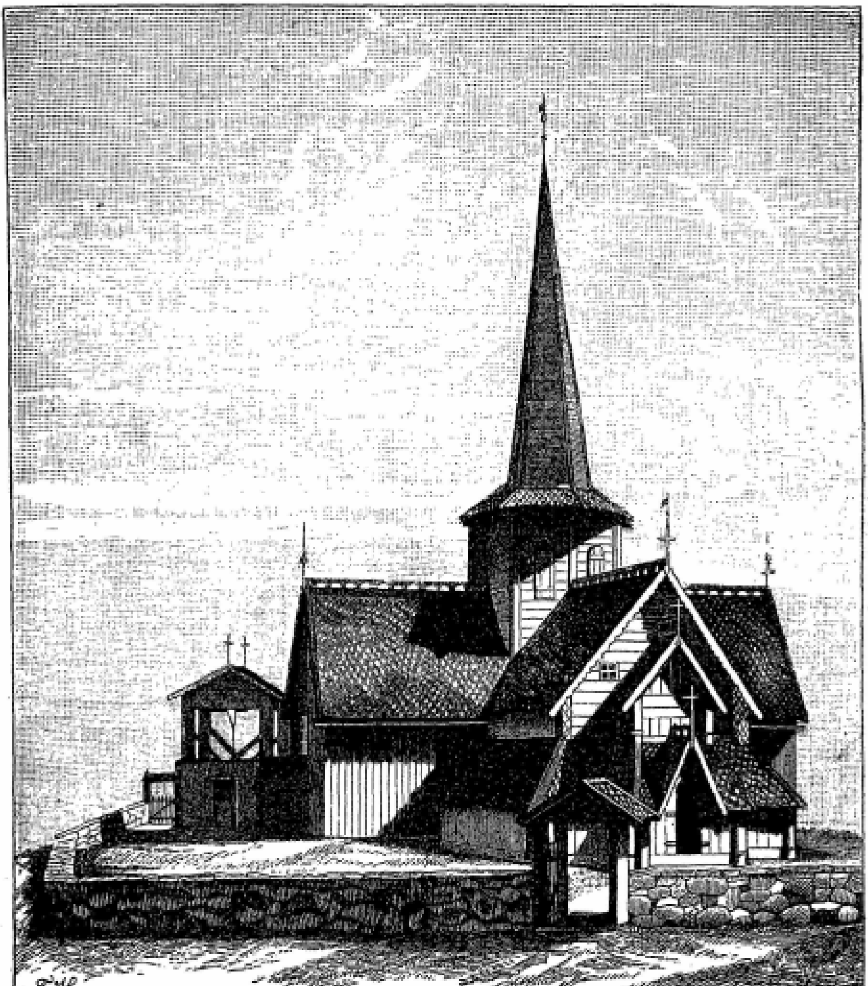

Fig. 239. Hedals kirke.

tæt, nu aldeles forsvundet storskog. Her var det nemlig, man i skogen gjenfandt *Hedals stavkirke* (fig. 239), ifølge et sagn, der rigtignok fortælles om flere kirker og, knyttet til Hedals kirke, ikke kan følges længer op end til 1733, da det indførtes i kirkebogen. A. Faye («Norske Folkesagn» s. 132 f.) fortæller det saaledes:

«Ogsaa i Valdres' afsidesliggende fjelddale rasede den sorte død med frygtelig vælde. Mangen gaard og enlig dal mistede alle sine beboere, tilvokste med skog og blev aldeles forglemt af de tilbageblevne indbyggere og ubekjendt for de indvandrede nybyggere. Paa disse fordum beboede, men da øde steder vandrede for flere aarhundreder siden en skytte for at skyde ryper. Da han afskjød sin pil efter en fugl, som sad i et træ, hørte han pilen støde an mod noget, der gav en forunderlig klang fra sig. Nysgjerrig nærmede han sig stedet og stødte til sin store forundring paa en gammel kirke. Ifølge den gjængse tro, at saadanne ting straks forsvinder, hvis man ei kan tilintetgjøre trolddommen eller forblindelsen ved at kaste staal over det fundne, greb han fluks sit ildjern og kastede det over kirken. Paa det sted, hvor dette faldt ned, blev siden bygget en gaard, der til minde om denne begivenhed den dag i dag kaldes Eiljøinstad eller Ildjernstad. Efterat denne forsigtighedsregel var anvendt, besluttede skytten at undersøge kirken. Nøglen stod i kirkedøren, som var halv aaben. Midt paa gulvet stod en stor klokke, og ved altarets fod havde en stor bamse taget sit vinterhi. Denne blev fældet af den raske skytte og dens skind blev til minde om denne sælsomme tildragelse ophængt i kirken, hvor levningerne af en stor bjørnefæld endnu findes. I kirken skal han blandt andre ting ogsaa have fundet nogle billeder, en liden messingkirke samt 4 store og 1 liden klokke. Mod en af disse havde skyttens pil stødt an og derved foraarsaget den klang, som gjorde ham opmerksom». — — «Andre fortæller, at pilen traf kirkens væg, og at skytten lagde sit ildstaal paa altaret, hvor han dræbte bjørnen. Efter en anden variant, som Kraft i sin «Beskrivelse over Norge» (II, s. 208) meddeler, blev kirken omtrent for 400 aar siden fundet af 2 skytter».

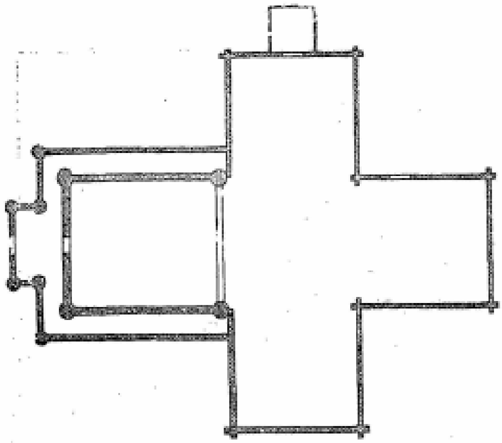

Fig. 240. Grundrids af Hedals kirke.

Sagnet er vistnok foranlediget ved den i kirken bevarede bjørnehud, der vel engang har været brugt som fodtæppe foran altaret; thi ganske lignende sagn knytter sig til en bjørnehud i Tuft kirke og til en jervhud i Opdals kirke i Numedal. «Messingkirken» er et relikvieskrin, der fremdeles opbevares i kirken, og som er merkeligt ved sin fremstilling af erkebiskop Thomas Becket af Canterburys martyrdød (afstøbning i flere af vore større museer). Paa den største klokke staar, ifølge «N. F.», i bogstaver fra det slutningen af det 14de aarhundrede «*Nicolaus Angelus me fecit*».

Naar man nu nærmer sig stedet, har man vanskeligt ved at tænke sig rigtigheden af sagnet, da kirken ligger aaben til alle sider paa den temmelig træbare høislette. Med sin klokkestøpul, der bestaar af en nedentil lukket, oventil aaben firkant, i hvis øvre del klokkerne hænger, dækket af et af 4 hjørnestolper baaret tag (fig. 239) — fra ca. 1700? — gjør den i sine hovedpartier laftede kirke med sit spidse taarn, sine 2 korsarme o. s. v. ikke noget indtryk af dens høie

alder; først naar man kommer frem foran dens vestre indgang faar man begreb om, at man staar foran resterne af en oprindelig stavkirke.

Hedals kirke har i ethvert fald virkelig været til ved den sorte døds tid; thi den nævnes i de pavelige nuntiers regnskaber ved 1327 og dens ornamentik peger endnu længere tilbage. I regnskaberne for 1695 omtales «runddelen af kirkens kor eller sanghus», hvilket viser, at kirkens kor oprindelig har havt halvrund apsis. Men i 1699 blev hele det gamle korparti borttaget og erstattet med en korsformet laftbygning, eller som det heder: »Til selve kirken bygget 3 nye vinger, saa deraf nu er en korskirke». Ogsaa det høie taarn over krydset tilhører ialfald denne ombygning, hvis det ikke er endnu yngre.

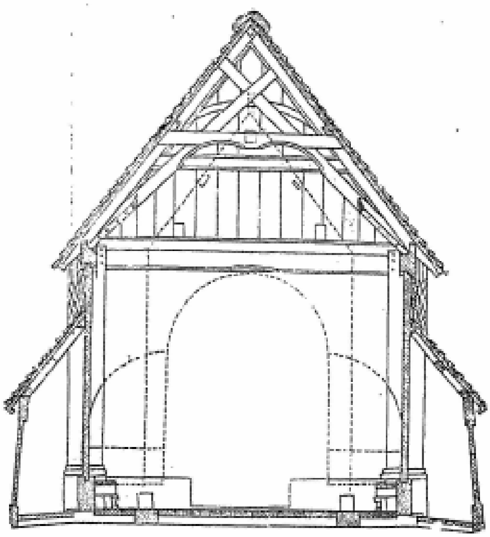

Fig. 241. Tversnit af Hedals kirke.

Hedals kirke var altsaa oprindelig en enskibet langkirke med svalgang omkring (fig. 240), sikkerlig med et kor, der var lavere og smalere end skibet (fig. 241), og som sagt forsynet med halvrund apsis. Nu staar kun skibet og den dette omgivende del af svalgangen tilbage. Antallet af lysglugger i skibets overvæg indskrænkede sig til 2 paa hver side. Den sedvanlige faste bænk (fig. 242), hvilende paa rundbuer rundt hele skibet, var længe bevaret, men nu er ogsaa den forsvundet. Løbegangen er helt lukket ligesom i Reinli og oprindelig i Hitterdal, og har ligesom i Reinli kirke lysaabninger i en nøglehullignende form (fig. 242). Ligesom i

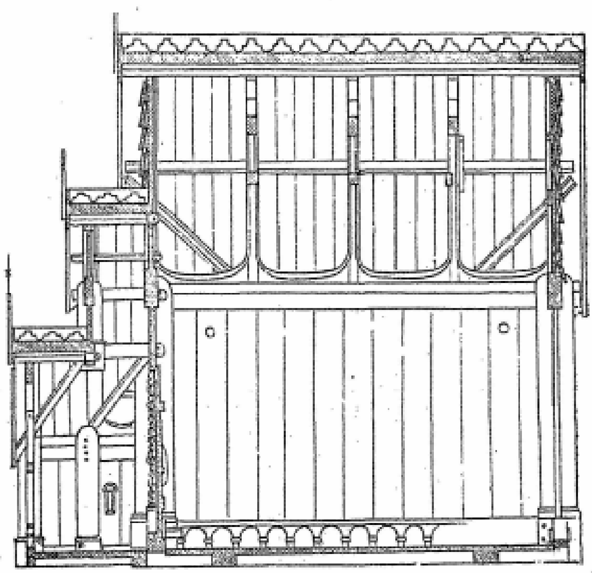

Fig. 242. Længdesnit af Hedals kirke.

Reinli kirke er den over svalgangen fremtrædende del af hjørnestolperne spaantækt, hvad vistnok engang den hele kirke har været.

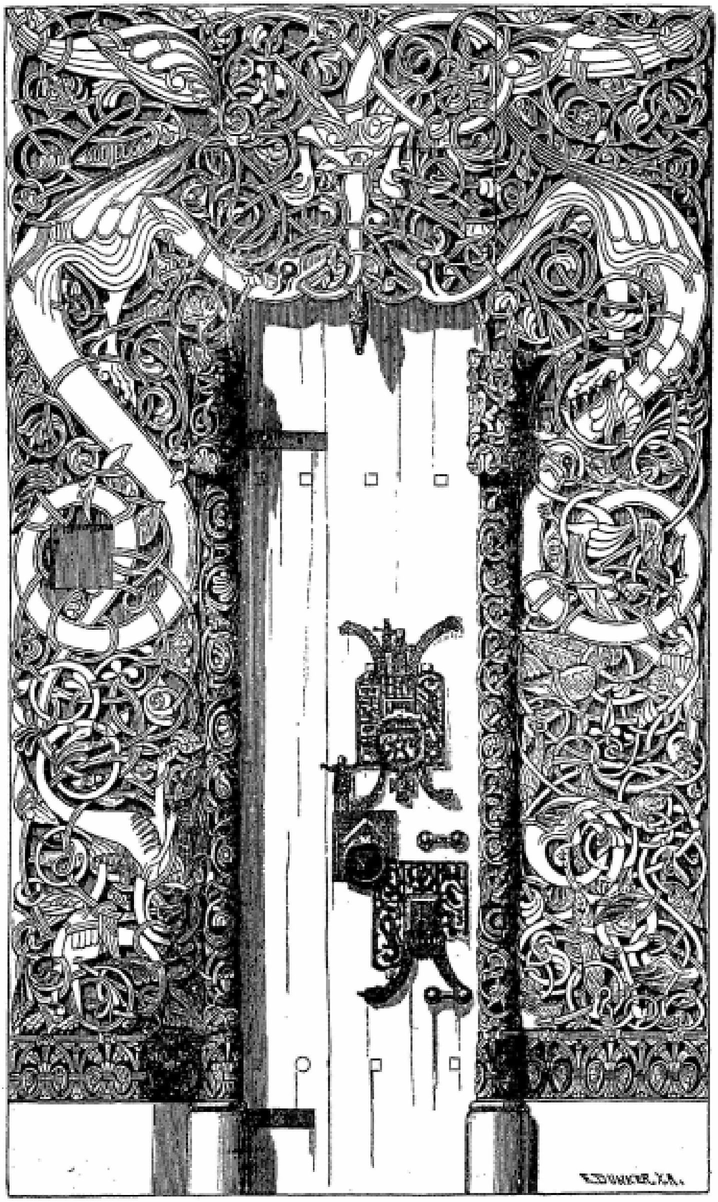

Fig. 243. Portal fra Hedals kirke.

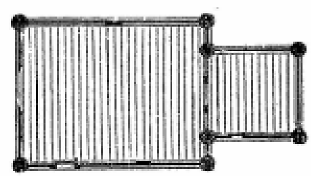
Hvor meget ældre end 1327 kirken kan være, kan kun tilnærmelsesvis afgjøres ved et blik paa dens ornamentik. Den ydre, vestre indgangsdør under svalgangens gavl afsluttes ved en rund

*kløver*bue (fig. 239), der synes at være oprindelig, og altsaa henviser kirken til tiden efter aar 1200. Den indre dør mellem svalgangen og skibet smykkes af en rigt udskaaret, næsten lidt overlæsset portal (fig. 243); den tilhører fuldstændig den sogn-valdreske type med horisontalt dyrhoved, palmetbord, udfaldende blade i udviklingspunkterne o. s. v.; men ligesom flere andre kirkers portaler har den horisontal øvre afslutning, i hvilken arkivoltens linjer er indarbeidede som ornament. Den maaske lidt maniererede behandling er dog saa mægtig og smuk, at man ikke tør sætte kirken længer ned i tiden end til 1250 — den synes altsaa at tilhøre det 13de aarhundredes første halvdel. Portalen er ypperlig bevaret — selv halvsøilerne har undgaaet læsionen af 1823; kun har en reisende, fortælles der, engang medtaget som souvenir en liden firkant, der savnes paa venstre planke.

Ogsaa dørens smedejernsbeslag er rigt og fortrinligt.

Dimensioner: Skibet 21′ langt × 16′ bredt; svalgangen $3^1/_4$′ bred; indre væghøide $13^3/_8$′; indre høide til tagkammen $25^1/_8$′; stolpernes diameter $1^2/_3$′.

Vangsnes kirke. — Vangsness kirkja. — Balestrands prestegjæld, Yttre Sogns provsti («N. F.» s. 472). Beliggende paa Sognefjordens søndre bred, lidt vestenfor Rinde kirke, nævnes kirken første gang ca. 1360 i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 47 og var en simpel, enskibet kirke, der nedtoges 1861. Den havde ifølge indberetning af 1722 endnu dengang sin svalgang i behold paa søndre side; kun nogle svage spor af svalgang stod tilbage paa vestsiden, da kirken reves, nemlig 3 fritstaaende, mandshøie søiler med terningkapitæler uden balustrade, ligesom i Urnes kirke, og med arkadebuer, der kun orneredes af en enkelt list. Heller ikke her kan det paavises, at dette slags helt aabne buegange nogensinde har gaaet rundt hele kirken — saalidt som i Urnes eller Hopperstad kirker —, paa de 2 sidste steder fandtes de kun paa vestsiden og tør maaske enten have fortsat sig som halvlukket buegang eller maaske som helt lukket. Kirken (fig. 244) var, ifølge indberetningen af 1722, «en gammel stavkirke med taarn fra grunden, saa og en svale paa søndre side og et vaabenhus af stavbygning. Indvendig vel holdt og malet». Dens kor var lavere og smalere end skibet.

Fig. 244. Grundrids af Vangsnes kirke.

Kirken var meget fattig paa ornamentik, dog opbevarer Bergens museum en planke, der vistnok har gaaet tversover korbuen, og som er udstyret med et rigt ornament, der som sedvanligt ved disse korplanker var af rent vegetabil art og har nogen lighed med den ensartede i Hurums kirke. Fletverksornamentet over portalen er

af samme art som det tilsvarende i Fortun kirke. Den indgang, som befandt sig paa vestsiden, var ikke kirkens oprindelige, der laa paa sydsiden nærmere kirkens vestre ende og var udstyret med halvsøiler med terningkapitæler. Dette viser sig uimodsigeligt deraf, at mens væggens sverd paa sydsiden er anordnede med hensyn paa døren saaledes, at de havde sine endepunkter der, hvor døren begynder, strakte sverdene sig paa vestvæggen som et stort kryds tversover væggen og er blevet overskaaret (fig. 245) for at give plads for døren, der altsaa visselig maa være senere indsat.

Korbuen var smal, og koret forøvrigt oprindelig skilt fra skibet ved en hel væg, hvori der ved reformationstiden er udbrudt en aabning med indsat spileverk. Korbuen selv bestod af 2 halvsøiler med terningkapitæler og en bue med dobbelt list. Ogsaa koret havde en indgangsdør paa sydsiden. 6 smaa, runde lyshuller sendte dagskjæret ind i den mørke kirke, 4 i skibet, 2 i koret. Vistnok fandtes de baade paa syd- og nordsiden, sikkert paa den første af disse. Kirkens plankevæg var indfældt i 8 stolper, af hvilke de 4 dannede skibets og de 4 korets hjørner. De var vældige stammer af 1¹/₅′ gjennemsnit — samme tykkelse som Rindes. Hele det gamle tagverk var desværre forsvundet; ogsaa hele korets østvæg, der var uden apsis, var ny.

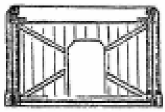

Fig. 245. Korindgangen i Vangsnes kirke.

Dimensioner: Skibet 22′ langt × 17′ bredt; koret 10′ langt × 10′ bredt; samlet længde 32′; væghøide 10′. Koret dannede saaledes en fuldstændig kubus. Ifølge Indberetningen af 1722 var koret 12′ langt × 12′ bredt; skibet 24′ langt × 18′ bredt; vaabenhuset 8, langt × 8′ bredt.

Rinde kirke (Feios kirke). — Rindinar kirkja í Feðjadali. — Lekanger prestegjæld, Midtre Sogns provsti («N. F.» s. 470). Kirken laa paa Sognefjordens sydside. Den nævnes første gang i «D. N.»

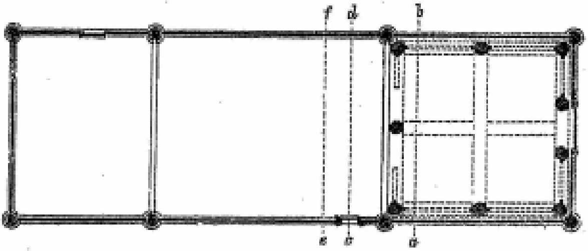

Fig. 246. Grundrids af Rinde kirke.

VII, no. 98 ved 1323 (i anl. af en «prest a Fedium») og i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 46 (ca. 1360). Kirken var enskibet og aflang firkantet (uden lavere og smalere kor), og koret saaledes under samme tag som skibet (fig. 246). Oprindelig har kirken — der var blottet for al ornamentik — vistnok havt sin hovedindgang til skibet paa den nordre

langside nede imod vestenden; koret havde derimod en sydlig indgang. Den nordre dør havde halvsøiler med terningkapitæler og arkivolt med list — ligesom i nabokirken Vangsnes. Den hele kirke var reist ved kun 6 stolper, 1 i hvert af de 4 hjørner og 2 i den linje, der skilte koret fra skibet (fig. 247). Disse stolper havde ganske samme gjennemsnit som nabokirkens: 1¹/₅′. Ogsaa

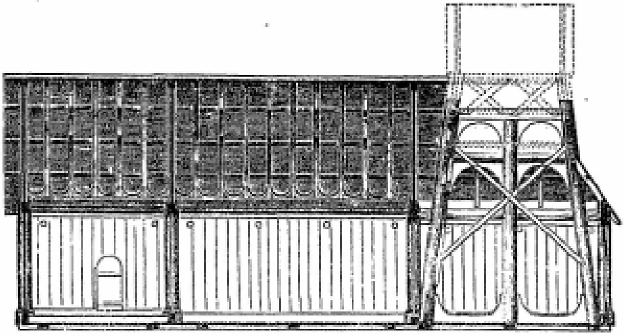

Fig. 247. Længdesnit af Rinde kirke.

lyshullernes antal var det samme som i denne: 4 i skibet og 2 i koret paa nordsiden — og vistnok lige saa mange paa sydsiden. Eiendommeligt er det, at undersperrerne i denne kirke (fig. 248) støttedes mod selve stavlægjen, mens den femkantede bjelke (tagstolsvillen) er lagt indenfor denne, baaret af en fremspringende kant i stavlægjen, mens f. eks. i Borgunds kirke undersperrerne støttes mod og hviler i den femkantede bjelke, der ligger *over* stavlægjen. Kirken har havt løbegang, vistnok af samme art som Vangsnes, da de 2 kirker i saa mange andre henseender ligner hinanden. I 1665 nævnes endnu svalerne, og det siges, at «svalen paa nordre side er forfalden, baade fylden (svillen) og aalestokken (stavlægjen). Vil lægges stenlag under hovedstolperne paa nordre side af koret og gjøres et korsbaand mellem begge de øverste (det er østligste) stolper i koret bag altaret, og lægges en samholdsstok der over, hvorved begge stolper og bindingsbaand bliver sammenheftede.»

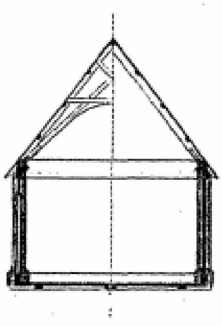

Fig. 248. Tversnit af Rinde kirke.

Indberetningen af 1722 siger: «En gammel stavbygning udi én længde og under ét tag med et taarn paa kirken og tvende vaabenhuse, et paa nordre og et paa vestre side, takt med bord og nedentil smukt malet og ellers vel holden. Kirkens længde: 33 × 11 alen; nordre vaabenhus 5 × 8; vestre 4 × 4».

Svalerne blev borttaget 1703, da tillige det forfaldne taarn over den vestre forhal blev nedtaget og igjen opsat. Vistnok straks efter reformationen er den nedre del af korvæggen mod skibet blevet borttaget for at aabne menigheden den

friere udsigt til altartjenesten, som protestantismen fordrede. Thi oprindelig var der kun en buet aabning i den forøvrigt helt lukkede væg mellem kor og skib; men mens man i nabokirken nøiedes med at udbryde en med spiler forsynet aabning, er — ialfald i tidens løb — i Rinde kirke hele den nedre del af væggen forsvundet.

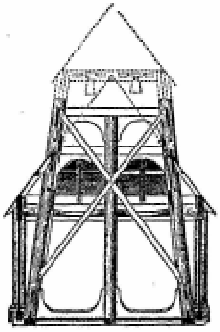

Fig. 249. Tversnit af Rinde kirkes vestparti med taarnet.

Endnu meget tidligere maa nedbrydelsen af kirkens vestre væg og udvidelsen mod vest med et kvadratisk rum og derpaa staaende taarn (fig. 249) være udført. Udviklingen af dette parti er skildret ovenfor s. 45. Kirken blev nedtaget 1866, og den nye kirke paa stedet indviedes den 12te december nævnte aar.

Dimensioner: Skibets længde 23', korets 15', altsaa samlet længde 38', til en bredde af vel 18'; høiden var: væggen 12¾'; tagreisningen 12¼', altsaa samlet høide til mønsaasen fra gulvet 25'. Tilbygningen i vest en kvadrat af 18' × 18'.

Korsets og St. Olafs kirke i Nesland. — Neslands kirkja. — Vinje prestegjæld, Øvre Telemarkens vestfjeldske provsti («N. F.» s. 232). *Neslands kirke* er den eneste stavkirke, der selv paa aaret og dagen angiver sin alder, hvorfor denne for kronologien saa vigtige kirkes tilintetgjørelse i vor egen tid er dobbelt at beklage, da den — bevaret nogle decennier længere — vilde have hjulpet os til at kaste lys over bygningsformernes tilstand henimod midten af det 13de aarhundrede.

Sagnet lader kirken først være bygget og opsat i Mandaasgrænden; men det heder, at en hjurdingjente bar den i sit forklæde til Nesland og satte den der, den nu staar. Da det ikke siges, at det var nogen jettekvinde, men simpelt hen en jente, er sagnet rimeligvis en spotteglose over kirkens lidenhed, og tilhører saaledes vistnok en nyere tid. Landstad siger, at den var den mindste kirke, han havde seet.

I virkeligheden er kirken opført under Haakon IV og indviet den 3dje august 1242, hvad der fremgaar af et i universitetets oldsagsamling bevaret stykke af korvæggen, sammensat af 2 planker, der engang stod over bispestolen, og hvorpaa i majuskler (ikke i «runer», som det heder i Landstads bekjendte digt «Neslands kirke», s. 27) er noteret: «*Anno Domini MCCXLII III nonarum Augusti dedicata est ecclesia ista a domino P. Hamerensi episcopo ad honorem sanctæ crucis et beati Olavi*». Kirken var altsaa indviet til det hellige kors og St. Olaf. Indskriften blev ifølge Landstad op-

daget af den bekjendte arkæolog Arendt 1817 og af ham befriet fra det beg, hvormed den var oversmurt. I august 1242 var Paul biskop over Hamar stift — det er altsaa dette navn, der skjuler sig under indskriftens «P», ikke «Peder» som Landstad kalder ham i sit digt.

Neslands kirke antydes ofte i diplomatariet, idet sognet nævnes aar 1471 («D. N.» VII, s. 468), 1472 («D. N.» V, no. 876), 1505 (IV, s. 768), 1520 (IV, s. 793) og 1536 (VII, s. 777), ligesom kirken nævnes ca. 1595 i biskop Jens Nilssøns optegnelser s. 16 og 375. Ifølge besigtigelse af 1668 var kirken af samme bygning som «de andre tvende», d. v. s. Vinje og Rauland, om hvilken sidste kirke det siges, at den havde svaler og mange skruv og overalt var tækt med spaan.

Kirkens ydre var, da den nedtoges, kun tarveligt, da svalgangen var forsvundet og stolper og planker skjulte under en senere bordklædning. Fra kirkens tag hævede sig da et nyere høit spir. Kirkens grundsviller var ifølge Landstad (fortalen s. 7) af overordentlig svære dimensioner, idet deres tykkelse udgjorde en halv mandshøide(!). Skjønt det ikke nævnes udtrykkelig, var kirken utvilsomt en enskibet kirke. Koret var lavere og smalere end kirken og var, ifølge en Nicolaysen paa stedet givet oplysning, bygget senere end kirken. En for enkelte telemarkstyper eiendommelig, skjønt ikke aldeles enestaaende anordning, der nemlig ogsaa findes i Mo kirke, var det, at koret var reist paa stolper, altsaa et slags stabbur af stavverk, og saaledes løftet høit over skibet. I Mo kirke var høiden over skibets gulv 3'. En trappe maa altsaa have ført op fra skibet.

«Det indre var meget simpelt», siger Landstad l. c., «og man søgte forgjæves noget, som kunde henregnes til en mere udviklet kunst. Men desuagtet gjorde den dog et besynderligt indtryk paa den indtrædende. Hertil bidrog den sparsomme belysning, det trange rum, korets usedvanlige opløftelse over skibet, den paa vægge og loft anbragte sælsomme maling, samt fremfor alt den forestilling, at man befandt sig i de samme, vistnok meget lidet forandrede omgivelser, blandt hvilke fædrene for 600 aar siden sad i andagt forsamlede, og hvor efter al rimelighed den første kristne slegt paa dette sted havde tilbedende bøiet sine knæ for Herren».

Den omtalte maling var ikke særdeles gammel, den dateredes fra 1713, og vi skal saaledes ikke opholde os ved den; derimod er det om kirkens indre værd at notere, at den «var uden himling», som det udtrykkes, hvad der visselig ogsaa har bidraget til det eiendommelige indtryk, som Landstad omtaler, — idet dette vil sige, at den havde bevaret sin aabne tagstol. Dette synes dog ikke at stemme med, at man ved nedrivelsen fandt et mariabillede «paa

loftet» (muligens pulpituret?). Saa aldeles blottet for alt, hvad der kan henregnes til mere udviklet kunst, som Landstad siger, var dog kirken ikke; thi dens dørstolper, der er bevarede i universitetets oldsagsamling, viser os en ornamentalt og en figuralt smykket søile — uden ornerede planker. Søilerne krones af mer end sedvanlig naturalistiske, om gotikens indbryden vidnende, kapitældyr i *liggende* stilling. Desværre er overstykket forsvundet, saa det ikke med fuld sikkerhed kan afgjøres, om portalen har været afsluttet ved en arkivolt eller ved en flad overligger, men en undersøgelse af resterne synes mig nærmest at føre til antagelsen af det sidste, hvad der jo oftere er tilfældet i Telemarken. Den høire stolpe er smykket med vegetabile slynger, der nærmer sig tangerings- mere end overskjæringsprincipet, og saaledes betegner sig som staaende paa overgangen til en senere tid, hvad ogsaa deres fuldstændige mangel paa animalske bestanddele antyder. Den venstre stolpe (fig. 250) har en række af 6 over hverandre ordnede gammeltestamentlige fremstillinger, indfattede i firkantede rammer, der opad afsluttes i dobbelte rundbuer. Skjønt vi altsaa nærmer os midten af det 13de aarhundrede, sees her endnu intet spor af spidsbuer. Figurerne er saa smaa, at der ikke kan blive tale om nogen finere karakteristik, det maa være nok, naar kun fortællingen er tydelig; men selv dette er ikke altid tilfældet. Øverst ser vi Gud skabe Eva af Adams side, derunder Noas ark med de i den værende 8 personer. Saa følger Moses, der strækker sin stav ud over de i havet druknende ægyptere (Nicolaysen. Jeg kan ikke med samme sikkerhed som Nicolaysens tegner i «Norske Bygninger» se menneskehoveder i vandet, og har foreslaaet at kalde billedet: «Moses, der slaar vand af klippen med sin stav»). Det fjerde relief er høist uklart — efter gjentaget undersøgelse skulde jeg være villigst til at tro, at det forestiller Jehova, eller hvad der i de middelalderske fremstillinger er det samme, Kristus eller Herrens engel (betegnet ligesom i det første billede ved korsglorien), borttagende Moses fra Israels øine for at begrave ham (Deut. 34, 6, Judæ brev v. 9). Dr. Steffen i Upsala vil (ifølge mundtlig meddelelse) se Jehova, der lover Sara en søn (Moses' dødninglin bliver til et barnesvøb); han vil se navlestrengen forbinde barnet med Sara. Det femte relief synes mig at fremstille Dalila, der afskjærer Samsons haar, mens filisterne venter udenfor porten; jeg har paa et norsk krudthorn fra det 17de aarhundrede seet en

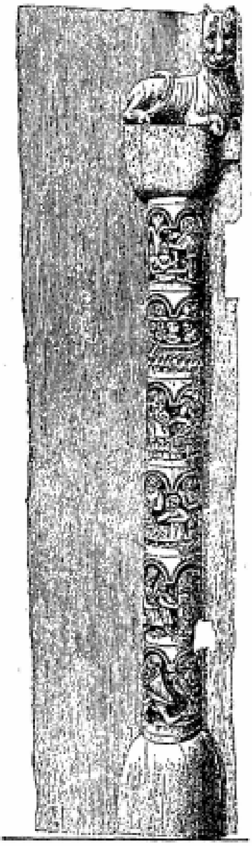

Fig. 250. Portalstolpe fra Korsets og Olafs kirke i Nesland.

figur, betegnet med navnet «Dalila», bære ganske den samme eiendommelige hovedbedækning som figuren i nærværende relief. J. Bruun «Norges Stafkyrkor» s. 61 mener, at det er de 3 mænd i ovnen. Det sjette relief synes at fremstille David og Goliat (ifølge Nicolaysen). Den kronologiske rækkefølge er — hvis *mine* tolkninger er rigtig — nøie iagttaget, og det hele gammeltestamentlige stof fordelt saaledes, at et billede falder paa skabelseshistorien, et paa syndflodstiden, et paa Moses' tid, et paa Josvæ tid, et paa dommertiden og et paa kongetiden. I kanten af den høire stolpe findes en runeskrift, der siger, at «denne kirke er viet», uden at mere kan læses.

Paa et bret i stolestadet under prædikestolen fandtes en del af en runeindskrift, hvoraf blot kunde læses: «Elleve nætter til Botolfsvaagen, aartid — —» og længer hen paa samme side af indgangen til koret stod ligeledes med runer navnene «Arna» — — og «Olai» med et tilføiet bomerke (se «Nord. Tidskr. f. Oldkyndighed» I, s. 410).

Trods daværende sogneprest, digteren M. B. Landstads varme forbøn, blev Neslands kirke nedrevet i 1847, samtidig med den nye kirkes indvielse, og inden den var tilstrækkelig undersøgt. Nogle aar efter (1852) offentliggjorde Landstad sit bekjendte digt «Neslands kirke» til dens ihukommelse.

Tuft kirke. — Tupta kirkja. — Sandsvær prestegjæld, Kongsbergs provsti («N. F.» s. 170). Om Tuft kirke fortælles det samme sagn som om Hedals kirke i Valdres, at nemlig en skytte efter den sorte død opdagede den forladte kirke paa jagten og fandt inde i den en bjørn, der havde taget sit vinterkvarter foran altaret og der blev skudt. Utvilsomt har sagnet, der vel her som hist er bygget over en foran altaret som fodtæppe lagt bjørnehud, ret i, at kirken er ældre end den sorte død; thi foruden at ornamentiken viser det, nævnes den ogsaa straks efter landfarsoten, 1366 («D. N.» III, no. 349). Senere omtales kirken ca. 1400 i den røde bog og ved slutningen af det 16de aarhundrede i Jens Nilssøns optegnelser s. 6, 410. Besigtigelsen af 1673 skildrer kirken som «bygt af stolper og klædt mellem med hugne bord, ret vel ved magt, kun har den givet sig noget mod den østre ende,» altsaa i koret. Der var da indlagt loft, men den havde sine svaler i behold rundt om hele kirken. Korpartiet har altsaa været kirkens svageste del.

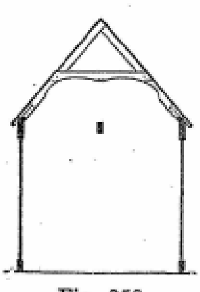

Fig. 252. Tversnit af Tuft kirke.

Tuft kirke var en enskibet kirke (fig. 251 og 252), hvis oprindelige kor, da den reves, allerede engang var blevet fornyet og opsat igjen af de gamle staver. Fra først af har koret vistnok havt halvrund apsis — det var da kirken reves, af samme bredde som skibet, ligesom Rinde. Det tør dog være, at det oprindelige kor var lavere og smalere end skibet. Det er skade, at intet vides om den nedtagne kirkes stavlægjers beskaffenhed, da flere

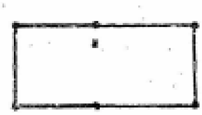

Fig. 251. Grundrids af Tuft kirke.

Fig. 253. Vestportal fra Tuft kirke.

omstændigheder har bragt mig paa den tanke, at en undersøgelse muligens vilde vist, at den havde havt midtstolpe. Imidlertid fandtes, ifølge velvillig meddelelse af den mand, der i sin tid ledede nedrivningsarbeidet, Abr. Foss, intet spor af fundament til nogen midtstolpe. Han føier til, at han heller ikke fandt spor i bjelkelaget af tvertrær. Da kirken i koret havde en skrifteluge eller et hul for et repositorium, der var spidsbuet, mens der forøvrigt forekom flere rundbuer i kirken, er der maaske nogen grund til at antage denne aabning for at være yngre end kirken.

Imidlertid gjør som sagt de 2 portalers ornamentik det i ethvert fald fornødent at rykke kirken ind i vor periode og saa langt op mod 1200 som muligt, da vestportalen (fig. 253) i enhver henseende synes at tilhøre de bedste udskjæringers periode. Den tilhører, med sit fra basis opstigende dyrhoved, den telemarkske type, kun udstyret med en liden stump af en palmetbord, og er af en elegance og finhed, der nærmer den til Sognetypen. Den søndre dør viser ligeledes drageslynger og glatte vægsøiler med forsirede kapitæler.

Kirken nedtoges aar 1880.

Dimensioner: Skibet 22′ langt × 17′ bredt; høide til tagskjægget 15½′, til mønet 26¾′.

F. Kirker, af hvilke kun dekorative dele kjendes.

1. Med ornamental dekoration.

Atraa kirke. — Atroða kirkja (Tinn kirke). — Øvre Telemarkens provsti («N. F.» s. 219). Fra Tinn eller *Atraa kirke* ved Tinnsjøens nordre ende bevares i Kristiania universitets oldsagsamling en planke med en indskrift i sedvanlige stungne runer saalydende: «Rannar biskop vigþi kirkiu þessa þa fygþi honom fylgþi þa Þorþr kapalæin ok Æinar nafr ok þrontr mokr ok þorstæin rauþi ok Þontr kin ok han ræist runar þesar». (Biskop Ragnar indviede denne kirke, ham fulgte da Tord kapellan og Einar Naf og Trond Mok og Torstein røde og Trond Kin, og han ristede disse runer). «Fygþi» er skrivfeil for «fylgþi», der desuden er gjentaget og «Þontr» for «Þrontr». Af alle disse mænd kjender vi kun biskop Ragnar, men dette er nok til bestemmelse af kirkens alder, da den altsaa er indviet, mens Ragnar sad paa Hamar bispestol, hvilket falder i aarene efter 1163 og før 1190. Saaledes tilhører Atraa kirke Magnus Erlingssøns eller begyndelsen af Sverres regjeringstid. Under kirkens gulv fandtes nogle sølvbrakteater, der bestyrker

kirkens alder, idet den ældste synes at tilhøre tiden mellem 1205 og 1263 (se Schive, «Norges Mynter» s. 67 og 103). Foruden den nævnte runeskrift, der bestemmer kirkens alder, findes paa nogle i samme samling bevarede plankestykker fra denne kirke følgende runeindskrifter: «Olafr p(rest?)» — «(þ)eta er guþes hus ok guþ blessi þan er gera let ok sua huon þau som uphe(ldr?)». (Dette er Guds hus og Gud signe den, som lod det gjøre og hver den, som vedligeholder det). «Aslakr præstr reit runar þessar» og endelig «þostain bengeir reit runar þessar sutag (sundag?) þan er nesr net (nestr var?) jolom» (Torstein Bengeir ristede disse runer, den søndag, som var næst julen).

Kirken nævnes i «D. N.» VIII, no. 183 (1368), V. s. 370 (1419), I. s. 480 (1420), X no. 142 (1425), IX no 399 (1489), IX s. 379 (1491), VI no. 632 (1501). I biskop Jens Nilssøns visitatsbøger nævnes kirken s. 16 og 367—369, der omtaler biskopens visitats ved kirken 1595. Kirken havde dengang 3 annekser: Hovin, Mel og Dale.

I indberetning af 1662 omtales bl. a., at der mangler spaan paa «det lille skruv over kirkedøren», og i indberetning af 1668 nævnes, at kirken er «i sig selff (d. v. s for skibets vedkommende) af Stolper och Planker bjugt» med svaler omkring og overalt med spaan tækt. Maaske kan vi tilnærmelsesvis faa en forestilling om kirkens størrelse ved af sidstnævnte indberetning at erfare, at tagkjølen var 34′ lang, hvad der maaske har været skibets længde. Af samme indberetnings udtryk, at kirken «i sig selv» (d. e. skibet) var stavbygget synes ogsaa at fremgaa, at den i 1662 allerede havde faaet sit oprindelige kor ombyttet med et tømmerkor.

Den betydningsfuldeste rest af kirken, der blev revet i 1833, er portalen (fig. 27), der opbevares i universitetets samling og viser os den gjennemførte telemarkske typus — dobbelt vigtig, fordi dens alder saa nøie kan bestemmes. Sammen med de samtidige portaler af Sognetypen fra Stedje kirke er det af denne grund det paradigmatiske portal for Telemarkstypen, der tidligere er nøiagtig beskrevet (se ovenfor s. 70 ff.). Halvsøilerne er sterkt forhugne omkring 1823, hvorimod kapitælerne er vel bevarede, og paa dem staar kapitældyr med sneglehusformigt oprullede bagdele og staaende paa 4 fødder. Den flade overligger har den tilfælles med portalerne i Hedal, Tuft, Aal, Urnes og Hopperstad.

Gaupne kirke. — Gaupna kirkja. — Lysters prestegjæld, Indre Sogns provsti («N. F.» s. 455).

Gaupne kirke synes efter sine udskjæringer paa nogle dørstolper i den nuværende kirke, der viser et mønster, tilhørende den sogn-valdreske type, at maatte henføres til vor periode. Kirken nævnes første gang 1306 («D. N.» III, no. 65) og senere i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 35 ved 1360.

Kirken omtales derimod ikke, som «N. F.» siger i «Indberetning af 1722», som «en stavbygning»; allerede i besigtigelsen af 1709

benævnes den «tømmerkirke». At den da revne kirke imidlertid oprindelig har været en stavkirke, bevidner dens stolper.

Fig. 254. Portal fra Ulvik kirke.

Ulvik kirke. — Ulfvíkr kirkja. — Hardanger og Voss provsti («N. F.» s. 381). *Ulvik kirke* omtales første gang («D. N.» III, no.

85) aar 1309 («D. N.» IV, no. 85) og 1310 samt omkring 1360 i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 94. Et udtryk i besigtigelsen af 1665 «*taget* over koret og det stykke ved og *under taarnet*» viser, at kirken har havt tagrytter eller et senere opsat taarn paa taget. Ligesaa omtales 1665 «svalen eller stichuset» (stigehuset, hvor kirkens stiger bevaredes) og «nordre svale». Ifølge regnskab for 1699—1701 var kirken en stavkirke med omgivende svalgang. Indberetning af 1709 siger, at den er «en meget gammel og forfalden stavkirke, som høilig behøver at bygges ganske af nyt tømmer.» Der kunde ikke længer uden fare holdes gudstjeneste i kirken; men bønderne synes at have kviet sig for omkostningerne ved nybygning og holdt derfor paa den gamle kirke. De fik dog ikke sin vilje igjennem; thi ny kirke sees at være opført 1711, «en smuk ny tømmerkirke» siger indberetningen af 1722.

Da kirken altsaa maa være revet 1711, kan det ikke, som «N. F.» siger, have været den gamle stavkirke, der reves 1859, men derimod tømmerkirken fra 1711. Stavkirkens 2 med snitverk prydede dørplanker (fig. 254), der maa have været indsatte i den nye kirke, indkom senere til Bergens museum. De er slemt medtagne, den ene halvsøilekapitæl er borte, flere partier læderede, hele overstykket borte, ligesom omtrent den øverste fjerdepart af sideplankerne. Portalen tilhører ved slyngernes form og dyrhovedets horisontale stilling den sogn-valdreske type, men mangler palmetbord, og den viser sig — skjønt dens ypperlige arbeide uimodsigelig peger paa blomstringstiden — allerede at maatte tilhøre en tid, da ornamentmotivet ikke længer var helt forstaaet, idet halvsøileornamentet, der ellers altid udgjør et hele for sig, her løber i ét med plankens ornament og udbreder sig ligesom et teppemønster over baade planke og halvsøile. Saaledes synes det rimeligt at henføre kirken til første halvdel af det 13de aarhundrede. Af senere datum kan det smukke arbeide neppe være. En anden afvigelse fra den fikserede type viser sig i den eiendommelige kapitælform med det akantuslignende blad.

Øde kirke. — Óðar, Øyjar kirkja. — Røn sogn, Vestre Slidre prestegjæld, Valdres provsti («N. F.» s. 115). *Øde kirke* nævnes første gang 1316 («D. N.» I, s. 131) og siden 1333 («D. N.» II, no. 200 samt II, no. 344 aar 1358). «Sognet kaldes («D. N.» II, s. 170 og IV s. 192) Óðar sogn, men oftere Øyiar sogn («D N.» I, s. 272, II s. 280, VIII s. 408, IV s. 181); først i «Graagaasen» (Stavanger stiftsbog fra ca. 1626 i rigsarkivet) findes «Øden kirke». Navnet Øyiar sogn maa være efter den gaard, der i matrikulen kaldes *Kirkevold*, men i daglig tale fremdeles heder Øie (ligger tæt ved Øde). Presten ved kirken kaldes ogsaa prest «a Øyiu» («D. N.» I, s. 131, aar 1316). Efter dette og med hensyn til benævnelsen Kirkevold i matrikulen skulde man næsten tro, at kirken ialfald oprindelig har staaet paa Øie. Navnet Óðar sókn kan jëg ikke forklare; det synes at indeholde den stamme, hvoraf gaardsnavnet Øðin er afledet. Sognet kaldes ogsaa med et bygdenavn: Sollabú.» (Rygh). Kirken var ifølge regnskaberne fra 1673—75 en stavkirke, hvis svalgang endnu eksisterede i 1686, da den omtales i en besigtigelse af nævnte aar. Den ned-

toges vistnok samtidig med Fyrstraa kirke ved Røn kirkes opførelse, d. v. s. ca. 1747, da den var meget forfalden. De portaludskjæringer, der efter disse kirkers nedrivelse fik plads i en stuebygning og i 1861 sendtes til det oldnordiske museum i Kjøbenhavn, synes at have tilhørt Øde kirke, der ved dem henvises til den periode, hvori vi nu befinder os. Portalen, hvis 2 sidestykker er bevarede tilligemed en mindre del af overstykket, er et aldeles normalt eksemplar af den sogn-valdreske type. Øverst oppe i overstykket sees imidlertid 2 udskaarne figurer af en ganske anden karakter end de øvrige ornamenter, nemlig til venstre en mandlig figur i valdresdragt tilhest med sabel og spyd, ved hvis side staar indridset: »Olger Danske», og tilhøire en anden figur med 3 hoveder, der paa lignende maade er betegnet som «Burman». Disse 2 figurer, der tilhører en i norden efter reformationen udbredt folkebog, og som stadig forekommer udskaarne paa krudthorn o. lign. gjenstande fra 17de og 18de aarhundrede, er tydeligvis udskaarne, efterat kirken var nedtaget og portalen anbragt i en verdslig bolig. Ogsaa over hovedindgangen i Røn kirke fandtes et plankestykke fra en af de 2 nævnte kirker (universitetets oldsagsamling, indkommet 1863).

Øie kirke. — Eyja kirkja. — Vangs prestegjæld, Valdres provsti («N. F.» s. 117). Den nævnes under navnet Opdals kirke (eccl. de Obdal) i de pavelige nuntiers regnskaber ved 1327 og sognet («D. N.» XII, s. 206) aar 1464. Kirken maa være nedrevet efter 1735. I indberetning af 1885 siges, at sognet fik ny kirke 1747, saaledes er dette vel kirkens nedrivelsesaar. Dens svalgang omtales i regnskaberne for 1673—75. Der er af kirken kun bevaret 2 dørstolper, i hvis arkivolts midte en palmet hænger ned (i universitetets oldsagsamling), men de er ikke saa karakteristiske, at deres alder med nogen sikkerhed kan bestemmes. Nærmest synes de dog at maatte henføres til vor periode. Ifølge Ramus («Norges Beskrivelse» s. 96) stod der 1735 paa altaret et messingskrin — vistnok et relikviarium —, der forlængst er forsvundet. Rygh siger i spørgende form: Mon det ikke skulde være det ved denne kirke omtalte relikvieskrin, som bevares i Bergens museum med angivelse af, at det er fra Tomaskirken paa Filefjeld («N. F.» s. 118)?

2. Med figural dekoration.

Hyllestad kirke. — Hyljastaða kirkja. — Valle prestegjæld, Torridals provsti («N. F.» s. 263). Selv om myntfundet under gulvet i *Hyllestad kirke* i Sætersdalen var det eneste, vi kjendte fra denne kirke, turde vi allerede af dette slutte, at kirken eksisterede i og neppe var meget ældre end Haakon IV's tid, idet man ved dens nedrivning fandt mindst 24 brakteater og mynter af sølv, af hvilke den ældste

tilhørte tiden mellem 1205 og 1263; og at kirken, der nævnes 1327 i de pavelige nuntiers regnskabsbøger, er opført kort før hin ældste mynt sloges, bevidner de fra kirken til universitetets oldsagsamling indkomne portaler, der begge peger paa tiden omkring 1200. Den ene af disse portaler, der begge efter kirkens nedrivelse var solgte, fandtes paa gaarden Strømmen, er rent ornamental og tilhører decideret Telemarkstypen, men paa et noget mere fremskredet standpunkt end Atraaportalen. Da den imidlertid fuldstændig tilhører blomstringstiden i sin rige slyngeudfoldelse, tør det siges, at den synes at pege paa det 13de aarhundredes begyndelse.

Endnu meget interessantere er den anden portal, med fremstillinger af Vølsungernes sagnkreds. Det fortaltes i bygden, at disse reliefer skulde være «kraatede» af 2 jenter til prydelse for den s. k. Tolvkjørkheller («Tollefskirkja» — en hule, indviet til bondehelgenen Tollef Salemand) i Siredalens prestegjæld, Flekkefjord provsti; men dette sagn er uden hjemmel, og plankerne, der efter kirkens nedtagelse var fæstede ved et stabur paa gaarden Rike i Valle sogn, har visselig fra først af hørt kirken til.

Fremstillingerne (fig. 28 a og b) begynder nederst paa høire planke, hvor Regin smeder sverdet for Sigurd paa sin ambolt; med venstre haand holder han knibetangen, med høire slæggen. Overfor ham staar Sigurd, der med begge hænder haandterer blæsebelgen. Han er skjegløs, mens Regin bærer et spidst helskjeg. Figurerne er omgivet af en medaljonartet slynge, udenfor hvilken dog Regin træder med sin fod. Derover sees i en ny medaljon Regin og Sigurd, der prøver sverdet mod ambolten, hvorved sverdet springer sønder. Regin er fremdeles kjendelig paa sit spidse skjeg, mens Sigurd her har sat paa sit hoved en hjelm med nakke- og næseskjærm.

I plankens øvre halvdel optræder Sigurd for tredje gang med spidst skjold, den nys beskrevne hjelm, samt draget sverd i haanden og den tomme slidre ved siden. Figuren indesluttes af en kreds, som her dannes af halen paa en uhyre drage, der optræder som den i portalerne sedvanlige hjørnedrage, men tillige spiller dragen Fafners rolle, idet det dragne sverd, vi ser Sigurd holde i haanden, gjennemborer dens bug.

Den venstre planke viser os nederst for fjerde gang Sigurd, fremdeles kjendelig paa hjelmen, siddende foran ilden, over hvilken han steger Fafners hjerte og indvolde. Med den høire haand dreier han stegespiddet, mens han stikker den brændte venstre haands fingre, hvorpaa der fra hjertet dryppede fedt, i munden, hvorved han lærer at forstaa de fugles sprog, der 2 i tallet sidder i træet over hans hoved, mens en tredje har slaaet sig ned over den paa den anden side af ilden siddende Regin, der — fremdeles kjendelig paa sit spidse skjeg — er slumret ind, mens hans hoved er sunket ned paa sverdheftet, som han omfatter med sin høire haand. Paa denne planke sees ingen medaljoner, men figurerne er indarbeidede i de slyngeornamenter, der danner det sterkt stiliserede træ, under hvilket Sigurd og Regin sidder. Over dette træ ser man Sigurds ganger, Grane, belæsset med Fafnerguldet. Derover sees Sigurd for femte gang, idet han dræber Regin. Begge figurer er fremdeles kjendelige ved hjelmen og skjegget. Sigurd staar til venstre, ved hans side hænger den tomme sverdskede. Mens han med sin venstre haand griber om Regins høire arm, gjennemborer han ham

med sit sverd, saa at Regin, hvis venstre haand afvergende berører sverdet, falder baglænds, idet blodet strømmer ham ud af munden. Ligesom for at betegne, at nu en ny afdeling af sagnkredsen begynder, skiller en orneret linje tversover planken denne fremstilling fra den næste og sidste, over linjen ser man nemlig Gunnar Gjukessøn liggende i ormegaarden, hvis slanger danner ornamentslynger, mens han bagbunden slaar harpen med tæerne

Med hensyn til spørgsmaalet, om hvilken tid denne portal tilhører, og dens æstetiske vurdering, henviser vi til, hvad vi ovenfor s. 241—242 og 73—78 har yttret herom, og noterer kun resultatet, at ogsaa disse figurale fremstillinger synes at pege paa begyndelsen af det 13de aarhundrede, hvad der stemmer vel overens med, hvad myntfundet og den ornamentale portal berettiger os til at slutte om kirkens alder.

Kirken, om hvis arkitektur vi intet kjender, blev nedtaget aar 1838.

Vegusdals kirke. — Veikolfsdals kirkja. — Herefoss prestegjæld, Arendals provsti («N. F.» s. 252, 779). Saafremt vor formodning er rigtig, at Hyllestad kirke er opført i begyndelsen af det 13de aarhundrede, tør vi vistnok med en høi grad af sandsynlighed slutte, at de andre kirker, der frembyder *ligeartede* figurfremstillinger af Vølsungesagnkredsen (altsaa ikke Lardal og Opdal), tilhører omtrent samme tid. Saaledes bliver relieferne i Vegusdals og Austad kirker at henføre til denne periode.

Vegusdals kirke, hvis opførelse vi altsaa tror at turde henlægge til det 13de aarhundredes første halvdel, nævnes første gang 1348 («D. N.» I, no. 311). Det er mig ikke bekjendt, naar kirken reves, men i den nyere tømmerkirke, der blev nedtaget i 1867, var den gamle stavkirkes portal indsat. Dens 2 planker med sine halvsøiler kom da til universitetets oldsagsamling.

Den høire planke (fig. 255 b) er rent ornamental og allerede væsentlig vegetabil, men i planteslyngerne viser sig 2 dyrskikkelser, af hvilke den ene er sterkt læderet, mens den anden fremstiller et firfoddet dyr. Men dette dyr er af en ganske anden art end de firføddede dyr, vi saa optræde i Urnes, Vaage, Bødalen og Rennebu kirker, mens det stemmer meget mere med det dyr, vi senere skal finde i Lilleherreds kirke, der har fuglehoved og plumpe former ligesom dette, og med dyrene i Lardalsportalen. Saaledes tilhører kirken vistnok den sidste del af vor periode. Dyrhovedet, af hvis mund slyngerne udgaar, er forsvundet, ingen hjørnedrager optræder, det synes som om typen begynder at opløse sig. Thi at det ikke er begyndelsen til den ikke endnu færdigdannede type, vi her staar foran, det viser os den hovedrolle, de vegetabile slynger spiller, der allerede har næsten helt fortrængt de animalske. Jeg antager derfor portalen for noget *yngre* end Hyllestads.

Den venstre planke (fig. 255 a) viser os scener af Vølsungekredsen i former, der er sterkt beslegtede med Hyllestadrelieferne.

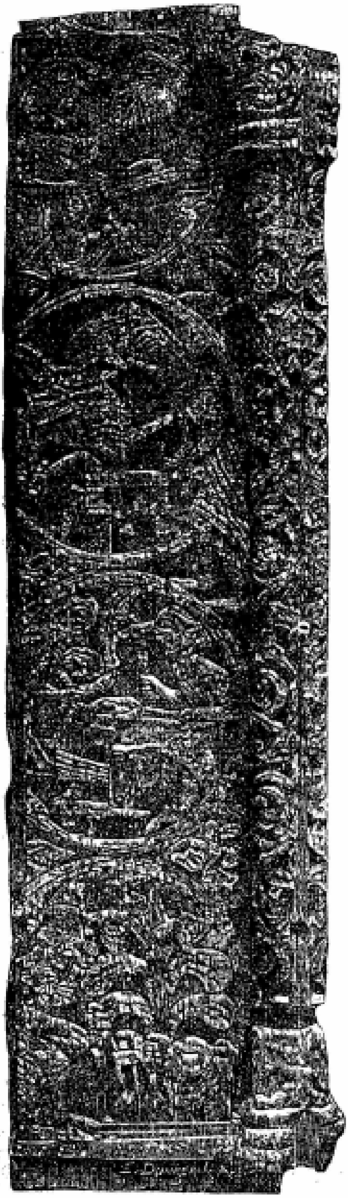

Fig. 255 a.

Fig. 255 b.

Portalplanker fra Vegusdal kirke.

I den nederste medaljon sidder Sigurd og steger Fafners hjerte og indvolde, mens han stikker fingeren i munden og 2 fugle sidder i træet over hans hoved ganske som i den yngre Eddas variant af sagnet (ca. 1222), men ikke stemmende

med Vølsungesagaens 6 fugle (13de aarhundredes anden halvdel). Regin sees ikke, derimod er Sigurd næsten identisk med Hyllestadfiguren og bærer ligesom den spids hjelm med næseskjerm. I medaljonen ovenfor sees Regin med det fra Hyllestadrelieferne kjendte spidse skjeg, smedende sverdet for Sigurd, der her — ogsaa i overensstemmelse med Hyllestadrelieferne — er uden hjelm og drager blæsebelgen. I næste medaljon prøver Sigurd sverdet, der springer istykker paa ambolten. Regin mangler, derimod staar Grane ved Sigurds side, allerede belæsset med skatten, imod al kronologi, et uforstaaet laan fra et ældre forbillede I den øverste indfatning sees Sigurd med hjelmen paa hovedet, dræbende Regin med det spidse skjeg, idet han med den høire haand gjennemborer ham, mens han med den venstre griber ham i den lange pandehaardusk — et ubedrageligt tegn paa, at billedet er sætersdalsk *original;* thi i disse egne er det sedvanligt endnu den dag idag at lade en haardusk i panden vokse lang som et slags ridderligt tilbud til modstanderen, for at han skal have noget at gribe fat i under kampen. Regin, af hvis mund blodet strømmer, søger med begge hænder om Sigurds sverd forgjæves at afverge stødet. Som man ser, er den rette tidsfølge mellem de forskjellige begivenheder ikke overholdt, det hele synes at være et efter et lignende arbeide — enten Hyllestadreliefet eller vel snarest et for dem begge fælles, nu tabt forbillede — mere mekanisk kopieret verk. Forstaaelsen er her mindre og formerne slettere end i Hyllestadrelieferne.

Austad kirke. — Auðastaða kirkja. — Byglands prestegjæld Torridals provsti. *Austad kirke* nævnes i de pavelige nuntiers regnskaber 1327. I en besigtigelse af 1628 skildres kirken som sterkt forfalden. Taget over kirkens søndre svale maa fornyes, da baade «rafter, trod og spaan» er raadne. Et altar af «løs, opblødt sten» med en helle over bør fjernes og et træaltar forfærdiges. «I koret er der nogle draaber (steder, hvor der drypper gjennem taget), saa at presten kan neppe staa tør, naar det regner, saa det gjøres inderlig behov straks at forfærdiges og nogen ny spaan at indlægges». Kirken havde endnu dengang aaben tagstol; men det foresloges da at indlægge loft i kirken, da den ellers «staar som en lade». Kirken maa dog endnu ikke, trods sin skrøbelige tilstand, være bleven revet; thi jeg har endnu fundet den omtalt i en besigtigelse, der vel er udateret, men med sikkerhed kan dateres til 1666, med den karakteristik, at den er gammel og behøver at ombygges. Dette er vistnok skeet kort efter; thi den tømmerkirke, der nedtoges i 1877, var overmaade gammel.

I denne nyere kirke var imidlertid indsat 2 planker fra den gamle stavkirke (fig. 256 a og b); de var — siger prof. Rygh — i afkappet og forhugget tilstand sammenslaaede til en dør, og indkom til universitetets samling, da kirken var revet. Her møder Vølsungekredsen os endnu en gang i en formbehandling, der erindrer om Hyllestad og Vegusdal; men denne gang behandles kun den sidste del af sagnkredsen, gjukungerne Høgnes og Gunnars skjebne. Halvsøilerne er aldeles borte, og begge plankerne er fyldte med orna-

menter, der tilhører Telemarkstypen (med vertikalt, fra basis opstigende dyrhoved, tydeligst karakteriseret i den høire planke); de er usedvanlig djervt og sikkert tegnede. Paa den høire planke

Fig. 256 a.

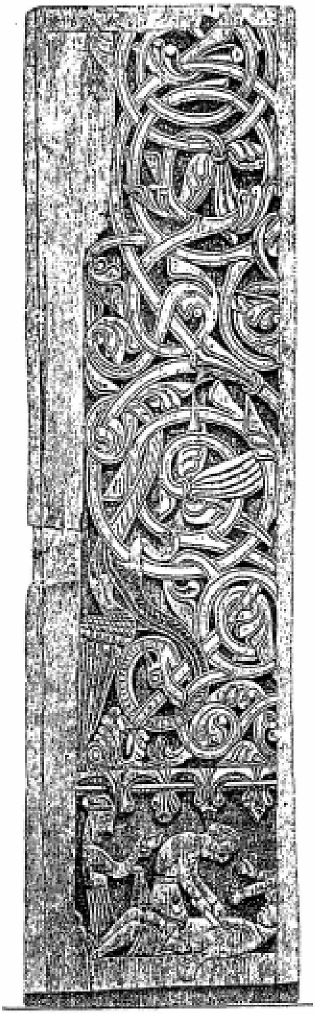

Fig. 256 b.

Portalplanker fra Austad kirke.

sees i den nedre, paa den venstre i den øvre del en drage i de forøvrigt allerede helt vegetabile slynger. Kun allernederst tilvenstre sænker 2 slanger sig ned i det figurale fodstykke for at indtræde som handlende i den der fremstillede begivenhed.

Begge plankers fodstykker er nemlig fyldte med de nævnte figurfremstillinger. Paa den høire planke (fig. 256 b) sees Atle eller en af hans mænd, staaende overskrævs over den med bagbundne hænder liggende Høgne, af hvis bryst han skjærer hjertet ud. Af en person til høire sees kun de fremstrakte arme; men til venstre staar en træl med et klæde og en skaal, der formodentlig skal optage det udskaarne hjerte.

Paa venstre planke (fig. 256 a) sænker, som nylig nævnt, 2 slanger sig ned fra ornamentslyngerne i fodstykket og angriber den i ormegaarden liggende bundne Gunnar, der slaar harpen med tæerne, mens en tredje slange angriber ham nedenfra, og Atle staar over ham og viser ham hans broder Høgne's udskaarne hjerte

FJERDE KAPITEL.

Forsvundne kirker, der, blot kjendte gjennem litteraturen, kan vises at være byggede i periodens anden halvdel mellem 1200 og 1263.

Tønset kirke. Prædikebrødrenes kirke i Bergen. Evindvik (Gulen) kirke. Øckerø kirke. Kapellet i kongsgaarden i Nidaros. Huskapellet paa Aga.

Af kirker, der gjennem litteraturen kan vises at være byggede mellem 1150 og 1200 kjender jeg ingen — derimod adskillige fra det næste halve aarhundrede

Tønsets St. Laurentii, St. Thomæ af Canterbury og Sanctæ Margaretæ kirke. — Tunnusetrs (?) kirkja. — Nordre Østerdalens provsti («N. F» s. 60). Ikke langt fra den nuværende kirke paa «Prestjordet», nemlig paa «Gammelkirkebakken», laa den gamle *Tønset kirke,* indviet til St. Laurentius, St. Thomas Becket, erkebiskop af Canterbury, og Sancta Margareta. Nicolaysen angiver ikke sin kilde for at kirken var af træ, men det er utvilsomt rigtigt — rimeligvis sees det af en eller anden besigtigelse eller et kirkeregnskab, der er undgaaet mig. Kirken omtales i Jens Nilssøns visitatsbog ca. 1598 s. 32. Det heder her: «Huorledis det haffuer sig met det gield Tonnesetter, om det hører til Trondhiems stigt eller Hammers stigt findis nogen besked oc antegnelse eller beretning i min visitatzbog anno 1580. (Denne er imidlertid tabt) Fra den tid bisp Goute (ɔ: erkebisp Gaute i Nidaros 1474—1510) visiterede det gield Tonnesetter, som er mere end hundrede aar siden, haffuer her indtil ikke nogen biscop det visiteret. Der i Tonnesetter kircke staar udgraffuen disse ord: «*Anno ab incarnatione Dni MCCXI XIII Kl. Septemb. consecrata est ecclesia ista a Therricho archiepiscopo in honorem S. Laurentij, M. (artyris) S. Thomæ episcopi et S Margaretæ virginis*».

Heraf fremgaar det altsaa, at kirken er opført under Inge Baardsøns regjering 1211 og indviet 20de august (Nicolaysen har «1ste september», men har overseet «XIII») nævnte aar, og at sognet dengang, ligesom endnu mod udgangen af det 15de aarhundrede, hørte til Nidaros erkestift, da «Therrichus» kalder sig «Archiepiscopus». Det er den bekjendte erkebiskop Tore Gudmundssøn, der beklædte erkebispeværdigheden fra 1206—1214. Det er usikkert, naar Tønsets gamle stavkirke blev revet; muligens har den staaet lige til 1793, da den nye kirke i dette aar opførtes, — den samme, som endnu staar.

Prædikebrødrenes Olafskirke i Bjørgvin. («N. F.» s. 421). Opførelsen af *Prædikebrødrenes klosterkirke* i Bjørgvin, der var viet til St. Olaf, falder ifølge slutningskapitlet (kap. 333) i «Haakon IV's Saga», der nævner de under denne konge reiste merkelige bygverker, under hans regjeringstid: «I kongsgaarden i Bjørgvin lod han gjøre Apostelkirken tilligemed Olafskirken og klosteret». (Aalls oversættelse). Selv om originalens ordforbindelse gjør en anden tolkning mulig, der forlægger Olafskirken og klosteret udenfor kongsgaarden, bliver det dog af andre grunde umuligt med Munch («N. F. H.» IV, I s. 119 f.) at henføre disse ord til St. Olafs kirke i Vaagsbotten og dertil hørende kloster. Ikke blot var den sidste kirke kun en gjenopførelse af en ældre stenkirke i samme materiale og vilde saaledes neppe uden særegne grunde regnes til Haakons meriter, men dernæst er det synligt, at sagaskriveren bevæger sig i streng, stedlig orden uden spring, stadig gaaende fra nord mod syd. Han begynder med Mariakirken paa Tromsø, gaar derfra til kirken i Ofoten, saa til skansen og bryggekarret ved Agdenes, saa til træhallen i Nidaros kongsgaard, kapellet ved kongeherberget sammesteds, kirken i Gulen nord for Bergen, — saa kommer i selve Bergen, fremdeles fra nord mod syd, i kongsgaarden: Apostelkirken og Olafskirken med klosteret, videre de verdslige bygninger i samme kongsgaard: 2 stenhaller, en stenmur og et kastel over begge porte. Saa forlader han kongsgaarden og nævner Katarinakirken ved Sandbroen, straks syd for kongsgaarden, og borgen øst for samme, saa gaar han til Allehelgenskirken i Vaagsbotten — her vilde været pladsen for Olafskirken og klosteret, hvis han havde ment St. Olaf i Vaagsbotten —, og saa gaar han over til Avaldsnes kirke og videre østover.

Under disse omstændigheder at nævne Olafskirken i Vaagsbotten midt mellem bygningerne i og ved kongsgaarden vilde være at gaa fuldstændig ud af den for opregningen lagte plan. Men paa Bergenhus laa faktisk i nærheden af og lidt øst for de 2 kristkirker et dominikanerkloster med tilhørende kirke, der visselig er identisk med den som Haakon IV's verk nævnte «Olafskirke med klosteret». (Se forøvrigt om klosteret i Langes »Klosterhistorie» s. 329 ff., 2det oplag). Til overflod nævner et par yngre diplomer (som Munch

rigtignok mener af tvilsom beskaffenhed) «St. Olafs hus ved kongsgaarden, hvor sjælemesser holdes».

Da den nylig stiftede dominikanerordens brødre kom til Norge ca. 1230 og der anlagde sine klostre —, da prædikebrødreklosteret i Nidaros faktisk var til i 1240 (det nævnes i sagaen i forbindelse med hertug Skules død) —, og da endelig dominikanerklosteret i Oslo vistnok samtidig anlagdes, er der al rimelighed for at henlægge opførelsen af denne stavkirke til aarene 1230—40.

Det siges i ethvert fald af magister Edvardsen («N. Mag.» II, s. 600), at dominikanerklosterets Olafskirke i Bjørgvin oprindelig var en trækirke, altsaa en stavkirke, da den gamle kirke noget før 1508 — altsaa kort før ordenen opløstes — forvandledes til en stenkirke, der kun 20 aar efter brændte. »Utbrødre blev afbrent udi Hr. Vincents Lunges Tid», siger Absalon Pedersen («N. Mag.» I, s. 125).

Magister Edvardsen tror — og vistnok med rette, efter hvad klosterets historie synes at vise os — at turde anvise kirken og klosteret plads i nærheden af det paa hans tid saakaldte Buntebul, der ialfald endnu i min ungdom kaldtes «Bontlabo», under Sverresborgs nordre afheld. Om kirken vides forøvrigt intet.

Evenvik kirke. — Eyvindarvíkr kirkja. — Yttre Sogns provsti. Om *Evenvik kirke* fortælles («Budstikken» V, no. 500 og Fayes «N. Folkesagn.» s. 113) et sagn, der ifølge sit forøvrigt fabelagtige indhold forudsætter en eksisterende stavkirke, som basis for sagnet. Kirken skal da ifølge dette sagn — som næsten alle sagnets norske kirker — være opført af St. Olaf. Da han lod egnen kristne, blev en høvding ved navn Torstein paa Virkesdal saa opbragt ved forlangendet om, at han skulde være med om at bygge kirke, at han greb sin økse og svor, at kunde det *træ*, han nu fældte, ikke passe til *dørstok* i Olafs kirke, vilde han ikke gjøre et hug mere for denne kirke. Træet faldt, og den vældige kjæmpe bar det selv som en stok i haanden til kongen, og det viste sig da, at det netop passede til *dørstolpe i kirken*, hvorpaa Torstein lod sig kristne.

Den kirke i Evenvik, over hvilken sagnet er dannet, maa saaledes — uanseet sagnets eventyrlige natur — have været en stavkirke. Hvis sagnet — hvad det visselig er — er yngre end Haakon IV's tid, ledes vi ved dette sagn paa sporet efter, at den kirke, Haakon IV lod opføre i Gulen har været en stavkirke. Det heder nemlig i «Haakon IV's Saga» kap. 333, at kongen «lod bygge en kirke i Gulen nordenfor Bergen og flyttede Gulatinget did», d. v. s. til kirken. Den har altsaa været bygget som tingkirke for Gulatingets medlemmer. Rimeligvis har der været kirke i Evenvik før Haakon IV's tid; men da Gulen ligger i Evenvik, og der i 1327 («D. N» IV, no. 172) antydes en kirke i Evenvik, idet «presten i Eyvindarvik» nævnes, og da videre «Bjørg. Kálfsk.» fol. 53 ca. 1360 nævner en kirke i Evenvik, *men ingen kirke i Gulen,* er det vistnok sand-

synligt, at disse 2 kirker er identiske, og at altsaa stavkirken i Evenvik er den i sagaen som et verk af Haakon IV nævnte kirke i Gulen, hvis opførelse altsaa skulde falde mellem 1217 og 1263.

Evenviks stavkirke er formodentlig revet ca. 1600, da sognet ved denne tid fik en ny tømmerkirke, der igjen afløstes af den nuværende i 1863.

Øckerø kirke. Paa *Øckerø* i Bohuslen reiste Haakon IV en trækirke, der altsaa har været en stavkirke. Den nævnes blandt Haakon IV's bygninger i hans saga kap. 333: «Paa Ekerøerne lod han rydde og byggede der huse og en trækirke.»

Kapellet i kongsgaarden i Nidaros. («N. F.» s. 610). Haakon IV opførte ifølge «H. H's S.» kap. 333 et kapel i kongsgaarden i Nidaros. Da den af Harald Haardraade opførte kongsgaard var en træbygning, og kapellet, som det sees af «D. N.» IV, no. 199, hvor der tales om den «stue under kapellet», laa i anden etage *over* en af kongsgaardens stuer — rimeligvis ifølge Nicolaysen over den saakaldte bredestue —, maa kapellet altsaa have været en træbygning og, som kirkelig bygning, muligens opført af stavverk. Da hele kongsgaarden rimeligvis brændte i den store ildsvaade den 5te mai 1531, maa dette kapel formodentlig ved denne leilighed være blevet tilintetgjort. Vi ved forøvrigt intet om dets historie.

Huskapellet paa Aga (i Hardanger). («N. F.» s. 378). Ifølge Miltzows «Presbyt. Voss-Hard.» stod der endnu 1679 paa gaarden Aga, det bekjendte gamle herresæde ved Sørfjordens vestside, 2 træbygninger, opsatte ved siden af hinanden paa en fælles høi underbygning af sten, der dannede en kjelder under husene, en stuebygning og et huskapel, der dog dengang var anvendt «*alteri, sed honesto usui*». *Kapellet paa Aga* er allerede forlængst forsvundet. Da det siges, at det var af træ, var det muligens stavverk. I 1825 var det alt nedrevet; men endnu i 1881 fandt Bendixen rester af grundmuren under kapellet, der synes at have været ca. 16 m. langt × ca. 9 m. bredt, hvorhos muren havde en tykkelse af 1,11 m.

At kapellet paa Aga maa være opført omtrent mod slutningen af Haakon IV's regjering, synes at kunne vises ved følgende iagttagelse: De 2 bygninger maa visselig være opført samtidigt, da de ligger paa samme for dem begge bestemte underbygning, og tillige samtidig med denne sidste. Nu viser stenunderbygningen os *rundbuer,* mens stuebygningen samtidig viser os *spidsbuer*. Skjønt den omkring aar 1200 i Norge indtrængte spidsbuestil vistnok ved midten af aarhundredet næsten helt maa have fortrængt rundbuen i *sten*arkitekturen, har den nævnte underbygning af sten paa Aga *endnu* rundbuede kleberstens vinduer og døre. Den kan altsaa *ikke gjerne være yngre* end Haakon IV's sidste dage; thi under Magnus

Lagaboter hersker spidsbuen ubetinget og overalt i stenbygningen. Men af oprindelige spidsbuer i *træ*bygninger ser vi endnu ikke spor i nogen af de bygninger, der kan af ydre eller indre kriterier vises at være ældre end Haakon IV's død. Dog finder vi den *allerede* og for første gang anvendt i stuebygningen paa Aga, hvor den oprindelig var anvendt i dørene — som levnede spor endnu viser. Stuen kan altsaa *ikke være synderlig ældre* end Haakon IV's død. Selvfølgelig synes huskapellet paa Aga at være opført i Haakon IV's sidste dage i aarene ca. 1250—63. I saa fald er det sandsynligt, at kapellet har tilhørt og kan være opført af den bekjendte gulatings-lagmand og ridder Sigurd Brynjulfssøn, der vides at have beboet gaarden paa denne tid. Han druknede ved Hesthammer kort efter den 3dje mars 1293 («D. N.» II, no. 33).

Da vi nu er kommet frem til enden af Haakon IV's tid uden at have truffet noget spor af oprindelige spidsbuer i en eneste af de kirkelige bygninger, vi tror at turde henføre til denne tid, tør vi vel allerede her antyde det som sandsynligt, at spidsbuen først trænger ind i trækirkebygningen i det 13de aarhundredes anden halvdel.

TREDJE BOG.

Fra Haakon IV's død 1263 til reformationen 1537.

(Den gotiske forfaldstid fra ca. 1250 til ca. 1500.)

FØRSTE KAPITEL.

Forfaldsperiodens almindelige karakter.

Stenkirken trænger stavkirken tilbage. Hyppige enskibede kirker. Spidsbuen i træ. Midtstavkonstruktionen. Spidse taarnhjelme. Portalornamentikens forfald. Anløb til nye konstruktions- og dekorationsprinciper.

Med Haakon den IV's død ophører kongesagaerne, og med dem saa godt som alle underretninger om vore fædres byggevirksomhed, og kun sparsomt er det lys, der fra pergamentbreve, jordebøger o. l. dokumenter falder over vore stavkirker. Navnlig antyder disse kilder kun enkelte gange, stundom endog kun paa indirekte maade, nogle faa kirkers omtrentlige opførelsestid (Tuddal ca. 1370, Stangvik 1407, Ullensaker ca. 1450—1500).

Vi maa altsaa hovedsagelig vende os til de monumentale levninger selv, og til tegninger af saadanne, der er forsvundne i vor egen tid, for at læse ud af dem, hvad historien tier om. Men her er resultaterne, hvad den kronologiske udvikling angaar, ofte dunkle og usikre, og jeg tør naturligvis ikke paastaa altid at have truffet det rette i min tolkning af disse rester, deres karakter og alder.

Hvad der staar tilbage som rester — og hvad vi kjender gjennem tegninger af bygninger, der synes at maatte i alt væsentligt henføres til tiden efter midten af det 13de aarhundrede, karakteriserer sig som tilhørende denne tid *enten* ved synlige merker paa forfald i ornamental henseende, *eller* ved tegn paa, at gotiken har øvet sin indflydelse paa de konstruktive og ornamentale former.

Thi af flere grunde bliver gotikens endelige seier i den norske bygningskunst enstydig med stavbygningens forfald og nedgang. Grunden hertil skal vi søge i korthed at klargjøre.

Spidsbuen og med den tillige den gotiske bygningsstil synes at være kommet til Norge for første gang ved erkebiskop Eysteins tilbagevenden fra landflygtigheden i England 1183, hvor han maa have seet den første engelsk-gotiske kirke, kathedralen i Canterbury, reise sig. Det nye stilprincip anvendtes vistnok af ham efter hans tilbagekomst 1183 paa sakristiet ved domkirken i Nidaros, og i det af ham paabegyndte berømte høikor i denne kirke, ligesom den ene spidsbue (korbuen) i Sakshaug gamle kirke stemmer godt med Schønings beretning om en indskrift paa denne bue, der siger, at kirken er indviet af erkebiskop Eystein i 1184. Spidsbuen optræder vel omkring 1200 i nogle kirker i det trondhjemske, øiensynlig under indvirkning fra domkirken; men den kan neppe siges at have trængt *helt* igjennem i den norske stenbygningskunst før henimod Haakon IV's død eller omkring aarhundredets midte: længe optræder rundbuer og spidsbuer ved siden af hinanden endog i samme stenbygning.

Men haand i haand med denne gotikens seier over hele linjen gaar der omkring 1250 tydeligvis en begeistring over den nye stil, der hænger sammen med glæden over den gjenvundne indre fred og fasthed i riget, den stigende velstand og magtfylde. Denne glæde har vistnok fundet sit centrum i kongens egen personlighed. Haakon IV har øiensynlig anseet stenarkitekturens opblomstring som en af frugterne af det almene velvære, til hvilket han hævede landet; vi føler denne ædle stolthed ikke blot gjennem det raad, han gav bønderne paa Voss at bygge deres nye kirke af sten og ikke af træ, vi ser den klart fremtræde i de talrige gotiske bygningsverker i sten, som reistes især mod slutningen af hans regjering, og om hvilke allerede det bekjendte slutningskapitel i hans saga aflægger vidnesbyrd. I Bjørgvins kongsgaard maatte de 2 gamle træhaller ved aarhundredets midte vige for den pragtfulde og rummelige kongehal i sten, Haakonshallen, efterat man 1247 havde været udsat for den tort ved kroningsgjestebudet at maatte tage sin tilflugt til naustet som spisesal, og det i den pavelige legats nærværelse. Selv det af erkebiskop Eystein grundlagte romanske vestskib i Nidarosdomen bliver for trangt, og 1248 grundlægger erkebiskop Sigurd det herlige gotiske vestskib, der nu ligger i ruiner. Alene i Bjørgvin reiser sig derhos i gotisk stil Mariakirkens rige kor efter branden i 1248, den nyreiste St. Olafs kirke i Vaagsbotten, den yngre Allehelgenskirke, ligesom den mellemste Apostelkirke og Katarinakirken vistnok var gotiske. Under Magnus Lagabøter faar Stavanger domkirke sit gotiske kor. Og ud paa landsbygden, ja selv dybt ind i fjordene trænger stenbygningen i dette aarhundrede og den nærmest følgende tid, dels med blandede spids- og rundbuer som i Aas, Kraakstad, Vestby, Stange, Vestre Slidre, Øiestad,

Fane, Leikanger, Værnes, Frosten, Hustad, Dønnes, Bodø og Trondenes kirker, der vel hovedsagelig bliver at henføre til aarhundredets første halvdel, — dels i ren spidsbuestil, som Skjeberg, Eidsberg, Hedenstad, Hen, Styrvold, Ogne, Orre, Avaldsnes, Kvinnherred, Eidfjord, Vossevangen, Herlø, Kvamsø, Aurland, Lyster eller Dale, og Børseskogn kirker, samt klosterkirkerne paa Tautra (ca. 1207) og Rein (efter 1226) — de fleste af disse vistnok fra aarhundredets midte og anden halvdel, men næsten alle tilhørende Norges glanstid mellem 1217 og 1319.

Denne vor stenbygningskunsts blomstring maatte paa stavkirkebygningen øve en uheldig indflydelse af dobbelt art. Dels er det naturligt, at hvor en saa sterk interesse for stenbygningen optræder, der træder interessen for den gamle, nationale træbygningsstil i baggrunden, og denne selv dyrkes kun til husbehov og i egne, hvor man har faa og smaa midler; den udfolder sig ikke længer som det frie udtryk for folkets egne, bedste, konstruktive og ornamentale tanker og fantasier, den krymper sammen og forkrøbles. *De større, treskibede anlæg overlades til stenmaterialet, mens træet kun forbeholdes de fattigere egnes smaa, enskibede kirker,* en regel, hvorfra dog de seneste, store korskirker paa Mørerne synes at have dannet en undtagelse. Og paa den anden side var det ligesaa naturligt, at stenbygningskunstens overmagt paatvang stavkirken visse detaljer og former, der *nolens volens* overførtes fra den, uden at kunne forme sig helt og naturligt ind i træmaterialet, der nu engang havde akkommoderet sig saa vel med den romanske stil, og som nu ikke længer var gjenstand for en saa livlig interesse som før, og heller ikke i sig selv smidig nok til at kunne føie sig efter de nye fordringer.

Af begge disse grunde bliver vor nations og vor stenbygningskunsts blomstringstid saa langt fra nogen blomstringstid for stavbygningen, at tvertimod netop samtidig med den *stavkirkernes forfaldstid* begynder.

Dette synes allerede at antydes ved den tidligere berørte — rigtignok væsentlig tilfældige — omstændighed, at mens alle vore sikkert kjendte treskibede stavkirker paa 4 nær er nævnte i de middelalderske kilder før 1327 *, nævnes alle vore som enskibede kjendte smaa og simple stavkirker paa 3 nær, først efter 1327 **.

* Stedje (1184), Faaberg (1204), Lom (1270), Ringebu (1270), Hafslo (1271), Tønjum (1305), Kaupanger (1308), Aal (1309), Gol (1309), Torpe (1310), Hitterdal (1315), Grindaaker (1317), Urnes, Aardal, Fortun (1323), Lomen (1325), Hegge, Hurum, Nordre Aurdal, Hemsedal, Vang (1327).

** Nes, Flaa, Reinli (1327), Eggedal (1334), Eidsborg (1354), Vangsnes (1360), Tuft (1366), Opdal (1368), Aalen (1381), Mo, Sauland, Skafsaa (1395), Komnes (1400), Nore (1404), Rollag (1425), Lilleherred (1427), Kvernes (1432), Vegli (1451), Gransherred (1456), Røldal (1462), Rød (1490), Holtaalen (1523), Grip, Rødven, Eid (1589).

Ganske vist kan det, som sagt, i ikke ringe grad bero paa en tilfældighed; men da der nu blandt disse sidste ovenikjøbet findes kirker, der bærer merker, som peger paa gotiken, tør vi vel med en høi grad af sandsynlighed antage, at *disse* tilhører den stilperiode, der ligger efter 1250. Vore grunde for denne antagelse skal vi nu fremsætte.

I. Det tør vistnok antages, at **spidsbuen** først ved aarhundredets midte trænger ind i træarkitekturen. At de spidsbuer, der ganske akcessorisk paa en indfældt dør og i en korskranke findes i Aal og Hopperstad kirker, der uimodsigelig er romanske — at disse spidsbuer er senere tillæg, derom kan ikke være delte meninger. (Maaske er det samme tilfældet med den tvilsomme enskibede Tuft kirkes). Men naar disse undtages, finder vi ikke det ringeste spor af spidsbuer i de større, de treskibede kirker, vi af andre grunde har troet at maatte henføre til tiden forud for 1250. Derimod forekommer alle spidsbuer i de smaa, enskibede kirker.

Først ved midten af aarhundredet synes i stuebygningen paa Aga ca. 1260 spidsbuen at kjæmpe med rundbuen. Den omstændighed, at spidsbuen aldrig ret faar indpas i træbygningen, hænger øiensynlig sammen med dens forskjellige forhold til konstruktionen i træ- imod i stenbygningen. Mens spidsbuens anvendelse i stenarkitekturen nemlig har meget vidtgaaende konsekvenser i konstruktiv henseende, er den derimod i træarkitekturen uden al konstruktiv betydning, og er væsentlig at opfatte som et ornament. Langtfra var i samme grad dette tilfældet med rundbuen. Den gamle knækonstruktion føiede sig ganske naturligt ind i rundbuens form (se ovenfor), og betingede derved det væsentlige af stavkirkens formschema. Derimod lod knæindfældingerne sig vanskelig naturligt forme i spidse buer, og saaledes gik det til at spidsbuen aldrig kom til at influere paa de konstruktive dele af stavkirken *paa stavene* selv, men kun blev skaaret ind hist og her mere tilfældigt i *plankerne,* navnlig i de ofte omtalte luger i koret, *mens rundbuen enten fremdeles hersker i de konstruktive dele og i portalerne udigjennem den gotiske tid,* eller tilsidst forsvinder for de retlinjede konstruktioner, mens man forgjæves vil søge spidsbuen som konstruktivt led selv i de senere bygninger. Paa grund af oprindelige spidsbuer alene kan vi derfor kun henlægge en eneste kirke til den gotiske stilperiode, nemlig Nes kirke i Hallingdal.

II. Derimod vil vi faa noget fastere grund under fødderne, naar vi lægger merke til, at disse faa *spidsbuer i vore stavkirker* (de senere indsatte i Aal, Tuft(?) og Hopperstad naturligvis undtagen) *altid optræder sammen med et andet merke paa en sen tid, der er influeret af gotiken.* De optræder nemlig sammen med den konstruktion, vi tidligere har beskrevet under navn af **midtstavkonstruktionen**, kfr. s. 50—52 (i Nore, Nes og Reinli kirker), og hvis oprindelse vi her skal undersøge.

Med gotikens indtrængen og det samtidige forfald af stavkirken opløses meget af det typiske i denne, idet de større opgaver i de treskibede kirker sjeldnere og sjeldnere stilles til træmaterialet, men udføres i sten, mens nye impulser fra stenbygningerne efterhaanden og umerkeligt søger at gjøre sig gjældende i de smaa trækirker, som herefterdags opføres. Det tør da allerede paa forhaand ansees rimeligt, at den nye konstruktion, der nu optræder sammen med spidsbuerne, selv er af gotisk oprindelse, og vi skal finde dette yderligere bestyrket ved dens egen natur.

Den store rolle, stræbesystemet og den perpendikulære retning spiller i den gotiske stenarkitektur er bekjendt. Helt fra grunden af og op til taarnet er den hele gotiske stenkirke et system af buer, der fører hvælvenes sidetryk fra de i høie vinduer opløste mure over paa vægpillerne, der yderligere støttes ved ydre stræbepiller og stræbebuer; selv et ukyndigt øie kan med lethed forfølge dette stræbesystem i de gotiske kathedralers ydre.

I det smaa vil nu stavkirken vise os noget tilsvarende. Allerede den romanske stavkirke havde i sin oprindelige konstruktion visse træk, der ikke er fremmede for gotikens senere udviklede væsen: den havde sin tendens henimod vertikalismen; *nu*, i gotikens egen periode, frigjør denne tendens sig og træder op i ensidig styrke i midtstolpesystemet.

Allerede i den romanske tid fik kirken sin indre karakter, den indre reisning, ved en afstivning, der synes som et forspil til gotikens stræbesystem. Nu, da opgaverne bliver mindre, da vi væsentlig har at gjøre med smaa, enskibede kirker, behoves dette store afstivningssystem ikke, men under de veirhaarde forhold vil dog en indre støtte altid styrke kirken, ogsaa naar denne er liden og enskibet. Da er det gotikens perpendikulærretning med de ud fra midtpunktet gaaende strævere træder helt synligt frem i stavkirken for at løse denne opgave. Gjennem reisning af en stolpe midt i kirken udvikler sig i en række enskibede kirker *et virkeligt perpendikulært stræbesystem for den hele kirke,* der afløser det gamle, til den indre reisning knyttede afstivningssystem, i gotikens aand. Hele den indre reisning omkring midtskibet sammentrækkes, abbrevieres ligesom i den ene, uhyre midtstolpe, der gaar fra grunden og lige op i tagrytteren, og omkring hvilken kirken reises, idet alle strævere leder ind til og ud fra denne perpendikulære mast. Denne konstruktion er som sagt i sin almindelighed allerede ovenfor beskrevet, og vi henviser endnu engang dertil. Midtstolpekonstruktionens udvikling synes, efter hvad Flaa kirkes ornamentik viser, at være begyndt i den første halvdel af det 13de aarhundrede; fuldt udviklet er den dog vel neppe blevet før efter aarhundredets midte.

Den spidse taarnhjelm optræder her vistnok for første gang i stavkirkerne som oprindeligt led, under indtryk af gotikens forkjærlighed for spidse, himmelpegende taarne, og som givet konsekvens af midtstolpen; men længer frem, da de spidse taarne er blevet almindelige, sees de ogsaa paa ældre stavkirker som senere tilsætning.

Midtstolpekonstruktionen tror jeg, man rigtigst henfører til denne periode af følgende grunde: 1) fordi denne konstruktion findes sammen med spidsbuer, der ialfald tildels kan vises at være oprindelige (Nore, Nes); 2) fordi den findes sammen med en synkende og sen ornamentik (Nore, Opdal), stundom med en fra den ældre aldeles afvigende ornamentik. Heller ikke Flaa kirkes ornamentik synes at tilhøre blomstringstiden, om den end er den, som kommer den nærmest; 3) fordi dens gjennemførte perpendikularisme vistnok er paavirket af gotiken.

Denne anskuelse støttes saa ved den mere tilfældige omstændighed, at alle midtstolpekirker først nævnes i middelalderens 2 sidste aarhundreder (fra 1327 af).

Det er vistnok sandsynligt, at de allerede i middelalderen foretagne udvidelser af visse kirker ved et foran kirken sat taarn — hvis fod altsaa forlænger kirkeskibet — ligesom de hyppig forekommende vesttaarne «fra grunden af» er opstaaede under indflydelse af gotikens forkjærlighed for høie vesttaarne; men da vi ikke kan afgjøre, hvor disse muligens har været oprindelige (samtidige med kirkens opførelse), lader de sig ikke bruge for vor undersøgelse af den historisk-kronologiske udvikling. Saaledes tror vi at turde henføre *Flaa, Nes, Nore* og *Opdals* kirker samt *udvidelserne af Aardals* og *Rinde* kirker ved vesttaarne til den nye retning — naturligvis uden at turde begrænse den til noget vist aar — uden at turde afgjøre, om ikke muligens de ældste af disse kirker kan være ligesaa gamle som de yngste af den foregaaende retnings; stilperioderne glider jo altid over i hverandre.

III. **Portalornamentikens indtrædende typeopløsning og forfald** vil give os en del vigtige holdpunkter. Ud af de typiske portalers ramme, der med merkelig fast konsistens beherskede hele den forrige periode, træder nemlig nogle former, som vi — da de tildels just fremtræder i de kirker, vi ogsaa af andre grunde tror at burde henlægge til den nye periode, og for det meste er prægede af rent vegetabil karakter, en begyndende opløsning og en synkende evne, en enkelt gang ogsaa af ganske andre indflydelser end den tilbagelagte periodes — tror rigtigst at turde tilskrive denne tid. Mens Flaa kirke paa grund af sin rent sogn-valdreske ornamenttype maa lægges saa nær op i mod eller endog ind i den foregaaende periode,

som en midtstolpekirke kan lægges, viser sig allerede i Reinli kirke, der dog vistnok er fra det 13de aarhundredes anden halvdel og slet ikke senere, sammen med flade, aarebladlignende pilastre — der kun fjernt erindrer om Vaage kirkes arkadepilastre — en serie ganske nye ornamentmotiver, fine rifler i halvsøilerne, der er satte midt paa den usmykkede planke, rosetten, den franske lilje, — alt *motiver, der intet sammenhæng viser med vore ældre ornamentformer*. Liljen forekommer i Frankriges vaaben siden 1179 og tiden for den levende geistlige forbindelse med Frankrige under Magnus Lagabøter (1263—1280), en tid, der ikke modsiges ved andre merker paa Reinlikirkens alder, tør vel kunne ansees som dens opførelsestid, — indskriften i kirken over dens opbyggers grav viser ogsaa hen paa, at denne har levet efter aar 1200. At den næsten eller ganske *udelukkende vegetabile ornamentik* i visse kirker peger paa denne sene tid, har vi oftere fremhævet — her skal vi kun bemerke, at den oftere falder sammen med *slet* ornamentik eller med spidsbuer og saaledes sikkert er af sen oprindelse.

Det indtrædende forfald giver sig derhos tilkjende paa en del portaler, der forøvrigt knytter sig til de ældre typer ved en sterkere og sterkere fremtrædende *misforstaaelse af kapitælets betydning*, idet kapitælet rykkes saa langt ned paa portalens side, at det aldeles taber sin karakter som øvre afslutning af halvsøilen — saaledes sidder kapitælet i Øifjeld kirkes portal omtrent i døraabningens halve høide og det samme er tilfældet i Veumsportalen. Den svindende bevidsthed om kapitælets betydning viser sig ogsaa ved dets tiltagende længde, der tilsidst i Tuddals portal o. a. næsten kappes med selve halvsøilens. Allerede i Hitterdalskirkens kapitæler begynder et spor af tendens til lavstilling at gjøre sig gjældende. Men helt udviklet kan denne misforstaaelse af kapitælets betydning først tænkes i den gotiske stilperiode, da efterhaanden det i den romanske stils stenbygninger saa klart og kraftigt udprægede kapitæl traadte saaledes tilbage i betydning, at det hist og her næsten helt forsvandt for det mindre skarpe øie. Misforstaaelsen bliver først naturlig i den gotiske tid, da man, ikke længer bundet ved den gamle, faste tradition, let har kunnet lade arkivoltens ansats begynde over kapitældyrenes hoveder, istedetfor over kapitælet selv. Da feilen forekommer sammen med endnu ret godt skaarne saavelsom med slette og derhos til en sen tid daterede portaler (Tuddal ca. 1370), maa man vel antage, at den begynder at vise sig i slutningen af det 13de aarhundrede og naar sin høide ved 1370. At denne misforstaaelse og disse maadeligt skaarne portaler ikke er resultatet af enkelte tilfældige træskjæreres manglende evne og forstaaelse midt i en forøvrigt dygtig tid — at de ikke heller er frugten af en lokaleien-

dommelighed, egen for den egn, hvor de unægtelig væsentlig optræder (Telemarken), men derimod en tidseiendommelighed, betegnende forfaldstiden, fremgaar af, at overalt i disse portaler de animalske bestanddele er enten næsten helt eller aldeles forsvundne for rent vegetabile, og at disse mere og mere istedetfor kraftigt at skjære hverandre gaar over til et svageligt *tangeringssystem,* hvor den ene vegetabile slynge, istedetfor at overskjæres af dragefigurer, kun udvikler nye vegetabile slynger, der lægger sig ind i den første slynge kun med svage forsøg paa at skjære den. Herved ophæves ogsaa enhver mulig tvil om, hvorvidt de lavtsiddende kapitæler tilhører en tid, da typen først holder paa at danne sig, eller en tid, da den allerede er i begreb med at opløses.

Som sene udløbere af Telemarkstypen kan vi vistnok ogsaa anse portalerne i Lilleherred og Gransherred. *Lilleherreds* portals ene side viser os medaljoner med dyrfigurer, der synes kopierede efter de gamle romanske forbilleder. De slette udskjæringer — delvis kun *indridsede* istedetfor udskaarne — paa begge sider af portalen, hvis anden side viser os en drage af helt usædvanligt udseende mellem ensformigt udskaarne, tangerende blade, der har faaet sin form betinget af huljernets, viser uimodsigelig, at vi her staar overfor et sent arbeide.

Det samme er tilfældet med *Gransherreds* kirkes portal, af hvilken kun de 2 halvsøiler er bevarede. Ogsaa her er ensformigheden i bladverket fremtrædende — huljernets form betinger det — og de 2 bjørnes omfavnelse over det ene kapitæl er kun en slet efterligning efter nabokirken Hitterdals — eller en anden kirkes — bjørnekamp. En slynge i Lilleherredskapitælens ene medaljon er meningsløst gjort til kapitælmotiv i det ene kapitæl paa Gransherredportalen. Over samme kapitæl staar en karikatur af de gamle, stiliserede løver, der endog har mistet halen, og meningsløst vender sit hoved bort fra den døraabning, den skal bevogte. De paa tagrytteren optrædende karyatider er ogsaa et talende vidnesbyrd om, at det gamle holder paa at vige for noget nyt.

Ligefrem afskrækkende optræder portalen i *Tuddal,* der som sagt kan dateres til ca. 1370, og derfor med sikkerhed kan vise os, *naar* disse opløsningsfænomener er i virksomhed. I knækkede og vaklende linjer afsætter her en ranke sine grene og blade opad planken, idet bladene kraftløst tangerer hverandre, alle i sine nervaturer betingede af huljernets form og derfor frastødende ensformige. De langt uddragne, lavtsiddende kapitæler, de 2 sørgelige kapitældyr, fraværelsen af ethvert animalsk motiv paa selve portalplanken — alt bærer det dybeste forfalds merker.

IV. Endelig optræder en række **anløb til nye konstruktionsarter og dekorationsprinciper.** I 1319 var med Haakon V ynglingeættens mandlige linje uddød og Norges korte blomstringstid var forbi. Den periode af henved 200 aar, i hvilken det gjennem de hundredaarige borgerkrige allerede svækkede Norge gjennemlevede sin første forening med Sverige, der allerede efter ³/₄ aarhundredes forløb udvidedes til en forening mellem alle de 3 nordiske riger 1397, er indledningen til Norges dybeste forfaldstid, og forfaldets begyndelse synes at være indtraadt temmelig hurtigt efter Haakon V's død. Foruden de indre grunde, der medførte dette forfald, og som det ikke her er stedet at udvikle, bidrog i ikke ringe grad de ydre ulykker, der hjemsøgte Norge i Magnus Smeks tid, til den hurtighed, hvormed nedgangen viste sig. Trondhjems domkirke brænder 1328, Bergen ødelægges ved ildsvaade 1332, oversvømmelser, sneskred, en forfærdelig oversvømmelse af Gulelven 1345, der ødelagde 48 gaarde og adskillige kirker, ildebrand i Trondhjem 1343, store epidemier i 1356, 1360 og 1371 svækkede landet; men fremfor alt lammede jo den store landfarsot 1349—50 det allerede svage land i høi grad, og det kan derfor ikke undre os at se det dybeste forfald ogsaa i kunsten vise sig i portalornamentiken ved 1370.

Merkeligere er det derimod, at det synes som om ikke desto mindre kort efter denne tid, paa overgangen til og i det næste aarhundrede, flere betydeligere kirker har reist sig. Navnlig i erkestiftet findes en række stavbyggede *korskirker,* hvis største del vi ialfald først finder *nævnte* i det 15de aarhundrede, hvad jo ganske vist kan bero paa den sparsomhed, hvormed diplomerne flyder i denne del af landet, — men som det dog ogsaa af andre grunde synes rimeligt at henføre til middelalderens sidste aarhundrede, hvorvel det synes som om korsbygningen allerede var anvendt i næsten hele det 14de aarhundrede i erkestiftet, om end kun i enkelte eksemplarer. Med temmelig sikkerhed kan vi dog ialfald henføre den store, treskibede korskirke i Stangvik til denne sene tid (1407) (se forøvrigt s. 40—41).

Men — for at sige det i al korthed — blandt denne tids kirker findes flere, tildels nogenlunde sikkert, tildels sandsynligt, tildels aldeles ikke daterede kirker, som Stangvik, Hof, Ullensaker, de 2 laftkirker Eyra kapel og Flø kirke, der antyder aldeles nye, fra de gamle fuldstændig afvigende indflydelser, forandrede konstruktionsmaader, saa vel som en ny og fremmedartet ornamentik (Hitterdalskirkens svalgangsportaler, Hof, Ullensaker), der synes at vise ikke blot, at det gamle er endt, men ogsaa at noget nyt holder paa at danne sig, noget nyt, der maaske kunde have ført til

smukke resultater, hvis omstændighederne havde været udviklingen gunstig.

Men dette nye fik ikke vekst, livskraften var borte, og idet kilderne hurtigt tilstoppedes, fra hvilke ny næring skulde være hentet, blev disse fænomener kun lampens sidste opblussen før den dør.

Kun laftkonstruktionen, der hidtil aldeles ikke var anvendt i kirkelige bygninger, men som nu optræder i Eyra laftkapel, der er fast dateret til 1459, og Flø kirke, der neppe er ældre, snarere yngre, — ogsaa den et vidnesbyrd om nye, udenfra kommende forandringer, maaske hidførte fra det laftkirkebyggende Sverige — kun laftkonstruktionen bliver staaende og vinder fodfæste, og ved reformationstiden afløser den stavkonstruktionen og bliver eneraadende —, stavkirkens tid er endt.

I det 15de aarhundrede modtager Norge ikke længer sine impulser fra England, men — tildels over Danmark og Sverige, tildels direkte — fra Tyskland.

I dette aarhundrede synes det som om i en formentlig paa denne tid bygget kirke, *Ullensaker,* helgenbilleder har afløst de gamle drager og Sigurdsfigurer omkring portalerne — ogsaa den nationale træskjærerkunst i sin monumentale form er gaaet under i tidens strøm.

Naar vi nu drister os til at danne en gruppe af alle de hidtil nævnte kirker og mener, at de er at henføre *i det væsentlige* til tiden efter 1250, saa er det fordi studiet af dem vil vise os, at i de fleste af dem ikke blot *ét* merke paa den sene tid findes, men flere merker støder sammen, saaledes i Reinli: spidsbue og nye ornamentmotiver; i Nes: midtstav og spidsbue; i Nore: midtstav, spidsbue og synkende ornamentik; i Opdal: midtstav og forandret ornamentik; i Dal, Veum og Øifjeld: vegetabile udskjæringer og lavtsiddende kapitæler; i Tuddal: slet ornamentik, vegetabile motiver og lavtsiddende kapitæler; i Hof kirke endelig: nye motiver baade i konstruktion og ornamentik.

Vi vil altsaa i det følgende have at holde ud fra hverandre:

1. De enskibede kirker med merker paa en senere tid, og dels uden, dels med spidsbuer og midtstolpe. 2. Kirker med lavtsiddende kapitæler og mere eller mindre slet ornamentik. 3. Kirker med nye konstruktions- og ornamentformer; — en orden, der vistnok ogsaa i almindelighed betegner disse kirkers kronologiske rækkefølge.

ANDET KAPITEL.

Kirker, der kjendte gjennem rester, der er bevarede henimod eller ind i vor tid, synes at tilhøre denne stilperiode.

A. Enskibede kirker med merker paa en senere tid, og dels med, dels uden spidsbuer og midtstolpe. B. Kirker med lavtsiddende kapitæler og overveiende vegetabil, sedvanlig slet ornamentik. C. Nye konstruktioner og nye ornamenttilløb fra det 14de og 15de aarhundrede.

A. Enskibede kirker med merker paa en senere tid, og dels med, dels uden spidsbuer og midtstolpe.

Holtaalens kirke i Trondhjem. — Holtálls kirkja *. — Søndre Dalernes provsti. Paa en «Det trondhjemske videnskabsselskab» tilhørende tomt i Trondhjem, har man i eller ved 1884 gjenopført *Holtaalens kirke* fra Guldalen — nævnt «D. N.» II, s. 226 (1345). Senere antydes kirken i «D. N.» IX, no. 311 ved aar 1523 og nævnes i «Trondhj. Reformats» af 1589 s. 370. Ogsaa en indberetning af 1663 omtaler Holtaalens kirke, og det heder der, at den lille kirke er temmelig vel vedligeholdt, men for liden, hvorfor det foreslaaes at pulpituret maa udvides og «kirkedøren, som nu er midt paa den søndre væg, tillukkes» og give plads for nogle stole, og «kirkedør optages ved den vestre ende». Her synes altsaa ligesom i Vangsnes kirke at findes eksempel paa en kirke, der har været uden indgang paa vestsiden, men havt indgangen paa den ene langside, ligesom den angelsaksiske kirke i Greenstead og de norske hov.

Da den enskibede kirke nedtoges fra sin oprindelige plads i 1881, viste der sig imidlertid spor af, at den allerede før engang havde været nedtaget og atter opsat, ved hvilken leilighed den rimeligvis er blevet udvidet mod vest; thi ved gjenopførelsen i Trondhjem manglede den vestre gavlvæg, hvorfor man erstattede denne ved gavlvæggen fra Aalens kirke (se denne).

Derhos viste det sig ved samme leilighed, at hjørnestolperne oprindelig har havt en indadheldende stilling, ligesom man i stolperne ser spor efter svalgangens hjørnesperrer.

Det er sikkert, at hin tidligere nedrivelse og gjenopførelse, om hvilken intet er opbevaret, har fundet sted før eller i 1604; rimeligt er det, at den er foregaaet i selve dette aar; thi i 1604 er kirkens indre blevet bemalet med delvis endnu bevarede arabesker,

* Prof. Rygh bemerker om navnet Holtáll, som ligger til grund for den nuværende benævnelse af kirken, at den vistnok engang findes i Aslak Bolts «Jordebog», men den nuværende udtale, Haltdalen, viser, at Holtdalr, som der staar i «D. N.» II, s. 226 (1345), maa være rigtigere. Kirken har vel ellers almindelig været benævnt efter et gaardsnavn, maaske *Steins* kirke efter prestegaarden, paa hvis grund den ligger

hvad der viser sig af en indskrift, der løber langs korets vægge oppe under taget, og af hvilken jeg har kunnet læse: «af det VI Capitel Lucæ oc om kong Herodes, hvorledis hand lod ha(lshugge Jo)hannes baptista for sin datters dans i St. Mattæi XIIII Capitel anno 1604 — on».

Plankerne ved den søndre portal viser levninger af flade pilastre med afskaaret basis og kapitæl. Eiendommelig er hjørnestolpernes kugleformede basis, der erindrer om kapitælen paa en af dørene i Reins klosterkirke (i sten), der igjen har sit oprindelige forbillede i irske stenkirker (se Marg. Stokes «Early Christian Architecture in Ireland» pl. XLIX, fig. 103). Kirkevæggene er noget anderledes sammensatte end sedvanlig: istedetfor at hver planke ellers har fjær og nut, har her hveranden planke 2 fjær og hveranden 2 nut. (Samme anordning findes delvis i Finnestuen paa Voss og i enkelte andre sene kirker). Om en senere tid taler ogsaa *spidsbue*aabningen i den nordre væg, en saakaldet skrifteluge, der maaske er oprindelig. Ogsaa tagkonstruktionen antyder en senere tid, idet kjølbuens knæforbindelse er erstattet ved 2 skraabjelker, der mødes over en undre bjelke (fig. 257). Taget er spaantækt, dog er kun de nederste rader oprindelige.

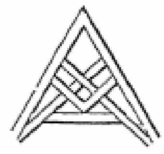

Fig. 257. Tagkonstruktion fra Holtaalens kirke (skisseret).

Kirken har, foruden de 2 ovennævnte indgange, ogsaa havt en indgang til koret.

Dimensioner: Skibet 19′ 6″ langt × 19′ 2″ bredt; koret 11′ 3″ langt × 10′ bredt.

Aalens kirke. — Hofs kirkja i Áli (Munch. «Sandsynligvis saa, hjemmel derfor findes neppe» Rygh). — Holtaalens prestegjæld, Søndre Dalernes provsti («N. F.» s. 584). Kirken ligger, hvis dens middelalderske af Munch supponerede navn er rigtigt, vistnok paa en hedensk tempelgrund. Sognet nævnes i «D. N.» IX, no. 176 i aaret 1381, først senere nævnes kirken selv i «Throndhj. Reformats» af 1589 s. 370.

I besigtigelse af 1663 (ikke 1665) nævnes, at paa taget fattedes nogle faa spaan og at svillerne under svalen paa korets nordre side var forraadnede. Ialfald i en senere tid har kirken altsaa i det mindste havt omgang ved koret. Da bygningen havde vist sig for liden, foretoges derhos i 1663 den vestre endes forlængelse med nogle favne og tilføielsen af en nordre korsarm af laft. Videre heder det: «Det er mørkt udi Kirken, eftersom ikke flere Vinduer end 2 smaa ved Prædikestolen er sat udi Choret».

Kirken nedtoges 1881. I den anledning indberetter arkitekt Christie under 2den februar 1882: «Kirkens skib var opført af laftverk og tilføiet en ældre kirke af reisverk. Skibet i den ældre kirke blev benyttet som kor og det gamle kor som sakristi. I aabningen mellem koret og sakristiet var indsat et portal, som formodentlig fra først af har staaet i den gamle kirkes vestre væg, der blev nedtaget, da det nye skib opførtes. Den gamle kirkes ydre vægflader

var nu afpudsede med ler, som dækkede alle sammenføininger. Ved nedtagelsen blev det sikkert, at kor og sakristi var den gamle, uforandrede reisverkskirke, hvori hjørnestolper, sviller og raftestokker endnu var godt bevarede. Af vægplankerne var ogsaa en del ubeskadigede. I ingen af plankerne saaes spor af de almindelige runde lysaabninger. Tagsperrerne, som nu var skjult ved en indre loftklædning, var fint tiløksede og uden nogen forsiring. Gavlernes plankesper havde derimod brede, indridsede lister, ligesaa ogsaa plankerne under sperrerne og svillerne. Mellem sperrerne var ingen knæforbindelser. Paa hver side af taget var indhugget i sperrernes overkant 2 vindstrævere. Korets østre væg var retlinjet afsluttet. Kirken har sandsynligvis ikke havt omgange, da der i hjørnestolperne ikke kunde findes spor af indhugninger for et lavere liggende tag. Den overklædte dør paa sydsiden af koret viste spor efter et beslag, som ganske passer til det, som nu staar paa vaabenhusets dør. Over portalet til sakristiet var *indsat* et gjennembrudt ornament (fig. 258) med udviklede romanske bladformer af sen karakter. Ornamentet, som er udskaaret i 3 over hinanden lagte tykke bord, hører antagelig ikke til portalet. Dette, tilligemed et over- og et understykke af en hjørne- og en midtstolpe, er med tilhørende stykker af sviller, overstykker og vægplanker overladt til «Videnskabsselskabet» (i Trondhjem). Saavidt Christie.

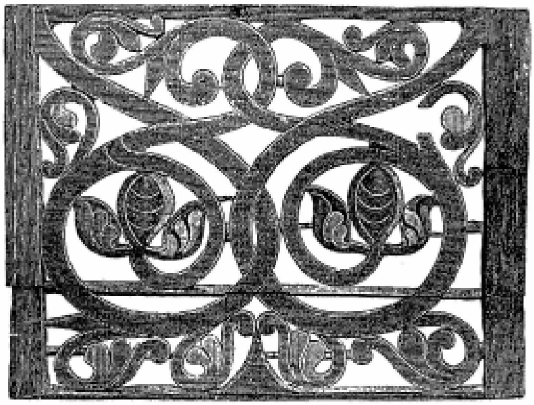

Fig 258.
Portalornament fra Aalens kirke.

Det omtalte portal er senere indsat i den i Trondhjem gjenopførte stavkirke fra Holtaalen, og viser en flad, aareformet basis og en liljekapitæl af sen form (omtrent som i fig. 259 antydet), arkivolten er fladtrykt, halvsøilen uforsiret — det hele erindrer nærmest om Reinli kirkes portalornamentik. Paa en sen tid tyder det ogsaa, at knæforbindelserne mellem sperrerne, som ovenfor bemerket, er forsvundne. Under dørbeslaget er dettes kontur *ophøiet* i træet og beslaget selv fæstet derover, vistnok her, ligesom i Hofs kirke i Solør, kun en følge af, at træet i døren er forvitret, hvorved altsaa det under jernbeslaget

Fig. 259.
Liljekapitæl fra Aalens k.
(Antydning efter erindr.)

mod luftens indflydelse bevarede parti er blevet staaende ophøiet over dørfladen. (Prof. Ryghs forklaring der synes mig uimodsigelig rigtig). Paa det midterste parti er beslaget borte, og det udskaarne ser her altsaa ud som en imitation af jernarbeidet i træ.

Det er merkeligt, at, som Christie bemerker, ingen spor af omgang og ingen lysglugger har været at finde i væggene, ligesom de manglende knær mellem tagsperrerne vel maa antyde en sen tid. At svale imidlertid fandtes, ialfald ved koret, viser den ovenfor citerede indberetning af 1663.

Dimensioner: Skibet 24½' langt × 21½' bredt; koret 14⅙' langt × 14¾' bredt.

Rød eller Nessets kirke. — Rjoða kirkja. — Indre Romsdals provsti («N. F.» s. 541). I Langfjorden, en mod øst indskydende arm af Romsdalsfjorden, reiste sig endnu, da jeg i 1885 besøgte stedet, en gammel stavkirkes sørgelige rester, efterat den for adskillige aar siden (ny kirke indviedes 1878) var ophørt at tjene til kirkeligt brug, nemlig *Røds kirke*. Den nævnes i «D. N.» IX, no. 402 ved aar 1490, samt i «Throndhj. Reformats» af 1589 s. 397. Endelig nævner «Schønings Reise» II, s. 87 kirken med de ord: «Bemeldte kirke er vel en stavbygning, men opført 1633 (dette sigter til en 1633 foretaget restauration af kirken) eller da indvendig malet med vandfarve og malinger paa væggene af den bibelske historie. Bygningen er meget simpel, og har for det første kun bestaaet af en aflang firkant med en fordør; men siden har man bygget dertil et kor og bag det et skriftehus. Kirken har nu et temmelig høit spir.» Røds kirke er en enskibet kirke, støttet udenpaa af skorder, der fra jorden stiger skraat op mod tagskjegget, og har et ved kirkens reparation 1633 tilbygget vaabenhus af laftverk. Ogsaa koret er tilbygget og det saa sent som 1802. Det oprindelige kor kunde sees at have været smalere og altsaa ogsaa lavere end skibet, hvad der ogsaa var tilfældet med det nyere. Kirkens vægstaver havde et ca. 15" høit fodstykke, der var tykkere end selve stolpen, og overgangen til denne var konkav, ligesom i Rollags og Rødvens kirker, en form for formidlingen med basis og søilelegeme, der maaske tilhører en sen tid, da den ei forekommer i nogen af de bestemt ældre stavkirker. Ved ombygningen i 1633 er kirkens indre blevet bemalet med arabesker. De af Schøning omtalte bibelske historier saa jeg derimod ikke. Det lille, spidse taarn i den vestlige ende over skibet var ogsaa tydeligvis yngre end kirken. Koret var skilt fra skibet ved et sprinkelverk med lukket balustrade. Ved indgangen til sakristiet paa kirkens nordside fandtes en smuk renaissancedør.

Indtil den sidste tid benyttedes kirken som hjælpekirke for sognets vestre del; men enten nu dette ikke har behaget sognets elskværdige ungdom, eller andre grunde har gjort sig gjældende, sikkert er det, at ungdommen den 17de mai 1885 i sin begeistring

for frihedsdagen tog sig for at molestere den gamle helligdom paa det skammeligste, idet man bortrev skorderne paa kirkens søndre side undtagen en, rev bort en del af den ydre bordklædning og slog vinduerne ud, hvorved ogsaa en del af kirkens inventarium blev ødelagt. Da jeg i august samme aar besøgte kirken, laa den endnu fuld af stene; tagstenene var delvis afrevne og det var bestemt, at den skulde rives, hvilket ogsaa udførtes — saavidt vides endnu samme aar.

Dimensioner: Skibet 50′ langt × 26′ bredt; koret 20′ langt × 17′ bredt.

Rødven kirke. — Refundar kirkja. — Veø prestegjæld, Indre Romsdals provsti («N. F.» s. 544). Paa et af de yndigste punkter i Romsdalen, i en lys birkeli ved en blinkende elv et stykke op fra fjorden, løfter en kirke sit spir over trætoppene, det er *Rødven kirke*, der — skjønt tydelig af middelaldersk oprindelse — dog ikke synes nævnt før i «Throndhj. Reformats» af 1589 s. 396. Almuen paa stedet fortalte, at kirken oprindelig var et gammelt «Freishov», som hovgoden havde flyttet fra gaarden Frøiset paa Rødvenfjordens anden bred til dens nuværende plads, og som af Haakon den gode var blevet indviet til kirke. Men ligesom sagnet bærer præget af at være af moderne oprindelse, knyttet til sagaen og til tilstedeværelsen af et helligt hedensk sted paa den anden fjordbred, saaledes har det overseet en omstændighed, som umuliggjør dets realitet. Thi Haakon den godes 3 kirker blev alle 3 opbrændt inden 1 aars forløb.

Kirken er en simpel, enskibet stavbygning, støttet ved 6 svære skorder, 1 i øst, 3 i syd og 2 i nord, og udenpaa bordklædt. Kirkens hjørnestolper er firkantede, hvad der tyder paa en sen tid. Basis er ligesom i Røds kirke usedvanlig høi, overgangen fra basis til stolpernes legeme ligeledes konkav, men over basis lægger sig en flad plade, — ogsaa et tegn paa en sen oprindelse. Koret, der kun er lidet lavere og smalere end skibet, er skilt fra dette ved et gitterverk, ligesom tilfældet er i Reinli, Hopperstad og Røds kirker, mens selve korindgangen viser den sene dobbeltbue fra Opdalkirkens portal , hvis første ansats vel er antydet s. 313. Tagverket er nyt, ligesaa vaabenhuset, sakristiet paa korets nordside, der er tømret, og taarnet. Kirken synes at være restaureret aar 1675, ialfald er stolestadernes indredning ifølge indskrift fra dette aar. I kirkens nordre væg er indsat en planke med følgende fragment af en indskrift, der nu er omvendt anbragt:

XVII KL NOVE
DEDI

der synes at have indeholdt kirkens dedikationsdatum: XVII *Kalendas Novemb. dedi(catio ecclesiæ).* Altsaa skulde kirken være indviet en 16de oktober, den irske missionær St. Gallus' dag († 640). Naar Bendixen («Aarsb.» 1878 s. 127) vil henføre disse majuskler til det 12te aarhundrede, kan jeg ikke følge ham.

Dimensioner: Skibet 28′ langt × 19′ bredt; koret 19′ langt × 14′ bredt.

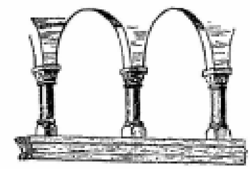

Fig. 260. Svalgang fra Eidsborg kirke.

Eidsborg kirke. — Eiðsborgar kirkja. — Laardals prestegjæld, Øvre Telemarkens vestfjeldske provsti («N. F.» s. 227). Ikke langt fra det bekjendte Ravnegjuv i Telemarken ligger Eidsborg kirke. Den nævnes første gang den 23de november 1354 («D. N.» I, no. 342) og senere i Jens Nilssøns visitatsbog s. 16 og s. 379. Af denne fremgaar det, at Eidsborg allerede dengang var anneks til Laardal, og at der holdtes gudstjeneste i kirken hver tredje søndag.

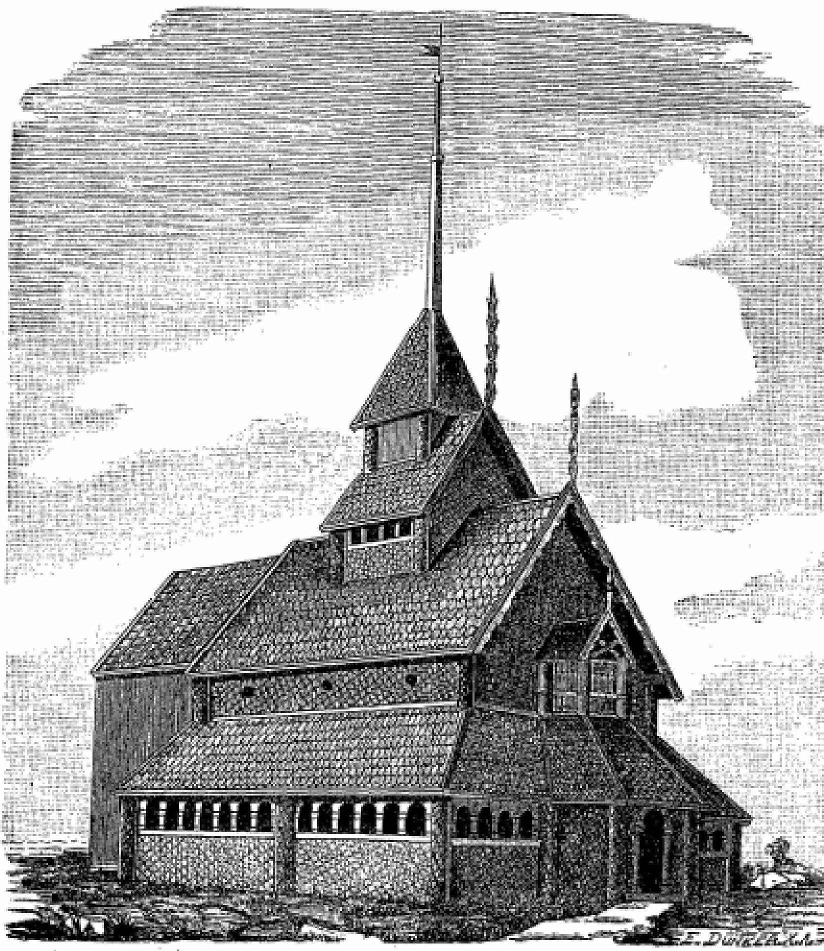

Fig. 261. Eidsborg kirke.

Ifølge besigtigelse af 1662 var kirken vel ved magt, og ligesaa ifølge besigtigelse af 1668, som derhos siger os, at kirken havde samme form som Laardals kirke. Nu er kirkens indre moderniseret og et kor af laft tilbygget;

af den oprindelige bygning staar kun tilbage langhusets vægge, svalgangen, loftet og tagrytteren, paa hvilken dog en senere tid har sat en taarnhjelm og et høit spir. Svalgangen (fig. 260) er vel bevaret med sine smaasoiler og runde arkadebuer. Eiendommeligt er det, at smaasøilernes gjennemsnit ikke er cirkelrundt, men ovalt. Svalgangen, der omgiver de 3 sider af langhuset, har mod sedvane ikke havt nogen gavl, derimod har den over vestindgangens pulttag havt en liden gavludbygning (fig. 261). Søilerne er ca. 29 cm. høie, hvoraf kapitælerne optager ca. 14 à 15 cm., foden henved 8 cm. og selve skaftet kun 6 à 7 cm., hvorved de faar et besynderligt trykket udseende. Kapitælerne er terningkapitæler i «vekslende former med ringe og puder, som er tungede eller skjæltaggede, delte i baand eller med zigzagfris». Kun i 1 søile danner kapitæl og basis 2 mod hinanden vendte hoveder, der ligne maskerne i Hurum, Stedje, Borgund og Hitterdals kirker. Mellem hver fjerde af disse søiler staar en femte nedenfor brystvernet fortsat søile, der ender i en tap.

Kirken er enskibet og fuldstændig spaanbelagt. Portaludskjæringerne, der før omgav langhusets dør, er nu indsatte i svalgangen, men er saa ødelagte af veiret, at udskjæringerne neppe kan skjelnes. De bestaar kun af 2 halvsoiler med en plump basis og staaende kapitældyr, ret naturalistisk holdt, hvad der tyder sterkt paa tiden efter aar 1250. Det synes, som om døren oprindelig har havt arkivolt. «Udvendig paa langhusets vægge og navnlig paa den nordvestre endestolpe findes indridset en del sedvanlige runer, men hvoraf de fleste er saa utydelige, at man ikke kan udbringe nogen mening deraf» (Nicolaysen). Bendixen har dog læst «Thoral ok Grib»(?). (Se aarsberetning 1881 s. 36—37.)

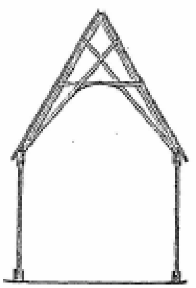

Fig. 262. Eidsborg kirke. Gjennemsnit.

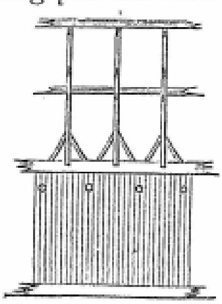

Fig. 263. Eidsborg kirkes tagverk.

Kirken har oprindelig havt en indgangsdør paa den søndre væg, som er dækket. Dørterskelen danner et bueformet snit, som i Hopperstad kirke.

Tagverket (der dog vel er oprindeligt?) er det sedvanlige (fig. 262), men den omstændighed, at knæforbindelserne i form af omvendte rundbuer her er veget for tverslaaer (fig. 263), ligesom flere af de ovenfor omtalte eiendommeligheder taler for tiden efter 1250.

Dimensioner: Kirkens indre er i skibet $29^1/_2$' langt × $15^1/_2$' bredt; i koret $13^1/_2$' langt × $15^1/_2$' bredt; svalgangens bredde er 4'.

Rollag kirke. — Rollags kirkja. — Kongsberg provsti («N. F.» s. 171). Den nævnes i «D. N.» I, no. 355 aar 1358, i «D. N.» IX, no. 239 aar 1425, i 1429 «D. N.» III, no. 703. Den nævnes ogsaa 1452, 1488 og 1536. Jens Nilssøn kalder i sine «Optegnelser» s. 362 ved 1595 kirken «en trekircke medt omgang rundte omkring, meget liden.» Endnu dengang feiredes kirkemesse ved kirken. Den nuværende korskirke «indeholder i sin nordre, søndre og østre fløi levninger af en stavbygning, som i 1697 blev udvidet». («Aarsberetning» 1870 s. 138). Ved udvidelsen er saaledes vistnok det oprindelige vestskib blevet anvendt til fløiene, koret blevet staaende og nyt vestskib tilbygget. Kirken synes mig af resterne at slutte at maatte være en temmelig sen kirke; hverken viser plankernes profiler længer den sedvanlige form, heller ikke stemmer de usedvanlig høie sokler under stolperne med de i en enkelt ældre kirke forekommende.

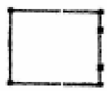

Fig. 264. Grundrids af Veggli kirke.

Veggli kirke. — Vegglíðar kirkja. — Rollag prestegjæld, Kongsberg provsti («N. F.» s. 173). Kirken omtales første gang ved aar 1451 («D. N.» IX, no. 314), da «Wæglidæsokn» nævnes, og dernæst 1595 i Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 365. Da ved nedrivelsen kun de 4 hjørnestave og de 2 stave, der dannede korvæggens begyndelse, var tilbage (fig. 264), idet kirken i senere tid var blevet udvidet, fandtes her intet tilbage, hvoraf nogen sikker slutning om kirkens udseende i det hele kunde udledes; dels kirkens beliggenhed midt i det distrikt, Numedal, der synes at have været midtstolpekirkernes hjemstavn, dels den næsten fuldstændige overensstemmelse mellem denne kirke og Opdals kirke, der faktisk har midtstolpe, skulde synes at antyde, at ogsaa Veggli kirke oprindelig kunde have hørt til samme art. Dels er dimensionerne, saalangt vi kjender dem, næsten identiske (se nedenfor), dels er den fra Veggli kirkes korstolpekapitæl i universitetets samling bevarede dyrmaske med spidse øren aldeles identisk med den paa det tilsvarende sted i Opdals kirke forekommende spidsørede dyrmaske (fig. 265). Dog er intet levnet, der direkte kunde lede til en saadan slutning.

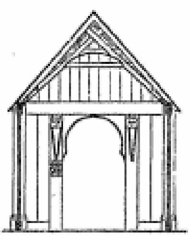

Fig. 265. Veggli kirke. Tversnit.

Under dyrhovedet har den ene stolpe en kapitæl (fig. 266), der viser sig nær beslegtet med kapitælerne i Opdal kirke, hvorfor vi tror at turde henføre kirken til en tid, der ikke ligger altfor langt fra hins. Veggli kirke blev revet 1861.

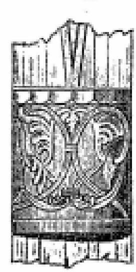

Fig. 266. Kapitæl fra Veggli kirke.

Dimensioner: Skibet 19½ ' langt × 16 ' bredt; høide til tagskjegget 13 ', til mønnen 23 '.

Paa overgangen til de *enskibede kirker med midtstolpe* møder vi en kirke, der vel ikke kan i almindelig forstand kaldes en midtstolpekirke, men dog har en stolpe, der midt i kirken bæres af dennes bjelkeverk, nemlig:

Reinli kirke. — Reinlíðar kirkja. — Søndre Aurdals prestegjæld, Valdres provsti («N. F.» s. 110). Høit oppe i lierne, over Bagns vakre, af Begna gjennemstrømmede bygd paa elvens vestside, skuer Reinli kirke (fig. 267) vidt ud over dalen, synlig paa lang afstand. Om dens opførelse fortælles 2 sagn (Nicolaysen, «Mindesmerker» 3dje hefte). Det første siger, at kirken er en lovekirke, og at mens den var under opførelse flyttede de underjordiske den fra «Kirkevolden» nede ved elven til det sted, hvor den nu staar, et sagn, der rimeligvis skriver sig fra navnet «Kirkevolden» om et sted, hvor ingen kirke staar, men hvor muligens sognets ældste kirke kan have staaet. Det andet sagn fortæller, at da den første messe læstes i kirken, stod huldren i Langeberget og blæste en slaat, «Langebergslaatten», saa vent, at den lokkede folket ud af kirken; men en vædder stangede hende ihjel. Man fandt siden hendes laarben og vædderens ene horn, som længe bevaredes paa gaarden Lunde i Søndre Aurdal; rimeligvis er sagnet bygget over disse 2 gjenstande, der muligens oprindelig kan have været opbevarede i Reinli kirke, siden sagnet knytter dem til denne Det var jo ikke usedvanligt i middelalderen at opbevare merkelige gjenstande, især af naturhistorisk art, i kirkerne.

Reinli kirke nævnes første gang i de pavelige nuntiers regnskaber 1327. En indskrift i majuskler, vel fra tiden noget efter 1200, der findes paa væggen i den søndre svalgang, hvor der straks østenfor korindgangen sees 3 indslaaede nagler i gulvet, dannende de 3 hjørnepunkter af en firkant, siger ifølge Undset, der har læst den høsten 1888 (se indskrifter fra middelalderen i Trondhjems domkirke s. 91): «Her h(vili)r und(ir Si)ra *Thor(der)* sem e(fna l)et ki(rkju) þessa (pater) nr.». Traditionen har altid sagt, at dette var kirkebyggerens gravskrift, hvad der altsaa bekræftes ved Undsets læsning af indskriften: «Her hviler under Sira Thord, som lod forberede denne kirke, *pater noster*».

Ogsaa de paa kirkens vægge flere steder forekommende biskoppelige indvielseskors (et græsk kors i en cirkel), synes at henføre kirken til tiden efter 1200, før hvilken tid de ei vides at forekomme i Norge.

Reinli kirke (fig. 268) er en enskibet stavkirke af usedvanlig form, idet dens kor og dens halvrunde apsis er af samme bredde som skibet. Den stavkirke, der kommer den nærmest i form er Nes kirke i Hallingdal (se nedenfor), dog er i denne kirke korpartiet noget smalere end skibet, mens apsis har samme bredde som koret.

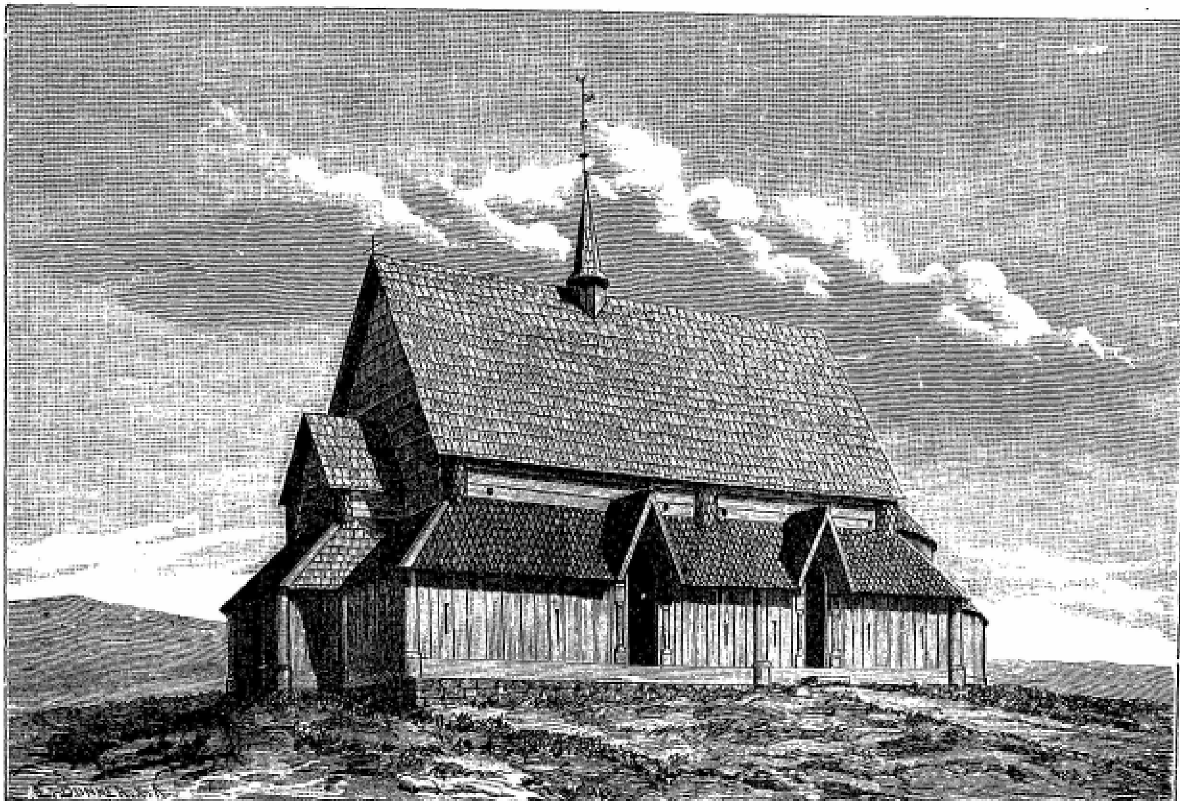

Fig. 267. Reinli kirke.

Det oprindelige taarns hoide kjendes ikke. Men 1685 (ikke 1675) opsattes et nyt, hvis mast var 48′ høi. Da dette taarn senere rammedes af lynild, afskar man dets øvre ende, der var bevaret, og satte den paa kirkens tag saaledes, som den endnu staar.

Istedetfor at hidtil tagrytteren er fremtraadt som et med den øvrige kirke kun løst sammenhængende, blot af den sedvanlige tagkonstruktion baaret led, méns det spidse taarn overalt maa ansees som en senere tilsætning, ser vi her for første gang et spidstaarn gjennem en fra en tagbjelke reist midtstolpe sat i organisk forbindelse med kirkens indre bjelkeverk, og det spidse taarn er jo den naturlige og konsekvente afslutning af en saadan konstruktion. Fra de smaa østlige cylindertaarne (perivalierne) er denne konstruktion allerede kjendt (se s. 26), men her for første gang anvendt for hovedtaarnet, ligesom i hine udgaaende fra tagbjelkerne. Kirken (fig. 269 og 270) har en usedvanlig mængde, hele 6 tverbjelker, der støtter tagstolen. Henover de 4 vestligste af disse, der overspænder selve skibet, lægger sig langs kirkens midte fra vest mod ost en mægtig langbjelke fra skibets ene til dets anden ende. Over et af de herved fremkomne krydsbjelkelag, paa den tredje tverbjelke fra vest, hæver sig nu mastetræet, støttet af 4 sterke knær, der ligesom i de hallingdal-numedalske midtstolpekirker gaar ud til alle de 3 ydervægge i nord, vest og syd og mod øst til korvæggen. Denne mast, der desuden — atter i lighed med flere af hine kirker — støttes af opad mod tagsiden stræbende bjelker, forlænges saa udigjennem taget som taarn, og med det samme forandres ogsaa tagkonstruktionen, idet kjølbuen forsvinder for en almindelig krydsbjelkekonstruktion (fig. 270). Naar saa masten føres helt ned til gulvet i de senere kirker, og tagrytter med taarnhjelm danner sig omkring masten, staar midtstolpesystemet helt færdigt.

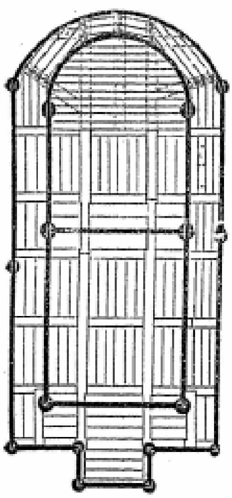

Fig. 268. Grundrids af Reinli kirke.

Den helt lukkede svalgang omkring kirken, der har en vestindgang og 2 indgange paa sydsiden, 1 til skibets midte og 1 til koret, tyder ved sin lighed med de oprindelige dele af Hitterdalskirkens lukkede svalgang, samt ved sine ligesom i Hedalskirkens nøglehulformede lysaabninger paa, at kirken ialfald ikke er ældre end hine.

I denne kirkes omgang kan man paa den søndre side endnu se, at gulvaaserne ikke var som i senere tider sedvanligt, skjulte under

gulvplankerne, men disse derimod indfældte i aasernes kanter, hvis linjer saaledes fremtraadte i selve gulvfladen, indrammende plankerne og gav gulvet udseende af et slags parketgulv. Ifølge Bulls tegning i «Mindesmerker af Middelalderens Kunst» var dette endnu i 50-aarene ogsaa synligt i kirkens indre (fig. 268).

Betragter vi detaljerne i kirkens ornamentik, fæster vi os først og fremst ved den nysnævnte korbalustrade (fig. 270). Den dannedes af en nedentil lukket væg med rundbuet døraabning paa midten, der førte fra skibet ind i koret. Omtrent i ansigtshøide aabnede den sig i en rundbuet arkaderække, men nærmest kordøren saaes en mindre aabning paa hver side, den ene rundbuet, den anden kløver-

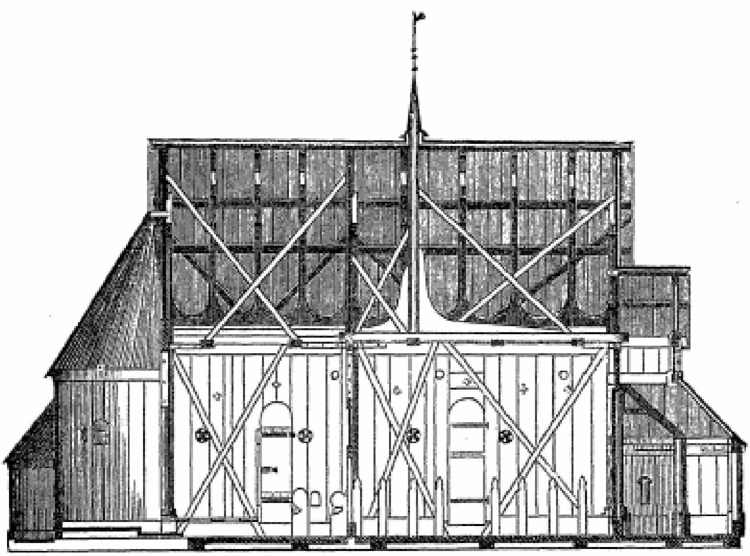

Fig. 269. Længdesnit af Reinli kirke.

formet og spidsbuet. Opad var arkaderækken horisontalt afsluttet. Den hele balustrade var forlængst faldt sammen og laa i stykker i et skur ved kirken, da arkitekt G. Bull i begyndelsen af 50-aarene fandt den og igjen satte den sammen. Men senere er den atter forsvundet. Disse korbalustrader, som vi fra den gotiske tid af finder i flere kirker (Rødven, Rød), og stundom ogsaa — forsynede med gotiske merker — indsatte i ældre, romanske kirker (Hopperstad), kan visselig ikke være ældre end 1250.

I selve koret findes paa søndre side en af de almindelige luger 7' høit paa væggen.

Endelig maa vi kaste et blik paa portalernes ornamentik. Alle kirkens indgange har rundbuet afslutning, men ingen af dem viser spor af den ældre ornamentiks slynger. De 3 ydre indgange til

svalen har kun paa begge sider af aabningen en ganske simpel, flad pilaster (fig. 271), hvis kapitæl og basis kun antydes gjennem en aareblad-lignende udbredelse af pilasteren. Paa den østre af de

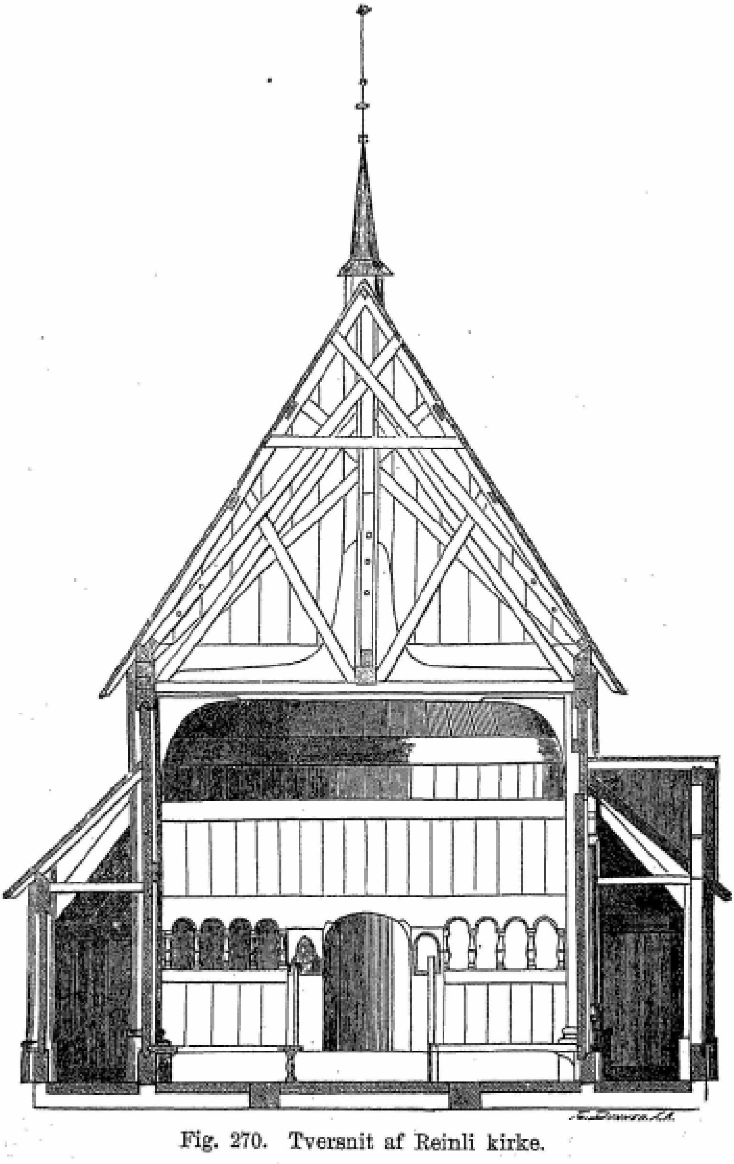

Fig. 270. Tversnit af Reinli kirke.

3 indre døre, døren fra svalen til koret, gjentager denne form sig endnu engang. Derimod har den indre sydportal mellem svalen og skibet runde halvsøiler, anbragte som engagerede gotiske stensøiler med fintformede vulster og en fin bladkrans øverst og

nederst (fig. 272). Ganske paa samme maade er den indre vestportal fra svalen til skibet smykket, kun er halvsøilerne her rigere behandlede, idet de er kanellerede, vulsterne forsynede med et

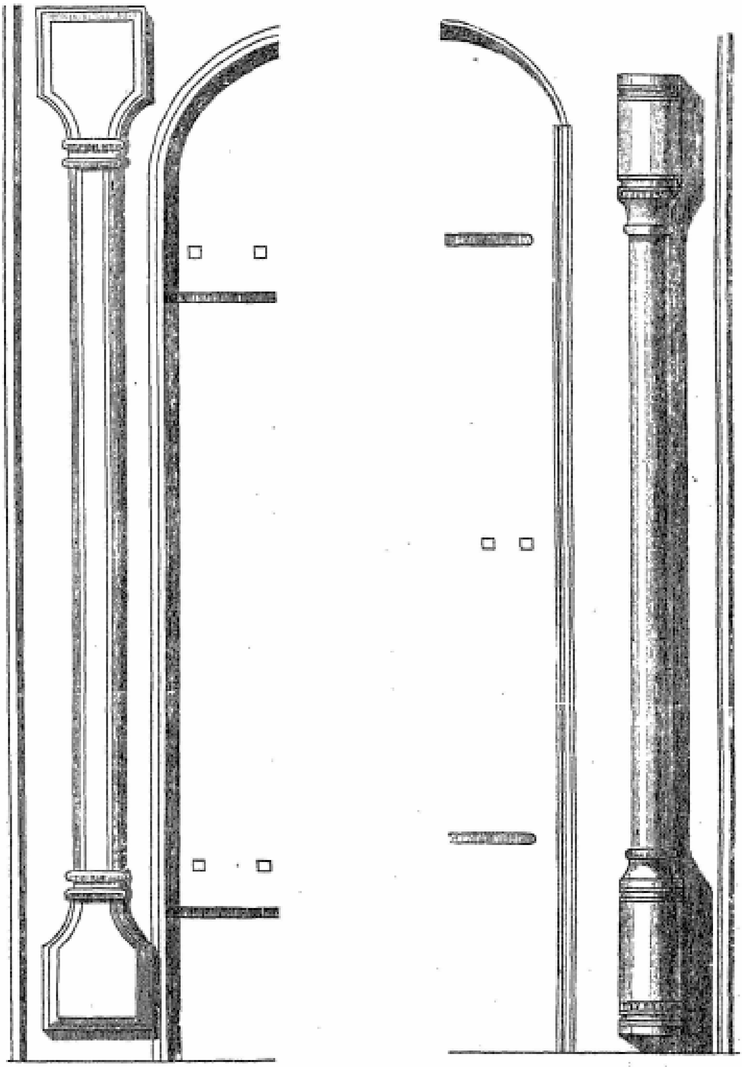

Fig. 271. Fig. 272.
Halvsøiler fra Reinli kirke.

fletverksornament, kapitælens ekinus og overgangen til basis dækkede med henholdsvis opstigende og nedfaldende blade; endelig viser halvsøilen paa indgangens høire side paa kapitælet en gotisk lilje og paa basis en gotiserende spidsroset.

Hvad denne ornamentik angaar, da peger ogsaa den hen paa det 13de aarhundrede, og — det tør maaske udtrykkes endnu bestemtere — paa dettes anden halvdel. Her findes intet af det gamle drageslyngeverk, og kløverbladbuerne i portalerne over de 2 søndre indgange til svalen angiver, da de er sikkert oprindelige, tiden efter 1200. De hist og her ikke udskaarne, men kun indridsede ornamenter, ligesom den *spidsbuede* kløverbue i korbalustraden, — der rigtignok, hvis ikke andre gotiske stilmerker fandtes i kirken kunde synes muligens at være en senere tilsætning, men som sagerne staar ogsaa meget godt kan være oprindelig —, spidsrosetten og den stiliserede lilje i dørornamentiken, de kanellerede dørstolper, der har en fra den tidligere aldeles afvigende form —, alt synes at henvise kirken til tiden efter gotikens fuldstændige indtrængen i den norske bygningskunst.

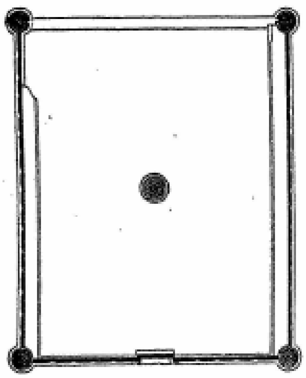

Fig. 273. Grundrids af Flaa kirke.

Dimensioner: Skibet 21½' langt × 17½' bredt; koret 14½' langt × 17½' bredt; apsis 8' dyb × 17½' bred. Hele kirken med svalgang og fremspring 58' lang × 26' bred; væghøide 15½'; tagstolen ca. 15½' høi.

Vi gaar nu over til midtstolpekirkerne:

Flaa kirke. — Flóða kirkja. — Nes prestegjæld, Ringerikes og Hallingdals provsti («N. F.» s. 151). Ornamentiken i *Flaa kirke* tvinger os til at lægge den saa nær opimod aar 1200, som det er muligt at tænke sig en midtstolpekirke lagt. Kirken nævnes første gang i de pavelige nuntiers

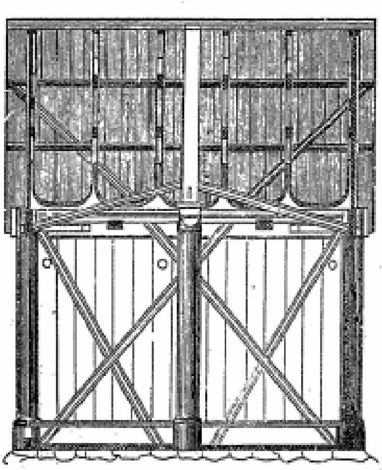

Fig. 274. Længdesnit.

Flaa kirke.

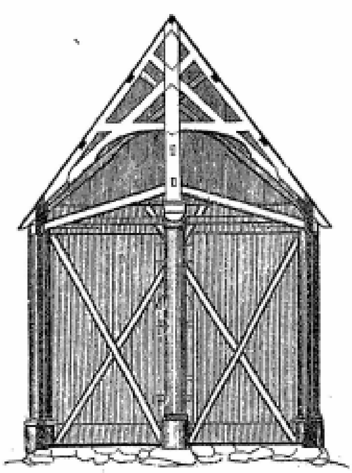

Fig. 275. Tversnit.

regnskaber ved 1327, men dens tilværelse antydes maaske allerede 2 aar tidligere, da et dokument («D. N» X, no. 16) fra 1325 er

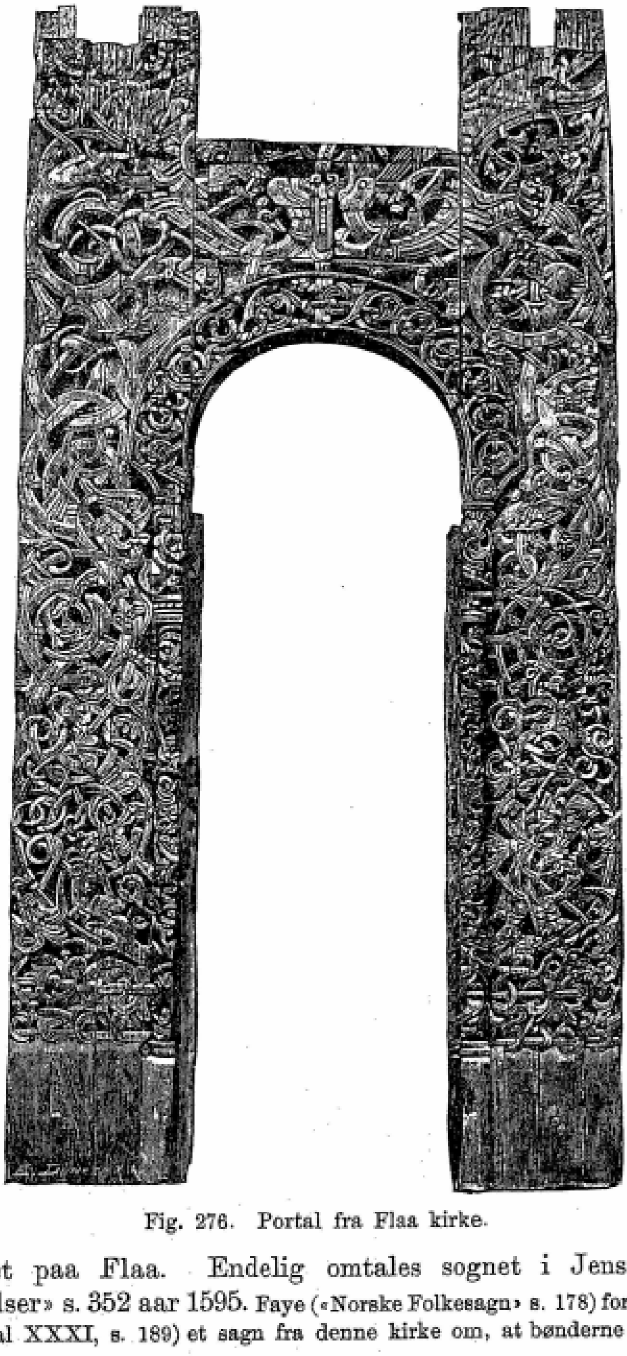

Fig. 276. Portal fra Flaa kirke.

udfærdiget paa Flaa. Endelig omtales sognet i Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 352 aar 1595. Faye («Norske Folkesagn» s. 178) fortæller (efter Top. Journal XXXI, s. 189) et sagn fra denne kirke om, at bønderne der havde 2

helgenbilleder, som de tilbad med megen andagt og holdt høit i ære; men aldrig saasnart fik den første protestantiske prest, hr. Erik, derom efterretning, førend han, da han engang kom til kirken for at holde gudstjeneste, i almuens paasyn tog helgenbillederne og kastede dem ud i den forbirindende elv, idet han bebreidede sine sognefolk deres forfærdelige tro paa disse afguder. Kvinderne tog sig især sine helgeners skjæbne nær og raabte grædende: «Du har taget vore guder bort».

Kirken havde endnu 1686 sin svalgang i behold, derimod havde den faa aar i forveien faaet sit kor «gjort af ny». Koret har rimeligvis havt samme halvrunde form som i Nes kirke, nabokirken, hvor apsis havde samme bredde som koret. Den vil da i det hele have havt grundform, enten som Nes eller som Reinli kirke, d. v. s. enten med et kor smalere end skibet, eller med samme bredde som dette. Af den rundt kirkens skib løbende faste bænk fandtes ved kirkens nedrivning spor ved gulvet.

Flaa kirke var en enskibet kirke med en cylinderformet stolpe midt i skibet (fig. 273), og er øiensynlig den ældste af de af vor tid kjendte helt gjennemførte midtstolpekirker. Stolpen havde terningkapitæl (fig. 274). Stræbesystemet indskrænker sig her til de 4 fra midtstolpen udgaaende stræbere, der, sænkende sig noget nedad, forbandt midtstolpen med kirkens 4 vægge (fig. 274 og 275). Disse stræbere manglede endog knær. Ligesom vi altsaa her synes at se konstruktionen i dens første opkomst, saaledes er det ogsaa at merke, at i tagstolen kjølbuekonstruktionen endnu er bevaret (fig. 275).

Portalen (fig. 276) viser os den helt udviklede sogn-valdreske type endnu i fuld blomstring og med ikke faa animalske motiver. Paa den høire, sterkt læderede halvsøile forekommer krigermasker, lignende dem i Tønjums, Hurums, Hegges og Vangs kirker; muligens naar dens alder op til henimod den sidste af disse kirkers tid — vi maa jo altid erindre, at vore perioder ikke er skarpt afgrænsede mod hinanden.

Flaa kirke siges nedtaget 1854, skjønt den nye tømmerkirke, der afløste den, først er blevet indviet den 15de september 1858.

Dimensioner: Skibet $21^1/_2$ ' langt × 17 ' bredt; høide til tagskjegget 15 ', til mønen 27 '.

Nes kirke. — Ness kirkja. — Ringerike og Hallingdals provsti («N. F.» s. 149). I den brede Nesgrænd i nedre Hallingdal laa *Nes stavkirke* (fig. 14). Et sagn siger, at mens en fordrevet skotsk greve Clemet med tilnavnet bonde byggede den bekjendte Deveggestue, opførte hans hustru, fru Belju, 7 aar derefter Nes stavkirke (Faye, «Norske Folkesagn» s. 213). Kirken er første gang nævnt 1327 (pavelige nuntiers regnskaber) og kirkens hele bygningsmaade viser, at den ikke er særdeles meget ældre. Om en tid, yngre end det 13de aarhundredes midte taler de paa flere steder i kirken forekommende, tydelig med kirkens opførelse samtidige spidsbuer: de

fandtes nemlig ikke blot i en s. k. «skrifteluge» (fig. 277) i koret (nu i universitetets oldsagsamling i Kristiania), der er dekorativt udstyret, men ogsaa som spidse kløverbuer i tagrytteren. Naar Nicolaysen deraf, at der i kirken ogsaa forekommer rundbuer, vil udlede, at spidsbuerne er senere tilsætninger, tror jeg neppe, at han er tilstrækkelig opmerksom paa, at rundbuerne over hoved taget kan holde sig langt ind i den gotiske tid — i stenbygningen forekommer de sammen med spidsbuer lige til ca. 1250, og i træ udføres en spidsbue tydeligvis samtidig med en rundbue i sten i bygningen paa Aga. I «Norske Bygninger» synes han ogsaa at have frafaldt hin tanke. Da nu spidsbuen som sagt ingen konstruktiv betydning har i stavbygningen, er der intet som hindrer spidsbuen fra, naar den først er i brug, at optræde dekorativt i plankerne, mens rundbuen samtidig bibeholdes i de konstruktive dele, hvor den er naturlig for alle knækonstruktioner &c., og det er netop dette, som er tilfældet i Nes kirke, idet knærne, der dannede stræverne mellem midtstolpen og kirkens vægge, ganske naturligt var formede paa vanlig maade i en form, der nærmest lignede rundbuer.

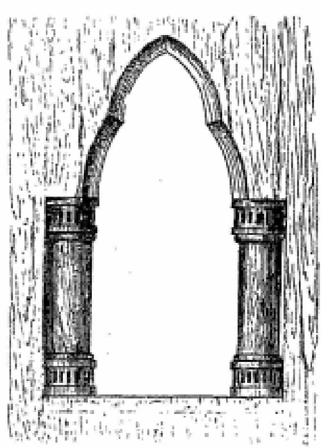

Fig. 277. Skrifteluge fra Nes kirke.

Spidsbuen i koret var kløverformet, ganske som tagrytterens spidsbuer, og derhos forsynet med 2 søiler. Og at denne spidsbueluge var oprindelig synes tydeligt at fremgaa af, hvad N. selv refererer, nemlig at de udskjæringer, der fandtes i den (nu forsvundne) vestportal var *af samme art* som de, der findes paa de bevarede søiler fra lugen. Muligens har da — i lighed med tagrytteren — ogsaa kirkens løbegang, der endnu eksisterede i 1673, været spidsbuet, dog vides derom aldeles intet.

Midtstavkonstruktionen var i denne kirke (fig. 15) den bedst gjennemførte af alle dem, vi kjender, og vi har benyttet denne kirkes konstruktion til den ovenfor (s. 50—52) leverede skildring af systemet.

Koret var smalere og lavere end kirken; men usedvanligt var det derimod, at apsis havde korets fulde bredde — hvad der maaske kan have været tilfældet i flere af midtstolpekirkerne. Over denne apsis hævede sig i Nes kirke et lidet taarn. Rester af den sedvanlige faste bænk fandtes i kirken.

De omtalte ornamenter paa søilerne ved lugen i koret er, ligesom

i Reinli, yderst fattige; de gamle drager er her sporløst forsvundne. Dyrhovederne fra tagrytteren bevares i universitetets oldsagsamling. Kirken blev nedtaget i 1864, efterat sognet allerede 2 aar tidligere havde faaet ny kirke.

Dimensioner: Skibet 29′ langt × 23′ bredt; korfirkanten 13′ lang × 20′ bred; apsis 10′ dyb × 20′ bred; vægheide 18′, til mønen 38′, til hjelmtoppen 70′.

Nore kirke. — Nóra kirkja. — Kongsbergs provsti («N. F.» s. 173). En sørgelig skal omkring en ædel kjerne er den gamle *midtstolpekirke i Nore* ved den vestre strand af den yndige indsjø, til hvilken Laagen her udvider sig. Nore kirke antydes første gang i aaret 1404 («D. N.» V, no. 435), idet «Nora sokn i Nommadal» omtales. Senere nævner Jens Nilssøn den i sine «Optegnelser» mod slutningen af det 16de aarhundrede s. 6 og 362. Den er en enskibet kirke med et kor af samme bredde, men lidt lavere end skibet (fig. 278), men som engang skal have været baade smalere og lavere end dette. I kirkens midte reiser staven, omkring hvilken skibet er bygget, sig op i kirkens hele høide (fig. 279) og slutter i et spidst taarn. Kirken har engang havt svalgang helt rundt; men det stykke svalgang med fritstaaende, mandshøie søiler og retlinjet øvre afslutning, som jeg endnu sommeren 1886 saa hængende paa kirkens østre side (fig. 280), er af nyere oprindelse og sikkert opført samtidig med korets udvidelse, der er foretaget i stavkonstruktion. Man har — maaske ved samme leilighed, maaske senere — borttaget det meste af kirkens nordre og søndre væg, og udvidet den til korskirke. Kirkeskibets oprindelige dimensioner er nøiagtig de samme som Tuft kirkes.

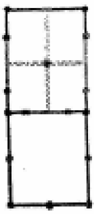

Fig. 278. Grundrids.

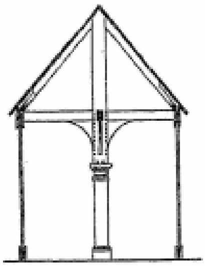

Fig. 279. Tversnit.

Nore kirke.

Midtstolpen er cylindrisk med en dobbelt vulst om søilehalsen og terningkapitæl (fig. 281). Over kapitælet ligger en abakus. Herfra udgaar knæerne og over dem ligger bjelkerne, der danner stræberne, til de 4 vægge.

Paa korvæggens nordre side findes 2 *spids*buede aabninger høiere oppe, og 1 laveresiddende rundbuet med indfatning. De kan naturligvis ikke alle være skrifteluger. Merkelig nok findes paa kirkens loft henlagt et triforiekors, hvis plads i den enskibede kirke det ikke er let at tænke sig. Maaske er det en bevaret rest fra en nedrevet ældre kirke.

Kirkens vægge er i det indre overmalede med ornamenter, der i en ingenlunde smagløs renaissance fremstiller arkitektoniske motiver, buer, søilerader &c.

Ogsaa indskrifter forekommer her af eiendommelig art. Alle ord, som kan gjengives med billeder, er fremstillede i et slags malerier midt i skriftlinjerne. Saaledes ser man øine, øren, hænder, djævle, dyr o. s. v staa istedetfor de tilsvarende ord i bibelsprogene. Enhver indskrift er et slags kirkelig rebus («Finn [P. A

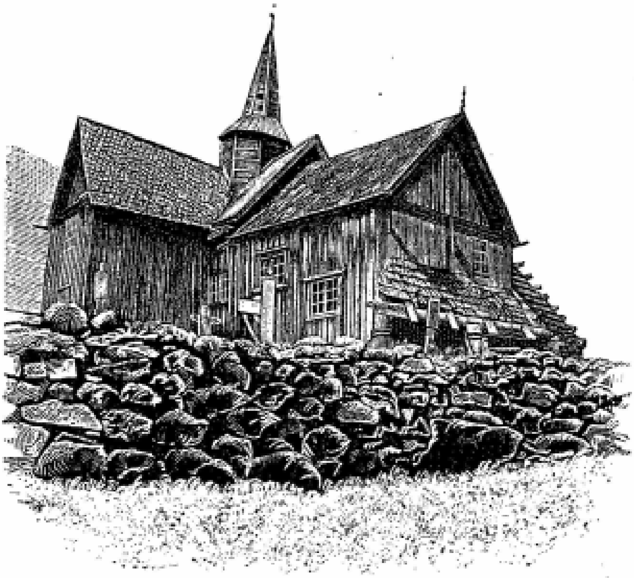

Fig. 280. Nore kirke.

Goedecke] «Turistbref från en resa i Norge 1875»). Disse moderne hieroglyfer er naturligvis ligesom dekorationen fra en nyere tid.

Den ydre indgang paa kirkens vestside har udskjæringer, der er daterede 1723; derimod bevarer indgangen fra vaabenhuset til kirkens skib en portal, der er oprindelig og viser den fuldstændig udviklede telemarkske type som herskende i Numedal. Dyrhovedet stiger vertikalt op fra basis, palmetborden mangler, midtdragen er vinget. De vegetabile elementer overveier i saa høi grad de animalske, at portalen — skjønt vistnok ældre end Opdalskirkens portal — dog tydelig vidner om sin sene oprindelse. Ligesaa findes i kirken spor af den faste bænk med ornament af knudeslynger. Kirken, der siden ny kirke er opført, var bestemt til nedrivelse, er nu forhaabentlig reddet.

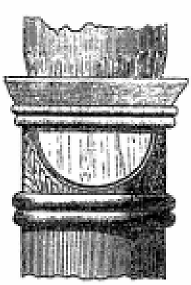

Fig. 281. Terningkapitæl fra Nore kirke.

Paa min anmodning blev kirken, der da skulde rives, — med undtagelse af midtstolpen og portalet, der var skjænket «Fortidsmindeselskabet» — overdraget mig af herredsstyrelsen som eiendom i 1886, og i 1889 lykkedes det mig ved et par interesserede mænds (d'herr. direktør Oluf Pihl og generalkonsul Peter

Petersen) godhed at skaffe et bidrag til dens vedligeholdelse, hvorefter «Selskabet til norske fortidsmindesmerkers bevaring» har overtaget den.

Dimensioner: Skibet 22′ langt × 17′ bredt; koret $17^1/_2$′ langt × 17′ bredt; vægheide $15^1/_2$′, høide til mønen $26^3/_4$′.

Opdals kirke. — Uppdals kirkja. — Nore prestegjæld, Kongsberg provsti («N. F.» s. 174). Høit tilfjelds i den paa naturskjønheder rige egn, der fra Numedal fører over mod nord til Hallingdal og mod vest til Hardanger, ligger *Opdals kirke,* lige ind i vor tid den øverste kirke i dalen. Den skal ifølge sagnet være gjenfundet efter den sorte død af en jæger; en jærv havde taget bolig i kirken, og dens hud skal endnu opbevares paa stedet. Sagnet synes, ligesom sagnet om Hedals og Tuft kirker, at være bygget over en op-

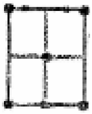

Fig. 282.
Grundrids.

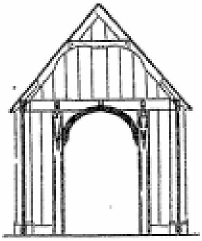

Fig. 283.

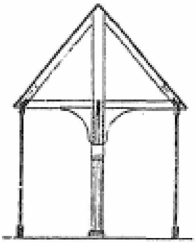

Fig. 284.

Opdals kirke.

bevaret dyrhud, der maaske har tjent som fodtæppe foran altaret. Under 9de april 1368 omtales («D. N.» VIII, no. 183) gaarden «Ræysaland ær liggher i Vpdal sokn i Naumædale». Kirken nævnes i Jens Nilssøns «Optegnelser» henved aar 1600 s. 7 og 361.

Fig. 285
Kapitæl
fra Opdals
kirke.

Opdals kirke er en enskibet stavkirke med midtstolpe (fig. 282) og knær udimod væggene (fig. 284) ligesom i Nore kirke, dog er det østre knæ forsvundet. Kirken, hvis koraabning er bevaret (fig. 283), er udvidet noget mod vest, nord og syd, og i den linje, den oprindelige vestvæg har dannet, staar i midten endnu en stav (fig. 285), der nu, da væggen er borttaget, synes at være blevet fritstaaende og som, med knæspænd mod midtstolpen, i sin form synes dannet efter en gotisk stenpille. Den har nemlig formen af 4 til ét sammensatte rundsøiler og har altsaa som grundform et gotisk firpas. Nicolaysen mener, at da den ingen fuger har til indfælding af væg, tør den være sat paa denne plads, da vestvæggen blev rykket længer mod vest. Dette er vistnok rigtigt, derimod kan jeg umulig med Nicolaysen antage, at selve stolpen hidrører fra en nyere tid. Kapitælen paa denne stav viser nemlig tydelig, at den er af samme

støbning som kirkens øvrige ornamenter — den har altsaa vel oprindelig havt en anden plads i kirken. (Maaske har den baaret et cylindertaarn over det revne kor?)

Hele kirkens eiendommelige ornamentik viser, at denne midtstolpekirke uimodsigelig er af sen oprindelse og bestemt tilhører

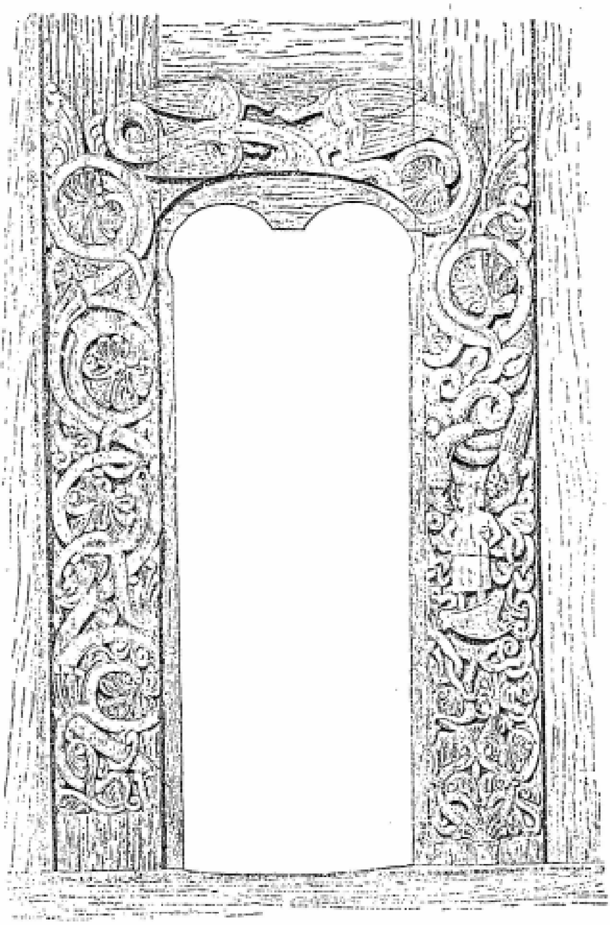

Fig. 286. Portal fra Opdals kirke.

den gotiske tid — jeg skulde endog være tilbøielig til at tro, at kirken ikke er et aarhundrede ældre end den tid, da sognet første gang sees nævnt.

Dette forfald af ornamentiken viser sig ikke saa sterkt paa den i kirken bevarede, engang tversover korbuen løbende planke (fig. 22), hvis slynger endnu er rene og runde, som især paa den høist karakteristiske portal (fig. 286) og den balustrade (fig. 287), der nu

smykker den vestre empor, men muligens engang har dannet korbalustraden. Denne sidste dannes af rundbuer, baarne dels af romanske dobbeltsøiler med terningkapitæler — et sikkert bevis for, hvor fast de romanske former sidder langt ud i den gotiske tid —, dels af flade, firkantede planker med udskaarne ornamenter. Arbeidet er, skjønt ikke uden en vis rigdom, i høi grad klodset og vidner om, at forfaldstiden er indtraadt. Arkaderne har slynger af sen, tangerende karakter oppe over buerne, men sælsomt stiliserede blade og geometriske cirkler i de flade, firkantede planker. Nicolaysen tror, at denne balustrade er yngre end det øvrige snitverk i kirken, hvis alder han ikke bestemmer nærmere, end at den «ikke kan være ældre end 1200». Jeg tror derimod, at baade kirken og dens snitverk er meget yngre og ligger langt nærmere aar 1300 end aar 1200, og at denne balustrade skriver sig fra samme tid, om ikke fra samme haand som portalen. Man betragte, hvorledes buelinjerne begynder at vise sig knækkede baade paa balustradens

Fig. 287. Korbalustrade fra Opdals kirke.

buer og i portalen; eller man lægge merke til selve den maade, hvorpaa slyngernes yderste, bladformede ender istedetfor at overskjære slyngen, lægger sig sammenrullede ind i denne, tangerende den, — og man vil se et fællestræk saavel for kapitælornamentet paa hin vestre stav i kirken, som for buernes ornamenter i balustraden og for portalens venstre, helt vegetabile side — hvorfor vi tror, at alle disse dele tilhører samme tid, tiden for de gotiske fialer, som Nicolaysen vil se spor af i balustradeornamenterne.

Portalen i vestre indgang (fig. 286) — noget forhugget efter resolutionen af 1823 — tilhører Telemarkstypen. Den venstre side er ornamental med helt vegetabile slynger. der udgaar fra det vertikalt fra basis opstigende dyrhoved, der er af en fra de tidligere noget forskjellig karakter. Det rent vegetabile i slyngerne henviser allerede portalen til en sen tid, der ogsaa viser sig i slyngernes klodsede, hist og her endog knækkede buelinjer med den ensformigt gjentagne udfoldelse af en blomst, der lægger sig ind i slyngen, *tangerende,* men ikke skjærende denne. Slyngerne

selv overskjærer vel endnu hverandre, men paa en lidet energisk maade. Den høire planke er delvis figural med et motiv af Gjukungakredsen. Nederst begynder den med et vegetabilt motiv, der erindrer noget om en af balustradens bærere; men pludselig afbrydes dette motiv af slangeskikkelser, hvis bugtninger ikke er runde, men knækkede ligesom saa mange af slyngerne. Blandt slangerne sees 2 vingede drager, der angriber Gunnar i ormegaarden. Ligesom paa stolen fra Hitterdals kirke, der ligeledes er fra sen tid, er Gunnar her fremstillet staaende paa en virkelig harpeformet, ikke længer lyraformet harpe. Ogsaa formen af hans hovedbeklædning taler om en sen tid. Det øvre parti er atter vegetabilt, men over døren kjæmper 2 drager, hvis former afviger fra alle vore ældre dragefremstillinger og — ifølge Nicolaysen — *ligner tyske forbilleder* (domen i Goslar). Portalen er uden halvsøiler og under den stikbueformede overligger løb tidligere en dobbeltbue ⌒—⌒, som nu, da mellemstykket senere end vor tegning udførtes, er faldt bort, ogsaa er blevet til en stikbue. Vi faar, som man ser, af den hele ornamentik indtrykket af, at kirken ikke behøver at være ældre end slutningen af det 13de aarhundrede. I senere tid er dens indre blevet bemalet med arabesker i 3 forskjellige perioder: de ældste i renaissancesmag, dernæst storblomstrede, naturalistiske forsiringer og endelig rokoko-ornamenter.

Dimensioner: Skibet 20′ langt × 16′ bredt; væghøide 13′; høiden til mønen $23^1/_2$′.

B. Kirker med lavtsiddende kapitæler og overveiende vegetabil, sedvanlig slet ornamentik.

Dal kirke. — Dals kirkja à Tinni. — Tinn prestegjæld, Øvre Telemarkens østfjeldske provsti («N. F.» s. 221). Ved Gaustas fod og Maaneelvens bred, midt i den vakre Vestfjorddal, laa *Dal kirke,* der nævnes første gang («D. N.» X, no. 98) den 3dje mars 1401. Senere nævnes kirken («D. N.» VI, no. 624) 1498 og («D. N.» VI, no. 632) 1501, da *Mattias Oluffssøn* var prest til Tinn, hvis anneks Dal allerede dengang var. Endelig besøgte biskop Jens Nilssøn kirken 1595, og omtaler den i sine «Optegnelser» s. 16, 368 og 371.

Kirken var ifølge besigtigelse af 1668 af stavverk og «af lignende form som Atraas» (Tinns kirke). At kirken imidlertid maa have været meget yngre end Atraas i det 12te aarhundrede opførte kirke, om end denne maaske har været dens forbillede, synes kirkens i universitetets oldsagsamling opbevarede portal (fig. 288 a og b) at vise. Her er vistnok et tydeligt spor af efterligning af et enkelt

motiv i Atraaportalen, nemlig de eiendommelige *en face* dyrhoveder nede i basis, af hvis munde slyngerne udgaar, og som anbragte paa denne maade *kun* kjendes i disse 2 kirker; men, mens Atraaportalen vrimler af dyrmotiver, er Dal kirkes portal næsten helt sammensat af vegetabile former, idet de dyr, der ellers griber ind i planteslyngerne, her erstattes af nye planteslynger, der krydser de regulære. Midtstykket mangler og halvsøilerne er borthugne, dog viser silhouetten af de borthugne partier, at kapitælerne har siddet usedvanlig lavt nede paa portalens side. De kraftige overskjæringer i slyngerne viser imidlertid, at kirken vistnok er den ældste inden rækken med de lavtsiddende kapitæler.

Fig. 288 a. Fig. 288 b.
Portalplanker fra Dal kirke.

Ifølge Nicolaysen nedtoges kirken «noget senere end 1833». Imidlertid opgiver Kraft, vistnok efter ministerialbogen, at ny tømmerkirke opførtes for Dal sogn allerede 1775, og det er vel isaafald troligt, at den ældre kirke samtidig blev revet. Maaske turde Nicolaysens angivelse være at henføre til den i 1844 stedfundne ombygning af den nyere kirke, ved hvilken leilighed maaske de gamle portalplanker, der vel, siden halvsøilerne er forhugne (1823), har havt sin plads i den yngre kirke, kan være borttagne og derefter overladte universitetets oldsagsamling. Prof. Rygh oplyser, at de indkom til universitetet 1848, hvad der jo stemmer ret vel med min formodning.

Veum kirke. — Viða kirkja. — Fyresdals (Molands) prestegjæld, Øvre Telemarkens vestfjeldske provsti («N. F.» s. 236). *Veum kirke* nævnes ved aaret 1483 («D. N.» IX, no. 388) og senere i Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 381 ved slutningen af det 16de aarhundrede. Den var ifølge besigtigelse af 1668 en stavkirke, om hvilken det

da siges, at den er «ei alene slet af Bygning, men behøver aarlig Reparation af Spaan og Tjære».

Nogen ledning til bestemmelse af den da slet bevarede kirkes alder turde vi faa gjennem de i «Nordiska museet» i Stockholm opbevarede 2 planker fra kirkens portal (fig. 289 a og b), der viser sig at tilhøre Telemarkstypen i dens bredeste form, og saa godt som udelukkende bestaaende af vegetabile slynger; med dyrhovedet stikker halvparten af det tilhørende dyr paa høire planke op fra basis. Kapitælerne over halvsøilerne, der er helt borthugne, tegner sin silhouet paa planken, og viser sig at have været af samme plumpe form som Dal kirkes, men siddende endnu lavere nede paa plankens side. Da imidlertid udskjæringerne er meget bedre end de i den til 1370 daterede Tuddals kirke, maa Veum kirke antages at være ikke lidet ældre end denne.

Fig. 289 a.

Fig. 289 b.

Portalplanker fra Veum kirke.

Veum kirke er sandsynligvis revet ca. 1727, da sognet i dette aar fik en ny kirke, der i 1863 afløstes af den nuværende.

Øifjelds kirke. — Eyjafjalls kirkja. — Rauland prestegjæld, Øvre Telemarkens vestfjeldske provsti («N. F.» s. 229). De lavest siddende og i sit forhold til døraabningen mest misforstaaede kapitæler er de, som tilhører portalen af den nedrevne *Øifjelds kirke*. Kirkens sogn nævnes, saavidt vides, kun 2 gange i middelalderen, den 26de august 1401 («D. N.» I, no. 576) og 1453 («D. N.» II, s. 602). Ifølge Jens Nilssøns «Optegnelser», hvor kirken nævnes s. 16, 337 og 379, gjordes der ved slutningen af det 16de aarhundrede tjeneste i kirken kun 8 gange om aaret.

Den afsidesliggende kirke behøvede ifølge besigtigelse af 1662 adskillige forbedringer, men sagdes dog i indberetning af 1668, hvor den beskrives som en stavkirke med svalgang, «at kunne kontinuere». Den er nu forlængst nedrevet — maaske dog først saa sent som mellem 1826 og 1833, da sognet fik ny kirke. Nu er af den gamle kirke kun bevaret 2 portalplanker i universitetets oldsagsamling, der længe

var indsatte i en bod i nærheden af kirken, og et horisontalbaand med ret nette udskjæringer; baandet har vistnok løbet tversover korbuen.

Portaludskjæringerne (fig. 290 a og b), der tilhører Telemarkstypen, er brede, næsten raa, men kraftige og klare, dog vidner forskjellige merker om, at de tilhører en sen tid. For det første stiger dyrhovedet, af hvis mund slyngerne udgaar, og som kun findes paa høire side, vistnok som sedvanlig op fra basis, dog ikke fra dennes indre, men fra dens ydre side, vendende gabet indad mod døraabningen, saa at slyngerne kommer til at bevæge sig i modsat retning mod den sedvanlige. At dette imidlertid ikke er noget tegn paa, at ikke typen endnu er fastnet, men tvertimod paa, at den begynder at opløse sig, viser sig deraf, at — for det andet — ornamentiken er saa godt som helt vegetabil, idet kun en eneste animalsk slynge forekommer paa den hele portal, mens den venstre planke endog ikke viser spor af deslige motiver, men derimod lader slyngerne udsende nye grene til overskjæring af de regulære spiralslynger.

Fig. 290 a. Fig. 290 b.
Portalplanker fra Øifjelds kirke.

Endelig sidder som sagt halvsøilekapitælerne, der krones af kapitældyr, dybere nede paa portalens side end i nogen anden kirkeportal, idet de ganske vilkaarligt er anbragte omtrent i portalens halve høide, ligesom proportionerne i det hele er yderst slette, hvad der bedst viser sig deraf, at hele søilelegemets høide kun udgjør $^4/_{11}$ af portalens høide — og endda savnes dennes over-

parti. Mens Nicolaysen sætter denne portal til ca. 1200, tror jeg, den bør rykkes betydelig længer ned i tiden.

Lardals Olafskirke. — Svarfaðarstaða kirkja i Lagardali. — Larviks provsti. Endnu engang optræder en række eiendommelige dyrornamenter i de *Olafskirken i Lardal* tillagte portalornamenter. Kirken antydes først den 14de juni 1359, da («D. N.» VIII, no. 174) «Suærvastaða sokn aa Vesfold» nævnes. Den 10de december 1395 udfærdigede biskop Eystein af Oslo et afladsbrev, der tilsagde dem 40 dages aflad, som paa visse festdage besøgte St. Olafs sognekirke paa Svarstad eller iøvrigt hjalp den: «*manus porrexerint adjutrices*». Kirken nævnes i biskop Eysteins «Jordebog» (ca. 1400) s. 83. «D N.» III, no. 542 (1398), II no. 739 (1442), IX no. 403 (1490), IX no. 751 (1541), no. 762 (1543) og no. 766 (1547). Folkesagnet nævner en prest, hr. *Lars* til Lardal, som efter reformationen blev ihjelslaaet af sine egne sognefolk (Faye s. 177), og under den nordiske syvaarskrig presten *Hans Handrot* (Faye s. 182). Ogsaa Jens Nilssøns «Optegnelser» nævner kirken (s. 6 og 424) henimod aarhundredets slutning.

Kirken synes at være blevet nedtaget 1657, da den gav plads for en tømmerkirke, der beskrives som saadan i indberetning af 1673. Men paa gaarden Gavlstad opbevaredes længe 2 udskaarne portalplanker (fig. 291 a og b), der med temmelig sikkerhed tør siges at have tilhørt en kirke, da der efter midten af plankernes ydre kant løber en fals for deri at indfælde opretstaaende sideplanker, hvad der visselig tyder paa en stavbygning. De er nu indlemmede i universitetets samlinger. Portalen viser os paa den ene side en række dyrornamenter af en art, der nærmere erindrer om romanske vaabendyr af mellemeuropæisk oprindelse, end om de irske dyr i de ældste norske kirker. De vegetabile slynger er ikke længer overskjærende, men væsentlig kun tangerende Det paa portalens anden side anbragte dyr med forben og svungen hale er dragen Fafner. Hele denne side af portalen er nemlig optaget af fremstillinger af Vølsungekredsen, indfattede i en række medaljoner. I den øverste af disse sees en kriger med spidst skjold, men hvis øverste del er borthugget: maaske Sigurd selv, maaske en eller anden personlighed fra sagaens første scener; thi i den næste medaljon sees det skjæbnesvangre guld, omgivende otterskindet i form af runde guldmynter, og omkring halsen bærer otteren Andvareringen. (Prof. S. Bugges tolkning.) Derefter sees Regin, som smeder sverdet for Sigurd; saa følger det nævnte fabeldyr, der skal forestille Fafner, og nedenunder dette sees i den femte medaljon den siddende Sigurd, der nedenfra gjennemborer Fafner med sit sverd, mens han holder et andet i den anden haand. Figurerne er høist ufuldkomne og det hele arbeide raat. Der har endnu været en medaljon længer ned, men for at faa de høie kirkeportaler til at passe i døren paa Gavlstad, er den nedre del af begge planker bortskaaret. Kapitælerne synes dog i ethvert fald at være meget lavtsiddende. 2 kapitældyr kroner toppen af halvsøilerne, der i et og alt erindrer levende om halvsøilerne i Øifjelds kirke, — hvad der vel antyder en senere tid end man ellers skulde være villig til at tilskrive billedfremstillingerne.

Fig. 291 a.

Fig. 291 b.

Portalplanker fra Lardals kirke.

Lilleherred kirke. — Litlaheraðs kirkja. — Hitterdals prestegjæld, Nedre Telemarkens provsti («N. F.» s. 218). *Lilleherred kirke* nævnes første gang — og saavidt jeg har seet eneste gang — i middelalderen aar 1427 («D. N.» IX, no. 244). Senere omtaler biskop Jens Nilssøn den i sine «Optegnelser» s. 16 og 399 ved slutningen af det 16de aarhundrede. Kirken havde ifølge besigtigelse af 1668 «3 Gauffle og en Omgang». De 3 gavle antyder 3 indgange, formodentlig en vestindgang, en sideindgang til skibet og en korindgang. Paa taarnet havde kirken i 1668 et stort trækors med en hane, som da var faldt til siden. Af kaldsbogen sees det, at kirken i 1730 var liden, havde 1 taarn og endnu da havde bevaret sin svalgang. Taget var spaantækt. I 1811 blev den vistnok enskibede kirke udvidet og omdannet; rimeligvis blev den da for en stor del fornyet af tømmer, mens i skibets midte det gamle reisverk blev bibeholdt. Det er denne ombygning, der ca. 1864 lader Nicolaysen antage stavkirken for revet, hvad han senere i «Norske Bygninger» har rettet. Ved denne blanding af tømmer og reisverk var kirken imidlertid blevet kold og trækfuld (se Glükstad «Hitterdals Beskrivelse» s. 15). Endelig nedtoges hele kirken i slutningen af 1873.

Der er nu intet andet bevaret af den end de 2 dørplanker (fig. 292), der findes i universitetets oldsagsamling, og som ved kirkens nedrivning fandtes indpanelede i skibet.

Fig. 292.
Dørplanker fra Lilleherred kirke.

Den venstre planke, hvis øvre del er forsvundet, viser 3 medaljoner af samme art, som vi kjender fra Lardal, Hyllestad og Vegusdal, og i disse medaljoner findes indskaaret dyrfigurer, der sikkerlig er af sent datum, hvad ogsaa Nicolaysen antager. Herfor taler flere omstændigheder. I den øverste medaljon sees en kentaur, bevæbnet med et spidst skjold og sverd; det er fjerde gang, vi finder kentauren paa norske ornamenter (Urnes kirke, gulvflis i Hovedøens kloster, Tyldalsstolen). Men det er at merke, at kentauren her holder sverdet i venstre haand og skjoldet paa høire arm, hvad der tydelig røber en mekanisk efterligning, rimeligvis efter en omvendt fremstilling (et sigillstempel?), — i ethvert fald en mangelfuld opfatning. I næste medaljon følger en baandknude, der har sit sidestykke i Gransherred kirke, men som synes at være et urimeligt motiv som indhold i en medaljon; derefter følger et vredet, med fuglehoved forsynet dyr, der da vistnok ogsaa er kopi efter et ældre arbeide. Nederst paa planken er let *indridset* i fladen (ikke udskaaret) en fugl af høist maadelig form — uden enten fantasi eller stilisering, kun en meget tarvelig naturefterligning. Ogsaa den høire planke viser en ligeledes indridset fugl og derover er udskaaret en vinget dragefigur — aldeles forskjellig fra de hidtil i vore stavkirker kjendte drager — halen er ringlet og hovedet af en ganske ny art.

At nu begge planker er af sent datum viser sig tydeligt deraf, at baade medaljonerne i den venstre og figuren i den høire planke er omgivne af et og samme slags, hidtil ikke forekommende forsiringer, der synes frembragt ved hjælp af en ensformig anvendelse af det huljern («skolp»), hvormed man før gjorde folderne paa bladornamenterne i slyngerne, men som her breder sig over det hele, stadig gjentagende den samme form overalt, ligesom karvesnittet (det tyske «kerbschnitt») paa vore mangletrær. Denne trivielle ensformighed i grundfladens behandling, der kontrasterer saa sterkt mod de ældre tiders kraftige livfuldhed og

afvekslende fantasirigdom, viser allerede i og for sig, at begge portaler tilhører en sen tid, men endelig fastslaaet bliver dette derved, at dette samme slags karvesnit ellers kun findes paa døraabninger paa verdslige bygninger fra middelalderens sidste aarhundreder, paa Gransherredportalen og paa den til 1370 daterede Tuddalsportal, der altsaa i sit dybe forfald peger paa, at tiden for portalen i Lilleherred vel kan være noget, men ikke meget ældre end denne tid.

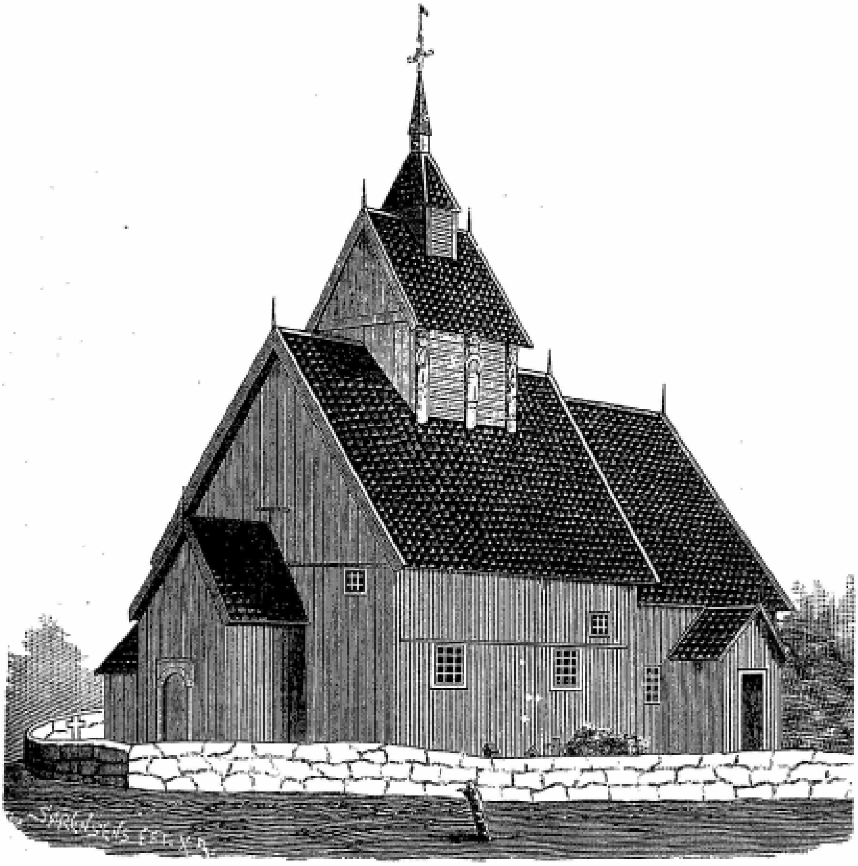
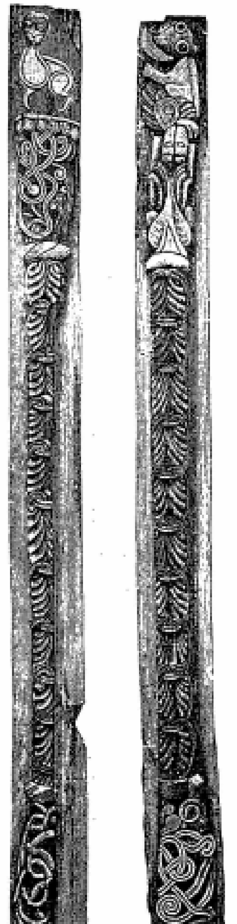

Fig. 293. Gransherred kirke.

Gransherred kirke. — Grandássheraðs kirkja. — Øvre Telemarkens østfjeldske provsti («N. F.» s. 219). *Gransherred kirke* (fig. 293) antydes første gang den 30te november 1369 («D. N.» V, no. 261) i anledning af den ældre Tuddals kirkes brand, da biskop Magnus af Hamar udfærdiger et brev fra Gransherred, altsaa vel

fra dettes kirke. Saa nævnes kirken den 19de juli 1456 («D. N.» II, no. 815) 1458 («D. N.» VIII, s. 395, og XI, s. 181) og 1ste september 1507 («D. N.» VI, no. 846). Det første brev omtaler, at der skal læses 2 sjælemesser i kirken for Torald Torgeirssøns sjæl, og en ko skal derfor gives til *det hellige kors* i Gransherred kirke, maaske det samme kors, der efter kirkens nedrivelse indkom til universitetets samlinger. Det sidste brev omtaler, at presten i Hjertdal, provst Mattis Olufssøn, kvitterer for opbudet ved Gransherred kirke «for krossfææ och kirkio». Korset i kirken har altsaa havt sine egne indtægter, det har saaledes vistnok været undergjørende. Jens Nilssøn «Optegnelser» s. 395 oplyser, at kirken ogsaa kaldes Landsverks kirke og «haffuer sit naffn af en ødegaard, som haffuer verit gammell prestegaard».

I besigtigelse af 1668 omtales kirken som en stavkirke af samme bygning som Saulands: den har saaledes vistnok været enskibet. — Kirkens omgang og mange skruv (gavle) omtales i samme besigtigelse.

Fig. 294. Portalsøiler fra Gransherred kirke.

Flere tegn antyder, at kirken har været af meget sen oprindelse. For det første havde dens tagrytter, som figuren viser, ikke længer de gamle maasverklignende drageornamenter, som vi kjender fra Borgund og Hurum kirker, men derimod staaende, kronede karyatider paa stolperne, hvad der synlig tyder paa nye indflydelser, og for det andet viser det sig af de i universitetets oldsagsamling bevarede halvsøiler fra kirkens portal (fig. 294).

Kapitælerne krones — den venstre af den sedvanlige løvefigur, der dog istedetfor at vende sit hoved vogtende ind imod døraabningen, vender det ganske meningsløst bort fra aabningen, — den høire af 2 bjørne i favntag, der synlig er en maadelig kopi efter de 2 bjørne i den nærliggende Hitterdalskirkes vestre portal eller et andet lignende verk. Selve kapitælerne viser ogsaa en besynderlig misforstaaelse af kapitælens væsen. Det venstre kapitæl fremstiller en baandknude af samme art som og maaske kopieret efter den i Lilleherred kirkes portalmedaljon eller en lignende, det høire under bjørnene dannes af et fra ryggen seet dyr, der kryber opad søilen. Ligesaa misforstaaet som kapitælerne er baserne, der gjentager kapitælens baandknude, mens selve søilelegemet er fyldt af et stadig (20 gange) gjentaget, ensformigt og uinteressant blad eller muslingornament af ganske samme karvesnitkarakter som det, vi

saa i Lilleherred kirke, og som vi ved 1370 vil gjenfinde i Tuddals kirke. Kapitælhalsen viser et sent fletverk. Det hele bærer forfaldets præg, turde ikke være ret meget ældre end Tuddals kirkes ornamentik og tilhører rimeligvis tiden omkring den sorte død.

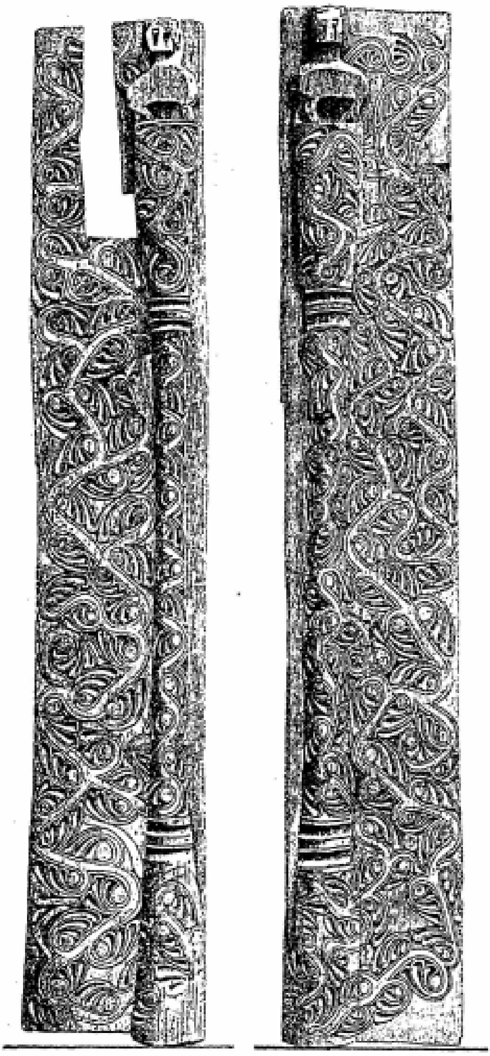

Fig 295 a. Fig. 295 b.
Portalplanker fra Tuddals yngre kirke.

Tuddals yngre kirke. Øfralands kirkja (Rygh),*. — Hjertdals prestegjæld, Øvre Telemarkens østfjeldske provsti («N. F.» s. 222). *Tuddals kirke* maa være bygget ca. 1370. Thi det sees («D. N.» V, no. 261), at den ældre kirke i dette sogn er afbrændt i eller kort før 1369. Under 30te november 1369 frikjender nemlig biskop Magnus af Hamar Ketil Karlssøn for enhver skyld i kirkens brand. Ver tokum vaattæ medersuornom æidhi af veghnæ Kiætills Kaarlsunars um kirkiu brunann j Tuthdale. þæir sem sua suoro, at þæir varo þar j hia ok sao vpp a. att Kiætill aadernemfder slækte lioseth j hæilagha Toofuæ koofua. sem hann hafde vpp tænt. vm daghen þa sem kirkian i Tutdhale bran. Syntezst oss sua. ok þæim goodom monnom sem hia oss varo þa. at oftnemfder Kiætill er saklaus vm þan bruna.» og forbydes det enhver i ord eller gjerning at bebreide ham kirkens brand. Det fremgaar af dette dokument, at der ved den

* Rygh bemerker: «Benævnelsen Bjár kirkja (Munch) om kirken i Tuddal har jeg ikke fundet. Derimod kaldes sognet 1477 («D. N.» III, s. 670) Øfralands sókn efter gaarden Øverland, der ialfald ligger ganske nær kirken. Denne gaard kaldes nu i daglig tale «prestegaarden», hvilket ogsaa vidner om dens sammenhæng med en kirke i middelalderen. Den ældre form af navnet *Tuddal* er ganske uvis. Munchs Þúfudalr er ganske umuligt.

ældre Tuddals kirke har været en kove, d. v. s. et kapel for den hellige Tove, dalens lokalhelgen (se om denne bondehelgen L. Daae: «Norske Helgener» s. 196), og det synes, som om ilden maa være opstaaet i dette kapel. Da den yngre kirke vel er reist snarest mulig efter den gamle kirkes brand, turde den kunne dateres til ca. 1370. Den yngre kirke nævnes af Jens Nilssøn i hans «Optegnelser» s. 16, 337, 395 og 398. Tuddal var da ved 1600 anneks til Hjertdal. Tuddals yngre kirke var ifølge besigtigelse af 1668 en stavkirke «med svaler og mange skruv». Da den nuværende Tuddals kirke er bygget 1815 og stavkirkens portalplanker (fig. 295 a og b) endnu er bevarede i «Nordiska museet» i Stockholm, er det muligt, at stavkirken kan have staaet lige til 1815. De 2 planker fandtes i 1870-aarene paa en gaard i Tuddal. Midtstykket mangler, halvsøilernes kapitæler er meget lavtsiddende, ligesom i hele den række kirker, vi nu har betragtet, derhos urimelig langstrakte i forhold til søilelegemet, og udskjæringerne er forfærdelig slette. De frembyder kun et og samme motiv: et ensformigt, stadig gjentaget plantemotiv, hvis slynger bestaar af uskjønt knækkede linjer, der udsender blade, som paa intet punkt skjærer hverandre, men overalt ængstelig tangerer hverandre, og saaledes udfylder bunden nøiagtig. Disse blade er derhos aldeles ensformede, behandlede med huljernet i stadig samme vredne karvesnit — den eneste form, der synes at være blevet tilbage for den døende evne; stenglerne har intet relief, men kun en indridset streg som randlinje. Det hele maa betegnes som vor middelalderske træskjærerkunsts dybeste forfald, der saaledes kan betegnes ved tiden kort efter den sorte død omkring 1370.

C. Nye konstruktioner og nye ornamenttilløb fra det 14de og 15de aarhundrede.

Stangviks (Olafs?-) kirke. — Stangarvíkr kirkja. — Indre Nordmøres provsti («N. F.» s. 558). Omendskjønt det, som vi ovenfor (s. 38—41) saa, tør antages, at der i slutningen af det 14de og i løbet af det 15de aarhundrede fandtes en stor mængde korsstavkirker i erkestiftets søndre dele Nordmøre, Romsdal og Søndmøre, er *Stangviks kirke* den eneste, der giver os et nogenlunde fast støttepunkt for deslige kirkers opførelsestid, idet opgaven om denne ogsaa fuldkommen stemmer med vor formening om disse kirkers sene optræden. I et missale, der fandtes i kirken, skal nemlig være gjort den vigtige antegnelse, at kirken var opført aar 1407. Rygh mener, at det kan være tvilsomt om denne opgave er rigtig læst

og forstaaet, da Schøning ikke selv har seet den. («I et gammelt missale, som har tilhørt kirken, har man dog fundet antegnet, at den er bygget 1407»). Jeg ser dog ingen særlig grund til at betvile opgaven; især da den stemmer særdeles godt med bygningens hele sene karakter. Det er af stor betydning, at vi merke os, at korsformen, hvis eneste *opførelsesdatum* vi her har, i denne kirke ligesom i den eneste nærmere kjendte korsstavkirke, Hofs Olafskirke, er forenet med en anden nydannelse i konstruktiv henseende: Stolperne i Stangviks kirke er ikke længer runde men «kantede», det vil vistnok sige: firkantede med affasning. Men denne form forudsætter videre med fuld sikkerhed, at stolperne i denne kirke, ligesom i Hofs, ikke længer kan have redet over svillen og optaget stavlægjen i sin øverste, spaltede ende, men maa have været indtappede i sville og stavlægje, ligesom rimeligvis knæsystemet af samme grund — i analogi med Hofs kirkes — tør antages i Stangviks kirke at være afløst af tverslaasystemet til forbindelse og afstivning, alt yderst vigtige forandringer, der antyder den gamle stavkirkestils opløsning.

Stangviks kirke nævnes første gang i Aslak Bolts «Jordebog» s. 115 ved 1432 og derefter 1435 («D. N.» IX, no. 264), 1458 (D. N. IX, s. 310) og 1471 («D. N.» IV, no. 970) samt endelig i «Trondhjems Stifts Reformats» af 1589 s. 401. I Indberetning af 1661 skildres kirken saaledes: «Fuld Korskirke af Staber med et lidet paastaaende Taarn og Spir opbygt, endel med Bord og endel med Spaan betækt. Paa alle Kirkens Staber, hvorpaa Kirken staar, findes en stor Mangelhaftighed».

I Schønings reise (1775) er saa kirken endelig nærmere beskrevet s. 50 ff. Idet jeg meddeler denne skildring, der ikke i alle dele er aldeles klar, skal jeg tillade mig at indskyde de for den fuldstændige klarhed nødvendige parenteser, der efter min forstaaelse af skildringen vil gjøre det hele tydeligt.

«Efter ankomsten til bemeldte Stangviks prestegaard lagde jeg der især merke til den der staaende, nu om dage rare kirkes bygning, som kan tjene til at vise de gamles baade pragt og kunst i at bygge ogsaa af træ. Bemeldte kirke er af de saakaldte stavbygninger, saadanne som alle kirker, samt uden tvil mange andre huse i fordums dage har været, og en af de merkværdigste gamle bygninger nordenfjelds, hvorfor det vil være fornødent her at give en nøiagtig beskrivelse over den, for at give læserne et begreb om de gamles bygningsmaade og en prøve derpaa, saameget mere som denne kirke er den eneste i hele Trondhjems stift i sit slags, som vi endnu har tilovers fra ret gamle tider. *(Det er dog ikke tilfældet).* Denne bygning er opført i form af et kors, er anseelig høi og har et paa midten af bygningen staaende anseeligt høit taarn og spir. Den hele bygning hviler paa 12 meget tykke og kantede træpillere, af hvilke de 4 staar i midten af kirken under taarnet, som hviler derpaa, men tvende ved hjørnerne af hvert kors. Mellem disse saavel oven- som nedentil ved tykke tvertrær eller planker *(skal være sviller og stavlægjer),*

som sammenbinder den hele bygning, baade sterkt og kunstigt med hinanden sammenføiede pillere, er indsat anseelig høie og tykke træplanker, 2 og 2 saaledes sammensat med hinanden, at den ene planke er paa den udvendige side flad, den anden noget ophøiet eller oval med kanterne afrundet og sammenføiede, ikke ved pløining, som nu er brugeligt, men ved falsning. Disse planker er for det meste 1 alen brede, 2, 3 til 4 fingre tykke og staar eller hviler paa meget tykke og massive syller eller fodstykker. Rundt om kirken i de 4 kors *(saaledes i kirkens indre)* er gange *(ɔ: sideskibe)* med fritstaaende pillarer og aabne arkader, som stikker noget frem over den underste del af bygningen *(d. v. s. frem fra de lavere sideskibsvægge)* og indtager den ene tredjedel af væggens hele høide. Bemeldte pillarer har deres fodstykker og deres kapitæler, sidstmeldte noget forskjellige i det ene kors fra dem, som er i det andet. Over bemeldte arkader fremstikker en bred kant *(d. e. en gesims i midtskibets overvæg)* paa begge sider af hvert kors, paa hvilke tøndehvælvinger har hvilet, en over hvert kors, men nu er den ene kun ved magt, som er over koret. Alle disse hvælvinger har været gjort af bredder; men over midten af kirken under taarnet er en navlehvælving, ogsaa af bredder. Udenomkring denne kirkens hovedbygning er opført en omgang ogsaa af bemeldte stavbygning, men mindre kunstig. Denne, saavel som det hele udvendige af kirken, er klædt med bredder. Kirkens Tag er belagt med røde tagstene, men taarnet overalt tækt og beklædt med spaan, og bemeldte omgang *(d. e. svalgangen)* for den største del med bredder, som er overstrøget med beg. *(Saa følger skildringen af kirkens inventar, hvoraf vi hidsætte:)* I et gammelt missale, som har tilhørt kirken, har man dog fundet antegnet, at den er bygget 1407. Dette er troligt og vist nok, at kirken maa være bygget før reformationen; thi efter den var tilstanden ikke saadan her tillands, at man kunde opføre eller tænke paa at opføre saadanne bygninger. — — Kirken har forresten temmelig høie men smale vinduer, og er derover *(d. v. s. derfor)* temmelig mørk. Den dør, gjennem hvilken man fra omgangen gaar ind i koret, er ogsaa fra gamle tider og overalt stafferet med udhugninger».

Overmaade sørgeligt er det, at disse portaludskjæringer med saavidt fast datum er tabte, da de vilde været til stor nytte ved bestemmelsen af den sidste fase af vore portaler. Det er desto mere vigtigt at merke, at forfatteren ikke med et ord omtaler de «lindorme», d. e. drageslynger, der ellers saa ofte har gjort indtryk baade paa ham og andre forfattere i forrige aarhundrede — det synes altsaa, som om det har været ornamenter af en anden art end de ældre stavkirkers, maaske af en lignende karakter som de i Hofs kirke, der her har været anbragte.

Beskrivelsen af kirken er, som man ser, i det hele ret oplysende. Vi har at tænke os en regulær treskibet korskirke. Tydeligt er det, at kirken har været korsformet fra først af, har havt taarn over krydset, og at taarnet, ligesom i Hofs kirke, har været baaret ikke af selve vægstolperne, men af 4 stolper inde i kirken. Disse 4 stolper har dannet udgangspunktet for korsarmenes søilerækker, der har gaaet i flugt med dem. At alle stolperne har været «kantede», det vil vistnok sige firkantede, med affasninger, er ogsaa udtrykkelig udtalt. Klart er det videre, at der over

midtskibenes overvægge har været tøndehvælv, men et navlehvælv, d. v. s. et fra alle de fire sammenstødende hovedbuer udgaaende korshvælv i plankekonstruktion over krydset. Skjønt man maaske med tanken paa de mange i det 16de og 17de aarhundrede indlagte hvælv i ældre stavkirker paa forhaand kunde være tilbøielig til at tænke sig at ogsaa disse hvælv i Stangviks kirke vare senere tilsætninger, er det dog vistnok høist sandsynligt, at de her var oprindelige. Dels er der nemlig omtalt en egen konstruktion i kirken, der er synlig bestemt til at optage disse hvælv, nemlig den gesims eller «brede kant paa begge sider af hvert kors», som nævnes, dels antyder den omstændighed, at de 3 af disse hvælv allerede i 1773 var indstyrtede eller borttagne, at de neppe var af nyere oprindelse. Vi har vel tvertimod her det ældste forekommende eksempel paa et indre loft, en «himling», ligesom i den hele konstruktion et ikke ueffent forsøg paa at efterligne de store treskibede stenkorskirker med deres hvælvinger og søilegange — i træ. Ogsaa de «høie, smale vinduer», der fordrer en høiere reisning af væggene end den, vi er vant til i stavkirkerne, tyder paa nye indflydelser i sin paafaldende modsætning til de gamle «glugger», da de vistnok ogsaa er oprindelige. Derimod kan det være tvilsomt om vinduerne skal anbringes i midtskibets overvæg eller i sideskibenes væg, der i saa fald maa løftes temmelig høit over omgangen. Det rimeligste synes at være at anbringe dem i midtskibets overvæg, skjønt den omstændighed, at forfatteren nævner hvælvingerne umiddelbart over arkaderne, ligesom han siger, at kirken er mørk, kunde synes at henvise vinduerne til sideskibene. Det maa altsaa staa uafgjort. Alle disse omstændigheder viser os en stavkirke af yngre datum end alle, vi hidtil har seet. Udtrykket «høie, men smale» erindrer os jo om gotikens kirkevinduer; men desværre erfarer vi intet om deres afslutning, om de har været horisontalt, rundbuet eller spidsbuet afsluttede. Ligesaa lidt siges det bestemt, om kirken dannede et latinsk eller et græsk kors; men da de 12 piller kun forudsætter en i hver krog og en i hvert hjørne af armene, og da navlehvælvet over krydset siges at ligge «over midten af kirken», tør det vel være rimeligst at antage den for et græsk d. v. s. ligearmet kors.

Mindre klar er i begyndelsen skildringen af «gangene rundt *om* kirken», hvor man først vil tænke paa en svalgang, men saa støder paa udtrykket «*i* de 4 kors», der tyder paa sideskibene i det indre, indtil enhver tvil omsider hæves til fordel for denne sidste fortolkning derved, at det siges, at tøndehvælvingerne er spændt over disse ganges «arkader», og endelig fastslaaes dette derved, at svalgangen senere omtales.

Hvorledes Nicolaysen i «Norske Bygninger» kan komme til det resultat, at Stangviks kirke ikke har havt svalgang, efterat han i «N. F.» har været paa det rette spor ved at antage baade sideskibe og svalgang, er mig uforklarligt. Han mener i «Norske Bygninger» 3dje r. s. 4, at Stangviks kirke vel har havt sideskibe, men ingen svalgang «ifølge den rigtigste forstaaelse af Schønings beskrivelse». Schøning siger dog saa tydeligt som muligt, at Stangviks kirke baade har havt sideskibe og svalgang, og ganske uden mulighed for misforstaaelse dette sidste. Det heder jo: «Udenomkring denne kirkens hovedbygning er opført en omgang ogsaa af bemeldte stavbygning, men mindre kunstig; denne saavel som det hele udvendige af kirken er klædt med bredder» — — «bemeldte omgang» er tækt med bredder, og endelig nævnes «den dør, gjennem hvilken man fra omgangen gaar ind til koret» — og med denne omgang *kan* intet andet menes end «svalgangen»; thi mellem de indre «gange» i kirkens korsarme og koret er jo ingen væg — altsaa heller ingen dør mulig.

Det eneste egentlig efter vor tids udtryksmaade besynderlige og derfor lidt vanskelige udtryk hos Schøning er dette, at der i kirken er «gange med fritstaaende pillarer og aabne arkader, *som stikker noget frem over den underste del af bygningen og indtager den ene tredjedel af væggens hele høide*». Nicolaysen erklærer, at han ikke forstaar udtrykket, at arkaderne «stikker frem». Nu — jeg synes, udtrykket er lidt klodset formet, men det kan dog forstaaes. En forfatter i vore dage vilde ikke sagt at «*arkaderne stikker frem* over den underste del af bygningen», men udtrykt den citerede sætning omvendt, f. eks. saaledes: «Sideskibene med fritstaaende pillarer og arkader trækker sig tilbage under midtskibets overvæg og indtager den nederste tredjedel af midtskibets hele høide». Da vilde alt været klart. Schønings mening er tydelig denne: han har tænkt sig staaende inde i kirkens midtskib; naar han da ser hen mod sideskibenes bagre væg, «stikker» virkelig «arkaderne frem over den underste del af bygningen», d. v. s. frem foran det lave sideskib, der er bygningens «underste del», mens kirkens «øvre dele» (midtskibets overvæg) hæver sig høit over denne. Og til yderligere tydelighed tillægger han, at disse piller og arkader kun udgjorde den «ene tredjedel af væggens hele høide», hvad der fuldkommen stemmer med det virkelige forhold; thi midtskibets reisning dannes jo af de 3 dele: 1. Pillerne med sine buer, 2. triforiet med sine buer, 3. overvæggen, der maaske har baaret de høie og smale vinduer. Over disse har vi saa gesimsen og tøndehvælvet. Kirkens svalgang har, som det af beskrivelsen sees, været helt lukket.

Saaledes staar Stangviks kirke, efter Schønings beskrivelse, for

os som en aldeles regulær treskibet korskirke med midtskib, sideskibe og svalgang, vistnok et sidestykke til flere af de korsformede stavkirker i erkestiftet.

Ifølge Schøning skal Stangviks kirke have været indviet til St. Olaf.

Desværre gik denne interessante kirke op i luer kun 10 aar efter Schønings besøg. Den nedbrændte den 27de november 1783 (ikke 1784, som det sedvanlig angives).

Hofs Olafskirke i Solør. — Hofs kirkja á Soleyjum. — Solør og Odalens provsti («N. F.» s. 57). Vi har seet, at der i aaret 1407 synes at være opført en stavkirke i Stangvik, der havde korsform og kantede, vistnok firkantede, stolper med affasning; men hvorledes dens detaljer har været formede, kunde vi ikke af denne kirke erfare, al den stund den er gaaet tilgrunde, før man havde tegninger af dens dele. Saameget heldigere er det da, at en anden kirke, der ligeledes havde oprindelig korsform og firkantede stolper med affasning, var bevaret lige ind i vor tid og først nedtoges efter at detaljerne var tegnede, saa at man fra denne kirkes detaljer tør gjøre slutninger tilbage til adskillige nu tabte enkeltheder ved Stangviks daterede kirke.

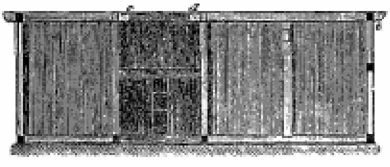

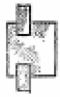
Fig. 296. Hofs kirkes langvæg.

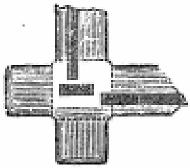
Denne kirke er *Hofs Olafskirke* i Solør (fig. 10). Vi ved, at de korsformede stavkirker i vort land synes at tilhøre en sen tid, og da nu Stangviks kirke, der i flere henseender viser sig beslegtet med Hofs kirke, siges *opført* 1407, turde der allerede af denne aarsag være anledning til at lægge Hofs kirke temmelig sent. Hofs kirke omtales imidlertid i den «Røde Bog» ca. 1400 s. 454 og 553. Senere omtales den i Jens Nilssøns «Optegnelser» s 458 og 459. At en kirke her har eksisteret endog før den sort død fremgaar af, at noget af dens jordegods er givet kirken i den store mandedød ifølge «Røde Bog» (Rygh). Saa gammel kan imidlertid de fra Hofs kirke bevarede portaler ikke være, og vi har da her vistnok et tilfælde, hvor vi med sikkerhed maa antage, at den af os i sine rester kjendte kirke ikke er identisk med den i den middelalderske kilde omtalte, skjønt vi intet ved om nogen nybygning.

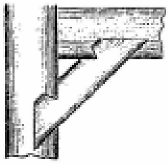
En sen bygningstid er for denne kirke ikke blot sandsynlig ved de paralleler, den frembyder med Stangviks kirke, men ogsaa ved de fra de ældre kirkers aldeles afvigende saavel konstruktive som ornamentale motiver, der viser hen paa en tid, da andre og senere indflydelser gjør sig gjældende end de, vi hidtil kjender i

vore stavkirker. Vi har allerede tidligere hist og her i enkelte ornamenter seet de engelske indflydelser afløste af tyske — nu bryder disse sidste fra syden, dels direkte, dels ved forbindelsen med Sverige og Danmark, ind i Norge, og saavel konstruktion som ornamentik i Hofs kirke bærer spor deraf.

Hofs kirke — den eneste kjendte, oprindelige korskirke udenfor erkestiftet — var en enskibet korskirke. Den var formet som et latinsk kors, hvis vestre del udgjorde langarmen og hvilede paa 15 sterke vægstolper, 1 i hvert hjørne og krog af de 4 korsarme, 1 midt paa hver af det lange vestskibs vægge (fig. 10 og 296), samt 1 midt paa korets østre væg. Midt i krydset havde kirken derhos 4 fritstaaende stolper, paa hvilke taarnet hvilede. Dette taarn synes ifølge indberetning af 1686 at have været omgivet af 4 smaataarne, da der omtales «2 af de smaa taarne, der staar paa taarnfoden».

Fig. 297.

Fig 298.

Fig. 299.

Hofs kirke.

Dimensionerne er de betydeligste, som findes i nogen enskibet kirke, idet de bjelker, der overspændte kirkens bredde, har den betydeligste fra vore stavkirker kjendte længde, 25's spænd.* Et tversnit af stavlægjen (fig. 297) ved fig. 296 *c* viser — hvad der forresten er en selvfølge — at kirken havde gavle af stavverk.

Egentlig lignede kirken de ældre stavkirker *kun* deri, at den var sammensat af stolper, mellem hvilke fandtes planker indfalsede i ramme, samt at trænagler var anvendt istedetfor jernnagler. Forøvrigt møder os *kun* nye motiver, saavel i konstruktion som i ornamentik, — motiver, som vi tildels kjender fra Stangviks kirke og kun fra denne, hvorhos de vel har været tilstede i de yngre, korsformede kirker i erkestiftet, hvis detaljer desværre er os ubekjendt. Disse nye motiver er da for konstruktionens vedkommende:

1. *Kirken var korsformet,* ligesom Stangviks, en form, der «oprindelig» kun kjendes i kirker, der omtales tidligst i det 14de og for de aller flestes vedkommende først i det 15de aarhundrede.

2. *Stolperne var firkantede* i lighed med Stangviks kirkes, mens de i alle de ældre stavkirker var runde.

* Rød eller Nessets kirke (s. 294) var vistnok efter en velvillig meddelers maaling 26' bred; men jeg har grund til at tro, at maalet ikke er ganske nøiagtigt.

3. *Vægstolperne var indtappede i svillen og stavlægjen,* der var sammenlaftede i hjørnerne (fig. 298), mens de i de ældre stavkirker rider over svillen og optager stavlægjen som i et leie i sin spaltede øverste ende.

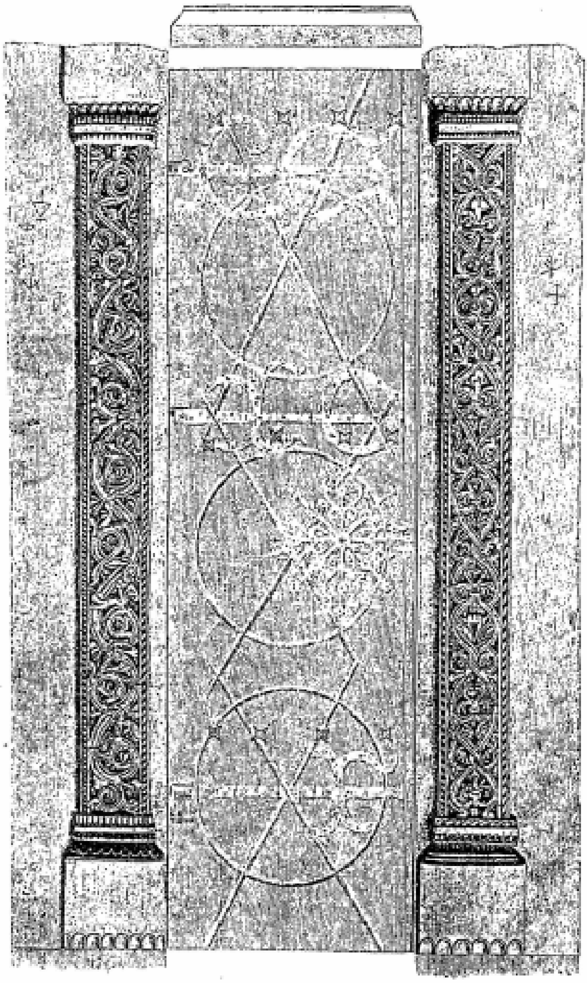

Fig. 300. Portal fra Hofs kirke.

4. *Tverslaaforbindelsen har konsekvent afløst knæforbindelsen,* idet stolpe og stavlægje saavel som svillerne indbyrdes forbindes ved tvertræer og skraabaand (fig. 299), istedetfor som hidtil ved de knær, der udgjorde et af stavkirkens eiendommeligste konstruktionsmotiver. Tverslaaforbindelsen er derimod gjennemført i de tyske reisverkskirker (se ovenfor kirken i Braunau s. 151).

5. *Stolperne var affasede,* hvad vistnok ogsaa var tilfældet i Stangviks kirke, hvorfor den minutiøs nøiagtige Schøning kalder dem «kantede», ikke «firkantede», da affasningen jo strengt taget gjør dem ottekantede.

6. *Stavlægjerne profileres i enderne* mod al hidtil kjendt skik i en egen form.

7. *En gjennemgaaende stavlægje var indlagt omtrent i den halve vægheide* paa de 2 gavlsider, der havde indgang, nemlig den vestre og søndre; indtappet i hjørnestolperne og fæstet med nagler tjente den som overligger over døren.

8. *Retlinjede horisontalafslutninger* har overalt afløst rundbuen — en følge af knæforbindelsernes ophør.

Hertil kommer saa *ornamentiken.* Viste konstruktionen os, at kirken ikke blot er af anden art, men specielt ogsaa af yngre alder end hvad vi kjender fra de øvrige stavkirker, saa bekræftes dette i høieste grad af ornamentiken.

Med knækonstruktionen er i denne kirke enhver bue forsvundet, alt opløst i vinkler. Synes end selve kirkedøren at have været oprindelig rundbuet (ifølge Nicolaysen), er det ikke mindre sikkert, at aabningen var retlinjet afsluttet ved den flade overligger. Paa denne horisontale overligger kunde man atter synes at finde noget nyt, et ornament, der synes at være ophøiet udskaaret paa samme: det viser os istedetfor de gamle drageslynger *et i træ, som det synes «imiteret» jernbeslag.* I Aalens kirke forekommer et lignende «imiteret» beslag (nu paa Holtaalens kirke i Trondhjem). Prof. Rygh mener imidlertid, som s. 392 nævnt, at det turde være muligt, at det, vi anser for en imitation i træ, ikke er andet end følgen af, at den hele dørs ubeskyttede flade i tidens løb er forvitret, saa at det under jernbeslaget bevarede stykke nu løfter sig over fladen. Dette er saavidt jeg forstaar den ene rigtige forklaring; thi ellers maatte man for at fremhæve beslaget, have forhøiet det ved at drive selve bjelkefladen eller dørfladen tilbage i hele dens længde og bredde ved afhøvling eller lignende, hvad der dog vilde være altfor urimeligt.

Saaledes henvises vi for ornamentikens vedkommende udelukkende til de 2 merkelige portalplanker, af hvilke den bedst bevarede her er afbildet (fig. 300).

Drageslyngerne er forsvundne og en ny, elegant stil af en høist eiendommelig, som det synes allerede af den begyndende renaissance paavirket, karakter bryder her frem, hvor delvis det symmetriske princip afløser det gamle rytmiske — en retning, der ikke længer kan betegnes som national norsk, men viser fremmede indflydelser sydfra, vistnok de samme indflydelser, der fremtræder ogsaa i konstruktionen.

Den ene planke paa den ene portal viser *symmetriske* ornamenter, mens vi hidtil stadig og uden undtagelse har seet de rytmiske paa vore portalers planker, om end symmetrien hist og her viser sig i halvsøilens ornamenter. Men ikke nok hermed: en for vore portaler hidtil aldeles fremmed elegance gjør sig gjældende. Nogle af bladslyngerne — de er helt vegetabile — kan synes beslegtede med ornamenterne paa den ikke figurale halvsøile i Nesland, pilastrernes grundform erindrer fjernt om formen paa de raa uornerede pilastre i Reinli — men dermed ophører ogsaa al lighed. Fra en basis af en art, vi intetsteds i vor tidligere ornamentik kjender sidestykke til med dens perlestav og indsnit, og som gjentager sig i kapitælet, kronet af en række udfaldende blade, stiger pilasterskaftet op, omgivet af en fint flettet rand. Indenfor denne løber i de 3 af pilastrene almindelige rytmiske, rent vegetabile, men fine og mere tangerende end overskjærende slynger — i den fjerde derimod bevæger sig 2 symmetrisk løbende, hinanden skjærende stængler med udfaldende blade, der samler sig til en omviklet bladbuket mellem hvert skjæringspunkt. Det er synligt, at denne mode at udstyre den ene planke med et symmetrisk, den anden med et rytmisk ornament, paa en vis tid er blevet raadende hos os; thi i den i den senere middelalder opsatte nye *omgang om Hitterdalskirken findes 2 portaler*, der gjentager denne mode, og det ene af de symmetriske motiver *der* er i det væsentlige stemmende med motivet fra Hofs kirke, kun mindre elegant (sammenlign fig. 170 og 171).

Men hvilken tid tilhører disse ornamenter? Da Hitterdalskirken neppe er ældre end omkring midten af det 13de aarhundrede, kan det vel vanskelig tænkes, at man har ombygget løbegangen tidligere end henimod middelalderens slutning.

Alle animalske motiver er sporløst forsvundne, mens de i alle ældre portaler findes, om end svagt repræsenterede, indtil de i Tuddalsportalen og lignende blev helt borte ved 1370.

Det gamle, kraftige overskjæringsprincip er opgivet til fordel for tangeringen, hvad der ogsaa tyder paa en sen tid.

Men 1370 var jo vore portalers dybeste forfaldstid, disse smukke portaler kunde da ikke opstaa før nye fra en anden kant kommende impulser begynder at gjøre sig gjældende. Allerede i Haakon IV's sidste aar var jo kulturelle indflydelser fra Tyskland begyndt at faa indpas i Norge, og forøgedes i høi grad udigjennem det 14de og 15de aarhundrede.

Vil man se de nærmeste sidestykker til ornamentet i den symmetrisk anordnede pilaster i Hofs kirke, saa bør man gaa til de gotiske glasmalerier i domen i Rouen (1385) og i Kølnerdomen fra ca. 1400. Men ikke nok hermed: det forekommer mig sandsynligt,

at her i denne portal foreligger en indflydelse fra den ældste renaissance, en anskuelse, til hvilken ogsaa professor Julius Lange har erklæret at slutte sig. Men i ethvert fald maa jeg hævde, at denne ornamentik tidligst kan være opstaaet i det 15de aarhundredes begyndelse.

Enhver, der med forstaaelse betragter disse Hofs kirkes ornamenter, maa blive slaaet af 2 indtryk: uligheden med al anden norsk ornamentik og ligheden med de ovenfor nævnte sengotiske ornamenter med en anklang af begyndende renaissance. Men ogsaa de *rytmisk* behandlede planker har en anden karakter, røber et andet «haandlag» end vore ældre udskjæringer i stavkirkerne. Mig forekommer det foran denne portals rytmiske side altid, som om en *fremmed* kunstner havde seet paa vore ældre stavkirkeportaler og sagt: «Ganske brav! Naar I studser dem op og europæiserer dem lidt, kan de blive til noget; se, saaledes skal I gjøre!» og saa havde præpareret dem efter udenlandsk mønster, berøvet dem hele den gamle bredde og djervhed og sat fin elegance istedet. Hofs kirkes ornamentik er i mine øine saa tydelig som noget overført efter udenlandske arbeider i sten. I Norge, ligesom i renaissancens fødeland Italien, fik gotiken aldrig helt fodfæste, idet de romanske former blev siddende fast — og vil vi søge et sidestykke til disse pilastres hovedform, vil vi neppe finde noget, der ligner dem mer end det i Woltmann, «Gesch. der Malerei» II, s. 221 afbildede pilaster paa Melozzo da Forli's billede fra det vatik bibl. En kunstner, der havde modtaget et indtryk af den begyndende ungrenaissance, vilde i mine øine langt snarere kunne tænkes at udføre disse pilastre end en af vore ældre træskjærere fra Stedje eller Atraa f. eks. kunde gjort det uden senere og udenfra kommende paavirkning. Det er dog kun denne sene og udenfra kommende paavirkning, jeg paastaar og maa hævde — det er vel rimeligst, at det er en norsk træskjærer, der har udført dem; men han har gaaet i en anden, nyere europæisk skole, end alle de, vi hidtil har seet optræde. Ogsaa de paa siden af den ene portal optrædende, om stenhuggermerker erindrende indsnit fortjener i denne sammenhæng at bemerkes.

Naar Nicolaysen vil sætte Hofs kirke tilbage til før 1300, kan jeg ikke følge ham. Vel er det kun faa rester, vi besidder i forhold til, hvad der er forsvundet; men vi maatte vel i saa fald dog i en eller anden af de mange kirker, vi kjender fra det 13de aarhundrede, se idetmindste et spor af de mange indbrydende konstruktive og ornamentale forandringer, der viser sig i Hofs kirke. Men intet saadant findes. Derimod er Hitterdals kirkes fornyede svalgang og Stangviks kirke fra 1407 det eneste, der erindrer om Hofs kirke — men de er ogsaa virkelige paralleler.

Vi saa forfaldet i den norske stavbygningsornamentik bryde sterkt ind under Magnus Smeks tid, vi saa ved 1370 den gamle norske ornamentiks dybeste forfald. Hofs kirkes portaler er derimod yderst elegante og smukke, og taler om alt andet end forfald, men ogsaa om alt andet end den ældre tids norske stil — de er saa lidet norske som muligt i sin form. Følgelig er neppe nogen anden forklaring mulig end den, vi har følt os tvunget at antage, at nemlig efter den gamle stils dybeste forfald, som følge af nærmere forbindelser med broderlandene og syden, nye, ydre, fremmede indflydelser er begyndt at gjøre sig gjældende i det 15de aarhundrede og har fundet et af sine faa til vor tid bevarede udtryk i Hofs kirke — hvor langt ned i aarhundredet tør jeg ikke afgjøre.

Hofs Olafskirke i Solør nedtoges 1861.

Dimensioner: Kirkens hele længde 57′, deraf vestskibet 28′, krydset 14′, koret 15′; bredde i vestskib og kor 25′; tverskibets hele bredde 49′, hver korsarm altsaa 12′ dyb. Afstanden mellem de fritstaaende taarnpiller fra vest mod øst 13′, fra nord mod syd 6′; væghøide 20′.

Vi har i begyndelsen af vor fremstilling (s. 38—41) søgt at vise, at foruden Stangviks kirke ialfald 8 kirker paa Mørerne kan med en høi grad af sandsynlighed vises at være oprindelige korskirker, og at de vistnok maatte henføres til denne stavbygningens sidste periode. Vi maa derfor her give en kort skildring af disse kirker i den — visselig tilfældige — orden, i hvilken de dukker op i diplomatariet og Aslak Bolts «Jordebog».

Øksendalens kirke. — Húsabjár kirkja í Usmudali. — Indre Nordmøres provsti («N. F.» s. 556). Kirken nævnes første gang 24de februar 1309 («D. N.» II, no. 94), imidlertid er det naturligvis ikke dermed sagt, at den *korsformede* kirke allerede da var opført. Den omtales ogsaa i Aslak Bolts «Jordebog» s. 73 ved 1432 og i «Trondhj. Reformats» s. 400 ved 1589. Den var ifølge besigtigelse af 1661 en liden, fuld korskirke (ɔ: med 2 korsarme) «de tre Kors af Stabbeverk og det østerste Kors eller Choret af Tømmer opbygt med et Kirke-Taarn og Spir ovenpaa Kirketaget». Den behøvede da skorder til ydre støtter. Kirken havde endnu da aaben tagstol. Den maa være nedtaget mellem 1661 og 1712, da sognet fik ny kirke.

Ørskog kirke. — Eyraskógs kirkja. — Østre Søndmøres provsti («N. F.» s. 520 og 826). Kirken omtales i et brev fra 1325 («D. N.» IV, no. 165) og nævnes senere ved 1432 i Aslak Bolts «Jordebog» s. 81 og 115 samt 1589 i «Trondhj. Reformats» s. 394. Af besigtigelse af 1665 kan det sees, at kirken maa have været sterkt forfalden i det 17de aarhundrede, da det siges, at den er gjenopført 1642. Men at med denne «gjenopførelse» menes, at selve den gamle

middelalderske stavkirke er paany opsat, viser sig tydeligt af indberetning fra 1722, der omtaler kirken som en smuk stavkirke i korsform med et sirligt — visselig 1642 opsat — taarn paa vestre ende og et mindre paa apsis eller, som det i indberetning af 1709 heder, «bag Koret, som er rundt». Her har vi altsaa den gamle apsis med cylindertaarn over (perivalium). Den var i 1722 indvendig malet og vel holdt. Indberetningen omtaler ogsaa, at den 1722 havde sine svaler i behold. Alt gjør indtryk af, at den har været gjenopsat med omhu og forstaaelse, kun det «sirlige taarn» paa vestsiden synes at være et offer paa tidens altar. Strøms «Søndm. Beskr.» siger, at kirken «vel kun er opført af staver, men dog en ordentlig korskirke, forsynet med et par smaa taarn eller træspir». Den gamle kirke nedtoges aar 1806 (N. F.s» opgave s. 520, at kirken er brændt «nogle aar før 1845» er rettet s. 826). Paa prestegaarden ligger ifølge P. Fyllings meddelelse til Nicolaysen som trin ved hovedbygningens bagdør den gamle stavkirkes altarplade med firkantet relikviegjemme i midten. I den 1806 nyopførte kirke indsattes døren fra den gamle, 1642 fornyede kirke; men denne nye kirke, en ottekantet tømmerkirke, blev revet i 1872 for at give plads for den nuværende, men igjen opsat paa Lekanger i Herø, i hvis kirke saaledes muligens den gamle stavkirkes dør endnu kunde findes.

Dimensioner: Koret 18′ × 20′; korsarmene 18′ × 20′ hvert, vistnok 20′ fra øst mod vest og 18′ fra nord mod syd; skibet vest for korsarmene 42′ × 24′, hertil kommer saa vel midtkvadraten med 20′ × 24′ og vaabenhuset 10′ × 12′.

Voldens kirke. — Hallkelsvíkr kirkja í Vald. — Søndre Søndmøres provsti (N. F.» s. 512). Prestegaarden i Vald nævnes aar 1338 i «D. N.» V, no. 124, og kirkens prest *Einar Eiriksson* «prestr i Hællkiælsviik» omtales i «D. N.» III, no. 463 den 3dje mai 1385, hvorefter kirken videre nævnes i Aslak Bolts «Jordebog» s. 83 og 115 ved 1432 og i «Trondhj. Reformats» 1589 s. 392. I 1665 behøvedes 3 støtter under kirken og 2 sviller under koret à 28′. I indberetning af 1709 kaldes den en stor, fuldkommen stavbygning i korsform med smukt, «nyt» taarn, der altsaa maa være opsat omkring 1700. Der var da indlagt hvælv i kirken. I 1722 omtales kirken som en stor kirke, bygget i korsform og med taarn og vaabenhus. Strøms «Søndm. Beskr.» II, s. 348 kalder den «opbygget af staver i form af et kors». Den havde hvælv, men var ikke malet udvendig som saa mange andre kirker paa den tid. Den store bredde i skibet viser, at kirken har været treskibet. Kirkens nedrivelsestid er mig ubekjendt. I 1858 fik sognet sin nuværende korskirke (indviet 28de november). Men muligens ligger der en kirke mellem denne og stavkirken.

Vi saa forfaldet i den norske stavbygningsornamentik bryde sterkt ind under Magnus Smeks tid, vi saa ved 1370 den gamle norske ornamentiks dybeste forfald. Hofs kirkes portaler er derimod yderst elegante og smukke, og taler om alt andet end forfald, men ogsaa om alt andet end den ældre tids norske stil — de er saa lidet norske som muligt i sin form. Følgelig er neppe nogen anden forklaring mulig end den, vi har følt os tvunget at antage, at nemlig efter den gamle stils dybeste forfald, som følge af nærmere forbindelser med broderlandene og syden, nye, ydre, fremmede indflydelser er begyndt at gjøre sig gjældende i det 15de aarhundrede og har fundet et af sine faa til vor tid bevarede udtryk i Hofs kirke — hvor langt ned i aarhundredet tør jeg ikke afgjøre.

Hofs Olafskirke i Solør nedtoges 1861.

Dimensioner: Kirkens hele længde 57′, deraf vestskibet 28′, krydset 14′, koret 15′; bredde i vestskib og kor 25′; tverskibets hele bredde 49′, hver korsarm altsaa 12′ dyb. Afstanden mellem de fritstaaende taarnpiller fra vest mod øst 13′, fra nord mod syd 6′; vægbøide 20′.

Vi har i begyndelsen af vor fremstilling (s. 38—41) søgt at vise, at foruden Stangviks kirke ialfald 8 kirker paa Mørerne kan med en høi grad af sandsynlighed vises at være oprindelige korskirker, og at de vistnok maatte henføres til denne stavbygningens sidste periode. Vi maa derfor her give en kort skildring af disse kirker i den — visselig tilfældige — orden, i hvilken de dukker op i diplomatariet og Aslak Bolts «Jordebog».

Øksendalens kirke. — Húsabjár kirkja í Usmudali. — Indre Nordmøres provsti («N. F.» s. 556). Kirken nævnes første gang 24de februar 1309 («D. N.» II, no. 94), imidlertid er det naturligvis ikke dermed sagt, at den *korsformede* kirke allerede da var opført. Den omtales ogsaa i Aslak Bolts «Jordebog» s. 73 ved 1432 og i «Trondhj. Reformats» s. 400 ved 1589. Den var ifølge besigtigelse af 1661 en liden, fuld korskirke (ɔ: med 2 korsarme) «de tre Kors af Stabbeverk og det østerste Kors eller Choret af Tømmer opbygt med et Kirke-Taarn og Spir ovenpaa Kirketaget». Den behøvede da skorder til ydre støtter. Kirken havde endnu da aaben tagstol. Den maa være nedtaget mellem 1661 og 1712, da sognet fik ny kirke.

Ørskog kirke. — Eyraskógs kirkja. — Østre Søndmøres provsti («N. F.» s. 520 og 826). Kirken omtales i et brev fra 1325 («D. N.» IV, no. 165) og nævnes senere ved 1432 i Aslak Bolts «Jordebog» s. 81 og 115 samt 1589 i «Trondhj. Reformats» s. 394. Af besigtigelse af 1665 kan det sees, at kirken maa have været sterkt forfalden i det 17de aarhundrede, da det siges, at den er gjenopført 1642. Men at med denne «gjenopførelse» menes, at selve den gamle

middelalderske stavkirke er paany opsat, viser sig tydeligt af indberetning fra 1722, der omtaler kirken som en smuk stavkirke i korsform med et sirligt — visselig 1642 opsat — taarn paa vestre ende og et mindre paa apsis eller, som det i indberetning af 1709 heder, «bag Koret, som er rundt». Her har vi altsaa den gamle apsis med cylindertaarn over (perivalium). Den var i 1722 indvendig malet og vel holdt. Indberetningen omtaler ogsaa, at den 1722 havde sine svaler i behold. Alt gjør indtryk af, at den har været gjenopsat med omhu og forstaaelse, kun det «sirlige taarn» paa vestsiden synes at være et offer paa tidens altar. Strøms «Søndm. Beskr.» siger, at kirken «vel kun er opført af staver, men dog en ordentlig korskirke, forsynet med et par smaa taarn eller træspir». Den gamle kirke nedtoges aar 1806 (N. F.s» opgave s. 520, at kirken er brændt «nogle aar for 1845» er rettet s. 826). Paa prestegaarden ligger ifølge P. Fyllings meddelelse til Nicolaysen som trin ved hovedbygningens bagdør den gamle stavkirkes altarplade med firkantet relikviegjemme i midten. I den 1806 nyopførte kirke indsattes døren fra den gamle, 1642 fornyede kirke; men denne nye kirke, en ottekantet tømmerkirke, blev revet i 1872 for at give plads for den nuværende, men igjen opsat paa Lekanger i Herø, i hvis kirke saaledes muligens den gamle stavkirkes dør endnu kunde findes.

Dimensioner: Koret 18′ × 20′; korsarmene 18′ × 20′ hvert, vistnok 20′ fra øst mod vest og 18′ fra nord mod syd; skibet vest for korsarmene 42′ × 24′, hertil kommer saa vel midtkvadraten med 20′ × 24′ og vaabenhuset 16′ × 12′.

Voldens kirke. — Hallkelsvíkr kirkja i Vald. — Søndre Søndmøres provsti (N. F.» s. 512). Prestegaarden i Vald nævnes aar 1338 i «D. N.» V, no. 124, og kirkens prest *Einar Eiriksson* «prestr i Hællkiælsviik» omtales i «D. N.» III, no. 463 den 3dje mai 1385, hvorefter kirken videre nævnes i Aslak Bolts «Jordebog» s. 83 og 115 ved 1432 og i «Trondhj. Reformats» 1589 s. 392. I 1665 behøvedes 3 støtter under kirken og 2 sviller under koret à 28′. I indberetning af 1709 kaldes den en stor, fuldkommen stavbygning i korsform med smukt, «nyt» taarn, der altsaa maa være opsat omkring 1700. Der var da indlagt hvælv i kirken. I 1722 omtales kirken som en stor kirke, bygget i korsform og med taarn og vaabenhus. Strøms «Søndm. Beskr.» II, s. 348 kalder den «opbygget af staver i form af et kors». Den havde hvælv, men var ikke malet udvendig som saa mange andre kirker paa den tid. Den store bredde i skibet viser, at kirken har været treskibet. Kirkens nedrivelsestid er mig ubekjendt. I 1858 fik sognet sin nuværende korskirke (indviet 28de november). Men muligens ligger der en kirke mellem denne og stavkirken.

Dimensioner: Skibet (vistnok til korset) 32′ × 32′; de 2 korsarme hver 20′ × 24′; koret 26′ × 20′. Hertil maa lægges kirkens midtkvadrat paa 24′ × 32′. Vaaaenhuset 18′ × 16′.

Det hellige kors's kirke i Ørsten. — Krosskirkja í Ørst (den oprindelige form maa efter «D. N.» III, s. 347 have været í Ørstr). — Voldens prestegjæld, Søndre Søndmøres provsti («N. F.», s. 513). Kirken nævnes i «D. N.» III, no. 463, aar 1385, da presten i Hallkelsvik (Volden) og presten i Herø vàr nærværende paa Ørst kirkegaard ved en transaktion, der omhandles i dokumentet; da der imidlertid ikke nævnes nogen prest til selve Ørsten, var dette maaske allerede dengang anneks til Volden. Dernæst nævnes kirken i Aslak Bolts «Jordebog», s. 83 ved 1432 og i «Trondhjems Reformats» af 1589, s. 392. I 1665 omtales kirkens taarn, som «var nedslaget af torden»; det blev atter opført; thi i 1709 nævnes kirken, «med et taarn paa», der dog kun stod til 1715. I 1722 nævnes nemlig, at et nyt taarn var opført 1715. I 1709 havde kirken skudt sig og skulde rettes igjen. I indberetning af 1722 kaldes kirken «en ældgammel korskirke af stavbygning» med et vaabenhus. Den var da overalt bordklædt og dens dimensioner opgives saaledes: Koret 22′ × 26′, korsene 22′ × 26′, til korsene regnes da altsaa ogsaa vestskibet, siden ingen dimensioner for dette angives, saa at kirken har udgjort et græsk kors, hvis arme hver var 22′ lange. «N. F.» mener, at korsarmene var senere tilføiede, men kirkens regulære græske korsform tyder i mine øine netop paa det modsatte. Den hele kirke var ialfald af stavverk. Strøms «Søndm. Beskr.» II, s. 379 siger, at kirken, der laa paa en høi bakke mellem 2 elvegrene, «bestaar kun af staver, men er dog opbygget i form af et kors og indvendig meget vel prydet med maling, forgylding og billedhuggerverk, især hvad altartavlen angaar, saa at den med billighed bør ansees for en af vore smukkeste kirker». En ny kirke blev indviet 4de december 1864, og det synes som om den oprindelige stavkirke stod lige til da, siden Thesen, «Beskrivelse af Romsdals Amt» (1861) s 324 siger, at kirken da var «en gammel korskirke, som nu tænkes ombyttet med en ny kirke».

Dimensioner: Hver korsarm 22′ × 26′; midtkvadraten 26′ × 26′; vaabenhuset 14′ × 16′.

Hareid kirke. — Haðareiðs kirkja. — Ulsteins prestegjæld, Søndre Søndmøres provsti («N. F.» s. 509). Den nævnes i Aslak Bolts «Jordebog» s. 82 ved 1432 og i «Throndhj. Reformats» s. 391 aar 1589. I besigtigelse af 1665 siges, at 3 nye støtter behøves under kirken, 60′ lange. Der fattedes «en stav i nordre kors», hvoraf det sees, at den var en stavkirke i korsform. Indberetningerne af 1709 og 1722 siger ogsaa udtrykkelig, at den var en stor stavkirke med ét kors paa nordre side og et vaabenhus. Den synes

altsaa at have været, hvad man kaldte en «halv korskirke». Den var endnu i 1722 i god stand, naar et taarn, der netop var under bygning, blev færdigt. Strøms «Søndm. Beskr.» II, s. 407 kalder den en «temmelig stor, men gammel og uanseelig stavkirke». Kirken stod ind i vort aarhundrede, men afbrændte den 25de februar 1806.

Dimensioner: Koret 18′ × 24′; skibet 66′ × 26′; korsarmen 18′ × 24′; vaabenhuset 14′ × 14′.

Sunnelvens kirke. — Sunniflis kirkja. — Østre Søndmøres provsti. Den nævnes i Aslak Bolts «Jordebog» s. 81 ved aar 1432 og 1589 i «Throndhj. Reformats» s. 394. I indberetningerne af 1709 og 1722 siges, at den var en stavkirke i korsform, i hvilken skibets øverste del var fornyet i tømmerkonstruktion, mens korsarmene og skibets nedre del var stavverk. Vaabenhuset var tømret. Om korets konstruktion siges intet; men det synes rimeligt at antage, at det, som sammenhængende med den fornyede del, har været tømmer. At kirken har været en oprindelig korsbygning, forekommer mig klart, da korsarmene, i modsætning til det tilsatte, nyere tømmerparti i skibet, var af stavverk. «Anno 1720 er denne Kirke af et Guds Veir meget ruineret, saa den behøver en stor Reparation, saasom Taget, Kjøler og Vindski mesten Delen blev afblæst» (indberetning af 1722). Ifølge Strøms «Søndm. Beskr.» II, s. 278, er kirken ødelagt af sneskred 1726 paa Krossbrekke, hvor den dengang stod, og derefter blev en ny tømmerkirke opført paa Hellesylt. Den 18de august 1859 indviedes atter en ny tømmerkirke i Sunnelven.

Dimensioner: Koret og det øvre tømmerparti ned til korsarmene 30′ × 20′; det nedre parti af skibet, der var stav, 30′ × 20′, og korsarmene af stav var begge kvadrater 12′ × 12′. Vaabenhuset var ligeledes en kvadrat paa 14′ × 14′.

Vatne kirke. — Vatna kirkja. — Skodje prestegjæld, Nordre Søndmøres provsti («N. F.» s. 523). Kirken nævnes i Aslak Bolts «Jordebog» s. 80 ved 1432 og i «Trondhj. Reformats» s. 393, aar 1539. Af besigtigelse fra 1665 fremgaar om Vatne kirke, at den da endnu havde svalgang paa nordre side, hvorhos den da nylig maa have faaet en ny korsarm af tømmer, der netop var blevet tækt. I regnskab af 1668 — citeret af Nicolaysen, aarsberetning for 1888, s. 197 — skjelnes der ogsaa mellem «gammelkirken» og en forlængelse mod vest, kaldet «nykirken», og her kaldes virkelig ogsaa det ene kors «det nye kors» — det andet «det gamle kors». At kirken var en fuldstændig korskirke, siger indberetning af 1722 os, hvor den kaldes «en gammel korskirke af stavbygning» med et taarn, der maa være opført omkring 1700, da det i indberetning af 1709 kaldes «nyt» — samt vaabenhus. Kirken led meget ved en storm i 1720, der ogsaa foraarsagede skade paa Sunnelvens kirke. Den nye tømmerkirke opførtes 1761 paa gaarden Osgoten, og den gamle stavkirke blev visselig samtidig revet. Paa den nuværende

kirkes klokke findes ifølge P. Fylling en indskrift af middelalderske minuskler, der — som det synes — kun angiver et aarstal. Strøm mener, at kirkens benævnelse «Maruk» i «Trondhj. Reformats» af 1589 er en forkortelse for «Mariukirkja». Nogen saadan benævnelse findes imidlertid ikke i gode haandskrifter af «Reformatsen».

Dimensioner: Korets korsarm 20′ × 22′, de andre korsarme 24′ × 22′; skibet nedenfor korsene var 30′ × 22′, og hertil kommer saa midtkvadraten 22′ × 22′, vaabenhuset var 10′ × 10′.

Rindalens kirke. — Rindals kirkja. — Indre Nordmøres provsti («N. F.» s. 560). Sognet nævnes («D. N.» I, no. 1011) ved aar 1504. Kirken selv omtales i «Trondhj. Reformats» 1589 s. 401. Den var ifølge besigtigelse af 1661 «en fuld Korskirke af Stabbeverk», hvad der tyder paa oprindelig stavkorskirke, men havde allerede 1661 mistet sine svaler. Den havde taarn og spir paa taget. Hvor snart efter 1661 kirken er revet, vides ikke. Men der ligger ialfald én kirke mellem stavkirken og den 1874 opførte nuværende kirke.

Ullensaker kirke. — Ullinshofs kirkja. — Øvre Romerikes provsti («N. F.« s. 50). En kirke, hvis opførelse formentlig kan henføres til denne periode, er *Ullensaker kirke.* Sognet havde oprindelig havt en kirke af huggen sten ved pladsen Tangen. Den var fylkeskirke for Raumafylke og viet til St. Johannes døberen og St. Olaf, men denne kirke var gaaet ud i Hynnebækken ved et af en flom foraarsaget jordskred. Dette fortælles ifølge Nicolaysen (Rygh ved saalidt som jeg, hvorfra Nicolaysen har beretningen om dette brev) i et brev af 10de januar 1552, efter hvad brevets udstedere har hørt af gamle folk. Det er da vel sandsynligt, at disse «gamle folk» selv har oplevet flommen og man bør saaledes vel for at faa frem opførelsestiden for den kirke, der 1552 havde afløst stenkirken, fjerne denne omtrent 2 mandsaldre fra dette aar. Den tør saaledes maaske antages at være bygget i den anden halvdel af det 15de aarhundrede, og det kan saaledes være tvilsomt, om der er tale om den gamle eller nye kirke i et brev af 5te januar 1470 («D. N.» II, no. 876.) Den nyere kirke nævnes i Jens Nilssøns kirkefortegnelse s. 8 ved 1598 og omtales i indberetning af 1675 som en korskirke — uden at vi erfarer, om korsformen er oprindelig eller ikke. I besigtigelse af 1686 omtales kirken atter som en «Træbjugning» «oc med styter rundenom bestyrchet», hvis «vinger» (korsarme) med sine brede og vidtløftige tage særlig nævnes. Om denne stavkirke — thi en saadan har den utvilsomt været — ved vi, af en mager notis i Nannestads kaldsbog, at den havde «*udhugne helgener over døren*».

Dette ene træk er imidlertid nok til at vise os, at en fra den gamle ornamentik grundforskjellig udsmykningsmaade af stavkirke-

portalerne var trængt ind, da denne kirke byggedes, idet fromme helgenbilleder var traadt i de skrækindjagende dragers og de vilde vølsungers sted. Om ogsaa trækirken ligesom den ældre stenkirke var viet til Johannes døberen og Olaf, og om det saaledes maaske var disse helgener, der smykkede portalen, ved vi ikke.

Kirken stod i ca. 300 aar og blev revet 1767. Som bekjendt var det til denne kirke, *Kield Stub* i sin tid var prest.

At vi nærmer os stavkirkernes opløsningstid viser sig ogsaa derved, at nu en og anden kirkelig træbygning opføres i laft istedetfor i stav.

Maria og Olafs laftkapel paa Øren i Faaberg. — Capellan á Eyrinni. — Faaberg prestegjæld, Totens provsti. «N. F.» siger s. 104: «I Lillehammer sogn paa Öyra paa vestre side af Logen* stod et kapel, hvori der ifølge Schøning, især paa den tid af aaret, da lake(sild)fisket gik for sig, holdtes messe af kaniker fra Hamar, hvis domkirke eiede et verpe der. Efter reformationen blev bygningen nedtaget og flyttet til Faabergs prestegaard, hvor den blev noget forhøiet og brugt til madbod. Ved en istandsættelse 1759 fandt man paa en stok i væggen, som igjen blev indlagt, eller, som det i en yngre beretning heder, paa en tagbjelke, følgende indskrift, paasmurt med «harpiks», som Schøning og Arendt i 1804 med opløsning af forkortelserne læste saaledes: «*Anno Domini m c d l i x in crastino sancti Lamberti fuit haec Capella consecrata in honore(m) sanctæ Mariæ virginis et sancti Olavi regis et martiris per manus domini Gunnari, episcopi Hamarensis, nec non et per ipsum fundata. Orat^{e} pro anima illius* (1459 den 18de september blev dette kapel viet til den hellige jomfru Maria og Hellig Olaf, konge og martyr, af hr. Gunnar, biskop i Hamar, som ligeledes havde funderet det. Beder for hans sjæl). Ifølge den anførte senere beretning var der rundt alle 4 vægge udskaaret de sedvanlige vielseskors».

Hertil vil jeg lægge, at dets hele merkelighed bestaar deri, at det tilligemed den næste kirke er den eneste kirkelige træbygning fra Norges middelalder, der vides at være opført af laftverk og ikke i stavkonstruktion.

Flø laftkirke. — Fljóða kirkja. — Skatval sogn, Nedre Stjørdalens prestegjæld, Søndre Indherred provsti.

«N. F.» siger s 618: «Paa Mellemflø stod den kirke, hvori St Olafs legeme blev begravet i 1564 af svenskerne; den blev sløifet ved reformatsen i 1589 og nedtaget i 1849—50, efterat den i mange aar havde tjent som kornlade. Klüwers beskrivelse deraf stemmer ei med Schønings. Ifølge den sidste var længden 28', bredden 15'; bygningen var uden bordklædning og stokkene ei fældede i hinanden paa den nu brugelige maade, men hugne omtrent firkantede og lagt paa hinanden, samt i hjørnerne sammenbundne ved sinkenaaver, hvor-

* Prof. Rygh skriver: «Det er en feiltagelse af Nicolaysen, at han henlægger dette kapel paa gaarden Öire (Öre) i Lillehammer sogn paa vestsiden af Laagen (rettere af Mjøsen). Det laa paa en øre (en ved elvens opskyllinger dannet ø) temmelig langt oppe i Laagen, lidt nedenfor Brunlaag bro, hvor veien fra Lillehammer gaar over til Faaberg kirke og Gausdal. Saa siger Hiorthøy II s. 215, og jeg har hørt det bekræftet af folk i Faaberg, hvor kapellets rette beliggenhed er almindelig bekjendt».

igjennem til større styrke vare trænabber; paa samme maade var ogsaa væggen mellem skibet og koret tømret; hovedindgangen var i vestre væg, og ei langt fra denne var der i skibets søndre væg ogsaa en dør, omfattet af en ramme, der øverst havde *spidsbueform;* af lysaabninger fandtes der kun en større og en liden firkantet samt en endnu mindre *spidsbuet.* Paa grund af buernes form maatte kirken i alle fald være bygget før reformationen. Forresten fremviser den det ældste eksempel her i landet paa anvendelse af sinkenaaver, og det eneste eksempel paa en trækirke fra katolicismen, som ikke var af reisverk». (Se dog det foregaaende kapel).

TREDJE KAPITEL.

Kirker, der ifølge litterære notiser er opført i denne periode, uden at vi kjender dem nærmere.

Margaretakirken i Bjørgvin. — Kapellet paa Holleby. — Biskop Olaf Torkelssøns kirke paa Voss.

Margaretakirken i Bjørgvin. — («N. F.» s. 443). Som bekjendt fremstod i 1301 i Bergen en kvinde, der udgav sig for at være Erik prestehaders datter Margareta — *the maid of Norway* —, der var død under overreisen til Skotland. Hun blev imidlertid fængslet, dømt og brændt paa Nordnes endnu samme aar. Men endskjønt der ikke kan være tvil om, at hun jo var en bedragerske, fandtes der dog en stor mængde, der troede, at hun var uskyldig henrettet, og der dannede sig en kultus omkring hendes minde, og folket valfartede til hendes henrettelsessted, — ja ifølge senere forfatteres udsagn byggedes endog til hendes ære paa dette sted en kirke, der efter hende kaldtes *Sta. Margaretas kirke paa Nordnes.* Sikkert er det, at Margareta dyrkedes som en helgen og martyr, og geistligheden maatte omsider gribe ind for at hindre dette uvæsen. Kun faa maaneder efter Haakon V's død 1319, holdtes i Bergen et møde af geistlige og lægfolk for at modarbeide almuens lyst til at dyrke Sta. Margareta. Den 1ste februar 1320 udstedtes (ifølge biskop Audfinns brev af 2den april s. a.) et udtrykkeligt forbud derimod, og henvistes til St. Michael i Munkelivs kloster, som den, hvem al dyrkelse paa Nordnes tilkom.

Den norske almue var jo vant til selv at kaare sig sine helgener, og det synes næsten som om almuen til en tid skulde have

sat sin vilje igjennem ogsaa ved denne leilighed. Ialfald hører vi omkring midten af det 16de aarhundrede fra flere hold sige, at der paa Nordnes havde staaet et kapel af træ til Sta. Margaretas ære. Det fortælles af Absalon Pedersøn i hans »Norges Beskrivelse» og i Bergens fundats' kirkefortegnelse, der siger sig at angive de kirker, der eksisterede i Bergen 1387. Nicolaysen har optaget kirken blandt norske fornlevninger, og P. A. Munch siger i sit «N. F. H.» IV, 2 s. 348, at man byggede et kapel over Margaretas henrettelsessted.

Professor G. Storm har imidlertid i «Norsk hist. Tidsskr.» 2 R., IV, 3 s. 229 ff. opstillet den formodning, at dette kapel maaske aldrig har eksisteret. Jeg ser imidlertid ingen bindende grunde til at forkaste tanken om et saadant kapels tilværelse, fordi om det ikke udtrykkelig nævnes i middelalderske kilder, aldenstund stedet efter reformationen kaldes «hos Sta. Maritte», og en katolsk gudstjeneste paa et saadant sted ikke kan tænkes uden at være knyttet til en helligdom, der jo ganske vist kunde være et billede eller lignende, men som dog rimeligst maa antages i overensstemmelse med de efterreformatoriske kilder at have været et kapel.

Den eneste vanskelighed jeg ser ved sagen, skulde være det spørgsmaal: hvilken biskop der vel skulde have villet indvie en saadan kirke? Men hvor saa mange os ubekjendte muligheder kan være tilstede, synes det mig ikke raadeligt paa grund heraf alene at betvile kirkens eksistens, saameget mere som vi netop fra det 14de aarhundrede har eksempler paa kirker, der ikke har faaet den lovlige indvielse; saaledes heder det t. eks. i «Den røde Bog» s 152 om Rymskog kirke (se nedenfor) «*non dedicata*», endskjønt den vistnok ved bogens affattelse mindst var henved 30 aar gammel. Den mulighed kan altsaa tænkes, at kirken er blevet opført af hendes tilhængere, men netop paa grund af helgenens tvilsomhed slet ikke har faaet biskoppelig indvielse og temmelig snart er gaaet tilgrunde.

Da imidlertid altsaa selve kapellets eksistens har kunnet betviles og ialfald ikke længer kan bindende bevises, om vi end tror, at alt taler for dets tilværelse, kjender vi naturligvis aldeles intet til dets historie og undergang. Nicolaysen siger, vistnok noget for positivt, at det borttoges paa reformationstiden. Jeg skulde være villigere til at tro, at det er forsvundet længe før reformationen, dog altsaa — hvis vi tør tro vor kilde — senere end 1387.

Kapellet paa Holleby i Tune prestegjæld, Vestre Borgesyssels provsti («N. F.» s. 18). I biskop Jens Nilssøns kirkefortegnelse af 1598 s. 10 siger han: «Der herre folck it stund bode paa Holdeby, holt de selff en træ capel vid macht, hede Holdeby capel; den er nu ødelagt, oc haffuer icke verit tieniste der i vdi 30 aar».

Holleby kapel nævnes ikke i biskop Eysteins «Røde Bog», skjønt det dog vel maa have havt noget jordegods, hvorfor det maa antages at være opført efter aar 1400. Det «herrefolk», som ved det 16de aarhundredes begyndelse boede paa Holleby, var slegten Galde.

Biskop Olaf Torkelssøns kirke paa Voss. Efter Absalon Pedersøn fortæller magister Edvardsen (N Saml I, s. 6), at den sidste katolske biskop i Bergen, *Olaf Torkelssøn* (1523—1535) byggede en trækirke paa Voss. Dette maa da naturligvis være skeet, efterat han havde forladt Bergen og slaaet sig ned paa Voss, altsaa mellem 1531 og 1535. «Han tog» — siger nævnte forfatter — «rente og ornamenter (ↄ: inventarium) fra den herlige stenkirke og lagde det til sin trækirke. I samme lod han udgrave sit kontrafei i et træbillede med sin vorte paa næsen, hvilket dr. Jens Schelderup (Bergens biskop 1557—1582) lod tage af kirken og føre hidud, til Bergen.» Senere hører vi intet til kirken, der vistnok hurtig er gaaet tilgrunde, efterat reformationen havde seiret i Norge. Nicolaysen nævner kirken i sin «Hist. archæol. Fortegnelse», men — uvist af hvilken grund — ikke i «N. F.» Vi er nu saa langt nede i tiden, at man vel kunde tænke sig bygningen af et lidet privatkapel udført i laft, og det er saaledes høist usikkert, om det har været en stavkirke. Rimeligvis laa kirken paa bispens gaard Dukstad, skjønt vi heller ikke herfor har nogen vished.

FJERDE KAPITEL.

Stavkirker, der vides at have eksisteret i denne periode (ved middelalderens slutning), men kan være af ældre oprindelse.

A) Kirker, af hvilke endnu større eller mindre rester findes. B) Helt forsvundne kirker, om hvilke ældre litteratur, diplomer og indberetninger giver os enkelte oplysninger.

Vi har afsluttet stavkirkernes udviklingshistorie, seet dem opstaa, udvikle sig og forsvinde; den del af vort arbeide, der har egentlig interesse for resultaternes skyld, historisk interesse, er færdigt; men vi vilde ikke være retfærdige mod det stof, der har forsynet os med disse resultater, dersom vi nu vilde kaste den øvrige, den tilsyneladende irrelevante del af stoffet overbord uden at sysselsætte os med det. Vi har hidtil udsondret alle de stavkirker, der kan bidrage til at belyse udviklingen — men mer end ²/₃ af de kjendte stavkirker har vi endnu saagodtsom ikke nævnt. Vi vil da for fuldstændighedens skyld meddele endel notiser ogsaa om disse kirker, notiser, der neppe i sammenhæng vil udgjøre nogen egentlig tiltrækkende eller underholdende læsning, men hvor en-

hver kan udsøge sig, hvad der for ham maatte have lokal interesse. Vi vælger derfor nu den topografiske anordning, idet vi derhos deler dette stof i 2 dele.

A. Kirker, af hvilke endnu større eller mindre rester findes.

Erkestiftet. — Bergens bispedømme. — Stavanger bispedømme. — Hamar bispedømme. — Oslo bispedømme.

1. Erkestiftet.

Rissen kirke. — Reins kirkja i Rissu. — Stadsbygdens prestegjæld, Fosens provsti. Kirken nævnes i Aslak Bolts «Jordebog» s. 117 (kfr. «D. N.» III, s. 27 og 31) og senere i «Trondhj. Reform.» 1589 s. 403 som Reen (Rein) kirke, og kaldes saaledes efter gaarden Rein, paa hvis grund den stod. Den maa være revet 1650, da sognet d. a. fik en ny tømmerkirke (Kraft V, s. 708). Nicolaysen opfører den i sin «Historisk-archæologiske Fortegnelse» (Kr.a 1855) blandt stavkirker, uden at jeg kjender hans kilde herfor; men han nævner den ikke i «Norske Fornlevninger» og er altsaa vel bleven tvilsom om, hvorvidt den virkelig kan vises at have været en stavkirke. Jeg har imidlertid i juli 1890 i et skur, der er opført paa den nu nedrevne tømmerkirkes grund, seet 2 der bevarede portalplanker, der tydelig hidrører fra den ældste kirke, men er sterkt forvitrede; de viser dyr- og bladformer. Jeg tør paa dette fundament igjen med sikkerhed opstille Rissen kirke som en af vore stavkirker, uden dog at kunne bestemme dens alder.

Grip kirke. — Gripa kirkja. — Kristiansunds prestegjæld, Yttre Nordmøres provsti («N. F.» s. 554). Paa en klippeø langt ude i det vilde Nordhav ligger *Grip kirke*, der i 1589 nævnes i «Trondhj. Reform.» s. 398 og er en «tildels ombygget langkirke af stavverk, men uden noget merkeligt ved sig. Deri findes paa altaret et gammelt altarskab, ligt det i Kvernes kirke».

Til denne ombygning sigter formentlig en indskrift paa en tagbjelke i kirken fra 1621, der har givet «Top.-Stat. Saml.» II, 2, s. 89 anledning til at angive, at kirken er opført nævnte aar. (Se ogsaa aarsb. 1878 s. 125). I besigtigelse af 1661 heder det: «Grib Kirke findes med Stabverk, dobbelt Sudtag belagt og omkring bordtækt samt et lidet Taarn og Spir opbygt». Kirken danner en aflang firkant med en liden sakristitilbygning.

Dimensioner: Skibet $27^1/_8{}'$ langt × $18^1/_4{}'$ bredt; koret $11^1/_4{}'$ bredt × $18^1/_4{}'$ langt; sakristiet $6^1/_{10}{}'$ bredt × $11^1/_4{}'$ langt.

Kvernes kirke. — Kvernnes kirkja. — Yttre Nordmøres provsti («N. F. s. 548). Paa et veirhaardt nes ikke langt fra Kristiansund hæver sig endnu, støttet af en række svære skorder, *Kvernes kirke.* Den nævnes i Aslak Bolts «Jordebog» ca. 1432 og i «Trondhj. Reformats» af 1589 s. 398. Koret er ifølge en i kirken ophængt tavle udvidet 1633 (Bendixen i aarsb. f. 1878 s. 126). Kirken var ifølge besigtigelse af 1661 «en Kirke uden Kors med et lidet Vaabenhus eller Indgang til Kirken, af Stavverk opbygt, derpaa et lidet Taarn og Spir med dobbelt Sudtag belagt. Skorderne maa delvis fornyes, Svillemuren er daarlig». Ogsaa foreslaaes bygget et lidet vaabenhus til korets indgang. Af den enskibede kirke er dog kun en del fremdeles stavverk.

Dimensioner: Skibet 58′ langt × 22½′ bredt; koret 23′ langt × 22½′ bredt.

Eid kirke. — Eiðs kirkja (Munch, supponeret form). — Indre Romsdals provsti («N. F.» s. 537). Den nævnes først 1589 i «Trondhj. Reform.» s. 397, og var ifølge besigtigelse af 1661 en stavbygning, hvis store brøstfældighed omtales. Der behøvedes dengang nyt tag paa baade skib og kor, 9 store kirkestøtter (formodentlig skorder), og ny kjøl over hele kirken, nyt bryst paa vestre ende med «stærke Stave dertil». Nu fremtræder kirken siden 1797 væsentlig som en tømmerkorskirke, i hvilken dog den gamle stavkirke er delvis bevaret.

2. Bergens bispedømme.

Jostedalens kirke. — Jostrudals kirkja. — Indre Sogns provsti. Den omtales i visitatsanordningen af 1323 («D. N.» VII no. 98) og ved 1360 i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 36. Den synes at have været en stavkirke, da Bendixen i aarsberetningen for 1877 s. 165 oplyser, at der i vaabenhuset til den nuværende kirke staar et par søiler, «som aabenbart har hørt til en ældre stavkirke». Stedets isolerede beliggenhed gjør det saameget sikrere, at denne har været stedets egen ældre kirke. Da sognet fik sin nuværende tømmerkirke 1660, maa stavkirken vistnok da være nedtaget.

Jondal kirke. — Jónadals kirkja. — Strandebarm prestegjæld, Hardanger og Voss provsti («N. F.» s. 368). Kirken maa have eksisteret 1306, da «D. N.» II, no. 81 dette aar nævner «Jon prestr i Jonadal». Den omtales ogsaa 1360 i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 99. I besigtigelse af 1665 nævnes dens svaler paa nordre og søndre side. Videre heder det: «Behøves et nyt Spaantag paa Kirken paa nordre Side, hvortil ungefær kan medgaa 6000 Egespaan, eftersom ingen huggen Bord der kan faaes uden stor Bekostning». I indberetning af 1709 kaldes kirken «en gammel Stavkirke, meget brøst-

fældig paa Tag, Stave og Stavlægjer». I indberetning af 1722 siges, at «den er en œldgammel og i Grund forraadnet Stavkirke, hvorudi Tjenesten med allerstørste Livsfare forrettes, og især naar det blæser noget haardt». Allerede 1714 havde en gjennemgribende restauration været paatænkt, men maatte opgives som umulig, da fundament, standere og overdel var raadne. Ifølge Bendixen (aarsberetning 1882) blev kirken revet 1725, hvad der stemmer med, at sognet fik ny kirke 1727. Da denne nyere kirke reves vaaren 1887, fandtes under gulvet 3 rammetrær af svillerammen til den gamle stavkirke, en søile og forskjellige andre fragmenter. Den nordre langvægs anden sville var af egetræ. Alt var forresten simpelt og uden interessante enkeltheder (velvillig meddelt af afdøde konservator Lorange). Paa en ligsten udenfor kirken, fortæller «Budstikken» VII, s. 371, saaes nogle dybe huller, der siges at være tærede af en prests blod, som bønderne slog ihjel, fordi han vilde forandre deres papistiske ottesang, deres Ave Maria, deres vievand og korsbetegnelse (Faye, «Norske Folkesagn» s. 177). I aarsberetningen for 1888 har Bendixen givet nogle meddelelser om kirken, hvoraf vi anfører, at svalerne nedtoges og opsattes igjen 1699—1701, ligesaa vaabenhuset, at «himmelen» (det indlagte loft, himlingen) blev forbedret 1702—1704 ligesom staverne «derunder i Kirken», at svalerne havde 2 døre, og at der skjelnes mellem «Aldkirken» (aðalkirkja, d. e. skibet) og koret.

3. Stavanger bispedømme.

Røldal kirke*. — Rærgudals** kirkja. — Hardanger og Voss provsti («N. F.» s. 380 og 812). Naar vandreren over Haukeli vil stige ned til Odda i Hardanger, møder han paa overgangen en aflukket fjelddal med et vand i bunden og ved vandets bred en gammel kirke for en afstængt fjeldmenighed, det er *Røldal kirke*, — en endnu staaende stavkirke, til hvilken en merkelig overtro knytter sig. Sognet nævnes første gang i «D. N.» VIII, no. 375 ved aaret 1462 som «Rærykdals» (sogn). Kirken er uden al arkitektonisk merkelighed, enskibet og derhos sterkt moderniseret. Oprindelig havde kirken som sedvanlig aaben tagstol, men senere er der indlagt et indre loft. «Allerede i det 17de aarhundrede» — siger Daae, hvis fremstilling af den til kirken knyttede overtro i «Bygdesagn» s. 8 ff. vi laaner —

* Kirken bør i fortegnelsen s. 46 flyttes over fra Bergens til Stavanger bispedømme, som den i middelalderen tilhørte.

** Rygh bemerker: «Jeg har ikke kunnet finde hjemmelen for denne form, men den ser ud til at kunne være rigtig.

«findes hin almuens overtro med hensyn til Røldal kirke omtalt og paaklaget af geistligheden. Oslobispen Nils Glostrup skriver i februar 1622 i sin visitatsbog fra Vinje: 'Her berettede mig Præsten, at der dreves en stor Afguderi i Rellsdalen, som er Annex til Suledal i Stavanger Stift, med et Crucifix, som Almuen søger, naar dennem nogen Sygdom paakommer, hvilket jeg høiligen lastede, med mere, hvorimod nogle gode Midler skal blive berammede.'»

30 aar senere omtales kirken af Jens Lawritssøn Wolf i hans 1651 trykte «Norges Beskrivelse»: «Der siges om Røldals Kirke udi Stavanger Stift, i hvilken ingen Tjeneste holdes uden én Gang om Aaret, som er St. Hans Dag, at der findes et Crucifix, som giver nogen Fugtighed om den Tid, hvilken de Syge, som til bemeldte Tid did kommer, tager og stryger paa de Steder paa deres Legeme, hvor de befinde sig Mén at have, hvorefter de blive helbredede. Dette Kors siges at være fundet paa Stathavet, og som de, der funde det, vilde drage det op, var det dennem saa tungt, at de ikke var mægtig dertil, uanseet, at det ikke er større end at en Karl kunde bære det. De lovede at give det til en Kirke og nævned flere Kirker, men det var lige tungt at faa op og komme tilrette med. Tilsidst, da de nævnede Røldal Kirke, lettede det sig lidt, og de fik det op». Daae har selv hørt sagnet i Kvinesdal aldeles i samme form, kun at findestedet var Korsfjorden, og mellem de kirker, hvortil man først lovede det, nævntes Svithunskirken i Stavanger, Apostelkirken i Stavanger*, samt Fane, Moster, Avaldsnes o. fl.

Blandt andre sagn om kirken kan nævnes et, der knytter sig til en blandt kirkens talrige votivgaver ophængt tørret torsk. Engang roede 2 fiskere paa Røldalsvandet. Den ene, som var en udbygding, vovede at ytre tvil om kirkens hellighed. «Den er ikke mere hellig», sagde han, «end der er torsk her i vandet» (i ferskvand). Men straks bed det paa hans krog, og han drog en torsk.

Til en i kirken ophængt, tørret oksefod fortæller sagnet, at 2 karle, deriblandt en vantro «austmand» slagtede en okse, hvis ene fod var brukket i knæleddet. «Røldal kirke er ikke mere hellig» sagde austmanden, «end denne okse reiser sig igjen» — hvorefter oksen reiste sig og hoppede om paa 3 ben.

Kirkens store ry for hellighed indbragte den mange penge; thi pilgrimme ydede den naturligvis gaver. Da de norske kirker blev solgt under kong Fredrik IV, kjøbtes Røldal kirke af en kaptein von Krogh paa Hogganvik i Vikedal († 1753). Han kjøbte, efter hvad der siges, kirken for 101 rdl.; men da han tog den i besiddelse, lod han «2 stive Kløve» med sølv bortføre fra den. Det sølvtøi, han tog fra Røldal kirke, gjorde han sig indbringende ved at anbringe de mindste kalke fra Røldal i andre kirker, som han eiede og bortsælge de rigere og større fra hine kirker. Derfor findes virkelig rundt om i Ryfylke hellige kar, hvis indskrifter vidner om, at de i sin tid har været skjænkede til Røldalkirken Presterne kom kun 1 à 2 gange om aaret til Røldal og de overtroiske valfarter vedblev lige til 1835. Der var i dette aar berammet provstevisitats til den 7de juli, som var en søndag. 6te juli var efter gammel stil St. Hansaften, Røldals store helg. Provsten var kommet og havde alt begivet sig til sengs, da han til sin forundring fik høre, at kirkeklokkerne begyndte at ringe. Ved at kaste et

* Skal vistnok være Bergen, da der aldrig vides at have eksisteret nogen Apostelkirke i Stavanger.

blik ud af vinduet, blev han i den halvdunkle sommernat var et sterkt lysskjær, der strømmede ud af kirkens vinduer. Han stod op, tog presten med og gik til kirken. De fandt kirkens skib indhyllet i mørke, mens koret var prægtigt oplyst og opfyldt af mennesker. Foruden mindre lys rundt i koret, brændte paa altaret 6 klare vokslys, og røgelse var antændt i et gammelt røgelseskar. En salme blev sunget, og forsangeren, en gammel, afskediget skoleholder, oplæste af en postille en prædiken, der — ironisk nok — ivrede mod papistisk uvæsen. Nu blev det hellige krucifiks af de to kirkeeiere hentet ned fra sin plads over kordøren. Det lænedes op til altaret og viste sig i fuld belysning. De valfartende (thi det var de alle paa kirkeeierne og skoleholderen nær) gik nu en for en til altaret, tørrede med en lindug sveden af krucifiksets pande og gjemte klædet. Billedet hængtes atter op, og den lille menighed istemte: «Al den ganske kristenhed» og gik til offers. En mand lagde endog 10 speciedaler paa altaret. Skoleholderen fik 1 daler for sin umage. Resten tilfaldt kirkeeierne. Saa sang man endnu en salme og brød saa skyndsomst op; thi pilgrimmene maatte ikke komme til Røldalbygden, før solen gik ned, og de maatte være ude af den, før solen randt op — maaske for ikke at komme i berøring med de vantro røldøler. Det var den sidste natlige gudstjeneste i Røldal kirke; thi provsten gjorde ende paa uvæsenet. (Se «Aftenbladet» f. 1868 no. 49, 50, 51 og 53).

I kirken findes en mængde krykker, træklodser til knær og albuer o. s. v., som verkbrudne mennesker har efterladt sig, efter at de var helbredede ved berøring af det gamle krucifiks. Nogle prøver af disse findes i universitetets oldsagsamling.

Dimensioner: Skibet 40′ langt × 19½′ bredt; koret 13′ × 13′.

Tomaskirken paa Kirkesæteren i Smeddalen paa Filefjeld. Vangs prestegjæld, Valdres provsti («N. F.» s. 118). Kirken laa straks vest for Nystuen, kjendes vistnok først fra ca. 1615, men var ubestrideligt en gammel, middelaldersk stavkirke. Almuen fortæller, at kirken var bygget af huldren, og at den var fundet af en mand ved navn Tomas, som paa en rypejagt traf dens spir med sin pil og derved bragte den for dagen; thi før var den usynlig. Kirken har i virkeligheden sit navn (neppe efter apostelen Tomas, men) efter Tomas Becket af Canterbury (Tomas martyr, T. Cantuariensis), til hvem mindst 2 andre kirkededikationer kjendes i Norge (Fering og Tønset kirker).

Svillemuren, som jeg har eftergaaet paa stedet, viser en størrelse, der omtrent svarer til Borgunds kirke. Kirken har havt svalgang og kun 6 à 7 stolstader paa hver side; i hvert af disse har der vel kunnet sidde 6 à 7 personer, hvad der gjør som gjennemsnit siddepladse for henved 100 personer ialt. Stolperne i den lille kirke, af hvilke rester skal findes i Vangs prestegaard, var heller ikke saa massive som i de øvrige stavkirker. Af gamle Knut Nystuens beskrivelse, der havde seet kirken som lidet barn, fik jeg (dog ikke med fuld sikkerhed) det indtryk, at den har været treskibet, hvad der maaske ogsaa menes med det uforstaaelige udtryk i Belsheims beskrivelse af kirken i «Christianiaposten» for 1855, at «*taget* hvi-

lede paa rundbuer efter den gamle bygningsmaade». Den havde ingen forsiringer, intet billedskjærerarbeide. I koret var altaret opmuret af kampestene saa tæt ind til endevæggen, at de offrende ikke kunde gaa rundt altaret. Altarringen var ikke af gitterverk, men af hel paneling. Kun 3 smaa — naturligvis senere indsatte — vinduer gav kirken lys. De sad alle paa sydsiden. Paa den søndre langside var ogsaa indgangsdøren anbragt, ligesom i Vangsnes, Rinde og andre kirker.

Kirken var orienteret. Vægge og tag var i nyere tid indvendig sorte som i en badstue, og det paastodes, at der var dem, som tog sig for at røge rensdyrkjød i den næsten hele aaret øde kirke. Dens døre var kun slet tillukkede og stundom slap endog kreaturerne fra den nærliggende sæter ind i kirken. — Man har sagt, at kirken engang har været sognekirke for beboerne af Smeddalen, en nu aldeles øde dal paa Filefjeld, hvor der engang (før den sorte død) skal have boet folk, der nærede sig af at tilvirke og bearbeide myrmalm. Der findes ogsaa virkelig dynger af smedjeslaggstykker i Smeddalen, ligesom dens navn jo tyder i samme retning. — Kirken var ialfald i lange tider — sandsynligvis siden reformationstiden — aldeles forladt; men i aarene 1615—20 overtalte sognepresten til Vang, hr. Thue Auchessen, almuen til at istandsætte den øde og da forfaldne kirke. Han og hans eftermænd prædikede der da en gang om aaret i sommertiden, uden at dagen var bestemt. Sogneprest Ove Vangensten (ca. 1629—1660) fastsatte endelig Mariæ besøgelsesdag den 2den juli til prædikedag for Tomaskirken.

I slutningen af forrige aarhundrede var kirkens indre rundt om behængt med billeder «saadanne som bønderne i Danmark klistrer paa den indre side af sine kistelaag». Paa et fandtes Kristus og Kristian IV med underskrift: «I denne skikkelse aabenbarede den herre Kristus sig for kong Kristian IV» o. s. v. Disse billeder har vistnok alle været votivgaver, da kirken var en lovekirke. En hel del billeder — alle fra senere tider, 17de og 18de aarhundrede — er gaaet over til de andre kirker i Vangs prestegjæld og findes endnu ved dem. En del helgenbilleder («af størrelse som 8 aars drenge») fra middelalderen gik med Vangs kirke til Tyskland. De findes imidlertid nu ikke i kirken i Brückenberg, og er da formodentlig blevet tilbage i Berlinermuseets magasiner. (Se Vangs kirke s. 345).

Af besigtigelse af 1675 synes det som om kirken har ligget for langt af led til at underkastes nogen okularbesigtigelse; det er derfor kun noteret om den: «Noch findes it Annex udj dette Preste Gield kaldes St. Thomas Kirche, hafuer ingen indkomst Videre End som af gode Folch dertil foræres, hvoraf den och holdes vedlige».

Ved hin sommergudstjeneste samledes da folk fra alle kanter paa fjeldet, fra Valdres, Sogn og Hallingdal, ja endog fra Gudbrandsdalen, da kirken var vide berømt som undergjørende, hvorfor ogsaa splinter og afskrabet støv af dens vægge sendtes lange veie til helsebod for syge. Men da disse sammenkomster gav anledning til fylderi, slagsmaal og andre utilbørligheder, foreslog stiftamtmand og biskop 1747 kirkens nedrivelse. Den gang sparedes den dog; men den 24de juni 1808 dømte et kongeligt reskript den fra livet. Kirkens træverk solgtes til nogle mænd, der havde paataget sig at bygge broer paa Filefjeldsveien. Paa Nystuen har jeg seet et bord, der ifølge paamalet indskrift er forfærdiget af en planke fra Tomaskirken.

Da kirken skulde rives 1808, var der naturligvis ikke mange, som havde mod paa at overtage det arbeide at nedrive den hellige lovekirke Endelig fik da presten fat paa nogle folk, som var villige. Men da det traf sig saa, at disse folk var gamle og svage, og da de vel ikke blev sterkere ved dette arbeide, hed det snart, at det var huldren, som havde hevnet sig paa dem ved at paaføre dem sygdom. (Daae, «Bygdesagn» s. 15).

St. Tomaskirkens klokker var vidt berømte for sin herlige klang, og en folkemelodi «St. Tomas klokkelaat» er optegnet af L. M. Lindeman. Men om disse klokker dannede sig, da kirken var revet, fortæller Daae, et underligt sagn. «Det heder, at først blev de flyttede til Hurum kirke, det sydligste anneks til Vang. Men de klang saa daarligt dernede, at det snart hed, at huldren havde berøvet dem deres lyd. Saa flyttedes de til hovedkirken; der lød de dog lidt bedre, og endelig til Øie, det øverste anneks, uden at de dog heller der kunde lyde saa, som de havde lydt paa fjeldet.» En skydskarl, der sommeren 1885 skydsede mig fra Skogstad til Hæg, fortalte, da vi passerede kirkegrunden, at gamle Knut Nystuen, der som nævnt har seet kirken som barn, engang i senere tid længe efter at kirken var revet, en dag var ude at søge efter hestene i Smeddalen og derved var kommet op i en afsides del af dalen. Som han saa op fik han se gamlekirken staa der, aldeles som han huskede den fra barnsben af; han vendte sig da i sin overraskelse for at se efter, hvor han egentlig var, men da han atter rettede sine øine mod stedet, hvor han havde seet kirken, var den forsvundet.

Kirken havde bl. a. et messingbeslaaet relikvieskrin («Urda» II, s. 378), og en dørring af messing (dog ikke ældre end 1674), begge opbevarede i Bergens museum (se ovenfor s. 369 ved Øie kirke).

Se Ruge i univ. bibl. man. fol. 260 fasc. 6 «Norsk Topogr.» Pontoppidan «Norges naturl. Hist.» I, s. 70. «Budstikken» 3, no. 279 Kraft, «Top Beskr.» II, s. 241 (2den udgave II, s. 68), breve til R. Nyerup ed. Daae s. 4, «Christianiaposten» 1ste og 4de juli 1855 (af J. Belsheim) og 17de august samme aar (af Wessel-Berg). Daae, «Bygdesagn» s. 14 ff.

Hols kirke. — Hóls kirkja. — Ringerikes og Hallingdals provsti («N. F.» s. 156). *Hols kirke* omtales først i de pavelige nuntiers regnskaber ved 1327, dernæst i «D. N.» III, no. 644, der den 11te mars 1419 nævner sognets navn, videre i «D. N.» X, s. 137 aar 1443, IV, s. 728

aar 1483 og IX, no. 441, der kundgjør en ved Hols kirke den 25de juli 1499 stedfunden gaardhandel, og endelig «D. N.» III, no 1051, hvor biskop Eilif af Stavanger den 13de april 1511 kvitterer Asle Halvorssøn for hans ombud som Hols kirkes værge. Ifølge kirkens regnskab for 1621 fik den dette aar et nyt taarn, og ifølge besigtigelse af 1673—75 havde kirken endnu da sin svalgang i behold. I slutningen af det 17de aarhundrede oplyser kirkeregnskabet for 1697 om, at kirken paa grund af altfor indskrænket rum fik en tilbygning eller sanghus (kor) med runddel (apsis) af reisverk i lige linje med den gamle kirke (skibet) og et façonligt lidet taarn (vistnok et cylindertaarn) opbygget paa samme runddel, altsaa restaureret i stavbygning længe efter reformationen. Nogen egentlig tilbygning har det dog neppe været, da jo kirken oprindelig maa have havt et kor, som altsaa har været saa forfaldent, at man ikke har kunnet bruge det, hvorved kirken blev for liden. Saa har man opført koret paany i lighed med det gamle kor. Da plankerne skulde være 15′ lange, turde væghøiden i det nye kor, og saaledes ogsaa i den «gamle kirke», med hvilken jo koret byggedes i flugt, have udgjort omkring 15′, hvad der giver en høide som Reinli kirkes. «N. F.» siger, at den gamle kirke er revet før 1853, men i indberetning af 1885 oplyser stiftskapellan L. Oftedal, at han i oktober 1885 har hørt af den gamle Tor Villand, der i 49 aar har været kirkens værge, regnskabsfører og kasserer, at «de ældste dele (den forreste del og sakristiet, der før var kor) er *stavbygget,* den nyere del tømret». Saaledes synes det, som om i virkeligheden dele af den gamle stavkirke endnu findes. En nærmere undersøgelse heraf er ønskelig.

4. Hamar bispedømme.

Hovlands kirke i Eggedal. — Hoflands kirkja í Eggjadal. — Sigdals prestegjæld, Drammens provsti («N. F.» s. 158). *Eggedals kirke* omtales i «D. N.» I, no. 230 ved aar 1334, da dens prest *Sigurd* navngives. Den maa ifølge sit middelalderske navn have staaet paa en et hov tilhørende eiendom. Se ogsaa Jens Nilssøns visitatsbog s. 4, 353, 355. Den var ifølge besigtigelse af 1673—1675 en stavkirke, men 1673 var «udi Kirken ingen Loft, ei heller ingen haver været»; ifølge besigtigelse af 1688 havde den endnu da sin svalgang rundt om kirken, vel belagt med spaan. Den var, endnu da den nedtoges, for største delen af reisverk, med den for disse bygninger eiendommelige sperrekonstruktion i tagverket. I vindfløien staar 1680. Ved en senere restauration var en korsarm blevet tilbygget paa hver side, et sakristi mod øst og en sval foran vestre indgang, alt af laft, ligesom den omgivende svalgang, som bygningen sees at have havt, rimeligvis ved denne leilighed blev borttaget. Den af stavverk bestaaende hoveddel udgjorde en enskibet kirke i form

af en aflang firkant med kor af samme bredde og høide som kirken, af usedvanlig langstrakt form. Dens smalhed beklages ogsaa i besigtigelse af 1688. Den havde en rund stav i hvert hjørne og desuden 2 saadanne stave paa hver langside, med en indbyrdes afstand af ca. 18′, saa at skibet gik til den østligste af disse mellemstaver, resten udgjorde koret. Foruden hovedindgangen i vest var der en indgang paa korets sydside.

Kirken nedtoges 1881 af arkitekt H. Thorsen. Af dens træverks rester indkom til universitetets oldsagsamling 2 groteske dyrhoveder af træ, lig dem fra korbuen i Veggli kirke, og desuden 3 forskjellige dele af en udskaaret portal, der tilsammen dannede dennes arkivolt, der synes at have tilhørt den sogn-valdreske type, med 3 parallelbaand, hvor 2 slangehoveder mødes i midten, bidende over det midterste parallelbaand — ikke ulig en lignende arkivoltafslutning i Hopperstad kirke. At slutte noget bestemt heraf om tiden for kirkens opførelse vover jeg ikke.

Dimensioner: 49½′ lang × 15½′ bred, deraf skibet 34½′ langt, koret 15′ langt.

Snarum kirke. — Snarheims kirkja. — Modums prestegjæld, Drammens provsti («N. F.» s. 160). *Snarum kirke* nævnes først i Paul Huitfeldts stiftsbog ca. 1575, idet brevet i «D. N.» VII, no. 465 fra 1466 er falskt. Den fik, ifølge sit regnskab for 1620—24, i et af disse aar nyt taarn og i et af de følgende aar paa dette et spir af jern. Kirken var ifølge besigtigelse af 1673—75 en stavkirke, hvis svaler særlig nævnes. Besigtigelsen af 1688 siger fremdeles, at den havde svaler udenom. Til kirken var da bygget tvende vinger — hvorved den altsaa var blevet en korskirke. Den var «indeni temmeligen malit oc stafferet». Midt paa kirken stod taarnet, som i 1688 var i maadelig stand. Naar kirken er revet vides ikke. Sognet fik en ny kirke i 1867 og i den da nedrevne tømmerkirke bevaredes 2 dørplanker fra stavkirken, der indkom i universitetets oldsagsamling i 1875. Da de begge vender sin drage og sin halvsøile mod venstre side, maa de have tilhørt 2 forskjellige portaler, hvis høire planke de begge har udgjort. Den ene viser os kun overstykket, der indeholder hovedpartiet af en vældig hjørnedrage med vinger og klør, den anden viser os den nedre del af en portal, der har tilhørt den sogn-valdreske type, idet det baade viser os det horisontale dyrhoved og udfaldende blade ved slyngernes udviklingspunkter. Arbeidet er ældre end aar 1300, men dets grænse opad lader sig ikke nærmere bestemme.

Bruun mener, ifølge mundtlig meddelelelse, at de begge tilhører *samme* planke. Hvorvidt den uoverensstemmelse i benævnelsen, der finder sted mellem afbildningen i foreningens arkiv paa den ene side og plankerne i oldsagsamlingens magasin paa den anden, idet disse planker paa det første sted henføres til Hegge kirke og Hegge kirkes til Snarum, beror paa en feilagtig etikettering i oldsagsamlingen eller en feilagtig underskrift i arkivet, kan jeg for tiden ikke afgjøre. Jeg har fulgt oldsagsamlingens angivelser.

Dyste kirke. — Dysta kirkja. — Kolbu sogn, Vestre Totens prestegjæld, Totens provsti («N. F.» s. 109). Kirken nævnes for sognets vedkommende i «D. N.» VI, no. 304 ved aaret 1381. Jens Nilssøns optegnelser s. 290 nævner kirken «Diuster kapel». «Paa Dyste stod tilforn en stavkirke, hvoraf kun er levnet altarbordet, hvorover til beskyttelse er bygget et tag eller skur, samt et grovt udskaaret stolpehoved og 4 helgenbilleder, kriderede og malede» (i universitetets oldsagsamling). Aarsberetning for 1884 giver noget nærmere underretning om disse kirkelevninger. Den tomt, der indtoges af stavkapellet paa Dyste, har i over 100 aar tildels været dækket af et skur, hvis tag dog nu er gjennemraaddent ved vanrøgt og har store aabninger. I skuret forefindes endnu paa sit sted kapellets altarbord, der er opmuret af kalkstenskvadre og 1,05 m. bredt fra nord til syd. Bordet er dækket af en, paa 3 sider lidt udspringende plade, med afskaarne underkanter og en firkantet fordybning i midten som relikviegjemme. Bordets forside har været dækket af en af de sedvanlige antependiumstavler af furutræ, hvilken nu hænger paa væggen og i sit maleri fremstiller korsfæstelsen; udførelsen er ualmindelig raa og tydeligvis indenlandsk. Som levninger af selve bygningen findes: 1) et gavlkors, 2) en halvsøile, 1,57 m. lang, øverst med et vulstkapitæl og nederst afsluttet med et dyrhoved med nedvendende snude som i Borgunds og Loms kirker; 3) endel af kapellets dør, der nu gjør samme tjeneste i skuret, og især omkring nøglehullet har tydelige merker efter rigt jernbeslag. Kirken maa, da taget i 1884 havde ligget der i «over 100 aar» altsaa være ødelagt ialfald før 1784.

Faavang kirke. — Kirkjan á Foðvangi. — Ringebu prestegjæld, Søndre Gudbrandsdalens provsti («N. F.» s. 88). Kirken var til i 1336, da dens prest «*Sira Amundær* i Fodvange» nævnes («D. N.» III, no. 186). Ogsaa Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 15 nævner kirken ca. 1598. Den har været en treskibet stavkirke, af hvilken enkelte dele endnu er bevarede. «N. F.» l. c. nævner blot, at kirken tildels endnu er stavbygning; men aarsberetningen for 1875, s. 219, giver en nærmere redegjørelse, som vi hidsætter: «Den nuværende kirke er bygget af standerverk, uvist naar, men ialfald efter reformationen. Ved nærmere undersøgelse viser det sig, at den indeholder flere levninger af den forrige stavkirke. Saaledes er der i loftet over vaabenhuset eller det vestre utskot anvendt 3 gamle sperrekonstruktioner, forsirede med det sedvanlige høvlspor og sort tjæreanstrøg. Ligeledes hidrører størstedelen af de planker, hvormed væggene er panelede, fra den forrige kirke. I disse planker er der ogsaa flere firkantede huller, vistnok for de oprindelige sideskibes sperrer, og i korets nordre væg nogle runde huller, svarende til lysaabningerne i stavkirkernes klerestorier. Endelig sees i korets søndre væg, omtrent en alen fra østre hjørne, en spids-

buet skrifteluge». — Ogsaa enkelte dele af den gamle reisning synes derhos at være bevarede. Kirken havde i 1686 et ottekantet taarn, hvis mast var næsten helt gjennemhugget af hakkespetter.

5. Oslo bispedømme.

Høijord kirke. — Haugagerðis kirkja. — Andebu prestegjæld, Søndre Jarlsberg provsti («N. F.» s. 193). Den nævnes, hvad sognet angaar i «D. N.» XI, no. 60 ved aar 1374. Ligesaa nævnes kirken kort efter, ca. 1400, i «Den røde Bog» s. 83 og Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 6 som «ved macht». Ifølge dens regnskab for 1617—19 var da dens *taarn* «Mesteparten af Torden nederslaget».

Kirken staar delvis endnu, da væggen i kirken er det gamle stavverk, men skjult under den nyere paneling. Den er fremdeles langkirke.

Imshoug Mariakirke. — Imishaugs kirkja í Skaun (Munch) — Sørum prestegjæld, Nedre Romeriges provsti. Kirken nævnes ca. 1400 i «Den røde Bog» s. 433, hvor dedikationen til Maria findes, og s. 561 samt hos Jens Nilssøn s. 9 ved aar 1598, da den var en ødekirke, vistnok nedlagt ved reformationen. At den har været en stavkirke fremgaar af, at en orneret planke fra kirken endnu er bevaret paa gaarden, indlagt som gulvplanke i et stabur saaledes, at plankens ornerede side vender nedad og altsaa bliver synlig under staburet. Denne planke er imidlertid sterkt afslidt eller rettere afslikket. Paa gulvet i staburet har der nemlig ret over denne planke været en saltbinge, og saltet har i den grad gjennemtrængt træet, at gaardens kreaturer, naar de føres hjem til melkning, i lange tider har brugt at slikke planken for at tilfredsstille sin trang til salt.

B. Helt forsvundne kirker, om hvilke kun ældre litteratur, diplomer og indberetninger giver os enkelte oplysninger.

For at faa en samlet topografisk fortegnelse over alle vore stavkirker, er her medtaget — med henvisning til det sted i bogen, hvor de er omtalte — ogsaa alle de tidligere beskrevne stavkirker, selv de, der var forsvundne før middelalderens slutning. En [ ] betegner, at kirken *sikkert* var forsvunden før middelalderens slutning.*

1. Erkestiftet.

I staden Nidaros.

[1. *Den ældre Klemenskirke,* se s. 194.]
2. *Den yngre Klemenskirke,* se s. 196.
[3. *Hellig Olafs gravkapel,* se s. 200.]
4. *Nikolaskirken,* se s. 204.
5. *Peterskirken,* se s. 211.
[6. *Kongsgaardens kapel,* se s. 378.]

I Hålogaland.

7. *Kirken i Vaagan,* se s. 206.

8. **Lødingens kirke.** — Loðengja kirkja. — Nordre Saltens provsti («N. F.» s. 687). Kirken omtales første gang i Aslak Bolts «Jordebog» s. 94 ved 1432. Senere nævnes den i «Trondhj. Reformats» (udg. i «Trondhjems Videnskabsselskabs Skrifter», 19de aarh., 1 bd.) s. 422 ved aar 1589. Ifølge en kirkebesigtigelse af 1661 var den en stavbygning, der havde «udskot eller svaler omkring». «Kirken i sig selv (d. v. s. skibet) som er af Skjelterverk eller Stavverk, staar nogenledes til Nederfalds, som længe siden var skeet, om Skorderne, som staa op til den paa begge Sider ikke havde hjulpet; dog, bliver den itide hjulpen, kan den i nogle Aar bestaa» («Aarsber.» 1886 s. 153). I besigtigelse af 1666 gjentages omtrent det samme. Da Lødingen i 1756 fik ny kirke, er stavkirken sandsynligvis da revet

9. **Rødø kirke.** — Rauðeyjar kirkja. — Nordre Helgelands provsti («N. F.» s. 683). Kirken nævnes første gang i Aslak Bolts «Jordebog» s. 91 ved 1432 og samtidig i «D. N.» V, no 616 (1432) og «D. N.» V, no. 692 (1440), hvor Randøy (Rauðey) kirke og prestegaard nævnes. Kirken, der ogsaa i anledning af dens vedligeholdelse nævnes i «N. Rigsregistr.» I, s. 531 ved aaret 1566 og i «Trondhj. Reformats» s. 415 ved 1589, var ifølge besigtigelse af 1666 en stavbygning. Den havde da forlængst faaet loft indlagt; thi dette var allerede i nævnte aar raaddent. Kirken havde et — formodentlig

* Ved denne fortegnelse rettes og suppleres ogsaa et par i de s. 42, 46, 49, 52 og 54 foretagne opregninger af vore stavkirker indløbne feil og mangler, hvis aarsag er nærmere forklaret i de vedføiede «Rettelser og tillæg».

ogsaa senere tilsat — taarn foran, d v. s. paa vestenden; thi en god «Stock Syld» (ɔ: svillestok) gjordes fornøden under de 2 stolper, der bar taarnet. I kirkens nordre væg behøvedes derhos en ny «*stav*». Kirken maa foruden sin hovedindgang i vest have havt en indgang fra nordsiden, da det heder om den «nordre kirkedør», at den «udentil findes saa aaben, at Hunde og Andet kan ind krybe; vil med Bord hjelpes, at Kirken for Hundene med Andet kan fri være» Kirken maa være revet kort efter denne besigtigelse; thi den endnu neppe nedrevne tømmerkorskirke, der i 1885 afløstes af en ny, skal mindst være 200 aar gammel.

10. *Sandnes kirke*, se s. 248.

11. **Naustvik kirke** (nu *Velfjord kirke*) Søndre Helgelands provsti, er identisk med det «Nostningens korshus», der — vel saaledes kaldet ved en afskriverfeil — omtales i «Trondhj. Reform.» s. 411 ved 1589. I en af prof. Rygh taget afskrift af et af «Reformatsens» haandskrifter, staar «Nøstuigen». Kapellet omtales i besigtigelse af 1661 saaledes: «Tværstolperne vil fradrives baade uden og indentil, af ny gjøres og med Jernbolte bebindes, at ikke kirken slet skal forfalde, som er at befrygte». «Hjørnestolperne» fattedes paa begge sider som ogsaa ved koret. Det fremgaar heraf noksom, at kirken var en stavkirke. Den skulde opveies og «med nye Sviller forbedres rundtenom». Den nuværende kirke siges at være ca. 200 aar gammel; stavkirken er saaledes vel revet ca 1680. Men i Velfjords nuværende kirke er en altartavle, der bærer aarstallet 1641 og saaledes vel maa hidrøre fra den ældre kirke.

I Skeynafylke.

12. **Eids kirke.** — Eiðs kirkja. — Ytterøen i Nordre Indherreds provsti («N. F.« s. 644). Kirken omtales i Aslak Bolts «Jordebog» s. 114 ved 1432 og i «Trondhj. Reform.» af 1589 s. 374. Den var ifølge en besigtigelse af 1649 «bygget med Stolper efter gammel Vis», men maa straks efter være tilintetgjort, da det i besigtigelsen at 1664 heder, at Eids kirke blev «af ny opbygget 1651».

13. **Vinje kirke i Mosviken.** — Vinja kirkja í Másarvik. (?) — Ytterøens prestegjæld, Nordre Indherreds provsti («N. F.« s. 646). Kirken nævnes i «Trondhj. Reformats» af 1589 s. 373 Dernæst omtales kirken i besigtigelse af 1664, men da var kirkens kor og lidt af skibet nylig, nemlig 1652, nedrevet og gjenopført af tømmer, men dens øvrige dele vare rester af den gamle stavkirke, og tækt med spaan. Disse dele var skibets nedre del og svalgangen, der stod igjen baade paa nord- og sydsiden af bygningen, da den kaldes «Svalen eller Gangen, som er paa begge Sider af den gamle Kirke». Denne var dog allerede da for «gammel og ikke nyttig at gjøre Bekostning paa; thi den (bekostningen) vil falde stor»; eragtes at svalerne maa «nedkastes» og væggen bordklædes. I besigtigelsen omtales videre den store «Staff» eller «Opstander» næst prædikestolen og den i vestre hjørne, hvad der tydelig viser stavkonstruktionen; paa nordre side havde kirken et «Fundthus» (baptisterium), der skulde borttages. I dette «Fundthus», ligesom i den gamle kirke selv, var ved reformationen indsat vinduer. Jeg kan ikke oplyse om, naar den gamle stavkirke blev revet; thi i 1884 fik sognet mindst for anden gang ny kirke. Den maa ialfald være forsvundet før 1817; thi da saa Klüwer en altarplade af hvid marmor ligge udenfor den yngre kirkes dør — vistnok en levning fra den gamle kirke.

14. **Meltingens kirke.** — Mosvikens sogn, Ytterøens prestegjæld, Nordre Indherreds provsti («N. F.» s. 646). Kirken kjendes kun derved, at Schøning paa stedet har seet grundvolden, altsaa en svillemur, og kirkegaarden efter en borttaget kirke, som vel har været af stavverk. Da kirken ikke nævnes i «Trondhj. Reformats», maa den, hvis den virkelig har været til, være nedlagt allerede før 1589.

I Eynafylke.

15. **Kirkenes kirke.** — Sakshoug sogn, Inderøens prestegjæld, Nordre Indherreds provsti. Kirken nævnes i «Throndhj. Reformats» s 377 ved 1589, som en af de kirker, der da skulde nedlægges Ifølge ritmester Fougners indberetning af 23de mars 1878 til den geografiske opmaaling saaes paa Kirkenes svillemuren til en middelaldersk kirke, der altsaa har været af stav (aarsberetning 1879 s 294).

16. **Salberg kirke.** — Saðulbergs kirkja á Ryr. — Inderøens prestegjæld, Nordre Indherreds provsti («N. F.» s. 646). Kirken nævnes i «Throndhj. Reformats» af 1589 s. 378 og var, siger «N. F.», ifølge besigtigelse af 1649 en stavbygning. I modsætning hertil siger vistnok besigtigelse af 1664, at «den lange Kirke (ɔ: skibet) er tømret af ny 1644 og Chor og Sakristi nogle Aar forud». Rimeligvis er da skibet, stavkirkens sidste rest, ombygget nogle aar senere end i 1664 angivet — maaske straks efter besigtigelse af 1649. 1750 fik sognet (ifølge Kraft VI, s. 91) atter ny kirke.

I Sparbyggjafylke.

17. **Egge kirke.** — Eggjar kirkja. — Stenkjær prestegjæld, Nordre Indherreds provsti («N. F.» s. 653). Kirken nævnes i «Trondhj. Reformats» af 1589 s. 376 og omtales i besigtigelse af 1664. Det sees deraf, at kirken havde klokkehus paa taget, og at kirken var støttet af skorder. Koret, der ligesom skibet var «Bindingsverk», det er stavverk, «og som er bundet udi Kirken», foresloges da «nedtaget og ombygget». Kirken er «Bindingsverk (ɔ: stavverk), hvilket er hjelpelig sterkt, besynderlig de Stolper og Opstandere». Da her skilles mellem «Stolper» og «Opstandere», turde det maaske antages, at med et af udtrykkene her menes fritstaaende stolper inde i kirken, og at Egge kirke saaledes kunde have været treskibet. Den var som sedvanlig spaanbelagt. Kirken, paa hvilken 1664 intet havde været bygget eller forbedret i 60 aar, nedtoges 1675. Mellem den nuværende Egge kirke, der opførtes 1870, og stavkirken synes at ligge 2 tømmerkirker, idet en ny kirke (ifølge Kraft VI, s. 91) indviedes 1769.

18. **Følling kirke.** — Folinja kirkja. — Stod prestegjæld, Nordre Indherreds provsti («N. F.» s. 658). Kirken nævnes i «Trondhj. Reformats» af 1589 s. 376. Den var ifølge besigtigelse af 1664 en «Staffbjugning» med en ca. 1614 af tømmer opført vestlig del, ligesom koret var tømret ca 1646 Hint tilsatte vestparti var i 1664 seget fra den gamle kirke, saa at stokenderne var udenfor den opstander, i hvilken de havde været indfældte. Kirken nedtoges 1720. Ifølge Kraft VI, s. 91 fik sognet ny kirke 1726.

19. **Hvams kirke.** — Hvamms kirkja. — Stod prestegjæld, Nordre Indherreds provsti. Kirken omtales i «Trondhj. Reformats» af

1589 s. 375 f. og maa have været en middelaldersk stavbygning. Det heder nemlig om den i besigtigelse af 1664, at «alle Sviller og Opstandere (ↄ: stav), som er udi den lange Kirke og Choret, er ganske forraadnede, item Taget overalt, desligeste og Taarnet, saa det er at befrygte, at den ganske Kirke skal nedfalde, før man af ved». I kirken var dengang indsat et pulpitur. Det synes, som om kirkens tilstand straks efter har fremtvunget dens nedrivelse; thi sognet fik (ifølge Kraft VI, s. 91) ny kirke 1671.

I Gauldølafylke.

20. **Flaa kirke.** — Flá kirkja. — Melhus prestegjæld, Nordre Dalernes provsti. Kirken nævnes i «Trondhj. Reformats» af 1589 s. 368. I besigtigelse af 1665 siges, at «saavidtsom haver været den gamle Kirke af Stavverk bygget, er skrøbeligt baade paa Væggen og Taget», og et uveir, der rasede 3dje juledag 1664, havde nylig medtaget den slemt, idet kirken da «blev saaledes løftet over til den nordre Side, at den Række, som opholdes af de store Stave eller Opstandere, og som Taget ligger paa er sønderbrusten». I koret var 2 vinduer indsatte, mellem hvilke var et saa stort hul, at «naar Veiret falder paa den Kant, kan Lys vanskelig holdes tændte paa Altaret, og megen Sne er drevet ind i Koret gjennem samme Huller». I indberetning af 1713 siges det, at kirken staar paa et farligt sted, saa det er høist fornødent at faa den flyttet. Med sikkerhed sees sognet først (ifølge Kraft V, s. 505) at have faaet ny kirke 1794. Rygh antager, at kirken vist er flyttet 2 gange.

21. *Holtaalens kirke,* se s. 390.

22. *Aalens kirke,* se s. 391.

I Orkdølafylke.

23. **St. Jetmunds kirke i Opdal.** — Vangs kirkja i Uppdali. — Søndre Dalernes provsti. Kirken nævnes i «D. N» V, s. 238 (1383), i Aslak Bolts «Jordebog» s. 114 ved 1432 og i «Trondhj. Reformats» af 1589 s. 371, og maa have været en stavkirke, der blev nedrevet aar 1654. Indberetning af 1663 siger nemlig, at den nye tømmerkirke var opført «for 9 Aar siden». Kraft V, s. 505 angiver opførelsen til 1650, og nævner tillige, at den gamle kirke var viet St. Jetmund (den engelske kongemartyr Edmund), uden at jeg kjender hans kilde. Ca. 35 aar efter den gamle Jetmundkirkes nedrivelse siger en beretning af 1689 (meddelt i aarsberetning 1882 s. 212 efter no. 185 i de for kildeskriftfondet tagne afskrifter i rigsarkivet): «Fonten eller Kirkens Baptisterium er et lidet Hus i Kirkens vestre Kors, tilbygget med Stolper og Dele (Dielen, Planker), der skal være taget af den gamle Kirkes Chor, derudi ere nogle af Apostlerne afmalede.» Heraf viser det sig altsaa tydeligt, at den gamle kirke var én stavkirke.

24. **Stavaa kapel.** Opdals prestegjæld, Søndre Dalernes provsti. Kapellet siges af Schøning at have været en stavbygning af ganske enestaaende form. Dens svillemur skal endnu have været synlig 1707 og havt cirkelrund form. Desværre kjendes intet mere om Stavaa kapel end denne magre og høist tvilsomme notis.

25. *Peterskirken i Rennebu,* se s. 234.

I Nordmørafylke.

26. **Hindrems kirke** (Stranden) — Hindarheims kirkja á Strönd (Munch). — Leksvikens prestegjæld, Søndre Indherreds provsti. Kirken antydes i «D. N.» X, no. 738 ved aar 1550, og omtales i «Trondhj. Reformats» af 1589 s 372. Nicolaysen antager, at Hindrems kirke har været en stavkirke (se aarsberetning for 1886) og grunder dette paa en indberetning af 22de november 1664, af hvilken det fremgaar, at kirken fik et nyt kor tilbygget i 1648, og i 1654 et nyt spir, større end kirken kunde taale. Men koret var seget fra kirken; thi svillerne og grunden under koret og kirken selv var skrøbelige og tilhørte saaledes vistnok den gamle, oprindelige kirke. I indberetningen siges videre, at «i Storm blæser hele Kirken over fra den ene Side til den anden». Nylig havde en sydoststorm ført den mod nord, saa at en støtte (ɔ: skorde), opsat ved den vestre side, var gaaet ud af det hul i kirkevæggen, hvori den var indfældt. Havde støtten ikke været, var kirken forlængst blæst overende. Spiret burde nedtages, da folket under gudstjenesten i haardt veir frygtede, at kirken skulde falde over dem. At der var loft og pulpitur i kirken — visselig senere indlagte — kan sees af forslaget om at anvende dem i den nye kirke, der ønskedes bygget. Disse ting tyder jo vistnok paa en stavkirke, men ikke saa decideret, at jo sagen bliver noget tvilsom, hvis det er grund til med Kraft VI, s. 26 at antage, at ny tømmerkirke var bygget for Hindrem sogn i aaret 1616.

27. *Stadsbygdens Mariakirke,* se s. 244.

28. *Rissen kirke,* se s. 443.

29. **Sancta Margaretas kirke i Hevne.** — Soðinar kirkja i Hefni. — Fosens provsti («N. F.» s. 562). Kirken nævnes i «Trondhj. Reformats» 1589 s. 407. Visselig antyder allerede «D. N.» III, no. 660 ved 1422 (kfr. V, no. 630 ved aar 1433) dens eksistense. Schøning kalder den «en temmelig anseelig Træbygning, opført i Form af en Korskirke, midt paa hvilken staar et lidet Taarn og Spir» («Schønings Reise» II, s. 26). Den havde en gammel altartavle med Sancta Margaretas historie i malerier paa forgyldt grund. Kirken brændte tilligemed altartavlen 1815 og afløstes 1817 af en ottekantet tømmerkirke.

30. **Øre kirke.** — Eyra kirkja i Barknarfirdi. — Tingvold prestegjæld, Søndre Nordmørs provsti («N. F.» s. 556). Kirken nævnes første gang («D. N.» II, no. 70) sammen med Halse kirke i et testamente fra 1303 samt i «Trondhj. Reformats» 1589 s. 399. I indberetning af 1661 kaldes den en kirke «af Træ-Stabverk opbygt, uden nogen Kors, med et lidet Taarn og Spir ovenpaa». Kirken var dækket med bord Naar den nedtoges vides ikke; sognet fik senest ny kirke 1865.

31. *Øksendalens kirke,* se s. 434.

32. **Romfo kirke** (Musgjer). — Mosagerðis kirkja i Sundali. — Sundals prestegjæld, Indre Nordmørs provsti («N. F.» s. 557). Kirken nævnes i «Trondhj. Reformats» 1589 s. 400, og stod paa gaarden Musgjer, hvorfor den i besigtigelse af 1661 kaldes «Musgier kirke». Denne indberetning siger, at den var en «liden Trækirke, uden Kors, Taarn og Spir, af Stabverk opbygt». Den havde «ingen Altartavle uden et papistisk Skilderi». At indberetning af 1713 siger, at Romfo kirke er en «ny Træbygning», stemmer med opgaven om, at den er indviet 1708, bygget efter reskript af 28de oktober 1707 (Glükstad s. 39), hvorved den tillige er flyttet til Romfo. Kirken skal ifølge Bendixen (aarsberetning

1878 s. 124) være blevet ødelagt ved sneskred (Kraft V, s. 254). Den nye kirke nedtoges ca. 1820. (Ny kirke indviedes 1820 ifølge Glükstad).

33. **Løken kirke.** — Leykinar kirkja í Sundali. — Sundals prestegjæld, Indre Nordmørs provsti («N. F.» s. 557). Kirken omtales i Aslak Bolts «Jordebog» s. 72 og 115 ved 1432 og i «Trondhj. Reformats» af 1589 s. 400. Den var ifølge besigtigelse af 1661 «en Kirke uden Kors (altsaa langkirke), uden Taarn og Spir, af Stavverk opbygt, med Svaler omkring og en særskilt Klokkestøpul paa Kirkegaarden». Kirken støttedes af skorder og behøvede en «Spendsel» — formodentlig hjørnestivere — «inde i Kirken». Den gamle kirke stod paa gaarden Løkens grund og blev ødelagt ved sneskred ca. 1706, hvorefter ved reskript af 28de oktober 1707 bestemtes, at den ei skulde gjenopbygges Den nye kirke i Sundalen er bygget 1726 (Kraft V, s. 254). Ifølge Bendixens meddelelse i aarsberetning 1878 s. 124, har stavkirken en gang før været flyttet paa grund af elvebrud. Den nye kirke i Sundalen nedblæste i en storm i februar 1885.

34. *Stangviks (Olafs?-) kirke*, se s. 423.

35. **Øie kirke i Surendal.** — Eyja kirkja í Súrnadali. — Indre Nordmørs provsti («N. F.» s. 560). Kirken omtales i «Trondhj. Reformats» 1589 s. 401 og kaldes i besigtigelse af 1661, en liden kirke af stavverk, uden taarn og spir, men med 2 korsarme. Hvorvidt disse har været oprindelige eller ei, kan ikke sees. Endnu i 1713 stod vistnok den gamle kirke, da indberetning af dette aar kalder Øie kirke «en gammel, forfalden Træbygning, der iaar eller næste Aar maa afløses af en ny». Sandsynligvis har den endnu staaet i 10 aar; thi ifølge Kraft V, s. 254 fik Surendal ny kirke 1724, en saakaldt tøndebygning, d. v. s. af langagtig form med bugede sider, et slags rokoko i trækonstruktion

36. **Mo kirke.** — Mós kirkja í Súrnadali. — Surendals prestegjæld, Indre Nordmørs provsti («N. F.» s. 560). Kirken omtales 1589 i «Trondhj. Reformats» s 401. Den var ifølge besigtigelse af 1661 en stavbygning, som havde «halv» korsform, d. v. s. en korsarm, der imidlertid da «for faa Aar siden» var tilbygget af tømmer. Oprindelig har kirken altsaa vel været en langkirke. Den havde taarn med spir paa taget i 1661 Kirken blev vistnok revet ca. 1728, da sognet dette aar (ifølge Kraft V, s. 256) fik en ny, tømret korskirke.

37. **Ranes kirke.** — Skeið kirkja í Súrnadali. — Surendals prestegjæld, Indre Nordmørs provsti («N F. s. 560). Kirken omtales i «Trondhj Reformats» af 1589 s. 401 og maa i ældre tider have staaet paa gaarden Skei, da den i det 16de aarhundrede kaldes Skede kirke. Den var ifølge besigtigelse af 1661 en stavbygning med svaler om, uden taarn og spir, men med tilsatte korsarme af tømmer, opførte 1648 eller 1649. Da indberetning af 1713 siger, at Ranes nye tømmerkirke blev opført 1704 har vi vel her ogsaa aaret for stavkirkens nedrivelse. Sognet fik atter ny kirke 1870.

38. *Rindalens kirke*, se s. 438.

39. **Halse kirke.** — Holsynjar kirkja. — Yttre Nordmørs provsti («N. F.» s. 560). Kirken nævnes første gang (sognet) ved 1303 («D. N.» s. 70) og senere i «Trondhj. Reformats» s. 401 ved 1589. Den var ifølge besigtigelse af 1661 «opbygt af Træ-Stavverk, halv Korskirke», d. v. s. med én korsarm og med taarn. Besigtigelsen foreslog at bygge endnu en korsarm. Om korsarmen var stav eller senere tilsat af tømmer, vides ikke. Den reves rimeligvis ca. 1724, da sognet dette aar fik ny kirke.

40. **Veiens kirke.** — Hopen sogn, Edø prestegjæld, Yttre Nordmørs provsti («N. F.» s. 561). Kirken omtales 1589 i «Trondhj. Reformats» s. 402. Den var ifølge besigtigelse af 1661 «liggende fra Landet tilhavs 4 Mil», og var «i sig selv», d. v s. for skibets vedkommende en stavbygning, til hvilken altsaa da har sluttet sig et nyere tømmerkor. Den var, som naturligt paa den veirhaarde ø, uden taarn og spir. Veiens kirke er nedlagt efter 1661, uden at jeg kan angive aaret for kirkens nedrivelse.

41. **Bratvær kirke.** — Edø prestegjæld, Yttre Nordmørs provsti («N. F.» s. 561). Kirken omtales i «Trondhj. Reformats» af 1589 s. 402. Den var ifølge besigtigelse af 1661 en liden kirke ude i havet, uden taarn og spir, paa den høieste bakke i Bratvær. Den var af stavverk, men som sedvanlig i disse egne senere bordklædt, og nedtoges sandsynligvis 1709, da sognet fik en ny kirke, som i 1885 gav plads for den nuværende, der staar paa Skarpsnes paa Smølen (resolution af 28de mai 1881).

42. **Mariakirken i Aure.** — Mariukirkja á Aurum. — Yttre Nordmørs provsti («N. F.» s. 561). Kirken nævnes ca. 1432 i Aslak Bolts «Jordebog» s. 115. «Schønings Reise» II, s. 30 kjender et dokument fra 1460, hvori presten til Aure *Oluf Svarte* nævnes. I «D. N.» V, no. 976 ved 14de februar 1497 findes kirkens dedikation til Maria, og som dens prest nævnes hr. *Erik Torsteinsson,* kannik i Trondhjem. Endelig nævnes kirken ogsaa i «Trondhj. Reformats» 1589 s. 402. Den var ifølge besigtigelse af 1661 en kirke af stavverk med svaler om, og havde i den vestre ende et — vistnok senere tilsat — lidet taarn med spir. Den var en «halv korskirke», d. v. s. havde én korsarm. Saavel kirken som svalerne var spaanlagte. Mod veiret maatte den støttes ved skorder. En levning fra denne kirke var et altarskab, som 1862 «faldt sammen af Ælde», rester eksisterer dog endnu. Naar «N. F.» l. c. angiver, at kirken «nedtoges» i begyndelsen af det 18de aarhundrede, er dette neppe korrekt, da Kraft i rettelserne til V bind af sin «Topografi» oplyser, at kirken brændte ned aar 1726, og dette stemmer med, at From i sin «Beskrivelse over Oure Gjeld» («Topogr. Journal» XIX hefte, s. 125) siger, at den nye kirke skal være bygget 1726.

43. **Oddens kirke.** — Bratvær sogn, Edø prestegjæld, Yttre Nordmørs provsti («N. F.» s. 561). Den var ifølge besigtigelse af 1661, en «liden Kirke af Stabbeverk, uden Taarn og Spir». Efter Bulls tillæg til Bings «Norges Beskrivelse» (trykt i «Trondhj. Videnskabsselsk. Skr.») blæste den ned «for omtrent 100 aar siden», altsaa vel i begyndelsen af det 18de aarhundrede.

44. *Grip kirke,* se s. 443.

45. **Frei kirke.** — Freiðar kirkja (Rygh). — Kristiansunds prestegjæld. Yttre Nordmørs provsti («N. F.» s. 551). Kirken omtales («D. N.» X, no. 261) i et brev af 16de november 1483 (? eller deromkring). Den har, hvis dokumentet er rigtig dateret, været til 1478 (se ogsaa «D. N.» X, no. 269 under 26de februar 1489). Endelig nævnes kirken i «Trondhj. Reformats» 1589 s. 399. Ifølge besigtigelse af 1661 var den en kirke af stavverk, uden kors, taarn og spir, altsaa en almindelig langkirke. Den behøvede skorder til støtte mod veiret og havde særskilt klokkehus. Kirken brændte ned den 14de oktober 1766, som det siges ved lynnedslag.

46. *Kvernes kirke,* se s. 444.

47. **Bremsnes kirke.** — Brimisness kirkja. — Kvernes prestegjæld, Yttre Nordmørs provsti («N. F.» s. 548 f.). Kirken nævnes i

«Trondhj. Reformats» af 1589 s. 398. Den var ifølge besigtigelse af 1661 en korskirke af stavverk, hvis korsarme dog var af tømmer og saaledes senere tilsatte. Kirken havde taarn og spir og besad en i 1661 nylig «renueret» altartavle «af papistisk Verk», der gik til grunde, da kirken brændte i 1768 eller 1769. (Kraft V, s. 254).

48. **Kornstad kirke.** — Kornastaða kirkja. — Kvernes prestegjæld, Ytre Nordmørs provsti («N. F.» s. 550. Munchs «Kaurekstaða kirkja» er ifølge professor Rygh absolut falsk. Af «D. N.» III, s. 352 sees, at den, som man maatte vente, har hedt Kornastaðir). Den omtales siden i «Trondhj Reformats» af 1589 s. 398 og var ifølge «N. F.» en stavkirke i korsform uden noget merkeligt ved sig. Det maa herved merkes, at ifølge Bendixen (aarsberetning 1878 s. 124) var den forandret ved ombygning. Korsarmene var en senere tilsætning af tømmer. Endnu i 1661 var kirken ifølge indberetning af dette aar uden indre loft, altsaa vel med den oprindelige, aabne tagstol Den havde et lidet taarn. Dens fare var, heder det ved samme leilighed, at den stod paa en høi bakke, udsat for veiret, med slet svillemur og raadne skorder. Kirken nedtoges først i 1871.

I Raumsdølafylke.

49. **Bud kirke.** — Búða kirkja. — Yttre Romsdals provsti («N. F.» s. 546). Kirken omtales i «Trondhj Reformats» af 1589 s. 395. Den var, da «den østre Sides Stolper» omtales i besigtigelse af 1661, visselig en stavkirke. Den brændte ned, dog neppe, som det heder i en beretning i «Trondhj. Vid. Selsk Skr.» 19de aarh. I, aar 1715, medmindre der har været 2 kirkebrande itræk; thi det siges allerede i indberetning af 1713, at den da nylig var nedbrændt, nemlig 1709, antændt af lynild. Den nyere kirke angives af Kraft at være bygget 1717 (V, s. 177).

50. **Hustad kirke.** — Hústaða kirkja á Stim. — Bud prestegjæld, Yttre Romsdals provsti («N. F.» s. 547). Sognet nævnes («D. N.» XI, no. 652) ved aaret 1539, kirken selv i «Trondhj. Reformats» af 1589 s. 395. Ifølge besigtigelse af 1661 var den en korsformet stavkirke. «N. F.» siger, at kirken er «nedtagen» — dette er ikke korrekt; thi kirken brændte ned nytaarsdag 1718. Den nyere kirke angives af Kraft V, s 177 at være bygget 1738.

51. **Frænen kirke** (Vaagø). — Vágeyjar kirkja. — Yttre Romsdals provsti («N. F.» s. 546). Kirken nævnes første gang 1336 («D. N.» IX, no. 105). Senere nævnes kirken i «Trondhj. Reformats» 1589 s. 395. Den var ifølge besigtigelse af 1661 en stavbygning, da det siges, at «4 Kirchestaffuer ehre meget ilde fahrne Neder ved Jorden». Kirken havde et taarn, som da skulde fornyes, eftersom det «i Storm og Uveir ryster og raver, saa at ingen tør neppelig blive i Kirken». Da den nuværende kirke siges at være bygget i det 17de aarhundrede, maa stavkirken, hvis dette er rigtigt, være revet mellem 1661 og 1700.

52. **Akerø kirke.** — Aukrinar kirkja (Rygh). — Yttre Romsdals provsti («N. F.» s. 545). Kirken nævnes i Aslak Bolts «Jordebog» 1432 s. 115 og i «Trondhj. Reformats» 1589 s 395 Den sidste katolske prest til Akerø kirke var hr. *Harald,* der maaske sukcederedes af den *Olaf Tordsøn,* der ved en feiltagelse dræbte sin egen søn, Samuel, der i tusmørket traadte ind i hans værelse, og af presten antoges for en dødsfiende, der stræbte ham efter livet (Faye,

«Norske Folkesagn» s. 178 f., nærmere i Rørdam, «Kbh. Univ. Hist.» II, s. 239 (1588) med henvisninger). Kirken var ifølge besigtigelse af 1661 en stavbygning, der «i sig selv», d. v. s. for skibets vedkommende, og hvad taarnet angik var vel ved magt. Koret var derimod allerede dengang «ganske fordærvet og stod til Nedfalds, hvorfor et nyt Chor ønskedes opbygt i samme Høide med den øvrige Kirke». Det synes nemlig ikke at have været sjeldent i disse egne, naar korene ombyggedes, da at forstørre dem ved at give dem samme høide og følgelig ogsaa samme bredde som kirkeskibet. Oprindelig har altsaa koret været lavere og smalere end skibet. Videre omtales kirkens kors — uvist om i enkelttal eller i flertal —, én korsarm har den ialfald havt, om oprindelig eller senere tilbygget vides ikke. Korets tilstand maa i sandhed have været saare skrøbelig, da det heder, at baade altar og altartavle maa fornyes paa grund af, at de gamle «ere af Regn og Slud fordærvede, som baade Sommer og Vinter have slaaet ind paa dem». Naar «N. F.» siger, «den *nu nedtagne* oprindelige Kirke», er dette i flere henseender misvisende. Thi for det første, var den sidst («nu») — 1835 — nedtagne kirke ikke den oprindelige, dels blev den oprindelige kirke ikke nedtaget, men brændte op. I A. Høyems beskrivelse af Akerø prestegjæld i det «Trondhj. Vid. Selsk Skr.» 19de aarh. I, s. 337 ff., Trondhjem 1817, fortælles nemlig, at den gamle kirke brændte, «medens Aleksander Borck var Prest i Kaldet», hvilket vil sige mellem 1705 og 1725. Nærmere kommer vi aaret gjennem indberetning af 1713, der siger, at Akerø kirke «blev forleden Aar af ny opbygt. Den forrige gamle Kirke blev ved Lynild afbrændt». Dette er saaledes skeet mellem 1705 og 1712, rimeligvis nærmest det sidste aar. Ogsaa kirkens klokker og «Ornamenter», d. v. s. inventarier, brændte. Efter stavkirkens brand har Akerø havt ikke mindre end 3 kirker, idet en brændte ca. 1774, en anden nedtoges 1835. Skjønt Høyems beretning ikke er aldeles klar, er det dog tydeligt, at 2 kirkebrande har raset paa Akerø, idet det ikke blot s. 336 heder, at presten Hans Breiens og hustru Anna Bernhofts skilderier hænger i Akerø kirkes kor, «to Gange lykkelig reddet fra Ilden», men ogsaa s. 316 siges: «Kirken er en Korskirke af Træ, opbygt 1774, uden Taarn, men med en forlænget Kuppel eller Stoppel paa den forrige (altsaa den paa Aleksander Borcks tid af tømmer opførte), ved Lynild afbrændte Kirkes Sted».

53. **Bolsø kirke.** — Bylingseyjar kirkja. — Yttre Romsdals Provsti («N. F.» s. 544). Kirken nævnes i Aslak Bolts «Jordebog» ved 1432 s. 77 og 78 og i «Trondhj. Reformats» 1589 s. 396. Den var ifølge besigtigelse af 1661 en stavbygning med «Skotter» d. e. svalgange omkring. Den havde i 1661 korsform, men det kan ikke sees, om denne har været oprindelig, ligesaa havde kirken da et taarn. Den behøvede «tre store Stave». Kirken er rimeligvis revet ca. 1727, da den nye tømmerkirke paa Bolsø ifølge Kraft V, s. 177 byggedes dette aar.

54. **Kleive kirke.** — Kleifa kirkja. — Bolsø prestegjæld, Yttre Romsdals provsti («N. F.» s. 545). Kirken er ikke som Bendixen, aarsberetning 1878 s. 125, opgiver den i «D. N.» X, no. 166 1438 nævnte Peters kirke. Dette er nemlig ifølge prof. Rygh's meddelelse Veø kirke. Den nævnes først i «Trondhj. Reformats» 1589 s. 396. Den var ifølge besigtigelse af 1661 en stavbygning; thi den behøvede «nye Stave». Den maa være revet mellem 1661 og 1697, rimeligvis ved sidstnævnte aar, da sognet ifølge Kraft V, s. 177, dette aar fik ny kirke

55. **Vestnes kirke.** — Vestness kirkja. — Indre Romsdals provsti («N. F.» s. 536). Kirken nævnes i «Trondhj. Reformats» 1589 s. 396. Den var ifølge besigtigelse af 1661 en stavbygning, der da maa have havt korsform, da det søndre kors omtales. Den havde derhos taarn paa den vestre

ende. Naar den nedtoges ved jeg ikke. «N. F.» siger «forlængst» i 1866. 1872 byggedes den nuværende kirke.

56. **Sylte eller Tresfjord kirke.** — Sulta kirkja — Vestnes prestegjæld, Indre Romsdals provsti («N. F.» s. 537). Kirken nævnes 1589 i «Trondhj. Reformats» s. 397. Den var ifølge besigtigelse af 1661 en stavkirke med 2 korsarme og taarn. Sognet fik ny kirke 1825 ifølge prestens indberetning af 1885, men om stavkirken stod ligetil 1825 vides ikke.

57. *Rødven kirke,* se s. 394.

58. *Rød eller Nessets kirke,* se s. 393.

59. **Vistdals kirke.** — Vistardals kirkja. — Nessets prestegjæld, Indre Romsdals provsti. Kirken nævnes 1494 i «D. N.» XI, s 228, i «Trondhj Reformats» s. 397 aar 1589. Den skal oprindelig have staaet paa gaarden Nerland og kaldes «Nerdlands Kirke» paa det anførte sted i «D. N.». Ifølge velv. oplysning af prof Rygh er det ogsaa denne kirke, der i 1432 menes i Aslak Bolts «Jordebog» s 74, hvor der tales om »Nordlandæ Sogn i Vistdal» (skrivfeil for «Nerdlandæ», oprindelig form utvilsomt Njardarland). I besigtigelse af 1661 omtales den som «ganske forraadnet», idet baade «*Kirchestaffue* og Tømmer» var fordærvet, «saa at nogen begynder at røre eller noget forfærde, falder det tilhobe neder», hvad baade prest og almue klager over. Saavel denne store ælde, som udtrykket «Kirchestaffue» viser, at den maa have været en gammel stavkirke, formodentlig med tømmertilbygning af senere datum. Kort efter besigtigelsen maa kirken være revet; thi sognet har ifølge Kraft V, s 177 faaet en ny tømmerkorskirke 1668. Ogsaa denne er nu nedtaget, da den nuværende kirke opførtes 1869.

60. **Sira kirke** (Eresfjord). — Sírinar kirkja. — Nessets prestegjæld, Indre Romsdals provsti («N. F.» s. 541). Kirken nævnes 1589 i «Trondhj. Reformats» s. 397 under navnet «Erichsfjord Kirke». Den omtales i besigtigelse af 1661 som en stavkirke; den var da korskirke, men tydeligvis med senere tilsatte korsarme, da der særlig tales om «den gamle Kirke med Koret». Kirken er rimeligvis revet ca. 1709, da indberetning af 1713 siger, at sognet fik ny kirke 1710.

61. *Eid kirke,* se s. 444.

62. **Gryten kirke.** — Gryttinar eller Grýtinar kirkja. — Indre Romsdals provsti (N. F.» s. 537). Kirken nævnes i «D. N.» III, no. 341 ved aar 1364, hvorefter den atter nævnes i Aslak Bolts «Jordebog» s. 75 ved aar 1432 og i «Trondhj Reformats», s. 397, aar 1589 «Schønings Reise» II, s. 148, omtaler den som eksisterende før reformationen. I besigtigelsen af 1661 («1660») vil «N. F.» finde udtalt, at den da eksisterende kirke i Grytten endnu var en stavkirke; saavidt jeg har kunnet se, siges der kun, at vaabenhuset — som sedvanlig ogsaa ved tømmerkirker — var af bindingsverk. Det er dog vistnok saa, at den gamle kirke har staaet ligetil den, ifølge Schøning, faldt ned i aaret 1728 og erstattedes af en tømmerkorskirke. I 1829 (Kraft V, s. 177) fik sognet sin nuværende ottekantede tømmerkirke paa Setnes.

63. **Andreaskirken i Hen.** — Gryttens prestegjæld, Indre Romsdals provsti («N. F.» s. 541). Kirken nævnes i «Trondhj. Reformats» 1589 s. 397. Besigtigelsen af 1661 har opbevaret kirkens helgendedikation og synes at oplyse, at den var en stavkirke, da det siges, at den behøvede «Stav» i den vestre ende. Det er vistnok saa, at denne sidste bemerkning i virkeligheden gjælder Eids kirke; men selve den omstændighed, at bemerkningen har

kunnet finde plads under Hens kirke, turde ialfald antyde, at ogsaa denne var af stav. Thi det var stavkirken, der nedtoges, da sognet ifølge Kraft V, s. 177, fik ny kirke i 1832; Kraft siger nemlig udtrykkelig, at den var «en elendig Stavbygning».

I Sunnmørafylke.

64. *Sunnelvens kirke,* se s. 437.

65. **Geiranger kirke.** — Geirangrs kirkja. — Sunnelvens prestegjæld, Østre Søndmørs provsti («N. F.» s. 516). Kirken nævnes i «Trondhj. Reformats» s. 394 aar 1589. Den omtales i indberetninger af 1665, 1709 og 1722: Da var koret og skibet «halvt af Stav og halvt af Tømmer», og den havde et lidet klokketaarn midt paa kirken. Da dette taarn i indberetning af 1709 kaldes «Klokkehus», turde det maaske have bevaret sin oprindelige form af tagrytter uden spir. I en storm 1720 mistede kirken det nordre tag, som dog straks efter repareredes. Vaabenhuset var tømret, altsaa senere tilsat. Da det oprindelige parti af koret havde samme bredde som kirken, har denne oprindelig været en aflang firkant, istedetfor hvis østligste del er kommet et tømmerkor, der var 2′ smalere end det gamle. Kirken maa være revet ca 1740, da sognet, ifølge Kraft, dette aar fik ny kirke, der, da denne var afbrændt den 2den juli 1841 (se «Norsk Rigstidende» for 1841, no. 120), i 1842 afløstes af den nuværende ottekantede tømmerkirke.

Dimensioner: Det stykke af det gamle kor, der var af tømmer, 10′ × 16′; stavpartiet af koret samt skibet 42′ × 18′; Vaabenhuset 10′ × 14′.

66. **Norddalens kirke.** — Dals kirkja. — Østre Søndmørs provsti («N. F.» s. 516). Kirken nævnes i Aslak Bolts «Jordebog» s. 79 ved 1432 og i «Trondhj. Reformats» s. 394, aar 1589. Af besigtigelse i 1665 fremgaar, at kirken da var en korsformet stavbygning, idet det heder, at der «vil indsættes fire Staver imellem begge Kors og Kirken, 16 Alen lange». Om korsene var af stav eller senere tilsatte af tømmer kan ikke heraf sees. Kirken havde 1665 et taarn, som da skulde nedtages. I indberetning af 1722 kaldes kirken «en ældgammel Stavekirke med to smaa Kors og et Chor af Tømmer», der altsaa er en fornyelse Istedetfor det taarn, der skulde nedtages 1665, opsattes 1712 et nyt. Det omtales videre, at kirken havde vaabenhus og altsaa ogsaa indgang paa sydsiden, formodentlig i den søndre korsarm, selve skibet var omgivet af 2 svaler paa nord- og sydsiden. Kirken var 1722 indeni malet, vel vedligeholdt og bordklædt Strøm II, s 259 omtaler ikke kirkens kors, men siger blot, at den kun bestaar af staver og af én længde, som er altfor smal og uproportioneret imod bredden, hvilket kommer deraf, at kirkens gamle kor i 1686 blev for mere rummeligheds skyld lagt til hovedbygningen og denne igjen forsynet med et nyt kor. Rimeligvis blev kirken revet enten ca. 1782 eller 1802, da sognet, ifølge Kraft V, fik ny kirke 1782, ifølge prestens indberetning af 1885 derimod aar 1802; ifølge Kraft «en smuk ottekantet Bygning, opført i en ædel Stil».

Dimensioner: Koret 26′ × 24′; korsene hvert 18′ × 20′; skibet 72′ × 24′ og vaabenhuset 16′ × 12′.

67. **Sylte kirke** (Døvingens kapel). — Norddalens prestegjæld, Østre Søndmørs provsti («N. F.» s. 518). Kirken omtales i Aslak Bolts «Jordebog» s 81 ved 1432 og i «Trondhj. Reformats» s. 394 aar 1589, da der i denne kirke skulde prædikes 4 gange om aaret. Den stod oprindelig paa gaarden Døvingen, og kaldes derfor endnu i indberetning af 1722 og i Strøms «Søndmøres Beskrivelse» af 1766, Døvingens kapel. Ifølge indberetning

af 1665 havde kirken skudt sig og stod paa held, men skulde «føres tilrette igjen og med Støtter (d. e. skorder) forvares. Ellers er forraadnet 6 af de Støtter, som staar derunder». Ifølge den nævnte indberetning af 1722 var kapellet en liden stavbygning uden taarn med et vaabenhus for vestre ende («fremmen for») Det var da bordklædt og vedligeholdtes af Norddalens kirke. Strøm II, s. 269—70, siger 1766, at da det holdt paa at falde ned af ælde «for nogle aar siden», vilde man flytte det og bygge det større, hvilket gav anledning til en heftig strid i bygden. Dette maa have været i 1754; thi et kongeligt reskript af 18de oktober 1754 (Wessel-Bergs reskriptsamling) afgjorde, at kapellet skulde blive staaende paa sit sted, «hvilket da ogsaa endelig er skeet og *Bygningen opført af Tømmer*». Aar 1811 flyttedes det nye kapel til gaarden Sylte, «i en vakker Furulund under et Fjeld ved Stranden», hvor man som dørtrin udenfor kirkens korindgang saa kapellets gamle altarplade med firkantet relikviegjemme («Urda» II, s. 138). I 1862 blev det nye kapel vistnok revet, da ny kirke dette aar opførtes.

Dimensioner: Koret 20′ × 20′; skibet 36′ × 22′; vaabenhuset 10′ × 10′.

68. **Strandens Peterskirke.** — Sløstaða kirkja á Ströndinni. — Østre Søndmørs provsti («N. F.» s. 518). Paa Stranden laa, ifølge Aslak Bolts« Jordebog», i middelalderen 2 kirker, af hvilken den ene, hvis dedikation ikke kjendes, laa paa gaarden Slyngstad (Sløgstad), den anden var dediceret til St. Peter og kaldtes: «St. Petrs kirkja á Strøndinni». Munch opgiver i sin «Beskrivelse af Norge i Middelalderen» s. 95, at den nuværende Strandens kirke skal modsvare Slyngstad kirke, mens St. Peters kirke skal være nedlagt. Nicolaysen angiver derimod i «N. F.» l. c. at Strandens i 1722 aars indberetning omtalte kirke skal være St. Peters kirke. Aslak Bolts «Jordebog» omtaler begge kirker s. 81 og 82 ved aar 1432, hvorimod «Trondhj. Reformats» i 1589, s. 394, kun omtaler Slyngstad kirke paa Stranden, mens Peterskirken ikke mere nævnes.

Prof. Rygh har vistnok ret, naar han skriver: «Jeg er enig med Nicolaysen og tror, at St Peters kirke paa Stranden og Slyngstad (rettere Sløgstad) kirke er identiske. Aslak Bolts «Jordebog» er for Søndmørs vedkommende saa uefterretlig, navnlig med hensyn til gaardenes henførelse til sognene, at det godt kan tænkes, at den har opført samme kirke (eller sogn) 2 gange under forskjellige navne».

I 1722 stod ifølge indberetning af dette aar endnu Strandens gamle kirke paa Slyngstad, og kaldes da en «ældgammel» stavkirke i korsform med et taarn, der maa være opført omkring 1700, da det i indberetning af 1709 kaldes et nyt taarn, der var opsat paa kirkens vestre ende. Foran vestre indgang laa ogsaa et vaabenhus, formodentlig under taarnet. Kirken var indvendig malet og behøvede i 1722 reparation. Men af reparationen er neppe gjort alvor; man har fundet kirken for skrøbelig; thi i 1731 afløstes den af en ny korskirke af tømmer, og ved denne leilighed blev den gamle kirke vel revet.

Dimensioner: Koret 20′ × 22′; begge kors 20′ × 22′ (formodentlig 22′ fra øst mod vest, 20′ fra nord mod syd, hvorved hvert kors fik samme bredde som kirken); skibet vestenfor korsarmene 36′ × 22′, hvortil saa vel kom en midtkvadrat paa 22′ × 22′; vaabenhuset 12′ × 10′, der da vel ogsaa udgjør taarnets grundforhold.

69. **Stordalens kirke.** — Stóladals kirkja. — Strandens prestegjæld, Østre Søndmørs provsti («N. F.» s. 519). Kirken nævnes i Aslak Bolts «Jordebog» s. 81 ved 1432 og i «Trondhj. Reformats» 1589 s 395. Kirken omtales senere i indberetning af 1665, 1709 og 1722. Den var en langkirke af stavverk «i én Længde» d. v. s., den havde aflangfirkantet form, kor og skib af samme bredde og høide. Vaabenhuset laa paa sydsiden af kirken,

hvor altsaa ogsaa kirkens hovedindgang maa have været. Ca. 1709 maa kirken have faaet et nyt taarn, da indberetning af 1709 kalder taarnet nyt og smukt. At kirken maa have havt svalgange fremgaar af, at disse endnu 1722 var bevarede paa nordsiden og i den østre gavl bag koret. Saaledes er formodentlig vaabenhuset paa sydsiden reist, efter at den søndre svalgang var faldt. Kirken vil altsaa have havt adskillig lighed med Rinde kirke i Sogn. Endnu 1766 omtaler Strøm den som «en liden og uanseelig Stavkirke». Da Stordalen fik ny kirke i 1789 — en ottekantet tømmerkirke —, er stavkirken sandsynligvis da revet.

Dimensioner: Kirken 62′ × 26′ og vaabenhuset 12′ × 12′.

70. *Ørskog kirke*, se s. 434.

71. **Søkkelvens kirke.** — Aura kirkja í Sikkifli. — Ørskogs prestegjæld, Østre Søndmørs provsti («N. F.» s. 520). Kirken omtales i et brev fra 1325 («D. N.» IV, no. 165) og senere i Aslak Bolts «Jordebog» s. 80 ved 1432 og i «Trondhj. Reformats» s. 394 aar 1589. «N. F.»'s opgave (efter Strøm), at kirken brændte 1606, beror vistnok hvad aarstallet angaar paa en feiltagelse. Thi i indberetning af 1722 omtales Søkkelvens kirke som en «ny» (tømmer) kirke og i indberetning af 1709 heder det om samme kirke: «Var tilforn en stor, fuldkommen Stavekirke, som *Anno 1705* ved Guds Tordenild blev i Grund fortæret», og de følgende ord viser at her, hvad aarhundredet angaar, ikke foreligger nogen skrivfeil, idet det tilføies: «hvilken er den fjerde Kirke, som *i min Tid* her i Stiftet (Bergens stift) af Torden er lagt udi Aske. Er nu i Herrens Navn i Steden opbygt en kjøn, fuldkommen Korskirke af Tømmer». Da den 1705 afbrændte kirke var en «fuldkommen Stavkirke», kan der ikke tænkes nogen brand i 1606. Om stavkirkens udseende ved vi forøvrigt intet

72. **Skodje kirke.** — Skodynjar kirkja. — Nordre Søndmørs provsti. Kirken omtales i Aslak Bolts «Jordebog» s. 80 ved 1432 og i «Trondhj. Reformats» s. 393 aar 1589. Et af Per Fylling i «Urda» III meddelt sagn om, at kirken, der oprindelig stod paa gaarden Leite, ved reformationstiden skal være flyttet til Skodje, kan ikke være rigtigt, aldenstund sognet allerede 1432 kaldes «Skodynar Kirkjusokn». Sagnet er imidlertid saa betegnende for den efterreformatiske tids opfatning af de middelalderske sagnfremstillinger om kirkers flytning ved overnaturlige magter, at vi tror at burde meddele det.

Almuen havde besluttet at flytte sin sognekirke fra gaarden Leite i Stettebygden til Skodje. Før den flyttedes, blev det tale om, hvor den skulde staa, og hvor kirkegaarden skulde anlægges, og beboerne af Yttre Skodje foreslog, at Horghaugen, som laa tæt ved fleres gaarde, og som de vidste, at forfædrene havde benyttet til helligt brug, skulde vælges til kirkegaard Ogsaa kirken skulde da bygges her, og materialerne bragtes til haugen, og det besluttedes, at de sognefolk, som døde, mens bygningen stod paa, skulde begraves i haugen. Under arbeidet ytrede beboerne i Engesetdalen misnøie paa grund af den lange vei, de fik til kirken, og idet de foreslog den plads, hvor kirken nu staar, erklærede de, at det ikke var raadeligt at begrave nogen kristen mand i den jord, hvor de hedenske forfædre havde blotet. Da der nu blev trætte herom, blev engesetdølerne enige om en nat at flytte kirkens tømmer hen til det sted, hvor kirken siden blev sat. Da dette nu lykkedes, blev, under forestilling af, at tømmerets flytning var skeet efter høiere bestemmelse, besluttet at opføre kirken der, hvor den nu ligger. Sagnet gjør tydelig indtryk af at være opstaaet under rationalismens tid i forrige aarhundrede, som naturlig forklaring af et gammelt kirkeflytningssagn, hvor engesetdølerne faar spille troldenes rolle.

Har nogen flytning af kirken fra Leite til Skodje nogensinde fundet sted, maa den som sagt være ældre end 1432. Af besigtigelse fra 1665 sees det, at Skodje kirke da var en korskirke, men tillige, at korsarmene var tilsatte, da i modsætning til disse nævnes «den gamle kirke» (det er det oprindelige skib). Af de af P. Fylling meddelte regnskaber (citeret af Nicolaysen i aarsberetning for 1888 s. 196) sees det, at man 1668 maatte sætte skorder til koret og sammenbinde taarnet med korsbaand. 3 aar efter, ca. 1671, fik kirken nyt taarn. I 1679 maatte det søndre kors opskrues og sammenbindes med skibet, ligeledes maatte der sættes støtter udvendig mod det vestre bryst og ellers udvendig rundt kirken. I 1690 opbyggedes igjen det søndre kors, som en storm havde nedblæst, og i 1695 blev kirken opskruet. Endelig maatte man i 1712, da koret aldeles skilte sig fra skibet, sammenbinde dem med jernbaand. I 1714 opførtes atter et nyt taarn. Af indberetning fra 1722 sees det, at kirken var en stavkirke, der fremdeles havde korsform; det i 1714 opførte «smukke Taarn» og vaabenhuset omtales. Man skulde næsten tro, at det 1714 med et nyt erstattede taarn var rammet af lynild eller en lignende ulykke; thi endnu i indberetning af 1709 kaldes det ældre, et «godt Taarn». Vaabenhuset var bordklædt og vel vedligeholdt. Ifølge sine maal maa kirken oprindelig have været en aflang firkant — «udi een Længde». Stavkirken er sandsynligvis revet ca. 1750, da sognet dette aar ifølge Kraft fik en ny tømmerkorskirke med spir, der 1860 atter er ombyttet med den nuværende. Af den gamle kirke er intet igjen, siger Bendixen i aarsberetning for 1880 s. 51, uden altarbordet af skifret sten, med et lidet kvadratisk relikviegjemme. Paa en sten, der er anvendt som trappetrin i den nye kirke, læste Bendixen begyndelsen af en indskrift JES . . . . AP.

Dimensioner: Koret og vestre korsarm hver 24′ × 20′ og begge korsarme 18′ × 24′; vaabenhuset 10′ × 10′.

73. *Vatne kirke,* se s. 437.

74. **Harams kirke.** — Hárhamars kirkja. — Nordre Søndmørs provsti («N. F.» s. 533). «Kirkebyen» i Haramre nævnes 1363 («D. N.» I, s. 292 og 293). Den nævnes ved 1432 i Aslak Bolts «Jordebog» s. 79 og i «Trondhjems Reformats» s. 393 aar 1589. Kirken, der ogsaa omtales i besigtigelse af 1665, var ifølge indberetning af 1709 og 1722 en stavbygning med en korsarm paa søndre side og et lidet taarn. Paa nordsiden havde kirken en indgang med et vaabenhus. I koret var indlagt et hvælv og i skibet pulpitur («lem»), forøvrigt skildres kirken som temmelig velholden. Kirken var bygget «udi een Længde», d. v. s. den havde kor af samme høide og bredde som skibet, saa at kirken altsaa dannede en aflang firkant Den stod endnu 1766, da Strøms «Søndmørs Beskrivelse» udkom. En ældre trækirke eksisterede paa Haram endnu 1831, men om det var stavkirken, tør jeg ikke sige. Nu er den ialfald forlængst revet.

Dimensioner: Koret 54′ × 22′; korsarmen 24′ × 18′; vaabenhuset paa nordsiden 10′ × 10′.

75. **Mariakirken paa Roald.** — Vigrar kirkja. — Harams prestegjæld, Nordre Søndmørs provsti («N. F.» s. 534). Kirkens prest nævnes i «D. N.» III, s 29 aar 1291, siden nævnes kirken I, no. 724 ved aaret 1429 og omtrent samtidig i Aslak Bolts «Jordebog» s. 79, samt i «Trondhj. Reformats» s. 393, aar 1589. Den omtales i besigtigelse af 1665, hvor det heder, at kirken har skudt sig fra syd mod nord og vil rettes, ligesom taarnet vil gjøres «af ny». Saavel i indberetning af 1709 som i indberetning af 1722 bruges det uegentlige udtryk om kirken, at den er en tømmerbygning og «Choret af Stav tilsat», hvad der dog ikke gjerne kan

sige andet, end at tømmerskibet er tilsat til det gamle kor af stav. Saaledes var allerede i 1709 kun koret tilbage af den oprindelige kirke. Den nye tømmerkirke havde et lidet taarn og indgang med vaabenhus paa nordsiden. Taget var tegltakt. Tømmerkirken har maaske været opført paa den gamle svillemur. Altarpladen med firkantet relikviegjemme laa i 1834 som dørtrin udenfor kordøren i den nye kirke («Urda» I, s. 70). Stavkirkens sidste rester forsvandt 1756, da kirken rammedes af lynild og afløstes af en tømmerkirke. «N. F.» opgiver kun, at kirken var nedtaget før 1834, hvilket aarstal vel er hentet fra det nys citerede sted i «Urda».

Dimensioner: Koret 18′ × 18′; skibet 44′ × 20′; vaabenhuset 10′ × 10′.

76. *Hareid kirke,* se s. 436.

77. **Sande kirke.** — Sands kirkja. — Søndre Søndmørs provsti («N. F.» s. 506). Kirken omtales vistnok i en paategning paa et brev, der er dateret 1329 («D. N.» II, no. 172), men er der tilføiet med en meget yngre haand. Derimod nævnes den 1432 i Aslak Bolts «Jordebog» s. 83 og i «Trondhj. Reformats» s. 391. I besigtigelse af 1665 siges, at ny hvælving er indlagt i kirken og begge kors i de nærmest forløbne aar — sandsynligvis har kirken indtil da havt aaben tagstol. Ifølge indberetning af 1709 og 1722 var Sande kirke en korsstavkirke med et stort taarn paa og med en liden tilbygning i øst — sandsynlig en apsis, da det heder, at paa denne stod et mindre taarn, vistnok et cylindertaarn. Derhos havde kirken et vaabenhus. Strøm II, s. 460 kalder den «en temmelig stor Stavkirke, indentil prydet med Maling, Forgylding og andre Ornamenter». Den store bredde synes at vise, at kirken har været treskibet. Om korsformen har været oprindelig, kan her saalidt som ved de fleste øvrige kirker afgjøres. Naar den gamle stavkirke blev revet, vides ikke; sin nuværende kirke fik Sande i 1880, men der ligger ialfald én kirke mellem denne og stavkirken.

Dimensioner: Koret 20′ × 28′; skibet 44′ × 28′; korsene kvadrater paa 20′ × 20′; vaabenhuset 12′ × 12′.

78. **Rovde kirke.** — Raudvinjar kirkja. — Sande prestegjæld, Søndre Søndmørs provsti («N. F.» s. 507). Kirken nævnes i «Trondhj. Reformats» s. 391 aar 1589. Den var «udi een Længde», altsaa aflang firkant med kor af samme bredde og høide som skibet. Den nævnes i indberetning af 1665 og i indberetning af 1709 og 1722, hvor den kaldes «en gammel og slet» stavkirke, af hvilken da kun koret var levnet. Af dimensionerne kan vi for stavkirkens vedkommende maaske kun bruge breddemaalet. Dog er det jo muligt, at den har staaet paa den ældre kirkes svillemur. Strøm II, s. 465 kalder den «en liden Stavkirke, forsynet med Tagsten, men uden Spir eller Taarn». Den nedtoges nogle aar før 1864 siger «N. F.». Imidlertid er det sikkert, at sognet fik ny kirke 1872 (indviet 21de november)

Dimensioner: Kirken 52′ × 24′; vaabenhuset 12′ × 12′.

79. **Olafskirken i Søvde.** — Olafskirkja i Sybði. — Vannelvens prestegjæld, Søndre Søndmørs provsti («N. F.» s. 506). Kirken nævnes i Aslak Bolts «Jordebog» s. 83 ved 1432 og i «Trondhj. Reformats» 1589 s. 392. I besigtigelse af 1665 omtales dens «Kors». Ifølge indberetning af 1709 var den en stavkirke, gammel, skrøbelig og uden taarn, udvortes temmelig, indvortes slet konditioneret. I indberetning af 1722 kaldes den atter en gammel, forfalden stavbygning, som støttes med 16 skorder. Kirkens kors fandtes ialfald i 1709 og 1722 kun paa søndre side, den synes altsaa at have været en saakaldt «halv korskirke». Dens hovedlængde dannede en aflang firkant, med kor af samme bredde og høide som skibet, idet det siges, at kirken «er tilligemed Choret

i een Bygning». Den store bredde synes at vise, at kirken har været treskibet. Strøm II, s 504 kalder den «en liden, gammel og uanseelig Stavkirke». Den havde da et gammelt altarskab med fløidøre, hvorpaa St. Olaf og Maria var afmalede, den første trædende paa en kronet drage og bærende sverd og rigsæble og med underskrift «*Sanctus Olavus*». Kirken nedtoges 1836.

Dimensioner: Kirken 48′ × 28′; korset 14′ × 18′.

80. *Voldens kirke,* se s. 435.

81. *Det hellige kors's kirke i Ørsten,* se s. 436.

82. **Mariakirken i Hjørundfjord.** — Mariukirkja í Bónadali. — Søndre Søndmørs provsti («N. F.» s. 515). Kirken nævnes vistnok ikke udtrykkelig i «D. N.» IV, no. 165, et brev fra 1325, men da «í Harundar fyrdi» her nævnes sideordnet med Søkkelven og Ørskog «Kirkiu Sokn», maa sikkerlig ogsaa «í Harundar fyrdi» betegne kirkesognet. Her har altsaa været kirke 1325. (Rygh skriver: «Jeg antager det for min del for sikkert, at her har været kirke alt — lad os sige 1125. Hjørundfjord har været sæde for flere af Søndmørs storætter i middelalderen»). Den nævnes senere i Aslak Bolts «Jordebog» s. 83 ved 1432, hvor vi erfarer helgendedikationen til Maria, da den nævnes «Worffrv kk. sokn i bonadale». Den skal 2 gange være blevet ødelagt af sneskred, og derfor endelig 1581 være flyttet fra Hustad til Sæbø (Strøm II, s. 314). Derefter nævnes den i «Trondhj. Reformats» af 1589 s. 392. Den behøvede ifølge besigtigelse af 1665 nye svalgange samt 5 støtter under kirken, 60′ lange, og 4 af 32′ længde at indsættes. Indberetning af 1709 kalder den en *lang* stavbygning med forfaldent taarn, hvoraf spiret er nedtaget, «men det skal igjen opbygges» og kirken faa en ny tømmertilbygning. Dette er dog neppe skeet; thi i indberetning af 1722 kaldes den fremdeles «en meget forfalden Stavkirke, som fra Grunden af skal repareres med nye Bordtage, Bindinger i Kirken, saavelsom et nyt Taarn, der skal koste 250 Rdl.». Kirken har havt et saakaldt «skriftekammer» (vistnok beliggende bag koret). Den overordentlig store bredde viser, at kirken har været treskibet. Udtrykket «korset», mens der ellers altid tales om «korsene» (pluralis) i betydning af korsarmene, tyder paa, at kirken muligens kun har havt én korsarm, altsaa været en saakaldt «halv korskirke». Ogsaa paa sin nye plads blev kirken udsat for samme ulykke, som tidligere havde rammet den; thi ifølge Strøm II, s. 315 blev den 1735 ødelagt af sneskred, men igjen opsat paa samme sted, «som den nu sees, det er som en af Staver bestaaende Korskirke, der i Længden holder 26, i Bredden 22 Skridt, foruden Choret, som er 10 Skridt langt». Kirken, i hvilken vistnok kun lidet af det oprindelige stavverk var bevaret, skal være revet i 1880, kort efter at sognet havde faaet sin nuværende kirke.

Dimensioner: Koret 24′ × 24′; skibet 65′ (heri er korsets længde indbefattet) × 36′; «korset» 26′ × 30′; skriftekammeret 18′ × 16′.

I Østerdalen.

83. *Tønsets St. Laurentii, St. Thomæ af Canterbury og Sanctæ Margaretæ kirke,* se s. 375.

2. Bergens bispedømme.

I Bjørgvin.

[84. *Den lille Kristkirke*, se s. 202.]
[85. *Kong Eysteins Apostelkirke*, se s. 205.]
86. *St. Olafs kirke paa Bakkene*, se s. 209.
[87. *Allehelgenskirken (?)*, se s. 243.]
[88. *Prædikebrødrenes Olafskirke*, se s. 376.]
89. *Margaretakirken*, se s. 440.

90. **St. Gertruds kirke.** Kirken nævnes af Absalon Pedersen (se «Norske Mag.» I, s. 32 og 118) ca. 1570 som en trækirke, der af helgennavnet kan sees at være af middelaldersk oprindelse. Da den ikke nævnes blandt Bergens kirker i den 1560 trykte «Bergens Fundats», der nævner kirkerne i Bergen ved 1380, heller ikke i den tyske version af kirkefortegnelsen, der refererer til «Aaret 1387», turde den være yngre end dette aar Dog er hine fortegnelser ikke fuldstændige.

91. **St. Jørgens kirke.** Kirken nævnes af Absalon Pedersen («Norske Mag.» I, s. 118) c. 1570 og i «Fundatsen» 1560 som eksisterede ca. 1380, «St. Jørgen vid Spitalidt» og siges paa førstnævnte sted at være en trækirke. (Se «Norske Mag.» I, s. 280, Langes «Klosterhistorie» s. 260). Den brændte formodentlig 1702, da hospitalet fik ny kirke efter denne brand.

I Firdafylke.

92. **Indvikens kirke.** — Hildinar kirkja i Innvíkum. — Nordfjords provsti («N. F.» s. 496). Kirken nævnes i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 8 ved aar 1360. I 1665 havde kirken endnu en af sine svaler, der benyttedes til forvaring af kirkens stiger; thi i besigtigelsen nævnes «Skottet paa nordre Side til at forvare Kirkestierne i». Dette skot behøvede da et nyt tag, ligesom koret skulde have 2 nye «Hjørnestøtter». I 1709 nævnes kirken som «ilde holden og slet konditioneret»; derimod omtales den i 1722 aars indberetning som en «smuk Stavkirke med et Skriftekammer bag Choret og et Taarn samt et Vaabenhus og en Stiesvale paa nordre Side». Kirken var da overalt bordklædt og indvendig nylig malet, «som af Sognepræsten og Almuen er bekostet». I en senere beretning (citeret i «N. F.» efter «Kallske Saml.» fol 198) heder det «Bygget og opreist med 6 eller 8 Stolper, som ere beklædte med Brætter indentil Kirken istedetfor Tømmer og udentil som Bordtag for Vægdrev» (Træk?). Kirken har altsaa været baade panelet og bordklædt. Kirken blev vistnok revet 1822, da sognet fik ny ottekantet tømmerkirke.

Dimensioner: Koret 22′ × 20′; skibet 72′ × 26′; skriftekammeret 12′ × 14′ og vaabenhuset 12′ × 18′, altsaa en usedvanlig langstrakt bygning paa ialt 118′ længde til en bredde af 26′.

93. **Olden kirke.** — Álda kirkja. — Indvikens prestegjæld, Nordfjords provsti («N. F.» s. 497). Kirken nævnes første gang 16de oktbr. 1308 («D. N.» IV, s. 79), da biskop Arne befaler presten Kol paa Alda inden 5 dage at skille sig af med sin konkubine under suspensions trusel. 19de januar

1340 kundgjør («D. N.» IX, s. 120) «Simun, prestr i Alda» og de 3 andre mænd, at de var tilstede ved en forretning i Alda kirke. 1360 nævnes den i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 6. Dens «svaler» omtales i regnskaberne for 1699—1701. Taarnet kaldes 1709 «nyt». Indberetning af 1722 siger, at den var en stavkirke med et stykke tømmertilbygning mod vest, 14' langt. Ifølge besigtigelse af 1743 var den opført «som Indvikens Kirke». Endnu i 1722 havde den svaler paa begge langsider og vaabenhus. Den var endnu hvælvet og «gammeldags malet». Den store bredde viser, at kirken visselig var treskibet. Ifølge Kraft IV, s. 899 fik sognet ny kirke 1746, da stavkirken altsaa vel blev revet. Den nye kirke blæste siden ned og gjenopførtes 1772.

Dimensioner: Koret 20' × 22'; skibet 54' (oprindelig 40') × 28'; vaabenhuset 12' × 14'.

94. *Bø kirke paa Selje*, se s. 249.

95. **Bremanger kirke.** — Gratls kirkja í Brimangri. — Søndfjords provsti. Kirken omtales ved 1345 i «D. N.» V, no. 183 og senere ved 1360 i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 4 og 17 samt i Aslak Bolts «Jordebog» s. 108 f. ved 1432. At den var en oprindelig stavkirke med senere tømmertilsætning, fremgaar af besigtigelsen i 1667, hvori det heder, at «den ene *Hjørnestolpe*, som Tømmeret er fast udi, er forraadnet». Kirken havde nemlig efter reformationen faaet en udvidelse ved hjelp af korsarme af tømmer, men begge korsene havde skudt sig og skulde føres tilrette igjen og befæstes. Kirken havde tagrytter, da det heder, at «Taarnet, som ganske med Bordtaget og Indtømmeret er forraadnet, vil nedrives, og Taget gjøres slet, da det blæser stærkt». Det synes dog, som om man har foretrukket at rive hele den gamle kirke; thi af indberetning fra 1709 sees det, at ny tømmerkirke opførtes i Bremanger 1695. Denne afløstes atter af den ny 1865 (inviet 11te december).

96. **Yttre Holmedals kirke.*** — Holmudals kirkja. — Søndfjords provsti. Kirken omtales i «D. N» VII, no. 30 ved aar 1305 og ved 1360 i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 22. Sognets nuværende kirke indviedes 24 november 1868, og er udført «i Stavkirkestil». Den antages af Nicolaysen (aarsberetning 1886 s. 150) for at have været en stavkirke endnu i det 17de aarhundrede, da det heder om kirken: «Gjøres fornøden tre Skorer (skorder, skraastøtter) til Kirken à 14 Alen lange paa søndre Side og i Brystet at opsættes en ny Skore, 18 Alen, og en ny Skore til Taarnet». Det er vistnok rimeligt at saa er.

97. **Hæstad kapel.** — Hestaða kirkja. — Indre Holmedals prestegjæld, Søndfjords provsti («N. F.» s. 823). Kirken nævnes i de pavelige nuntiers regnskaber ved 1327 s. 134 og ca. 1360 i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 25. Ifølge Wingaards beskrivelse over Indre Holmedal (Trondhj vid. selskabs manuskr. 4to no. 49) var den endnu i 1770 en gammel stavkirke. Kapellet nedtoges i 1805.

98. **Bygstad kirke** (Kvamme). — Hvamms kirkja. — Indre Holmedals prestegjæld, Søndfjords provsti («N. F.» s. 487). Kirken nævnes første gang ved 1323 i en visitatsanordning for biskopens reiser i Sogn og Søndfjord «D. N.» VII, no. 98, og dernæst ca. 1360 i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 23. Den stod oprindelig paa gaarden Kvamme. Af en tilskrift med haand fra midten af 16de

* Numerfølgens overensstemmelse med fortegnelsen s. 42–55 er allerede tidligere brudt med ét no. (no. 6) — fra nu af gaa numerne aldeles fra hinanden, da vi i det følgende har optaget — efter Nicolaysen — 5 tvilsomme kirker, som vi har udeladt i den nævnte fortegnelse.

aarhundrede i «Munkelivs Brevbog» s. 193, synes at fremgaa, at kirken endnu da stod paa Kvamme (Rygh) — senere er den flyttet til Bygstad. Det er ialfald skeet før 1709; thi i indberetning fra dette aar nævnes kirken som staaende paa Bygstad. Baade her og i indberetning af 1722 omtales den som en stavkirke, hvis kor dog er tilbygget af tømmer (ikke omvendt som «N. F.» angiver), med et taarn paa taget og en svalgang. Den var bordtækt og indvendig forsynet med «gammel Dags» maling, hvorved dog ikke nødvendig behøver at forstaaes middelaldersk. Den behøvede da en «temmelig Reparation». Skibets bredde synes at antyde en treskibet kirke. I 1845 har sognet faaet en ny kirke, uden at jeg kan oplyse, om stavkirken har staaet indtil da.

Dimensioner: Skibet 48′ × 28′; koret 18′ × 20′.

99. **Vevring kirke.** — Vefringar kirkja. — Førde prestegjæld, Søndfjords provsti («N. F.» s. 491). Kirken nævnes ved 1360 i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 20 og senere ved 1525 i «D N.» IV, no. 1086, da biskop Olaf Torkelssøn, Bergens sidste katolske biskop, kvitterer for kirkens regnskab. Af indberetning fra 1722 sees det, at den oprindelig var en stavkirke, men af hvilken da kun koret stod tilbage, idet det heder at den var en tømmerkirke, men koret «af gammel Stavbygning». Kirken repareredes 1716 og fik ved den leilighed et nyt, firkantet taarn og et lidet vaabenhus i vest. Indvendig var koret malet. Fra det gamle kor hidrører i den nuværende kirke et altarskab af egetræ. Korets nedrivelsesaar, der altsaa ligger efter 1722, kjendes ikke. Sognet fik ny kirke 1846.

Dimensioner: Koret 18′ × 18′; tømmerkirken — der maaske stod paa den gamle svillemur — 44′ × 26′.

100. **Holsen kirke.** — Kirkjan á Hollsæ. — Førde prestegjæld, Søndfjords provsti («N. F.» s. 492). Kirken nævnes i »Bjørg. Kálfsk.» fol. 19 ved 1360. Den var ifølge indberetning af 1665 sterkt opraadnet. I 1722 beskrives den som en liden stavkirke med firkantet taarn og et vaabenhus Den var da bordklædt. Af dimensionerne vil det sees, at kirken har dannet en aflang firkant med kor, skib og vaabenhus af samme bredde, og ialfald hvad kor og skib angaar altsaa ogsaa af samme høide. Den var saaledes vistnok enskibet. Vaabenhuset er formodentlig en senere tilsætning. Holsen kirke blev revet ca. 1860; den nye kirke indviedes 11te december 1861.

Dimensioner: Koret 14′ × 14′; skibet 20′ × 14′; vaabenhuset 6′ × 14′.

101. **Aalhus kirke** (Jølster). — Olhúsa eller Olhúss ķirkja. — Søndfjords provsti («N. F.» s. 492). Kirken beliggende paa Audun Hugleiksøn Hestakorns bekjendte eiendom, omtales dog først i visitatsanordningen af 1323 («D. N.» VII, no. 98) og noget senere i «D. N.» IX, no 116. Under 23de april 1339 underretter nemlig biskop Haakon af Bergen Aalhus kirkes menighed om, at han paa grund af den store skade, som har truffet Re prestegaard, har overladt presten paa Re (*Breim* i Nordfjord) Aalhus kirkes landskyld af 4 gaarde i sognet for 1 aar til opførelse og udbedring af Re kirke og prestegaard. Men i et følgende brev af næste aar («D. N.» IX, no. 121) vender han sig direkte til presten i Aalhus, *Steinar*, med paalæg om under ellers paafølgende straf at sørge for, at den anførte bestemmelse overholdes, da presten paa Re ingen nytte har havt af den, dels paa grund af Aalhuskirkens leilændingers trods, dels paa grund af Steinars vrangvillighed. Endelig nævnes kirken i «Bjørg. Kálfsk.» indeks som anført paa fol. 11 — men bladet selv mangler — ca. 1360. Saa hører vi den først nævne i 1655, da «Choret var seget fra Kirken», og i 1709 aars indberetning, da den har faaet en tømmerudvidelse mod vest og et nyt, firkantet taarn samt vaabenhus i vest.

Korets indre var da malet. Den var i 1722 bordklædt og «vel ved Magt». Den var aflang firkantet, med samme bredde og høide i kirke og kor. Formen synes at antyde en enskibet kirke. Da sognet fik ny kirke 1795 er stavkirken formodentlig da revet. Af den gamle kirke eksisterer intet mere, dog siges en dør i den nuværende kirke at skrive sig fra den ældre; den er firkantet, men viser merker efter at have været rundbuet og har rigt jernbeslag med rosetter.

Dimensioner: Kirken 78′ × 24′; Vaabenhuset 8′ × 10′.

I Sygnafylke.

102. *Jostedalens kirke,* se s. 444.

103. *Fortun kirke,* se s. 255.

104. *Urnes kirke,* se s. 212.

105. **Nes kirke.** — Ness kirkja. — Lyster prestegjæld, Indre Sogns provsti («N. F.» s. 455). Kirken omtales i visitatsanordningen 1323 («D. N.» VII, no. 98) og kort efter ca. 1360 i «Bjørg Kálfsk.» s. 36. I besigtigelse af 1665 heder det om kirken, at «Svalerne rundt omkring Kirken, som var gamle og forfaldne, er nedrevne». Dette er altsaa skeet ikke ret mange aar iforveien. Den havde da ogsaa nylig faaet et nyt kor, saa af stavkirken stod blot selve skibet. «De 4 Hovedstolper» omtales. I 1722 beskrives kirken som en «ældgammel» stavbygning med en tagrytter uden hjelm midt paa kirken. Den var da bordtækt og malet indvendig. Den nedtoges 1836, da den nye kirke indviedes.

106. *Gaupne kirke,* se s. 366.

107. *Aardals (Botolfs?) kirke,* se s. 250.

108. *Hafslo kirke,* se s. 260.

109. **Joranger kirke.** — Jórunga kirkja á Folki. — Hafslo prestegjæld, Indre Sogns provsti («N. F.» s. 458). Kirken nævnes første gang i «D. N.» III, no. 208 ved aar 1341, idet dens prest, «Haldor prestr a Jorungh» omtales, hvorefter den nævnes ved 1360 i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 35. I 1660-aarene var kirken saa forfalden, at det dryppede ned i koret. Ifølge indberetning af 1722 siger «N. F.» var den en stavkirke, hvorfra i den nuværende kirke hidrører 3 klokker, den ene med indskrift fra det 13de eller 14de aarhundrede: «*In honore Sancti Olavi regis*». Men det er saa langt fra at indberetningen siger, at den var en stavkirke, at den tvertimod udtrykkelig siger, at den var en tømmerkirke. Det sees saaledes vistnok ikke, hvorpaa «N. F.» grunder sin formodning om, at den — saaledes før 1722 nedrevne — ældre kirke skulde have været en stavkirke, men det er vist ikke ikke i denne paa stavkirker saa rige egn at betvile. Rimeligvis har kirken fra 1660-aarene endnu været stavkirken, som saa er revet; thi prestens indberetning af 1885 siger, at den nuværende kirke er «sandsynligvis over 200 aar gammel».

110. **Fet kirke.** — Fitjar kirkja á Folki. — Hafslo prestegjæld, Indre Sogns provsti («N. F.» s. 458). Kirken omtales ligesom Jorangers i «D. N.» III, s. 208 ved 1341, idet dens prest, «Jon, prestr a Fit» nævnes. Ogsaa i «Bjørg Kálfsk.» fol. 34 omtales den ca. 1360. Kirken var ikke, som «N F.» siger 1722, stavkirke, men tømmerkirke, skjønt det vist ikke er tvilsomt, at den ældre kirke, der da var veget for en tømmerkirke, har været af stavverk. Den nuværende kirke siges i den nye indberetning af 1885 at være «sandsynligvis over 200 Aar gammel». Den ældre kirkes dørbeslag er anvendt i den nuværende

kirke, hvori der i 1854 tillige fandtes en gammel døbefont, en Maria med barnet og et temperamaleri. Har «N. F.», hvad der er rimeligt, ret i, at der har været en stavkirke i Fet, saa er den altsaa ialfald revet før 1722.

111. *Stedje kirke,* se s. 287.

112. *Kaupanger kirke,* se s. 253.

113. *Rinde kirke,* se s. 358.

114. *Tønjum kirke,* se s. 291.

115. **Flaam kirke.** — Flá kirkja. — Aurlands prestegjæld, Midtre Sogns provsti. Kirken omtales i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 44 ved 1360. Den maa, som Nicolaysen rigtig bemerker i aarsberetning for 1886, have været en stavkirke. I indberetning af 1665 siges nemlig, at der bør «udskjæres et Hul paa Bordene neder i Kirken, hvorigjennem de, som sidder i Forkirken, kan se og sees af Præsten». Da «Forkirken» er vaabenhuset, siger det nævnte arrangement altsaa, at kirkens vestre væg er en plankevæg — altsaa stavverk Den nuværende tømmerkirke angives imidlertid i indberetning af 1885 at være 250 à 300 aar gammel, hvad der vel ikke ret vil stemme med den ældre indberetning, men formodentlig ikke kan nærmere begrundes

116. **Rikeim kirke.** — Ríkheims kirkja. — Tønjum sogn, Lærdals prestegjæld, Midtre Sogns provsti («N. F.» s. 449). Kirken omtales ca. 1360 i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 41, og Nicolaysen formoder, at den maa have været stavverk, uden at angive grunden dertil Kirken paa Rikeim er sandsynligvis, mener Rygh, nedlagt ved reformationen. Hertzholm († 1693) i sin »Vaabenbog» (Kjøbenhavns kongl. bibl. «Thott'ske saml.» 4to, 1859, no. 79) omtaler vel et vaaben, som fandtes i kirken, men det kan for den sags skyld været opbevaret paa gaarden. I indberetningerne fra 1660-aarene savnes allerede kirken.

117. *Andreaskirken i Borgund,* se s. 280.

118. **St. Nicolai kapel i Undredal.** — Undradals kapella. — Aurlands prestegjæld, Midtre Sogns provsti («N. F.» s. 446). Kapellet nævnes første gang («D. N.» IV, no. 151), da Bergens biskop Audfinn overdrog kapellet til Paal Baardsøn, der i brevet kaldes «*juris utriusque Doctor*». Da denne bekjendte mand — han var kong Magnus' kansler og blev senere erkebiskop i Nidaros (1333—1346) — blev promoveret til «*J. U. Dr.*» i Orleans 1320 og biskop Audfinn døde 1330, er brevet altsaa fra decenniet 1320—30, og udgiverne af «D. N.» henfører det til 1321, før hvilket aar altsaa kapellet har eksisteret. Af samme brev sees ogsaa, at kapellet var indviet til St. Nicolaus. «D. N.» VII, no. 211. meddeler, at et i Avignon af Clemens VI udfærdiget pavebrev af 24de oktober 1348 tilstaar bl. a., kanniken Odd Ogmundssøn kapellaniet ved St Nicolai kapel i Undredal, der har staaet ledigt siden erkebiskop Paals forfremmelse i 1333. Denne udnævnelse gjentages saa særskilt i «D. N.» VII, no. 212. Videre nævnes kapellet faa aar efter, ca. 1360, i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 44. At det var en stavkirke fremgaar af indberetning af 1665, der nævner dets «begge Svaler», og at en ny stolpe i nordre svale skal indsættes, «eftersom Svalen formedelst den forraadnede Stolpe helder meget ind til Kirken, hvorhos et Krogbaand (knæ) skal opslaaes for at fæste Svalen» ved kirken. Indberetning af 1722 siger dernæst udtrykkelig, at kapellet er «en ældgammel og liden Stavkirke», som dengang havde taarn paa taget (med «Taarn påa») og var bordklædt. I kirkens indre var indlagt en hvælving, og det var malet. Foran kirken var et vaabenhus. Dimensionerne viser en liden kirke. Naar kapellet er revet vides ikke; men det er altsaa skeet efter

1722. Prædikestolen i den nye kirke bærer ifølge nyeste indberetning aarstallet 1696 og maa saaledes være overført fra den ældre kirke.

Dimensioner: Skibet 26′ × 16′; koret 14′ × 14′; vaabenhuset 10′ × 10′.

119. *Hopperstad kirke,* se s. 261.

[120. *Den ældste kirke i Hopperstad,* se s. 226.

121. **Arnefjord kirke.** — Flets kirkja í Arnafirði. — Viks prestegjæld, Yttre Sogns provsti («N. F.» s. 479). Kirken omtales i «Bjørg. Kálfsk.» fol 48 ved aar 1360. Hvorfra «N. F.» ved, at det var en stavkirke, kjender jeg ikke. Indberetning af 1665 siger væsentlig kun, at kirken behøvede at faa en svale paa nordre side til deri at gjemme kirkestigerne, men dette slags svaler forekom dog ogsaa ved andre kirker end stavkirkerne. Imidlertid er det vistnok sandsynligt, at den har været af stav. Kraft siger (IV, s. 795), at kirken blev flyttet fra Flete ved midten af det 17de aarhundrede. Før 1722 maa kirken ialfald være forsvundet; thi i indberetning fra dette aar kaldes Arnefjord kirke en tømmerkirke. Fra denne kirke indkom (ifølge «Urda» I, s. 136 f.) til Bergens museum forskjellige middelalderske gjenstande Dørbeslaget i den ældre kirke var (ifølge «N. F.») anvendt i den nyere.

122. *Vangsnes kirke,* se s. 357.

123. **Brekke kirke.** — Risnafjarðar kirkja, vistnok oprindelig nævnt med gaardsnavn. — Lavik prestegjæld, Yttre Sogns provsti («N. F.» s. 481). Kirken nævnes første gang ca. 1327 i de pavelige nuntiers regnskabsbøger og senere i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 149 ved 1360. Kirkens regnskaber for 1693—95 siger os, at kirken var en stavkirke, og i besigtigelsen af 1665 omtales dens svaler som raadne. Krafts opgave, at kirken er bygget 1591, maa gjælde en restauration. Hvorlænge efter 1695 kirken stod kan jeg ikke opgive. En ny kirke indviedes i Brekke 19de november 1862.

124. **Kirkebø kirke.** — Austrheims kirkja — Lavik prestegjæld, Yttre Sogns provsti. Den nævnes («D. N.» VII, no. 98) ved 1323 og ved 1360 i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 49, og er — hvad der, hvis det er rigtigt, strider mod Nicolaysens mening — ifølge Kraft afløst af en nyere kirke ca. 1589. Den nuværende kirke er indviet 7de oktober 1869. Kirken antages af Nicolaysen (aarsberetning 1886 s. 149) for endnu i det 17de aarhundrede at have været en stavkirke. Den maa være flyttet til Kirkebø før 1563, da den kaldes ved dette navn og ikke længer Austrheim. I besigtigelse af 1665 nævnes «Sudtaget paa nordre Side og paa Svalen» — men der fandtes svaler (stigesvaler) baade ved stenkirker og tømmerkirker, saa dette beviser intet. Ikke desto mindre er det troligt nok, at kirken i denne stavbyggende egn har været af stavverk.

125. **Balestrands eller Tjugum kirke.** — Þjúga kirkja. — Yttre Sogns provsti. Den omtales («D. N.» V, no. 69) ved 1323; derimod omtales den ikke i «Bjørg. Kálfsk.». Sognets nuværende kirke indviedes den 29de oktober 1863. Kirken antages af Nicolaysen (aarsberetning for 1886 s. 149) for en stavkirke. Det heder i besigtigelse af 1665 om kirken, at «Samholdsbiten ved Choret er ganske raadden og løs af Knippingen». «Deraf», siger han, «fremgaar vel ikke ligefrem, at kirken var en stavbygning, men bliver dog sandsynligt, da biten forudsætter aabent loft, der tilhørte stavkirker.» Vi har imidlertid som bekjendt ogsaa stenkirker med aabent loft. Imidlertid kan det nok være rimeligt at antage, at kirken var af stav.

I Hørdafylke.

126. *Evenvik kirke,* se s. 377.

127. **Myking kirke.** — Mykingar kirkja. — Lindaas prestegjæld, Nordhordlands provsti («N. F.» s. 401). Kirken nævnes i «Bjørg. Kálfsk.» indeks fol. 55 — selve bladet mangler. Den «var en stavbygning og nedtoges 1606; derfra hidrørte 1753 (jfr. univ. bibl. mskr. 4to 467) i den daværende kirke en 8—10' lang processionsstav og en liden altartavle med forgyldte figurer, siger «N. F.».

128. **Mjelde kirke.** — Mjalda kirkja. — Haus prestegjæld, Nordhordlands provsti. Kirken nævnes ved 1360 i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 61. Den angives i katalogen til udstillingen af tegninger af ældre norske bygverker (Kristiania 1883) no. 51, som en stavkirke, og om end derfor ingen sikker hjemmel haves i den udstillede dørtegning, turde det dog være sandsynligt, at saa er. Den maa være nedtaget ca 1621, da sognet dette aar fik ny kirke.

129. **Sunds kirke.** — Sunds kirkja. — Midthordlands provsti. Kirken nævnes i de pavelige nuntiers regnskaber ved 1327 og senere i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 50 ved aar 1360. At den har været en stavkirke fremgaar tydeligt af besigtigelse af 1665, hvor det heder: «Kirchen befindis ellers af Alderdomb meget Snægl (skjæv) i sig sielff (det er i skibet). Til med ere Stabbene (stavene), som schal wære Kirchens styrcke heel kleene, och som berettis schal dend noget giffue sig, naar ded er nogen blest, saa Almuffuen neppe tør bliffue udi Kirchen naar ded blæszer». Ikke længe efter synes ogsaa kirken at være revet; thi ifølge indberetning af 1709 har Sund faaet en tømmerkirke. Den nuværende kirke indviedes den 16de november 1877.

130. **Møgster kirke.** — Mystrs kirkja. — Sunds prestegjæld, Midthordlands provsti. Kirken nævnes i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 87 ved 1360. I den 1684 opførte tømmerkirke, der nu skal rives eller er revet, er — ifølge Nicolaysen (aarsberetning for 1886 s. 194) — anvendt stykker af ældre sperrer eller stolper med den i stavkirkerne sedvanlige retvinklede list, hvoraf Nicolaysen slutter, at den ældre kirke har været en stavkirke.

131. *Sandtorr kirke,* se s. 248.

132. **Haalandsdals kirke.** — Hálands kirkja í Rössadali. — Fuse prestegjæld, Nordre Søndhordlands provsti («N. F.» s. 411). Kirken nævnes i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 66. Den sees af indberetning fra 1722 endnu da at have været en stavkirke. Dog stod dengang blot skibet, mens koret, der formodentlig, som saa ofte, var sunket fra skibet, var ombyttet med et tømmerkor. I vestenden havde den et taarn over vaabenhuset, der allerede omtales 1665. I den nyeste indberetning af 1885 siges det, at den nuværende kirke er opført ca. 1593, hvad der ikke kan være rigtigt, da den er en tømmerkirke, og kirken endnu 1722 vitterlig var af stav — men det kan neppe heller gjælde stavkirken, da man vistnok neppe saa længe efter reformationen byggede af stav. Sandsynligvis sigter dette aarstal til en større restauration, maaske til korets opførelse. Den nuværende kirkes opførelsestid og stavkirkens nedrivelsestid kjendes ikke, kun maa den ligge efter 1722.

Dimensioner: Skibet 32' × 24'; koret 16' × 18'; vaabenhuset 10' × 18'.

133. *Biskop Olaf Torkelssøns kirke paa Voss,* se s. 442.

[134. *Vossevangens ældre kirke,* se s. 208.]

135. *Ulvik kirke,* se s. 367.

136. **Gravens kirke.** — Gronvinjar kirkja. — Ulvik prestegjæld, Hardanger og Voss provsti («N. F.» s. 335). Kirken nævnes første gang aar 1306 («D. N.» II, no. 82) i anledning af gaarden «Neshæimer i Gronvina sokn i Hardangre». Kirken nævnes ogsaa ved 1360 i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 94. Ifølge kirkens regnskab for 1699—1701 var den omgivet af en svalgang, der maa have strakt sig om hele kirken, da 1665 «Svalen i østre Bryst» omtales. Den nævnes sidste gang i indberetning af 1722 som en bygning, halvt af stav, halvt af tømmer. Den har nemlig faaet en udvidelse af tømmer, i 1690—92 20′ × 20′ og 1702—4 i koret 16′. Den havde taarn paa taget, omtalt 1660, fornyet ca. 1690, vaabenhus for vestre ende og ved korindgangen paa søndre side. Indvendig var kirken malet. Kirken maa kort efter 1722 være revet, da indberetning af 1885 siger, at den nuværende kirke er henved 200 aar gammel.

Dimensioner: Skibet 46′ × 22′; koret 36′ × 18′; vestre vaabenhus 8′ × 10′, søndre 6′ × 6′.

137. *Huskapellet paa Aga,* se s. 378.

138. **Vikør kirke.** — Víkeyjar kirkja. — Hardanger og Voss provsti («N. F.» s. 369 og 811). Kirken omtales som sognekirke ved aar 1317 («D. N.» IV, no. 119) og nævnes ved 1360 i «Bjørg. Kálfsk.» fol 98. Ved dens nedrivning fandtes under gulvet 6 mynter og brakteater, af hvilke den ældste var fra Haakon V's tid. I 1665 behøvede kirken nye sperrer til taget og staver. Da omtales ogsaa dens «Dør paa Svalens nordre Side». Den havde et 1712 opført taarn og var indeni «smukt malet». Taarnet nævnes dog ogsaa tidligere. Skibets bredde antyder en treskibet kirke, den har formodentlig tilhørt den grupperede type, da det siges, at den lignede Stedje kirke. Den nedtoges 1839 (kfr. Bendixen aarsberetning 1888).

Dimensioner: Skibet 48′ × 28′; koret 20′ × 22′.

139. **Øistesø kirke.** — Eystusynjar kirkja. — Vikør prestegjæld, Hardanger og Voss provsti («N. F.» s. 370). Den omtales første gang aar 1300 («D. N.» II, no. 60), da *Sira Fjallar* prest paa Øistesø nævnes. Senere nævnes den ca. 1360 i «Bjørg. Kálfsk.» fol. 97. Ifølge indberetning af 1665 havde den endnu da sine «Svaler rundtenom» og «Spaantag». Ifølge indberetning af 1722 var den endnu da en fuldstændig stavbygning, fremdeles med svaler omkring og en klokkestøpul foran. Kirken var da malet indvendig og bordklædt. Den store bredde af 32′ tyder med bestemthed paa en treskibet kirke. Den vestre dør havde endnu ca. 1864 sit rige jernbeslag og i 1848 en gammel bænk med udskjæringer. Kirken blev nedtaget 1868.

I aarsberetningen for 1888 giver Bendixen nogle oplysninger om kirken, der supplerer det her meddelte.

Efter et i bygden almindeligt sagn skulde kirken først have staaet paa Nanes, paa østre side af indløbet til Fiksensund, hvorfra den var flyttet, fordi landstigningen der var slem i sjøgang. Tidligere vistes planen af kirkegaarden og rester af en ligeløbende mur; nu er der intet at se, da stedet er ryddet i de sidste aar, undtagen nogle ruiner og enkelte stenhobe. Da kirken skulde flyttes til Øistesø, vilde almuen have den opbygget paa fladen, hvor den nuværende kirke staar; men den rige fru Alis lod om natten sine folk kjøre søiler og vægge op paa sin gaard, og deri saa man da et vink om, hvor den burde bygges.* — Støpulen skal fra først af have staaet paa en haug, der endnu kaldes Støpul-

* Se de tilsvarende sagn ved Bø kirke (Selje) og ved Skodje kirke.

haugen, men blev senere flyttet til kirkens *nordre side* Svalen paa nordre side nævnes oftere. — — I 1845, da kirken blev repareret, fandtes kun en *lukket* svalgang paa søndre side af skibet, desuden rester af en gammel bordklædning, hvori bordene var lagt saaledes, at det saa ud som det var tækket med smaa, aflange heller i ruder. Støpulen stod som et slags lavt taarn ved skibets *vestlige* ende. Ved den leilighed blev svalgang og bordklædning bortrevet og et nyt loft indlagt. Under gulvet ved døbefonten, der stod paa nordre side af hovedindgangen, laa en bjørnehud. — I kirkens tomt fandtes en mynt af Magnus Eriksøn (1319—1355) og 5 brakteater.

Dimensioner (1722): Skibet 42′ langt × 32′ bredt; koret 18′ bredt × 20′ langt; støpulen 19′ lang × 17′ bred.

140. **Strandebarms kirke.** — Strandarbarms kirkja. — Hardanger og Voss provsti («N. F.» s. 367). Kirken «var ifølge kaldsbogen en prægtig stavkirke, og sagnet gik, at 3 brødre, boende paa gaarden Bru, vilde bygge kirken, men kunde ikke blive enige om tomten. Da de tvende havde begyndt arbeidet, satte den tredje ild paa bygningen, hvorover hine i sin vrede slog ham ihjel og gav saa sit gods i soneoffer til kongen efter at have fuldført bygningen», fortæller «N. F.». Kirken nævnes første gang i «D. N.» I, no. 206 ved aar 1329, derimod nævnes den ikke i «Bjørg. Kálfsk.», fordi bladet mangler. Den maa have været en treskibet kirke, da dens «Stolper ved Kordøren» omtales. I en af kirkens stolper ved kordøren var en fordybning med dør for, og tversover havde der været en runeindskrift, hvoraf der, da døren var borte, i 1626 kun stod igjen paa stolpen følgende «af vilirr . . . . Gartur Ommund(a)r», som lader formode, at der under gulvet nedenfor dette sted var begravet en ved navn Gard Aamundssøn. Kirken nedbrændte 1659 tilligemed alt sit inventarium og nabogaarden Bru. Ny tømmerkirke opførtes i aarene 1660—61. I 1825 fandtes dog endnu i vaabenhuset i den daværende kirke, som levning fra den forrige, en altartavle med fløidøre, hvorpaa med limfarve var malet de 12 apostle. («Budstikken» VII, no. 371 f., Arn. Magn. fol. 370, Worms «Mon. Dan.» s. 460).

141. *Jondals kirke,* se s. 444.

142. **Varaldsø kirke.** — Varaldseyjar kirkja. — Strandebarms prestegjæld, Hardanger og Voss provsti («N. F.» s. 368). Kirken nævnes ved aar 1337 i «D N.» XI, no. 22, da «Jon, prestr i Varalldzs ey» kundgjør et jordkjøb. Derimod nævnes den ligesaa lidt som hovedkirken i «Bjørg. Kálfsk.», da bladet mangler. Af besigtigelse i 1665 ser vi, at den har havt svalgang saavel paa kirkens nordre side som i dens «østre Bryst», d. v. s. bag koret, hvorfor vel svalgangen har trukket sig om hele kirken. I 1722 havde den endnu sine svaler, og angives som stavkirke uden taarn, tækket med bord og indvendig gammeldags malet. Kort efter hin indberetnings afgivelse maa kirken være revet i et af aarene 1722—29; thi i dette aar fik Varaldsø ny kirke.

Dimensioner: Skibet 30′ × 24′; koret 12′ × 16′.

143. **Fjelberg kirke.** — Fjǫlbyrju kirkja. — Nordre Søndhordlands provsti («N. F.» s. 356). Kirken nævnes i «Bjørg. Kálfsk.» indeks til fol. 78 — selve bladet er tabt —. Den omtales ogsaa i «D. N.» V, s. 215, aar 1375—76, og i Aslak Bolts «Jordebog» s. 108 ved 1432 samt i «D. N.» II, no. 845 ved 28de mai 1462, da 2 mænd bevidner en gave til høialtaret i Fjelberg kirke, hvoraf altsaa vel kan sluttes, at kirken havde flere altare, hvad der i en kirke af den størrelse ogsaa er rimeligt. I 1665 skulde der indsættes vinduer i kirkens søndre væg, «som Kirken falder meget mørk». I indberetningen af 1722 kaldes kirken en «ældgammel og i Grund forraadnet Stavkirke». Den havde om-

trent nøiagtig de samme dimensioner som annekset Ølens kirke. De havde saaledes maaske samme oprindelse. Disse dimensioner synes at forudsætte en treskibet kirke, ligesom forholdet mellem længde og bredde i skibet antyder, at den har hørt til den mangesøilede gruppe. I 1722 havde kirken kun svalgang paa den nordre side. Kirken maa være nedrevet faa aar efter denne indberetnings afgivelse, sandsynligvis ca. 1733; thi i dette aar fik sognet ny kirke.

Dimensioner: Skibet 50′ × 28′; koret 16′ × 20′.

144. **Ølens kirke** (Aalund). — Njarðheims kirkja í Ólund. — Fjelberg prestegjæld, Nordre Søndhordlands provsti. Kirken nævnes første gang i «D. N.» I, no. 186, aar 1326 samt I, no. 206, og ved 1360 i «Bjørg. Kalfsk.» indeks til fol. 77 — selve bladet mangler —. Den nævnes senere i en besigtigelse fra aarene 1661—67, af hvilken det fremgaar, at den har været en stavkirke, idet det heder, at der bør indsættes 2 trær oppe i kirken mod koret til at fæste kirken sammen med, da den har «givet sig fra hverandre», og de skulde «befæstes i *Staven* med to Jernbolte». Den maa vistnok have været en treskibet kirke, da den ifølge indberetning af 1722, hvor den udtrykkelig angives som stavkirke, havde meget store dimensioner. Sandsynligvis har den saavelsom Fjelberg kirke, ifølge sin langstrakte form, hørt til den mangesøilede gruppe. Den havde 1722 tagrytter og svale paa nordre side, og var indvendig malet. Naar kirken er revet vides ikke — kun maa det altsaa været skeet efter 1722. Den 22de november 1874 indviedes sognets nuværende kirke, men afløste vistnok en ældre tømmerkirke.

Dimensioner: Skibet 50′ × 28′, koret 17′ × 20′, saaledes næsten nøiagtig de samme maal som i Fjelberg kirke; vaabenhuset 10′ × 14′.

145. **Guddals kirke.** — Gautdals kirkja. — Kvinnherred prestegjæld, Nordre Søndhordlands provsti («N. F. s. 366). Kirken nævnes i «Bjørg. Kálfsk.» indeks til fol. 72 — bladet selv er tabt — ved aar 1360. Jeg kjender ikke «N. F.'s» kilde for, at kirken var en stavkirke. Heller ikke ved jeg, naar kirken reves, men det maa være skeet før 1722. Sognet er forlængst nedlagt. Kirkens laas findes i Bergens museum.

146. **Skonevik kirke.** — Skodinarvíkr kirkja. — Søndre Søndhordlands provsti. Kirken nævnes ved 1570 i «D. N.» VI, s. 805. Sognet nævnes 1340 («D. N.» XII, s 68) og «Bjørg. Kálfsk.» fol 97. Den maa have været en stavkirke, da det i besigtigelse af 1665 heder om den: «Aff Alderdom meget forfalden, saa baade Staffuerne samt Staffleier er næsten offuer alt forraadnet». Kirken maa være revet før 1722. — Den nuværende tømmerkirke ombyggedes 1857.

147. **Holmedals kirke.** — Holmudals kirkja. — Skoneviks prestegjæld, Søndre Søndhordlands provsti («F. N,» s. 303). Kirken nævnes i «Bjørg. Kálfsk.» indeks til fol. 73 — selve bladet mangler —. Kirken omtales i 1665 med «Stiehus», d. e. svalgang, paa søndre side, og var efter indberetning af 1722 en stavkirke uden taarn, med svalgang paa søndre side og foran indgangen («i vestre Bryst»). Det indre var forsynet med «gammel Dags Maling». I 1820 (ifølge Kraft IV, s. 491, var det 1815) fik sognet ny kirke, uden at det kan siges, om der ligger en tømmerkirke mellem 1722 og 1820. Vi kan saaledes kun sige, at kirken maa være tilintetgjort mellem disse to aar.

Dimensioner: Skibet 44′ × 24′; koret 16′ × 14′.

148. **Aakre kirke.** — Akra kirkja. — Skoneviks prestegjæld, Søndre Søndhordlands provsti («N. F.» s. 364). Kirken nævnes i et

dokument om pavetienden fra ca. 1320 («D. N.» I, no. 206) og i «Bjørg. Kálfsk.» indeks til fol. 49 — bladet mangler —. At den var en stavkirke sees af indberetningen fra 1665, da kirken skulde faa «en nye Stafflægje paa den søndre Side under de tvende Vinduer», hvad der med sikkerhed viser os, at Aakre kirke har været treskibet. Thi kun hvor en reisning i det indre giver anledning til at bryde vinduer i midtskibets overvæg, kan en stavlægje finde plads «under Vinduerne». Det samme fremgaar ogsaa af de dimensioner, der opgives i indberetningen af 1722. Den langstrakte form i skibet tyder derhos paa, at den har tilhørt den mangesøilede gruppe. Kirken var i 1722 bordtækt og indvendig malet. Dens tag havde da nylig taget skade i en overhændig storm. Den havde taarn uden spir, hvad der vel vil sige en tagrytter af det gamle slags, og svalgang paa nordsiden. Kirken reves vistnok mellem 1722 og 1735, da sognet ifølge Kraft IV, s. 491 dette aar fik ny kirke.

Dimensioner: Skibet 48′ × 28′; koret 18′ × 16′.

149. **Gjerde kirke.** — Gerðis kirkja. — Etne prestegjæld, Søndre Søndhordlands provsti. Kirken nævnes første gang i «D. N.» II, no. 24 ved aaret 1288 og senere i «Bjørg. Kálfsk.» indeks. I en besigtigelse af 1665 nævnes dens «Svaler ved Hovedkirken» (ɔ: skibet) og «Svale paa søndre Side», ligesom der i hovedkirken «eller neden i Kirken mod Taarnet er to Hovedstolper ufærdige, hvorfor vil oplægges en stor Bjelke tvers over Kirken, 9 Alen lang, som med to Jernbolter vil bebindes». Heraf sees, at den har været en stavkirke. Den har havt taarn, da dettes «Kaabe» sammesteds nævnes. Naar det altsaa opgives, at den nyere kirke i Gjerde skal være bygget 1590, kan dette kun være at forstaa som en hovedreparation ved den gamle stavkirke, der altsaa har overlevet 1665.

150. **Grindeims kirke.** — Grindheims kirkja. — Etne prestegjæld, Søndre Søndhordlands provsti («N. F.» s. 362 og 810). Kirken maa have eksisteret 1326, da et dokument i «D. N.» I, no. 186, fra dette aar nævner kirkens sogn. Selve kirken nævnes dernæst i «Bjørg. Kálfsk.» indeks fol. 75 — selve bladet mangler —. Allerede af besigtigelse af 1665 fremgaar det, at kirken var en stavkirke, og det siges udtrykkelig i indberetning af 1722, hvor det tillægges, at den havde «Støpeltaarn fra Grunden», altsaa vel ved den vestre ende. Taarnet har — som hvilende paa vaabenhuset, der var smalere end selve kirken, — visselig været en senere tids tilsætning. Bredden i skibet viser, at kirken sikkerlig har været treskibet. Kirken var i 1722 bordklædt. Da sognet fik en ny tømmerkirke ca. 1728, maa den gamle stavkirke være revet mellem 1722 og 1728.

Dimensioner: Skibet 44′ × 28′; koret 22′ × 24′; taarnet 16′ × 16′.

151. **Sveen kirke.** — Sviðu kirkja. — Søndre Søndhordlands provsti. Kirken har jeg ikke fundet nævnt tidligere end i besigtigelse af 1665. Den synes ifølge denne at have været en stavkirke, da den sees at have havt svaler rundt kirken, idet der nævnes «Svalerne ved Hovedkirken», d. v. s. skibet og «Svalen for Kirkedøren», der «vil med nogle Spaan forbedres», hvad der formentlig viser, at den har havt svaler baade i nord, syd og vest. Maaske antydes kirkens længde ved maalene paa den kjøl, der i 1665 skulde lægges over kirken 30′ lang og over koret 14′ lang. Ifølge Kraft IV, s. 491, fik Sveen sogn faa aar efter hin besigtigelse ny kirke, idet tømmerkirken i Sveen er opført 1688. Den nuværende kirke er indviet den 22de august 1858.

152. **Valestrands kirke.** — Vaðla kirkja. — Sveens prestegjæld, Søndhordlands provsti. Kirken har jeg ikke fundet omtalt tid-

ligere end i besigtigelse af 1665. Udtrykket her om kirkens «Svale paa nordre Side» giver en svag og ingenlunde helt sikker antydning om, at den kan have været en stavkirke. Nicolaysen antager den paa grund heraf i aarsberetningen for 1886 for en saadan, og det er vel rimeligt at saa er, skjønt tilbygninger paa den ene langside af kirken til at hænge kirkens stiger i («Stiehus») omtales under navnet «Svaler» baade ved tømmerkirker og ved murkirker, t. eks. i selvsamme besigtigelse ved Fitje stenkirke, hvor «Stokker under Svalen, som Stigerne forvares udi» udtrykkelig nævnes. Antagelsen at Valestrands kirke har været en stavkirke, vinder dog ikke lidet i sandsynlighed derved, at den gamle kirke allerede reves i begyndelsen af det 18de aarhundrede, idet indberetningen af 1709 siger, at Valestrands tømmerkirke er bygget for 2 aar siden. Saaledes maa den gamle kirke være revet ca. 1707. Sognet fik atter ny kirke i 1873 (indviet 6te oktober).

3. Stavanger bispedømme.

I Hørdafylke.

153. *Røldal kirke*, se s. 445.

I Rygjafylke.

154. **Bokn kirke.** — Bóknar kirkja. — Tysvær prestegjæld, Karmsunds provsti («N. F.» s. 337). Kirken har jeg ikke fundet omtalt tidligere end i en besigtigelse af 1663 Den siger: «Kirken i sig selv (ɔ: skibet) er en liden Stavkirke med Spaan tækt, kan henstaa nogen tid som den er». Udtrykket «Kirken i sig selv» tyder paa, at koret maaske allerede da har været nedtaget og erstattet med et kor af tømmer. I besigtigelse af 1666 kaldes den «en gammel Tids Stavekirke», og det siges at «Troet (ɔ: taglægterne) er fordærvet». Kirken maa kort efter være revet, thi Kraft IV, s. 90 (2den udgave) siger, at Bokn kirke er omtrent 200 aar gammel, hvad der — da han skrev 1842 — allerede er for høit angivet. Den yngre kirke blev revet 1847.

155. **Imslands kirke.** — Vikedals prestegjæld, Ryfylke provsti («N. F.» s. 333). Jeg har ikke fundet den nævnt i middelalderen. Kirken var ifølge besigtigelse af 1663 «med Staver og Bord bygt», men ganske forraadnet. Det omtales, at den havde svaler, men at disse stode til nedfald; besigtigelsen af 1666 kalder den «en gammel Stavekirke, ganske forfalden og vil endelig forderligst af nyt opbygges». Munch nævner den ikke i sin «Norges Beskrivelse i Middelalderen», men kirken er dog sikkerlig af middelaldersk oprindelse. Den blev revet faa aar efter den sidstnævnte besigtigelse; thi Imsland fik ifølge Kraft IV, s. 162 (1ste udgave) ny kirke 1671. Denne ombyttedes 1861 med den nuværende.

156. **Sandeid kirke.** — Sanda kirkja. — Vikedals prestegjæld, Ryfylke provsti («N. F.» s. 334). Kirken nævnes i «D. N.» IV, s. 89 (1311), s. 113 (1316), s. 155 (1326), s. 583 (1418), s. 597 (1422), s. 501 (1425). Den omtales i indberetning af 1663, hvor det siges, at den «i sig selv» (ɔ: i skibet) er «af Staver og Bord opbygt, men ganske raadden og fordærvet». Koret var altsaa allerede da borte, hvad der ogsaa bekræftes af indberetning af 1666, hvor det heder: «Den store Kirke (ɔ: skibet) er en gammel Stavekirke». Der ønskedes da bygget en ny svale til kirkestigerne. Ifølge Kraft IV, s. 162, skulde baade dens vægge og loft være bedækkede med runer. Kirken nedtoges i 1814. «N.

F.» oplyser, at der som levning af den gamle kirke i den nye hænger en klokke, der skal have en indskrift med mange runer, men i støbningen saa forvanskede, at de ikke lettelig kan tydes. Ifølge Rygh kan de formentlig oversættes: «Svein Præst lod støbe mig».

157. **Saude kirke.** — Sauða kirkja. — Sands prestegjæld, Ryfylke provsti («N. F.» s. 332). Den antydes gjennem sognets navn i «D. N.» I, s. 638 ved aar 1467. Den var ifølge besigtigelse af 1666 en stavkirke, der havde svale paa den søndre side. Den var da for liden for menigheden, hvorfor et pulpitur foresloges opbygget. Den gamle stavkirke reves senest 1810; thi i dette aar fik sognet en ny kirke, der allerede 1866 afløstes af den nuværende.

158. **Hjelmelands kirke.** — Sæbjár kirkja. — Ryfylke provsti («N. F.» s. 329). Kirken kaldtes Sæbjár kirkja efter gaarden Sæbø, hvor den før stod («D. N.» I, s. 63 ved 1280). Den var en stavkirke, der maaske er den samme, som nævnes i «D. N.» IV, no. 38 ved 1299, der omtaler «Johannes de Hjalmaland» blandt «*Stavangensis dyocesis ecclesiarum rectores*». «D. N.» IV, no. 49 af 19de juni s. a. gjentager samme titel. «D. N.» I, no. 522 fra 4de februar 1390 omhandler et af «Erlingh Jonsson, prest aa Hjalmaland» kundgjort forlig. Kirken reves noget før 1866, men da var kun faa rester af den gamle stavkirke tilbage i bygningen. Kraft fortæller, at man ved en reparation fandt aarstallet 1330 eller 1340 paa en af stavene.

159. **Hausken eller Rennesø kirke.** — Hauskeiðs(?)* kirkja á Rennisey. — Stavanger provsti («N. F.» s. 322). Kirken nævnes i de pavelige nuntiers regnskaber ved 1327. Den var ved besigtigelsen i 1663 en gammel stavkirke, meget for liden for menigheden. Den skildres ogsaa som brøstfældig. Nøiagtigere beskrives denne brøstfældighed i besigtigelse af 1666, hvor det heder, at opstanderne (stavene) paa den søndre side nedadtil er forraadnede. Det tilføies, at stavlægjerne er forraadnede «og tilforn lappede, saa de ei staa til at redde, og Suderne derunder og Bindingerne derpaa ere udflakte, saa Kirken synes at skulle skilles». Ogsaa kirkens svaler omtales. «Klokketaarnet», heder det i en anden indberetning af samme aar «svækker Kirken meget». Den har altsaa vistnok havt klokketaarn paa taget. «Ifølge Wegner», siger «N. F.», «laa allerede i 1639 og ifølge de Fine endnu 1745 tildels skjult under Kirken en Ligsten med Runeskrift, men som paa Grund af det anførte ikke fuldstændig kunde sees; ifølge Kraft var den forsvunden før 1829. Wegners Gjengivelse af Runerne (univ. bibl. man. 4to, s. 95 no. 3, kfr. Worms «Mon Dan.» s. 493) er forvansket og uforstaaelig, medens der ifølge de Fine skulde staa: artidardagar Osolfs a Helgalande er fiorou(?) no (Aartidedagen for Aasolf paa Helgeland [nu Helland i samme sogn] er 4 Nætter . . .) Ny kirke synes først at være bleven opført i 1775 og da saaledes, at den gamle stavkirke kom til at tjene som kor i den nye tømmerkirke. Endelig fik sognet ny kirke i 1857, da vel stavkirkens sidste rester — om ikke før — er forsvundne. Paa kirkegaarden laa i 1859 levningen af en døbefont af klæbersten og som trappetrin foran kirken den gamle altarplade af samme slags sten.

160. **Tjore kirke.** — Þjóra kirkja. — Haalands prestegjæld, Jæderens provsti. Kirken omtales første gang i «D. N.» IV, no. 17 ved 1297

* Den gamle form af navnet «Hausken» er ifølge Rygh meget uvis, da det skreves meget forskjelligt i middelalderen, og man følgelig allerede da var i vildrede derom.

og 1327 i de pavelige nuntiers regnskaber; Nicolaysen nævner den i sin «Archæol.-hist. Fortegnelse» s 57 som en nedreven stavkirke. Den i 1842 af Kraft nævnte kirke paa Tjore, var imidlertid en tømmerkirke. Maaske har visse dele af denne bevaret rester af den gamle stavkirke

161. **Klep kirke.** — Klepps kirkja. — Jæderens provsti (N. F.» s. 296 f.). Kirken nævnes i Arnbjørn af Hemnes's testamente ved 1280 («D. N.« I, no. 70) og maa have været en stavkirke, hvis «Svale» omtales i 1639. I denne svale var der en indgangsdør til koret paa dettes nordre side. I kirkens nordre væg fandtes ifølge Worms «Monum. Dan.» s. 514 en runeindskrift, der oversat lyder: «Ingebjørg Kaaresdatters Aartid er tre Nætter efter Korsmesse om Vaaren, hver den Mand, som ser disse Runer, da sige (han) *pater noster* for hendes Sjæl. Hjelpe Gud dem, som saa gjøre». Da den senere laftkirke blev revet 1846, fandtes i grunden en norsk sølvmynt fra Haakon den VI's eller V's tid — snarest fra Haakon den V's (Schiwe, «Norges Mynter», tab. XI, no. 8, kfr. s. 89). Ved den omtalte korindgangsdør laa en runesten, der senere kom til at ligge under den nyere kirkes væg og som sandsynligvis var den, der 1849 kom til Bergens museum.

I Egdafylke.

162. **Bakke kirke.** — Síru kirkja. — Flekkefjords provsti. Kirken nævnes i «D. N.» IV, no. 740 ved aar 1404, og VII, no 339. Stavkirken maa endnu, ialfald delvis, have staaet 1663. I besigtigelse for dette aar heder det, at «Choret er af Bindingsverk (ↄ: Stav) og gammelt og er ganske i Fald», hvorhos der tilføies: «intet Loft paa Kirken», hvad der viser, at denne har havt aaben tagstol; ogsaa skibet har da altsaa endnu været af stav. Sognet har faaet ny kirke 1814, uden at jeg ved, hvorvidt stavkirkens rester har staaet lige til da.

163. **Søndre Undals (Valle) kirke.** — Vallar kirkja í Audnudali. — Mandals provsti. Kirken antydes første gang, idet kirkesognet omtales den 11te august 1390 («D N.» VII, s. 333). I «Wollar kirkja i Awnadale» indgik 2 mænd et forlig den 8de septbr. 1409 («D. N.» X, no. 108). I 1429 den 12te juni henlagdes prestetienden af Valle kirke til St Mikaels altar i Stavangers Svitunkirke («D. N.» II, no. 699) Hvorvidt denne ældste Valle kirke var en stavkirke vides ikke. Men i «D. N. VI, no 603 nævnes 1487 «Foss Kirke. sogn», der laa lidt høiere oppe i dalen. Der stod saaledes en kirke paa Valle og en paa Foss; vist er det, at Foss kirke maa have været en stavkirke; thi det heder i en senere tid, at Valle kirke stod i *middelalderen* paa gaarden Foss, men i aaret 1577 flyttede den bekjendte Peder Claussøn, der var stedets prest, kirken ned til dens nuværende plads ved prestegaarden. Naar kirken saaledes kunde flyttes og (ifølge stiftsprovst Lassens meddelelse til A. Faye) Peder Claussøns tømmerkirke være «en Ombygning» af den gamle kirke paa Foss, maa denne ældre, middelalderske kirke altsaa have været en stavbygning (se Fayes «Folkesagn» s. 187). Denne ombygning omtales ogsaa tydelig i en inskription, som fandtes paa en af stolene i den nyere kirke paa en maade, der lader formode, at stavkirken har tjent som vestskib i den nye, tømrede korskirke. Den lyder nemlig: «Anno Christi 1577 haver jeg Peder Claussøn, Sognepræst i Undal, med Øvrighedens Bevilling og efter min Hr. Biskops Raad, Magister Jørgen Eriksøns og mine Sognebønders Bøn og Begjæring ladet bygge Valle Kirke af ny paa min Bekostning, og gav jeg Kirken til samme Bygning C Rdlr., det Andet er mig af

Kirken betalt, og Sognemændene gave dertil L Rdlr. — Anno 1591 lod jeg bygge Choret dertil, Alt tre Gange saa stort som det Gamle, jeg lod og gjøre den forgyldte Kalk og Disk, dog Alt uroset for Gud. — Anno 1608 haver jeg med min Hr. Biskops Lauritz Claussøns Bevilgning ladet gjøre den Tavle ved Altaret og den ved Fonten, de ere formalede af Peder Reymers, men Choret og Vaabenhuset malede Lydke Diricksen Gud lade det være gjort til sit hellige Navns Lov, Pris og Ære og Menniskens Saligheds Forfremmelse. Amen — — — Anno 1608 in Julio». I denne indskrift er det vanskeligt at forstaa, hvad det vil sige, at P. Claussøn i 1591 «lod bygge Choret dertil, Alt tre Gange saa stort som det Gamle»; thi i 1577 havde han jo flyttet og gjenopsat («bygget af nyt») den gamle kirke paa Foss: til den kunde det vel ikke gjerne bygges et kor «tre Gange saa stort som det gamle». Den eneste maade, hvorpaa jeg tror at kunne forklare dette udtryk er, at P. Claussøn til det gamle vestskib har føiet et kor, bestaaende af 2 korsarme og et altarrum; thi disse 3 rum vil blive omtrent «tre Gange saa stort som den gamle» kirke. Saaledes kommer jeg til det resultat, at Foss gamle stavkirke har været vestskib i Valle nye tømmerkirke. Den i indskriften nævnte Peder Reymers, med tilnavnet Neustad(t), har vistnok, efter navnet at dømme, været en tysk kunstner. Han kjendes ellers som den, der har malet figurerne paa prædikestolen i Kinservik kirke, mellem 1608 og 1615, altsaa efterat have malet i Valle kirke. Hele den af Peder Claussøn flyttede og opførte kirke blev revet aar 1791.

164. **Evje kirke.** — Efju kirkja. — Torridals provsti («N. F.» s. 251). Kirken omtales 1327 i de pavelige nuntiers regnskaber (eccl. de Uio). Kirkemessedagen i Evje er omtalt («D. N.» s. 23) i 1362—63. Den var ifølge besigtigelse af 1662 (ikke 1664) en stavbygning med svalgang, der skulde nedtages, og (væggen) igjenklædes med bord. Den maa være reven før eller omkring 1833, da sognet i dette aar fik ny kirke.

165. **Byglands kirke.** — Byglands kirkja. — Torridals provsti. Kirken omtales 1327 i de pavelige nuntiers regnskaber. Den maa visselig have været en stavkirke I en besigtigelse af 1666 (forøvrigt uden aarstal) sammenstilles den nemlig med Austad kirke og siges at være ligesom denne saa gammel, at den maa ombygges. 3 aar senere synes den ogsaa at være revet, da sognet 1669 ifølge Kraft III, s. 343, fik ny kirke, ligesom dette vistnok samtidig var tilfældet med Austad. Hele denne Paralleliseren i forening med at alle Sætersdalskirker fra middelalderen, hvis materiale vi kjender, var trækirker, gjør det saa sandsynligt, at Byglands kirke ligesom Austads var fra middelalderen og altsaa stavkirke, at vi vover at opføre den her.

166. *Austad kirke,* se s. 373.

167. *Hyllestad kirke,* se s. 369.

168. *Vegusdals kirke,* se s. 371.

169. **Gjevedals kirke.** — Asklands kirkja. — Aamli prestegjæld, Østre Nedenes provsti («N. F.» s. 251). I *Gjevedals kirke,* som i 1452 nævnes («D N.» XII, s. 187) som «Asklands kirkja», tog den bekjendte arkæolog Arendt i 1805 et aftryk af en indskrift, der var affattet paa angelsaksisk og efter hans mening angav kirkens indvielsestid, der efter indskriften skulde ligge 650 aar tilbage i tiden, altsaa falde i aaret 1155 under Inge Krokryggs og hans brødres regjering. Kirken skulde efter dette være en af de *første* kirker, der reistes efter erkebispestolens oprettelse. Det angelsaksiske sprog i indskriften skulde tyde paa angelsaksiske bygmestere. Det er beklageligt, at denne indskrift er tabt. Thi naar Stephens tror, at den

af ham i «North. Runic Monum.» I, s. 275 publicerede angelsaksiske indskrift er den af Arendt i Gjevedals kirke tagne, og skjønt Nicolaysen følger ham heri og siger, at indskriften er gjenfunden og intet antyder om indvielsestiden, er dette en forudfattet mening, der ingen støtte har i de virkelige forhold. Den eneste grund, der kan anføres *for*, at det skulde være den tabte indskrift, Stephens gjengiver, er, at den er det eneste angelsaksiske aftryk, der er fundet blandt Arendts efterladenskaber; men naar man ved, hvor fragmentariske disse er, vilde dette kun være et bevis, hvis indskriftens indhold stemte med det af Arendt angivne. Men dette er ingenlunde tilfældet. Tvertimod. Mens vi af Arendts ytring om indholdet ledes til at tænke paa et ufuldstændigt fragment af en indskrift af et indhold omtrent som indskriften i Atraa kirke eller i Neslands kirke, bestaar derimod den af Stephens gjengivne indskrift kun af et par bogstaver af et eneste angelsaksisk ord, som endnu ingen har kunnet dechiffrere, og som umuligt kunde lede Arendt til at tale om, at indskriften angav kirkens indvielsestid. De efterforskninger, Stephens lod anstille paa stedet, førte heller ikke til nogetsomhelst resultat, der kunde lede paa spor. Saaledes maa det antages, at Arendt taler om en helt anden indskrift end den af Stephens meddelte, og at denne intet har med Gjevedalsindskriften at bestille. Denne indskrift, der af ham antages at angive kirkens indvielsestid og henfører denne til ca. 1155, tør imidlertid ikke benyttes til at bestemme kirkens alder, da den er altfor usikker, og en angelsaksisk indskrift af en saa sen datum synes urimelig. Ifølge besigtigelse af 1666 var kirken «en gammel Bindingsverks Bygning (d. e stavbygning) paa fire Stolper» altsaa vel en liden, enskibet kirke og «slet forfalden». Gjevedals kirke blev reven 1824.

I Hallingdal.

170. *Hols kirke,* se s. 449.
171. *Aals kirke,* se s. 271.
172. *Torpe Margareta(?) kirke,* se s. 276.
[173. *Den ældste kirke i Torpe,* se s. 226.]
174. *Gols kirke,* se s. 314.
175. *Hemsedals kirke,* se s. 345.
176. *Nes kirke,* se s. 406.
177. *Flaa kirke.* se s. 404

178. **Gulsvik kirke.** — Gaulsvíkr kirkja. — Flaa sogn, Nes prestegjæld, Ringerikes og Hallingdals provsti («N. F.» s. 152). Kirken nævnes i de pavelige nuntiers regnskaber ved 1327 og i «D. N» I, no 302. I aaret 1347 skulde nemlig kirken tjærebredes; — thi ifølge erkebiskop Jons «Kristenret» kap. 7—9 skulde enhver trækirke «brædes» (se «Norges gamle Love» II, s. 345); og i nævnte brev meddeler presten Ivar i Aal almuen i Gulsvik sogn at Baard, bonde paa Roppom, har paataget sig at bræde dens kirke. At kirken paa Gulsvik dengang var ny, er jo ikke derfor sikkert. I 1734 saaes af den gamle kirke ikke andet end 2 stolper og 1 sten der, hvor indgangen havde været. Stedet kaldtes Kapelhaugen og holdtes for et par hundrede aar siden saa helligt, at ingen maatte komme der efter solnedgang (Wiel i «Topogr. Journ.» h. 31, s. 169 (fra 1743) og Daae, «Bygdesagn» s. 22). Rimeligvis er kirken revet straks efter reformationen.

I Valdres.

179. *Vangs kirke,* se s. 337.
180. *Tomaskirken paa Kirkesæteren paa Filefjeld,* se. s. 447.
181. *Øie kirke,* se s. 369.
182. *Hurum kirke,* se s. 332.
183. *Lomen kirke,* se s. 326.
184. *Øde kirke,* se s. 368.

185. **Fyrstraa kirke.** — Fyristrà kirkja. — Vestre Slidre prestegjæld, Valdres provsti («N. F.» s. 115). Kirken nævnes i «D. N.» IV, s 75 og 76 ved 1308 (i registeret feilagtig henført til Fister kirke i Ryfylke). Ellers kjendes den kun fra dens regnskaber 1673—75. De omtaler den som en kirke med svalgange, sikkert en stavkirke. Dens vestre del «stod paa Fald» 1658, og dens «Bindingsverk» skulde da bebindes. Den var i 1747 meget forfalden og reves vistnok samtidig med nabokirken Øde omkring nævnte aar. Der er en mulighed for at af de portaler, der fra Røn kirke ere indkomne til museerne i Christiania, Kjøbenhavn og Stockholm, som tilhørende Øde eller Røn kirke, et eller flere kan være fra Fyrstraa.

186. *Hegge kirke,* se s. 309.

187. **Rogne kirke.** — Rogns kirkja. — Østre Slidre prestegjæld, Valdres provsti («N. F.» s. 116). Kirken nævnes i de pavelige nuntiers regnskaber ved 1327 og senere 1336 i «D. N.» II, s. 182, og den 28de februar 1388 («D. N.» IV, no. 545) i et brev, der er udfærdiget «aa Rogne i Rogns kirkiu sokn a sydra lutanum a Valdresse». «N. F.» siger: «Den gamle Kirke var en Stavbygning med Svalgang omkring». Kirken har neppe staaet lige til 1857, da sognet fik sin nuværende tømmerkirke.

188. **Blasiuskirken paa Volbu.** — Kirkjan *i* Völúbu. — Østre Slidre prestegjæld, Valdres provsti («N. F.» s. 116). Munch: Leykini k., hvorom Rygh skriver: «Navnet kan være sandsynligt, men kan ei belægges. I middelalderen findes kirken kun benævnt efter bygden, Vølubu». Kirken omtales 1327 i de pavelige nuntiers regnskaber og allerede 1368 forekommer kirken under navnet «Volubo» («D. N.» X, no 70), ligesaa 1384 («D. N.» IX, no. 119). At den var en stavkirke er rimeligt, da det i dens regnskab for 1673 heder, at den havde svalgange omkring sig. Almindelig kaldtes kirken «Blaas». St. Blasius havde ogsaa en kirke paa Megaarden i Gudbrandsdalen. Sognet fik en ny tømmerkirke 1820 — men hvorvidt stavkirken stod saa længe, kan jeg ikke sige.

189. **Nordre Aurdals kirke.** — Aurdals kirkja, Lunds kirkja. — Valdres provsti («N. F.» s. 111). Kirken nævnes i de pavelige nuntiers regnskaber ved 1327 og i «D. N.» II, no. 344, aar 1358, da kirkens prest var *Bergulf Tordersøn,* og «D. N.» I, no. 842, da biskop Sigurd af Stavangers kvittering for Skrautvaal kirkes ombud er dateret Aurdal 30te juli 1457. Ifølge besigtigelse af 1675 og regnskaberne for 1694 havde kirken omgang (svaler) og var en treskibet stavkirke med særskilt klokkestøpul. I besigtigelse af 1686 siges, at den havde intet loft, det vil altsaa sige, at den fremdeles havde beholdt sin middelalderske aabne tagstol. Ifølge Worm («Mon. Dan.» s. 519) stod paa en af kirkens klokker en runeindskrift: «Gudman (Gudmund?) gerdi mik». Da sognet fik en ny tømmerkirke 1735, maa den gamle kirke formodentlig da være revet.

190. **Søhus kapel.** — Skrautvaal sogn, Nordre Aurdals prestegjæld, Valdres provsti («N. F.» s. 112). Kapellet omtales i Worms «Mon. Dan.» 1643, der siger, at der i kapellets gulv var en gravsten, hvorpaa saaes indridset en kvindelig figur og en runeindskrift, som efter Worms læsning ingen mening giver, men ifølge Miltzov («Presb. Voss-Hand.» s. 65) lød saaledes: «Her hvilir Elin Reisdotr, ártid hennar er Klemet messo aftan». Kapellet nævnes dernæst i et kirkeregnskab for 1672 som en stavbygning med svaler. Ifølge Nordre Aurdals kaldsbog af 1733 stod dengang endnu en levning af kapellet «med adskillige gamle Billeder malede paa Væggen og var det ikke større end at det kunde rumme 10 à 12 Personer».

Fra kapellet er til universitetets oldsagsamling indkommet en stol med indskaaret «1619», men som efter udskjæringerne at dømme maa være middelaldersk. Kapellets rester maa være revet i decenniet 1733—43; thi Kraft angiver, at det var forsvundet før sidstnævnte aar.

191. **Svenes kirke.** — Svenes kirkja. — Nordre Aurdals prestegjæld, Valdres provsti («N. F.» s. 111). Kirken nævnes første gang i fru Jartruds testamente af 8de mai 1307 («D. N.» II, no. 85), der betænker «Suenes kirkja» med en jordlod. Den 22de mai 1311 nævnes («D. N.» II, no. 110) presten «Sira Jone a Suenesi» og den 19de januar 1316 («D. N.» II, no. 124) udfærdiger «Erikar prestær a Suenesi» et brev. Ved 1327 nævnes kirken i de pavelige nuntiers regnskaber. Ifølge kirkens besigtigelse af 1675 havde den endnu dengang sin svalgang i behold. Den maa være nedtaget mellem 1675 og 1735, rimeligvis ved sidstnævnte aar, da sognet fik ny kirke.

192. *Reinli kirke,* se s. 398.

193. *Hedals kirke,* se s. 352.

4. Hamar bispedømme.

I staden Hamar.

194. **St. Jørgens kirke** («N. F.» s. 75). — Kirken omtales vistnok første gang i den i de fleste henseender meget apokryfe «Hamars Beskrivelse» af 1553 (Thaarup «Danske Mag.» II, s. 361). «Den samme St. Jørgens Kirke var en Trækirke og stod heden ved Hagebæk og var vel stafferet baade inden og uden med alle sine Ornamenter, som en Kirke burde have efter den katholske Vis og Skik. Item naarsomhelst nogen høie Fester var for Hænder, enten Paaskedag, Jul eller Pintsedag eller andre høitidelige Dage, som udi det blinde Papisteri vare paalagte, da var slig Skik, at der skulde først ringes i Domkirken, dernæst i Klosteret, dernæst i Korskirken og allersidst i St. Jørgens Kirke, naarsomhelst at de saa ringede; siden derefter skulde de ringe og kime, som de mest kunde, dog skulde de skikke sig i den Maade ligesom udi Domkirken og ikke længer. Item naar som det var blidt og stille Veir, da kunde man høre det langt borte, naarsomhelst Præsten og Degnene sjunge i Kirken og Orgelværkernes Lyd hørtes, at den, som ikke havde et Stenhjerte, maatte græde af Glæde for Guds usigelige Naade mod Menneskene og Guds hellige Ord og de deilige Psalmer, som de hørte sjunge der.»

Pastor Nils Sverdrup skriver ca. 1706 om kirken (sammesteds s. 297): «Ingen ved nu mere at vise, hvor St. Jørgens Kirke har staaet, saasom den, der var af Træ. Og da deslige Klosterkirker ere for lang Tid begravede i Mjøs, der har

udbrudt Landet saavidt, at Fjorden støder ind til den gamle Domkirke paa 150 Skridt, da dog Byen tilforn der efter gamle Beskrivelser extenderet sig i Mjøs til Holmen, der endnu i lavt Vand lader sig tilsinne over 5000 Skridt.» Det er altsaa klart, at kirken var ødelagt allerede 1553, men underretningen om, at den skal være sunket i Mjøsen er vistnok mere end tvilsom. Man ved dette om St. Olafs kloster, der laa lige nedenfor domkirken («deslige Klosterkirker») og af hvis bygninger jeg har seet utvilsomme rester lige ved vandet — men dette var paa en ganske anden kant end Hagebæk og St. Jørgens kirke. Ligesaa er det naturligvis urigtigt, naar den kaldes en «Klosterkirke». At kirken virkelig har eksisteret, turde der derimod ikke være grund til at betvile.

I Telemarken.

195. **Brunkeberg kirke.** — Brugguberga kirkja. — Kviteseid prestegjæld, Øvre Telemarkens vestfjeldske provsti («N. F.» s. 238). Kirken nævnes i «D. N.» II, no 301 ved 1349 og «D. N.» I, no. 359 og 364 1358 (se Munch «N. F. H.» 2 r. I, s. 891 f.) i anledning af en drabssag, o. fl. st. samt i Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 6 og 389. Kirken var ifølge besigtigelse af 1662 noget ramponeret, saaledes fattedes «nogle tusinde Spaan paa Taget, ligesom der manglede et Skruv over et indsat Vindve»; ifølge besigtigelse af 1668 var den en stavkirke «med Svalgang og mange Skruv og takt fra øverst til nederst med Spaan». Den maa være revet mellem 1668 og 1790, da en ny kirke for sognet indviedes 20de oktober 1790.

196. **Laardals kirke.** — Eikr kirkja? (vel nævnt efter gaarden). — Øvre Telemarkens vestfjeldske provsti («N. F. s. 226). Kirken nævnes i «D. N.» III, no. 529 ved aaret 1396 og senere i «D. N.» I, no. 695, den 24de april 1424. Se Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 377 og 379, hvor det oplyses, at kirken, der laa syd for prestegaarden, ogsaa kaldes Egs kirke. Da den ifølge besigtigelse af Eidsborg kirke var af samme bygningsmaade som denne, har den vistnok været en enskibet kirke. I aaret 1662 var «Taget overalt ganske vanmægtigt, Svalerne rundtom ganske unyttige og forfaldne». De skulde da nedbrydes og anvendes til kirkens reparation. Denne blev dog ikke af for det første; thi i besigtigelse af 1668 gjentages disse klager: det siges, at «Kirken var af Bygning med Stolper og Planker opreist, saasom de fleste andre i Øvre Thelemarken, med mange Skruv og Svaler omkring. Er paa Svalerne megen Brøstfældighed og ellers behøver særlig repareres. Stolperne ere og endel forfarne. Dersom hun skal vedblive, maa nødvendig hendes Indkomst aarlig derpaa anvendes». Merkelig ilde stemmer Krafts notiser om kirken med indberetningens skildring, da den saalangt fra i 1662 og 1668 at være en forfalden stavkirke, ifølge Kraft III, no. 159, skulde være en i 1662 kun 14 aar gammel, nybygget tømmerkirke, opført 1648. Her maa tydeligvis være en ligefrem dobbeltfeil i Krafts opgave. Naar den gamle stavkirke reves vides ikke. Det turde ikke været længe efter indberetningen af 1668. (Skulde Krafts 1648 simpelthen være en trykfeil for 1668?) Fra denne kirke stammer et krucifiks i universitetets oldsagsamling (no. 1752). I 1831 fik sognet ny kirke; men det er ikke troligt, at den allerede i 1662 sterkt forfaldne stavkirke har staaet lige til da.

197. **Høidalsmo kirke.** — Heydalsmós kirkja. — Laardals prestegjæld, Øvre Telemarkens østfjeldske provsti («N. F.» s. 229). Kirken nævnes 1308 («D. N.» I, no. 116) i en dom angaaende et gaardssalg og

«D. N.» I, no. 359 og 364, aar 1358 og paa 2 steder i Jens Nilssøns «Optegnelser» ca. 1594 s. 16 under navnet «Heidelsmaae kircke», samt s. 379 under navnet «Hedalsmo». Han nævner ogsaa kirken s. 378 og 379, hvor det oplyses, at der hver tredje søndag holdtes gudstjeneste i kirken. Den oprindelige kirke, som ifølge besigtigelse af 1668 var en stavbygning med svalgang om, blev nedtaget efter 1785.

198. *Eidsborg kirke,* se s. 395.

199. *Vinje kirke,* se s. 244.

200. *Korsets og St. Olafs kirke i Nesland,* se s. 360.

201. **Raulands kirke.** — Rauðalands kirkja. — Øvre Telemarkens vestfjeldske provsti («N. F.» s. 229). Kirken omtales i «D. N.» I, no. 970 ved aar 1491, og i Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 373—374. Den var ved besigtigelse i 1662 «i alle Maader vel ved Magt» og ifølge besigtigelse af 1668 en stavkirke med svaler og mange skruv, overalt takt med spaan og af bygning som Vinje kirke. Paa «Treffuet» (troet, taglægterne, se Aasens «Ordbog», her pulpituret?) var ingen stole. Ifølge Lund var den endnu 1785 uden indre loft, altsaa havde den bevaret sin aabne tagstol. Da sognet fik ny kirke i 1808, er stavkirken formodentlig revet dette aar og neppe som «N. F.» (ca. 1864) siger: «for nogle Aar siden».

202. *Øifjelds kirke,* se s. 415.

203. **Aamotsdals kirke.** — Amótsdals kirkja. — Seljords prestegjæld, Øvre Telemarkens østfjeldske provsti («N. F.» s. 226). Kirken nævnes i «D. N.» XI, no. 222 ved aaret 1468. Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 16 nævner kirken «Vinsdal kirke», men s. 319 kaldes den ved sit sedvanlige navn, og siges at have sit navn af gaarden Aamot, der ligger 1½ fjerding nordost fra kirken. Ifølge besigtigelse af 1662 maa den have været en stavkirke, da det siges, at der fattedes «en Stolpe ved Sanghuset» (koret) At den var af stav udtales udtrykkelig i besigtigelse af 1668: «af gammel Bygning med Stolper og Planker opbygt, med Svaler omkring». Ligesaa omtales dens skruv og dens taarn, der maa have staaet paa kirkens tag, da et sted i kirken benævnes «vestenfor Taarnet». Ifølge Wille blev kirken nedtaget i 1774, men paany opsat af de gamle staver. Ifølge angivelsesmaaden af dimensionerne synes den at have været en aflang firkantet kirke med lige bredde og høide i skib og kor. Den var uden indre loft, altsaa med aaben tagstol. Længe er den gjenopreiste kirke ikke bleven staaende; thi ifølge Kraft III, s. 158 fik sognet ny tømmerkorskirke i 1792.

Dimensioner: 32′ lang × 16′ bred.

204. **Flatdals kirke.** — Flatdals kirkja. — Seljord prestegjæld, Øvre Telemarkens østfjeldske provsti («N. F.» s. 223). Sognet nævnes i «D. N.» V, no. 1060, aar 1529 (maaske antydes sognet og dermed kirken allerede ved 1413 i «D. N.» IX, no. 207, hvor der dog kan menes Flatdalsgrænden). «Jens Nilssøns Optegnelser» s. 390 og 393. Naar «N. F.» angiver, at kirken i 1662 var stavbygning, er dette neppe rigtigt, og saaledes kan dens egenskab af stavbygning kun bevises derved, at næsten samtlige middelalderske kirker i Øvre Telemarken vare trækirker. «N. F.» udleder dens egenskab af stavkirke ved 1662 deraf, at det i besigtigelsen heder, at den var «vel ved Hævd, fattes alene Loft paa Kirken»; «det vil sige», mener «N. F.», «at den gamle form var bibeholdt, saa at tagstolen var aaben». Men det er allerede mistænkeligt, at den var «vel ved Hævd», mens alle Telemarkens middelalderske kirker viser større eller mindre forfald paa denne tid. Yderligere vokser det betænkelige, naar vi hører, at allerede besigtigelse af 1668 siger, at kirken var «af Boelverk»,

d. v s. en tømmerkirke. Det urimelige i, at en stavkirke, der 1662 var vel ved hævd, allerede 6 aar efter skulde være ombyttet med en tømmerkirke, og det i tider, hvor man var saa sparsom med nybygninger, at selv aldeles faldefærdige kirker blev fremdeles benyttede, er jo iøinefaldende. Endelig opgiver saavel indberetning af 1885 som Kraft III, s. 157 — formodentlig efter kaldsbogen — at Flatdals kirke er opført 1654 og indviet 29de oktober samme aar. Saaledes er sammenhængen vistnok den, at den i 1654 opførte nye tømmerkirke *endnu* i 1662 *ikke* havde faaet sit indre loft færdigt. «N. F.'s» opgave, at stavkirken blev revet 1731, kan saaledes neppe heller være rigtig. Har altsaa Flatdal, hvad der er høist rimeligt, havt en stavkirke, saa er denne tilintetgjort i eller før 1654. I den yngre kirke fandtes fra den gamle bl. a. altarpladen med firkantet relikviegjemme liggende som fodtrin under vestre indgang. Som dørtrin udenfor korindgangen laa tidligere en runesten, der vistnok i middelalderen har ligget paa kirkegaarden og nu findes i universitetets oldsagsamling.

205. **Hjartdals kirke.** — Holms kirkja i Hjartdali. — Øvre Telemarkens østfjeldske provsti («N. F.» s. 221). Kirken omtales oftere i «D. N.». Første gang har jeg fundet den nævnt («D. N.» XI, no. 128) ved aaret 1413 eller 1414, hvor kirkens prest *Ketil Ivarssøn* omtales, der ifølge «D. N.» XI, no. 138, fremdeles var prest til Hjartdal den 12te juni 1422. Den 15de januar 1423 («D. N.» XI, no. 139) nævnes atter Hjartdalspresten Ketil (Ivarssøn). «D. N.» I, no. 692 af 12te januar 1424 giver os skildringen af en af hine vilde scener, der dengang vistnok ikke var usedvanlige ved kirkestevnerne, idet nævnte dag paa Holms kirkegaard et forhør optoges over et ved kirken forefaldt drab. Senere nævnes Hjartdals kirkesogn i «D. N.» III, no. 919 ved 1477, og kirken «D. N.» XI, no. 252 ved 1485, «D. N.» XI, no 267 den 30te november 1493, «D. N.» XI, no. 273, 1499 «D. N.» XI, no. 285 den 23de april 1507, «D. N.» XI, no. 306, 17de mai 1520, «D. N.» I, no. 1074, 15de januar 1522, «D. N.» XI, no. 631 fra 1536 og XI, no. 672 fra 1547 XI, no. 690 ved 1555. Om kirken selv fortæller biskop Jens Nilssøn i sin visitatsbog s. 395, at den kaldes «Holms Kirke» et navn, der ogsaa forekommer i «D. N.» paa de anf. st. 1424 og 1477, og at der dengang (1595) var «smucke stoler og predickestol och nyt loft nedre udi kirchen» — hvoraf man ser, hvad der ogsaa viser sig af andre opgaver, at man allerede i det 16de aarh. var begyndt at indlægge loft under stavkirkernes aabne tagstole, mens udtrykket «nedre i kirchen», d. v. s. skibet, synes at vise, at koret har beholdt sin aabne tagstol. Ifølge besigtigelse af 1668 var kirken «af Stolper och Planker opbygt med tjuffue Skruv omkring samt Svaller thrindtomkring, alle tækt med Spaan ligesom Taget». De 20 gavle tyder paa en treskibet kirke, da neppe ellers saa mange gavle kunde fremkomme. Hjartdals kirke maa være revet senest 1809, da sognet dette aar fik ny kirke (Kraft siger 1815—1820).

206. *Saulands kirke,* se s. 351.

[207. **Tuddals ældre kirke.** — Kirken, til hvilken hørte et kapel for den hellige Tove, afbrændte 1369 (kfr. «D. N.» V, no. 261). Det dørbeslag med runeindskrift (gjengivet i aarsberetning 1883 s. 96—97) der skal hidrøre fra Tuddals yngre kirke og nu findes i universitetets oldsagsamling, har vistnok tilhørt denne ældre kirke. Se forøvrigt næste no.]

208. *Tuddals yngre kirke,* se. s. 422.

209. *Atraa kirke,* se s. 365.

210. *Dal kirke,* se s. 413.

211. **Mæls kirke.** — Mels kirkja. — Tinn prestegjæld, Øvre Telemarkens østfjeldske provsti («N. F.» s. 221). Kirken, der ligger ved

indgangen til den smukke Vestfjorddal, ved en arm af Tinnsjøen, omtales i «D. N.» I, no. 355 den 31te mars 1358; men da i dette dokument presten *Jon i Rollag* bevidner, at Amund Helgessøn, der døde i manddødvinteren, ligger begraven ved Mæls kirke i Tinn, maa kirken altsaa ialfald have eksisteret 1349. I «D. N.» II, no. 759 kvitterer biskop Gunnar af Hamar den 12te oktober 1444 ombudsmanden Arne Bjørnsson for Mæls kirkes regnskab, da biskopen var tilstede i Vestfjorddalen paa visitats. Videre nævner biskop Jens Nilssøn kirken i sin visitatsbog s. 69 og 370 —, og den 11te juli «gick Bispen med Hr. *Hans* (presten i Tinn) der ind och besaag samme kircke». Den var en stavkirke; thi 1662 fattedes den bl. a. 6 stolper under svalen, — den har saaledes vistnok havt aaben svalgang — og paa vestsiden fattedes et skruv. I besigtigelse af 1668 siges udtrykkelig, at den var af samme slags som Atraa (Tinn) og Dal kirke. Os hjelper dette udtryk ikke længer end til at faa vished om, at den var en stavkirke, da begge hine kirkers form er os ubekjendt. Mæls kirke maa være revet efter 25de november 1836, da ansøgning om tilladelse til at rive den gamle kirke denne dag var forelagt tegneskolens direktion; derimod maa den være revet kort efter, da den nye kirke indviedes 1839, og intet vides ialfald om nogen mellemliggende tømmerkirke.

212. *Gransherred kirke*, se s. 420.

213. **Hovin kirke.** — Hofvinar kirkja. — Gransherred prestegjæld, Øvre Telemarkens østfjeldske provsti («N. F.» s. 219). Kirken, hvis sogn omtales i «D. N.» III, no. 503 ved aaret 1392, var ifølge Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 368 en stavkirke. Besigtigelse af 1662 siger: «Paa Nordsiden er en Grundvoldsville raaden, item en Langstolpe, som Kirken staar paa», hvad der synes mig at antyde en treskibet kirke, da «Langstolpe» formodentlig maa bruges om midtskibets høie stolper i modsætning til de korte i sideskibet og svalen. Den kaldes i 1662 «Hoffvundbøens» og i 1668 «Hofvinsbøyds» kirke o: Hovinbygdens kirke, bygdenavnet forekommer i «D. N.» oftere i det 14de og 15de aarhundrede (Rygh). — Saafremt den i 1850 nedrevne yngre kirke var, som Kraft III, s. 157 opgiver, bygget 1760, maa stavkirken formodentlig da være revet.

214. *Lilleherred kirke*, se s. 418.

I Gudbrandsdalen.

215. *Bjølstad kirke*, se s. 227.

216. *Peterskirken i Vaage*, se. s. 228.

217. *Mariæ, Johannes den døbers og Olafs kirke i Lom*, se s. 266.

218. *Garmo kirke*, se s. 198.

219. **Hov kirke i Lom.** — Hofs kirkja á Loom. — Skiaaker prestegjæld, Nordre Gudbrandsdalens provsti («N. F.» s. 97). Kirken angives paa det her citerede sted som en stavkirke, der blev «nedtaget 1752». Kilden er Hiorthøy II, s. 65. Nedtagelsen skede ifølge reskript af 10de april 1750, der forenede Hov sogn med Skiaaker (Rygh). Kirken nævnes ved 1299 i «D. N.» I, s. 82. At den var til paa Erik Prestehaders tid fremgaar ogsaa af «D. N.» I, no. 287, et dokument, der, udfærdiget 11te oktober 1343, dømmer almuen til at betale aarlig redegift til «*Sira Þiostulfuer* prester at Skiðakers og Hofs kirkium». Denne afgift kaldes *da* (1343) en ved disse kirker 60 aar gammel skik, og det bevistes, «at Kong Erik Magnussøn havde paalagt denne Afgift» (altsaa ca.

1283). Thjostolf havde dengang været prest til Hof kirke i 9 aar, altsaa fra 1334, men det vidnedes, at en tidligere prest, *Gunnar*, «som sang i Hof og Skeaker Kirker» for nær 60 aar siden, havde faaet denne afgift, og at 4 prester før Thjostolfs tid havde nydt den. «D. N.» I, no. 377 fra 3dje februar 1363 viser, at dengang havde Skiaaker, Bø, Geilo og Nes samme prest, *Steine Peterssøn*, der 1376 optræder som prest til Lom. Se ogsaa Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 14.

220. **Andvord kapel.** — Andvörðu capella. — Loms prestegjæld, Nordre Gudbrandsdalens provsti («N. F.» s. 96). Kirken nævnes 2 gange i «D. N.» i en saadan forbindelse, at det tydelig kan sees at have været en middelaldersk trækirke, nemlig «D. N.» I, no. 758, og I, no. 759. I det første brev kundgjør biskop Peter af Hamar den 25de januar 1437, at han stadfæster i alle dele sin formands, biskop Sigurds, gavebrev om kapellet i Andvord, som han lod føre til Skiaaker i Nordherred i Lom. Og i et andet brev af samme aar og dag vidner Halbjørn Reidulfssøn, korsbroder i Hamar, og 4 lagrettemænd, at de for vist 18 aar siden (altsaa ca. 1419) var paa Mo (Loms) prestegaard, da Gisbrikt Guttormsen Andvord tog biskop Anbjørn i Hamar i haand paa, at kapelkirken, som efter biskop Sigurds bud var flyttet fra Andvord til Skiaaker, skulde blive upaatalt af Gisbrikt og hans arvinger. Kapellet var altsaa flyttet ca. 1419, da biskop Sigurd døde dette aar; men paa den anden side kan flytningen ikke være stort ældre, siden biskopen ikke havde faaet transaktionerne ved flytningen afsluttede ved sin død. Da kapellet kunde flyttes fra Andvord til Skiaker, har det været en trækirke. Paa Skiaker maa der imidlertid allerede tidligere have været en kirke, da «D. N.» I, no. 287 viser, at Skiaaker i 1343 havde prest sammen med Hov kirke (se denne; kfr. Schøning i «Budstikken» II, no. 733 og Hiorthøys «Beskrivelse» II, s. 66). Naar det til Skiaaker flyttede kapel blev revet er ikke klart.

221. **Hofs kirke paa Lesje.** — Hofs kirkja á Lesjum. — Nordre Gudbrandsdalens provsti («N. F.» s. 98). Kirken kjendes egentlig først af dens regnskaber fra tiden omkring 1626. Den var ifølge «N. F.» en stavbygning og stod paa søndre side af prestegaarden ned mod vandet og havde særlig klokkestøpul, der nedtoges ved nævnte tid. Som kirkens navn viser, laa den paa tempelgrund. Det turde være muligt, men er ikke sikkert, at det er denne kirke, hvis prester *Gudbrand*, prest á Lesjum 1400 og 1417, og *Olaf Jacobsøn* til Lesje kirke 1491, omtales i «D. N.» V, s. 286, III, s. 459, og II, no. 966; men der var dengang flere kirker paa Lesje, nemlig foruden Hof ogsaa Bø og Stafheim. Ifølge besigtigelse af 1675 havde den da korsform — 2 vinger i nord og syd. Hofs kirke reves 1749, da den nye «Bethel Kirke» byggedes. Som en levning af den gamle kirke saa Schøning en altartavle i den nye.

222. *Bødalens kirke*, se s. 233.

223. **Øier kirke.** — Hofs kirkja í Eyja. — Søndre Gudbrandsdalens provsti («N. F.» s. 86). Kirken nævnes første gang 1323 i «D. N.» II, no. 149, hvor dens prest *Botolf* navngives, dernæst nævner «D. N.» II, no. 204 fra 1333 og II, no. 212 fra 1335 presten *Erik* til Øier. Endelig nævnes Øier sogn i Aslak Bolts «Jordebog» s. 105 ved 1432 og i Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 15. I 1630 fik kirken, ifølge regnskaberne for dette aar, nye svaler. Indberetning af 1686 nævner endnu kirkens svaler som eksisterende. Den havde som sedvanlig sin hovedindgang mod vest, men var allerede dengang nylig udvidet til korskirke ved tømmerkorsarme, da dens «nye tvende opbygte Vinger» omtales som udførte «forleden aar» (1685). Den maa foruden sit taarn have havt særskilt klokkestøpul det nævnte aar. Kirken stod ifølge «N. F.» oprindelig paa

Skaaden (Hof), var af stavverk og havde svaler omkring. Naar provst Dybdahl i en indberetning af 1ste december 1810 taler om, at der «paa Skaaden har staaet et Capel», er det vistnok Øiers gamle stavkirke han mener. Den brændte den 25de juli 1722.

224. *Ringebu kirke,* se s. 268.

225. *Faavang kirke,* se s. 452.

226. **Listad kirke.** — Liðstaða kirkja. — (Søndre Fron) i Søndre Gudbrandsdalens provsti («N. F.» s. 88). Som vi ovenfor saa, fortæller sagaen, at Olaf den hellige foretog sit tog for at kristne Gudbrandsdalen høsten 1021. Under dette tog siger Snorre, at kongen i Lesje paa et sted, som hed Borar* (Bø), hvor han overnattede nogle nætter, «indsatte Præster» (ca. 117). Disse maa da efter kongens afreise selv have sørget for at reise sig en kirke. Men om kirken paa Bø ved vi aldeles ingen besked, da den i «D. N.» I, no. 377, aar 1363, omtalte Bø kirke ifølge prof. Ryghs meddelelse ikke kan være kirken paa Lesje (Nørstebø), men derimod maa være at søge i Lom eller maaske snarere i Gausdal, Bødals kirke. Efter derpaa at have indsat «Lærere i Loar og paa Vaage» og faaet løfte af Torgeir den gamle fra Garmo om en kirke (se s. 198), drog han ned igjennem hoveddalen for at møde de under Dale-Gudbrand samlede døler. Efter det bekjendte optrin paa Hundorp, bestemte Dale-Gudbrand sig til at bygge en kirke for den hvide krist. (Snorre «Olaf den Helliges Saga» kap. 119 in fine:) «Kong Olaf og Biskop Sigurd efterlode sig Lærere, og de, som før vare Uvenner, skiltes ad som gode Venner, og Gudbrand lod bygge en Kirke i Dalen» Da hele denne række af begivenheder er saa sagnmæssige, at de ikke kan benyttes som historisk grundlag, tør vi blot sige, at den kirke, som sagaen tillægger den eventyrlige «Dale-Gudbrand», neppe kan have staaet paa noget andet sted end *paa Listad;* thi der har i alle tider kirken for Søndre Fron ligget og i nærheden ligger den endnu. Denne kirke var en stavkirke, hvad stedets ældre kirke ganske sikkert ogsaa har været; derimod ved vi ikke, om det er den ældste stavkirke, der nævnes «D. N.» V, s. 59 (1319) og aar 1370 («D. N.» III, no. 367), da *Erik Sigurdssøn* var kirkens prest. Svalgang har kirken havt — som visselig alle vore stavkirker —, da Schøning kjender et diplom fra 1380, der opsattes i dens «Utskot». Men efterhaanden er kirken bleven for liden for menigheden og har da — vistnok efter reformationen, da det slags udvidelser var meget almindelige, — faaet korsarme af laft. Den gamle stavkirke blev revet 1787 (ifølge Nicolaysen), hvad der stemmer med at sognets nuværende ottekantede stenkirke er opført 1789.

227. **Rolstad kirke.** — Róaldsstaða kirkja. — Søndre Frons prestegjæld, Søndre Gudbrandsdalens provsti («N. F.» s. 91). N. F. siger: «Paa Rolstad var der tilforn Kirke; at den maa have været en Stavkirke, sees af Schøning, som 1775 saa paa Gaarden de Træstolper, som have staaet ved og om Døren, hvilke ere ret smukt udskaarne med Løvverk, hvori en Drage sees indslynget paa samme Maade omtrent, som er at se paa de gamle Runestene». Skjønt jeg ikke har fundet kirken tidligere omtalt, er det af Schønings skildring af dørplankerne sandsynligt, at den har været til allerede i det 14de aarhundrede, ialfald før baade Tuddals yngre kirke og Hofs kirke i Solør, hvor drageornamentiken er helt forsvundet.

228. **Sødorp kirke (nu Nordre Frons hovedkirke).** — Kirkja à Suðþorpi. — Søndre Gudbrandsdalens provsti («N. F.» s. 92).

* Prof. Rygh bemerker: Borar er et aabenbart forvansket navn. Hvad der ligger til grund for den forvanskede form er vanskeligt at sige.

Kirken nævnes i «D. N.» III, no. 204 ved aar 1340, da «*Arne*, prestr á Sudþorpi», omtales. Den nævnes videre under navnet Brandvol kirke i «D. N.» IX, no. 487 i aaret 1515 og endelig i Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 15. I regnskaberne for 1675 og 1688 omtales den med svalgang og formodes den af Nicolaysen at være en stavkirke. Dog omtales en nybygget kirke af tømmer i Fron ved 1617, men den ældre kirke var bevaret ved siden af den nyere Jens Nilssøn siger nemlig, at der paa Sødorp stod «en liden forfalden Kirke hos den anden». Den maa være gaaet tilgrunde mellem 1686 og 1763. rimeligvis ved sidstnævnte aar, da sognet fik ny kirke.

229. **Vik kirke.** — Víkr kirkja í Hvammi? (Rygh). — Kvams sogn, Nordre Frons prestegjæld, Søndre Gudbrandsdalens provsti («N. F.» s. 93). Den omtales i 1675 med svalgang. Som levninger af denne kirke saa Schøning i den nuværende Kvams kirke «ophængt endel gamle, med Vandfarve malede Tapetserier, hvoraf ogsaa findes i de andre gudbrandsdalske Kirker, ligesom en Døbefont af Klæbersten med Udhugninger». Viks kirke er nedrevet 1775; thi Kvams kirke blev flyttet fra Vik til sit nuværende sted ifølge reskript af 16de august 1775 (Hiorthøi II, s. 92 og 104; Rygh).

230. **Bø kirke.** — Bjár kirkja. — Nordre Frons prestegjæld, Søndre Gudbrandsdalens provsti («N. F.» s. 92). Kirken nævnes ved slutningen af det 16de aarhundrede i biskop Jens Nilssøns visitatsbog s 15 som en af de kirker, der efter reformationen var lagt øde, idet det heder: «Vdi Rustebygden staa nogit igen aff en gamel annex vid den gaard Bøø». «N F.» siger: «Tæt nedenfor Gaardens (Bøs) Huse stod indtil Begyndelsen af det 17de Hundredaar en Stavekirke, hvoraf endnu findes paa Gaarden en Døbefont af Klæbersten uden Forsiringer og en Dør, 4½ Alen høi og 1 Alen bred». Kirken er vistnok revet kort efter Jens Nilssøns død.

231. *Faaberg kirke*, se s. 349.

232. **Biri kirke.** — Sigistaða kirkja. — Totens provsti («N. F.» s. 104). Kirken antydes allerede 1340 «D. N.» VI, s 178 og senere «D. N.» IX, no. 352, nævnes den (25de mai 1466) «Sighistaða kirkja». «D. N.» IX, no. 143 fra 1345 er et falskt brev. Endelig omtales kirken i biskop Jens Nilssøns visitatsbog s. 42 og 302 ca. aar 1598. Den var ifølge «N. F.» en stavbygning. I besigtigelse af 1675 omtales den med svalgang og taarn. Kirken maa være revet mellem 1674 og 1777, sandsynligvis ved sidstnævnte aar, da sognet fik ny kirke.

I Østerdalen.

(Se desuden under erkestiftet: Tønset kirke).

233. **Den hellige Torleifs kapel.** — Elverums prestegjæld, Søndre Østerdalens provsti («N. F.» s. 58). Kirken var indviet til en norsk bondehelgen St. Torleif. Den var ifølge Jens Nilssøns visitatsbog s. 14 en paa Elverums kirkegaard staaende liden bygning, der da laa øde, og synes at være forsvundet i løbet af det 17de aarhundrede. «Hellig Torlofs capel er it lidit huss, som staar paa Elfuerims kirckegaard oc i bispernis tid haffde sin synderlig kirckewerge oc rente». Jeg ved ikke, hvorfra «N. F.» har den oplysning, at kapellet var af træ.

234. **Aamot kirke.** — Ámóts kirkja. — Østerdalens provsti. Kirken nævnes i «D N.» X, no. 97 ved aar 1400. Den sees af besigtigelse i 1686 at have været en stavkirke. Vistnok siges det i en indberetning af 1628—29 at en ny tømmerkirke da er opført i Aamot, men visse dele af den ældre stavkirke maa ialfald været bevaret i denne, da der udtrykkelig i 1686 tales om «den lange Sville under Kirken» og «de store Planker, som *staar* udi samme Sville och er Kirkens Klædning». Dette sidste er et udtryk, der ogsaa andetsteds i samme besigtigelse bruges om en stavkirke — «og vil andre i deres Sted *indsættes*». Den dobbelte sville under stavkirken antydes ogsaa ved at «samme Sville vil udi den anden underliggende fastgjøres». Kirken havde samme aar faaet nyt vaabenhus. Der var begravelse i kirken, idet en løitnant Lauritz Nilssen Gram var begravet der aaret forud, «midt i Kirkegulvet nedsat». 1768 fik sognet sin nuværende tømmerkirke.

I Heinafylke.

235. **Gjølstad kirke.** — Geylastaða kirkja. — Ringsaker prestegjæld, Hedemarkens provsti. Kirken nævnes i «D. N.» III, no. 535 ved aaret 1397. Kirken viser sig at have været en middelaldersk stavkirke, da Jens Nilssøns visitatsbog siger os, at den vel endnu staar. men at ingen tjeneste gjøres i den. Det heder nemlig s. 306, at den var «en liden trækircke kallis Giølestadts kircke och er Jørgen Kruckous gaard, och den kircke vil hand lade bygge och forbedre *igjen* —», og s. 13 heder det: «Gyldstads kircke *staar end nu;* Jørgen Kruckhoff er begierendis, at der maatte giøris tieniste, naar den bliffuer ferdig». Det synes imidlertid ikke at være blevet noget af reparationen; thi aarsberetning for 1876 meddeler uden at nævne bygningens materiale, efter en ældre optegnelse af prest A. Mørch, at der paa Gjølstad «stod et Capel, som blev sløifet 1600, og er dets Døres Jernbeslag anvendt til et Stalddørsbeslag paa Gaarden».

236. **Brøttum kirke.** — Brjotheims kirkja. — Ringsaker prestegjæld, Hedemarkens provsti («N. F.» s. 85). Kirken synes at være antydet i «D. N.» IX, s. 171 ved 1370 og VII no. 354 ved aar 1411 og nævnes senere i Jens Nilssøns visitatsbog s. 13 og 304 ved slutningen af det 16de aarhundrede Den gamle kirke, der i besigtigelse af 1675 skildres som overmaade skrøbelig og umulig at reparere, stod ifølge indberetning af 1686 endnu da. Ifølge Nicolaysen var den endnu ifølge dens regnskab for dette aar, en stavbygning med svalgang. Imidlertid antyder regnskaberne bygning af en tømmerkirke 1629 og atter af en ny saadan 1688, men 1629 menes formodentlig restaurationer, saa dele af den ældre kirke formodentlig er bevarede i den nyere kirke, men reves altsaa vel 1688. Vaabenhus og taarnfod er opsat af tømmer 1684. Da fornyedes ogsaa svillemuren og loft indlagdes i kirken. Kirkens taarnfod bar imidlertid intet taarn. Sognet fik atter ny kirke i 1790.

Dimensioner: Skibet 34′ × 28′; kor 19′ × 19′; sakristi 16′ × 11′. (Indberetning 1686).

237. **Berg kirke.** — Bergs kirkja á Nesi. — Nes prestegjæld, Hedemarkens provsti. Kirken nævnes i «D. N.» IX, no. 103 ved aaret 1332, se ogsaa I, s. 235 (1345) og II, s. 228 (1346). Ifølge Jens Nilssøns visitatsbog s. 13 stod kirken øde ved slutningen af det 16de aarhundrede, formodentlig var den

nedlagt ved reformationen. Aarsberetning for 1876 s. 147 siger: «Paa Berg stod et Kapel af Stavverk, i hvis Grundvold var fundet et Laag af et Røgelsekar med 4 Gavle, som Mørch ifølge en Fortegnelse af 28de Marts 1810 nedsendte til Museet i Kjøbenhavn». Naar det er nedbrudt vides ikke.

238. **Hofs kirke.** — Hofs kirkja. — Tomter sogn, Romedals prestegjæld, Hedemarkens provsti («N. F.» s. 63). Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 14 siger, at der ikke gjøres tjeneste i kirken. Schøning angiver, at han fra denne da forsvundne kirke paa gaarden Hof saa en dør med sterkt jernbeslag. Ifølge G. Faye, «Stange Menighed og dens Præster» s. 21, sløifedes kirken 1610.

239. **Skattum kirke.** — Skatteims kirkja. — Vangs prestegjæld, Hamar stiftsprovsti. Kirken nævnes aar 1361 i «D. N.» III, no. 320, men var allerede ved slutningen af det 16de aarhundrede ifølge Jens Nilssøns visitatsbog s. 13 og flere steder øde eller ødelagt At det har været en stavkirke synes at fremgaa deraf, at det har hørt til de «mange Træcapeller», som presten Sverdrup ca. 1706 omtaler som engang eksisterende i Vang (se Thaarups «Danske Mag.» II, s. 301).

240. **Valums kirke.** — Vardheims kirkja. — Vangs prestegjæld, Hamar stiftsprovsti. Kirken angives som eksisterende 1346 i «D. N.» III, s. 204, idet gaarden kaldes Kirkin-Vardheim. Den var et af de i Thaarups «Dan. Mag.» II, s. 301 omtalte «mange Træcapeller i Vang» fra middelalderen. Den var ifølge Jens Nilssøns visitatsbog s. 13 øde ved slutningen af det 16de aarhundrede.

Det samme gjælder om:

241. **Aas Mikaelskirke.** — Vangs prestegjæld, Hamar stiftsprovsti. De i Thaarups «Dan. Mag.» som særskilte kirker nævnte Aas kirke og Mikaelskirken er ifølge prof. Ryghs mening identiske. Han siger derom: «I middelalderen findes nemlig skovbygden nordlig i Vangs sogn — eller en del deraf — kaldet *Mikjálsásinn* (se «D. N.» II, s. 311, V, s. 597), antagelig efter den helgen, til hvilken Aasens kirke var dediceret. Denne kirke har formodentlig staaet paa Kirkeby».

242. **Det hellige kors's kapel** sammesteds. — Kross Capella. — Ifølge Ryghs mening tilhørende Hamar by. (Thaarups «Dan Mag.» II, s. 301.)

243. **Nashaug kirke** sammesteds, (Nashauga kirkja), der omtales ved 1395 i «D. N.» IV, no. 639. (Thaarups «Dan. Mag.» II, s. 301.)

244. **Hofvin kirke** sammesteds. — Hofvinar kirkja á Furnesi. — Kirken nævnes i «D. N.» I, no. 189 ved aar 1327, og Jens Nilssøn nævner den i sin visitatsbog s. 13 som ødelagt ved slutningen af det 16de aarhundrede, —

samt endelig om

245. **Hommelstad kirke** sammesteds. — Hamlustaða kirkja. — Kirken nævnes i «D. N.» VII, no. 316, «Homlæ stadz sokn» i aaret 1383. Paul Huitfeldt nævner i sin stiftsbog Homlestad som anneks til Vang ca. 1575 og Jens Nilssøn oplyser ca. 1594 i sin visitatsbog, hvor han omtaler kirken, s. 13, 309, 314 og 315 at der gjøres tjeneste 10 à 12 gange om aaret efter leiligheden. Presten Sverdrup, der skrev sin beskrivelse af Hamar domkirke i begyndelsen af det 18de aarhundrede (Thaarups «Dan. Mag.» II, s. 301) siger: «Der har

ellers været her i Sognet mange Træcapeller, som alle for lang Tid ere forfaldne, undtagen det paa Hommelstad, hvilket med sine gamle Træstolper bøiede sig til Jorden 1705». I dette aar faldt altsaa stavkirken sammen *.

I Raumafylke.

246. *Johannes den døbers kirke paa Vinger,* se s. 247.

247. **Mariakirken i Vaaler.** — Vála kirkja. — Søndre Østredalens provsti («N. F.» s. 58). Kirken siges af sagnet opført af selve Olaf den hellige, hvad der dog vistnok kun beror paa, at der i Snorres «Olaf den Helliges Saga» kap. 120 fortælles, at Olaf mod vaarsiden 1022 «for øster til Solør og kristnede den Bygd» og navnlig fra den nedenfor omtalte «St. Olafs spenning». Sin hest vandede kong Olaf i den kilde nær kirken, der hverken udtørres om sommeren eller fryser om vinteren, og som man før tilskrev undergjørende kraft. (Sml. «Norske Husven», 2den halvaargang, no. 6). Sagnet (Faye s. 112) siger, at da det i kongens nærværelse var afgjort, at en kirke her skulde bygges, blev man uenig om stedet; men St. Olaf afgjorde sagen, idet han staaende ved den kilde, som endnu bærer hans navn, afskjød en pil og erklærede, at der, hvor den faldt ned, skulde kirken bygges. Pilen faldt ned i en «Vaal», d. e. en sammendynget hob af kviste og træstammer, og deraf fik kirken sit navn. Den nævnes i biskop Eystejns «Jordebog» (den røde bog) s. 456 og 554 ved aar 1400, og dens dedikation til Maria kjendes herfra. Se Jens Nilssøns «Optegnelser» s 7. I 1686 aars indberetning er kirken skildret som ret skrøbelig, vaabenhuset er helt nedblæst og svillerne behøver at sammenbindes paa alle kirkens 4 hjørner. I 1635 var en sorenskriver Madsen blevet begravet i kirken nede ved kirkedøren paa høire haand Den var en stavkirke, til hvilken syge og døende pleiede at ofre gaver, og blev først revet aar 1805. Fra den nye kirkes «Ornamentkiste» er en mangedobbelt viret jernspænding, som kaldes «St. Olafs Spænding», da den nemlig skal have siddet i hans hests grime, og være af ham efterladt til erindring — gaaet over til univ. oldsagsaml. Nicolaysen anser den med rette for den gamle kirkes dørring.

248. *Hofs- Olafskirke i Solør,* se s. 428.

249. *Olafskirken paa Eidskog,* se s. 246.

I Hadafylke.

250. **Østsinnen kirke** (Nordre Lands hovedkirke). — Garða kirkja á Sinnini. — Hadelands og Lands provsti («N. F.» s. 109). Kirken antydes som eksisterende 1337 i «D. N.» II, s. 183 (á Ængium á øystra Sinninum) og i VIII, no. 154, hvor «Vivilsgrinden i Østresinnen (sogn ?)» nævnes ved

* Det er vist ikke til at betvile, at flere af de af Jens Nilssøn s. 13 nævnte «nedfaldne og *opbrændte*» kapeller i Ringsaker: Reyr, Berg, Stang og Skridshol ogsaa har været stavkirker; men da vi intet sikkert ved derom, og der kan have været stenkirker blandt dem, tør vi ikke optage dem her.

1348. Østsinnen nævnes ogsaa i «D. N.» III, s. 487 (1425). Jens Nilssøns visitatsbog s. 297 og 298 nævner aar 1594 kirken. Den var ifølge dens regnskab for 1673—75 en stavbygning med svalgang omkring, men maa være revet ca. 1675, da sognet fik ny kirke dette aar.

251. **Nordsinnen kirke.** — Hauna kirkja á Sinnini. — Nordre Lands prestegjæld, Hadelands og Lands provsti («N. F.» s. 110). Kirken nævnes i «D. N.» I, no. 203 ved aar 1329, og i Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 297. Den omtales med svalgang i regnskabet for 1673—75, og maa være forsvundet før eller ved 1758, da sognet fik ny kirke.

252. **Fluberg kirke** (Søndre Land). — Flugubergs kirkja. — Hadelands og Lands provsti («N. F. s. 109) Kirken nævnes som sognekirke i «D N » IX, no. 101 ved aaret 1330, ligesom «D. N.» III, no. 189 ved aar 1337 nævner «Erlinger prester a Flughuberghi» og «Eiriker vicarius i þeim sama stað». Se Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 297 og 298, hvor hr. Diricks underlige prædiken i Fluberg kirke omtales. Kirken skulde 1686 have «Huve» paa sanghuset (koret). Ifølge kirkens regnskaber for 1694 var den en stavbygning med «Tvister eller Svaler rundt om». Den maa være revet kort efter, mellem 1694 og 1699, da sognet sidstnævnte aar fik ny kirke.

253. **Sta. Katarinas kapel paa Dvergsten.** — Capellan á Dvergasteini. — Tingelstad sogn, Grans prestegjæld, Hadelands og Lands provsti («N. F.» s. 132). Kapellet var opført af stavverk, og omtales ca. 1598 i Jens Nilssøns visitatsbog s. 17 og 285, der oplyser om kapellets dedikation. Det maa være revet efter 1743, da det i Wisløffs indberetning af dette aar (aarsberetning 1876 s. 153) nævnes som endnu staaende.

254. **Bilden kirke.** — Bildinar kirkja. — Tingelstad sogn, Grans prestegjæld, Hadelands og Lands provsti («N. F.» s. 130). Kirken omtales ved 1594 i Jens Nilssøns visitatsbog s. 285, der oplyser, at den var en trækirke, som allerede da stod øde. «N. F.» siger: «Paa Østre Bilden stod tilforn en Stavekirke, hvori der 1627 var et udsyet Altarklæde med Runeindskrift, som senere kom i Ole Worms Eie, men hverken P. Alfsöns eller Worms Læsning af Runerne kan være rigtig. («Arne Magn.» fol. 371, gjengivet i Suhms [ældre] «Saml. til dansk Hist.» II, no. 215 og Worms «Mon. Dan.» s. 473).» Ifølge Wisløffs indberetning af 1743 (aarsberetning 1876 s. 153) var kirken da nedfalden af ælde.

255. **Kjos kirke.** — Kjósar kirkja í Brandabúi. — Brandbu (Nes) sogn, Grans prestegjæld, Hadelands og Lands provsti («N. F.» s. 134). Kirken nævnes i «D. N.» I, s. 273 ved aar 1355. I Jens Nilssøns visitatsbog s. 285 nævnes den som staaende øde ved 1594. «N. F.» siger: «Paa Øvre Kjos stod tilforn en Kirke eller et Capel af Stavverk, hvori der paa korvæggen ifølge P. Alfsön («Arne Magn.» fol. 371) 1627 saaes «delineeret», altsaa kun malet, ikke skaaret (rigtig læst): «Lodin a Kjos let penta þetta».» (Lodin paa Kjos lod male dette). Da kapellet ikke nævnes i indberetningen af 1743, maa det være forsvundet mellem 1627 og 1743. Men «som en Levning af dette Capel», siger «N F.», «saa Møllerup 1811 paa Gaarden en Planke (dørplanke) med udskaaret Løvverk og Lindorme, 5 à 6 Alen lang, 4 à 5 Tommer tyk og 13 à 14 Tommer bred, men denne er nu forsvundet». Kirken har altsaa ved sin dør havt de sedvanlige slynge- og drageornamenter, og saaledes maaske været ældre end kirkerne i Tuddal (1370) og Hof i Solør

256. *Grindaaker kirke*, se s. 347.

257. **Bjørge kirke.** — Bjarga kirkja í Ali. — Grans prestegjæld, Hadelands og Lands provsti. Kirken nævnes i «D. N.» IV, s. 211 ved 1341 og no. 497 ved aar 1370, og stod ifølge Jens Nilssøns visitatsbog s. 17 og 282 øde ved slutningen af det 16de aarhundrede. Ifølge sorenskriver Wisløffs indberetning af 1743 var det en kirke af reisverk med (senere paasat) spidst taarn, og var nedfaldt af ælde nogle aar før 1743.

258. **Horgen kirke.** — Horginar kirkja i Áli. — Grans prestegjæld, Hadelands og Lands provsti («N. F.» s. 125). Kirken nævnes i «D. N.» I, no. 403 ved aaret 1369. Ifølge Jens Nilssøns visitatsbog s. 17 og 285 stod kirken, der af ham kaldes «Hægon Kirke» (og «Horgen Kirke»), øde i slutningen af det 16de aarhundrede. Kraft opgiver urigtigt, at kirken var en stenkirke; thi baade kalder Jens Nilssøn den en trækirke, og i Wisløffs indberetning af 1743 staar udtrykkelig, at da han tiltraadte embedet, stod endnu de gamle kirker paa Horgen og Bjørge (se forrige no.) «af Reiseplanker med spidse Taarn paa», — der dog vistnok var senere paasatte —, men disse kirker var nedfaldne af ælde nogle aar før 1743.

259. **Mikaelskirken paa Aas** (Vestre Totens kirke). — Áss kirkja. — Hadelands og Lands provsti («N. F. s. 109). Kirken, hvis sogn nævnes 1337 i «D N.» III, no. 189, var ifølge «N. F.» en stavkirke, viet til St. Mikael, da Jens Nilssøn s. 289 omtaler «St. Michaels Capel en Mil fra Hofs (Østre Totens) Kirke i Vest, hvori gjøres Tjeneste St. Michaels Dag» («N. F.» l. c.). At St. Mikaels kapel er identisk med Aas kirke, bliver endnu tydeligere af et andet sted hos Jens Nilssøn s. 17, hvor det heder: «Herforuden er en Kircke, kaldis Aasemarck, er ødelagt, gjøris ingen tieniste udi, men her Karl giorde der engang tieniste om aarit, St. Michils tid». Den kirke, der imidlertid saaledes stod øde ved slutningen af det 16de aarhundrede, blev imidlertid (iflg. Kraft II, 19, 2den udg.) ca. 1670 atter taget i brug, men maa være revet ca. 1789, da sognets nye kirke indviedes den 9de september nævnte aar. «N. F.» opgiver imidlertid ikke, fra hvilken kilde underretningen om, at Aas kirke var en stavkirke, er hentet.

260. **Alstad kirke.** — Alvisstaða kirkja. — Vestre Totens prestegjæld, Hadelands og Lands provsti («N. F.» s. 106). Kirken stod paa gaarden Nedre Alstad og nævnes i «D. N» III, no. 257 ved aaret 1348, hvorhos den omtales i «Den røde Bog» s. 267 ved aar 1400. Endelig nævner Jens Nilssøn den 1594 i sin visitatsbog s. 289, den 7de september, som en «liden trekircke med spijr paa», og endnu i hans kirkefortegnelse af 1598 s. 17 nævnes den som en endnu eksisterende stavkirke, der rigtignok ikke mere var i brug. Dette vil nu ikke rigtig stemme med beretningen i Totens kaldsbog, om at den skal være nedrevet af sognepresten Karl Tordsøn Schonck (se ved no. 259 hr. Karl), der var prest 1568—1593, «som kjørte Masterne, hvoraf den var bygget, hjem til Ved; men da han første Gang varmede sig dermed, siges der, at der paakom ham en isnende Kulde, saa at han aldrig til sin Dødsdag i nogle Aar fandt sig varm, og maatte derfor bygge sig et aparte Hus, som siden blev kaldet Carlborg, paa Præstegaardens Tomter, hvor han Dag og Nat, Sommer og Vinter maatte have en stor Hede hos sig, som der fortælles». (Daae: «Bygdesagn» s. 21). Kirken stod imidlertid som sagt endnu 1598. Omkring denne tid er den dog vel revet. Endnu for nogle aar siden saaes grundvolden tilligemed altarfoden, hvorpaa der var en plade med firkantet relikviegjemme («N. F.»).

261. *Dyste kirke,* se s. 452.

262. **Lunder kirke** (Soknedalens kirke). — Norderhov prestegjæld, Ringerike og Hallingdals provsti («N. F.» s. 148). Kirken omtales i Jens Nilssøns visitatsbog s. 279 saaledes: «Til Hole kircke er en annex heder Lunde kircke, en trækircke». Ifølge Wiehl var det en liden stavkirke, der stod tæt nedenfor den nuværende kirke. Den havde kun «fem Stole» d. v. s. bænkerader paa hver side. «N. F.» siger, at ny kirke opførtes 1704, hvorefter stavkirken reves 1743 Kraft opgiver II, s. 155, 2den udgave, at sognet fik ny kirke 1758—60. Er den 1704 opførte kirke allerede da blevet afløst af en ny?

263. **Viker kirke i Aadalen.** — Víka kirkja í Árdalinum. — Ringerike og Hallingdals provsti. Kirken nævnes første gang 1462 i «D. N.» V, s. 610 og siden i «D. N.» VIII, no. 619 ved aaret 1529, og blev vistnok nedlagt som kirke ved reformationen; thi i Jens Nilssøns visitatsbog s. 280 siges henimod det 16de aarhundredes slutning: «Noch er der en kircke heder Viger kircke i øffre Ordal, liggendis i nord fra Hole mod Valdres 6 Mijll, er en tre kircke. Der giøris och ingen tienniste». Selvfølgelig er det en gammel katolsk stavkirke Hvorvidt den har staaet indtil 1722, da Viker paany fik kirke, der nu er hovedkirke, vides ikke.

264. **Nykirke.** — Nýja kirkja á Moðheimi. — Modums prestegjæld, Drammens provsti («N. F.» s. 159). Kirken nævnes første gang, idet dens prest omtales, i «D. N.» II, s 157 aar ved 1331 og i «D. N.» I, no. 230 ved aaret 1334 i anledning af en gave til kirken. Se Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 4 og 350. Den var ifølge besigtigelse af 1673 af stavverk. I besigtigelse af 1673 siges, at korsarmenes tilbygning var skeet for 10 aar siden, altsaa 1663, men korets «forleden Aar», altsaa 1672. Den vestre del af stav var da allerede «paa Fald». I besigtigelse af 1688 nævnes ogsaa, at da var kun «vestre Vinge» endnu af stav, da koret og 2 vinger var tilbyggede af tømmer, hvorved kirken var blevet korskirke («Chorskirke»). Den vestre vinge beskrives som ganske udygtig og forraadnet, ligesaa dens vaabenhus. Taarnet staar ogsaa paa fald, og burde vestre vinge nybygges af tømmer. Saa er vel ogsaa skeet, og stavkirken altsaa forsvundet ca 1700. Ifølge Arendts optegnelser var der i kirken en monstrans af træ i form af et kors og med navnet «Jesus» i runer («N. F.»).

265. *Snarum kirke,* se s. 451.

266. **Sigdals kirke.** — Holmeims kirkja í Sigdali. — Drammens provsti («N. F.» s. 157). Kirken nævnes i «D. N.» IX, no. 102 ved aaret 1331 «Holmems sokn i Sigdal», dog er dokumentet ifølge Rygh muligens falskt, da sprogformen viser en senere tid. «D. N.» VIII, no. 205 indeholder en — i det 14de aarhundrede — udfærdiget fortegnelse over i Sigdal afdøde personer, for hvis sjæle der skal bedes i Holmeims kirke. Listen, der er ufuldstændig, optager kun mandsnavne; der er spor af 64 saadanne. Efter reformationen nævnes kirken i «D. N.» VIII, no 815 Biskop Jens Nilssøn omtaler, at kirken havde svalgang: «ickon en liden kircke med omgang omkring» (visitatsbogen s. 354). Kirken var af stavverk. Ifølge besigtigelse af 1673 og 1688 var den da forvandlet til en korskirke derved, at til det gamle stavskib var bygget korsarm, kor og «Caristi» af tømmer. Svalerne omkring kirken(s ældre del) var allerede 1673 saa forraadnede, at det ikke kunde være tale om at reparere dem. Kirken blev nedrevet, siger «N F.», «for flere Aar siden» (altsaa før 1864). — Kirken blev vistnok revet 1853; thi sognet fik dette aar ny kirke.

267. *Hovlands kirke i Eggedal,* se s. 450.

268. **Vatnaas kirke.** — Sigdals prestegjæld, Drammens provsti («N. F.» s. 157). Kirken — ikke nævnt i middelalderen — laa høit oppe i Sigdals ensomste skovbygd. Om dens oprindelse siger sagnet, at Hellig Olaf havde forvildet sig i Sigdals skove og led af tørst. Han lovede da, at han vilde bygge en kirke, hvis han fandt vand, og da han virkelig fandt det, byggede han Vatnaas kirke, som deraf fik sit navn, efter en model, en liden kirke af purt guld, som han fandt i skoven. Oprindelsen til denne sidste del af sagnet lader sig efterspore. Ifølge Strøms «Eker» s. 258 fandtes virkelig i forrige aarhundrede i Vatnaas kirke «en liden Kirke af Kobber og rigelig forgyldt», som foræredes til det danske selskab i Kjøbenhavn og ifølge «N. F.» sandsynligvis findes i det oldnordiske museum dersteds. Den saakaldte «lille Kirke» har øiensynlig været et relikvieskrin, og da deslige skrin paa grund af sine gavle oftere sammenlignes med kirker, har der vel været en fjern lighed mellem kirken og skrinet. Kirken har jeg ikke fundet nævnt tidligere end i slutningen af det 16de aarhundrede, men da var den allerede lagt øde; thi Jens Nilssøns visitatsbog s. 4 siger: «Desforuden haffuer der oc verit en kircke, som heder Wadtzaas kircke, hun ligger langt ifra Bygden borte i vilden Skoug for sig selff i udi huilken der giordis Tjeniste, førend doctrina coelestis blev repurgeret, St Botholphi Dag (omkring midtsommer) oc siger mand, at der var da en stor Høytid oc concursus religionis ergo, disligest Hellig Kors Dag om Vaaren oc Høsten, men denne Kircke er nu plat ødelact oc forfalden oc alle Klocker oc Ornamenter som der laage til ere længesiden tagne ifra». Side 356 siger Jens Nilssøn: (Vassaass Kircke) «er øde. Men i gammel dage brugte de megit affguderj der udi met deris helligdom Thj der komme de sammen 3 gange om aaret alt deromkring». Ifølge besigtigelse af 1673 holdtes der da kun gudstjeneste en gang aarlig for den besværlige reises skyld. I løbet af det 17de aarhundrede maa stavkirken være aldeles forsvundet, hvorefter en ny kirke af tømmer er opført. (Kfr. Graves «Egerana», Kraft II, s. 381).

269. **Olberg kirke i Krødsherred.** — Ólbergs kirkja í Krøðisheraði. — Sigdals prestegjæld, Drammens provsti («N. F.» s. 158). Kirken nævnes i «D. N.» IV, no. 558 ved aaret 1389. Jens Nilssøns visitatsbog omtaler derefter s. 4 og 353 kirken i hvilken der ved slutningen af det 16de aarhundrede gjordes tjeneste hver tredje eller fjerde søndag efter leilighed. Kirken paa Olberg var ifølge besigtigelse af 1673 «opbygt med Stolper og klædt imellem med gamle hugne Bord»; den omtales ogsaa som saadan i besigtigelse af 1688 med tillæg, at den har «Svaler rundenomkring af lige Bygning». Tagene overalt af spaan, men tildels bevoksede med mos. Der var i kirken indlagt et skrøbeligt loft. Allerede i 1675 ansaa man reparationer for ugjørlige, da alt var ganske raaddent. Hvis reisverkskirken virkelig, som «N. F.» siger, var den «forrige» kirke, maa den have staaet indtil 1859, da sognet dette aar fik sin nuværende kirke, men dette er neppe troligt.

I Grenafylke.

270. *Flesberg kirke,* se s. 348.

271. **Svene kirke.** — Svinefju kirkja. — Flesbergs prestegjæld, Kongsbergs provsti («N. F.» s. 171). Sognet nævnes første gang i «D. N.» VI, no. 131 ved aaret 1328, og ca. 1434 udfærdigedes et dokument («D. N.» VIII,

no. 292) ved «Svinifua» kirke. Den maa vistnok endnu have staaet paa Jens Nilssøns tid, da han omtaler den som en «gammel» kirke s. 7. Kirken skal ifølge «N. F.» have været af reisverk, uden at nogen hjemmel herfor dog opgives. Muligens har den, som de fleste andre stavkirker i Numedal, været en enskibet kirke med midtstav. Kirken maa være nedtaget senest 1737, da sognet dette aar fik en ny kirke, som endnu stod, da Kraft udgav 2den udgave af sin «Topografi» 1840.

272. **Kamperstad kapel.** — Flesbergs prestegjæld, Kongsbergs provsti. Kapellet, rimeligvis modsvarende den nuværende Lyngdals kirke, omtales i Jens Nilssøns visitatsbog s. 358 ved aar 1595 som «et lidet tre kapel, heder Kamperstadt, der udj gjøris ingen tienniste». Da kapellet stod øde, har denne trækirke sikkerlig været et middelaldersk katolsk kapel, der blev nedlagt ved reformationen, og altsaa været af stavverk.

273. *Rollag kirke,* se s. 397.

274. *Veggli kirke,* se s. 397.

275. *Nore kirke,* se s. 408.

276. *Opdals kirke,* se s. 410.

5. Oslo bispedømme.

I Grenafylke.

277. **Fyrisdals (Molands) kirke.** — Mólands, Mólanda kirkja í Fyrisdali. — Øvre Telemarkens vestfjeldske provsti («N. F.» s. 235). Kirken nævnes i «D. N.» VIII, s. 155 i 1342 og V, no. 339 ved aar 1389. Kirkens prest var da *Bjørn Tovesøn.* Ogsaa Jens Nilssøn (se ogsaa s. 16) i sin visitatsbog s. 382 nævner, at «Hoffuitkircken, som kallis Molands kircke, en trekircke ligger ret hoss prestegaarden vesten for». Den gamle kirke var ifølge besigtigelse af 1662 «forraadnet og udi Vanmagt at den staar ikke til at reparere», hvorfor nybygning foreslaaes I besigtigelse af 1665 gjentages den samme klage og «Kirken vil af ny opbygges». Besigtigelse af 1668 siger, at Fyrisdals kirke er opbygget paa nyt og endnu ikke har faaet vinduer, da man ikke har kunnet opdrive glas. Hermed stemmer ogsaa Krafts opgave (III, s. 159), at ny kirke er opført 1665, altsaa 3 aar før besigtigelsen, umiddelbart efter den forrige indberetning. Dog har i den nye bygning, der af Kraft kaldes «en Korskirke af Træ», rester af stavkirken været bevarede, og disse nedtoges saa med den nyere kirke i 1843. Fra den nuværende kirke er som levning fra den gamle til universitetets oldsagsamling indkommet et billede af St Laurentius af træ.

278. *Veum kirke,* se s. 414.

279. **Heglands kirke.** — Heglands kirkja í Fyrisdali. — Fyresdals (Molands) prestegjæld, Øvre Telemarkens vestfjeldske provsti («N. F.» s. 235). Kirken skal ifølge Daaes «Bygdesagn» være bygget af en «rig Greve» paa gaarden Brokke, som vilde have en kirke paa sin grund. Den nævnes i «D. N. IX, no. 579 ved aar 1526 og i Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 16 og 382 («Heggeland»). Den var ifølge indberetning af 1662 «saa ganske forfalden og skrøbelig, at den ikke staar til at reparere», hvorfor ny kirkebygning foreslaaes. I 1668 gjentages denne klage yderligere Kirken skal ifølge Daaes «Bygdesagn» være revet 1671, hvad der stemmer baade med Krafts (III, s. 159)

udsagn, at den nyere kirke er opført 1671 (hvis det ikke er hentet fra Kraft) og med kirkens skrøbelige tilstand i 1668. Den nyere kirke er revet ifølge kongelig resolution af 4de december 1844, da sognet sløifedes. Kirkens grundvold sees endnu. Baade Daae og «N. F.» fortæller om den overtroiske andagt ved Heglands kirke: «Ligeoverfor dens kirkegaard og tæt ved østre side af veien var i 1862 en udgravet, rund haug med dyb grøft omkring, kaldet Bedehaugen. Ifølge Lund og et sagn paa stedet, skulde det indtil faa aar før 1785 have været skik, at syge og verkbrudne folk St. Hansaften valfartede til Heglands kirke, og efterat de om natten havde førrettet sin andagt først i kirken og dernæst i den nærliggende skov, hvor de optændte en ild, gik de til Bedehaugen, sluttede kreds og dansede omkring den, efter dansen gik hele følget ned til elven og badede sig».

280. **Vraadals kirke.** — Róholta kirkja í Róadali. — Kviteseid prestegjæld, Øvre Telemarkens vestfjeldske provsti («N. F.» s. 238). Kirken omtales i et 1395 af biskop Eystein af Oslo udstedt hyrdebrev («D. N.» IX, no 186) mod de laster, der gik i svang i flere menigheder i Telemarken Vraadals kirkes menighed var en af disse, og kirken fik i den anledning 10 dages indulgents for dem, der besøgte den. Kirken nævnes i Jens Nilssøns visitatsbog s. 16. Den var ifølge besigtigelse af 1662 «ganske brøstfældig», saa at den skulde nedbrydes, men endnu i 1668 var den en stavbygning; thi den kaldes i besigtigelse fra dette aar: «en gammel Trækirke af Stolper bygt, og saa brøstfældig, at det for nogle Aar siden besluttedes, at den skulde af ny opbygges». Naar «N. F.» ikke destomindre ca. 1864 mener, at den er revet «for nogle Aar siden», saa kan dette neppe være rigtigt, thi der stod i Vraadal endnu 1885 en ottekantet *tømmer*kirke *fra ældre tid*, endskjønt ny kirke opførtes igjen 1880, og Kraft har vistnok ret i, at sognet fik ny kirke i 1668, og saaledes turde vel stavkirken efter bestemmelse dette aar være revet, men ialfald skeede dette, da den gamle ottekantede tømmerkirke opførtes.

281. **Nissedals kirke.** — Þveita kirkja í Nizudali. — Øvre Telemarkens vestfjeldske provsti («N. F.» s. 238). Kirken omtales i «D. N.» I, no. 420 ved aaret 1371. Ifølge Eysteins hyrdebrev (se forr. no.) af 1395 («D. N.» IX, no. 186) fik den 20 dages indulgents. Jens Nilssøns «Optegnelser» nævner kirken s. 16 og 387. Ifølge besigtigelse af 1668 var den «af Stolper og Planker opreist, fra øverst til nederst takt med Spaan med mangfoldige Skruv og sær Bygning», der lignede Brunkebergs. Da sognets nuværende kirke indviedes 12te september 1762, er stavkirken formodentlig da nedtagen.

282. **Mo kirke.** — Mós kirkja. — Øvre Telemarkens vestfjeldske provsti («N. F.» s. 234). Kirken, hvis prest nævnes 1342 («D. N.» I, s. 227). fik ifølge «D. N.» IX, no. 186 gjennem biskop Eysteins hyrdebrev af 1395 ingen indulgents. Nævnt Jens Nilssøns visitatsbog s. 483. Ifølge besigtigelse af 1668 var den en stavkirke med svaler og mange skruv omkring og tækt fra øverst til nederst med spaan. Ligesom Neslands kirke i samme provsti havde denne kirke den eiendommelighed, at koret laa ca. 3′ hævet over skibets gulv (J. M. Lund «Beskrivelse af øvre Telemarken». Kjøbenhavn 1785, s. 211). Koret var da vistnok ogsaa ligesom Neslands kirkes løftet paa stolper som et stabur. Ifølge Kraft blev kirken noget moderniseret ved en restauration i forrige aarhundrede. Den nye kirke er indviet 1839, og stavkirken vistnok revet kort forud.

283. **Skafsaa kirke.** — Skafsá kirkja. — Mo prestegjæld, Øvre Telemarkens vestfjeldske provsti («N. F.» s. 234). Kirken er den eneste, hvis menighed ikke ved biskop Eysteins hyrdebrev af 1395 («D. N.» I, no.

186) fik bispens tilgivelse paa grund af, at dens «þriozska ok wonzskæ vax ok æi minkar». Nævnt Jens Nilssøns visitatsbog s. 383. Den havde samme udseende og bygning som Mo kirke, siger besigtigelse af 1668, altsaa forsynet med svaler og mange skruv, helt spaantækt — sandsynligvis har den da ogsaa havt løftet kor. Endnu i 1826 beskriver Kraft den som «tækt med Spaaner og beklædt dermed paa Siderne, har en lukket Gang rundtomkring og mange Fløier og Afsatser paa Taget». Ifølge sogneprestens indberetning af 1885 fik Skafsaa ny kirke 1829, altsaa 10 aar før hovedkirken, og da er vel stavkirken revet. «N. F.» siger, at den er revet «omtrent samtidig» med Mo kirke.

284. *Hitterdals Mariakirke,* se s. 295.

285. **Mariakirken paa Gaara.** — Gordinar kirkja. — Bø prestegjæld, Nedre Telemarkens provsti («N. F.» s. 212). Kirken, hvis dedikation kjendes gjennem «Den røde Bog» s. 10, hvor den nævnes ved aar 1400 og som omtales i biskop Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 15 ca. 1598, var en liden enskibet stavkirke med svalgang og tagrytter, hvorpaa i senere tid var sat et lidet spir. Kirken nedtoges ifølge kongelig resolution af 19de oktober 1850, og det kan saaledes ikke være rigtigt, naar prof. Dahl i «Antiqu. Tidsskr.» for 1843 s. 64 taler om «den nu afbrudte Gaard kirke i Bø». Ved nedtagelsen fandtes 63 norske sølvmynter, af hvilke den ældste var fra 1280. Kirken var altsaa vistnok til ved den tid. Arendt henfører klokkernes indskrift til det 12te aarhundrede. Afbildet i «Skill. Mag.» 1836 no. 23. I kirken fandtes en interessant middelaldersk stol, afbildet hos Dahl, og en døbefont af træ, der nu er i universitetets oldsagsamling

286. **Olafskirken i Helgen.** — Helginar kirkja. — Hollens prestegjæld, Nedre Telemarkens provsti («N. F.» s. 211). Kirken nævnes i biskop Eysteins «Den røde Bog» s. 14 ca. 1400, af hvilken dedikationen kjendes, og 1429 i «D N.» XIII, s. 75 samt 1477 i «D. N.» III, no. 919. Den nævnes ogsaa i Jens Nilssøns visitatsbog s. 15 ved 1598. Den angives i besigtigelse af 1666 som en «Trækirke, bygget af Stolper» med planker Den havde da taarn. Koret var paa den ene side tagtækt med spaan, paa den anden med tegl, men skulde da helt teglfækkes. Der var indlagt loft saavel i koret som i skibet. Da Helgen sogn fik ny kirke 1735, er den gamle kirke sandsynligvis da nedtaget.

287. **Johannes den døbers kirke i Solum.** — Sóleima kirkja. — Nedre Telemarkens provsti. Kirken omtales i «D. N.» IV, no. 349, aar 1349. Den nævnes ogsaa i «D. N.» I, no. 504 ved aar 1370. Af biskop Eysteins «Den røde Bog» s. 13 og 571 erfares ca. 1400 kirkens helgendedikation. I Jens Nilssøns visitatsbog omtales kirken s. 429. Ifølge besigtigelse af 1669 var den «i sig sjelff», d. e. i skibet, opreist med stolper og planker imellem og tækket med spaan, undtagen koret, der var teglfækt, og vel var senere tilsat af tømmer. Kirken var mørk i den nedre (vestre) ende, hvor kun ét vindu fandtes. Stavkirken blev formodentlig revet 1765 eller 66, da ny kirke indviedes den 5te juli 1766.

288. **Laurentiuskirken i Mælum.** — Meðaleims kirkja. — Solums prestegjæld, Nedre Telemarkens provsti («N. F.» s. 210). Kirken nævnes ved aaret 1354 i «D. N.» I, no. 341, i anledning af et i sognet begaaet drab, og senere ved 1400 i Eysteins «Den røde Bog» s. 16 og 571, hvor helgendedikationen angives. Jens Nilssøns visitatsbog s. 15. I besigtigelse af 1663 heder det, at kirken er i sig selv, ɔ: i skibet, bygget af planker mellem

stolper og klædt med dæler (dielen, bord). Den havde taarn; thi det heder, at taget paa den gamle kirke samt paa taarnet er mest overalt brøstfældigt, og behøver ny spaan og tjæres paalæggelse, saavelsom skruehuset (skruvhuset, hvormed maa menes svalgangen). «Taget paa Sanghuset (Choret) er af Tagsten og er ved Magt». Saaledes var koret, hvad der ogsaa fremgaar af udtrykket «i sig selv» ovenfor, senere tilføiet af laft. Ved denne tid ca. 1660 synes man i det hele taget i denne egn at være begyndt at lægge tegl paa kirkerne. Vi ser ogsaa af besigtigelse af 1668, at kirken 5 aar efter har faaet sit hele tag tegllagt. Ogsaa da er svalgangen endnu bevaret. Da sognet fik ny kirke 1728, er stavkirken vistnok da nedtaget.

289. **Drangedals kirke.** — Hærekseiðs kirkja í Drangadali. — Bamle provsti («N. F.» s. 209). Kirken nævnes i Eysteins «Den røde Bog» s. 571 ved aar 1400, og omtales ogsaa i «D. N.» I, no. 779 under 25de mars 1442, da kirkens prest *Torgiuls Torleifsson* navngives, derhos i «D. N.» II, no. 751 den 14de april 1443 og i «D. N.» III, no. 776 den 14de oktober 1444. Se ogsaa Jens Nilssøns visitatsbog s. 404. Af besigtigelse i 1668 viser det sig, at kirken var en stavkirke, hvoraf dog dengang kun koret var levnet. Kirken er sandsynligvis vet ca 1780, da sognet fik en ny kirke, kaldet «Immanuelskirken».

290. **Tørdals kirke.** — Bjár kirkja í Tyridali. — Drangedals prestegjæld, Bamle provsti («N. F.» s. 210). Kirken nævnes i «D. N.» IX, no 186 aar 1395 og i «Den røde Bog» s. 571 ca. 1400. Den var ifølge besigtigelse af 1668 en stavkirke, «i sig sjelff med corit aff stolper opreist och plancher mellem bygt samt med Sualler rundtomkring». Tag og gavle var spaanklædte. Efter Kraft (2den udgave s. 313) byggedes ny kirke her 1806—1808, da sognet fik sin nuværende tømmerkirke.

291. **Laurentiuskirken i Sannikedal.** — Mós kirkja í Sandaukadali. — Bamle provsti («N. F.» s. 209). Kirken omtales i «Den røde Bog» s. 22 og 570, hvor helgendedikationen findes, ca. aar 1400. Jens Nilssøns visitatsbog s. 15. Den var ifølge besigtigelse af 1668 en stavkirke «i sig sjelff aff Stolper bjugt med plancher imellem reyst, och sviller under samt Schru rundtomkring kirken af samme Bjugning». Den havde et skruv paa østre ende udenfor koret og 2 over de 2 indgange i syd og vest, af hvilke den første formodentlig førte til koret, den sidste til skibet. Det er rimeligvis hint skruv ved koret, der menes, naar det i besigtigelse af 1663 heder: «Noch en Sval paa den østre Gavl feiler». Det er saaledes sandsynligt, at koret, der vistnok var af tømmer (da det heder at kirken var «i sig selv» af stavverk), har faaet en ny sval med et skruv paa østre gavl mellem 1663 og 1668. Kirken var 1668 tækt dels med spaan, dels med tegl. Kirkens taarn omtales ogsaa. Da sognet fik ny kirke mellem 1771 og 1776, er den gamle kirke formodentlig da nedtaget.

I Vestfold.

292. *Lardals Olafskirke,* se s. 417.

293. **Hvarnes kirke.** — Hvaraness kirkja. — Hedrums prestegjæld, Larviks provsti («N. F.» s. 202). Kirken nævnes ved 1370 i «D N.» V, no. 262 og ved aar 1400 i «Den røde Bog» s. 48, hvor helgendedikationen findes, samt i Jens Nilssøns «Kirkefortegnelse» s. 6, aar 1598. Den var ifølge besigtigelse af 1666 en stavkirke. Naar den er nedtagen, vides ikke.

294. **Istre (Sunniva?) kirke.** — Istru kirkja. — Tjølling prestegjæld, Laurviks provsti («N. F.» s. 199). Kirken nævnes første gang i et brev af 5te september 1320 («D. N.» II, no. 139). Det heder, at «herra Hakon biskuper haffuer skipath undher fornemdan spithaall (St. Stephans hospital i Tønsberg) aller ther ægner, sum till Istro kirkiu liggia nema thet V markabooll er prester fyr theker ær synnger a Thyodlingh for thet ath han veither [þionosto] ath kirkiu». Tjølling og Istre kirker har altsaa staaet i den nærmeste forbindelse, da presten i Tjølling forretter tjenesten i Istre. Senere nævnes kirken i «Den røde Bog» s. 54 og 569 omkring 1400 (uden at dedikationen der findes); men i et brev, som findes i «D. N.» V, no. 823 af 8de september 1459, opfordres alle kristne til at bidrage til istandsættelsen af «Stæ Sunnivæ Kirke i Tjølling i Oslo Bispedømme». Da Tjølling kirke, hovedkirken, ved aar 1400 var viet til Maria og Michael, kan Sta. Sunniva kirke i Tjølling neppe være nogen anden kirke end Istre*). I «D. N.» VII, no. 368, forekommer en den 15de april 1460 afsluttet gaardhandel, hvortil dokumentet udfærdigedes ved «Ystre Cappille». Det er ikke sikkert, at kirken var en trækirke; men da den ifølge Jens Nilssøn s. 7 blev *nedbrændt* af svenskerne i den nordiske syvaarskrig, mellem 1563 og 1570, turde det vel være det rimeligste at antage den for en saadan, da det neppe vilde have stor mening at sætte ild paa en liden stenkirke.

295. *Høijord kirke,* se s. 453.

296. **Undrumsdals Mikaelskirke.** — Undreimsdals kirkja. — Vaale prestegjæld, Nordre Jarlsbergs provsti. Kirken omtales første gang i et brev fra 1315 («D. N.» IV, no 112), og senere i «Den røde Bog» s. 64 ved aar 1400, hvor dedikationen findes, samt i Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 6. Af kirkens regnskab for 1629 fremgaar det med tydelighed, at den maa have været en stavkirke, idet det heder om den, «givet en Tømmermand for *Svalen* til Kirken *paa den Nørre Side* at opveie — —. Item for en ny Egesvil med nye *Stolper og Bindingsverk* paa den østre Side at færdig gjøre — —». «*Delerne*», ɔ: plankerne, blev gjort af furu. Her er tydeligvis tale om en restauration af koret i den gamle konstruktion, der i hine aar forekom ved flere kirker. I aaret 1730 maa den gamle kirke være tilintetgjort, da sognet dette aar fik en ny tømmerkirke af ottekantet form, om hvilken Kraft siger, at den «er indrettet som et Amfitheater med tilspidset Tag og et lidet Taarn, hvortil Ideen skal være taget fra de i Tyrkiet brugelige Moskeer» (?! — snarere er den vel taget fra de Petrowske kirker i Rusland (s. 118 l. 12 f. n), med hvilket Land Danmark paa den tid havde adskillig forbindelse). I 1882 fik sognet atter ny kirke.

297. **Margaretakirken paa Hillestad.** — Hildistaða kirkja. — Botne prestegjæld, Nordre Jarlsbergs provsti («N. F.» s. 178). Kirken nævnes i «D. N.» III, no. 491 ved aar 1390. Faa aar efter, i 1398 testamenterede (ifølge «D. N.» XI, no. 93) *Sira Steinar Thorgiulssøn,* prest ved St. Peter i Tunsberg «j ku til lysis» til Margaretakirken paa Hillestad. Omtrent samtidig nævnes kirken i «Den røde Bog» s. 77. Den 20de juli 1493 udfærdigedes et brev («D. N.» II, no. 975) paa Hillestad kirkegaard Se ogsaa Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 6 og 435 ved 1498. Om den sidste papistiske og første evange-

* Hertil bemerker Rygh: «At der i brevet af 1459 skulde menes Istre kirke stemmer ikke med brevets ord, da der siges om kirken: «*que vocatur Thyodalingæ*». Men det er nok muligt, at den pavelige notar, som konciperede brevet, har misforstaaet den besked, han fik, og at saaledes brevet alligevel kunde gjælde Istre kirke.»

liske prest i sognet, *hr. David*, fortælles, at han, da han en juledags morgen kom fra Hillestad kirke med sit offer, 4½ rdl., blev myrdet i skoven af bonden paa gaarden Allum nær Botne prestegaard ved en kilde, som til minde om denne udaad kaldes Davids kilde (Faye «Norske Folkesagn» s. 177, Müller «Jarlsbergs Beskrivelse» s. 82). Ifølge besigtigelse af 1666 var kirken en stavbygning med svaler om. Den er rimeligvis revet 1724, da sognet fik ny kirke.

298. **Komnes (Andreas?-) kirke.** — Kaupmansness kirkja. — Sandsværs prestegjæld, Kongsberg provsti («N. F.» s. 169). Komnes kirke omtales i «Den røde Bog» og i «D. N.» III, no. 555 fra 11te oktober 1400 og senere i Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 6 og 410 ved 1598 (Kopmannes). Den var en enskibet stavkirke med et kor, der oprindelig var lavere og smalere end skibet og forøvrigt meget simpel, uden alle udskjæringer. I besigtigelse af 1673 siges, at «Kirken er bygt af Bindingsverk» (stav), og at den havde svalgang. Kirkens hjørnestolper var af eg. Da kirkens kalk havde indskriften «St. Andreas to eren hev ic disen kelk forert», antager Nicolaysen, at kirken har været viet til St. Andreas Ifølge kirkens regnskaber for 1630 anskaffedes og betaltes da en ny kalk og disk. — Buen over kordøren var i senere tid næsten aldeles dækket af nyere bordklædning. Da kirken var enskibet, og en række enskibede kirker med midtstolpe drager sig opad Numedal og Hallingdal, turde det være mulighed for, at ogsaa Komnes kirke oprindelig kan have havt midtstolpe — uden at vi vover at paastaa det. Kirken nedtoges omtrent samtidig med Tuft 1881 (se aarsberetning 1870 s. 137 og 1882 s. 197).

299. *Tuft kirke,* se s. 363.

I Raumafylke.

300. **Fet kirke.** — Hofs kirkja á Fit. — Nedre Romerikes provsti. Kirken, der som det middelalderske navn viser, maa have ligget paa et hedensk tempels grund, nævnes i «D N.» IV, no 95, som eksisterende 1312. Af Jens Nilssøns visitatsbog s. 442 ved 1597 fremgaar det, at kirken i Fet var en ældre trækirke, der saaledes visselig har været fra middelalderen og maaske identisk med hin kirke fra 1312. Det heder nemlig paa anførte sted: «Feed kircke er vel fiid vden till, i det att hun er saare vel syet (af oldnorsk syða, beklæde med bord, se «sudtag») omkring med bord; men taget, beklauget hr. Engelbrit (presten), at hun icke er vell fornaret medt. Thj det er lang tid siden der bleff lagt steen paa» Ganske vist er der en fjern mulighed for, at kirken kan være opført efter reformationen og altsaa være en tømmerkirke, men dels viser den omstændighed, at det er «lang Tid» siden der lagdes sten paa taget, at kirken ikke kan være ny, dels er Norge i dette ulykkelige halve aarhundrede efter reformationens indførelse saare fattigt paa nybygninger af kirkelig art. Jeg erindrer ikke andre end (ifølge P. Huitfeldts stiftsbog) Venebygdens kirke (hvor der før ingen kirke havde været), bygget 1580, muligens Holme kirke ved Mandal 1565 og Vikten, indviet den 1ste november 1592 (se beskrivelse over Namdalen i «Trondhj. vid selsk. skr.» det 19de aarhundrede I.) Den gamle stavkirke brændte 1682.

301. **Mariakirken i Høland.** — Leykinar kirkja á Heylöndum. — Nedre Romerikes provsti. Kirken nævnes 1311 i «D. N.» VI, no. 80, samt ved aar 1400 i «Den røde Bog» s. 448 og 562, fra hvilken vi kjender

kirkens dedikation. Ifølge Jens Nilssøns visitatsbog s. 444 synes den at maatte have været under reparation paa hans tid, idet han — uden at nævne at kirken er under opførelse, hvad han isaafald maatte fortalt — beretter, at man er «begyndt at sy om choret». Den har saaledes vistnok været en middelaldersk stavkirke, der — som det saa ofte var tilfældet — er blevet bordklædt efter reformationen. Om den ringe rimelighed, der med dette for øie er for, at her dog kunde være tale om en bygning fra tiden efter reformationen, henviser vi til, hvad der er sagt om Fet kirke. Kirken maa være revet før 1686; thi da havde sognet en tømmerkirke.

302. **Mikaelskirken paa Bjørke.** — Bjarka kirkja á Vestþorpi. — Nannestad prestegjæld, Øvre Romerikes provsti («N. F.» s. 52). Kirken, hvis sogn omtales i «D. N.» I, s. 113 ved aaret 1309, nævnes ved 1400 i «Den røde Bog» s. 422 og 558, hvor dedikationen findes. Endelig omtaler ogsaa Jens Nilssøn kirken i sine «Optegnelser» s. 8 og 330. Ifølge regnskab af 1630 forsynedes kirken da med nyt taarn, og i indberetning af 1686 skildres den som faldefærdig, hvorfor den ifølge regnskab for 1696 ved denne tid blev nedrevet, «som en gammel og udygtig Reisverksbygning». Naar Kraft I, s. 437, fortæller, at «Johannes den Døbers Kirke paa Bjørke» blev restaureret i det 17de aarhundrede og var «begavet med Biskop Siegfrieds Indulgentsbrev, dateret Oslo den 28de Marts 1355», synes han at være paa vildspor. At der paa Bjørke skulde været 2 kirker, en Johanneskirke og en Mikaelskirke, er ikke troligt, og af en dobbeltdedikation er intet spor. Men da nabokirken, Nannestad, netop var viet til Johannes den døber, forveksler Kraft rimeligvis de 2 nærliggende kirker.

303. **Margaretakirken i Hurdalen.** — Hurðardals kirkja. — Øvre Romerikes provsti («N. F.» s. 54). Kirken nævnes i «Den røde Bog» s. 433 og 559, hvor dens dedikation angives, ved aar 1400, og i Jens Nilssøns visitatsbog s. 326, der siger, at «den ligger ved Vandet, to Pileskud ved den nordre Ende». Ifølge besigtigelse af 1686 fik koret ved den tid «nye Stolper og Opstandere». Den stod endnu i 1705, da man ifølge kirkens regnskaber tilbyggede den et sakristi af «tykke Planker med to dreiede Stolper i Hjørnerne», altsaa begge gange en restauration i den oprindelige stil (se om lignende restaurationer i stavkirkestil ved Torpe og Hols kirker). Vistnok angiver Kraft, at kirken i 1705 var en tømmerkirke, der skulde være opført 1685, men dette gjælder synlig om en tilbygning til skibet i tømmer, der omtales i besigtigelse af 1686; denne tømmertilbygning, 22' lang og 25½', bred er det, som senere kaldes «den nye Kirke». Kraft oplyser videre, at kirken i 1793 tilbyggedes saaledes, at den gamle kirke nu alene udgjør koret. Det kunde fortjene at undersøges, om noget af det gamle stavverk endnu findes i kirkens østre dele.

304. **Petri, Pauli & Thomæ Cantuariensis kirke i Fering.** — Fegringa kirkja. — Hurdalens prestegjæld, Øvre Romerikes provsti («N. F.» s. 54). Kirken turde muligens paa grund af dedikationen til Tomas Becket være opført i slutningen af det 12te eller — ligesom Tønset kirke — i begyndelsen af det 13de aarhundrede. Den nævnes 1335 i «D. N.» V, no. 109. Noget senere udfærdigede erkebiskop Arne Vade i Nidaros under 3dje juni 1349 et indulgentsbrev («D. N.» II, no. 306), hvori alle bodfærdige, der besøger Fering kirke, loves 30 dages aflad. Ved denne leilighed oplyses kirkens helgendedikation. Endelig nævnes kirken i «Den røde Bog» s. 432 og 559 ved aar 1400, samt i Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 8 og 323 for omkring 1598 I besigtigelsen af 1686 siges, at kirken er opbygget af reiseplanker og sperreverk, uden taarn, samt at den havde et 1676 af tømmer opført sakristi; den var da sterkt ramponeret

og koret holdtes oppe ved hjælp af 2 skorder. Endnu i 1675 var der ikke indlagt indre loft i kirken. Ogsaa i regnskabet for 1693 kaldes den «en liden Kirke af Reisverk og Støtter», og blev endnu samme aar nedtaget.

305. **Laurentiuskirken i Holter.** — Holta kirkja í Norðlæm. — Nannestad prestegjæld, Øvre Romerikes provsti. Kirken nævnes i «D. N.» II, no. 75 aar 1304, samt i «Den røde Bog» s. 424 og 558 ved aar 1400, hvor dedikationen angives. Den sees af besigtigelsen i 1686 at have været en stavkirke, «opført af Bord og Bindingsverk» — samme udtryk, som bruges om Bjørke kirke. Naar den reves, vides ikke.

306. *Ullensaker kirke,* se s. 438.

307. **Mariakirken i Hovin.** — Hofvinar kirkja á Jasheimi. — Ullensaker prestegjæld, Øvre Romerikes provsti. Kirken nævnes første gang i «D. N.» IV, no. 275 ved aar 1343 og senere i «Den røde Bog» s. 425 og 558, hvor dedikationen angives, ved aar 1400; endelig i Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 8 og 332, hvor den kaldes «Jessem» kirke. At bygningen var en stavkirke sees bl. a. af et brev i rigsarkivet, indlagt mellem kirkeregnskaberne, hvori Tomas Rosing under 16de april 1695 fraraader den nye kirkes opførelse af sten paa grund af mangel paa byggesten i nærheden, og tilføier, at den samme stenmangel ogsaa maa have gjort sig gjældende ved den gamle kirkes bygning, og har «forvoldt, at samme Kircke af Træ Reiseverch er bleven bygt». At den virkelig var en stavkirke, bevidnes yderligere af besigtigelse af 1686, der siger: «Kirchen i sig sielv (det er skibet) af tyche plancker og opstandere gandsche uden og halften inden beklæd oc med støtter paa alle Kanter ved Knepperne rundtom besat er udi vestre Kant oc paa syndre side saa ned siunchen oc af laue kommen, at den ydere kledning er nedenfor jorden(s) superfiice halv andet korter mest forraadnet». Kirken var veget saaledes fra støtterne og disse fra den, «at de til intet nytte, løse ligge og en Del af dem mest forraadnet er». Med ét ord: den kunde af ælde næsten ikke staa mere. Den blev da ogsaa revet 1695, og den nuværende tømmerkirke angives som indviet Allehelgensdag den 1ste november samme aar.

308. *Imshaug Mariakirke,* se s. 453.

I Oslo syssel.

309. **Furuset kapel.** — Furusetrs kirkja. — Østre Aker prestegjæld, Asker provsti («N. F.» s. 43). Kirken omtales i Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 5 som en trækirke, der paa hans tid ved slutningen af det 16de aarhundrede var ødelagt, og altsaa har været en middelaldersk stavkirke. «Der haffuer staaet en trækircke ved Fyrresetter i gamel tid; den er aldelis ødelagt oc nederbryt, saa mand kand intid see til hende». Dens 2 jernnøgler opbevares i universitetets oldsagsamling.

310. **Smedstad kapel.** — Vestre Aker prestegjæld, Asker provsti («N. F. s. 44). Kapellet omtales i Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 5, som en trækirke: «Disligiste eth Capel vid Smidtzstad aff træ, oc den staar endnu noget aff, som mand kand se hinder, oc der holtis ocsaa prædicken i hinder alt men Aggers Kircke var wfærdig». Den var altsaa en middelaldersk stavkirke. Rimeligvis er den kort efter Jens Nilssøns tid helt forsvundet.

311. **Sander kapel.** — Ski søgn, Kraakstad prestegjæld, Øvre Borgesyssel provsti. Kapellet hørte i middelalderen til Oslo syssel og omtales 1594 i Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 104: «(Gaarden) kallis Capel-Sander aff itt lidet træ capel som staar østenn for husænne, oc haffde vi det paa den høgre haand» (Biskopen kom fra Oslo). Da dette kapel ikke nævnes i biskopens fortegnelse over kirkerne i hans 2 stifter, har det sikkert dengang været en «ødekirke» — formodentlig et huskapel fra den katolske tid og følgelig en stavkirke.

312. **Oppegaard kirke.** — Gerðaruða eller Ruða kirkja. — Nesoddens prestegjæld, Øvre Borgesyssels provsti. Kirken nævnes i «D. N.» III, no. 296 ved aar 1358, og i «Den røde Bog» s. 138 og 550, hvor feilagtigt er skrevet Roda, ved aar 1400. At den var en stavkirke, fremgaar af besigtigelse af 1688, der kalder den «en liden Trækirke tilligemed Choret af Reiseverk» — men forlænget ved en tilbygning af tømmer i vest. Den var malet indvendig. Naar den reves, vides ikke; sognet fik sin nuværende tømmerkirke indviet den 1ste november 1876.

313. **Heli kirke.** — Helinar kirkja. — Spydebergs prestegjæld, Øvre Borgesyssel provsti («N. F.» s. 8). Kirken nævnes i «D. N.» III, no. 445 ved aaret 1383 og næsten samtidig i «Den røde Bog» s. 179 og 567, og omkring 200 aar senere i Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 10 — «Helline» kirke, hvor der dengang kun gjordes tjeneste en gang om aaret. Hvorfra «N. F.» har sin opgave, at den var en stavkirke, vides ikke; thi i besigtigelse af 1688 kaldes den udtrykkelig «Tømmerbygning». Den var ikke, som det opgives af Wilse, nogen lovekirke, men har oprindelig været en ordinær sognekirke, som flere breve fra middelalderen viser (foruden «Den røde Bog»). Dens spaantækning omtales i regnskabet for 1620—22. Wilse omtaler den (han var selv kirkens prest) i sin «Spydebergs Beskrivelse» s. 598 «Heli eller Helene Kirke er en Lovekirke af Træ. Anledningen til saadant Løfte ved Ingen». Den i besigtigelsen af 1688 omtalte kirke blev nedrevet i 1861.

I Borgesyssel.

314. *Kapellet paa Holleby,* se s. 441.

315. **Baastad kirke.** — Boðstaða kirkja. — Trøgstad prestegjæld, Mellem-Borgesyssel provsti. Kirken, hvis sogn nævnes i «D. N.» IV, no. 441 ved aar 1364, omtales i «Den røde Bog» s. 147 og 566 ved aar 1400, samt i Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 9 ved aar 1598. I aarsberetning 1882 s. 183 omtales «Sognets forrige Stavkirke». Den nuværende kirke opførtes 1860, og da skulde altsaa, hvis aarsberetningens angivelse er rigtig, stavkirken være revet. Men dette stemmer ialfald ikke med Krafts angivelse (I, s. 57, 2den udgave), ifølge hvilken Baastad kirke i 1840 var en tømmerkirke, saalidt som med besigtigelsen af 1688, der ligeledes kalder den en tømmerkirke. Enten maa der altsaa, hvis aarsberetningens opgave er rigtig, have været dele af en stavkirke i den 1860 revne tømmerkirke, eller maa opgaven gjælde en ældre kirke, uden at jeg kjender dens hjemmel. I Baastad kirke begroves 1683 kaptein von Mustichen (?), hvis frue og 2 børn allerede tidligere hvilede der.

316. **Rømskog kirke.** — Rymskógs kirkja. — Rødenes prestegjæld, Mellem-Borgesyssel provsti («N. F.» s. 13). Kirken nævnes i et «D. N.» XIII, s. 25 trykt gavebrev af 1369. Den nævnes videre ca. 1400 i

«Den røde Bog» s. 152, hvor det oplyses, at kirken endnu da var uden biskopelig indvielse: *non dedicata,* og s 563, og omtales endelig af Jens Nilssøn i hans «Optegnelser» s. 9, hvor den kaldes «Romskouff» kirke, ved slutningen af det 16de aarhundrede Ifølge regnskaberne af 1673 havde kirken endnu da sin svalgang rundtom kirken. I besigtigelse af 1675 kaldes kirkens stolper «store». Besigtigelse af 1688 beskriver kirken nærmere: «Rømskov Annex Kirche er en heel liden Træ Kirche af Reisseplancher med Svahler, trindt omkring af lige bygning, oc ere tagene over all med Spaan belagde oc med begbredning vel forsiuned, saa den ei nogen mangel i de maader haver. Men paa den vestre gaufl oc Svalen paa den Syndre Side, som de tvende smaa Skurer («Skruv») der sammesteds (formodentlig det ene over en sideindgang til skibet, det andet over korindgangen) behøves vel i tiden med nogen tiere bredning at forsiunes, hvortil kunde medgaa it par tønder tiere». Det midt paa kirken staaende lille Taarn (formodentlig en tagrytter) «er med klædning oc begbredning vel forsiunet samt imod det øverste med Blich beslagen (tagrytteren har formodentlig baaret den sedvanlige spidse lille taarnhjelm) at Hache spet det ey skal beskadige. Indredningen i kirchen af alter taufle, Predichestoel, Stoele og Loftet (kirken havde altsaa et senere indlagt loft) er vel ved magt og med Maler werch tilligemed weggene over alt anstrygen. Gulfuet er oc over alt got». «Topogr. Journal» XVIII, s. 90 skildrer kirken som en meget liden stavkirke, tækket med spaan, i 1792. Den reves i 1799. Vel blev koret endnu da staaende, men er senere nedtaget og erstattet med et tømmerkor.

317. **Hærlands Margaretakirke.** — Hærulanda kirkja. — Eidsberg prestegjæld, Mellem-Borgesyssel provsti. Kirken omtales i «D. N.» I, no. 390 ved aar 1367 og senere i «Den røde Bog» s. 169 og 565 ved aar 1400, samt i Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 10 ved 1598. Af kirkeregnskaberne for 1620—22 fremgaar det, at den maa have været en stavkirke, idet svillerne under kirken, bindingsverket paa gavlen og «Delerne», det er plankerne i sanghuset, og spaanbeklædningen omtales. Kunde det end vække tvil, at dens svaler ikke nævnes, maa al tvil forsvinde ligeoverfor besigtigelsen af 1673, der udtrykkelig siger: «bygt med Stolper og klæd indre (imellem?) med hugne Bord», og for besigtigelsen af 1688, der ligefrem kalder den «af Reiseplancher oc med bord uden paa over ald besyed». Kirken maa være revet 1701, da sognet (ifølge «Norges Land og Folk» s. 249) fik en ny tømmerkirke, der allerede 1778 restaureredes. Den nuværende kirke er opført 1879 af arkitekt Welhaven.

318. **Varteig kirke.** — Varteiga kirkja — Vestre Borgesyssel provsti. Kirken nævnes i «Den røde Bog» s. 498 ved 1400. Den var ifølge besigtigelse af 1688 en «træ kirke af Reise plancher med bord udenpaa beklæd». Den havde da nylig faaet en taarnudvidelse i vest. Ogsaa besigtigelsen af 1673 kalder kirken «bindingsverk» ɔ: stavverk. 1859 fik sognet ny kirke, men den gamle stavkirke var formodentlig allerede da forlængst revet.

319. **Asak kirke.** — Asaka kirkja. — Bergs prestegjæld, Nedre Borgesyssel provsti («N. F.» s. 3). Kirken nævnes i «Den røde Bog» s. 504 og 546 ved aar 1400 og senere i Jens Nilssøns «Optegnelser» s. 10 og 243. Paa sidstnævnte sted skriver han den 21de april 1594: «End her foruden er it lidet capel heder Asack kircke, er en affeld trækircke liggendis i nordoust fra Bergs kircke 1 mil. Der giøris tienniste huer tredie Søndag». Et aars tid eller 2 efter maa kirken være blevet helt forladt; thi i den 1598 afsluttede fortegnelse over stiftets kirker (det førstciterede sted s. 10) heder det: men en anden (anneks til Berg) er ødelagt, kaldis Asacke, der vdi giøris ingen tieniste, men er

ødelagt, oc renten ligger til hoffuid kircken». Saaledes har kirken sikkerlig været en middelaldersk stavkirke og er formodentlig kort efter forsvundet. Ifølge «Top. Journ.» 9de h., s. 11 blev kirken gjenopbygget som kapel af brugseierne i Tistedalen 1643. Asak sidste kirke, opført 1876, afbrændte den 29de november 1891.

320. **Mariæ- og Mikaels kirke i Ømark.** — Eyjamarkar kirkja. — Aremarks prestegjæld, Mellem-Borgesyssel provsti. Kirken, maaske antydet som kirkesogn i «D. N.» II, no. 321 aar 1353, nævnes i «Den røde Bog» s. 152 og 563 ved aar 1400. Den var ifølge besigtigelse af 1688 «af reise plancher opbygt oc med bord syet — oc er samme kirche inden udi med fiire korsbaand oc bindingsverch tvert over kirchen styrchet» — vistnok antydes herved den indre reisning i en treskibet kirke (eller maaske snarere midtstavkonstruktionen?) Da en ny kirke opførtes i Ømark 1725, er stavkirken formodentlig da nedrevet.

I Ranrike.

321. *Korskirken eller Kastelkirken i Konghelle,* se s. 207.
322. *Øckerø kirke,* se s. 378.

Slutning.

Hvorledes og naar er vore stavkirker forsvundne?

Dette sidste dobbeltspørgsmaal, der endnu staar tilbage, tør jo egentlig siges at have faaet sin besvarelse under fremstillingen af de enkelte kirkers historie; men det turde dog ikke savne sin interesse at faa en samlet oversigt og dermed en klar forestilling om, hvorledes stavkirkerne i regelen er forsvundne og hvormange der *omtrentlig* til de forskjellige tider har været i vort land, med andre ord: i hvilket forhold de forskjellige aarhundreder har bidraget til disse kirkers fald, et for vort folks tarvelige kaar i de sidstforløbne aarhundreder og for de sidste tiders vedkommende ogsaa for dets historiske sans betegnende kapitel, som vi kun med let haand vil berøre.

Først tilintetgjørelsesmaaden.

Om den kan det da i korthed siges, at det er tydeligt nok, at de allerfleste stavkirker er blevet *nedtagne* for at give plads for nyere kirker af sten eller træ, naar enten kirkens forfald eller menighedens stigende talrighed og velstand gjorde nye, større og solidere kirker ønskelige. Ikke ganske faa af dem er *brændte* — som oftest vistnok ved lynnedslag, stundom ved fiendehaaand —, nogle er *nedblæste* eller revne overende ved *sneskred,* nogle er ogsaa ligefrem *faldne ned af ælde.*

Af stavkirkebrande kan jeg ved en løs oversigt nævne 21. Saaledes nedbrændte den ældre Klemenskirke i Nidaros for fiendehaand i julen 1015—16, ligesom Korskirken i Konghelle brændtes af venderne 1136 og Apostelkirken i Bjørgvin af baglerne 1207. I Bjørgvins store ildebrand 1248 strøg vistnok Allehelgenskirken med, og i eller straks før 1369 brændte den ældre kirke i Tuddal. Trækapellet i Nidaros kongsgaard maa rimeligvis være strøget med i den store brand den 5te mai 1531 og Istre kirke blev afbrændt i

den nordiske syvaarskrig, formodentlig 1567. Strandebarms kirke brændte 1659, Fets kirke paa Romerike 1682, Søkkelvens kirke paa Søndmøre 1705, Bud kirke i Romsdalen 1709, Akerø kirke kort før eller i 1712 og Hustad kirke nytaarsdag 1718. Øier kirke nedbrændte den 25de juli 1722 og Aure kirke 1726, Roald kirke 1756 og Frei kirke den 14de oktober 1766, mens Bremsnes kirkes brand indtraf enten i 1768 eller 1769. Stangviks kirke nedbrændte den 27de november 1783 og Hareid kirke den 25de februar 1806. Endelig afbrændte Hevne kirke 1815.

Som nedblæste kan vi notere Stadsbygdens kirke, der siges at være blæst ned i en storm 1656, Odden kirke, der nedblæste ca. 1700, og Tønjum kirke, der blæste overende den 12te januar 1824.

Ved sneskred faldt Løken kirke ca. 1706 og Sunnelvens i 1726.

Af ælde faldt Hommelstad kirke i Vang 1705, Gryten kirke i Romsdalen 1728 og Bjørge, Horgen og Bilden kirker noget før 1743.

Dernæst kommer spørgsmaalet om tilintetgjørelsestiden.

Ved aarstalsangivelserne i det følgende er det nu vel at merke, at graden af deres sikkerhed, der er høist forskjellig, maa undersøges ved de forskjellige kirkers specialbeskrivelser, ligesom hele denne oversigt jo kun kan blive tilnærmelsesvis rigtig, da *sikre* underretninger jo i saa mange tilfælder ikke mere kan opdrives. Derhos kan det jo, selv hvor opgaver foreligger, stundom være tvilsomt, hvad der skal kaldes en stavkirkes forsvinden, idet den ret ofte efterhaanden saaledes gaar op i en nyere tømmerkirke, at det er umuligt at afgjøre, naar stavkirken ophørte at eksistere. Det følgende er saaledes paa adskillige steder baseret paa et omdømme mere end paa bestemte, sikre opgaver. Men som oversigt kan det jo alligevel give nogen veiledning.

De 322 middelalderske stavkirker, hvis navne vi kjender, og som vi ovenfor saavidt gjørligt har skildret, udgjorde, som tidligere (s. 37) nævnt, visselig langtfra halvparten af det samlede antal. Men allerede i *middelalderen* forsvandt ikke faa af disse. Allerede 1015 brændte den ældre Klemenskirke, ca. 1075 maa St. Olafs gravkapel formodentlig have givet plads for Olaf Kyrres kristkirke, 1136 brændte Korskirken i Konghelle, og før aar 1200 eller deromkring maa visselig Torpe og Hopperstad ældre stavkirker allerede have givet plads for de nuværende kirker paa disse steder, 1207 brænder Bjørgvins Apostelkirke og 1248 formentlig Allehelgenskirken i samme by, Vossevangens ældre kirke maa være nedtaget kort før eller i 1263 og 1293 nævnes Nikolaskirken i Nidaros for sidste gang(?). I 1369 brænder Tuddals ældre kirke; den yngre Klemenskirke i Nidaros nævnes sidste gang ca. 1387 og i dette aar siges endnu Margaretakirken i Bjørgvin at have eksisteret. Prædike-

brødrenes Olafskirke i Bjørgvin nedbrødes kort før 1508 for at give plads for en stenkirke, St. Olaf paa Bakkene i Bjørgvin nævnes sidste gang 1522, og 1531 rives den lille Kristkirke i Bjørgvin samtidig med, at kapellet i Nidaros kongsgaard vistnok brænder, og ved reformationstiden forsvandt St. Jørgens kirke paa Hamar og vistnok tillige Peterskirken i Nidaros, om de ei tidligere var tilintetgjorte — saaledes er vistnok 18 af de kjendte stavkirker forsvundne før reformationen.

I løbet af *det 16de aarhundredes anden halvdel* maa en mængde af de ved reformationen nedlagte kirker være forladte og efterhaanden forsvundne. Jens Nilssøn nævner en mængde saadanne, der vel maa antages at være forsvundne dels lidt før, dels lidt efter, men alle omkring aar 1600. Saadanne kirker var: Meltingen, Kirkenes, Rikeim, Gulsvik, Bø i Gudbrandsdalen, Torleifkapellet i Elverum, Gjølstad, Berg, Skattum, Valum, Aas i Vang, Korskapellet i Vang (eller paa Hamar?), Nashaug, Hofvin i Furnes, Alstad, Kamperstad, Imshaug, Furuset, Smedstad, Sander kapel, Holleby og Asak, ligesom vistnok biskop Olaf Torkelsøns kirke paa Voss er forsvundet temmelig hurtig efter reformationen. Endelig ved vi, at Istre kirke brændte ca. 1567, ligesom St. Gertrud i Bergen nævnes sidste gang ca. 1570, ialt 25 kirker, der, foruden de 18 i middelalderen tilintetgjorte, synes at være forsvundne før eller omkring 1600.

I det *17de aarhundredes første halvdel* hører vi, at Evenvik kirke (Gulen) forsvinder omkring 1600, Myking kirke 1606, Hofs kirke i Tomter ca. 1610 og Hindrem kirke ca. 1615 (? Kraft). Mjelde kirke forsvandt ca. 1621, Eidskog stavkirke nævnes sidste gang 1625, Sandtorr kirke synes revet ca. 1634(?) og Klep kirke nævnes sidste gang 1639 — altsaa 8 kirker, ialt 51 kirker, hvilke vi kjender som forsvundne før 1650. Men langt flere er naturligvis de, der er gaaet tilgrunde før denne tid, uden at vi med sikkerhed kjender deres navn. Vi tør vel anslaa antallet af tilintetgjorte stavkirker ved 1650 til ca. 500. Dette kan sluttes af følgende.

I det *17de aarhundredes anden halvdel* begynder de officielle indberetninger om vore kirker, og det viser sig da af disse, at af de mindst 750 stavkirker, vort land engang har havt, dengang kun omkring 271, der tør antages for stavkirker, stod tilbage, hvad der under forudsætning af ca. 750 oprindelige stavkirker giver ca. 480 forsvundne. Men inden aarhundredets udløb var af hine 271 allerede følgende som det synes forsvundne, idet vi enten i dette halvsekel hører dem nævne sidste gang som stavkirker, — saa langt mine undersøgelser strækker sig —, eller ved, at sognet har faaet ny kirke, eller direkte hører, at de er blevet nedtagne eller paa anden maade tilintetgjorte: Rissen 1650, Salberg ca. 1650, Eid (Ytterøen)

1651, Bø (Selje) sidste gang nævnt (flyttet) 1654, Opdal i Vang 1654, Flatdal 1654, Stadsbygden 1656, Lardal 1657, Strandebarm 1659, — Jostedal 1660, Joranger sidste gang nævnt ca. 1660, Sandnes før 1661, Rindal s. n. 1661, Veien s. n. 1661, Øre s. n. 1661, Frænen s. n. 1661, Vestnes s. n. 1661, Sylte i Tresfjord s. n. 1661, Bakke s. n. 1663, Vinje i Mosviken s. n. 1664, Kirkebø s. n. 1665, Balestrand s. n. 1665, Sund s. n. 1665, Arnefjord s. n. 1665, Skonevik s. n. 1665, Gjerde s. n. 1665, Yttre Holmedal s. n. 1665, Fyresdal 1665, Flaam kort efter 1665, Austad kort efter 1666, Rødø kort efter 1666, Bokn kort efter 1666, Imsland kort efter 1666, Hvarnes s. n. 1666, Rennebu ca. 1668, Vistdal 1668, Laardal kort efter 1668, Vraadal 1668, Tørdal s. n. 1668, Bygland ca. 1669, — Hvam i Stod 1671, Hegland 1671, Volbu 1673, Østsinnen ca. 1675, Egge 1675, Aga huskapel s. n. 1679, — Naustvik ca. 1680, Fet paa Romerike 1682, Møgster 1684, Høland før 1686, Holter s. n. 1686, Brøttum ca. 1688, Snarum s. n. 1688, Olberg s. n. 1688, Sveen 1688, Heli før 1688, Oppegaard s. n. 1688, Baastad før 1688, Varteig s. n. 1688, — Fering 1693, Hovin paa Romerike 1695, Brekke s. n. 1695, Bremanger 1695, Bjørke 1696, Kleive ca. 1697, Vinger 1698, Fluberg 1699 — ialt 67 kirker.

Ved begyndelsen af det *18de aarhundrede* stod saaledes omtrent 204 stavkirker tilbage og i aarhundredets *første halvdel* forsvandt af disse følgende: Nykirke ca. 1700, Vatnaas ca. 1700, Odden ca. 1700, Hærland 1701, St. Jørgen i Bergen 1702(?), Ranes 1704, Søkkelven 1705, Hommelstad 1705, Løken 1706, Musgjer (Romfo) ca. 1707, Stavaa før 1707, Valestrand 1707, Gaupne før 1709, Bratvær 1709, Bud 1709, Sira ca. 1709, — Ulvik 1711, Øksendal ca. 1712, Akerø ca. 1712, Flaa i Melhus s. n. 1713, Vaagan 1714(?), Hustad 1718, — Følling 1720, Graven efter 1722, Bygstad s. n. 1722, Vevring s. n. 1722, Øier 1722, Holmedal i Søndhordland efter 1722, Guddal før 1722, Undredal s. n. 1722, Fet i Sogn før 1722, Haalandsdal s. n. 1722, Ølen s. n. 1722, Øie i Surendal 1724, Halse 1724, Hillestad 1724, Ømark 1725, Jondal 1725, Sunnelven 1726, Aure 1726, Bolsø ca. 1727, Faaberg 1727, Veum 1727, Mælum 1728, Gryten 1728, Mo i Surendal 1728, Grindeim 1728, Varaldsø 1729, — Undrumsdal 1730, Stranden 1731, Fjelberg 1733, Søhus efter 1733 (før 1743), Svenes 1735, Helgen 1735, Aakre 1735, Nordre Aurdal 1735, Svene 1737, — Geiranger ca. 1740, Horgen ca. 1740, Bjørge ca. 1740, Kjos før 1743, Bilden før 1743, Lunder 1743, Dvergsten efter 1743, Olden 1746, Øde 1747, Øie i Valdres 1747, Fyrstraa 1747, Hof i Lesje 1749 — ialt 69.

Ved begyndelsen af det *18de aarhundredes anden halvdel* stod saaledes endnu omtrent 135 stavkirker. Af disse forsvandt inden aarhundredets udløb følgende: Skodje ca. 1750, Hov i Lom ca. 1750, Sylte (Døvings) kapel ca. 1754, Lødingen 1756, Roald 1756, Nord-

sinnen 1758(?), — Hovin i Telemarken 1760, Vatne 1761, Nissedal 1762, Sødorp 1763, Solum 1765, Frei 1766, Haram s. n. 1766, Sande s. n. 1766, Ullensaker 1767, Bremsnes 1768(69?), Aamot 1768, — Dal 1775, Bjølstad s. n. 1775, Rolstad før 1775, Vik 1775, Sannikedal ca. 1775, Biri 1777, — Drangedal 1780, Norddalen 1782, Stangvik 1783, Dyste før 1784, Bødalen ca. 1784, Høidalsmo kort efter 1785, Listad 1787, Stordalen 1789, Aas paa Toten 1789, — Brunkeberg ca. 1790, Valle 1791, Aamotsdal ca. 1792, Hurdalen 1793, Tønset 1793(?), Aalhus 1795, Vinje i Telemarken 1796, Rømskog 1799 — ialt 40.

Ved det *19de aarhundredes* begyndelse stod saaledes endnu omtrent 95 stavkirker. Af disse forsvandt i aarhundredets *første halvdel* følgende: Hæstad 1805, Vaaler 1805, Ørskog 1806, Hareid 1806, Tomaskirken paa Filefjeld 1808, Rauland 1808, Hjartdal 1809, — Saude 1810(?), Sandeid 1814, Hevne 1815, Tuddal 1815(?), — Indviken 1822, Tønjum 1824, Gjevedal 1824, Skafsaa 1829, — Øifjeld ca. 1830,(?) Hen 1832, Evje ca. 1833, Atraa 1833, Nes i Sogn 1836, Søvde 1836, Hyllestad 1838, Mæl 1839, Mo 1839, Vikør 1839, — Tjore efter 1842(?), Nesland 1847 — ialt 27.

Ved begyndelsen af det *19de aarhundredes anden halvdel* skulde altsaa omtrent 68 stavkirker staa tilbage; men herfra kan dog straks regnes 5, hvis nedrivelsestid ikke engang tilnærmelsesvis kjendes, men som sikkerlig alle var revne (længe) før 1850, nemlig Vegusdal, Andvord kapel, Viker, Rogne og Øckerø kirker. Saaledes stod omkring 63 stavkirker ved 1850 tilbage. Af disse er til dato revne: Gaara 1850, Gransherred 1852, Sigdal ca. 1853, Flaa 1854, Hausken senest 1857(?), Volden 1858(?), — Sauland 1860, Røvde ca. 1860, Holsen ca. 1860, Hof (i Solør) 1861, Veggli 1861, Vangsnes 1861, Nes i Hallingdal 1864, Ørsten 1864, Hjelmeland noget før 1866, Rinde 1866, Aardal 1867, Stedje 1867, Øistesø 1868, Grindaaker 1868, — Kornstad 1871, Lilleherred 1873, Hafslo 1875, — Hjørundfjord 1880(?), Tuft 1880, Aal 1880, Komnes 1881, Aalen 1881, Eggedal 1881, Garmo 1882, Hemsedal 1882, Rød (Nesset) 1885 — ialt 32.

Tilbage staar saaledes de s. 5 opregnede 31 kirker, helt eller delvis bevarede. Maatte de nu, fredede som hellige minder fra vort folks oldtid, endnu længe vise sene slegter, hvormeget smukt og sandt der skjuler sig i disse simple, men sindrige konstruktioner, i denne utøilede, men fantasirige ornamentik; og maatte disse blade kunne bidrage ialfald noget til at befæste den ærefrygt, et civiliseret folk skylder sine fædres verk.

ALFABETISK NAVNEREGISTER

med sidehenvisninger.

TILLÆG OG RETTELSER,

der bedes bemerkede, før bogen benyttes.

Side 11, linje 8 f. o. — helt, læs: helt eller delvis.

- 12 - 3—4 - — Efterat dette blev skrevet, er en lignende glugge observeret ved restaurationen af Hopperstad kirke, som senere i bogen anmerket (se s. 217 og 263).

- 17 - 12 - — tilføies: Det er at merke, at mens alle vertikale stave i regelen beholder sin form af runde stammer, bliver alle horisontale — sviller og stavlægjer — samt sperrer o. l. firhugne.

- 20 - 17 - — Ogsaa *Vaaler kirke* i Solør og *Baastad kirke* i Trøgstad havde gulvbegravelser.

- 20 - 18 f. n. — læses: Den fladhugne planke forsynes i sine 2 kanter med en «fjær» paa den ene og en tilsvarende fals, «nut», paa den anden side.

- 23 - 7 f. o. — fig. 3 p, læs: fig. 3 h.

- 24 - 21 f. n. og linje 4 f. n. — bindere, læs: bindebjelker.

- 24 - 20 - — «spannriegel», læs: anker.

- 25 - 1 f. o. — «mod hvilken alle sperrerne støtter sig med sin øvre ende» udtrykkes korrektere: «der støtter sig paa alle sperrernes øvre ender».

- 27 - 8 f. n. — tilføies: Det kan muligens ogsaa tænkes, at de har været bestemte til opstilling af billeder (se ogsaa de engelske kirkers «lychnoscopes», «speculatories», «confessonal windows», «offertory windows» (Bruun, «Norges stafkyrkor» s. 101).

- 30 - 3 - — «spændbuer», læs: «buer» (de øver jo i virkeligheden intet spænd, skjønt de vel kan siges at «spænde» over mellemrummet).

- 31 - 18 f. o. — efter «Rød» tilføies «Eid».

- 32—34 — Naar de opgivne dimensioner ikke overalt stemmer med specialbeskrivelsernes opgaver (ved Ringebu kirke og et par andre) er grunden hertil, at jeg, da s. 32—34 tryktes, endnu ikke havde modtaget og verificeret alle opgaver, hvorfor jeg ogsaa i teksten udtrykkelig opgav disse maal som «omtrentlige» — de skulde væsentlig tjene til at skaffe den oversigt over gjennemsnitsstørrelsen i de forskjellige bygder, der er meddelt nederst s. 34. Hvor uoverensstemmelser findes, maa specialbeskrivelsen antages at angive det korrekte maal.

Side 46, linje 1 f. n. — «49 (131), Røldals kirke» bør korrekt henføres (for middelalderens vedkommende) til Stavanger bispedømme og altsaa udgaa her, men indsættes s. 49 i spidsen af fortegnelsen: «I Hørdafylke: Røldals kirke».

- 52 - 16 f. o. — «flere rækker skraat opstigende stræbebjelker, læs: «horisontale bjelker».

- 55 - 4 - — er indløbet en nummerfeil, idet tallet «30» er oversprunget. Oslo bispedømme havde altsaa ialt 46 kjendte stavkirker, ikke 47.

- 60 — nederst burde som ornamentmotiver været medtaget tagbusten og knegterne.

- 61 — Tegningen fig. 24 giver anledning til at bemerke, at denne moderne vindski paa Gols kirke er udført paa en høist utilfredsstillende maade, idet de opadgaaende linjer i originalen paa Hopperstad kirke er udskaarne bølgelinjer, mens de i Gols kirke er zikzaklinjer, sammensatte af smaa til vindskien *spigrede* træstykker (!).

- 62 — Senere end fortegnelsen over portalerne tryktes, er til «Nordiska museet» i Stockholm indkommet 2 sterkt læderede planker af en portal fra Røen tømmerkirke i Valdres, der altsaa oprindelig har tilhørt enten Øde eller Fyrstraa kirke (se no. 70). (Tilføies ogsaa s. 369 under Øde kirke.)

- 67 - 2 f. o. — «optrædende», læs: «optrædende, lokale».

- 74 - 12 - — «paa de 2 planker», læs: «paa 2 planker».

- 92 — staar flere steder: stenbygningsstil, træbygningsstil, hvor ordet «stil» er mindre korrekt benyttet istedetfor «teknik».

- 95 - 14 f. n. — «i sten», læs: «i fraadsten (tuf) — den ældre Roeskilde domkirke».

- 100 - 14 f. o. — tilføies: Den af nordmanden admiral Cruys 1708 opførte Petri kirke af træ ved Millionaiagaden i Petersburg er vistnok helt forsvunden. (Se L. Daae, «Hist. Tidsskr.» II, 4, s. 427).

- 147 - 9 - — staar: «1856 s. 189», læs: 1855, 4 h., s. 189.

- 198 - 11 f. n. — staar: «og er forbundet», læs: «og er for den førstes og sidstes vedkommende forbundet».

- 204 - 10 f. o. — «opførselstid», læs: «opførelsestid».

- 218 - 1 - — «mellem», læs: «over».

- 224 - 2 f. n. — fig. 24, læs: fig. 124.

- 225 - 2 - — «hvoraf» udgaar.

- 233 - 10 f. o. — staar «Bysantz», læs: «Byzants».

- 238 - 20 f. n. — «mere end», læs: «henved».

- 251 — Grundtegningen skal have en indgangsdør i vestvæggen — den er angivet paa tegningen fig. 11 s. 44.

- 251 - 13 - — «s. 98», læs: «no. 98».

- 292 - 3 f. o. — efter «— om dette er meningen —» tilføies: «i forbindelse med skibets store bredde (30'), der nødvendiggjør indre støtter».

- 311 - 18 f. n. — 1800 og 1834. Jeg har seet en anden (dog vel neppe korrekt) opgave om, at restaurationerne fandt sted 1781 og 1844. Mine optegnelser stemmer med Olaf Alfstads

angivelser; men det er ikke udelukket, at de oprindelig kan skrive sig netop fra ham, da de er mig meddelte i bygden.

Side 358 — Underskriften under tegningen «korindgangen», læs: «vestindgangen».

- 376 — Den her optagne «Prædikebrødrenes Olafskirke» formodes af antikvar Nicolaysen (ifølge velvillig oplysning af ham) at have været en stenkirke, idet mag. Edvardsens opgave om, at den var en trækirke, ifølge hans mening ikke er rigtig. Hans grund for denne formodning kjender jeg ikke.

- 382 linje 4 f. o. — staar «Hen», læs: «Hem».

- 385 - 12 - — «Heller ikke — — om den end», skal være: «Alene Flaa kirkes ornamentik synes at tilhøre blomstringstiden, derimod ikke Nores, om den end».

- 391 - 24 - — 19' 2" br., læs: 16' 6" br.

- 401 - 7 - — den nysnævnte korbalustrade, læs: korbalustraden.

- 417 - 19 f. n. — mellemeuropæisk, læs: anglonormannisk.

- 422 - 4 f. o. — tillægges: Gransherred kirke blev nedtaget 1852.

- 471 - 3 f. n. — «med ét no. (no. 6), læs: «med 2 no. (no 6 og 91)».

Af pressens udtalelser:

«Den Mand er lykkelig, hvem en stor national Opgave ligger og venter paa, lykkelig, naar han sidder inde med Betingelserne for at kunne løse Opgaven. At dette er Tilfældet med Prof. Dietrichson, det har han paa det mest evidente lagt for Dagen allerede i nærværende 1ste Hefte af sit store Verk. — — Den klare, gjennemarbeidede, formfuldendte Fremstilling, han har givet af dette Emne (stavkirkernes konstruktion) hører ubetinget til det Bedste, Anmelderen har læst. — — Men, at dette aarelange Studium har kunnet bringe slige Resultater, det skyldes — foruden energisk Arbeide — væsentlig den Omstændighed, at han kunde paabegynde dem som den modne Kunsthistoriker og se sin Gjenstand i Belysning af sin Tids Videnskab. Pressen har allerede og det med fuldeste Ret betegnet Prof. Dietrichsons Arbeide som et *Nationalværk.*»

Prof. Dr. A. C. Bang, «Morgenbladet» 20/3 91.

«Dette nationale Værk anbefales paa det bedste til vor dannede Almenhed.»

«Dagbladet» 5/4 91.

«Enhver, der kun har stiftet selv det flygtigste Bekjendtskab med disse Bygninger, vil begjærlig gribe efter en Skildring, der kan give ham en klarere Forstaaelse af deres kunstneriske Karakter og kulturhistoriske Betydning. At denne Veiledning ogsaa vil blive meddelt i en behagelig, almenforstaaelig Form, kan, med det Kjendskab, man har til Forfatterens betydelige Fremstillingsevne, sikkert ventes. Allerede det første Hefte med sin udførlige og livfulde Fremstilling af Stavkirkernes Udseende og Konstruktion fængsler i høi Grad Opmærksomheden.»

«Aftenposten» 7/4 91

«Under Prof. Dietrichsons skattede Forfatternavn er der her paabegyndt Udgivelsen af et Værk, der blandt den norske dannede Almenhed tør gjøre Regning paa usædvanlig Interesse. — — Fremstillingen er, som man var berettiget til at vente der, hvor Prof. Dietrichsons Navn staar paa Titelbladet klar og behagelig, og vel skikket til at holde Interessen vedlige, selv hvor den bevæger sig ind paa de tekniske Enkeltheders Enemærker. — —. Udstyret er et Værk af denne Rang fuldt værdigt.» «Aftenposten» 17/5 91.

«En mer kyndig og kunstforstandig Veileder kan man ikke ønske sig. Vi anbefale dette Stykke Kunsthistorie paa det varmeste. — — Bogen indeholder Træsnit, som efter de foreliggende Prøver vil blive paa Høide med Texten.»

«Politiken» 20/7 91.

«Anmelderen, der efter fattig Leilighed i ikke ringe Udstrækning har beskjæftiget sig med Middelalderens Kunst, har følt sig i særlig Grad tiltalt af dette Parti af Professorens Arbeide (om portalornamentiken) og vil herigjennem have bragt ham sin Tak for den Maade, paa hvilken han har forstaaet at bringe Orden ind i, hvad der før tilsyneladende var haabløs Uorden. — — En yderst interessant Udsigt over Træbygningens Historie i Europa i Middelalderen, en Udsigt, der for de Allerfleste vil frembyde meget nyt og ukjendt. — — Som den gjenfødte norske Træarkitektur allerede er overført til Tydskland, saa har ogsaa Prof. Dietrichsons paabegyndte Værk over middelalderske Stavkirker strax hendraget Opmærksomheden paa sig dernede.»

Prof. Dr. A. C. Bang, «Morgenbladet» 3/11 91.

«Genom omfattande konststudier i allmänhet och genom den särskilda uppmärksamhet, han egnat träarchitekturen i de utomnordiska landen, är Dietrichson i fullt mått kompetent i ifrågavarande ämne, hvilket i sig erbjuder hvarjehanda svårigheter och fått deras antal ökadt genom de många felaktiga förklaringar, som gifvits öfver kyrkorna och deras detaljer. Som man kunde vänta äro iakttagelserna skarpsinniga, framställningen enkel, klar och fängslande.»

Riksantikvarien H. Hildebrand, «Nord. Tidskr.» 1891.

«Dette smukke og interessante Værk» —

«Fædrelandet» 11/1 92.

«Hvarje konst- och kulturhistoriker skall med största intresse emottaga Prof. Dietrichsons arbete. — — Öfverhufvudtaget har han gått grundligt, allsidigt och samvetsgrannt tillväga och lemnat en framställning, som hvad fullständighet, klarhet och åskådlighet beträffar gör det möjligt för läsaren att sjelf bilda sig en mening beträffande de ofvan nämda stridsfrågorna.»

«Nya Dagl. Alleh.» 29/1 92.

« — Wir haben es mit einer Leistung ersten Ranges auf diesem Gebiete zu thun. — — Prof. Dietrichson, als Literar- und Kunsthistoriker gleicherweise eine Autorität Norwegens, — — gebührt das Verdienst eine solche zusammenfassende Bearbeitung dieses wichtigsten Gebietes der Kunstgeschichte Norwegens im gegenwärtigen Buche zum ersten Male unternommen zu haben. — — Die überaus reiche Illustration ist des gediegenen Inhalts durchaus würdig. Wir machen mit allem Nachdruck auf diese hochwichtige Publication aufmerksam.»

H. v. Lenk, «Centralorgan des Realschulwesens», Wien 1892.

«Die Theorie Dietrichsons erscheint als der Ausfluss einer alle Disciplinen der skandinavischen Geschichtswissenschaft seit Jahren gleichmässig durchdringenden Strömung — — Dietrichson hat nun auf Grund eingehender Untersuchungen die Ergebnisze seiner Studien in einem groszen, von dem Verleger Cammermeyer mit Unterstützung der norweg. Abtheil. des «Letterst. forening» vornehm und mit reichen Abbildungen ausgestatteten Sammelwerke vereinigt. Zunächst sind die Resultate von Bedeutung für den nordischen Kirchenbau überhaupt — — Der technische Theil, den Dietrichson giebt, ist von gröszter Bedeutung für den Holzbau und ergänzt hier wesentlich die deutschen Arbeiten von Lachner und Lehfeldt — — die Analyse der Ornamentik, insbesondere der Portaleinfassungen, giebt werthvolle Beiträge zur Fortbildung der (Motive) — — und ergänzt zugleich die deutschen Arbeiten über allegorische Portalsculpturen. — — Auch methodologisch ist Dietrichsons Art und Weise, seinen Problemen auf den Leib zu rücken, von Bedeutung; er giebt immer zuerst durch Beschreibung eines Typus eine allgemeine Vorstellung von einer Gruppe und giebt alle Kriterien für Alters- und Stilbestimmung in einer gesonderten Zusammenstellung. Inschriften, historische und sagenhafte Ueberlieferungen werden gleichmäszig als Quellen herangezogen. — — Was dem Buch vor allem einen über die Grenzen einer Geschichte der skandinavischen Kunst hinausreichenden Werth giebt, sind die Untersuchungen über den Holzbau in Europa, von Südrussland bis England. — — Mit seinem Grundsatz von dem Material, das die Gesetze der Form dictirt, erweist er sich als echter Schüler Sempers.»

Paul Clemen, «Repertorium für Kunstwissenschaft», Bonn 1892.

Verket betegnes ligefrem som «epokegjørende» af

Etatsraad F. Meldahl, «Dansk geogr. Selskabs Tidsskr.» 1892.

Rettelse.

Paa hosstaaende side 385, linje 12 skal ordene: «Heller ikke Flaa kirkes ornamentik synes at tilhøre blomstringstiden, om den end er den, som kommer den nærmest» forandres til: «Alene Flaa kirkes ornamentik synes at tilhøre blomstringstiden, derimod ikke Nores, om den end er den, som kommer den nærmest.»

3 (18)